

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 9.

1924-25

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ",
1927

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 9.

1924-25

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ",

1927

*Πᾶσα ἀποστολὴ πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον γίνεται πρὸς τὸν Διευ-
θυντὴν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ 1924-25

	Σελίς
Σέμνης Παπασπυρίδη , Ἐλευσινιακὰ Ἀγγεῖα	1 - 52
Σπυρ. Μαρινάτου , Μεσομινωϊκὴ οἰκία ἐν Κάτω Μεσσαρᾷ	53 - 78
» » Ἐπιγραφὴ ἐκ Βριτόμαρπιν ἐκ Χερσονήσου	79 - 84
Χ. Καρούζου , Κλασσικιστικὴ κεφαλὴ τοῦ Μουσείου Βόλου	85 - 94
Βασ. Θεοφανίδη , Ἐπιγραφὴ Σάμου	95 - 104
Κ. Κουρουნიώτη , Ἀγάλμα Ἀσκληπιοῦ ἐξ Ἐλευσίνος	105 - 117
Frans Milner , Ἐπιγραφὴ ἐξ Ἐφέσου	118 - 120
Σ. Πελεκίδη , Ὁ τύπος τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεδίκων	121 - 144
Κ. Ρωμαίου , Ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος	145 - 187
Ἀν. Κ. Ὁρλάνδου , Προστομιαῖον τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου	188 - 191
» » Φραγκικὴ Σφραγὶς ἐκ Δαφνίου	192

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

	Σελίς
Κ. Α. Ρωμαίου , Εἰδήσεις ἐκ τῆς 8 ^{ης} Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας	1 - 12
Σπ. Μαρινάτου , 10 ^η Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια	12 - 14
Ν. Κυπαρίσση , Ἀνασκαφαὶ ἐν Κάτω Γουμένιστῃ τῶν Καλαβρυτῶν	14 - 18
Π. Καστριώτη , Νέα προσκλήματα Ἐθνικοῦ Μουσείου	18 - 35
Σ. Πελεκίδη , Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Βραστινῶν Καλυβιδῶν	36 - 40
Δ. Εὐαγγελίδη , 12 ^η Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια 1) Ἀνασκαφαὶ ἐν Λέσβῳ, 2) Το- πογραφικὰ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα ἐκ Μυτιλήνης	41 - 54
Α. Κ. Ὁρλάνδου , Ἀνασκαφαὶ ἐν Μολυκρείῳ τῆς Αἰτωλίας	55 - 64
Α. Ξυγγόπουλος , Ἐφορεία Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας	64 - 67
Ν. Κυπαρίσση , Αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Βασιλικῶν Στάβλων	68 - 72

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑ ΑΓΓΕΙΑ

Α) ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΑ ΚΑΙ ΛΕΥΚΑ¹

Ἐν ξεφυλλίσῃ κανεῖς παλαιούς τόμους τῶν «Πρακτικῶν», ὅσους περιέχουν ἐκθέσεις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἐλευσίνος, ματαίως θὰ ζητήσῃ νὰ γίνεταί λόγος καὶ πλὴν διὰ τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα. Δύο μόνον φορὰς μανθάνομεν ἀπὸ τὸν ἐρευνητὴν Πρακτικὰ 1895 (Σκιας): «Ἐνιαχοῦ τῆς νοτίας αὐλῆς εὐρέθησαν ἀξιόλογα τεμάχια μενανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ τινα ἀληθῶς πολύτιμα, ὡς ὁ μέγας πίναξ τῆς Νιννίου», ἢ Πρακτικὰ 1888: «Ἀλλὰ καὶ ὅστρακα, ἥτοι ἀγγείων θραύσματα πολλὰ καὶ διάφορα ἦλθον εἰς φῶς».

Λεπτομερεστέρα ὁμῶς περιγραφὴ τῶν «ὀστράκων» πούθενά δὲν γίνεται, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐπιμελῆ δημοσίευσιν ὑπὸ τοῦ Σκια τῶν ἐρυθρομόρφων πινάκων καὶ ἰδίως τῆς Νιννίου, καθὼς καὶ ὑπὸ τοῦ Hartwig εἰς Ath. Mitth. 1896 τοῦ ἀγγείου μὲ τὴν παράστασιν ἀρπαγῆς τῆς Κόρης.

Ἐν τούτοις, τὰ «ἀξιόλογα» αὐτὰ τεμάχια μικρὰν τοῦλάχιστον συμβολὴν θὰ ἠδύναντο νὰ προσφέρουν διὰ τὴν μελέτην τῶν ἐρειπίων. Διότι πολλὰ ἀσφαλῶς θὰ εὐρέθησαν μετὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καὶ ἂν ἐγνωρίζομεν ἀκριβέστερον τὸν τρόπον καὶ τὰς συνθήκας τῆς εὐρέσεώς των σήμερον, ὅποτε ἡ μελέτη τῆς τεχνολογίας ἔχει βοηθήσῃ τόσον τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀγγείων, θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ βοηθηθῶμεν διὰ τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας λ. χ. τῶν διαφόρων Τελεστηρίων.

Προσωπικὴν ὁμῶς εὐθύνην δὲν πρέπει, βεβαίως, νὰ καταλογίσωμεν εἰς τοὺς παλαιούς ἐρευνητάς. Ἦσαν μόνον ὄργανα ἐποχῆς, ἥτις ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα κυρίως ἀρχαιογνωσίαν ἐζήτει ἡ μελέτη τῆς τεχνολογίας, ἂν καὶ πολὺ παλαιότερον εἰσῆλθῃ, ἐπεκράτησεν ὁμῶς ἀργότερον καὶ σήμερον προσέχομεν τὰ ἀγγεῖα κυρίως διὰ τὴν αἰσθητικὴν των ἀξίαν, ἐνῶ οἱ πολυμερέστεροι προχωροῦν ἀκόμη περισσότερον τὰ θεωροῦν δηλαδὴ ὅχι μόνον ὡς μέσον αἰσθητικῆς ἱκανοποιήσεως, ἀλλ' ὡς βοηθητικὸν εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν καὶ τὰς ἰκανότητάς της, ἀποψὶς ἥτις ἀσφαλῶς εἶναι ἡ εὐρύτερα.

¹ Τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἐλευσίνος εἶχε μελετήσῃ ὁ ἀλυσμόνητος συνάδελφος Ν. Λάσκαρης, ὅστις ἐπρόφθασε νὰ συντάξῃ ἐπιστημονικὸν κατάλογον τῶν προϊστορικῶν, γεωμετρικῶν καὶ μέρους τῶν μελανομόρφων. Μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου, ὁ κ. Κουρουνιώτης ἀνέθεσεν εἰς ἐμὲ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐρυθρομόρφων καὶ λευκῶν.

Κάποιας προσοχής ήξιώθησαν τελευταίον τὰ ἐρυθρόμορφα τῆς Ἐλευσίνος ἐκ μέρους τοῦ Beazley, ὅστις εἰς τὸ τελευταῖον του βιβλίον «Attische Vasenmaler des rotfigurigen Stils» ἀναφέρει πολλὰ ἐκ τούτων διὰ τὰ ἀποδῶση εἰς διαφόρους τεχνίτας. Ὁμολογῶ ὅμως ὅτι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Beazley τεμάχια δὲν κατώρθωσα νὰ τὰ ταυτίσω, ἔφθασα μάλιστα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀναγωγή μερικῶν εἰς ἓν ἀγγεῖον συχνὰ δὲν δικαιολογεῖται οὔτε ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ οὔτε ἀπὸ τὸ σχῆμα, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ὀλίγα τοῦλάχιστον εἶναι τόσο ἀποσπασματικά, ὥστε καὶ ἡ τεχνοτροπία νὰ μὴ δύναται νὰ στηρίξη τὴν ἀπόδοσιν.

Εἰς τὸν «τεχνίτην τοῦ Εὐχαρίδου» λ. χ. (Att. Vasenm. σελ. 96) ἀποδίδει πολλὰ τεμάχια, τὰ ὅποια ἂν καὶ παραδέχεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἀγγεῖα, δὲν κατώρθωσα νὰ συνδέσω μεταξύ των. Ἐκτὸς τῶν 4 τεμαχίων τῶν εἰκ. 36-37 κανὲν ἄλλο δὲν δύναται μὲ βεβαιότητα νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὸν ἀνωτέρω τεχνίτην, διότι κανὲν δεδομένον δὲν ἔχομεν.

Τὸ τεμάχιον, ἀφ' ἑτέρου, τῆς εἰκ. 22 ἐχρειάζετο, νομίζω, πολλὴ καλὴ θέλησις διὰ νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ Χαιρίππου» (Attische Vasenm. σελ. 106)· διότι τίποτε ἰδιαίτερον δὲν παρουσιάζουν τὰ ὑπολείμματα τῶν γυμνῶν αὐτῶν μορφῶν, κανὲν προσωπικὸν στοιχεῖον δὲν διακρίνεται, ὥστε νὰ στηρίζεται ἀναγωγή των εἰς ἓνα κάποιον τεχνίτην. Ἀνάλογον παρετήρησα καὶ διὰ τὸ τεμάχιον τῆς εἰκ. 20.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, εἶναι ἀδύνατον νὰ συγκρατήσῃ κανεὶς μίαν ἐρώτησιν: Εἰς τί ἤμπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ ἡ ἀπόδοσις ἑνὸς ἱματίου ἢ ὀλίγων κνημῶν εἰς ὠρισμένον, συχνὰ μετριώτατον, τεχνίτην; Ἀναβιβάζεται μήπως ἔτσι αὐτὸς εἰς τὴν ἐκτίμησίν μας ἢ μήπως συμβάλλουν τὰ θραύσματα αὐτὰ εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης; Ἀσφαλῶς ὄχι.

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι, ἀφοῦ ἀναμετρήσωμεν τὸν δρόμον ποῦ ἔχομεν πάρει, νὰ προσέξωμεν ἐκεῖνο ποῦ ἄλλοι, περισσότερον συγχρονισμένοι ἀπὸ ἡμᾶς, οἱ ἱστορικοὶ τῆς νεωτέρας τέχνης, ἔχουν ἀρχίσει σοβαρῶς ν' ἀναλογίζωνται, καὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι «ἔπρεπε νὰ εὕρωμεν μίαν ὁλόκληρον βιβλιογραφικὴν ἐπιστήμην διὰ νὰ ἠμποροῦμεν νὰ συγκρατήσωμεν τὸ κεφάλι μας ἐπάνω ἀπὸ τὸ νερό. Ἔτσι ἔχομεν τόσο ἐπηρεασθῇ ἀπὸ βιβλία, περιοδικὰ καὶ ἄρθρα, ὥστε κανεὶς καιρὸς δὲν μᾶς μένει διὰ νὰ μελετήσωμεν τὰ ἴδια τὰ καλλιτεχνήματα» (Kingsley Porter εἰς «Kunstwissenschaft der Gegenw.», herausg. von J. Jahn).

Καὶ ἂν βεβαίως τὸ νὰ ἀπαλλαγῶμεν τελείως ἀπὸ τὰ βιβλία οὔτε εὐκόλον εἶναι, ἴσως δὲ οὔτε καὶ φρόνιμον, ὅμως κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἔχομεν τόσο πολὺ στρέψῃ τὴν προσοχήν μας τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς τὴν προσπάθειαν ἀπομνημονεύσεως ὀνομάτων τεχνιτῶν — μερικῶν μάλιστα ἐλάχιστα εὐήχων, ὅπως

λ. χ. «Tyszkiewicz-maler» ἢ «Maler der Scheurleerschen Augenschale» — ὥστε νὰ ἀποστρέφωμεν τὴν προσοχήν μας ἀπὸ ζητήματα τῶν ὁποίων ἡ μελέτη θὰ ἔφερε πολλὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν γνῶσιν, ὅχι μόνον τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ· ἡ σχέσις λ. χ. τῶν ἀγγειογράφων μὲ τὴν μεγάλην τέχνην καλὰ - καλὰ δὲν ἔχει ἐξερευνηθῇ, ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον ὁ τρόπος ἐργασίας εἰς τὸν Κεραμεικόν, ἃν καὶ θαυμάσια θὰ ἠμποροῦσαν αὐτὰ νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἀγγεῖα. Ἄλλ' ἀκόμη περισσότερον: **Σοβαρὰ αἰσθητικὴ καὶ μορφικὴ σπουδὴ** τῶν ἀγγείων ἀσφαλῶς δὲν ἔχει γίνεαι ἀκόμη καὶ τοῦτο διότι ἐξακολουθοῦμεν καὶ τὰ τελευταῖα ἀκόμη ἔτη νὰ εἴμεθα τελείως ἀπορροφημένοι ἀπὸ τὴν μανίαν τῆς ἀνωφελοῦς πολλάκις γνώσεως τῆς προσωπικότητος.

*

Τὰ δημοσιευόμενα κατωτέρω ἀγγεῖα ἐξελέγησαν κατὰ πρῶτον βέβαια λόγον μεταξὺ τῶν ἀρτίων τεχνικῶς, ἔπειτα δὲ καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον, ὅσας εἰς τοῦτο εἶχε σχέσιν μὲ τὴν λατρείαν τῶν Ἑλευσινιακῶν θεοτήτων. Μερικὰ ἀσήμαντα τεμάχια, τὰ ὅποια θὰ ἠμποροῦσαν νὰ λείπουν ἀπὸ ἄλλην δημοσίευσιν, ἐδῶ ἐθεωρήθη καλὸν νὰ συμπεριληφθοῦν, ἔνεκα τῆς σπουδαιότητος τοῦ χώρου ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχονται.

Μία σχετικὴ χρονολογικὴ σειρὰ ἐτηρήθη, ὅπως γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτόν, εἰς τὴν κατάταξιν τῶν θραυσμάτων.

Εἰκ. 1. Μέρος σκύφου.

Εἶναι τὸ ἀρχαιότερον ἀπὸ τὰ ἐρυθρόμορφα. Ὅπως δείχνει ἡ τελεία σχεδὸν ἑλλειψις πτυχῶν εὐρισκόμεθα εἰς τὴν πρὸ τοῦ Ὀλτου καὶ Ἀνδοκίδου ἐποχὴν, πρὸ τοῦ 520 δηλαδή. Σύγχρονοι τοῦ ἀγγειογράφου τεχνῖται μελανομόρφων πρέπει νὰ ἦσαν ὁ Νέαρχος ἢ ὁ Σκύθης, ὁ ἀφιερῶσας δὲ τὸ τεμάχιον εἰς τὰς θεάς, ἃν ἦτο μύστις, θὰ ἐμνήθη εἰς τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον.

Τὸ σχεδιάσμα βεβαιώνει ὅτι ὁ τεχνίτης ἐφαντάσθη τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν ὡς σιλουέτταν, ὡς ὄγκον καὶ ὅχι ὡς περίγραμμα, πρᾶγμα φυσικὸν διὰ μαθητεύσαντα εἰς ἐργαστήρια μελανομόρφων ἀγγείων.

Σῶζεται δεξιὰ τὸ σῶμα καθημένης μορφῆς, οἱ πόδες τῆς ὁποίας πατοῦν ἐπὶ σκίμπος· ἡ κάτωθεν τῆς ἑδρας ἐπιγραφὴ μᾶς τὴν παρουσιάζει: **Κόρη**. Πολύ

Εἰκ. 1.

ὀλιγώτερον κατανοητὴ εἶναι ἢ ὀπισθεν τῆς Κόρης μορφῇ, πρὸ τῆς ὁποίας διακρίνεται ἡ ἐπιγραφή: **Χορωδός**. Ὅνομα τοιοῦτον δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλης πηγῆς ὡς κύριον ὄνομα. Ἀφοῦ ὅμως ὑπῆρχε ὡς ἐπίθετον, δὲν ἐχρειάζεται μεγάλη προσπάθεια διὰ νὰ μεταφερθῇ εἰς τὰ κύρια. Διὰ μίαν σύντροφον, ἄλλωστε, τῶν Ἐλευσινιακῶν θεοτήτων, ποὺ εἶχαν ἀπὸ παλαιούς χρόνους καὶ καλλίχορον φρέαρ, θὰ ἦτο πλεονέκτημα ὅχι μικρὸν νὰ εἶχε καὶ τὸ χάρισμα τῆς χορωδοῦ (= ἡ ἐν χορῷ ᾄδουσα). Ἡ συλλαβὴ Δε, ἡ διακρινομένη πλησίον τῆς Χορωδοῦ,

Εἰκ. 2.

δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξακριβωθῇ ποίας λέξεως τὸ τέλος ἀποτελεῖ· πάντως δὲν ἀποτελεῖ τέλος κυρίου ὀνόματος, ἀφοῦ ἄλλη μορφῇ, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἀνῆκε, δὲν διακρίνεται. Δὲν μοῦ φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι ἡ ὅλη φράσις θὰ ἦτο: **Εδε** (= ἡδε) **Χορωδός**, αὐτὴ ἐδῶ εἶναι ἡ Χορωδός, ὁπότε ἔχομεν πλήρη τὸν τύπον τῆς παρουσιάσεως εἰς τὸν θεατὴν μιᾶς μορφῆς, ἥτις χωρὶς τὴν ἐπιγραφὴν θὰ τοῦ ἦτο ἄγνωστος.

Ἔχομεν ὅμως εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον καὶ ἄλλης ἐπιγραφῆς ὑπόλοιπον: (α) **ρετώ**, ὅπως νομίζω ὅτι διαβάζεται. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν Πελ. 1560,

Ἀρέτη δὲ ἦτο ἡ κόρη τοῦ ἀρχαιοτέρου Διονυσίου. Πλάτ. Λίων 6, 21, 58, ὥστε πολὺ καλὰ ἤμποροῦσε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἐδῶ.

Ἀπὸ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς Κόρης καθιστῆς θὰ ἦτο πολὺ παρακεκινδυνευμένον ἂν ἐζητούσαμεν νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα διὰ τὸν τόπον τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν. Διὰ τὴν ὅλην παράστασιν πρότυπον ἐχρησίμευσαν αἱ συνειθισμέναι σκηναὶ γυναικωνίτου, τὸ **κάθισμα** δὲ ἦτο φυσικὴ τιμητικὴ θέσις διὰ μίαν θεάν. (Möbius, das Sitzen).

Εἰκ. 2. Τεμάχιον πινακίου. Πρόκειται, ὅπως φαίνεται ἀμέσως, περὶ τῆς γνωστῆς πάλης μεταξὺ Πηλέως καὶ Θέτιδος.

Θὰ παρατηρήσῃ ἴσως κανεὶς ὅτι πουθενὰ δὲν διακρίνεται ἐν ἀπὸ τὰ ζῶα εἰς τὰ ὁποῖα μετεμορφώνετο ἡ Θέτις. Ἐν βλέμμα ὅμως εἰς τὰ σύγχρονα ἀγγεῖα πείθει ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πολὺ συχνὰ παριστάνεται ἐν μόνον ζῶον καὶ αὐτὸ δὲ εἰς τὸν ὅμον τοῦ Πηλέως ἢ τῆς Θέτιδος. Ἔτσι λ. χ. εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Λούβρου (Pottier, Vases du Louvre pl. 84 F 301 κ. ξ.), εἰς ἄλλα δέ, ὅπως λ. χ. εἰς τὴν κύλικα τοῦ Μονάχου (Furtw. Reichhold πίν. 155) μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Ἐπιλειὸς καλὸς μόνον λέων ὑπάρχει, ὅχι δράκων, ὁ ὁποῖος ἐδῶ θὰ ἤμποροῦσε θαυμάσια νὰ ἐξοικονομηθῇ εἰς τὸ ἐλλεῖπον μέρος τῆς κύλικος. Εἰς τὴν μελανόμορφον λήκυθον τοῦ Ἐθν. Μουσείου (**Εἰκ. 3**) σύγχρονον μὲ τὸ πινάκιον τῆς Ἑλευσίνος φαίνεται ἀρκετὰ πῶς περίπου θὰ ἦτο ἡ πλήρης παράστασις τοῦ τελευταίου.

Εἰκ. 3.

Τὸ κυμάτιον ποὺ περιβάλλει τὴν παράστασιν δὲν εἶναι πολὺ συνειθισμένον εἰς τὰ πινάκια καὶ κύλικας τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ, ὅμως ἀπαντᾷ ἐνίοτε. Πρόχειρον παράδειγμα ἔχω ν' ἀναφέρω τὴν κύλικα τοῦ Σικανοῦ (Röm. Mitt. III, πίν. 1) ἣτις ὑπὸ τοῦ Beazley (Vasenmaler σελ. 12) ἀποδίδεται εἰς τὸν ἀγγειογράφον Ὀλτον, καθὼς καὶ ἐν λευκὸν πινάκιον ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν (Ἀρχ. Ἐφημ. 1886 πίν. 8, 6). Ἀρκετὰ συχνὰ τὸ κόσμημα αὐτὸ ἀποτελεῖ εἰς τὰ πινάκια καὶ κύλικας τὴν ὀριζοντίαν γραμμὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας βαίνει ἡ παράστασις καί, ἐναλλασσόμενον μὲ τὸν περιβάλλοντα αὐτὴν μαίανδρον, φέρει καλὸν διακοσμητικὸν ἀποτέλεσμα.

Ὅπως φαίνεται καὶ εἰς τὴν εἰκόνα, ἡ διασκορπισμένη εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πινακίου ἐπιγραφὴ δὲν διαβάζεται, ἀπλούστατα διότι συνέβη καὶ ὅχι σπάνιον, ὁ φιλοτιμηθεὶς δηλαδὴ νὰ γράψῃ νὰ μὴν ἡξεύρῃ γράμματα.

Τὸ πινάκιον δὲν ἀργεῖ κανεὶς ν' ἀντιληφθῇ ὅτι ἀνήκει εἰς τὰ παλαιότερα ἐρυθρόμορφα· πρῶτον τὸ σχῆμα τοῦ πινακίου γενικῶς δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὴν προχωρημένην ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, ἣτις διαδέχεται αὐτὴν τοῦ ἀγγείου, ἀλλὰ καὶ αἱ πτυχαὶ

τῶν φορεμάτων, αἱ συγκεντρούμεναι εἰς τὸ μέσον, φανερόνουν ὅτι ἡ τεχνοτροπία αὐτὴ εἶναι ἡ ἄμεσος ἐξέλιξις ἄλλης παλαιότερας ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ ἀγγεῖον τῆς εἰκ. 1. Συγκεκριμένως, τοιαῦται πτυχαὶ βλέπομεν νὰ ἐμφανίζονται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰ νεώτερα ἔργα τοῦ Ἀνδοκίδου καὶ τοῦ Ὀλτου, ἐνῶ εἰς τὸν Εὐφρόνιον καὶ Ἐπίκτητον ματαίως θὰ τὰς ἀναζητήσωμεν.

Ἄν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Langlotz, ὅστις (Zeitbestimmung, σελ. 35) μὲ πολλὴν πιθανότητα ἐσχέτισε τὰ ἀγγεῖα τοῦ κύκλου Ὀλτου - Ἀνδοκίδου μὲ τὰ γλυπτὰ τοῦ νεωτέρου Ἑκατομπέδου, ἔχομεν τότε καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ ἀγγείου μας προσδιορισμένην, κατὰ προσέγγισιν φυσικὰ πάντοτε: θὰ ἔγινε εἰς τοὺς χρόνους τῶν Πεισιστρατιδῶν, δηλαδὴ περίπου μεταξὺ 520 - 510.

Ἄν συγκρίνωμεν τώρα τὸ πινάκιον τῆς εἰκ. 2 μὲ ἄλλην ὀλίγον νεωτέραν κεραμογραφίαν, ἔχουσιν τὴν αὐτὴν παράστασιν, τὴν κύλικα τοῦ Πειθίνου (Pfuhl, εἰκ. 417), δὲν θὰ ἀργήσωμεν ν' ἀντιληφθῶμεν πόσον πτωχότερον εἶναι τὸ ἰδικόν μας.

Εἰκ. 4.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἐδῶ τὸ σύμπλεγμα ἔχει τοποθετηθεῖ μὲ ἀρκετὴν ἐπιτυχίαν, ὥστε νὰ στέκονται αἱ μορφαὶ ἀνέτως ἐντὸς τοῦ πλαισίου. Εἴπομεν νὰ «στέκονται» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πίνακα τοῦ Πειθίνου, ὅπου τὸ πᾶν εἶναι *κίνησις*. Αἱ πλούσιαι λεπτόταται πτυχαί, τὰ ἄστρα ποὺ στολίζουν τὰ ἐνδύματα, οἱ ὄφεις ποὺ γλυστροῦν εἰς τὰ σώματα τῶν παλαιόντων δίδουν μίαν ἀσύγκριτον ἐντύπωσιν ἐναλλαγῆς, κινήσεως καὶ δια-

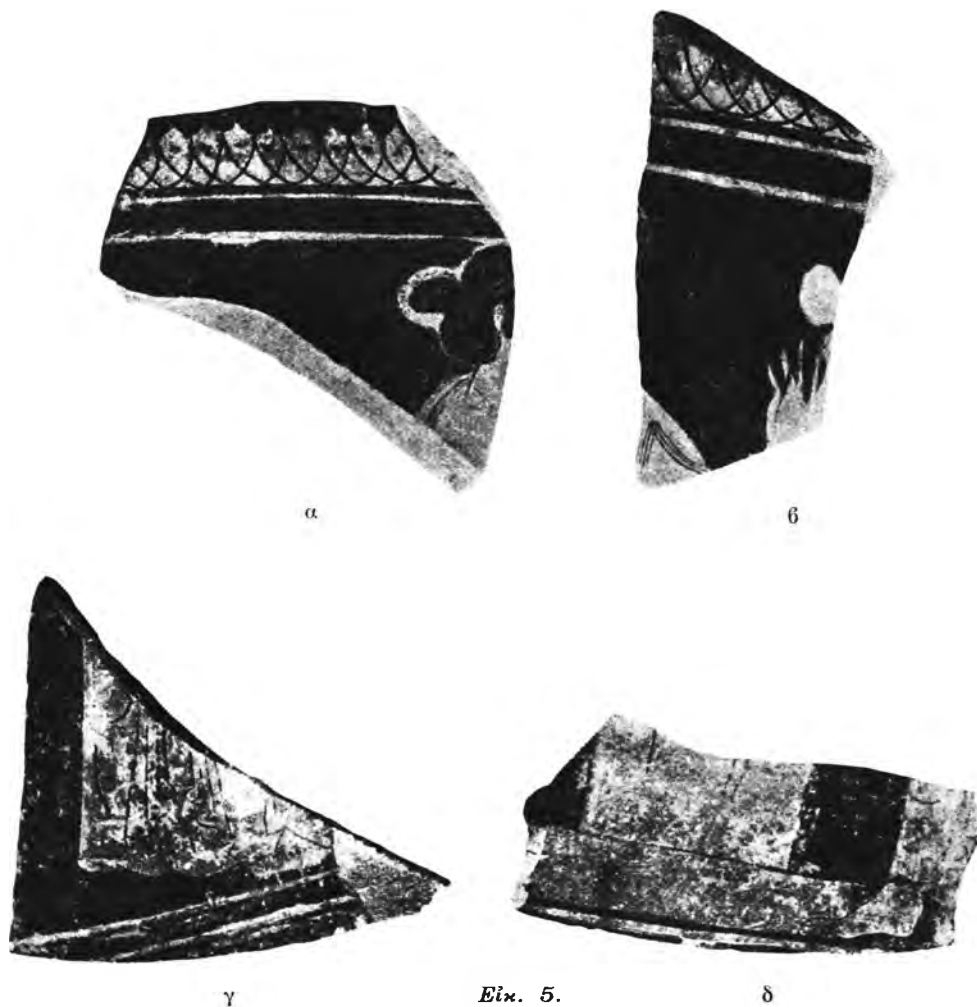
κοσμητικῆς τελειότητος. Ὅλα εἶναι διακόσμησις, ἀκόμη καὶ οἱ ὄφεις ποὺ ἔχουν περιβάλλει χεῖρας καὶ πόδας φαίνονται μᾶλλον σὰν ὄφιοειδῆ ψέλλια. Δὲν θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ παραλείψωμεν καὶ μίαν ἄλλην διαφορὰν: Εἰς τὸ Ἑλευσινιακὸν πινάκιον τὰ σώματα εἶναι τοποθετημένα χωριστὰ τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἔτσι ὥστε βλέπει κανεὶς πρῶτον τὸ σῶμα τῆς Θέτιδος καὶ ἔπειτα τοῦ Πηλέως. Ὁ ἔμπειρος ὅμως τεχνίτης τοῦ προχωρημένου ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ, ὁ Πειθίνος, τὰ ἐξωγράφησε μὲ ἄλλον τρόπον, πολὺ ἀριστοτεχνικώτερον καὶ ἔτσι συντελοῦν εἰς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ μεταβλητοῦ, τοῦ μὴ συλληπτοῦ, τοῦ ἀδιαχωρήτου.

Εἰκ. 4. Κάτω μέρος ἀλαβάστρου μὲ λευκοκίτρινον βάθος. Σώζεται πόδι (μὴ διακρινόμενον εἰς τὴν φωτογραφίαν), μία παράξενος κοντὴ μορφή καὶ τέλος πόδες καὶ ἱμάτιον γυναικὸς τρεχούσης δεξιᾶ.

Τὸ ἀλάβαστρον αὐτὸ ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τὴν μεταβατικὴν ἀπὸ τὸν μελανόμορφον εἰς τὸν ἐρυθρόμορφον ῥυθμόν. Δύο μορφαὶ ἔχουν σχεδιασθεῖ μὲ τὸν περιγραφικὸν τρόπον, ἐνῶ ἡ μικρότερα εἶναι ἀκόμη μαύρη σιλουέττα. Τὸν μεταβατικὸν αὐτὸν ῥυθμόν ἡμπορεῖ νὰ τὸν σπουδάσῃ κανεὶς πολὺ καλὰ εἰς μερικὰς ληκύθους (Fairbanks, White Ath. Lek. VI, εἰκ. 18, 20, 22).

Τὸ μικρὸν ὃν ποὺ φαίνεται νὰ χορεύῃ, ἢ μᾶλλον νὰ κάμνῃ μίαν στροφὴν τοῦ χοροῦ, φαίνεται νὰ εἶναι μικρὸς Σειληνός, τότε δὲ πρέπει αἱ δύο ἄλλαι μορφαὶ νὰ εἶναι Μαινάδες.

Εἶναι κρῖμα ὅτι δὲν ἐσώθη περισσότερον μέρος τοῦ ἀλαβάστρου αὐτοῦ, διότι ἀσφαλῶς θὰ εἴχομεν ἐν ὥραϊον μικροτέχνημα, ὅπου ἡ ἐλευθερία τοῦ σχεδίου,

Εἰκ. 5.

μαζὺ μὲ τὸ κιτρινόλευκον χρῶμα τοῦ βάθους, θὰ ἐπροξένουν ἐντύπωσιν ἐξαιρετικῶς εὐχάριστον. Δὲν ἤμποροῦν ὅμως βεβαίως νὰ παραβληθοῦν τὰ ἀρχαιότερα λευκὰ ἀγγεῖα μὲ τὰ προχωρημένα πολύχρωμα, ἀφοῦ τὰ χρώματα ἀποτελοῦν τὸν σπουδαιότερον παράγοντα ἀρτίου διακοσμητικοῦ συνόλου.

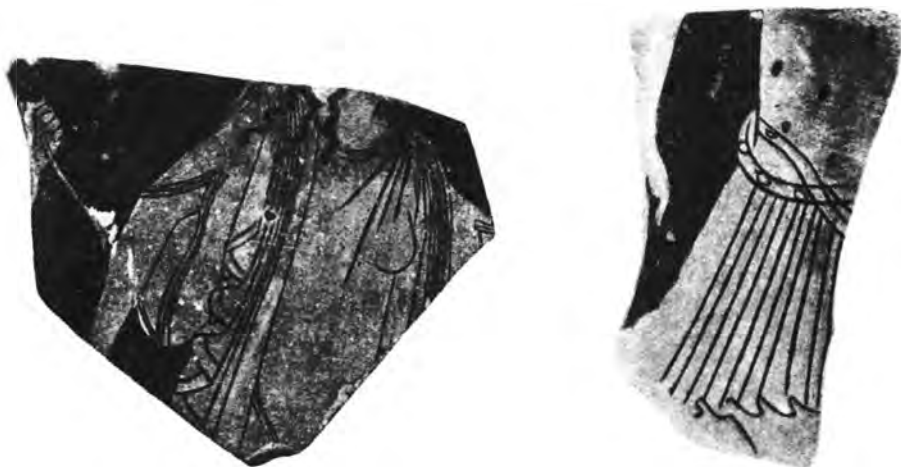
Χρονολογικῶς πρέπει νὰ καταταχθῇ τὸ ἀλάβαστρον αὐτὸ ὅπου καὶ τὸ προηγούμενον πινάκιον.

Ἡμερομηνία εὐρέσεως γραμμένη ἐντός: 24/8/85.

Εἰκ. 5 α-δ. Τέσσαρα θραύσματα τοῦ ἰδίου, πιθανώτατα, ἀγγείου. Τὸ γ'

μᾶς δίδει τὸ κλειδί διὰ νὰ ἐννοήσωμεν περὶ τίνος πρόκειται. Ἔχομεν ἐπὶ μιᾶς βαθμίδος στήλην καὶ ἐπ' αὐτῆς τοὺς θυσάνους τῶν ταινιῶν, μὲ τὰς ὁποίας ἦτο στολισμένη, ἐκατέρωθεν δὲ δύο γυναῖκας, ποὺ θὰ ἐστόλιζαν τὸν τάφον μὲ τὰς ταινίας αὐτάς. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ ἐπισκέψεως εἰς τάφον, ὁπότε τὸ ἄγγεϊον θὰ ἦτο **λουτροφόρος**, ἀφοῦ λήκυθος ἀποκλείεται νὰ εἶναι, διὰ τὸν λόγον ὅτι θὰ ἦτο μοναδικὸν παράδειγμα ἐμφανίσεως νεκρικῆς παραστάσεως εἰς τόσον πρῶτον ἐποχὴν.

Αἱ «οὐραὶ χελιδονιοῦ», διατεταγμέναι εἰς ἀραιὰ διαστήματα, πείθουν ὅτι τὸ ἄγγεϊον ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιντία καὶ Εὐθυμίδη. Τὰ μελανὰ στίγματα τῶν ἐνδυμάτων εἶναι ἐνισχυτικὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν τεμαχίων εἰς ἓν ἄγγεϊον,

Εἰκ. 6.

ὅχι δὲ ὀλιγώτερον τὰ φύλλα, συνήθη εἰς λουτροφόρους τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐνῶ ἀργότερον ἀντικαθίστανται ὑπὸ τοῦ μαιάνδρου.

Μία ἐξέτασις τῶν τεμαχίων ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ σχήματος δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπετέλουν μέρος τοῦ **λαιμοῦ** τῆς λουτροφόρου, τῆς ὁποίας ἡ κοιλία θὰ εἶχε χωρὶς ἄλλο παράστασιν προθέσεως, ἄνω δὲ εἰς τὸν λαιμὸν τὴν συνήθη ἐπίσκεψιν τοῦ τάφου.

Τὸ περίγραμμα τῶν κεφαλῶν ἔχει δηλωθῇ μὲ ἐρυθρὰν γραμμὴν, «ἐξηρημένην». Τὸ 6' τεμάχιον εἶναι φαιὸν ἀπὸ ἐπίδρασιν πυρᾶς.

Ἡμερομηνίαι εὐρέσεως γραμμέναι ἐντός: εἰς τὸ α' καὶ δ' 16/7/87, εἰς τὸ γ' 27/8/87.

Εἰκ. 6. Τὰ δύο αὐτὰ τεμάχια δὲν φαίνονται νὰ προέρχονται ἀπὸ ἓν ἄγγεϊον, ἂν καὶ ἡ παράστασις εἶναι τοῦ ἰδίου κύκλου. Οἱ ὄφεις ποὺ περιβάλλουν τὴν ὄσφυν τῆς δευτέρας μορφῆς καὶ ὁ θύρσος τὸν ὁποῖον κρατεῖ ἡ χεὶρ ποὺ διακρίνε-

ται εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ πρώτου τεμαχίου δίδουν τὴν βάσιμον ὑπόνοιαν ὅτι πρόκειται περὶ Μαινάδων, ἀποτελουσῶν μέλη Διονυσιακοῦ θιάσου.

Τὰ παχέα μελανὰ στίγματα ποὺ στολίζουν τὸ στήθος τῆς μιᾶς Μαινάδος ἐχρησιμοποιήθησαν, καθὼς φαίνεται, διὰ νὰ ἀποδοθῇ τὸ δέρμα, τὸ ὁποῖον, κατὰ συνήθειαν ὄχι σπανίαν, φοροῦν αὗται.

Τὸ πρῶτον τεμάχιον τεχνοτροπικῶς ἀνήκει ἐκεῖ ὅπου καὶ τὰ τῆς προηγουμένης εἰκόνης. Ἡ γυνὴ φέρει τὸν Ἰωνικὸν χιτῶνα, ἐπὶ τῶν ὤμων δὲ καὶ πέριξ τοῦ τραχήλου τὸ ἱμάτιον. Ὁ εἰς μαστὸς ἔχει σχεδιασθῇ κάπως χαμηλότερον ἀφ' ὅτι θὰ ἀπῆτει καλυτέρα αἰσθητικὴ ἀντίληψις, ἢ παράλειψις δὲ τοῦ ἄλλου δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἱματίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε τότε νὰ εὐρίσκετο ὀλίγον ἀριστερώτερα.

Ὀλίγαι γραμμαὶ ἀπὸ ἀραιωμένου βερνίκι ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ διὰ τὴν δήλωσιν τῶν πτυχῶν τοῦ ἱματίου.

Εἰκ. 7. Ἄν καὶ ὁμοίας τέχνης μὲ τὰ προηγούμενα τῶν εἰκ. 5-6, δὲν ἀνήκει ὅμως τὸ τεμάχιον αὐτὸ εἰς τὰ ἴδια ἀγγεῖα. Καὶ τοῦτο διότι ἡ παράστασις δὲν συμφωνεῖ οὔτε μὲ τὰς νεκρικὰς σκηνάς, οὔτε μέλος Διονυσια-

Εἰκ. 7.

κοῦ θιάσου ἡμπορεῖ ν' ἀποτελῇ μία καλὴ οἰκοκυρὰ ἥτις κάθηται πρὸ τῆς θύρας τῆς καὶ γνέθει· διότι ἔτσι πρέπει, νομίζω, νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν γυναῖκα τῆς εἰκόνης 7. Ὅπισθεν διακρίνονται αἱ δύο κάθετοι δοκοὶ τῆς θύρας, αἵτινες ἐντοπίζουν τὴν μορφήν ἢ μέσα εἰς τὸν οἶκον τῆς ἢ ἔξω ἀπὸ αὐτόν, εἰς τὴν αὐλήν.

Ὁ χιτῶν ἄνω στερεῖται τελείως πτυχῶν, ὅπως ὄχι σπανίως συμβαίνει εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Εὐφρονιακοῦ κύκλου. Τὸ περὶ τὸν ὄσφυν φεστονοειδὲς κέντημα μοῦ φαίνεται ὅτι ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ἐκληφθῇ ὡς τρόπος προοπτικῆς ἀποδόσεως τοῦ ἄκρου τοῦ ἀποπτύγματος.

Εἰκ. 8. Τεμάχιον πινακίου.

Ὁ εἰκονιζόμενος Σάτυρος κρατεῖ πιθανώτατα ἄσκον. Εἶναι φαλακρὸς καὶ μὲ παχείας ὀφρῦς. Μία γραμμὴ ἀπὸ μαῦρον βερνίκι δηλώνει τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς, διὰ τὸ ὁποῖον ὅμως ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καὶ μία ἐρυθρὰ γραμμὴ «ἐξηρημένη», συνέχεια τοῦ φαλακροῦ μέρους τῆς κεφαλῆς. Τέσσαρες βόστρυχοι ἀποτελοῦν τὸ τέρμα τῆς κόμης του. Ἀνάγλυφοι γραμμαὶ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν τόνωσιν τοῦ περιγράμματος προσώπου καὶ σὺρᾶς, ἄλλαι δὲ ἀπὸ ἀραιωμένου

βερνίκι δι' απόδοσιν τῶν ὀλίγων ρυτίδων τοῦ μετώπου καὶ παρειῶν. Ἡ ῥις ὀξεῖα καὶ ἐλαφρὰ σιμή, εἶναι ὁ κύριος συντελεστής τῆς ἀρκετὰ κτηνώδους ἐκφράσεως, ὅπως τὴν ἤθελαν διὰ τὸν Σάτυρον οἱ τεχνῖται τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ.

Εἰκ. 8.

Ἡ τεχνοτροπία ἐνθυμίζει Ἐπίκτητον. Αἱ εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου δύο ὅπαι φανερώνουν ὅτι ἐχρησίμευε τοῦτο καὶ πρὸς ἀνάρτησιν καὶ ἐπομένως διακόσμησιν τοῦ τοίχου.

Εἰκ. 9. Τεμάχιον μικροῦ πινακίου. Τὸ μακρὸν ἱμάτιον, κινούμενον ἀντιθέτως ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ σώματος, πείθει ὅτι πρόκειται περὶ κιθαρωδοῦ ἢ αὐλητοῦ. Ὡραῖαι μαῦραι γραμμαὶ καὶ ἄλλαι ἀπὸ ἀραιωμένον βερνίκι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὸ σχέδιον.

Εἶναι προφανῶς ἡ μορφή ἀπόσπασμα ἀπὸ παράστασιν κόμου ἢ θυσίας.

Εἰκ. 10. Τεμάχιον πινακίου.

Ἀπλῇ ἐρυθρᾷ γραμμῇ περιβάλλει τὴν παράστασιν· τὸ πρόσωπον ὁμῶς δὲν πατεῖ κατ' εὐθείαν ἐπάνω εἰς αὐτήν, ὥστε ὑποτελεῖται ἔτσι καὶ ἄλλη μελανή

γραμμὴ διακρινομένη πλησίον τοῦ ἀριστερὰ ἀντικειμένου.

Ἡ παράστασις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ ἀμέσως. Ἐχομεν μίαν γυναῖκα, φέρουσαν χιτῶνα μὲ πτυχὰς πιπτούσας καθέτως εἰς τρία συμπλέγματα, ἀπασχολημένην ἄγνωστον μὲ τί. Ἀριστερὰ ἔχομεν ἓν εἶδος τραπέζης, τὸ ὁποῖον πιθανότατα εἶναι βάσις Ἑρμοῦ, στολισμένον μὲ ταινίαν, πού τὸ ἄκρον τῆς εἶναι ιπεσμένον δεξιᾷ. Ἡ ἀνώματος κίνησις τῆς γυναικὸς καθὼς καὶ ἡ βάσις δίδουν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπόνοιαν ὅτι πρόκειται περὶ Διονυσιακῆς παραστάσεως. Ἐχομεν ἴσως ἀριστερὰ τὸ ξόانون τοῦ Διονύσου, στολισμένου μὲ ταινίας, ἴσως ὁμῶς καὶ ἀπλούστερον σύμβολόν του, ἓνα κρατῆρα, πρὸ τοῦ ὁποίου μία Μαινὰς τελεῖ κάποιαν ὑποχρέωσιν λατρευτικὴν, ἓν ἀπόσπασμα δηλαδὴ ἀπὸ παράστασιν ἀνάλογον μὲ τὸ ἀγγεῖον τῆς Νεαπόλεως Pfuhl, εἰκ. 582), ἢ μὲ τὸ ἄλλο τοῦ τεχνίτου τῆς Villa Giulia (Pfuhl, εἰκ. 516).

Εἰκ. 9.

Ἡ διαιρέσις τῶν πτυχῶν εἰς τρεῖς «οὐράς χελιδονιῶν», ἐξέλιξις τοῦ τύπου τῆς εἰκ. 2, μᾶς φέρει εἰς τὸν κύκλον τοῦ Βρύγου καὶ Δούριδος. Τὸ σχέδιον ὁμῶς εἶναι ἀρκετὰ πρόχειρον. Ἐπὶ τοῦ πυθμένος ἡ ἡμερομηνία τῆς εὐρέσεως: / 8 // 8 (sic).

Εἰκ. 10.

Εἰκ. 11. Ἕνας νέος, ἀφοῦ ἐγυμνάσθη ἀρκετά, πλύνεται εἰς τὴν λεκάνην τῆς παλαίστρας· ἰδοὺ θέμα συνειθισμένον εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Διὰ τεχνίτην μάλιστα μὲ μικρὰν φιλοδοξίαν ἦτο εὐκόλος τρόπος ζωγραφίσεως τοῦ ἀγγείου. Ἀπὸ τοιοῦτον προχειρογράφων φαίνεται νὰ προέρχεται ἡ κύλιξ, τῆς ὁποίας τὸ σωθὲν τεμάχιον ἀπεικονίσθη ἐδῶ. Τὸ σχέδιον εἶναι γρήγορον, χωρὶς ἐπιμέλειαν καὶ αἴσθημα. Ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι λείπουν ἐντελῶς.

Μὲ τὰ προϊόντα τοῦ Σκύθου ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας ἡ Ἑλευσινιακὴ κύλιξ, ἐκτὸς τοῦ σχεδίου καὶ τὸ ἀδικαιολογήτως ἀνοικτὸν στόμα πολὺ ἐνθυμίζει ἰδικὰς του μορφάς. Πλησιέστερον ὁμῶς εὐρίσκεται μὲ τὰς κύλικας Λούβρου G 90-91 (Pottier, Album, pl. 98) τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον ἔχει ὁμοίαν παράστασιν.

Εἰκ. 12. Διάφορα μικρὰ τεμάχια μὲ ἀνδρικὰς κεφαλὰς καὶ μίαν γυναικείαν.

Αἱ δύο πρῶται εἶναι πολὺ περισσότερον ἐνδιαφέρουσαι τῶν ἄλλων καὶ προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ καλοῦς τεχνίτας.

α'. Μία ἀνάγλυφος δυνατὴ γραμμὴ δίδει τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου. Ὁ μύσταξ ἀρχίζει πολὺ ὑψηλά, ἄνω τοῦ ῥώθωνος, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἠξεύρω ἂν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀμέλειαν τοῦ τεχνίτου ἢ εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ζωγραφίσῃ ἰδιαίτερον τρόπον ξυρίσματος τοῦ μύστακος, ἀδιάφορον ἂν τὸν ἐπέτυχε ἢ ὄχι.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν τεχνοτροπίαν, τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἐπικτήτου.

Εἰκ. 11.

α

β

γ

δ

ε

ζ

Εἰκὼν 12.

6'. Καὶ ἐδῶ τὸ σχέδιον εἶναι ἄρτιον· μὲ ἰδιαίτεραν ἐπιμέλειαν παρεστάθη ὁ πῶγων, ὃχι μὲ ὄγκον χρώματος, ὅπως εἰς τὸ προηγούμενον, ἀλλὰ μὲ λεπτοτάτας, ἀπὸ ὥραϊον βερνίκι, γραμμάς. Ἡ ὅλη φυσιογνωμία ἐνθυμίζει Βρύγον, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχῃ τὴν ζωτικότητα τῶν μορφῶν ἐκείνου.

Ὅπισθεν ἡμερομηνία εὐρέσεως: 1895, Νοτία αὐλή.

Ἀπὸ τὰς ἄλλας κεφαλὰς ἐνδιαφέρουσα κάπως εἶναι ἡ ε'. Ἡ τεχνοτροπία ξενίζει ἄρκετά, ἂν καὶ τὸ ἐργαστήριον πιθανώτατα θὰ ἦτο Ἀττικόν, ὅπως βεβαιώνει τὸ Ἀττικώτατον προφίλ τῆς γυναικός. Τὸ σχέδιον ὅμως εἶναι τόσον παρημελημένον, ἢ ἔκφρασις ἀναξία προσοχῆς, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται εἰς δισταγμὸς περὶ τοῦ ἂν ἔχωμεν ἐδῶ προῖον τοῦ Κεραμεικοῦ.

Ἡ τεχνοτροπία ἐνθυμίζει τὴν ἄρκετὰ λεπτοτέρας τέχνης μορφήν μιᾶς λευκῆς ληκύθου μὲ μαῦρον περιγράμμα (Perrot, hist. X, εἰκ. 381), διὰ τὴν ὁποίαν δὲν γνωρίζω ἂν ἐμελετήθη τὸ ἐργαστήριον, πού τὴν παρήγαγε

Πίναξ 1a. Τρίτων. Θραῦσμα λευκῆς κύλικος. Σώζεται τὸ πόδι καὶ μέρος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς, μελαμβαφές, χωρὶς παράστασιν.

Ἐχομεν τὸν Τρίτωνα, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἀλλάζει ἀμέσως μετὰ τὸ στήθος εἰς τὸ φολιδωτόν. Μακρὰ γενειὰς καὶ κόμη τοῦ δίδουν σοβαρὸν πατριαρχικὸν ὕφος, πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν συμβιβάζεται ὁ καλλωπισμὸς τῆς κόμης μὲ τὸν κλάδον τὸν τελειώνοντα εἰς λοφιοειδὲς ἄνθος. Δεξιὰ ἓνα ψάρι πού βοντᾷ εἰς τὴν θάλασσαν, μᾶς ὀρίζει τὸν τόπον. Ἐχομεν τὸν Τρίτωνα μέσα εἰς τὸ σπίτι του, τὴν θάλασσαν, περιστοιχιζόμενον ἀπὸ τοὺς ἀφώνους συντρόφους του.

Ἐπειδὴ εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῆς κύλικος ἀκριβῶς, φαίνεται ἀδύνατον νὰ ὑπῆρχε καὶ δευτέρα μορφή, Ἡρακλῆς λ. χ. ἢ Θησεὺς ἢ Ποσειδῶν. Πρέπει νὰ τὸν φαντασθῶμεν ὅπως καὶ εἰς τὴν μελανόμορφον κύλικα τοῦ Βερολίνου (Furtw. 1755), μόνον του εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος, κρατοῦντα εἰς τὴν χεῖρα ψάρι ἢ στέφανον (ὅπως εἰς Gerhard. Auserl. Vasenb. 317).

Τὸν Τρίτωνα εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν τὸν γνωρίζομεν κυρίως ἀπὸ τοὺς Κορινθιακοὺς πίνακας (Ant. Denkm. πίν. 7) ὅπου συνοδεύει μὲ τρόπον ὑπασπιστοῦ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴν Ἀμφιτρίτην, ἀργότερον ἀπὸ τὸ ἀγγεῖον τοῦ Τιμαγόρα (Pfuhl, εἰκ. 246), κυρίως ὅμως ἀπὸ τὴν κύλικα τοῦ Λούβρου μὲ τὸν Θησέα καὶ Ἀμφιτρίτην (Pfuhl, εἰκ. 398), καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ νεώτερον ἀγγεῖον μὲ τὴν ἰδίαν παράστασιν (Pfuhl, εἰκ. 590). Εἰς κανὲν ὅμως ἀπ' αὐτὰ δὲν ἔχει ὁ Τρίτων τὴν θεϊκότητα πού βλέπομεν εἰς τὸ Ἑλευσινιακόν. Ἐδῶ τοῦ ἔδωσεν ὁ καλλιτέχνης ἔκφρασιν, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἐπεριμέναμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, διότι ἔχει πολὺ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Φειδιακῆς τέχνης.

Εἶναι, ἀλήθεια, Θεὸς αὐτὸς ὁ Τρίτων, μία ἀνωτέρα ὑπαρξίς, πού ἔμαθε πολλὰ εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης, χωρὶς τίποτε νὰ θέλῃ νὰ ἐξωτερικεύσῃ. Σὰν

Ἑλληνικὸς Θεὸς ὁμῶς γνωρίζει καὶ νὰ τιμωρῇ, ὅπως προδίδει ἡ αὐστηρότης του, ἥτις δὲν ἀργεῖ νὰ ξεσπάσῃ. Γίνεται τότε ὁ φόβος τῶν ναυτικῶν, ποὺ ἔχουν μάθει νὰ τὸν μισοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἀποφεύγουν:

Ἑρροῖς, ὦ δύσπλωτε, κακόξενε· σοῖο δὲ τηλοῦ
πλώοιμι, στυγεροῦ ὅσον ἀπ' Ἀἰδέω·

(Ἀνθ. Παλατ. VII, 699).

Μία παραβολὴ τοῦ Ἑλευσινιακοῦ Τρίτωνος — τὸν ὁποῖον θεωροῦμεν ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς μεταβατικῆς ὥριμου ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς — μὲ τὸ θαυμαστὸν δημιούργημα τῆς Ἑλληνιστικῆς τέχνης, τὸν Τρίωνα τοῦ Βατικανοῦ (Amelung, Vatik. Katalog, πίν. 46, Salis, Kunst der Gr. εἰκ. 60) εἶναι ἀναπόφευκτος. Τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον εἶναι φανερὸν εἰς τὸν Τρίωνα τῆς Ἑλευσίνος, ὅσον εἰς τὸν ἄλλον τὸ ψυχικόν. Ὁ πρῶτος εἶναι Θεὸς-πνεῦμα, μὲ τὴν βεβαιότητα καὶ τὸ ἀμείλικτον τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἐνῶ ὁ Ἑλληνιστικὸς ἐκφράζει τὴν ἀγωνίαν ποὺ τοῦ μετέδωσε τὸ ἄπειρον μὲ τὸ ὁποῖον γειτονεύει.

Νὰ προτιμήσωμεν τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο τύπους ἢ νὰ θεωρήσωμεν τὸν ἕνα ἀνώτερον τοῦ ἄλλου, αὐτὸ θὰ ἦτο ἀσυγχώρητος ἀφέλεια. Ἐν ὁμῶς δὲν ἤμπορεῖ νὰ παραγνωρισθῇ, ἡ ὑπερέρρησις τῆς Ἑλληνιστικῆς τέχνης ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἰς τὸ φοιιδωτόν. Οἱ ἀρχαῖκοι Τρίτῶνες τῶν ἀετωμάτων τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπως καὶ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀσσοῦ ἀλλάζουν ἀμέσως μετὰ τὸ στήθος εἰς τὸ θαλασσίον στοιχεῖον καὶ ἔτσι ὑστερεῖ εἰς αὐτοὺς ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀπέναντι τῆς φύσεως τοῦ ψαριοῦ, εἶναι περισσότερον ἰχθύες παρὰ ἄνθρωποι, εἶναι πραγματικὰ «στοιχεῖα». Εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς ὁμῶς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, διατηρούμενον μέχρι καὶ τῆς κοιλίας ἔχει τὸν πρωτεύοντα ῥόλον, ἀλλὰ συγχρόνως δίδεται ἔτσι ἀφορμὴ εἰς τὸν σχηματισμὸν περὶ τὴν ὁσφὺν τῆς θελκτικῆς ἐκείνης καμπύλης.

Ὡς σύνολον *γραμμῶν* λοιπὸν καὶ κινήσεως εἶναι ἀσφαλῶς ὡραιότερος ὁ Ἑλληνιστικὸς Τρίτων, τὸν ὁποῖον, ἄλλωστε ὁ Böcklin μᾶς ἔχει τόσον ζωντανεύσει.

Ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς τεχνικῆς, ἡ κύλιξ τοῦ πίν. 1 εἶναι σπανίας ἀριότητος· ἡ κόμη καὶ τὸ γένειον δὲν ἀπεδόθησαν μὲ συμπαγὲς μαῦρον βερνίκι, ἀλλὰ μὲ κυματοειδεῖς γραμμάς, ὅχι πολὺ πυκνάς, ποὺ δίδουν τὴν ἰδέαν τῆς ρευστότητος. Ἀραιωμένου βερνικίου ἔγινε χρῆσις δι' ὀλίγας λεπτομερείας, καθὼς καὶ διὰ τὸ ὑπόστρωμα τῆς κόμης. Τὸ μάτι, ἀμυγδαλωτόν, ὀρθάνοικτον μὲ μικρὰς βλεφαρίδας εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ Εὐφρονίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχεται τὸ θαυμαστὸν τοῦτο ἄγγειον.

Τοῦ Εὐφρονίου εἶπα, διαφωνοῦσα πρὸς τὸν Beazley, ὅστις (Att. Vasenm. σελ. 166) τὸ ἔχει ἀποδώσει, καθὼς καὶ τὸ τῆς εἰκ. 14 εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ

Παναιτίου», τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνάδοχος. Διότι, καθὼς εἶναι γνωστόν, ἤδη ὁ Furtwängler, παρατηρήσας τεχνοτροπικὰς διαφορὰς μεταξὺ μερικῶν ἀγγείων μὲ τὴν ὑπογραφὴν «Εὐφρόνιος ἐποίησεν» καὶ ἄλλων μὲ «Εὐφρόνιος ἔγραψεν» ἐδιχοτόμησε τὸν Εὐφρόνιον, ὀνομάσας τὸν δεύτερον ὑποθετικὸν τεχνίτην «ζωγράφον τοῦ Παναιτίου», ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ καλοῦ, ὅστις ἐξυμνεῖται συχνὰ εἰς τὰ ἀγγεῖα αὐτά. Μὲ τὸν Furtwängler συνεφώνησε τελευταῖον, ἐκτὸς τοῦ Beazley καὶ ὁ Buschor (εἰς Furtw. Reichold text. III σελ. 123), ἀντιθέτως πρὸς τὴν παλαιὰν γνώμην του (Griech. Vasenm. σελ. 163) καὶ ἄλλοι νεώτεροι, ἐνῶ ὁ Pfuhl (Malerei I, § 481) δεικνύεται ἐπιφυλακτικὸς, φρονῶν ὅτι τὰ ἀγγεῖα μὲ τὴν διαφορετικὴν τεχνοτροπίαν ἠμποροῦν θαυμάσια ν' ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὑστερωτέραν ἐξέλιξιν τοῦ Εὐφρόνιου.

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα καὶ ἡμεῖς μὲ τὴν σειράν μας δύο ἀγγεῖα ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἀνήκουν εἰς δύο διαφορετικοὺς τεχνίτας: Τὸ Ἑλευσινιακόν, ποὺ ἀντιπροσωπεύει κατὰ τὸν Beazley τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ «ζωγράφου τοῦ Παναιτίου» καὶ ἐν ἄλλο τῆς Ἀκροπόλεως (τμήμα εἰς *εἰκ. 13*), ἀποδοθὲν πρὸ πολλοῦ εἰς τὸν Εὐφρόνιον, ἀφοῦ ὅλα πείθουν ὅτι ἡ ἡμιτελὴς σωζομένη ἐπιγραφὴ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ: (Εὐφρόν)ιος *ἔγραψεν*¹.

Εἰκ. 13. Ἀκροπόλεως.

Ἄν παραβάλωμεν τὰς κεφαλὰς Τρίτωνος καὶ Ἥρας, ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴν ὁμολογήσωμεν τὴν καταφανῆ συγγένειαν· ἡ γραμμὴ τοῦ μετώπου ἐλαφρῶς ἀποκλίνουσα πρὸς τὰ ἀριστερὰ σχηματίζει τὴν ῥίνα, ποὺ εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ καὶ εἰς τὰ δύο τεμάχια. Τὸ ἄνω καὶ κάτω χεῖλος δείχνουν τὸν ἴδιον γραφικὸν χαρακτῆρα, τὸ δὲ μάτι πρέπει ν' ἀναγνωρισθῇ ὅτι σχεδὸν καθόλου δὲν διαφέρει, ἔστω καὶ ἂν σημειωθῇ ἡ ὀλίγον διαφορετικὴ παράστασις τοῦ βολβοῦ.

Αἱ ὁμοιότητες αὐταί, καθὼς καὶ ἡ συνολικὴ ἐντύπωσις, βεβαιώνουν, νομίζω, πόσον περιττὴ εἶναι ἡ διχοτόμησις τοῦ Εὐφρόνιου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ Ἑλευσινιακόν θραῦσμα δὲν ἔχει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Εὐφρόνιου, ἀλλὰ μόνον ἀπεδόθη εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ Παναιτίου». Ἐπειδὴ

¹ Ἔως τώρα ἦσαν γνωστὰ τὰ θραύσματα ταῦτα, ποὺ φέρουν ὡς παράστασιν τὸν γάμον τῆς Θέτιδος καὶ Πηλέως, ἀπὸ τὴν ἡμιτελῆ δημοσίευσιν εἰς Jahrb. 1888 pl. 2 καὶ Hopf, Handb. σελ. 379). Εἰς τὴν *εἰκ. 13* πρώτην φορὰν δημοσιεύονται μὲ τὰς συγκολληθεῖσας κεφαλὰς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας.

ὅμως, διὰ νὰ γίνη τοῦτο, σημαίνει ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὴν Παναιτιακὴν τεχνοπρίαν, ἢ ἀποδειχθεῖσα συγγένειά του μὲ τὸ τῆς Ἀκροπόλεως συντελεῖ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὑποθέσεως ὅτι τὸ ζήτημα Εὐφρονίου-Παναιτίου πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῇ καὶ νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν πρῶτον τὰ θεωρούμενα ὡς ἔργα τοῦ δευτέ-

Εἰκὼν 14.

ρου, ἀφοῦ μάλιστα ὁμολογεῖται γενικῶς ὅτι ἀντιπροσωπεύουν νεωτέραν φάσιν. Δὲν ἔχομεν ἄλλον, δεύτερον, ζωγράφον, ἀλλὰ τὸν ἴδιον τὸν Εὐφρόνιον, ποὺ ἤκολούθησε τὴν ὑπαγορευθεῖσαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καὶ ἀπὸ τὴν ζωντανὴν ιδιοσυγκρασίαν του ἐξέλιξιν.

Ὅχι ὀλιγώτερον σπουδαία εἶναι ἡ ἄλλη κύλιξ μὲ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Γίγαντα τῆς εἰκ. 14.

Ἡ Ἀθηνᾶ, μὲ ὅλην τὴν ἐπισημότητά της — χιτῶνα, ἱμάτιον, αἰγίδα ποῦ

ἀπλώνεται ἀπειλητική, καθὼς καὶ τὸ Ἀττικὸν κράνος — ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ Γίγαντος, ποῦ ἀνίσχυρος πλέον ἔχει γύρει τὸ σῶμα, ἕτοιμος νὰ πέσῃ διὰ ν' ἀποδειχθῇ πόσον ἄγρια τιμωροῦνται οἱ αὐθάδεις πρὸς τοὺς θεοὺς. Ἡ στάσις του δὲν συμβιδάζεται μὲ ἐκείνην τῆς Θεᾶς. Ἀφοῦ αὕτῃ ὁρμᾷ τώρα ἐναντίον του, φυσικώτερον εἶναι ν' ἀγωνίζεται ἀκόμη ὁ Γίγας· μὲ τὸ νὰ εἶναι ὁμῶς ἐτοιμοθάνατος, σημαίνει ὅτι ἡ πάλῃ ἔληξεν, ἄρα ἡ Ἀθηνᾶ ἔπρεπε νὰ εἶχε πλέον ἐγκαταλείψει τὸ ἐλάχιστα γυναικεῖον ἔργον τῆς. Μόνη διέξοδος εἶναι νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, μὴ βλέπουσα αὐτὸν ἐντελῶς ἀποτελειωμένον, θέλει νὰ τοῦ δώσῃ τὸ τελευταῖον κτύπημα. Ἔτσι δὲ δημιουργεῖται ἀκόμη δυνατωτέρα δραματικὴ ἀτμόσφαιρα, ποῦ εἶναι γνωστὸν πόσον καλὰ τὴν κατορθώνει ὁ Εὐφρόνιος.

Πόσον δραματικὴ εἶναι ἡ στιγμή εἶναι φανερόν, ἀξιοπαρατήρητον δὲ ὅτι ἡ δραματικότης αὕτῃ εἶναι ἡ συνισταμένη μιᾶς ἀντιθέσεως. Ἡ Ἀθηνᾶ, ἀμείλικτος, αὐστηρά, δὲν χορταίνει αἷμα, ἐνῶ ὁ Γίγας, ἀνίσχυρος πλέον, εἶναι ἕτοιμος ἀπὸ τὸ ἀνοιγμένον στόμα του νὰ παραδώσῃ τὴν τελευταίαν πνοήν, χωρὶς τίποτε τὸ πολεμικὸν νὰ διατηρεῖται πλέον ἐντὸς του, ἀφοῦ καὶ τὸ τελευταῖον ὄπλον του, ἡ σπάθη, τῆς ὁποίας τὴν λαβὴν κρατεῖ μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ, ματαίως ἔχει χρησιμοποιηθεῖ.

Ὅχι ὀλίγον τονωτικὸν τῆς ἐντυπώσεως τραγικῆς στιγμῆς εἶναι τὸ μικρὸν γοργόνειον, ποῦ δὲν παρελείφθη ἀπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Θεᾶς. Θὰ τὸ ἐπεριμέναμεν μὲ μεγάλον ἀνοικτὸν στόμα, τόσον τερατωδῶς ἄσχημον, ὥστε νὰ παγώνῃ μὲ μόνην τὴν θέαν του· ἐδῶ ὁμῶς βλέπομεν ἐν ἄθλιον ὑπόλοιπον ὄντος, ποῦ μόνον οἶκτον ἤμπορεῖ νὰ προξενήσῃ. Οἱ ἄλλοι τεχνῖται προσεπάθουν πάντοτε νὰ παρουσιάσουν μίαν πραγματικὴν «κεφαλὴν δεινοῦ πελώρου», ἐνῶ ὁ μὲ πλούσια δραματικὰ χαρίσματα προικισμένος Εὐφρόνιος ἐπροτίμησε ἀντὶ νὰ μᾶς φοβίσῃ, νὰ μᾶς συγκινήσῃ, παριστάνων κεφαλὴν, ἥτις μὲ τὴν ἐξέχουσαν σὰν διψασμένην γλῶσσαν, τὸ ῥυτιδωμένον πρόσωπον καὶ τὰ ὀλοάνοικτα ἀγωνιώδη μάτια δίδει τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς κολασμένης ψυχῆς.

Ἡ κεφαλὴ τοῦ Γίγαντος καὶ εἰς ποῖον δὲν ἐνθυμίζει τὴν κύλικα τοῦ Σωσίου μὲ τὸν Ἀχιλέα καὶ Πάτροκλον (Buschor, Griech. Vasenm., Titelvignette), ἢ τὴν ἀκρινὴν ἀριστερὰν μορφήν τοῦ ἀνατολικοῦ αἰτώματος τῆς Αἰγίνης; Πρὸς τὸ τελευταῖον, ἄλλως τε, χρονολογικῶς εἶναι πολὺ πλησίον ἡ Ἑλευσινιακὴ κύλιξ καὶ ἔτσι φυσικὴ εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ κοινοῦ μοτίβου, τοῦ ὁποίου ἀπομένει ἀκόμη νὰ εὕρωμεν τὴν ἀρχήν. Ὁ Γίγας ὁμῶς ἐδῶ δὲν εἶναι ἐξηπλωμένος, ὅπως ὁ πολεμιστὴς τοῦ Αἰγινητικοῦ αἰτώματος, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸν φαντασθῶμεν μᾶλλον εἰς τὴν στιγμήν τὴν πρὸ τῆς πτώσεως (Furtwängler, Aegina εἰκ. 272-277 ὅπου ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀγγειογραφίαν).

Τὸ ὅλον δὲ σύμπλεγμα δὲν εἶναι ἀνώφελον νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Γίγαντα τοῦ νεωτέρου Ἑκατομπέδου (Dickins, Catalogue σελ. 169, Schra-

der, Auswahl, text, εικ. 19), ὁπότε ἀμέσως βεβαιωνόμεθα ὅτι ἡ Ἐλευσινιακὴ κύλιξ ἀνήκει εἰς ὠριμότεραν ἐποχὴν, πράγμα ἄλλωστε τὸ ὁποῖον ἐξάγεται καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα (διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ Εὐφρονίου βλ. κατωτέρω).

Ἡ Ἀθηνᾶ τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὸ ἀρχαῖκόν χαμόγελόν της δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πολὺ ἐλαφρὰ ἔχει ἀντιληφθεῖ τὸν ῥόλον της, τὸν ὁποῖον ἡ Ἐλευσινιακὴ ἐκτελεῖ μὲ τόσον ἀπηνῆ ἀποφασιστικότητα. Εἰς τὴν ἐντύπωσιν ὁμως πραγματικῆς μάχης καὶ ὄχι θεατρικῆς παραστάσεως συντελεῖ καὶ τὸ ἱμάτιον ποὺ ἐδῶ ἀνεμίζεται πίσω ζωηρά, ἀκολουθοῦν τὴν διεύθυνσιν τοῦ σώματος, ἐνῶ εἰς τὸ ἀέτωμα τῆς Ἀκροπόλεως, στερεὰ προσκεκολλημένον εἰς τὸ σῶμα καὶ ἀδρανές, εἶναι στοιχεῖον ποὺ ἔμεινε νεκρόν, ἐνῶ ἡμποροῦσε κάλλιστα νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς κραισιμότητος, τοῦ **στιγμαίου**, διὰ νὰ εἴπω ἔτσι. τῆς στιγμῆς.

Διακοσμητικῶς ἡ κύλιξ αὕτη πρέπει ν' ἀναγνωρισθῇ ὅτι ἔχει τὴν μονοτονίαν τῆς πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς πολυχρωμίας τεχνικῆς· πόσον ὁμως ἡσθάνοντο ἀπὸ τῶρα τὴν ἀνάγκην της οἱ τεχνῖται φαίνεται ἀπὸ τὴν χρῆσιν ἀφθόνου ἀραιωμένου βερνικίου ποὺ ἔγινε κίτρινον χρῶμα, διὰ τὸ κράνος, μερικὰς ἐκ τῶν πτυχῶν καὶ ἰδίως τὴν δεξιὰν χειρίδα. Ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως τῆς κόμης, τοῦ ὀφθαλμοῦ, καθὼς ἡ ὅλη τεχνοτροπία βεβαιώνει ὅτι ἔγινε συγχρόνως μὲ τὴν κύλικα τοῦ πίν. 1α, ἐπομένως ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον καὶ τὸν χρωστήρα τοῦ ἀσυγκρίτου Εὐφρονίου. Ἡ πρὸ τοῦ προσώπου τῆς Θεᾶς ἐπιγραφὴ εἶναι εὐανάγνωστος: καλ(ός). Τὸ γράμμα ποὺ διακρίνεται κάτω ἀπὸ τὸ χέρι τῆς Θεᾶς καὶ τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς εἶναι λ, φαίνεται σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ γνωστοῦ μας Λεάγρον· τὸ ὄνομα θὰ ἐγράφη ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, μὲ διεύθυνσιν δηλαδὴ ἀντίστροφον πρὸς τὸ καλός.

Ὅπως καὶ τῆς προηγούμενης, σώζεται καὶ αὐτῆς τῆς κύλικος τὸ πόδι καὶ μέρος τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας, μελαμβαφές καὶ ἐπομένως χωρὶς παράστασιν.

Εἰκ. 15. Τεμάχιον κύλικος.

Ἀπὸ τὰ καλύτερα Ἐλευσινιακὰ εἶναι τὸ μικρὸν αὐτὸ τεμάχιον, ποὺ δὲν ἀργεῖ νὰ γοητεύσῃ. Ἕνας νέος, πιθανῶς καθήμενος κρατεῖ λύραν, τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι χορδίζει μὲ τὸ δεξιὸν χέρι. Ἐλαφρῶς ἀνάγλυφοι γραμμαὶ ἔχουν ἀποδόσει τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος, ὀλίγαι δὲ λεπτότεραι ἀπὸ ἀραιωμένον βερνίκι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν. Μὲ ἀραιωμένον ἐπίσης βερνίκι ἔγινε ἡ ξανθὴ κόμη καὶ ἡ κάτωθεν τοῦ κροτάφου παραγναθίς, συνειθισμένος εἰς τὸν αὐστηρὸν ῥυθμὸν τρόπος καὶ ὡς ῥεαλιστικωτέρου χαρακτηρισμοῦ, ὅστις δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττῃ, ἀφοῦ ἔρχεται ἀπὸ τεχνίτας ἀνήκοντος εἰς λαὸν διὰ τὸν ὁποῖον «ὁ ἔφηβος εἶναι τὸ ἄσμα ἀσμάτων» (Buschor).

Τὸ εὐγενικότατον προφίλ, μὲ τὴν σοβαρὴν ἔκφρασιν καὶ τὸν ὀφθαλμὸν ἀρκετὰ φυσικὰ παρασταθέντα, φανερώνει ὅτι ἔχει γίνει ἤδη συνειδητὴ εἰς τοὺς

τεχνίτας ἢ ἀνάγκη ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ ἀρχαϊκοῦ μειδιάματος, πὺν δεικνύει ἐξάρτησιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον. Ἡ συγκέντρωσις, ἢ αὐτοπεποιθήσις, ἢ αὐστηρότης τοῦ ἥθους εἶναι ἢ ἔκφρασις τοῦ ἰδανικοῦ τῆς νέας γενεᾶς. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐκφράζει ὁ ξανθὸς νεανίας τῆς εἰκ. 15, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸν «ξανθὸν ἔφηβον» τῆς Ἀκροπόλεως. Ἄν καὶ ὀλιγώτερον σοβαρὸς ἐκείνου, εἶναι ὅμως καὶ αὐτὸς ἕνας «καλὸς» πὺν δὲν σκέπτεται πλέον ἀποκλειστικῶς τὸ πῶς θ' ἀρέσει εἰς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ πῶς θὰ δυνηθῇ νὰ γίνῃ ἕνας ἡρωϊκὸς ἀνὴρ.

Τὸ τεμάχιον αὐτὸ τὸ ἀπέδωσεν ὁ Beazley (Att. Vaseim. σελ. 169) εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ Παναιτίου», τὸν ὁποῖον ἡμεῖς, ὕστερα ἀπὸ τὰ εἰπωθέντα ἀνωτέρω εἰς σελ. 14 κξ., θὰ ἐπιμένομεν νὰ ὀνομάζωμεν Εὐφρόνιον. Εἰς τὴν ἀπόδοσιν αὐτὴν ἔδωσεν ἀφορμὴν, ὅπως εἶναι φανερόν, ἢ καταπληκτικὴ ὁμοιότης τοῦ Ἑλευσινιακοῦ νεανίου μὲ τὸν ὠραῖον Λέαγρον τὸν κυνηγοῦντα λαγῶν τῆς κύλικος τοῦ Λονδίνου (Pfuhl εἰκ. 418, Buschor, Gr. Vaseim. εἰκ. 115). Κόμη, παραγναθίς, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἢ ὅλη ἔκφρασις ἐπιβάλλουν νὰ θεωρήσωμεν τοὺς δύο νέους ὡς ἔργα τοῦ ἰδίου ζωγράφου. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι εἰς τὸ Ἑλευσινιακὸν τὸν Λέαγρον ἐξυμνεῖ ἢ ἐπιγραφὴ· θὰ ἔπρεπεν ὅμως μετὰ τὸν συγχρονισμόν τῶν δύο ἀγγείων, νὰ ἐξετάσωμεν ἀκόμη μὲ ποῖα ἔργα τοῦ Εὐφρονίου ὀφείλομεν νὰ τὰ κατατάξωμεν, μὲ τὰ ἀντιπροσωπεύοντα τὴν παλαιότεραν φάσιν ἢ μὲ τὰ νεώτερα;

Εἰκ. 15.

Ἦδη ὁ Buschor (Gr. Vaseim. σελ. 168) ἔχει παραβάλει τὴν κύλικα τοῦ Λονδίνου, τὴν ὁποίαν ἐθεωρήσαμεν σύγχρονον τῆς Ἑλευσινιακῆς, μὲ τὸν κρατῆρα τοῦ Ἀνταίου τοῦ Εὐφρονίου καὶ ἔχει ἀναγνωρίσει πόσον περισσότερον προχωρημένη εἶναι αὕτη, ἐνῶ συγχρόνως (ἔ. ἀ. σελ. 149), μὲ τὴν παρατήρησίν του ὅτι ὁ ἀπλοῦς μαιάνδρος τῆς Λονδινεῖου εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν μαιάνδρον τῆς μοναδικῆς ἐρυθρομόρφου κύλικος τοῦ τύμβου τῶν Μαραθωνομάχων, ἀφίνει νὰ μὴ θεωρήσωμεν ἀπομεμακρυσμένην τὴν μίαν ἀπὸ τὴν ἄλλην.

Τὸ ἐνωρίτερον λοιπὸν τὸ 500 ἢ 490 πρὲπει νὰ ἔγινε καὶ τὸ Ἑλευσινιακὸν ἀγγεῖον· ἢ ἔλλειψις ἔδω τοῦ μαιάνδρου, ἀφοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἢ τεχνοτροπία εἶναι τόσον προωδευομένη, δὲν ἡμπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι τυχαῖον γεγονός. Εἶναι γνωστόν, ἄλλωστε, ὅτι οἱ νεώτεροι τοῦ Εὐφρονίου Δοῦρις καὶ Βρύγος ἐνίστε ἀπαρνοῦνται τὸν μαιάνδρον, διὰ νὰ μεταχειρισθοῦν ἀπλουστέραν διακόσμησιν, ὁμοίαν μὲ τοῦ Ἑλευσινιακοῦ.

Με την χρονολογίαν, πού μᾶς δίδει ἡ παραβολή μετὰ τὴν κύλικα τοῦ Μαραθῶνος, συμφωνεῖ καὶ ἡ ἀκμή τοῦ καλοῦ Λεάγρου, ὅστις «ἡλικιώτης» ὢν τοῦ Θεμιστοκλέους πρέπει νὰ ἐξυμνεῖτο ὑπὸ τῶν ἀγγειογράφων μεταξὺ 510-5 κατὰ τὸν Langlotz (Zeitbest. σελ. 48 κξ.), διατὶ ὁμως ὅχι καὶ μέχρι τοῦ 500; Διότι ἡ προϋπόθεσις τοῦ τελευταίου ὅτι ἡ ἐπιγραφή «Λεάγρος» ἀφιερώνεται εἰς αὐτὸν τὸν παριστανόμενον, εἶναι ἀρκετὰ ἀπίθανος (ὅπως δικαίως παρατηρεῖ ὁ Pfuhl I, σελ. 554) καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ στηρικτικὸν σημεῖον. Ἀλλὰ καὶ ἂν αὐτὸ συνέβαινε, ἂν δηλαδὴ ὁ ἐξυμνούμενος Λεάγρος εἶναι καὶ ὁ παριστανόμενος, εἶναι ἀπολύτως ἀπίστευτον ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἰδεαλισμοῦ ἐφρόντισεν ὁ τεχνίτης νὰ τὸν παραστήσῃ ἀκριβῶς εἰς τὴν ἡλικίαν πού τότε θὰ εἶχε.

Εἰκ. 16.

Μεταξὺ λοιπὸν 500-495 φαίνεται πιθανὸν ὅτι θὰ ἔγινε ἡ Ἑλευσινιακὴ κύλιξ, ὀλίγον νεωτέρα βεβαίως τῶν λευκῶν τοῦ πίν. 1 καὶ εἰκ. 14, αἵτινες ὁμως χαρακτηρίζουν τὸν Εὐφρόνιον πολὺ περισσότερον παρ' ὅσον αὕτη.

Δὲν εἶναι πολὺ κατανοητὴ ἡ ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας μέρος σώζεται ὀπισθεν τῆς ῥάχεως τοῦ νεανίου. Ἔχομεν, ἂν τὴν ἀναγνώσωμεν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐκ δεξιῶν πρὸς τ' ἀριστερά, ὅπως δηλαδὴ ἐγγράφη, «*οὐκο-λός*». Ὁ Reazley ἀναγινώσκει (β)ουκόλος.

Εἰκ. 16. Εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ Παναίτιου» δηλ. τὸν Εὐφρόνιον, ἔχει ἀποδοθεῖ ἀπὸ τὸν Beazley (Att. Vasenm. σελ. 169) καὶ τὸ τεμαχίον αὐτό, ὅπου σώζεται μικρὸν μέρος τοῦ σώματος ἀνδρικήs μορφῆs. Ὅχι δὲ χωρὶς σοβαρὸν λόγον, ὅπως θὰ ὑπέθετε κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως· διότι ἡ πτυχογραφία τοῦ Ἑλευσινιακοῦ τεμαχίου ὁμοιάζει πολὺ μετὰ ἐκείνην τοῦ ἀγγείου τοῦ Βερολίνου (Langlotz, Gr. Vasenb. taf. 12), ὅπου ἡ ἐπιγραφή «Παναίτιος» διαπιστώνει τὸ ἀπὸ τὴν τεχνοτροπίαν ἄλλωστε φανερωνόμενον ὅτι πρόκειται περὶ προϊόντος τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Εὐφρονίου.

Διὰ νὰ γίνῃ ὁμως πιστευτὸν αὐτό, θὰ ἔπρεπε ν' ἀποκλεισθῇ προηγουμένως ἡ πιθανότης ὅτι καὶ ἄλλος ἀγγειογράφος ἦτο δυνατόν νὰ παραστήσῃ πτυχὰς καθ' ὅμοιον τρόπον. Τοῦτο ὁμως δὲν εἶναι εὐκόλον, διότι καὶ ἀπὸ τοῦ Πειθίνου λ. χ. τὴν χεῖρα ἔχομεν ἱμάτια μετὰ ἐντελῶς ὁμοίας πτυχὰς (Harwig, Meistersch. XXV), δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον καὶ ἀπὸ ἄλλου νὰ ὑπάρχουν.

Ἡ ἀπόδοσις λοιπὸν εἰς ὠρισμένον τεχνίτην τοῦ τεμαχίου τούτου δὲν εἶναι ἀναγκαία, ἀφοῦ ἡ τέχνη του δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι ἀποκλειστικὸν προνόμιον ἐνός.

Αἱ πτυχαὶ δείχνουν καλὰ τὴν προσπάθειαν προοπτικῆs ἀποδόσεως, τὸ ὅτι δὲ

αὕτη δὲν κατωρθώθη δὲν εἶναι πρὸς ζημίαν τῆς καλῆς διακοσμητικῆς ἐντυπώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὄχι ὀλίγον συντελοῦν αἱ ἰσχυρῶς ἀνάγλυφοι γραμμαί.

Τῆς παραστάσεως ἡ συμπλήρωσις δὲν εἶναι βεβαία. Ἡ σωζομένη μορφή ἀποτελεῖ, ὅπως φαίνεται, τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως· ἂν πρὸ αὐτῆς εἶναι ἄλλη, πιθανῶς δὲ ἔφηβος, τότε ἀριστερὰ θὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν διὰ συμμετρικοὺς λόγους ἄλλο ἀντι-

Εἰκ. 17.

κείμενον, λ. χ. κἀνιστρον ἢ λύραν ἀνηρημένα. Ἀντὶ ὅμως συνομιλίας μεταξὺ ἐφήβων ἢ ἐφήβου μὲ ὥριμον ἄνδρα, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχωμεν ἐνώπιόν μας

κωμαστήν, ὁπότε ἡ παράστασις εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ ἄλλην πληρεστέραν, μὲ περισσότερα πρόσωπα.

Εἰκ. 18.

Εἰκ. 17. Εἰς τὸν ἴδιον κύκλον ἀνήκουν καὶ τὰ δύο αὐτὰ τεμάχια λεπτοῦ ἀγγείου, κύλικος προφανῶς. Τὸ μικρότερον εἶναι φαιὸν ἀπὸ ἐπίδρασιν πυρᾶς. Σώζεται μόνον τμήμα τριῶν κρανῶν. Σημαντικώτερα εἶναι ἡ σωζομένη ἐπιγραφὴ **Δέα**(γρος), ἣτις δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ προϊόντος τοῦ ἐργοστασίου τοῦ Εὐφρονίου.

*Οπισθεν ἡ ἡμερομηνία εὐρέσεως: 29/8/87.

Εἰκ. 18. Τεμάχιον ἀγγείου, πιθανῶς ἀμφορέως. Δύο παλαισταί, ὅπως φαίνεται, εἶναι ἀντιμέτωποι εἰς τὴν παλαίστραν.

Ὁ εἰς νικᾶ μέχρι τῆς στιγμῆς, χωρὶς ὅμως νὰ παύῃ τὴν ἐπίθεσιν. Πῶς δὲν ἀπεδόθησαν καὶ οἱ ἱμάντες μὲ τοὺς ὁποίους οἱ παλαισταί ἔδενον τὰς χεῖράς των εἶναι περιέργον, ὄχι ὅμως καὶ πρωτοφανές.

Ἐντελής σχεδὸν ἔλλειψις ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν μορφῶν τούτων. Ἡ κατενώπιον παράστασις τοῦ στήθους ὑποχρεώνει νὰ τὸ κατατάξωμεν εἰς τὴν παλαιότεραν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν. Τὸ περίγραμμα ὁμῶς ἔχει σχεδιασθῇ μὲ ἀρκετὴν ἐλευθερίαν καὶ ἡ ὅλη παράστασις δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν πραγματικότητα. Χρῶμα πηλοῦ ζωηρὸν ἐρυθρὸν, τοίχωμα τοῦ ἀγγείου ἀρκετὰ λεπτόν. Ἀπὸ τὸν Beazley ἔχει ἀποδοθῇ εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ Χαιρίππου» (βλ. ἀνωτέρω σελ. 2).

Εἰκόνες 19 - 22. Διάφορα ἀσήμεντα τεμάχια ἀγγείων. Τὸ 19 εἶναι ἐσωτερικὸν κύλικος μὲ κακοσχεδιασμένον ἵππον καὶ ἱππέα γυμνόν. Εἰς τὸ τεμάχιον τῆς εἰκόνος 20, ποὺ δύσκολα μαντεύεται τὸ σχῆμά του, δίδει κάποιαν σημασίαν ὁ στάχυς ποὺ διακρίνεται ἀριστερὰ τῆς τρεχούσης γυναικός. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ παραστάσεως ἐχούσης σχέσιν μὲ τὴν Ἑλευσινιακὴν λατρείαν, πληρεστέρα ὁμῶς κατανόησίς της εἶναι ἀδύνατος. Εἰς τὴν εἰκ. 22 διακρίνεται πόδι μὲ πτερωτὸν πέλδιλον· φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ μορφῆς τρεχούσης πρὸς δεξιὰ κατὰ τὸ ἀρχαϊκὸν σχῆμα τοῦ ὀρμητικοῦ δρόμου. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Περσέως ἢ τοῦ Ἑρμοῦ. Τοῦ ἐνὸς ἐκ τούτων ὀνόματος τὸ τέλος ἀποτελεῖ τὸ δεξιὰ ὀλίγον κατωτέρω τοῦ γόνατος διακρινόμενον τρισκελὲς σῖγμα. Τὸ περίγραμμα ἔχει ἀχθῇ μὲ θαυμαστὴν βεβαιότητα μὲ ὅχι ὀλιγωτέραν δὲ καὶ αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι. Τὸ τεμάχιον εἶναι φαιδὸν ἀπὸ ἐπίδρασιν πυρᾶς.

Ἐσωτερικῶς ἡμερομηνία εὐρέσεως: 23 7/βρίου.

Εἰκ. 23 - 24 καὶ παρένθετος πίναξ 1α. Πρέπει νὰ ᾔτο ἐξαιρετικῶς ὥραϊον τὸ ἀγγεῖον, τοῦ ὁποίου μικρά, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἔχομεν ἐδῶ. Ἡ τεχνοτροπία ἠνάγκασε τὸν Beazley νὰ παραδεχθῇ ὅτι ὀφείλονται εἰς τὸ ἐπιδέξιον χέρι τοῦ «τεχνίτου τοῦ Κλεοφράδου» (Att. Vasenm. σελ. 75). Ἐχομεν προφανῶς ἓνα Διονυσιακὸν θιάσον. Ὁ Διόνυσος (Εἰκ. 23) ποὺ πρέπει νὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀγγείου—ἐνεψύχωνε τοὺς πιστοὺς του. Ἐχει σοβαρὰν ἱερατικὴν ἔκφρασιν καί, ἐνῶ προχωρεῖ, στρέφει ὀπίσω διὰ νὰ μεταδώσῃ μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ κανθάρου του νέαν ὁρμήν. Φορεῖ τὸν ἰωνικὸν χιτῶνα μὲ τὰς πλατείας ψευδοχειρίδας καὶ τὸ ἱμάτιον, ποὺ ἀφίνει ἀκάλυπτον ὅλον σχεδὸν τὸ στήθος. Ἐξ κυματοειδεῖς βόστρυχοι πίπτουν εἰς τὸ στήθος καὶ ὠμοπλάτην, ἐνῶ ὁ στέφανος ἀπὸ κισσόν, ὅπως καὶ ὁ θύρσος ποὺ θὰ ἐκράτει εἰς τὸ ἀριστερὸν χέρι, ἀποτελοῦν ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς ἀρτίας ἐμφανίσεώς του.

Εἰς τὸν Σάτυρον ὁμῶς (Εἰκ. 24 καὶ παρένθετος Πίναξ 1), μέλος τοῦ θιάσου, ἔδωσε πολὺ περισσοτέραν σημασίαν ὁ καλλιτέχνης. Τὸν παρέστησε ὅχι γυμνόν, ἀλλὰ σκεπασμένον μὲ τὸ δέρμα πάνθηρος ποὺ ἀναπληρώνει κάπως τὸν χιτῶνα. Εἰς στέφανος ἀπὸ φύλλα κισσοῦ—περισσότερον σχηματοποιημένα παρὰ τοῦ Διονύσου—στολίζει τὴν κεφαλὴν του. Πόσον ὥραϊον ἢ θέλησενὰ τὸν παρουσιάσῃ ὁ

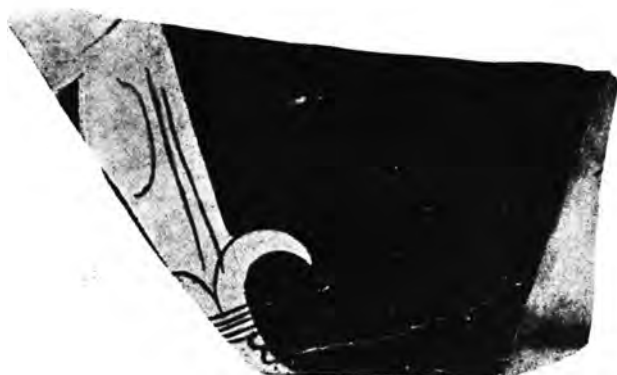
Εἰκ. 19.

Εἰκ. 20.

Εἰκ. 21.

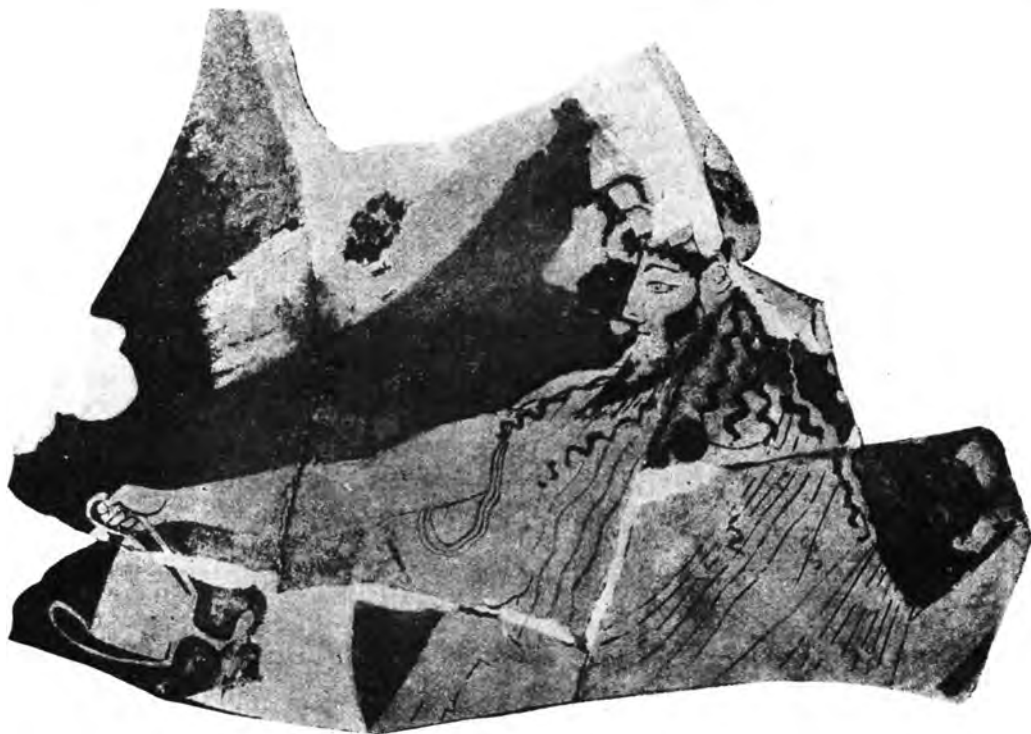

Εἰκ. 22.

τεχνίτης εἶναι φανερόν ἀπὸ τὴν πλουσίαν κόμην ποὺ τοῦ ἐχάρισε, ἀρνηθεῖς νὰ τὸν κάμῃ φαλακρόν, ὅπως θὰ ἐπεριμέναμεν· καὶ ὅχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ τοὺς βοστρύχους τοῦ κρωβύλου τοὺς ἀπέδωσε μὲ λεπτὰς ἐγχαράκτους γραμμάς, συντελούσας εἰς τὴν κομψότητα τῆς ἐμφάνισεως. Παρόμοιαι γραμμαὶ ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ διὰ τὸ περιγράμμα τῆς κόμης· δὲν ἦτο, ἄλλωστε, τόσον εὐκόλον ν' ἀπαλλαγοῦν καὶ οἱ καλλίτερον προικισμένοι ἀκόμη τεχνίται ἀπὸ τὴν παράδοσιν τοῦ μελανομόρφου ῥυθμοῦ.

Τὴν ἐντατικότητα τῆς φυσιογνωμίας τὴν δίδουν ὅχι ὀλίγον αἱ ἀνάγλυφοι γραμμαὶ τοῦ περιγράμματος τοῦ προσώπου. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἰσχυρῶς σιμὴν ῥίνα

Εἰκ. 23.

— ἀναγκαῖον χαρακτηριστικὸν ἑνὸς ἔστω καὶ ὡραίου Σατύρου — ὁ τεχνίτης δὲν ἐσυνέχισε τὴν γραμμὴν τοῦ μετώπου, ἀλλὰ τὴν ἔσυρεν ὀλίγον πρὸς τὰ ἔσω εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματισθῇ γωνία. Τὰ δυνατὰ χεῖλη, ἡ παχεῖα ὄφρυς, ὁ ὀλοάνοικτος ὀφθαλμὸς εἶναι οἱ κύριοι συντελεσταὶ τῆς ζωτικότητος τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῆς μορφῆς.

Πόσον ἐπιδέξιος τεχνίτης εἶναι ὁ «ζωγράφος τοῦ Κλεοφράδου» μᾶς τὸ ἔχει εἰπῇ ὁ Beazley εἰς Journ. Hell. St. XXX, σελ. 38 κξ. νομίζω ὅμως ὅτι δὲν ἔχει τονίσει ἀρκεῖα πόσον ἀνώτεροι εἶναι οἱ Σάτυροι καὶ αἱ Μαινάδες του ὅλων τῶν ἄλλων τῆς Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας.

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ 1

Οἱ προγενέστεροι καὶ σύγχρονοι τοῦ Κλεοφράδου τεχνῖται, προκειμένου νὰ παραστήσουν ἕνα Σάτυρον τὸν κακομετεχειρίζοντο ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον τὸν ἤθελαν φαλακρόν, μὲ ῥίνα σιμὴν, μὲ σωματικὴν ἀσχημίαν ἢ ὁποῖα ἀπεκάλυπτε κτηνώδη ἔνστικτα. Ὁ τεχνίτης οὗτος ὅμως δὲν τοὺς θέλει πλέον ἔτσι. Δὲν ἔχει ὁ Ἑλευσινιακὸς Σάτυρος καμμίαν κτηνώδη ὁρμήν· εἶναι ἓν ζωηρὸν παιδί τῆς Φύσεως ποὺ γνωρίζει νὰ ἀγαπᾷ τὰ θεῖα δῶρά της, τὸ κρασί καὶ τὸν Ἔρωτα—ποὺ ὅμως ἔχει ἀρχίσει νὰ ξαφνίζεται ἐμπρὸς εἰς τὴν ὁμορφίαν της.

Εἶναι, πράγματι, ὁ Σάτυρος αὐτὸς ἀνώτερος ἀπὸ τὸν θαυμάσιον τοῦ ἀμφορέως τοῦ Harrow (Jour. Hell. St. 1910, pl. VII, 1), ἀσυγκρίτως δὲ ὠραιότερος ὡς ἰδέα ἀπὸ ἄλλον Σάτυρον τοῦ ἰδίου ἀγγειογράφου (Furtwängler - Reichhold πίν. 45), μὲ τὸν ὁποῖον ὅμως καταπληκτικῶς ὁμοιάζει. Ἡ ἰδία τέχνη ἐχρησιμοποιήθη καὶ διὰ τοὺς δύο καὶ ὅμως πόσον διαφορετικὸν τὸ ἀποτέλεσμα!

Εἰκ. 24.

Εἰκ. 25.

Ὁ «τεχνίτης τοῦ Κλεοφράδου» εἶναι ὁ εἰδικὸς δημιουργὸς τύπων Σατύρων, αἱ δὲ Μαινάδες του ἰδίως ἢ γνωστὴ τοῦ Μουσείου τοῦ Μονάχου (Furtw.-Reichhold πίν. 45 καὶ Pfuhl III, σελ. 180α) ἔχουν τὴν ἐξαφάνισιν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν «ἀπομάρανσιν τῆς τῶναίσθησεων ἀκμῆς» τῆς Ἀγ. Θηρεσίας τοῦ Bernini.

Ὀλίγον ἀργότερον ματαίως θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην τὴν

θεῖαν αὐτὴν φλόγα. Οἱ Σάτυροι τοῦ Βρύγου εἶναι ὄντα ζωηρά, ἔξυπνα, ἀλλὰ παραβαλλόμενοι μὲ τοῦ Κλεοφράδου πολὺ πτωχότεροι εἰς περιεχόμενον. Ἄν δὲ προχωρήσωμεν εἰς νεωτέρους χρόνους θὰ εὕρωμεν Σατύρους τῶν ὁποίων ἢ σχέ-

σις μὲ τὴν φύσιν ἔχει παύσει σχεδὸν (Εἰκ. 25)¹. Ἐκλεπτυσμένοι, ὠραιοποιημένοι μέχρις ὑπερβολῆς, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι κατὰγονται ἀπὸ γένος ἐξηντλημένον πλέον, εἶναι σχεδὸν «blasés» κοσμοπολίται.

Οἱ περισσότεροι ὁμως καὶ ἀπὸ τοὺς μετὰ τὸ 480 ἀγγειογράφους διατηροῦν τὴν παλαιὰν παράδοσιν καὶ προσέχουν νὰ δίδουν εἰς τοὺς Σάτυρους τῶν μορφῶν κατωτέρων ὄντων ποὺ εἶναι μεταξὺ ζώου καὶ ἀνθρώπου χωρὶς νὰ φαίνεται ὅτι λυποῦνται δι' αὐτό.

Πῶς προήλθεν ὁ τύπος τοῦ Σάτυρου τῆς Ἐλευσῖνος; Εἶναι δημιούργημα τοῦ τεχνίτου τοῦ Κλεοφράδου ἢ τὸν ἐπῆρεν ἀπὸ τὴν μεγάλην τέχνην;

Καὶ τὰ δύο ἢμπορεῖ νὰ συμβαίνουν. Πάντως δὲν πρέπει κατ' ἀρχὴν ν' ἀποκρούσωμεν τὸ πρῶτον. Οἱ λαμπροὶ αὐτοὶ τεχνῖται τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ εἶναι ἐξ ἴσου καλλιτέχναι, ὅπως οἱ ζωγράφοι τῶν μεγάλων τοιχογραφιῶν καὶ εἶχον ὅλην τὴν προίκισιν τὴν ἀπαιτουμένην διὰ τὴν δυνατότητα δημιουργίας νέων τύπων.

Ὅπως δὲ ὁμως, ὁ Σάτυρος τοῦ πίν. 1 ἢμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ θαυμάσια ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποὺ τὸν παρήγαγε. Ὁ «τεχνίτης τοῦ Κλεοφράδου», ζῶν εἰς τὴν ὥριμον ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, εἶναι μεταβατικὸς ἀνθρώπος· διὰ τοῦτο εἶναι φυσικὸν νὰ δίδῃ εἰς τὰ ἔργα του τὴν ὁρμὴν καὶ ζωτικότητα τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς συγκερασμένας μὲ τὰ ἀνώτερα ἀνθρωπιστικὰ ἰδανικὰ τῆς Φειδιακῆς τέχνης. Ἡ ἀπλούστερον: Ἐνώνει τὸ πνεῦμα τὸ Διονυσιακὸν μὲ τὸ Ἀπολλώνειον.

Ἄν θελήσωμεν τώρα νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τεχνικῶς τὰ τεμάχια αὐτά, θὰ παρατηρήσωμεν ἀμέσως μίαν διαφορὰν μεταξὺ Διονύσου καὶ Σάτυρου, ποὺ δὲν φαίνεται ὅτι δικαιολογεῖται εὐκόλως, δεδομένου ὅτι ἔγινε κατ' ἀρχὴν παραδεκτὸν ὅτι τὰ δύο τεμάχια προέρχονται ἀπὸ ἓν ἀγγεῖον. Δὲν πρόκειται διὰ τὴν διαφορὰν εἰς τὴν ἔκφρασιν, φυσικὴν ἄλλωστε εἰς ὄντα ποὺ ὅσον καὶ ἂν αἱ κλίσεις τῶν συμφωνοῦν, πρέπει ὁμως πολὺ νὰ ἀπέχουν μεταξύ των. Ἡ ἐκτέλεσις καὶ ἡ τεχνοτροπία θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν. Διὰ νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν ὀφθαλμόν, πόσον γρήγορα γίνεται φανερόν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ ἐνὸς εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τοῦ ἄλλου! Εἰς τὸν Διόνυσον ἡ κόρη — κύκλος μὲ μαύρην στιγμὴν — εἶναι εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀμυγδαλωτοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐνῶ εἰς τὸν Σάτυρον ὁ ὀφθαλμὸς ἔχει περίπου σχῆμα γωνίας καὶ ἡ κόρη — μία δυνατὴ στιγμὴ — εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἄν παραλείψωμεν δὲ τὴν ῥίνα ποὺ εἰς τὸν θεὸν δὲν ἢμποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι «Ἑλληνική», τὰ χεῖλη τοῦ Διονύσου εἶναι ἀρκετὰ μικρότερα καὶ μὲ ἄτονον ἔκφρασιν, ἡ αἰχμηρὰ δὲ γενειὰς ἀποτελεῖ τὸ ἀντίστοιχον τῆς γωνίας τῆς ῥίνος, ἐνῶ εἰς τὸν Σάτυρον εἶναι, ὅπως καὶ ἡ ῥίς, χαρακτηριστικῶς καμπύλη.

¹ Ἐλήφθη ἀπὸ τὸ ἀγγεῖον 15112 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον δημοσιεύεται εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐφημ. 1924 ὑπὸ τοῦ κ. Δέφνερ.

Ὅσον διὰ τὸν κισσόν, παρατηρήσαμεν ἤδη μὲ πόσον ἀλλοίαν ἀντίληψιν ἔχει σχεδιασθῇ εἰς τὸν καθένα. Ἀποτέλεσμα τῆς διαφορετικῆς τεχνοτροπίας εἶναι ἡ ἐμφάνισις μορφῶν ἐντελῶς ξένων πρὸς ἀλλήλας: ἐνὸς Διονύσου ἀναιμικοῦ, σκεπτικιστοῦ καὶ ἐνὸς ὄντος φλογισμένου, νευρώδους, πάλλοντος ἀπὸ ζωῆν.

α

β

γ

δ

Εἰκ. 26.

Τὸ ὅτι εἷς καὶ μόνος τεχνίτης ἠμπόρεσε νὰ σκεφθῇ τόσον ἀντιθέτως δὲν εἶναι παράδοξον, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖος. Διὰ τὸν Θεὸν τοῦ ἐπεβλήθη ὁ καθιερωμένος τύπος, ἐνῶ εἰς τὸν Σάτυρον ἔσκυψε μὲ περισσοτέραν προσοχήν, τὸν εἶδε ζωντανὸν εἰς τὴν φαντασίαν του καὶ ἔτσι μᾶς ἔδωσε μίαν μορφήν ὅπου εἶναι ἐντυπωμένον ὅ,τι ὀνομάζομεν συνήθως *προσωπικὴν σφραγίδα*.

Εικ. 26. Συγγενῇ μὲ τὸν Διονυσιακὸν κύκλον παράστασιν ἔχουν τὰ τέσσαρα αὐτὰ θραύσματα· τὸ σχῆμα τῶν δύο τελευταίων βεβαιώνει ὅτι αὐτὰ τοῦλάχιστον προέρχονται ἀπὸ ἓν ἀγγεῖον, ἴσως ἀπὸ τὸ προηγούμενον. Τὸ γ φαίνεται καὶ πῶς παράξενον. Σώζονται χεῖρες κρατοῦσαι ἀντικείμενον, ὃχι ἀμέσως κατανοητὸν καὶ μέρος φαλακρᾶς κεφαλῆς. Δὲν πρόκειται διὰ κυβιστητῆρα, ὅπως θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως· τοῦτο ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν κλίσιν τοῦ θραύσματος, ἣτις ἀναγκάζει νὰ τοποθετηθοῦν αἱ χεῖρες εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀγγείου τὸ πρὸς τὸ τέρμα τῆς κοιλίας. Τὸ ἀντικείμενον ποῦ κρατεῖ ἡ μορφὴ εἰς τὴν κεφαλὴν δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ κἀνιστρον, τὸ «κανοῦν» τὸ γνωστὸν ἀπὸ παραστάσεις θυσίων καὶ

προσφορῶν εἰς νεκροὺς (τελευταῖον Deubner εἰς Jahrb. 1925 σελ. 210 κέ.).

Εικ. 27.

Ἡ **εἰκ. 27** βοηθεῖ νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερον τὴν μορφὴν. Ἐδῶ ὁμως δὲν ἔχομεν Σάτυρον, ὅπως εἰς τὸ προηγούμενον, ἀλλ' ἓνα ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους τοῦ Βουσίριδος· ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ἀπὸ τὸ ἀγγεῖον τοῦ Ἑθν. Μουσείου (Herford, Greek Vas. Paint. πίν. 9, d. Beazley, Att. Vasenm. σελ. 102. «Panmalers»). Ὁ Αἰγύπτιος δὲν κρατεῖ κανοῦν, ἀλλὰ τὴν τράπεζαν ποῦ προορίζεται διὰ τὸν ἀόρατον Θεόν, γνωστὴν ὃχι μόνον ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλεῖστα ἱερὰ ὅπου εὐρέθησαν μαρμάρειναι ἀνάλογοι.

Ἡ λύρα τοῦ δ' θὰ ἐκρατεῖτο ἴσως

ὑπὸ Σατύρου συνοδεύοντος τὴν πομπήν.

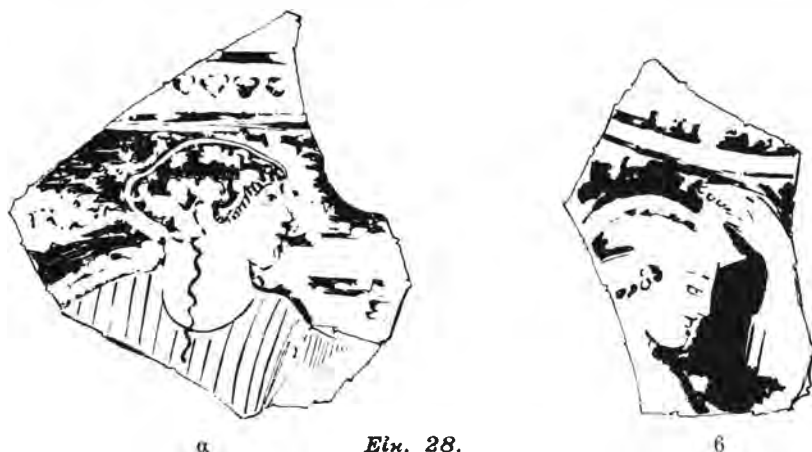
Τὸ σχέδιον ὅλων αὐτῶν τῶν τεμαχίων εἶναι γοργόν, δυνατὸν μὲ γραμμὴν ἀρκετὰ παχεῖαν. Ἡ χεὶρ τοῦ β εἶναι ἓν καλὸν δεῖγμα τῆς σχεδιαστικῆς αὐτῆς ἐμπειρίας καὶ ἀλκῆς.

Εικ. 28. Δύο μικρὰ τεμάχια ποῦ δὲν ἀπέχουν χρονολογικῶς. Εἰς τὸ α διακρίνεται, χάρις εἰς τὸ σχέδιον τοῦ κ. Gillieron, ἡ κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ στήθους γυναικὸς ἣτις πιθανῶς θὰ ἔφευγε πρὸς ἀριστερά, ἐνῶ θὰ ἔστρεφε ἀντιθέτως τὴν κεφαλὴν· θέμα πολὺ συνειθισμένον εἰς τὰ ἀγγεῖα, ὅπως καὶ ἀνάγλυφα καὶ μὲ τὸ ὁποῖον δὲν θέλουν οἱ τεχνῖται νὰ δηλώσουν τὴν γυναικεῖαν περιέργειαν, ἀλλὰ νὰ διατηρήσουν ἓνα σύνδεσμον μεταξὺ τῶν ἀκρινῶν μορφῶν καὶ τοῦ κέντρου.

Ἡ δυνατὴ ἔκφρασις μὲ τὸ ἐξέχον ἄνω χεῖλος ἐνθυμίζει μορφὰς τοῦ Μάκρωνος μᾶλλον ἢ τοῦ Βρύγου, ὅστις κατορθώνει νὰ παρουσιάξῃ ἄδροτέρας γραμμάς.

Ἀκόμη περισσότερον ὁμως πλησιάζει τὰς μορφὰς τοῦ «τεχνίτου τῆς οἰνοχόης τοῦ Harrow» τοῦ Beazley (Vas. in America σελ. 56 καὶ Att. Vasenm.).

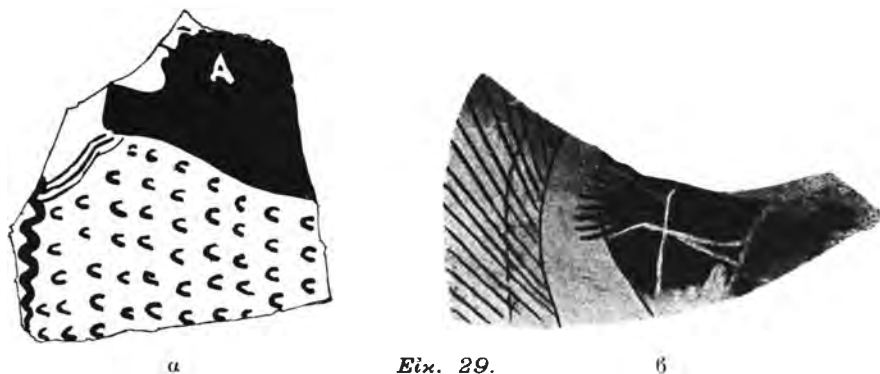
Ἀρκετὴν κομψότητα δίδει εἰς τὴν μορφήν ὁ κυματοειδὴς βόστρυχος ποὺ πίπτει ἕως τὸ στήθος εἶναι δὲ φανερόν ὅτι Ἴωνικὸν χιτῶνα φορεῖ ἡ γυνή.

Εἰκ. 28.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σχέδιον, τὸ βερνίκι ἔχει φύγει κατὰ τὸ πλεῖστον.

β). Εἰς τὸ τεμάχιον αὐτό, ποὺ προέρχεται ἀπὸ πελίκην ἴσως, ἔχομεν τὴν κεφαλὴν καὶ χεῖρα νεανίου, ὅστις φαίνεται ὅτι στεφανώνεται, ὅπως ὁ γνωστὸς νέος τοῦ Σουνίου (Στάη, Σούνιον εἰκ. 11). Ἡ ὅλη φυσιογνωμία, παιδρὰ μὲ ἰσχυ-

Εἰκ. 29.

ρὰν σιαγόνα, ἐνθυμίζει Δοῦριν ἢ Ἀπολλόδωρον (Hopprn, Handbook, I, σελ. 45) πόσον δὲ ὁμοιάζει ἡ τεχνοτροπία τῶν δύο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι 1-2 ἀγγεῖα ἔχουν ἀποδοθῇ κατὰ καιροὺς ἄλλοτε εἰς τὸν ἕνα καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν ἄλλον τεχνίτην. Ἰδιαιτέρως ἐνθυμίζει ὁ Ἐλευσινιακὸς νεανίας τοὺς ἀγενεῖους πολεμιστὰς τοῦ κανθάρου τῶν Βρυξελλῶν τοῦ Δούριδος (Furtwängler-Reichhold II, πίν. 74).

Εἰκ. 29. Τὰ δύο τεμάχια τῆς εἰκόνης ταύτης δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιον ἀγγεῖον. Εἰς τὸ α —σχέδιον τοῦ κ. Gillieron— φαίνεται καλῶς ὅτι πρόκειται περὶ

τῆς Ἀθηνᾶς· ἡ αἰγίς, μὲ σχηματοποιημένας φολίδος, ἀπλώνεται ἐν εἵδει ὠραίου γομναρικοῦ, ἐπὶ τοῦ στήθους, ἐνῶ εἰς τὸ μέσον τούτου εἰς κυματοειδῆς βόστρυχος δίδει εἰς τὸ μάτι κάθετον κατεύθυνσιν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος Ἀ(θηνᾶ) διαλύει κάθε ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ταυτότητος τῆς παριστανομένης.

Τὸ προφίλ μὲ τὴν ἰσχυρὰν σιαγόνα μᾶς φέρει πλησίον τοῦ 460· μὲ τὰς μετόπας τῆς Ὀλυμπίας καὶ τὰ πρωιμότερα ἔργα τοῦ «τεχνίτου τοῦ Ἀχιλλέως» ἔχει ἀρκετὴν συγγένειαν ἢ μορφή. Τὸ β σώζει μέρος σώματος Νίκης ἢ Σειρήνος· διακρίνονται καλὰ αἱ πτέρυγες, ἡ κόμη περιβαλλομένη μὲ ταινίαν καὶ καταλήγουσαν εἰς κρωβύλον καὶ μέρος τοῦ ὠτός. Ἀπὸ τὸ ἐπιμελὲς σχεδιάσμα φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν καλὴν ἐποχὴν τοῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ.

Εἰκ. 30. Πολλὰ πιθανότητες εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸ ἴδιον σκεῦος — κύλικα προφανῶς — προέρχονται τὰ δύο αὐτὰ τεμάχια μὲ τὰς λεπτὰς καὶ ἀναγλύφους γραμ-

Εἰκ. 30.

μάς, τὸ ὠραῖον βερνίκι καὶ τὸν ὁμοιότατον μαίανδρον ποὺ εἶναι σχεδιασμένος εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν. Καὶ πῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι μία τεχνικὴ λεπτομέρεια, ποὺ δὲν γνωρίζω ἂν ἔχει παρατηρηθεῖ ἄλλοῦ: Ἀπὸ τὸ ἐν ἕως τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ πρώτου τεμαχίου εἶναι μέρος κύκλου — διακρίνεται καὶ εἰς τὴν φωτογραφίαν πλησίον τοῦ μεγαλύτερου ἀνθεμίου — ἀχθέντος προφανῶς μὲ διαβήτην. Φαίνεται ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος, εἰς τὸ ἀντίστοιχον σημεῖον εἶναι ὁ μαίανδρος, ἐτράβηξεν ὁ τεχνίτης τὸν λεπτὸν αὐτὸν κύκλον διὰ νὰ γνωρίζῃ ὅταν ἐξωγράφιζε τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν, ποῦ περίπου εὐρίσκετο ὁ μαίανδρος τῆς ἐσωτερικῆς. Δεξιά, τὸ ἄκρον ἀνεμιζομένης χλαμύδος καὶ μέρος οὐράς δίδουν τὴν ὑπόνοιαν ὅτι πρόκειται περὶ ἵππεως φεύγοντος.

Εἰς τὸ ἄλλο τεμάχιον πολὺ δυσκόλως μαντεύει κανεὶς περὶ τίνος πρόκειται. Ἐχομεν, ὅπως φαίνεται, τὸ ὀπισθεν μέρος σώματος περιβεβλημένου μὲ ἱμάτιον. Τὸ τοξοειδὲς ἀντικείμενον δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ εἶναι πράγματι ἄκρον τόξου, πάντως ὅμως πρέπει νὰ ἀνήκῃ τοῦτο εἰς ἄλλην μορφήν καὶ ὄχι τὴν ἱματιοφόρον ἄξιον δὲ ἀπορίας πῶς εὐρίσκεται εἰς τόσον χαμηλὸν σημεῖον. Ὁ ἱματιοφορῶν θὰ ἐστηρίζετο πιθανῶς εἰς τὴν βακτηρίαν του, ὅπως γνωρίζομεν ἀπὸ πλεῖστα μνημεῖα.

Εἰκ. 31. Δύο τεμάχια ἀπὸ διάφορα ἀγγεῖα, ἔχοντα παραστάσεις πολεμικάς. Εἰς τὸ πρῶτον εἰς πολεμιστῆς μὲ θώρακα φαίνεται ὅτι ἀνασπᾷ τὸ ξίφος· ἡ χειρονομία ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ δύναμιν καὶ φυσικότητα.

Εἰς τὸ δεύτερον ἔχομεν πάλιν θωρακοφόρον πολεμιστὴν ποῦ φαίνεται νὰ

Εἰκ. 31.

βυθίζῃ τὸ δόρυ εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀντιπάλου. Ποῖος ὅμως εἶναι ὁ ἀντίπαλος, ἂν Γίγας, Κένταυρος ἢ κοινὸς θνητὸς δὲν ἠμποροῦμεν νὰ γνωρίζομεν· τὸ σχέδιον δὲν

Εἰκ. 32.

εἶναι ἐπιμελὲς καὶ ιδίως ἡ χεὶρ τοῦ πεσόντος δὲν φαίνεται ἂν εἶναι ἀνθρωπίνη ἢ ὄχι. Τὸ τεμάχιον ἀνήκει εἰς σχετικῶς προχωρημένην ἐποχὴν.

Εἰκ. 32. Τμήματα ἀγγείου φαιοῦ ἀπὸ ἐπίδρασιν πυρᾶς. Ἔχομεν παραστάσεων σχετικὴν μὲ τὴν Διονυσιακὴν λατρείαν. Εἰς τὸ πρῶτον τεμάχιον εἰς Σειληνὸς

κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν θύρσον, ἐνῶ εἰς τὴν ἄλλην πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν κἀνθαρον. Τοῦ περιεχομένου τούτου ἐπίδρασις εἶναι ἴσως ἡ κλίσις τῆς κεφαλῆς τοῦ Σειληνοῦ.

Ἡ γενειὰς του μακρά, διακόπτεται ἀπὸ τὴν παρεμπίπτουσαν χεῖρα καὶ τελειώνει εἰς χονδράς, χωρισμένας μεταξύ των τρίχας.

Εἰς τὸ δεύτερον τεμάχιον ἀξιοπαρατήρητον εἶναι κατοπτροειδὲς ἀντικείμενον ποὺ κρατεῖται ἀπὸ τὴν δεξιὰν χεῖρα τῆς ἐλλειπούσης μορφῆς καὶ ποὺ ὅμως δὲν

Εἰκ. 33.

φαίνεται νὰ εἶναι κάτοπτρον. Θὰ ἔπρεπε ἴσως μᾶλλον νὰ ἐξηγηθῇ ὡς εἶδος ἀσκοῦ διαφέροντος ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους. Τὸ τρίτον τεμάχιον, ὅπου διακρίνεται μέρος τοῦ σώματος Σατύρου εἶναι μὲ θαυμαστὴν ἐπιτηδειότητα σχεδιασμένον.

Εἰκ. 33. Τεμάχιον κύλικος ἐρυθρομόρφου, ἐσωτερικῶς μελαμβανοῦς· ἡ παράστασις θὰ περιελαμβάνετο εἰς τὸ μὴ διασωθὲν κέντρον.

Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἔχομεν πολεμικὴν σκηνήν, πιθανῶς δὲ τὴν γνωστὴν προετοιμασίαν πολεμιστῶν. Ὁ δεξιὰ πολεμιστὴς εἶναι ἔτοιμος πλέον, περιμένων διαταγὰς, ἐνῶ ὁ πλησίον του, φαίνεται νὰ ἐτοιμάζῃ τὸ τόξον.

Τὸ ἄνω, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἀπεικονισθὲν ἀντικείμενον, φαίνεται κἀνίστρον δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητον νὰ ἔγινε μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐντοπισθῇ ἡ παράστασις

Εἰκ. 34.

ἐντὸς τῆς οἰκίας. Εἶναι γνωστόν, ἄλλωστε, ἀπὸ πλείστα ἀγγεῖα, ἰδιαίτερος δὲ ἀπὸ νεκρικῶς ληκύθους, ὅτι τὰ ἀνηρτημένα ἀντικείμενα ζωγραφίζονται πολλάκις ἀπὸ ἀπλὴν συνήθειαν τοῦ καλλιτέχνου. Εἰς πλείστας ἐξ αὐτῶν λ. χ., ἐνῶ ἡμεῖς ἐντοπίζομεν τὴν σκηνὴν εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ εἰδικῶς εἰς τὸ νεκροταφεῖον, βλέπομεν κρεμασμένα ἐπὶ τοῦ ὑποθετικοῦ τοίχου κάτοπτρα ἢ καλύπτρας. Κἀποῖος τοιοῦτος συμφυρμὸς φυσικὸς εἰς ἐποχὴν ἐνδιαφερομένην κυρίως διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ὄχι διὰ τὸ τοπεῖον, ἔγινε ἴσως καὶ ἐδῶ.

Τὸ σχέδιον εἶναι πρόχειρον, ἀλλὰ μὲ εὐχέρειαν ἐκτελεσμένον. Τὸ ἐπίσημον τῆς ἀσπίδος τοῦ πολεμιστοῦ φαίνεται νὰ εἶναι ἄρμα.

Εἰς λεπτὸν σκύφον ἀνήκει τὸ πρῶτον τεμάχιον τῆς *εἰκ. 34*, ἀποδοθὲν ὑπὸ τοῦ Beazley εἰς τὸν τεχνίτην τοῦ Τριπτολέμου (*Attische Vasenm.* σελ. 154). Ἔχομεν μίαν Ἑρμαϊκὴν στήλην, πιθανῶς Διονύσου, μὲ μακρὰν γενειάδα, βόστρυχον ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ ὀπισθεν κρωβύλον. Φυσιογνωμία ζωηρὰ καὶ μὲ πονηρίαν δυσκόλως κρυπτομένην. Περίγραμμα προσώπου ἔντονον. Δεξιὰ, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας,

Εἰκ. 35.

α

εἶναι ἀντικείμενον τραπεζοειδές, ἴσως δίπτυχον. Τὸ δεύτερον τεμάχιον δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἴδιον σκύφον. Παριστάνεται πωγωνοφόρος ἀνὴρ, χωρὶς ἐνδιαφέρον, κρατῶν βακτηρίαν.

Σχέδιον πολὺ πρόχειρον. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι τὸ θραῦσμα αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὴν δευτερεύουσαν ὕψιν τοῦ ἀγγείου.

Εἰκ. 35. Μεταξὺ τῶν τεχνιτῶν τῆς ὠρίμου ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, διακρίνεται διὰ τὸ ἀρκετὰ προσωπικὸν σχέδιόν του ὁ «τεχνίτης τοῦ Εὐχαρίδου», τοῦ ὁποίου τὴν γνωριμίαν ὀφείλομεν εἰς τὸν Beazley (*Ann. Brit. Sc.* XVIII σελ. 217 κξ.). Ἡ ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀπόδοσις εἰς τὸν τεχνίτην τοῦτον τῶν τεμαχίων τῆς εἰκόνης 35 εἶναι πολὺ δικαιολογημένη (*Att. Vasenm.* σελ. 93 κξ.).

Προέρχονται καὶ τὰ τέσσαρα ἀπὸ τὸ ἴδιον ἀγγεῖον, πιθανώτατα στάμνον ἢ ὕδριαν. Ἡ παράστασις εἶναι ἀρκετὰ σαφής. Πρόκειται περὶ κωμαστῶν βαδιζόντων. Εἰς τὸ τεμάχιον α, εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον, ἔχομεν αὐλητὴν, τοῦ ὁποίου προπορεύεται νεανίας γυμνὸς μὲ ῥάβδον. Ἡ ἐλαφρὰ κλίσις τοῦ σώματός του πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ τὸ ὑψούμενον χεῖρ βεβαιώνουν ὅτι ἔχει χάσει πλέον τὴν κυριαρχίαν τῶν κινήσεών του. Ἡ χεὶρ μὲ τὸν κότυλον, τοῦ β ἀποκλείεται ν' ἀνήκει εἰς

τὸ δεύτερον κωμαστήν τοῦ δ, διὰ τὸν λόγον ὅτι περιβάλλεται ἀπὸ ἱμάτιον, ἐνῶ τοῦτο εἰς τὸν κωμαστήν φθάνει μόνον μέχρι τοῦ ὤμου. Ὅπως ὁ σύντροφός του, καὶ αὐτὸς δὲν βαδίζει μὲ ἀσφάλειαν· μαρτυρεῖται αὐτὸ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ λυγισμένα γόνατά του.

Εἰς τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον α ἡμποροῦμεν νὰ παρατηρήσωμεν τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ «ζωγράφου τοῦ Εὐχαρίδου». Ἀποφεύγει συστηματικῶς τὰς καμπύλας, ἀποδίδων πάντοτε τὰς ἀνατομικὰς λεπτομερείας μὲ γωνίας. Μία γωνία εἰς τὸν λαιμόν, ἄλλη διὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀπὸ τὸ σῶμα. Καὶ ἡ ῥις ἀκόμη ἀπὸ ὀξεῖαν

6

7

8

Εἰκ. 35.

γωνίαν ἀπετελέσθη, ἐνῶ ἐξαιρετικῶς διὰ τὴν σιαγόνα διετηρήθη ἡ δυνατὴ καμπύλη τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς ἀπετελέσθη ἀπὸ μικρᾶς κυματοειδῆς γραμμᾶς, οἱ δὲ ἐπὶ καὶ πρὸ τοῦ μετώπου πίπτοντες μικροὶ βόστρυχοι ἀπεδόθησαν μὲ στιγμὰς θαυμαστῆς λεπτότητος. Ἡ παραγναθὶς δίδει ἀκόμη περισσότερον προσωπικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν ἐκλεπτυσμένον αὐτὸν νεανίαν.

Μία παραβολὴ τοῦ τεμαχίου τούτου μὲ τὴν στάμνον τῆς Κοπενάγης (Brit. School An. XVIII, πίν. 10) δείχνει ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ὁ ἐπικρατῶν εἰς τὰ νεώτερα ἔργα τοῦ ζωγράφου τούτου.

Τὸ σχέδιον ἔχει γίνεи μὲ θαυμαστὴν κυριαρχίαν τοῦ χρωστῆρος, ἡ δὲ γραμμὴ

εἶναι πολὺ λεπτή. Ἀξιοπαρατήρητα εἶναι τὸ λανθασμένον σχεδιάσμα τοῦ στήθους εἰς τὸν α καὶ αἱ λεπταὶ στιγμαὶ τῶν βοστρύχων.

Ἀπὸ τὸν Beazley ἔχει ταυτισθεῖ μὲ τὰ προηγούμενα καὶ τὸ τεμάχιον τῆς *εἰκ. 36*, ἀδίκως ὁμως. Διότι τὸ πάχος τοῦ τοιχώματος, τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, καθὼς καὶ τὸ βερνίκι ἐδῶ εἶναι τελείως διαφορετικά. Τὸ τεμάχιον ἐπομένως προέρχεται ἀπὸ ἄλλο ἀγγεῖον. Τὸ σωζόμενον μέρος τῆς παραστάσεως δὲν μᾶς λέγει πολλὰ πράγματα. Μία γυνὴ μὲ χιτῶνα τελειώνοντα εἰς μακρὸν διπλοῖδιον τρέχει ἀριστερά. Ἐπάνω εἰς τὴν ἀριστερὰν κνήμην διακρίνεται ἡ λωρὶς μὲ τὴν ὁποίαν συνεκρατεῖτο εἰς τὴν ὁσφὺν ὁ χιτῶν.

Εἰκ. 37. Τὸ ἐρυθρόμορφον αὐτὸ τεμάχιον προέρχεται πιθανώτατα ἀπὸ ὑδρίας. Μία νεαρὰ γυνὴ μὲ τὸν Δωρικὸν πέπλον εἶναι ἐστραμμένη ἀριστερά. Τὸ κτένισμά της ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν ἀντίθεσιν. Τὸ ἑπάνω μέρος τῆς κεφαλῆς περισφιγγόμενον ἀπὸ τὴν ταινίαν, ἔχει μίαν αὐστηρότητα, ἐν περίγραμμα λιτόν, ἐνῶ τὸ κάτω τμήμά της ἀπλώνεται φουντωτὰ γύρω καὶ δίνει τὴν ἐντύπωσιν πάχους καὶ πλούτου. Ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου εἶναι ἡ συνηθισμένη εἰς τὴν μετὰ τὰ Μηδικὰ ἐποχὴν: αὐτοπεποιθῆσις φθάνουσα μέχρις

Εἰκ. 36.

Εἰκ. 37.

Εἰκ. 38.

ὑπεροψίας, ἀντίληψις τῆς ζωῆς ὡς κατηγορικῆς προστακτικῆς καθηκόντων. Ἐκφρασις γνωστὴ μας ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἡ ὁποία τονώνει, ἀλλὰ καὶ μαστιγώνει συγχρόνως.

Τὸ ἰδανικὸν αὐτὸ τὸ βλέπομεν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα καλὰ ἀγγεῖα τῶν χρόνων

τούτων. Δὲν εἶναι μόνον τὸ ἰδανικὸν τοῦ «ζωγράφου τῆς Κοπενάγης», εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδει τὸ τεμάχιον αὐτὸ ὁ Beazley (Vasenn. σελ. 157), ἀλλὰ καὶ τοῦ «Providence Painter» καὶ τοῦ «ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέως».

Ἡ προσχεδίασμα διακρίνεται ἐπὶ τοῦ πηλοῦ, ἀναγλύφων ὅμως γραμμῶν δὲν ἔγινε χρήσις διὰ τὸ περίγραμμα. Κρίμα διότι χάνει ἔτσι ἡ μορφή περισσοτέραν δύναμιν.

Εἰκ. 38. Μέρος σώματος Νίκης. Φορεῖ Ἰωνικὸν χιτῶνα, εἰς δὲ τὸν βραχίονα ὀφιοειδὲς ψέλιον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τρέχει διὰ τὰ στεφανώση ἀθλητὴν. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν τεχνοτροπίαν, τὸ τεμάχιον ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ.

Εἰκ. 39. Τὰ δύο ταῦτα τεμάχια θὰ ἐνόμιζε κανεῖς ὅτι προέρχονται ἀπὸ μίαν κύλικα ἐν τούτοις ἐσωτερικῶς τὸ

Εἰκ. 39.

δεύτερον εἶναι λευκόν, ἐνῶ τὸ πρῶτον καὶ μετὰ τὸν μαιάνδρον τοῦ κέντρου εἶναι μελαμβαφές. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἡ παράστασις καὶ αἱ διαστάσεις τῶν μορφῶν σχε-

Εἰκ. 40.

δὸν ἐπιβάλλουν νὰ τὰ ταυτίσωμεν, δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μόνον μία λωρὶς λευκοῦ χρώματος εἶναι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέρος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον εἶναι μελαμβαφές, ἐκτός, ἐννοεῖται, τοῦ κεντρικοῦ μέρους τοῦ περιβαλλομένου ὑπὸ τοῦ μαιάνδρου.

Ἐχομεν, φαίνεται, συγκέντρωσιν, Ἀμαζόνων· διακρίνονται οἱ πόδες τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν μὲ τὰ ὑψηλὰ ὑποδήματα, τὰς ἐνδρομίδας, ἐνῶ πλησίον εἶναι γυμνὸς ποὺς ἄλλης μορφῆς. Εἰς τὸ δεύτερον τεμάχιον ἔχομεν τὸ ἄνω σῶμα ἄλλης Ἀμαζόνης κρατούσης τόξον.

Ἡ κύλιξ ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν μικρογραφικῶν (Kleinmeisterlich) ἀγγείων, ἃν δὲ ἐσφύζετο καλύτερον, θὰ ἦτο ἐν κομψὸν καὶ ὄχι πολὺ συνειθισμένον δεῖγμα τοῦ εἶδους τῆς.

Τὸ τεμάχιον τῆς *εἰκ. 40* προέρχεται ἀπὸ ἀγγεῖον μὲ ἀνάλογον παράστασιν. Ἀριστερὰ διακρίνεται τόξον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκράτει Ἀμαζὼν ἢ τοξότης. Ἡ μορφή πού μέρος τῆς σώζεται εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον πρέπει νὰ ἦτο μᾶλλον βαρβαρική. Φαίνεται ὅτι ἔχομεν μέρος τῆς ὠμοπλάτης καλυπτομένης ἀπὸ τὸ ἱμάτιον καὶ τὸ γνωστὸν βαρβαρικὸν κάλυμμα.

Καὶ ἡ κύλιξ τῶν *εἰκ. 41-42* — κρῖμα ὅτι τὸν ἀποσπασματικῶς ἐσώθη — ἔχει συγγενῇ παράστασιν. Τοῦ ἐσωτερικοῦ τὸ πλεῖστον μέρος εἶναι λευκοκίτρινον ἐντὸς τοῦ μαιανδρωτοῦ πλαισίου εἶναι Ἀμαζὼν, συντροφευμένη ἀπὸ κύνα. Ἀπὸ τὸ σῶμά τῆς σώζονται μόνον οἱ πόδες καὶ μέρος τῆς ῥάχεως, πού εἶναι φανερόν ὅτι κύπτει. Μία παραβολὴ μὲ ἄλλας παρομοίας παραστάσεις, καθὼς καὶ τὸ ἄνω τοῦ κυνὸς διακρινόμενον τμήμα τόξου πείθει ὅτι ἡ Ἀμαζὼν εἶναι ἀπασχολημένη μὲ τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ τόξου τῆς.

Εἰκ. 41.

Τὸ δεξιὰ, ἄνωθεν τοῦ κυνὸς μέρος, διὰ συμμετρικοὺς λόγους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρξε κενόν. Πολὺ πιθανὸν φαίνεται ὅτι θὰ παριστάνετο ἐκεῖ κρεμασμένη ἢ φαρέτρα (πρβ. Hartwig, Meistersch. πίναξ XIV).

Μὲ τὴν κάμψιν τοῦ σώματος κατορθώνεται ἡ ὑποταγὴ τῆς Ἀμαζόνος εἰς τὸ πλαίσιον, δικαιολογεῖται δὲ αὕτη ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἀπασχόλησίν τῆς μὲ τὸ τόξον.

Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν (*εἰκ. 42*) ἔχομεν, ἃς εἵπωμεν ἔτσι, τὴν δευτέραν πρᾶξιν. Μετὰ τὴν προετοιμα-

σίαν πρὸς μάχην, ἡ μάχη. Αἱ Ἀμαζόνες ἐδῶ εἶναι ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς Ἀθηναίους ὀπλίτας. Εἰς τὸ α φαίνεται Ἀμαζὼν ἔφιππος ὀρμῶσα ἐναντίον ὀπλίτου, κρατοῦντος ἀσπίδα μὲ τὴν γνωστὴν δερματίνην ποδιάν. Εἰς τὸ β ἡ σκηνὴ φαίνεται κάπως ἡρεμωτέρα· μία Ἀμαζὼν εἶναι ὀρθία μεταξὺ δύο ἄλλων ἐφίππων· ἡ στάσις τῶν ποδῶν τοῦ ὀπλίτου τοῦ δεξιοῦ ἄκρου δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ τοξότου ἀμυνομένου ἐναντίον τῶν ἐπερχομένων θηλέων ἀντιπάλων. Εἰς τὸ γ ἔχομεν ἄλλην Ἀμαζόνα ἐφορμῶσαν ἢ φεύγουσαν.

Ὅτι αἱ παρόμοιαι σκηναί, ἀθρόως παρουσιαζόμεναι κατὰ τοὺς περὶ τὸ 460 χρόνους, ἔχουν ἐμπνευσθῇ ἀπὸ τοὺς πίνακας τοῦ Πολυγνώτου καὶ Μίκωνος εἰς τὴν Ποικίλῃν Στοάν καὶ τὸ Θησεῖον εἶναι σχεδὸν βέβαιον· ἡ ἐμφάνισις κατὰ τὸ 460 νέων τύπων Ἀμαζόνων δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ παρὰ ἀπὸ ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων τοιχογραφιῶν. Ἰδιαιτέρως ὁ τύπος τῆς προετοιμαζομένης διὰ τὴν μάχην Ἀμαζόνας, ἀπαντῶν εἰς πλεῖστα σύγχρονα μνημεῖα, ἂν μελετηθῇ, θὰ συντελέσει

Εἰκ. 42.

ἴσως εἰς τὴν κάπως καλυτέραν γνῶσιν τῆς συνθέσεως τοῦ ἑνὸς τοῦλάχιστον ἐκ τῶν διὰ παντὸς ἀπολεσθέντων συνθετικῶν ἐκείνων πινάκων (πρβ. τὰς ληκύθους μὲ Ἀμαζόνας Ἀρχ. Ἐφημ. 1907, σελ. 130 κξ.).

Τεχνικῶς τὰ τεμάχια αὐτὰ εἶναι ἄρτια· ὅπως δὲ φαίνεται ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τῶν μορφῶν, ἡ μάχη τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως θὰ εἶχε ἀρκετὴν δρᾶσιν καὶ ἴσως-ἴσως καὶ δραματικότητα.

Εἰκ. 43. Δὲν ἀπέχει χρονολογικῶς ἀπὸ τὴν προηγουμένην κύλικα τὸ τεμάχιον αὐτό· θὰ ἠμποροῦσε μόνον κανεῖς νὰ τὸ θεωρήσῃ ὀλίγον ἀρχαιότερον.

Πρόκειται πιθανώτατα περὶ πολεμιστοῦ ἐξοπλιζομένου. Φορεῖ διαφανῇ βραχὺν χιτῶνα, τὸ ἄκρον τῆς σπάθης φαίνεται πλησίον τῆς δεξιᾶς κνήμης. Ἴσως θὰ ἐκράτει τὸ κράνος ἑτοιμος νὰ τὸ φορέσῃ.

Ἡ σύστασις τῶν πυκνῶν «οὐρῶν χελιδониού» τοῦ χιτῶνος δείχνει ὅτι ἡ

τεχνοτροπία αὕτη εἶναι πλέον εἰς τὴν δύσιν της. Ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἔχει ἀντικατασταθεῖ ὑπὸ τῶν φυσικωτέρων καθέτων πτυχῶν, τῶν γνωστῶν μας κυρίως ἀπὸ τὴν ζωφόρον τοῦ Παρθενῶνος. Ἡ ἀνατομία δὲν εἶναι λεπτομερής, ἀλλὰ μὲ γενικὰς γραμμὰς ποὺ δείχνουν ἀσφαλῆ γνῶσιν τοῦ συνόλου.

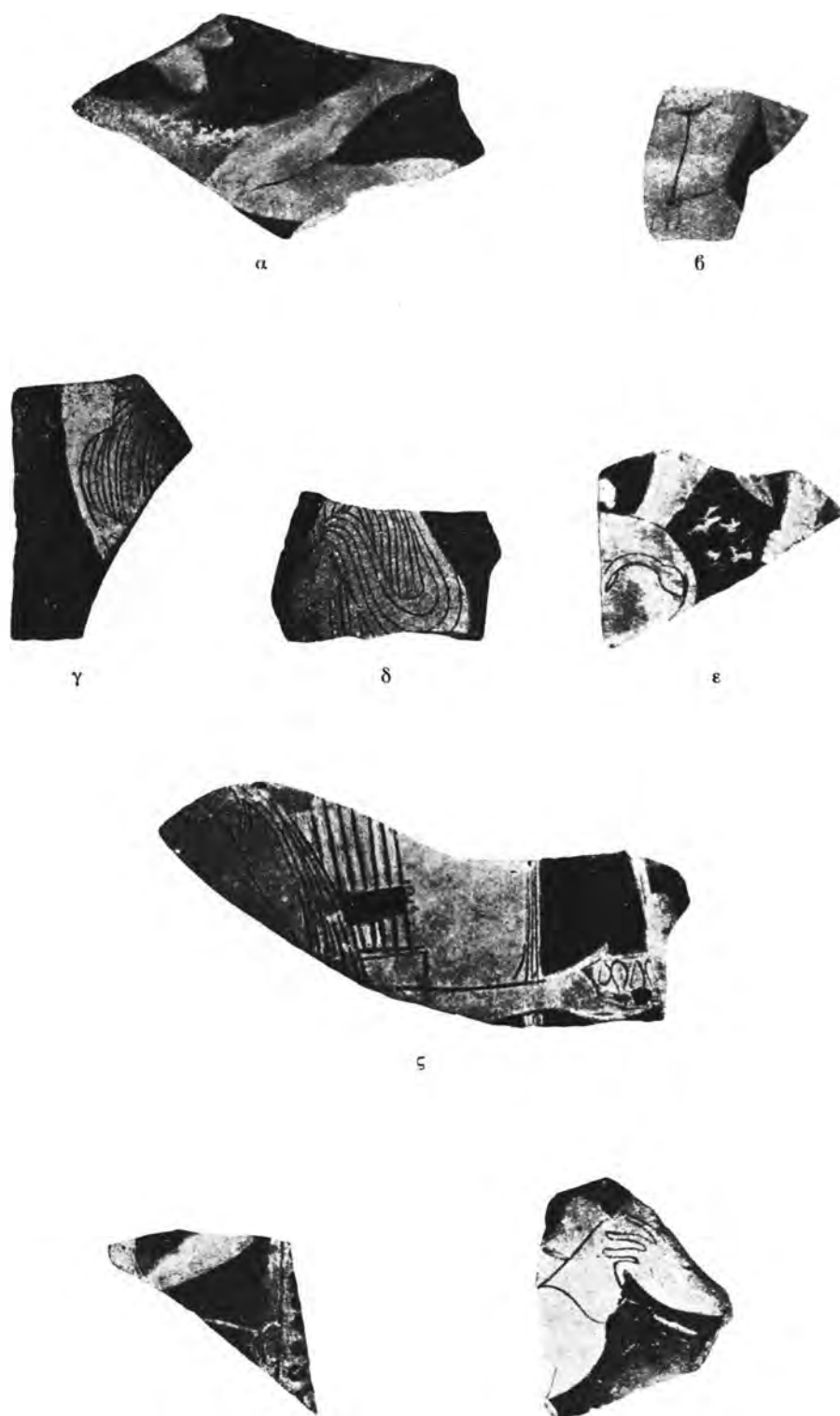
Ἡ λεπτότης τῆς τέχνης, ἡ τεχνοτροπία, καθὼς ἡ παράστασις, ἐνθυμίζουν τὸν γνωστὸν Ἀχιλλέα τοῦ Βατικανοῦ (Journ. Hell. Stud., 34, 179 - 226).

Εἰκ. 44. Διάφορα τεμάχια ἀγγείων, χωρὶς ἰδιαιτέραν σημασίαν. Εἰς τὸ πρῶτον ἔχομεν πολεμιστὴν, ἴσως Θησέα ὀρμῶντα μὲ τὸ ῥόπαλον. Εἰς τὸ 6 πρόκειται πιθανώτατα περὶ τοῦ Ἡρακλέους, περιβεβλημένου τὴν λεοντήν, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι καὶ Σάτυρος μὲ δέρμα πάνθηρος. Σπουδαιότερον εἶναι τὸ 5, ποὺ προέρχεται ἀπὸ καλῆς τέχνης ἀγγεῖον τῶν περὶ τὸ 450 χρόνων. Εἰς κιθαρωδὸς (Ἀπόλλων;) κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν τὴν λύραν καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὴν φιάλην ὅπου χύνεται ὑγρόν, προφανῶς ἀπὸ οἰνοχόην κρατουμένην ἀπὸ ἄλλον πρόσωπον. Ἡ ὅλη παράστασις θὰ εἶχε τὴν θρησκευτικὴν μεγαλοπρέπειαν τὴν συνήθη εἰς τὰ σύγχρονα ἔργα, ἰδίως τῆς μεγάλης τέχνης.

Εἰς τὰς **εἰκ. 45-51** συνεκεντρώθησαν θραύσματα ἀγγείων, τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν Ἑλευσινιακὴν λατρείαν. Σπουδαιότερον φαίνεται τὸ τῶν **εἰκ. 45-46** εἶναι λαιμὸς μεγάλου ἀμφορέως. Ἡ κυρία ὄψις εἶναι εἰς τὴν **εἰκ. 45**. Πωγωνοφόρος ἀνὴρ, προφανῶς Θεός, κάθεται ἐπὶ σκίμποδος κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν σκῆπτρον καὶ εἰς τὴν ἄλλην φιάλην, ὅπου μία γυναικεία μορφή σπένδει ἀπὸ οἰνοχόην. Φορεῖ τὸν Δωρικὸν πέπλον, ἀνοιχτὸν παρὰ τὴν δεξιὰν κνήμην, κατὰ τὸν τρόπον τὸν γνωστὸν ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Βαρβακείου. Μεταξὺ τῶν ποδῶν της μέχρις ἄνωθεν τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος εἶναι τὸ σκῆπτρον ποὺ κρατεῖ ἔχομεν λοιπὸν μίαν Θεάν. Νὰ εἶναι ἄραγε ἡ Περσεφόνη; Ἀσφαλῶς ναί. Παραστάσεις τοῦ Πλούτωνος — διότι περὶ αὐτοῦ πρόκειται — μὲ τὰς Ἑλευσινιακὰς Θεὰς εἶναι βεβαίως σπάνιαι, ἀλλ' ὅχι καὶ ἄγνωστοι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Ρωμαίου δημοσιευθὲν θραῦσμα τοῦ Μουσείου Ἑλευσίνος (Ath. Mitt. 1906, πίν. XVII, 1) τὸν ἔχομεν μαζὺ μὲ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην, ὄρθιον μεταξὺ καθημένων. Εἰς τὴν λευκὴν λήκυθον τοῦ Βερολίνου (Riezler, Weissgr. Lekythen pl. 13) κάθεται ἐπὶ

Εἰκ. 43.

Εικ. 44.

ἔδρας πρὸ τῆς ὀρθίας Κόρης. Ἡ σκηνὴ δὲν μᾶς λέγει τίποτα ἰδιαίτερον· ἔχομεν παράστασιν σπονδῆς μὲ μυθολογικά πρόσωπα. Ἄν ὁ καλλιτέχνης τὴν ἐσχέτισε μὲ μέρος τῶν Ἑλευσινίων μυστηρίων εἶναι πολὺ δύσκολον ν' ἀποφανθῶμεν. Πάντως δὲν δικαιούμεθα ἀπὸ ἓν δεδομένον τόσον μικρὸν νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα διὰ τὴν λατρείαν, ἀφοῦ μάλιστα ἡ παράστασις εἶναι συνηθεστάτη εἰς τὰ ἀγγεῖα χωρὶς νὰ πρόκειται περὶ θεῶν.

Διδακτικωτέρα εἶναι ἡ ἄλλη ὄψις (Εἰκ. 46). Δύο ἱματιοφόροι ἄνδρες βαδί-

Εἰκ. 45.

ζουν πρὸς δεξιὰ· ὁ ἀριστερὰ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα του τὸν γνωστὸν μας **βάκχον**, τὸν ὁποῖον ἐκράτουν οἱ μύσται.

Ἀνάλογον παράστασιν ἔχομεν εἰς τὴν μαρμαρίνην βάσιν τοῦ Μουσείου τῆς Ἑλευσίνος, μὲ παράστασιν πομπῆς μυστῶν (Pringsheim, Geschichte des Eleusis-Kults πίν. 1), καθὼς καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Κουρουνιώτη τελευταίως δημοσιευθὲν μελανόμορφον ἀγγεῖον τοῦ ἰδίου Μουσείου (Ἀρχ. Δελτ. 1923 σελ. 164). Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐξελέγη ἐπίτηδες ἀπὸ τὸν καλλιτέχνην ἡ σκηνὴ αὕτη — ἥτις εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ πληρεστέραν παράστασιν πομπῆς μυστῶν — διὰ νὰ διευκρινισθῇ καλύτερον ὅτι τὰ πρόσωπα τῆς ἄλλης πλευρᾶς εἶναι ὁ Πλούτων καὶ ἡ Περσεφόνη

Ἡ κοιλία τοῦ ἀγγείου πρέπει νὰ εἶχε ἄλλην παράστασιν, ἐπίσης σχετιζομένην μὲ τὴν Ἑλευσινιακὴν λατρείαν, εἶναι δὲ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς πολὺν κρῖμα ὅτι δὲν ἐσώθη.

Ὅπως μᾶς μανθάνουν αἱ πτυχαὶ τοῦ χιτῶνος τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ δεξιὰ μύστου, χρονολογικῶς τὸ ἀγγεῖον πρέπει νὰ καταταχθῇ πλησίον τῶν γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας δηλαδὴ περὶ τὸ 460. Ὅτι ἡ πτυχογραφία αὕτη εἶναι ἡ ἄμεσος

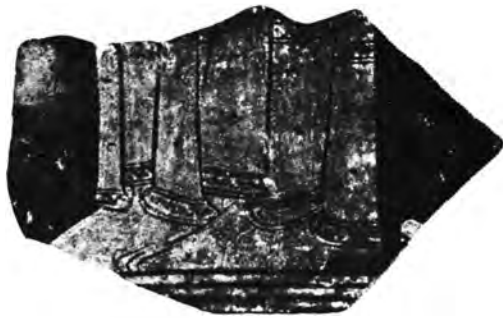
Εἰκ. 46.

ἐξέλιξις τῆς παλαιότερας ποὺ ἀντιπροσωπεύεται μὲ τὸ τεμάχιον τῆς εἰκ. 43 εἶναι φανερόν.

Τεχνικὴν τελειότητα μεγάλην δὲν ἔχει τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, ἴσως ὁμως διότι δὲν ἐδόθη πολλὴ προσοχὴ εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀγγείου. Ἡ κυριώτερα ὄψις θὰ ἦτο βεβαίως ζωγραφισμένη μὲ πολὺ μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν.

Εἰκ. 47. Ἡ μορφή ποὺ σώζεται δυστυχῶς ἀποσπασματικὰ εἰς τὸ τεμάχιον αὐτὸ πρέπει νὰ ἦτο μοναδικὴ εἰς μεγαλοπρέπειαν, ὀφειλομένην πρὸ πάντων εἰς

τὸ ἔνδυμα. Ὁ ἰωνικὸς χιτῶν — διότι περὶ τοιούτου πρόκειται — ἔχει παρασταθῇ ἀπὸ χονδρὸν μάλλινον ὕφασμα ποῦ σχηματίζει πλατείας πτυχάς. Τὸ ἀπόπτυγμα σκεπάζει ὅλον τὸ ἐπάνω σῶμα, τὸ ὁποῖον καὶ ὑποτάσσει εἰς τὸ περίγραμμά του.

Εἰκ. 47.

Τὰ κοσμήματα εἶναι πυκνότερα εἰς τὸ ἀπόπτυγμα, ἐνῶ κάτω ὀλιγοστεύουν, προφανῶς διὰ νὰ μὴ ταράττουν τὴν κάθετον κατεύθυνσιν τῶν πτυχῶν.

Ὅτι ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη μορφή εἶναι μία ἀπὸ τὰς Ἑλευσινιακὰς θεότητας εἶναι φανερόν· ποία ὅμως ἐκ τῶν δύο; Ἄν στηριχθῇ κανεὶς εἰς τὴν ὅλην ἐμφάνισιν, θὰ πρέπει νὰ πιστεύσῃ ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς Δήμητρος ἢ Κόρης

παριστάνεται συνήθως περισσότερον νεανική καὶ εὐκίνητος. Ἡ ὑπηρεσία ὁμως τῆς θεᾶς — προφανῶς ἐκράτει οἰνοχόην καὶ ἔσπενδε εἰς τὴν φιάλην ποὺ κρατεῖ ἢ ἄλλη χεὶρ — ἀνήκει, καθόσον γνωρίζομεν, μᾶλλον εἰς τὴν Περσεφόνην. Τὴν φιάλην κρατεῖ συνήθως ἡ Δήμητρα. Δὲν λείπουν ὁμως καὶ παραστάσεις Κόρης μὲ φιάλην καὶ ὡς πρόχειρον παράδειγμα ἀναφέρω ἐν χάλκινον ἔλασμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου μὲ ἀριθ. 14926, προερχόμενον ἀπὸ τὴν Τεγέαν. Τὴν αὐτὴν μεγαλοπρέπειαν μὲ τὴν Δήμητραν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ θραύσματος ἔχει καὶ ἡ Εὐρώπη τῆς ὥραιας λευκῆς κύλικος τοῦ Μονάχου (Furtwängler - Reichold πίν. 114), τῆς ὁποίας τὸ ἔνδυμα ἔχει τὴν ἰδίαν προοπτικὴν πτυχῶν καὶ παρόμοια κοσμήματα. Ὅτι δὲ

Εἰκ. 48.

ἀντιπροσωπεύουν καὶ αἱ δύο τὴν φάσιν τὴν ὀλίγον πρὸ τῶν γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας εἶναι φανερόν.

Εἰκ. 48. Εἰς τὸ τεμάχιον αὐτὸ ἡ ταύτις τῶν μορφῶν εἶναι ἀσφαλεστέρα. Ἡ ἀριστερὰ μορφή, μὲ τὸν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον ποὺ ἀφίνει ἀκάλυπτον — διὰ τὸ ἀναδείξει καλύτερον ὁ χιτῶν — μέρος τοῦ σώματος δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ Κόρη. Μὲ τὸ ἀριστερὸν χεῖρ κρατεῖ τοὺς στάχεις, ἐνῶ μὲ τὸ ἄλλον θὰ ἔσπενδε εἰς τὴν φιάλην ποὺ κρατεῖ πρὸ αὐτῆς ἡ Δήμητρα. Τὸ προφίλ ἔχει πολὺ ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν εὐγένειαν τῶν μορφῶν τοῦ «ζωγράφου τῶν Νιοβιδῶν» τοῦ Beazley (Vases in Amer. σελ.

145 - 50 καὶ Att. Vasenm. σελ. 336 κξ). Τὸ 450 ἢ ὀλίγα ἔτη πρὶν εἶναι, νομίζω, ἡ ἐποχὴ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγγείου.

Ἀκόμη περισσότεραν αὐστηρότητα ἔχει ἡ Περσεφόνη τοῦ τεμαχίου τῆς εἰκ. 49, ποὺ προέρχεται ἀσφαλῶς ἀπὸ σκύφον. Δὲν εἶναι ἡ νεανικὴ καὶ κομψὴ Κόρη, ἀλλὰ μία ἀμείλικτος θεά, μία Ἀθηνᾶ ἢ Ἄρτεμις. Καὶ ὁμως, ὅχι μόνον οἱ στάχεις ποὺ κρατεῖ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ μᾶς λέγουν ῥητῶς ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Κόρης: **Φρερόφατα** λέγει εἰς δύο στίχους ἡ ἐπιγραφὴ.

Ἀκριβῶς ὁμοίος τύπος δὲν ἀπαντᾶται ἄλλου, καθόσον γνωρίζω. Οἱ πλησιέστεροι γνωστοὶ εἶναι Περόφαττα, Φερρέφαττα, Φερέφασσα καὶ Φερόφατα. Ἀπὸ τὸ τελευταῖον ἔγινε τὸ βαρὺ Φρερόφα(τ)τα, κατ' ἐπανάληψιν τοῦ ῥ.

Ἡ Κόρη εἶναι φανερόν ὅτι κάθηται, πιθανώτατον δὲ ὅτι θὰ εἶχεν ἀντιμέτωπον, ὁμοίως καθημένην, τὴν μητέρα της. Φορεῖ τὸ συνειθισμένον της φόρεμα, τὸν Ἰωνικὸν χιτῶνα καὶ τὸ ἱμάτιον. Ἡ κόμωσίς της εἶναι ἀρκετὰ περίεργος. Μία ταινία περιβάλλει τὴν κεφαλὴν, ἐνῶ ἡ κόμη πίπτει ἐπὶ τοῦ τραχήλου εἰς κρωδύλον.

Ὅμοιότητην κόμωσιν ἔχει ἡ Περσεφόνη τῆς ὥραιας λευκῆς ληκύθου τοῦ Ἑθν.

Εἰκ. 49.

Μουσείου (Dumont-Chaplain I, pl. XXXVII), ἣτις ἄλλωστε εἶναι σχεδὸν σύγχρονος μὲ τὴν Ἑλευσινιακὴν. Ἡ Φρερόφαττα ἔχει ἰσχυρὰν σιαγόνα, τεκμήριον ὅτι ἡ ἀρχαῖκή ἐποχὴ δὲν ἔχει ὑποχωρήσει τελείως, ἀδιάφορον ἂν ἡ «Ἑλληνικὴ ῥίς» ἔχει ἤδη ἐμφανισθῇ. Καὶ ὁ Ἰωνικὸς χιτῶν, ἄλλωστε, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ σταθῶμεν μεταξὺ 460 καὶ 450.

Τὰ ἀντικείμενα ποὺ διακρίνονται ἄνωθεν τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶναι πέδιλα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεξιὰ ἔχει παρασταθεῖ προοπτικῶς. Πᾶς δισταγμὸς περὶ τούτου διαλύεται ἂν παρακολουθήσῃ κανεὶς τὰ γραφέντα εἰς

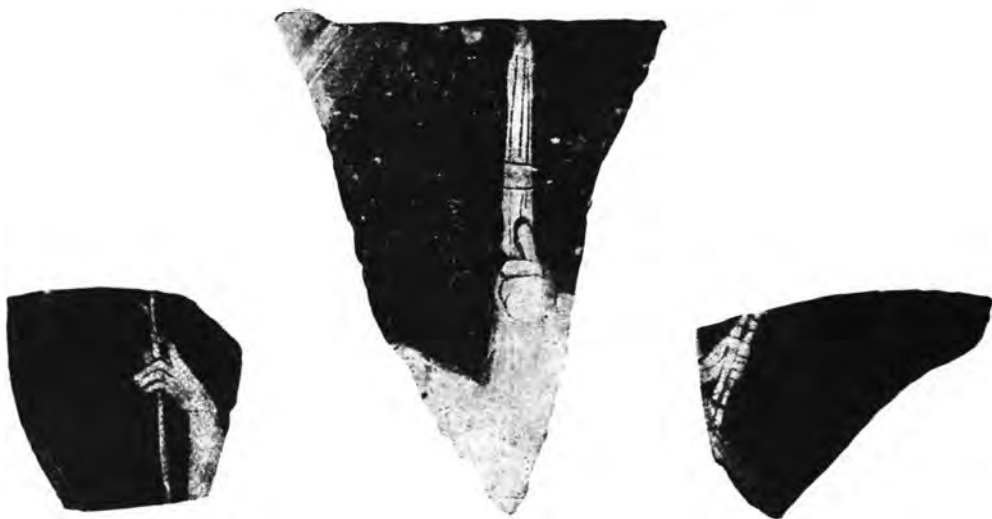
Εἰκ. 50.

62 Winkelmannsprog. καὶ Robert, Hermeneutik, σελὶς 231, ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρομοίας παραστάσεως πεδύλων εἰς δύο πυξίδας.

Τὰ πλησίον καὶ ἄνωθεν τῆς Κόρης ἀνθέμια καὶ ἄνθη λωτοῦ δεικνύουν ὅτι αὕτη κατεῖχε τὸ ἐν ἄκρον τοῦ σκύφου, τὸ πλησίον τῆς λαβῆς.

Εἰκ. 50. Πραγματικὴ «μαγικὴ εἰκὼν» εἶναι τὸ τεμάχιον αὐτό, ποὺ ὁμως φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ ἀγγεῖον πρώτης τάξεως. Τὸ ὠραῖον μαῦρον βερνίκι καὶ αἱ λεπταὶ γραμμαὶ βεβαιώνουν τοῦτο. Τὶ παριστάνει ὁμως παραμένει αἰνιγμα ἄλυτον.

Ἄν τὸ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον διακρινόμενον τμήμα εἶναι μέρος ὑψηλοῦ ὑποδήματος, τότε ἡ μορφή εἶναι ὁ Τριπτόλεμος. Δυστυχῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

Εἰκὼν 51.

ἐξηγηθῇ καὶ τὸ ἄλλο ἀντικείμενον ὡς ἄρμα ἀφοῦ λείπει ὁ τροχός, οὔτε δὲ καὶ ὡς ἄροτρον, ποὺ σχετίζεται καὶ αὐτὸ μὲ τὰς Ἐλευσινιακὰς θεότητας.

Εἰς τὴν εἰκ. 51 συνεκεντρώθησαν τρεῖς χεῖρες ἀνήκουσαι προφανῶς εἰς τὰς Ἐλευσινιακὰς θεότητας. Ἡ πρώτη ποὺ κρατεῖ στάχεις ἢμπορεῖ νὰ εἶναι ὅποια-δήποτε ἐκ τῶν δύο. Ἡ δευτέρα μὲ τὰς δάδας δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ Κόρη, ἢ ἐκτελοῦσα συνήθως τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην. Ἡ ὅλη ἐμφάνισίς της, κατ' ἐνώπιον παριστανομένης, πρέπει νὰ ἦτο ὅπως εἰς πλεῖστα ἀναθηματικά ἀνάγλυφα τοῦ Δ' αἰῶνος, σύγχρονα δηλαδὴ μὲ τὸ θραῦσμα αὐτό, τοῦ Ἑθν. Μουσείου, καθὼς καὶ τοῦ Μουσείου Ἐλευσίνος. Ἡ τρίτη χεὶρ, ποὺ κρατεῖ ἐπίσης δάδας εἶναι καὶ αὕτη τῆς Κόρης.

Ἀπὸ ὑδρίαν προέρχεται τὸ θραῦσμα τῆς εἰκ. 52, ὅπου ἔχομεν μίαν συνήθη παράστασιν «μουσικῆς δωματίου» γυναικῶν. Ἡ παίζουσα τὴν λύραν, τῆς ὁποίας τὸ πληκτρον κρατεῖ εἰς τὴν δεξιάν, ἔχει ὑψωμένην τὴν κεφαλὴν ἄνω, προφανῶς ἀπὸ μουσικὴν ἔκστασιν. Ἡ στάσις αὕτη, ἢ πλατεῖα ταινία ποὺ περιβάλλει τὴν

κόμην, δενομένην πίσω εἰς παχὺν κρωβύλον, καθὼς καὶ ἡ ὅλη φυσιογνωμία, ἀφαιροῦν ἀπὸ τὴν μορφήν κάθε προσωπικὸν χαρακτῆρα. Δὲν εἶναι μία Ἀθηναία ὠριμένης ἐποχῆς, ἀλλ' ἐν σύμβολον, μία Μοῦσα. Ἐτσι ἐξηγεῖται διατὶ εἰς παρομοίαν

μορφὴν ἄλλου ἀγγείου ἐδίδετο ἄλλοτε ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους τὸ ὄνομα Σαπφώ.

Τεχνικῶς ἡ μορφή ἔχει μερικὰς ἐλλείψεις. Ἡ χεὶρ ἡ κρατοῦσα τὸ πληκτρον εἶναι κακοσχεδιασμένη, ἡ δὲ γραμμὴ τῆς ῥινὸς περισσότερον εὐθεῖα ἀφ'

Εἰκ. 52.

Εἰκ. 53.

ὅσον θὰ ἐπεριμέναμεν. Πρὸς τὸν Ὀρφέα τοῦ γνωστοῦ κρατήρος τοῦ Βερολίνου (Buschor, Griech. Vasenm. εἰκ. 743) δὲν εἶναι ξένη ἡ μορφή, ἥτις ἄλλωστε, ὅπως

καὶ αὐτός, εἶναι περίπου σύγχρονος μὲ τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος.

Εἰκ. 54.

Εἰκ. 53. Μικρὸν θραῦσμα.

Σῳζεται μέρος ποδὸς κλίνης μὲ

Εἰκ. 55.

προσκέφαλον, καθὼς καὶ μέρος ἱματίου καὶ σώματος ἀνδρὸς πιθανώτατα συμποσιάζοντος.

Εἰκ. 54. Ἐπίσης τῶν χρόνων τοῦ Παρθενῶνος εἶναι καὶ τὸ τεμάχιον αὐτό, προερχόμενον πιθανώτατα ἀπὸ κρατήρα. Μία ὠραία Νίκη, μὲ τὸν Δωρικὸν πέπλον, πλατεῖαν ταινίαν διὰ τὴν συγκράτησιν τῆς κόμης καὶ μὲ ἀπλωμένας τὰς πτέρυγας,

τρέχει νὰ στεφανώσῃ ἓνα νικητὴν ἀρματοδρόμον μὲ μίαν μεγάλην ταινίαν ποὺ κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας.

Ἡ μορφή τῆς Νίκης, ἃν καὶ πολὺ κλασσικὴ ἔχει φαιδρότητα καὶ νεανικότητα, ποὺ τῆς δίδουν κάποιαν ἔκφρασιν.

Εἰκ. 55. Ἀρκετὴν σπουδαιότητα ἀπὸ ἀρχαιολογικὴν ἄποψιν ἔχει τὸ μικρὸν αὐτὸ τεμάχιον — παιδικῆς οἰνοχόης πιθανώτατα. Ἡ σπουδαιότης συγκεντρώνεται εἰς τὴν εἰς τὰ ἀριστερὰ μορφήν μὲ τὴν ὁποίαν παίζει τὸ μικρὸν παιδίον καὶ ἥτις φαίνεται νὰ εἶναι πίθηκος.

Τὴν πρώτην ταύτην ἐντύπωσιν βεβαιώνει καὶ ἡ λεπτομερεστέρα ἐξέτασις· ἡ μικρὰ παραγναθίς, τὸ ἐν εἶδει ῥύγχους στόμα, αἱ ἐμπρόσθιοι χεῖρες καὶ ἰδίως ὁ

τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον σύρονται αὐταὶ δὲν ἀφίνουν καμμίαν ἀμφιβολίαν.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὸν Ε΄ αἰῶνα ὁ πίθηκος ἦτο ἐξημερωμένος καὶ ἔθεωρεῖτο μάλιστα ὡς προσωποποιήσις τῆς ἀσχημίας, ὑποκρισίας καὶ μιμητικῆς ματίας. Ἀργότερον, μανθάνομεν ἀπὸ τὸν Ἀθήναιον ὅτι ἦτο εὐπρόσδεκτος εἰς τὰ συμπόσια πρὸς διασκέδασιν τῶν συμποσιαστῶν.

Εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν πίθηκος ἐμφανίζεται ἀπὸ πολὺ παλαιούς χρόνους, εἴτε ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον (Καιρεταναὶ ὑδρίαι), ἀλλὰ ὅμως καὶ μὲ περισσότεραν δρᾷσιν ἐνίοτε (θραῦσμα Αἰγίνης, Ath. Mitt., 1897, σελ. 309, εἰκ. 316). Εἰς

Εἰκ. 56.

τὸ ἀγγεῖον τοῦ Ἀρκεσίλα, καθήμενος ἐπὶ τῶν ἱστίων, εἶναι τὸ «ἐξωτικὸν» στοιχεῖον τῆς παραστάσεως. Μεταξὺ τῶν πηλίνων εἰδωλίων ὑπάρχουν πολλὰ παριστάοντα καθήμενον πίθηκον.

Εἰς ὅλα ὅμως τὰ μνημεῖα αὐτὰ ἡ παράστασις τοῦ εἶναι ρεαλιστικὴ καὶ εὐθύς τὸν ἀναγνωρίζομεν. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν εἰκ. 55 δὲν ἐννοῦμεν ἀμέσως περὶ τίνος πρόκειται. Καὶ τοῦτο διότι, θέλων ὁ τεχνίτης νὰ παραστήσῃ ἐξημερωμένον πίθηκον, τοῦ ἔδωκε τοιαύτην ὁμοιότητα μὲ τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, τὸν ἐξιδανίκευσεν, ἃς εἴπωμεν ἔτσι, τόσον ὥστε ἀποβαίνει κατ' ἀρχὰς δύσκολος ἡ ἀναγνώρισίς του.

Ὁ πίθηκος αὐτὸς ἔχει ἀρκετὰ ζωτανὴν ἔκφρασιν ποὺ ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι προσέχει καλὰ εἰς τὸν μικρὸν τοῦ κύριον διὰ νὰ εἶναι ἐτοιμος νὰ ἐκτελέσῃ τὰ γυμνάσματα ποὺ θὰ τοῦ ἐπιβάλλει.

Χρονογικῶς τὸ τεμάχιον πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Εἰκ. 56. Μὲ τὸ τεμάχιον αὐτὸ φθάνομεν ἕως τὸ τέλος τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Τοῦτο φαίνεται καλῶς ἀπὸ τὸ σχέδιον καὶ ἀπὸ τὴν προχειροτάτην ἀνατομίαν. Ὁ

Εἰκ. 57.

νέος, τοῦ ὁποίου διακρίνεται μέρος τοῦ σώματος μὲ τὴν χλαμύδα, φαίνεται νὰ φεύγῃ ἐνῶ κρατεῖ τὸ δόρυ ἐπὶ τοῦ ὤμου. Λὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον νὰ πρόκειται περὶ τοῦ Κεφάλου καταδιωμένου ἀπὸ τὴν Ἡώ.

Ἡ τεχνοτροπία ἐνθυμίζει πολὺ τὸν ἀγγειογράφον Ἀριστοφάνη.

Εἰκ. 57-58. Τὰ τρία τεμάχια τῶν εἰκόνων τούτων ἀντιπροσωπεύουν

Εἰκ. 58.

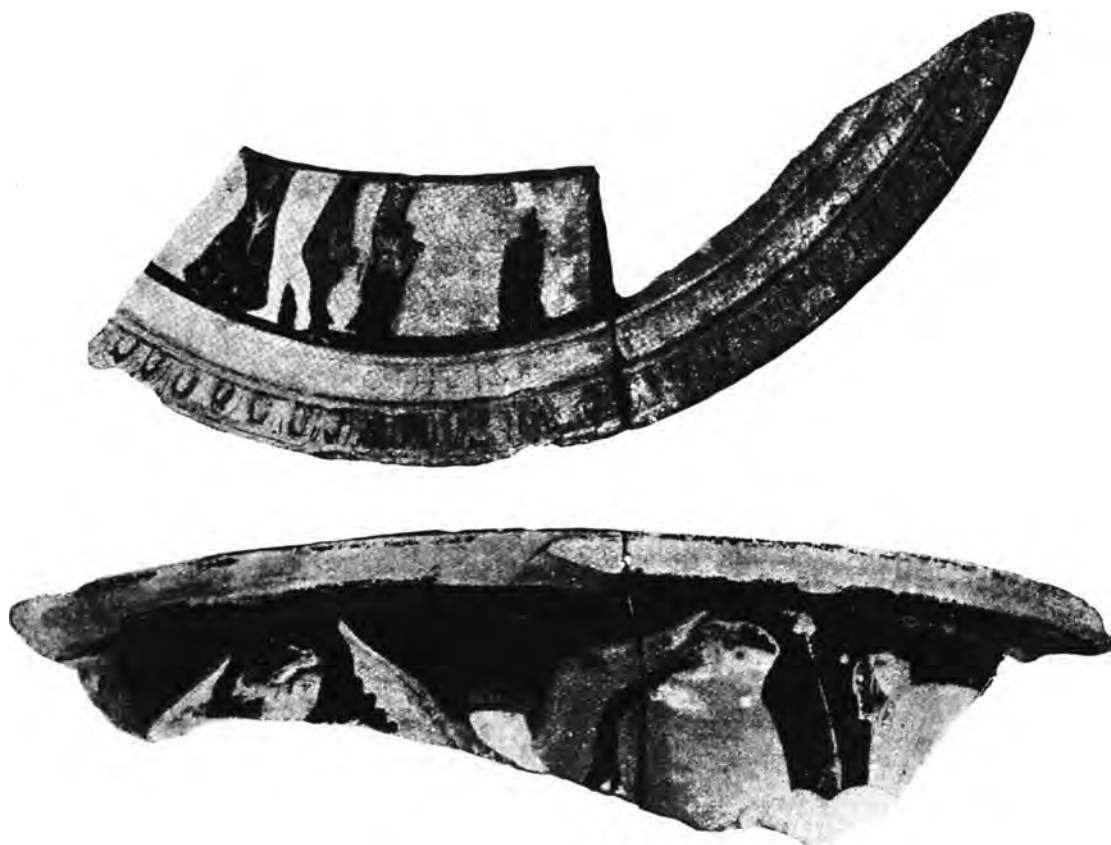

Εἰκ. 59.

τὴν τέχνην ἐργαστηρίου, συγχρόνου μὲ τὸν Ἀριστοφάνη, ἢ τὸν Μειδίαν. Ὅτι ἐξ αὐτῶν προέρχονται κανεῖς βεβαίως δὲν θ' ἀναλάβει νὰ βεβαιώσῃ πάντως πολὺ πλησίον πρὸς τὰ ἔργα του εἶναι αἱ λεπτόταται πτυχαὶ ποὺ ἀναδεικνύουν τὸ σῶμα καὶ αἱ χαρακτηριστικαὶ γραμμαὶ ποὺ πρέπει νὰ ἔγιναν ἀπὸ ἐξαιρετικῶς λεπτὸν

χρωστήρα. Τὸ δεύτερον τεμάχιον τῆς εἰκ. 57 δεικνύει καλῶς τὴν κομψότητα αὐτὴν γραμμῶν καὶ κινήσεων ποὺ κυριαρχεῖ εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος.

Εἰς τὴν εἰκ. 58 — μέρος πυξίδος — διακρίνεται εἰς νέος λεπτὸς καὶ κομψὸς στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δόρατός του καὶ βλέπων πρὸς ἀριστερά. Πρὸ αὐτοῦ, ἐπὶ ὀλίγον ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου διακρίνεται κνήμη, ῥάχις καὶ πτέρυγες τοῦ Ἑρωτος προφανῶς, ὅστις κύπτει ἔμπρὸς ὥσάν νὰ ὁμιλῇ εἰς πρόσωπόν τι. Ἐχομεν λοιπὸν

Εἰκ. 60.

μίαν ἀπὸ τὰς συνειθισμένας ἐρωτικὰς σκηνὰς ποὺ παριστάνονται εἰς τὰ Μειδικὰ ἔργα, πιθανώτατα Ἄδωνιν ἢ Πάριν καὶ Ἀφροδίτην (Furtw. - Reichhold, πίν. 30, Pfuhl, πίν. 240 - 241). Δεξιώτερον διακρίνονται πόδες δύο ἄλλων νεανιῶν.

Τὸ τοίχωμα τῆς πυξίδος, πολὺ λεπτόν, βεβαιώνει διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὅτι μὲ τὴν λεπτότητα τοῦ σχεδίου συμβαδίζει πάντοτε καὶ ἡ λεπτότης τοῦ σχήματος. Ποτέ, εἰς τὸν Ε' αἰῶνα τοῦλάχιστον, δὲν ἐφαντάσθησαν οἱ ἀγγειογράφοι τὸ ἐν χωριστὸν ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Εἰκ. 59. Μικρὸν τεμάχιον οἰνοχόης. Διακρίνεται καλὰ ὁ Ζεὺς μὲ τὸ σκῆ- καὶ πρὸ αὐτοῦ ἡ πτέρυξ τοῦ Ἑρωτος. Ἐχομεν, φαίνεται, συγκέντρωσιν Θεῶν καὶ

Θεαινῶν (πρβ. Pfuhl εἰκ. 241). Τὰς μορφὰς πρέπει νὰ τὰς φαντασθῶμεν διατεταγμένας εἰς διάφορα ἐπίπεδα. Δὲν εἶναι ἀσύνηθες ὅμως οἱ Θεοὶ νὰ εἶναι τοποθετημένοι εἰς ἓν ὑψηλότερον ἐπίπεδον καὶ κάτω νὰ ἐκτυλίσσεται μία σκηνὴ μεταξὺ ἀνθρώπων.

Εἰκ. 60. Τὸ σκέπασμα αὐτὸ πυξίδος, ποὺ πρέπει νὰ ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη, μᾶς μεταφέρει εἰς τὸν Δ' αἰῶνα. Τὸ λευκὸν χρῶμα κυριαρχεῖ πλέον διὰ τὰ πρό-

σωπα τῶν γυναικῶν καὶ τὰ σώματα Ἑρώτων ἢ πολυχρωμία ἐπιδιώκεται καὶ μὲ χρυσᾶ κοσμήματα ἀπαντῶντα σποραδικῶς.

Τὸ ἄνω μέρος εἶναι συγκέντρωσις γυναικῶν καὶ Ἑρώτων ἐντὸς τοπείου. Ἡ πλησίον τοῦ λευκοῦ Ἑρωτος διακρινομένη οἰνοχόη σημαίνει ὅτι οὗτος θ' ἀναλάβει ἢ ἀνέλαβεν ἤδη νὰ

ποτίσῃ τὰ ἄνθη (ὅπως εἰς τὴν ὑδρίαν Ἑθν. Μουσείου ἀριθ. 1424).

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ γυναικωνίτης τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνας εἰς τὸ ὑπαιθρον, τὸ ὁποῖον ὑποδηλώνουν μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν. Γυναῖκες, ἄνθη καὶ Ἑρωτες ποὺ τὰ ποτίζουν δὲν συνυπῆρχαν εἰς τὴν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐποχὴν.

Εἰς τὸ πλάγιον μέρος τοῦ καλύμματος εἶναι Ἑρωτες μεταξὺ Μαινάδων. Εἰς τὴν πρώτην ἀριστερὰ ἔχομεν τὸν γνωστὸν ἀπὸ τὰ αὐστηρὰ ἐρυθρόμορφα τύπον τῆς Μαινάδος, ποὺ ὁ Σκόπας τὸν ἐτελειοποίησε μόνον. Ἡ δευτέρα Μαινὰς φαίνεται ἡρεμωτέρα· προχωρεῖ νηφαλίως ἐνῶ κρατεῖ τὸν Θύρσον. Ἀκολουθεῖ ὁ Ἑρως καὶ ἄλλη χαριτωμένη Μαινὰς ποὺ ἠμποροῦσε νὰ μὴν εἶναι καὶ τοιαύτη.

Ἡ πυξὶς θὰ εἶχεν ὅψιν ἀνάλογον μὲ τὰς δύο πολὺ χαρακτηριστικὰς τοῦ Ἑθν. Μουσείου (ἀριθ. 12527 - 8).

Εἰς τὴν εἰκ. 61 ἔχομεν θραύσματα ἀγγείων μὲ ἀνάγλυπτα κοσμήματα. Δὲν φαίνεται νὰ συνανήκουν· διότι εἰς τὸ πρῶτον ἔχομεν χεῖρα Κόρης μὲ δάδα, εἰς τὸ ἄλλο δὲ χεῖρα Ἀμαζόνος μὲ δόρυ.

Εἰς τὴν εἰκ. 62 διακρίνεται πῖλος «φρυγικὸς» μὲ πτέρυγας. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ πρόκειται περὶ τοῦ Ἀττίος.

Εἰκ. 61.

Εἰκ. 62.

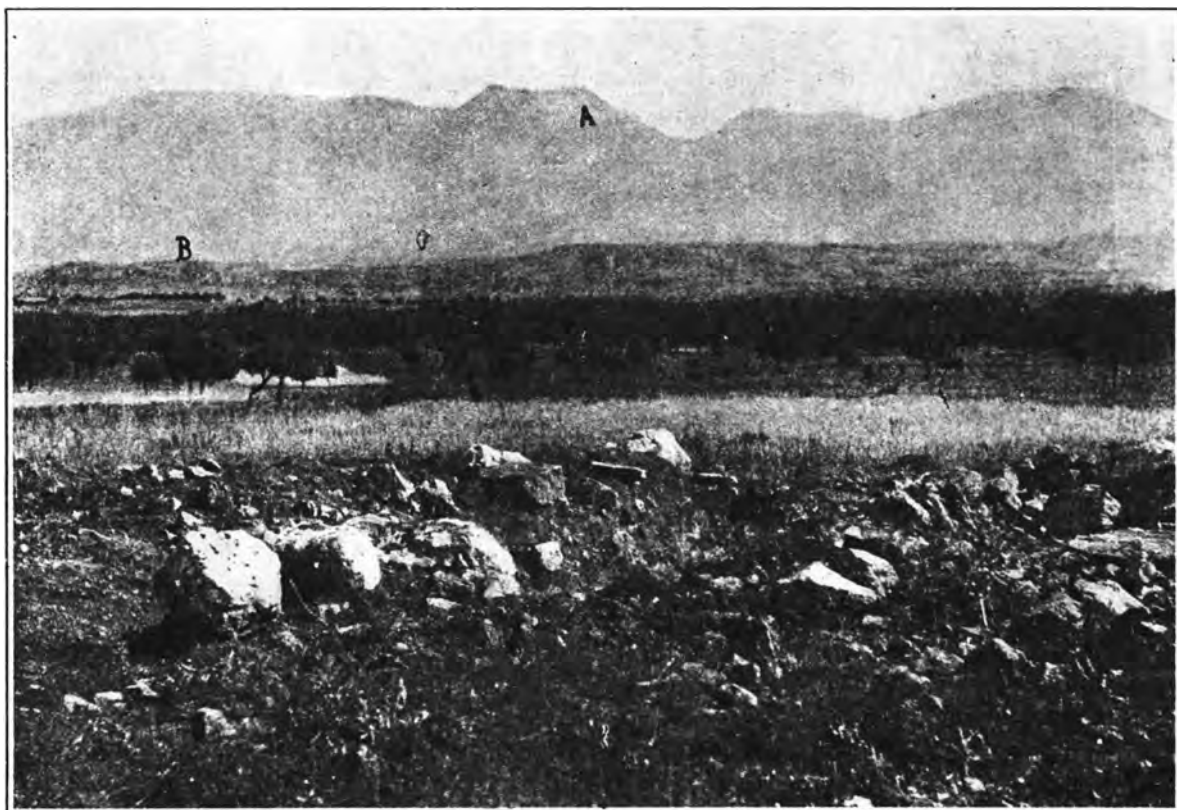
Ἄν κανεῖς ἀνασκοπήσῃ τὰ ἐρυθρόμορφα Ἑλευσινιακὰ ἀγγεῖα, θὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἀντιπροσωπεύουν ὅλους σχεδὸν τοὺς σταθμοὺς τοῦ Ε΄ αἰῶνος, διὰ νὰ μὴ ἀναφέρωμεν τὰ ἀγγεῖα τοῦ τέλους τοῦ Ζ΄.

Μὲ τοῦτο συμβαδίζουν τὰ ἐρεῖπια τοῦ ἱεροῦ.

Κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα ἐλήφθη ἀνάγκη νὰ πλατυνθῇ αἰσθητῶς τὸ Πεισιστράτειον τελεστήριον, διὰ νὰ περιλάβῃ τοὺς πληθυνθέντας πιστοὺς. Εἰς μίαν τοιαύτην ἀκμὴν τοῦ ἱεροῦ, ἦτο ἀδύνατον νὰ λείψουν καὶ τὰ πῆλινα ἀφιερώματα, πὺν εἰς τὸν Δ΄ αἰῶνα ἀναπληρώνονται ἀπὸ τὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα. Διότι ἡ εὗρεσις πολὺ ὀλιγωτέρων θραυσμάτων τοῦ Δ΄ ἀπὸ τοῦ Ε΄ αἰῶνος, ὅπως καὶ πολὺ περισσότερων ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων τοῦ Δ΄ παρὰ τοῦ Ε΄, δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖον γεγονός.

Ἡ παρακμὴ τῆς ἀγγειογραφίας καὶ ἴσως - ἴσως ἡ ἀλλαγὴ τῶν θρησκευτικο-κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, πὺν ἤρχισεν ἀπὸ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Ε΄ αἰῶνος, ὑπῆρξαν αἱ ἀφορμαὶ τῆς βαθμιαίας ἐλαττώσεως καὶ ἀντικαταστάσεως τῶν πηλίνων ἀφιερωμάτων ἀπὸ τὰ ἀπαραίτητα εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἱερὰ τοῦ Δ΄ αἰῶνος μαρμαρίνα ἀνάγλυφα.

ΣΕΜΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ

Εἰκ. 1. Ἀποψὶς τῆς τοποθεσίας τῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς τὸ βάθος ἡ Ἰδη. Α, σπήλαιον τῶν Καμαρῶν, Β, ὁ λόφος ἐφ' οὗ τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ.

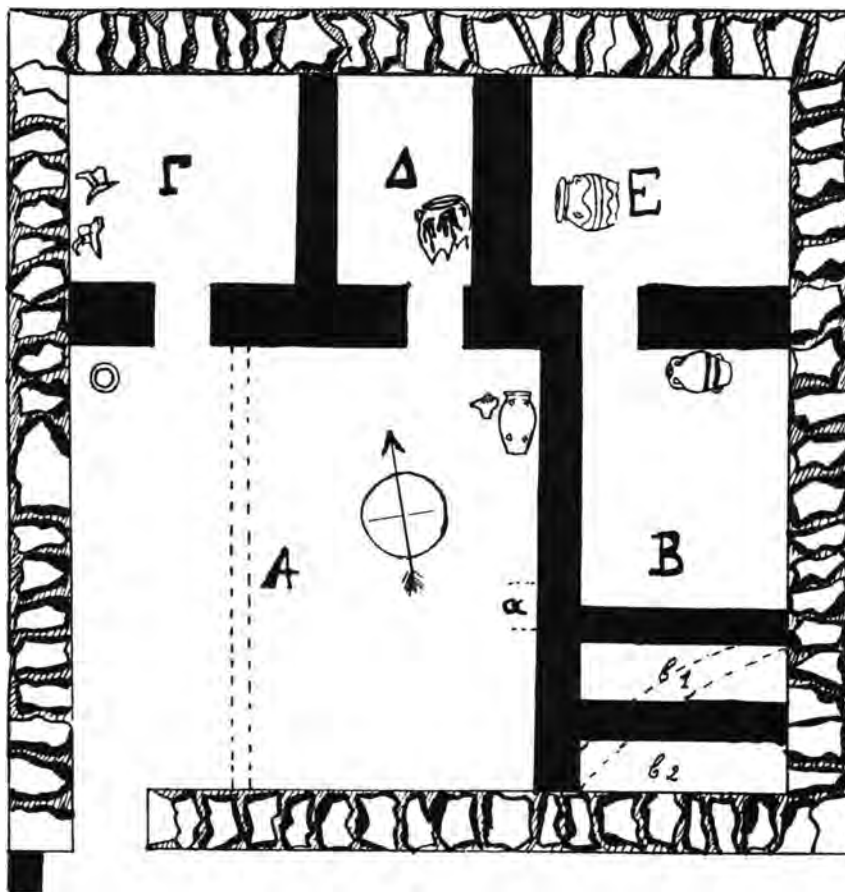
ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΟΙΚΙΑ ΕΝ ΚΑΤΩ ΜΕΣΑΡΑΙ

Εἰς δύο τμηματικὰς ἀνασκαφάς, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1925 καὶ Μάϊον τοῦ παρόντος ἔτους 1926, ἀνέσκαψα μίαν Μεσομινωικὴν οἰκίαν εἰς τὸ Δ. μέρος τῆς πεδιάδος Μεσαρᾶς τῆς Κρήτης. Ἡ οἰκία κεῖται εἰς θέσιν καλουμένην «τοῦ Βραχνοῦ ὁ λάκκος», ἀπέχουσιν περὶ τὴν 1 ὥραν πρὸς Ν. τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ. Τὸ πλησιέστερον χωρίον εἶναι τὸ λεγόμενον «Στοῦ Κουσέ», ἀπέχον τῆς ἀνασκαφείσης οἰκίας $\frac{1}{4}$ τῆς ὥρας πρὸς Α., εἰς ἄλλην τόσῃν δ' ἀπόστασιν περίπου πρὸς Δ. αὐτῆς εἶναι τὸ χωρίον «Στοῦ Σίβα»¹. Ἡ τοποθεσία κεῖται ἀκριβῶς κατὰ

¹ Ἀμφότερα τὰ χωρία, καθὼς ἔτι καὶ τὸ παρακείμενον «Στοῦ Καμηλάρι», ἐκφέρονται κατὰ γενικὴν πτῶσιν ὅπως καὶ πολλαὶ ἄλλαι τοπωνυμίαι τῆς Ἑλλάδος, ὡς λαβοῦσαι τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων οἰκιστῶν (Στοῦ Καμηλάρι τὸ χωράφι ἢ τὸ μετόχι). Αἱ τοπωνυμίαι δὲ αὗται βαθμῆδόν τείνουσιν πάντοτε ἐξομοιούμεναι πρὸς τὸν γενικὸν κανόνα νὰ ἐξενεχθῶσι κατόπιν πρὸς ὀνομαστικὴν (ἤδη ἀκούεται καὶ «ὁ Κουσές») ὡς ἐδίδαξε ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις.

τὸ κράσπεδον τῶν ἡπίων ὑψωμάτων, τὰ ὅποια περιορίζουν ὅλην τὴν Ν. πλευρὰν τῆς στενομάκρου πεδιάδος Μεσαρᾶς, ἥτις ὡς βόρειον σύνορον ἔχει ἀπέναντι τὰ ὄρη τῆς Ἰδης καὶ τῆς Δίκτης. (Ἴδε ἄποψιν τῆς τοποθεσίας ἐν εἰκ. 1).

Ἡ ἀνασκαφεῖσα οἰκία ἀπετέλει πρὸ τῆς σκαφῆς ἓνα ὄγκον σχηματίζοντα ἐλαφρὸν ὑψωμα τετράγωνον, τοῦ ὁποίου διεκρίνοντο καλῶς οἱ λίθοι τῶν πλευ-

Εἰκ. 2. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφείσης ΜΜ οἰκίας. Κλίμαξ 1:100.

ρῶν. Ἦτο δὲ πρὸ πολλοῦ γνωστὸν τὸ μέρος εἰς τὸν συνάδελφον κ. Ξανθουδίδην, ὅστις μοῦ ὑπέδειξε καὶ τὴν σκαφήν του, ἐνομιζέτο δ' ὡς τάφος ἢ νεκρικός περιβόλος τετράγωνος, οὗ ὅμοιοι ἔχουν εὑρεθῇ κατὰ τὴν Α. Κρήτην¹.

Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι μεταγενέστεροι τῶν κυκλικῶν θολωτῶν τῆς Πρωτομινωικῆς ἐποχῆς, ἀνήκοντες εἰς τὴν Μεσομινωικὴν², εἶναι δὲ καὶ πτωχότεροι εἰς

¹ Ἴδε λ. χ. ἓνα τοιοῦτον ἐν Παλαικάστρῳ τῆς Σητείας· BSA VIII σελ. 291 (Bosanquet). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μεσαρᾷ παρὰ τοὺς θολωτοὺς στρογγύλους ἔχουν εὑρεθῇ καὶ τετράγωνοι τάφοι. Ἴδε Ξανθουδίδου, — Droop, the vaulted tombs of Messara, 1924 σελ. 3 (Κουμάσα) καὶ σελ. 54 (εἰς μικρὸς εἰς τὸ Πορτί).

² Πρβλ. Evans, the Palace of Minos κλπ. 1, σελ. 149.

κτερίσματα. Ὅπως δῆποτε ἐπελήφθην τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοδομήματος ὡς τάφου. Ἡ δοκιμαστική τάφος, ἣν ἤνοιξα κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν εἰς τὸ μέσον τοῦ κτηρίου, ἀπεκάλυψεν οὐ μόνον τοῖχον, ὅστις ὑπετέθη ὡς διαχώρισμα, διότι οἱ τετράγωνοι τάφοι διηροῦντο συνήθως εἰς στενόμακρα διαμερίσματα¹, ἀλλὰ καὶ λείψανα ὁσίων ὁμοῦ μετὰ πολλῶν ὀστέων. Καὶ ὅμως πάντα ταῦτα τὰ φαινόμενα ἦσαν ἀπατηλά, εὐθύς δὲ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς σκαφῆς, ὅτε ἤρχισεν αὕτη συστηματικῶς ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας (δωμάτιον Ε, ἴδε σχέδιον εἰκ. 2), τὰ πράγματα ἐδείκνυνον ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ οἰκίας ἢ περὶ τάφου, τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν ἡ ὑποψία μετετράπη εἰς βεβαιότητα.

Τὸ οἰκοδόμημα, ἀνασκαφὴν ὁλόκληρον, ἔδειξεν ὅτι ἦτο οἰκία τετράγωνος, διαστάσεων 11×11 μ. διηρημένη ἐσωτερικῶς εἰς 5 κύρια διαμερίσματα. Κατὰ τὴν περυσινήν ἀνασκαφὴν πολλὰ σημεῖα τῆς διαιρέσεως καὶ τῆς συγκοινωνίας τῶν δωματίων εἶχον μείνει ἀνεξακριβῶτα, ἄλλα δ' εἶχον παρανοήσει. Διὰ τῆς ἐφεινῆς ὅμως ἀνασκαφῆς ἐξηκριβώθησαν τὰ πράγματα. Τὸ σχέδιον τῆς ἀποκαλυφθείσης οἰκίας (εἰκ. 2) κατήρτισα μόνος παραλείψας τὴν δήλωσιν τῶν τάφων (ἴδε κατωτέρω) διότι ἔκρινα ὅτι εἰς οὐδὲν θὰ ἐχρησίμευον.

Τῆς οἰκίας οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων λίθων, ἄδρομερῶς πελεκημένων, ἰδίως δὲ μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Οἱ τοῖχοι ἔχουν πάχος 0,80 μέχρις ἑνὸς μέτρου, κατεσκευάσθη δὲ πρῶτον μία ὑποδομὴ ἐκ μικρῶν λίθων μέχρις ὀλίγον ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐπ' αὐτῆς δ' ἐτοποθετήθησαν οἱ μεγάλοι λίθοι, καταλαμβάνοντες ὁλόκληρον τὸ πάχος τοῦ τοίχου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. Τινές, οἱ μεγαλύτεροι, φθάνουν μέχρι μήκους 1 μέτρου, πλάτους 0,80 καὶ ὕψους 0,80. Πολλοὶ τῶν λίθων δὲν ἦσαν τόσοι πλατεῖς, ὥστε νὰ καταλάβουν ὁλόκληρον τὸν τοῖχον, καὶ τότε ὠθοῦντο πρὸς τὰ ἔσω, ἵνα σχηματίζουσιν ἔνδοθεν ἐνιαῖον πρόσωπον ἐνῶ ἐξωτερικῶς ἀφήνουν ἀκάλυπτον τὴν ὑποδομὴν. Μία μόνη σειρὰ τῶν λίθων τούτων σφίζεται, πιθανῶς δὲ δὲν ὑπῆρχε δεύτερος δόμος, τοῦτο ὅμως εἶναι ἀνεξακριβῶτον, διότι δὲν φαίνονται μὲν οἱ λίθοι εἰς τὰ πέραξ, ἀλλὰ πιθανῶς ἠρπάγησαν εἰς τὰ χωρία².

Οἱ μεγάλοι οὗτοι λίθοι δὲν ἐφάπτονται μεταξύ των ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ὅχι μόνον διὰ τὸ ἀκανόνιστον σχῆμά των, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἐλαμβάνετο τοιαύτη φροντίς. Τὰ δὲ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα ἐπληροῦντο μικρῶν λίθων ὁσάκις ἦσαν πολὺ μεγάλα. (Ἴδε εἰκ. 3 τὸν Β. τοῖχον).

Οἱ ἐσωτερικοὶ μεσότοιχοι εἶναι διὰ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ ὠκοδομημένοι, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πλακωτῶν. Εἰς τὰ μέρη, ὅπου ἀφήνοντο τὰ ἀνοίγματα τῶν

¹ Πρὸς. BSA ἔ. ἀ.

² Συνήθως ὅπου ὑπῆρχον ἀρχαῖα οἰκοδομήματα οἱ λίθοι κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν σωρεύονται, ἵνα μὴ καταλαμβάνουν τὸν ἀγρὸν, εἰς κωνικοὺς ὄγκους τοὺς λεγομένους τροχάλους.

θυρῶν, οὔτε ἐπιμελέστερον ἐξελέγοντο οἱ λίθοι, οὔτε ἐπιχρίσματος λείψανα εὐρέθησαν, οὔτε θέσεις τῶν ὀρθίων δοκῶν, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς στηρίγματα καὶ παραστάδες, ὧν μεταξὺ ἐγένετο τὸ κτίσιμον διὰ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ ¹. Οὐδαμοῦ ἐσώθησαν εἰς ὕψος μεγαλύτερον τῶν 0,50 οἱ τοῖχοι.

Ἡ κυρία διαίρεσις τῆς οἰκίας γίνεται δι' ἐνὸς τοίχου, διήκοντος ἀπὸ Α. πρὸς Δ. εἰς δύο διαμερίσματα, ὧν τὸ μὲν βόρειον ὑποδιαιρεῖται δι' ἄλλων μεσοτοιχῶν εἰς τὰ δωμάτια Γ Δ Ε, τὸ δὲ νότιον εἰς τὰ διαμερίσματα Α καὶ Β. Τὸ πάχος τοῦ κυρίου αὐτοῦ τοίχου εἶναι ὅσον καὶ τὸ τῶν ἐξωτερικῶν, 0,80, ἐπ' αὐτοῦ δὲ κεῖνται

Εἰκ. 3. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς οἰκίας.

καὶ αἱ θύραι, ὅχι κατὰ τὸ μέσον, ἀλλὰ πλησιέστεραι πάντοτε πρὸς τὴν μίαν γωνίαν τῶν δωματίων, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν Κρητικὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ὁ μεσότοιχος τῶν δωματίων Δ καὶ Ε εἶναι καὶ αὐτὸς πάχους 0,80, πάντες δ' οἱ ἄλλοι 0,50. Αἱ θύραι ἔχουσι πᾶσαι πλάτος 0,50.

Τὸ Ν. μέρος τῆς οἰκίας διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ μεσοτοιχοῦ εἰς τὰ δύο ἄνισα διαμερίσματα Α καὶ Β. Τὸ Α εἶναι ἡ κυρία αἴθουσα, τὸ μέγαρον τῆς οἰκίας, ἔχουσα διαστάσεις περίπου 6×6 μ. Εἰς τὸ μέσον θὰ εἶχεν ἀναμφιβόλως κίονα ἢ κίονας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στέγης, ὡς βλέπομεν εἰς ἄλλας ἀνασκαφείσας Μινωικὰς οἰκίας ². Δυστυχῶς ἐξ αὐτοῦ πρὸ παντὸς τοῦ διαμερίσματος τῆς οἰκίας τίποτε δὲν ἐσώθη, διότι εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους εἶχε χρησιμοποιηθῇ αὕτη

¹ Ὅπως λ. χ. εὐρέθησαν εἰς Τύλισον ὑπὸ τοῦ κ. Χατζιδάκι (ἀδημοσίευτα ἔτι), ὑπὸ τοῦ κ. Ξανθουδίδου εἰς Νίρου Χάνι (Α.Ε. 1922 σελ. 9, ἰδίως 10 κ. α.).

² Ἴδε π. χ. BSA VIII σελ. 307 εἰκ. 21, ὅπου τὸ μεγαλύτερον δωμάτιον 7 ἔχει κίονα ἐν τῷ μέσῳ.

ὡς νεκροταφεῖον (ἴδε κατωτέρω) καὶ κατεσκάφη τὸ δάπεδον μέχρι τῶν βαθυτέρων στρωμάτων. Ἐνταῦθα εἶχον κτισθῇ δι' ὑλικοῦ τῆς οἰκίας 4 τάφοι, μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καταλαμβάνοντες ὅλον τὸ πλάτος τοῦ δωματίου. Ἡ διακεκομμένη γραμμὴ (ἢ διερχομένη παρὰ τὸ Α) δεικνύει τὴν θέσιν τοίχου, ὃ ὁποῖος εἶχε κτισθῇ παρὰ τῶν ἐνταφιαστῶν, ὅπως χωρίσῃ τὸ μέρος τοῦτο ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου. Πῶς συνεκοινώνει τὸ Α μετὰ τοῦ Β διαμερίσματος δὲν ἐξηκριβώθη ἐντελῶς ἔνεκα μεγάλης φθορᾶς τοῦ μεσοτοίχου· κατὰ τὸ σημεῖον α ὁ τοῖχος παρουσίαζε ῥήγμα, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν ἐβεβαιώθη, ἂν ἦτο θύρα, οὐ μόνον διότι ἦτο ἀκανόνιστον, ἀλλὰ καὶ διότι κατὰ τὸ ἥμισυ πίπτει ἀπέναντι τοίχου τοῦ Β, ὡς φαίνεται ἐν τῷ σχεδίῳ. Τὸ δὲ διαμέρισμα Β τέλος κατὰ τὸ Ν. αὐτοῦ ἄκρον διὰ δύο τοιγίων διαιρεῖται εἰς δύο στενόμακτρα διαμερίσματα, β_1 καὶ β_2 , ὧν τὸ πρῶτον πλάτους 0,80, τὸ δὲ δεύτερον 0,70. Θὰ ἡδύνατό τις νὰ νομίσῃ ὅτι ἄνωθεν αὐτῶν διήρχετο κλιμαξ δι' ἀνώτερον πάτωμα, ἀλλ' οὔτε τούτου λείψανον ἐπιστώθη, οὔτε βαθμῖδος ἔχνος εὐρέθη. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ταῦτα ὡς δύο μικρὰς κτιστὰς ἀποθήκας. Εἰς τὸ μέγαρον Νίρου εὐρέθησαν ἀνάλογα κτίσματα μικρά¹, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀσφαλῶς ἀποθήκαι, ἀλλὰ διαχωρίζονται μετὰξὺ των δι' ὠμῶν ὀρθίων πλίνθων (πρὸβλ. ὁμοίας ἐν Φαιστῷ), ἐνῷ ἐδῶ ἔχομεν στερεοὺς τοίχους, ἢ δ' ὁμοιότης εἶναι μεγαλυτέρα πρὸς τὸ διαμέρισμα 10-10α Νίρου (ΑΕ ἔ. ἀ. σελ. 3), ὅπερ ἦτο ἀσφαλῶς δίπτερος κλιμαξ. Κατὰ τὴν ἀνακάλυψίν των τὰ διαμερίσματα β_1 καὶ β_2 εὐρέθησαν πεπληρωμένα φορητῆς ἄλλοθεν λευκῆς ἀργιλώδους γῆς. Ἐντὸς τῆς γῆς ταύτης εἰς τὸ διαμέρισμα β_2 εὐρέθη ὄστρακον ἐξ ἀγγείου «barbotine», τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ παλαιότερον ἐξ ὅλων τῶν τεμαχίων ἀγγείων, ἅτινα εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς οἰκίας (ΜΜ Ιβ ἢ ΜΜ Ια).

Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν (πιθανῶς ΥΜ Ι) ἐπὶ τῶν δύο τούτων κτισμάτων εἶχε τεθῇ πρόχειρον πλακόστρωμα, ὅπερ ἀπέληγεν εἰς στρογγύλην περιφέρειαν (δηλουμένην ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ διακεκομμένων γραμμῶν). Ἀνάλογον κτίσμα εὐρέθη ἐν μιᾷ γωνίᾳ δωματίου καὶ εἰς οἰκίαν τοῦ Παλαικάστρου², ἢ πρώτη δὲ σκέψις ἥτις ἐξ ἀναλογίας σημερινῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν αὐθόρμητος ἀναπηδᾷ, εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἐστίας. Τοῦτο ὁμως δὲν εἶναι δυνατόν, ὅχι μόνον διότι ἐστίαν γενικῶς δὲν ἔχομεν εἰς τὴν Κρήτην ἐν οἰκήμασιν, ὡς συμβαίνει ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν εὐρέθη ἔχνος ἀνθρώκων ἢ καύσεως τῶν λίθων. Οὔτε δύναμαι νὰ παραδεχθῶ ὅτι ἦτο τὸ πιεστήριον τῶν ἐλαιῶν ἐνταῦθα ἐγκατεστημένον. (Ἰδ. ἔ. ἀ. BSA), διότι τὸ πρόχειρον ἐκεῖνο κρηπίδωμα ἐστερεῖτο πάσης στερεότητος. Οἱ πλακωτοὶ λίθοι εἶχον ἀπλῶς τοποθετηθῇ ἐπὶ τῆς φορητῆς λευκῆς γῆς, ἀφηρέθησαν δ' εὐκο-

¹ ΑΕ 1922 σελ. 3, ὑπ' ἀριθ. 26-30 ἐν τῷ σχεδίῳ.

² BSA VIII σελ. 307, ΒΔ τοῦ δωματίου 7.

λώτατα, ἵνα ἐρευνηθῇ τὸ κάτωθεν αὐτῶν μέρος. Ἴσως λοιπὸν ἦτο μία πρόχειρος βάσις, ἵνα ἐπ' αὐτῆς τοποθετῶνται ὅχι βαρέα ἀντικείμενα, λ. χ. μέτρια ἀγγεῖα κλπ.

Ἡ ἐξωτερικὴ θύρα τῆς οἰκίας εὐρίσκετο κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν, φαίνεται δ' ὅτι ἤνοιγεν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς περιστρεφομένη, πρὸς τὰ ἔξω, διότι κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ αὐτόθι τοίχου ὑπάρχει τετράγωνος λίθος ($0,40 \times 0,50$), ἥτοι ὁ τοῖχος ἐνταῦθα ἐξηκολούθει ὀλίγον τι πέρα τῆς γωνίας, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ παχύς, ἵνα ἐντὸς τοῦ κοίλου εἰσέρχεται ἀνοιγομένη ἡ θύρα. Δυστυχῶς οὔτε κατωφλίου οὔτε ἄλλου τινὸς ἵχνους χαρακτηριστικοῦ λείψανα παρατηρήθησαν.

Μίαν μόνον εἰκασίαν θὰ ριψοκινδυνεύσω νὰ προτείνω: Παρὰ τὴν θύραν αὐτὴν εὐρέθη λίθος εὐμεγέθης, χρησιμοποιοῦντες εἰς τοὺς χριστιανικοὺς τάφους,

Εἰκὼν 4.

Λίθος διάτρητος (ὑποδοχὴς στρόφιγγος ;).

κατὰ μὲν τὰ ἄλλα ὅλως ἀκατέργαστος καὶ ἀκανονίστου σχήματος, διάτρητος δὲ (εἰκ. 4).

Ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ἔκειτο ἀρχικῶς παρὰ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας, πατῶν ἐπὶ πλακός, διὰ νὰ περιστρέφεται ἐντὸς αὐτοῦ ὁ στρόφιγξ τῆς θύρας. Ὁλόκληρος ἡ θύρα πρέπει νὰ νοηθῇ, λόγῳ ἀσφαλείας καὶ στερεότητος, κατασκευασμένη ἐκ στερεῶν σανίδων, πεποιημένων διὰ χονδρικοῦ πελεκήματος μικρῶν κορμῶν δένδρων, ὅπως καὶ σήμερον εἶδον γινόμενον εἰς ὄρεινὰ χωρία τῆς Πελοποννήσου. Πολλοὶ κορμοὶ μικρῶν

δρυῶν τοῦ δάσους πελεκῶνται ὀλίγον ἐκ τῶν δύο πλευρῶν διὰ σκεπάρνου, ἐξ αὐτῶν δὲ κατασκευάζεται τὸ πάτωμα, ἡ ὀροφή καὶ ἡ στέγη, τὰ μεσότοιχα καὶ τὰ κουφώματα τῆς οἰκίας. Καὶ ἐδῶ λοιπόν, ἂν οὕτως εἶχε κατασκευασθῇ ἡ θύρα, τὸ ἀκραῖον ἐκ τῶν ξύλων, ἀφεθὲν φυσικὰ ἀπελέκητον καὶ στρογγύλον εἰς τὸ κάτω μέρος, ἡδύνατο νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν λίθον καὶ οὕτω νὰ σχηματίζεται ὁ κάτω στρόφιγξ τῆς θύρας. Ὁμολογῶ ὅτι δυσκολίαι πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην εἶναι δύο, πρῶτον ὅτι ὁ λίθος καλύτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ εἶναι διάτρητος, δεύτερον ἡ μεγάλῃ τῆς ὀπῆς διάμετρος. Τὰς διαστάσεις τοῦ λίθου δὲν ἐκράτησα δυστυχῶς, διότι δὲν ἐπῆλθέ μοι ἀμέσως ἡ ἰδέα τῆς τοιαύτης τούτου χρησιμοποίησεως. Ἐκ τῆς προσφάτου ὁμως ἀναμνήσεως, χωρὶς νὰ σφάλλωμαι πολύ, δύναμαι ὡς ἔγγιστα νὰ ὀρίσω τὴν διάμετρον τῆς ὀπῆς εἰς 0,15 - 0,20, τὰς δὲ διαστάσεις τοῦ λίθου εἰς $50 \times 40 \times 40$ ἐκμ.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στερεώσεως θυρῶν εἶναι παλαιότατος, ἀναγόμενος εἰς τὴν νεολιθικὴν ἔτι ἐποχὴν. (Ἴδε Τσουντα Αἰ προϊστ. ἀκροπ. Διμηνίου καὶ Σέσ- κλου, εἰκ. 20 ἐν σελ. 94, πρὸς δὲ σελ. 36).

ΑΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑΙ ΤΑΦΑΙ

Κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους πιθανώτατα ἡ ἡρειπωμένη οἰκία ἐχρησίμευσεν ὡς νεκροταφεῖον. Εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ δωμάτια αὐτῆς (πλὴν τοῦ Γ καὶ Δ) ἐτάφησαν ἄνθρωποι, διὰ τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο εἶχε κυριολεκτικῶς ἀνασκαφῇ ἡ οἰκία μέχρι τῶν βαθυτέρων στρωμάτων. Πάντες οἱ τάφοι (ἐν ὄλφ 8) εἶχον διεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., οἱ δ' ἐν αὐτοῖς τεθαμμένοι εἶχον τὰ κρανία πρὸς Δ. Τοῦτο εἶναι ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν νομίζω ὅτι οἱ ταφέντες ἦσαν χριστιανοί. Ὁλόκληρος ὁ χώρος τοῦ δωματίου Α ὁ πρὸς Α. τῆς διακεκομμένης γραμμῆς κατελαμβάνετο ὑπὸ 4 παραλλήλων τάφων, χάριν δ' αὐτῶν ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω οἱ θάψαντες ἐχώρισαν καὶ τὸ μέρος τοῦτο διὰ τοῦ μεταγενεστέρου τοίχου τοῦ δηλουμένου διὰ τῆς διακεκομμένης γραμμῆς, ἀφ' οὗ ὅμως εἶχον ἤδη ταφῇ προηγουμένως καὶ δύο ἄλλοι νεκροί, διότι ὁ τοίχος διήλθεν ἀκριβῶς ὑπεράνω τοῦ μέσου τῶν δύο αὐτῶν προγενεστέρων τάφων. Οἱ τέσσαρες προμνημονευθέντες τάφοι εἶχον τὰς μακρὰς πλευρὰς κτιστὰς μὲ πρόχειρον ξηρότοιχον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦσαν ἐνφοδοποιημένα καὶ τὰ λίθινα σκεύη τῆς οἰκίας τὰ κατωτέρω εἰκονιζόμενα (εἰκ. 11). Ὡς καλύμματα δ' εἶχον εἰς μὲν μεγάλην σχιστολιθικὴν ἀκατέργαστον πλάκα, ἕτερος λεπτήν μαρμαρίνην πλάκα νησιωτικοῦ (χονδροκόκκου) μαρμάρου, ἥτις ἀρχῇθεν κολοβή οὕσα ἐχρησίμευσεν ὡς κάλυμμα τοῦ τάφου (πάρχος 0,015, μήκος 0,53, πλάτος 0,52), οἱ δ' ἄλλοι τάφοι ἐκαλύπτοντο διὰ λίθων ἐπιμήκων. Ἐντὸς τῶν δύο ἐξ αὐτῶν τῶν τάφων ἦσαν τεθαμμένοι πλείονες νεκροί (2 καὶ 3). Τότε δὲ τὰ ὁστὰ (ὄχι ὅλα) ὁμοῦ μὲ τὸ κρανίον τοῦ προγενεστέρου νεκροῦ ἐτίθεντο παρὰ τὴν κεφαλὴν ἢ τοὺς πόδας τοῦ νέου νεκροῦ.

Ἐντὸς τοῦ δωματίου Β εἶχε ταφῇ εἰς νεκρός, μεταξὺ δὲ τῶν καλυπτόντων αὐτὸν λίθων ἦτο καὶ μία μεγάλη ἀλλὰ λίαν ἀβαθὴς πύελος ἢ λεκάνη τῆς οἰκίας. Ἐντὸς τέλος τοῦ Ε εὐρέθη ἄλλος τάφος, οὗ ὅμως αἱ πλευραὶ ἀπετελοῦντο ἐκ τεμαχίων ὀπτῶν πλίνθων· οὗτος δὲν εἶχε κάλυμμα, ὁ δὲ νεκρὸς ἔκειτο ἐστραμμένος πως ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς μὲ τὰς χεῖρας ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔμπροσθεν τοῦ στήθους.

Οἱ νεκροὶ ἦσαν ἀκτέριστοι. Μόνον ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τοῦ τελευταίου περιγραφέντος νεκροῦ ἔκειτο ἄμορφον ὠξειδωμένον τεμάχιον σιδήρου (ἥλος;), παρὰ δὲ τοὺς πόδας τοῦ ἐν τῷ δωματίῳ Β νεκροῦ ἔκειτο εἰς συντρίμματα μικρὸν μόνωτον ἀγγεῖον ὡς προχόη, μὲ βαθείας ἐγκαρσίους αὐλακώσεις κατὰ τὴν κοιλίαν, ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ. Ἦσαν ὅμως τόσον ψαθυρὰ καὶ σεσηπότα τὰ τοιχώματά του, ὥστε δὲν κατωρθώθη ἡ ἀνασυγκρότησις αὐτοῦ. Ἡδύνατο νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς τελευταίους Ρωμαϊκοὺς ἢ πρώτους Χριστιανικοὺς χρόνους. Ἐπὶ τῆς μεγάλης σχιστολιθικῆς πλακὸς ἥτις ἐκάλυπτε μνημονευθέντα τάφον τοῦ δωματίου Α, εὐρέθη τεμάχιον πηλίνου τροχηλάτου λύχνου, ὁ ὁποῖος ἔφερεν εὐρεῖαν ἀρκούντως ὀπὴν εἰς τὸ ἄνω

μέρος τοῦ ἐλαιοδοχείου, παρουσίαζε κάθετον τομήν κολούρου κώνου ἀνεστραμμένου κλπ., ὥστε δύναται νὰ ἀναχθῇ μέχρι τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος¹. Ἐπειδὴ ὅμως πιθανὸν νὰ εὐρέθῃ τυχαίως τὸ τεμάχιον αὐτὸ τοῦ λύχνου, μεταφερθὲν ἄλλοθεν διὰ τῆς ἐπιχώσεως, ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ τάφου, διὰ τοῦτο προτιμῶ νὰ θεωρήσω τοὺς ταφέντας χριστιανούς, πλὴν ἴσως τοῦ ἐν τῷ δωματίῳ Ε ταφέντος.

Γ Ε Ν Ι Κ Α

Ὀλίγα λείψανα ἀνθρώπων εὐρέθησαν σποραδικῶς καθ' ὅλην τὴν οἰκίαν, προήρχοντο δὲ πάντοτε ἐκ λεπτῶν ξύλων, οἶον καλαμίων ἢ ῥαβδίων, ὧν διετήρουν καὶ τὸ σχῆμα Ἐπ' ἴσης κατὰ τόπους εὐρέθησαν μικραὶ μᾶζαι τοῦ μνημονευθέντος ἀσπροχώματος οὗ ἦσαν πλήρεις αἱ μικραὶ ἀποθῆκαι β₁, β₂. Ἐκ τούτων θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ οἰκία κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς, τὰ δὲ μνημονευθέντα ἔχνη ἦσαν τῆς στέγης, ἣτις θὰ ἦτο ἐπίπεδος (δῶμα, ταράτσα), ἔχουσα τὸ λευκόχωμα ἄνωθεν στρώματος χόρτων καὶ καλάμων. Ὁ αὐτὸς τρόπος ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν στέγασιν τῶν οἰκιῶν εἰς τὰ χωρία.

Καθ' ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἀναστατώσεως ἣν εἶχον ἐπιφέρει αἱ μεταγενέστεραι ταφαί, τὰ διαμερίσματα τῆς οἰκίας δὲν εἶχον ἀποκλειστικότητα χρήσεως ἑκάστον, διότι εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα εὐρέθησαν ἀγγεῖα μεγάλα (πίθοι, ἀμφορεῖς) καὶ μικρά. Σημειώσεως ἄξιον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι πάντα τὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα εὐρίσκοντο παρὰ τοὺς τοίχους, οὐδέποτε δ' εἰς τὸ μέσον τῶν δωματίων, ὅπου μόνον σποραδικὰ τεμάχια ἀσήμαντα ἀγγείων εἶχεν ἢ ἐπίχωσις. Ἐπομένως τὰ σκεύη ἦσαν τεταγμένα παρὰ τοὺς τοίχους τῶν δωματίων. Τὸ δωμάτιον Β μόνον φαίνεται νὰ ἦτο οἰκιακῆς καὶ μαγειρικῆς χρήσεως ἰδιαιτέρως, διότι σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ὅλοι οἱ τριπτῆρες χάλικες, καθὼς καὶ οἱ μεγαλύτεροι ἐλλειψοειδεῖς τριπτῆρες ἐκ ψαμμίτου, ἀκόναι κλπ.

ΚΙΝΗΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τὰ κυριώτερα καὶ περισσότερα τῶν κινητῶν εὐρημάτων εἶναι ἀγγεῖα πήλινα, διότι εἰς ἄλλα πολυτιμότερα εὐρήματα, ἰδίως δὲ μετάλλινα, εἶναι πτωχότατα πάντοτε οὐ μόνον αἱ Μινωικαὶ οἰκίαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀνάκτορα ἀκόμη. Διότι ἡ κενουμένης ὁμαλῶς τῆς οἰκίας παρελαμβάνοντο πάντα ὑπὸ τῶν κτητόρων ὡς πολύτιμα, ἢ βία καταστρεφομένης ἐλαφυσταγῶντο ὑπὸ τῶν συλητῶν, διὰ τοῦτο δὲ μόνον ἐκ τάφων ἔχομεν πολύτιμα μετάλλινα εὐρήματα. Ἐν τῇ παρούσῃ οἰκίᾳ τὰ μόνα εὐρεθέντα μετάλλινα ἀντικείμενα ἦσαν τὸ ἥμισυ χαλκῆς τριχολαβίδος καὶ ἐν χαλοῦν μαχαίριον. Εὐρέθησαν ἀρκετὰ λίθινα σκεύη, ἔτι δὲ πλείονα πήλινα ἀγγεῖα.

¹ Ἰδὲ B.C.H. 1908, σελ. 143 (Deonna).

Ἀγγεῖα. Εὐμεγέθη σκεύη, ἰδίως πίθους καὶ μεγάλους ἀμφορεῖς, περιεῖχε πολλά ἡ οἰκία, ἃν καὶ οὐδὲν μέγα ἀγγεῖον εὗρέθη ἀκέραιον. Ὅλα δὲ τὰ εὗρεθέντα μεγάλα ἀγγεῖα ἀνήκουν εἰς τὰς δύο τελευταίας φάσεις τῆς Μεσομινωικῆς περιόδου (MM II καὶ III), ἐν ᾧ τὰ μικρὰ ἀγγεῖα τουναντίον εἶναι ὅλα σχεδὸν Ὑστερομινωικά I.

1. Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν εὗρεθέντων ἀγγείων κατέχει ὁ ἀμφορεὺς εἰκ. 5 A. Τὸ ἐν τῇ αὐτῇ εἰκόνι ἀγγεῖον B προέρχεται ἐκ τῶν ἱερῶν κρυπτῶν τοῦ

Εἰκ. 5. Μεσομινωικοὶ ἀμφορεῖς. A ἐκ τῆς οἰκίας, B ἐκ Κνωσοῦ, ἐκ τῶν κρυπτῶν τοῦ ἱεροῦ (Temple Repositories).

ἐν Κνωσῷ ἱεροῦ (Temple Repositories), παραθέτω δ' ἐνταῦθα κατ' εὐμενῇ παραχώρησιν τοῦ Sir Arthur Evans, διότι ἦτο ἀδημοσίευτον, ἕνεκα τῆς μεγάλης ὁμοιότητος πρὸς τὸ πρῶτον. Ὁ ἀμφορεὺς A ἔχει ὕψος 0,56. Ὁ πηλὸς εἶναι κιτρινόλευκος περιέχων καὶ ἄμμον. Ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ καστανομέλανος στιλπνοῦ ἐπιχρίσματος εἰκονίζονται διὰ λευκοῦ ἀλαμποῦς χρώματος βλαστοὶ φυτοῦ μετὰ κλώνων, κλίνοντες ὀλίγον πρὸς δεξιὰ, ἔφερε δὲ πέντε τοιούτους κύκλῳ τὸ ἀγγεῖον. Μεταξὺ αὐτῶν εἰς τὰ κενὰ ὑπάρχουν ἀνὰ δύο ῥοδακοειδῆ κοσμήματα τὸ ἐν ὑπὸ τὸ ἄλλο, ὧν τὸ μὲν

κέντρον εἶναι πορτοκαλόχρου ζωηροῦ χρώματος (Purple orange), κύκλῳ δ' αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἕτερα λευκὰ στίγματα γενόμενα διὰ πληγμάτων τοῦ χρωστικῆς. Κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος τοῦ ὤμου περιθέει τὸν λαιμὸν σειρὰ ὁμοίων ῥοδάκων, ἐπὶ δὲ τοῦ λαιμοῦ εἰκονίζεται δις τὸ ἴδιον κόσμημα, ἀλλὰ μεγαλύτερον, τὰ δὲ περιφερικὰ στίγματα δὲν ἐφάπτονται ἀλλήλων. Ὅτε προσεκολλήθησαν αἱ λαβαὶ συνεπίεσθη καὶ τὸ στόμιον, ὥστε ἔλαβε σχῆμα ἐλλειψοειδές, οὗ μείζων ἔξωτ. διάμ. 0,16. Μία ζώνη χρώματος λευκοῦ κατὰ τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας ἀποτελεῖ τὸ ὄριον τῆς παραστάσεως, ἀκριβῶς δ' ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ φέρει τὸ ἀγγεῖον δύο μικρότερας λαβάς.

Τὸ ἕτερον ἀγγεῖον Β, ἔχει τὸ στιλπνὸν ἐπίχρισμα βαθυτέρου καστανομέλανος χρώματος, διατηρεῖται δὲ τοῦτο πολὺ καλύτερον τοῦ προηγουμένου. Τὸ ζυγροφούμενον φυτικὸν κόσμημα, διὰ λευκοῦ χρώματος εἶναι, ὡς βλέπει τις ἀμέσως, τὸ αὐτὸ καὶ τοῦ προηγουμένου ἀγγείου. Τὰ φύλλα μόνον εἶναι σχετικῶς πλατύτερα, οἱ δ' ἀνθοφόροι κλώνοι ἐνταῦθα διασχίζονται εἰς δύο κατὰ τὸ ἄνω μέρος, μεταξὺ δ' αὐτῶν ὑπάρχει στενόμακρον φύλλον. Τὸ κόσμημα εἶναι μὲ ὀλιγωτέραν χάριν εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀπεικονισμένον, εἰς τὸ ἀνώτατον δὲ μέρος τῶν ὤμων λευκαὶ γραμμαὶ διήκουν ἀπὸ λαβῆς εἰς λαβὴν. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο τῆς Κνωσοῦ εἶναι ὁ μόνος ἀμφορεύς ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν ἐν τῷ Μουσείῳ μὲ 4 λαβάς, πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀγγείου Α καὶ ἑνὸς ἄλλου ὁμοίου.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὅλα τὰ ἀγγεῖα τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς τῶν κρυπτῶν τοῦ ἱεροῦ ἐν Κνωσῷ, ἀνήκουν εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ΜΜ III ἐποχῆς ¹, ἐπομένως καὶ τὸ ἀγγεῖον Β. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως τὸ Α, παρὰ τὴν ταυτότητα τοῦ φυτικῆς κοσμήματος, φαίνεται ἀμέσως ὅτι εἶναι παλαιότερον τοῦ Β καὶ νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀναβιδάσωμεν τὴν ἡλικίαν του μέχρι τῆς τελευταίας καὶ ὀριμωτέρας περιόδου τῆς δευτέρας Μεσομινωικῆς ἐποχῆς (ΜΜ II b). Ἡ ἀκμὴ τῆς ΜΜ τεχνοτροπίας (ΜΜ II), ὁ λεγόμενος Καμαραϊκὸς ῥυθμὸς, συνίσταται ὡς γνωστὸν εἰς τὴν δι' ἀρμονικῆς πολυχρωμίας παράστασιν καμπυλοσχημάτων μοτίβων, χωρὶς νὰ ἀποκλείωνται ἐντελῶς καὶ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, ἅτινα (ἐν ἀπλουστερᾷ πολυχρωμίᾳ) ἦσαν τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς ἀμέσως προγενεστερᾶς περιόδου (ΜΜ I). Ἀκριβῶς ὁμως περὶ τὸ τέλος τῆς ὀρίμου περιόδου τοῦ Καμαραϊκοῦ ῥυθμοῦ ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῆς φύσεως (ἐκλεγομένων θεμάτων ἐκ τοῦ φυτικῆς κόσμου μόνον), ἥτις κατόπιν ἐγκαταλειπομένης ὀριστικῶς τῆς πολυχρωμίας ἀναπτύσσεται μετ' ἰσχυρᾶς ῥοπῆς νατουραλισμοῦ κατὰ τὴν ΜΜ III καὶ ΥΜΙ ἐποχὴν ². Ἡ παράστασις λοιπὸν τοῦ φυτικῆς κόσμου, εἰσαχθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν ᾧ ἐμεσουράνει ἔτι ἡ Καμα-

¹ Πρὸβλ. Evans Palace, 1, σελ. 550.

² Πρὸβλ. Dunkan Mackenzie, JHS. 1906 σελ. 254 καὶ 257.

ραϊκή πολυχρωμία (πρβλ. ἔ. ἀ. σελ. 257), συνηγωνίσθη ἐπὶ τινα χρόνον μὲ τὰ καμπυλόσχημα πολύχρωμα μοτίβα. Ἡ εὐρεῖα ὅμως καταστροφῇ, ἥτις περὶ τὸ τέλος τῆς ΜΜ II ἐποχῆς ἐπῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ, συνετέλεσεν ὥστε ὁ μὲν πολύχρωμος ῥυθμὸς νὰ ἐξελιχθῇ ταχέως πρὸς ὀλοσχερῇ μαρασμὸν καὶ διάλυσιν, ἐν ᾧ τὰ φυτικά στοιχεῖα τῆς διακοσμήσεως ἀνεπτύχθησαν περαιτέρω μονοχρώμως (κατ' ἀρχὰς διὰ λευκοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ, ὕστερον δ' ὀριστικῶς διὰ σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοικτοῦ ἐδάφους, ΥΜΙ καὶ γενικῶς Μυκηναϊκὴ τεχνοτροπία).

Ταύτην λοιπὸν ἀκριβῶς τὴν τάσιν βλέπομεν ἐν τῷ ἀγγείῳ Α. Ὁ μὲν φυτικὸς διάκοσμος παριστάνεται διὰ λευκοῦ χρώματος ἐν ἰσχυρᾷ φυσικῇ ἀληθείᾳ, διατηρεῖται δ' ὅμως ἔτι καὶ τὸ πολύχρωμον Καμαραϊκὸν στοιχεῖον διακοσμήσεως (δ ῥόδαξ). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατατακτέον τὸ ἀγγεῖον εἰς τὴν ΜΜ IIb ἐποχὴν καὶ δὴ εἰς τὴν ὀριμοτάτην ταύτης φάσιν. Ὁ φυτικὸς διάκοσμος ἐνταῦθα πρυτανεύει ἐνιαῖος ἀνὰ τὸ ἀγγεῖον, τῶν κλάδων καθικνουμένων ἀπὸ τῶν ὤμων σχεδὸν μέχρι τοῦ πυθμένος. Δὲν ἔχομεν δηλ. τὴν «ἀρχιτεκτονικὴν» κατὰ ζώνας διακόσμησιν, ὅπως λ. χ. εἰς τὸ ἀγγεῖον J.H.S. XXIII σελ. 178 εἰκ. 5, ὅπου ὁ κλάδος τεθεὶς ὀριζοντίως καταλαμβάνει μίαν μόνην ζώνην. Ἐνταῦθα ἔχει πλέον ἀποτιναχθῇ ἐξ ὀλοκλήρου αὕτη ἡ παράδοσις, ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἦτο τόσον δυνατὴ, ὥστε ὁ τεχνίτης τοῦ ἐκ Φαιστοῦ πίθου Monumenti Antichi XIV, 1905 πίν. IX¹ μὴ δυνάμενος νὰ ἀπαλλαγῇ ταύτης τοσοῦτον ἀποτόμως, ἐχώρισε τὸ ἀγγεῖον του κατὰ κάθετα πεδία ἐναλλάξ σκοτεινοῦ καὶ ἀνοικτοῦ χρώματος, κατορθώσας οὕτω νὰ κάμῃ εὐτυχῇ σύνδεσιν τῆς γηραιᾶς παραδόσεως μετὰ τοῦ νεωτερίζοντος ῥυθμοῦ, διότι εἰς τὰ ἀνοικτὰ πεδία ἔγραψε καλαμοειδῆ φυτὰ ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω τοῦ ἀγγείου².

Μεγάλην ἀναλογίαν ἔχει ὁ διάκοσμος τοῦ παρόντος ἀγγείου πρὸς τὸν τοῦ ἀγγείου τῆς αὐτῆς περιόδου περιόδου τὸν εἰκονιζόμενον παρὰ Evans, Palace, 1 εἰκ. 194 g (σελ. 262). Ὁ ῥόδαξ εἰκονίζεται ἐνταῦθα ἐπ' ἴσης μετ' ἐρυθροῦ κέντρου καὶ τῶν στρογγύλων περιφερικῶν στιγμάτων λευκῶν.

Ἐὰν τὸ εἰκονιζόμενον φυτὸν εἰς τὸν ἀμφορέα Α καθὼς καὶ τὸν ἐκ Κνωσοῦ Β εἶναι πραγματικὸν καὶ πῶς ὀνομάζεται δὲν ἐπιτρέπουσιν αἱ βοτανικαὶ μου γνώσεις νὰ ὀρίσω. Εἰς τὸ προμνημονευθὲν σχεδιάσμα τοῦ ἀγγείου ἐν Palace εἰκ. 194 g τὸ εἰκονιζόμενον ὅμοιον φυτόν, ὃν πολὺ μικροτέρων διαστάσεων, ὀνομάζεται ἐλαία καὶ φαίνεται πράγματι ὅτι εἶναι ἐλαία μετὰ κλώνων ἀνθοφόρων ἢ ἥδη καρποφόρων, διότι ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀγγείων τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου.

¹ Ἡ παραμποπὴ γίνεται κατὰ τὰ Estratta τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς φέρουν ἰδιαιτέραν ἀρίθμησιν τῶν πινάκων. Ἐν τῷ ἐνιαίῳ τόμῳ ὁ ἀριθμὸς τοῦ πίνακος εἶναι, φαίνεται, 35α. Ἀριθ. ἐφετ. μουσ. 1681.

² Πρβλ. Mackenzie ἐν J.H.S. 1906 σελ. 260.

Εἰς τοὺς ἀμφορεῖς ὅμως τὸ φυτὸν εἶναι μεγάλων διαστάσεων καὶ δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐλαία, ἴσως δὲ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς οὐδὲν πραγματικὸν εἶδος φυτοῦ, διότι μία ποῖά τις δόσις *μειξογενείας* (Hybridismus) παρατηρεῖται ἐν τῇ Μινωικῇ τέχνῃ, ὡς ἤδη παρατήρησεν ὁ καθηγητὴς κ. Halbherr¹, ἄνθη δὲ ἐνὸς εἶδους φυτοῦ συνάπτονται μετὰ φύλλων ἄλλου εἶδους. Ὁ τεχνίτης ἐπεζήτει τὴν συνολικὴν ἐντύπωσιν, καὶ ἄνευ σχολαστικῆς λεπτολογίας τὰ φυτὰ καὶ δένδρα παρι-

Εἰκ. 6. ΜΜ πίθος μετὰ προχοῆς.

στάνονται οὕτως, ὅπως προξενοῦν τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν παρατηρητὴν δι' ἐνὸς στιγμιαίου βλέμματος².

Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, οἱ ἀμφορεῖς οὗτοι κατάγονται ἐκ μεταλλίνων προτύπων, ὧν πηλίνας ἀπομιμήσεις συναντῶμεν ἀπὸ τῆς πρώτης ΜΜ ἐποχῆς³. Συνεκροτήθη εἰς ἀκόμη ἀμφορεὺς ἐκ τῆς ἀνασκαφείσης οἰκίας, μὴ ἀπεικονιζόμενος ἐνταῦθα, εὐρέθησαν δὲ καὶ τουλάχιστον δύο ἄλλων τὰ λείψανα, πάντων φερόντων διακόσμησιν διὰ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος, ἀλλὰ μόνον γραμμικήν. Ὁ συγκροτηθεὶς ἔφερε τὸ γάνωμα ἐντονώτερον μέλαν ἢ ὁ ἀπεικονισθεὶς ἐν εἰκόνι 5α, ἔχει δὲ τὰς δύο κάτω λαβὰς μᾶλλον ἀτροφικὰς, ὁμοίας πρὸς τὰς τῆς εἰκ. 5 Β. Τὸ στόμιον ἔχει τὰ χεῖλη περισσότερον πρὸς τὰ ἔξω κεκαμμένα, κατὰ ζωηροτέραν ἀνάμνησιν τῶν μεταλλίνων

προτύπων. (Ἴδε Palace ἔ. ἀ. εἰκ. 140). Ἡ διακόσμησις συνίστατο ἀπὸ ζώνας χρώματος ἐναλλάξ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ βαθέος (carmine) κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας, φέρει δὲ καὶ μίαν ἐρυθρὰν ζώνην κατὰ τὴν σύμφυσιν τοῦ λαιμοῦ πρὸς τοὺς ὤμους. Τὸ ἐπὶ τῶν ὤμων κόσμημα, ὅπερ ἦτο κυρίως διὰ λευκοῦ χρώματος, εἶναι δυσσύμβλητον ὡς ἐντελῶς ἐξίτηλον. Ὑψος 0,47. Διάμ. μείζων στομίου 0,13.

2. Πιθοειδὲς ἀγγεῖον μετὰ προχοῆς, εἰκ. 6. Ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρωπὸς μετὰ

¹ Monum. Antichi XIII, 1903 σελ. 57.

² Fimmen, die Kret. - Myk. Kultur² σελ. 137.

³ Ἴδε Evans Palace I, εἰκ. 140 σελ. 193.

μικρῶν πετραδίων ἐγκαταμειγμένων. Ἐπὶ τοῦ καστενερύθρου στιλπνοῦ ἐπιχρίσματος διὰ λευκοῦ ἀλαμποῦς εἰκονίζεται κύκλω περὶ τὴν κοιλίαν ἄνω μία συνεχῆς σπείρα, ὑπὸ δὲ ταύτην δύο λευκαὶ ζῶναι. Ὑπὸ ταύτας, ἂν εἶχεν ἄλλον διάκοσμον, ἐγένετο ἐξίτηλος. Ὑψος 0,61. Διάμ. χειλέων ἐξωτ. 0,31.

Καὶ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν MM IIb ἐποχὴν, ἔχει δὲ κατὰ σύμπτωσιν καὶ ἐκ Κνωσοῦ τὸ ἀκριβῶς σχεδὸν ἀντίστοιχόν του ¹. Τὸ ἀγγεῖον εἶναι χειροποίητον, διότι τὰ εὐμεγέθη ἀγγεῖα ἐξακολουθοῦσι κατασκευαζόμενα κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον καὶ ἀφ' οὗ ἤδη πρὸ πολλοῦ εἶχε γενικευθῇ ἡ χρῆσις τοῦ τροχοῦ εἰς τὰ μικρότερα ἀγγεῖα. Τὸ ἐκ Κνωσοῦ ἀγγεῖον διαφέρει κατὰ τοῦτο, ὅτι ὑπὸ τὴν συνεχῇ σπείραν καὶ ὑπὲρ ταύτην πέριξ τῶν χειλέων φέρει σειρὰν μηνίσκων ἐναλλάξ λευκῶν καὶ ἐρυθρῶν. Ἄν καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον ἀγγεῖον δὲν ὑπάρχει ἡ σειρὰ τῶν ἡμισελήνων οὔτε ἄλλο κόσμημα ἐρυθροῦ χρώματος (δὲν ἐσώθη τουλάχιστον), ἀλλὰ γίνεται χρῆσις τοῦ λευκοῦ μόνον, ἐν τούτοις ἀμφοτέρω τὰ ἀγγεῖα φαίνονται ἑναργῶς σύγχρονα καὶ ἀνήκουσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ λεγομένου παλαιότερου ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ, διότι ὁ διάκοσμος αὐτῶν ἔχει ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τῶν συγχρόνων τοιχογραφιῶν τοῦ Μεσομινωικοῦ ἀνακτόρου. Οὐ μόνον οἱ μηνίσκοι οὓς φέρει τὸ ἐκ Κνωσοῦ ἀγγεῖον εὐρέθησαν καὶ εἰς τεμάχια συγχρόνων τοιχογραφιῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος ², ἀλλὰ καὶ ἡ ζωφόρος τῆς λευκῆς σπείρας ἀνάγεται κατὰ τὸν Evans ³ εἰς τὴν αὐτὴν διακόσμησιν τῶν ἀνακτόρων.

Ἡ πρώτη τῆς σπείρας ἐξάπλωσις ἐν Κρήτῃ ἐπὶ σφραγίδων καὶ ἀγγείων εἶναι κύριον φαινόμενον ἤδη τῆς Πρωτομινωικῆς 3 ἐποχῆς ΠΜ III ⁴, τὸ στοιχεῖον δὲ τοῦτο εἰσῆχθη ἀναμφιβόλως εἰς Κρήτην ἐκ τῶν Κυκλάδων, ὧν ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν νῆσον κυρίως εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξασκεῖται. Εἰς τὰς Κυκλάδας δ' ἡ σπείρα βλέπομεν ὅτι ἔχει ἀναπτυχθῇ ἐντελῶς ἤδη εἰς τὰ πρωιμώτατα Κυκλαδικὰ ἀγγεῖα. Εἶναι δὲ σημειώσεως ἄξιον ὅτι ἡ σπείρα ἐκ τῆς ΠΜ ἐποχῆς 1 τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐπιζῇ ἀναλλοίωτος ἐν τῷ ἀρχικῶς λευκῷ αὐτῆς χρώματι, σπανίως εἰκονιζομένη ἐρυθρὰ ἢ μέλαινα ⁵. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ παλαιότερα ταῦτα διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἀποσυντιθέμενα καὶ ἐλευθερούμενα νῦν ἀπὸ τὸ παλαιὸν των περιβάλλον εἰσέρχονται εἰς τὴν διακόσμησιν ὑπὸ ἐντελῶς νέας συνθήκας, ὥστε εἰς τὸ ἡμέτερον ἀγγεῖον, ὡς καὶ εἰς τὸ ἐκ Κνωσοῦ, ἡ σειρὰ τῆς συνεχοῦς ἢ τρεχούσης σπείρας κατέχει πλεον τὸν κυριώτερον ῥόλον τῆς διακοσμήσεως τοῦ ἀγγείου,

¹ Ἴδε J.H.S. 1903 σελ. 177 καὶ Evans Palace εἰκ. 192a σελ. 257.

² Ἴδε Fyfe, Painted plaster decor. at Knossos, Journ. of the Royal Inst. of Br. Architects πίν. X ἀριθ. 4, σελ. 116, σελ. 109 εἰκ. 2.

³ Palace 1, σελ. 265.

⁴ Evans Palace, 1, σελ. 112.

⁵ Πρβλ. Mackenzie J.H.S. 1906 σελ. 259.

καταλαμβάνουσα τὴν θέσιν ἣν εἰς ἄλλο ὅμοιον ἀγγεῖον (J.H.S. XXIII σελ. 178 εἰκ. 5 καὶ Palace σελ. 255 εἰκ. 191 (τὸ μέγα ἐν τῷ μέσῳ) κατέχει ὁ κλάδος φυτοῦ πέραξ τῆς γαστροῦς¹.

Ἐν Κνωσῷ, ὅπου τὰ στρώματα ἦσαν ἀδιατάρακτα, τὰ ἐν λόγῳ ἀγγεῖα εὐρέθησαν ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ στρώματος τῶν Καμαραϊκῶν (MM II), ἥτοι ἀνάγονται εἰς τὴν MM IIb ἐποχὴν. Ἐκεῖ ἐπομένως δεόν νὰ ἀναγάγωμεν καὶ τὸ ὅμοιον ἀγγεῖον εἰκ. 6.

Εἰκ. 7. Πίθος MM IIIa.

3. **Πίθοι.** Εἰκῶν 7 καὶ 8. Πολλῶν πίθων λείψανα εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς οἰκίας (τουλάχιστον ἐπτά), τῶν πλείστων ὅμως εἶχον ἐξαφανισθῇ τὰ ὅστρακα πλὴν ὀλίγων τινῶν, σχεδὸν δ' ἐντελῶς δύναται νὰ ἀνασυγκροτηθῇ μόνος ὁ τῆς εἰκ. 7. Οὗτος εὐρέθη ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος Α, πεπτωκὸς κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου (ὀλίγον βορειότερον τοῦ σημείου α, εἰκ. 2) μὲ τὸ στόμιον πρὸς Βορρᾶν. Ἐντὸς τοῦ δωματίου Ε ἀμέσως ὑπὸ τὸν μεταγενέστερον νεκρὸν ἦσαν ἐστρωμένα τὰ περισφζόμενα τεμάχια τοῦ πίθου εἰκ. 8, εἰς τρόπον ὥστε ἐνόμισα κατὰ τὴν στιγμήν τῆς εὐρέσεως ὅτι τὰ ὅστρακα εἶχον στρωθῇ ἐπίτηδες ὡς κοίτη τοῦ νεκροῦ. Μέρος ὀστράκων τοῦ αὐτοῦ πίθου καθὼς καὶ λείψανα ἐνὸς ἢ δύο ἄλλων εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ δωματίου Δ. Ἐντὸς τοῦ Α καὶ παρὰ τὴν πρὸς τὸ Γ θύραν εὐρέθη ἀκέραιος ὁ

πυθμὴν ἐνὸς πίθου μὲ σχοινοειδὲς ἀνάγλυφον κόσμημα κατὰ τὴν περιφέρειαν (τοῦ εἶδους δηλ. τοῦ πίθου εἰκ. 8). Εὐρέθη εἰς ἐντελῶς ὀριζοντίαν θέσιν καὶ ἦσαν τόσον ἐπιμελῶς ἀποκεκομμένα τὰ τοιχώματα, ὥς εἰ εἶχε γίνεи τοῦτο ἐπίτηδες². Ἐν τῷ δωματίῳ Γ θὰ εὐρέθησαν ἴσως ὅστρακα πίθων, ἀλλ' ἐν τῷ ἡμερολογίῳ μου ἔχω σημειώσει μόνον δύο στόμια πρόχων ἐκ τοῦ μέρους τούτου.

¹ Πρβλ. καὶ Mackenzie J.H.S. 1906 σελ. 260.

² Πολλάκις θραυομένου ἐνὸς πίθου μετεχειρίζοντο τὸν πυθμένα του ὡς κάλυμμα ἄλλου πίθου, ὡς ἀνακοινῶ μοι ὁ κ. Ξανθουδίδης.

Ὁ πίθος τῆς εἰκ. 7, ὑψηλὸς ἀναλόγως πρὸς τὴν διάμετρόν του, εἶναι ἐκ πηλοῦ ὑπολεύκου, ἐφ' οὗ διὰ καστανερύθρου χρώματος ἐξωγραφήθη κόσμημα ὡς ἐν μέγα καὶ παχὺ Ο, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει ἐντὸς αὐτοῦ ἀνὰ δύο ὑπαλλήλους λαβὰς τοῦ ἀγγείου. Ἐν τῷ κέντρῳ δὲ τοῦ Ο μένει στρογγύλον σημεῖον ἄνευ χρώματος (φαίνεται ὀλίγον ἐν τῇ εἰκόνι ἀριστερά). Παρὰ τὸν πυθμένα περιέθεε τὸ ἀγγεῖον πλατεῖα ζώνη χρώματος ζωηροτέρου πω, σχεδὸν κεραμεοῦ. Ὑψος 0,75. Διαμ. ἐξωτ. χειλέων 0,29.

Ἐν τῇ εἰκόνι 8 εἰκονίζεται τὸ ἄνω ἥμισυ περίπου μεγάλου πίθου, ὅστις ἔφερε διακόσμησιν ἀναγλύφων ζωνῶν εὐθειῶν καὶ ὀφιοειδῶν μετ' ὀρθίων αὐλακώσεων ἐγκεχαραγμένων ἐπὶ τῶν ζωνῶν. Εἶναι τὸ συνηθέστερον σχῆμα τῶν Μινωικῶν πίθων τῆς τελευταίας ἐποχῆς (ΥΜ), ὃν ὅμως μερικοὶ δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς τρίτης ΜΜ ἐποχῆς (ΜΜ III β). Ἐκεῖ ὅπου προσεκολλήθησαν αἱ λαβαὶ τὸ ἀγγεῖον ἐκοσμήθη διὰ καστανομέλανος χρώματος μὲ τὸν λεγόμενον *δι' ἐπιστάξεως* τρόπον, ἢ διὰ *καταλιβάδων* (trickle decoration). Εἰς σπόγγος δηλ. ἢ ἀπλοῦν ῥάκος ἐμβεβαπτισμένον εἰς τὸ χρῶμα ἐπιέζετο ἐπὶ τοῦ ἀγγείου καὶ τὸ χρῶμα κατέρρεε σχηματίζον ἀριθμὸν τινα ῥείθρων (ὑψος σφζόμ. τοῦ πίθου 0,75, διαμ. 0,45).

Εἰκ. 8. Πίθος ΜΜ III β.

Εὐρέθησαν καὶ δύο ἢ τριῶν ἔτι πίθων λείψανα συνηθεστάτου ΜΜ III σχήματος, ἐξ ὧν ὅμως οὐδεὶς συνεκροτήθη ἀρκετά, διότι ὅλων ἔλειπον τὰ τεμάχια. Οἱ πίθοι οὗτοι οὐδεμίαν φέρουν διακόσμησιν πλὴν τοῦ δι' ἐπιστάξεως κοσμήματος, ἔχουν δ' ἢ μίαν σειρὰν λαβῶν παρὰ τὰ χεῖλη, ἢ φέρουν συνηθέστερον καὶ δευτέραν πρὸς τῷ πυθμένι. Ἀκριβῶς ὅμοιοι καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ ὡς πρὸς τὴν δι' ἐπιστάξεως διακόσμησιν, εἶναι οἱ ἐν Φαιστῷ κατὰ γῶραν εὕρισκόμενοι πίθοι ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν τοῦ ΜΜ ἀνακτόρου, τῶν ἀνακαλυφθεισῶν ὑπὸ τὸ μέγαρον τοῦ Ὑστερομινωικοῦ¹.

¹ Ἴδε Monum. Ant. XIV σελ. 117 (421) καὶ πίνακα II (κατὰ τὸ Estratto).

Πάντες οὔτοι οἱ πίθοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν τρίτην Μεσομινωικὴν ἐποχὴν. Εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς περίοδον δύναται, νομίζω, νὰ ἀναχθῇ ὁ πίθος τῆς εἰκ. 7, μὲ τὸ μέγα ἐλλειψοειδὲς καστανέρυθρον κόσμημα καὶ τὴν ἐρυθρωπὴν ζώνην τοῦ πιθμέ-
νος. Τὰ δι' ἐπιστάξεως κεκοσμημένα ἀγγεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὰ χονδροειδέστερα καὶ εὐτελέστερα σκεύη τῆς τρίτης ΜΜ ἐποχῆς ¹. Τῆς ὑστάτης δὲ περιόδου (ΜΜ ΙΙΙb) τῆς μεταβατικῆς πρὸς τὴν Ὑστερομινωικὴν Ι, εἶναι ὁ πίθος μὲ τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησιν, ἔχων ὅμως καὶ τὰς ἐπιστάξεις.

4. *Μικρὰ ἀγγεῖα.* Ἡ καταστροφή τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν εἰς τὰ στρώ-

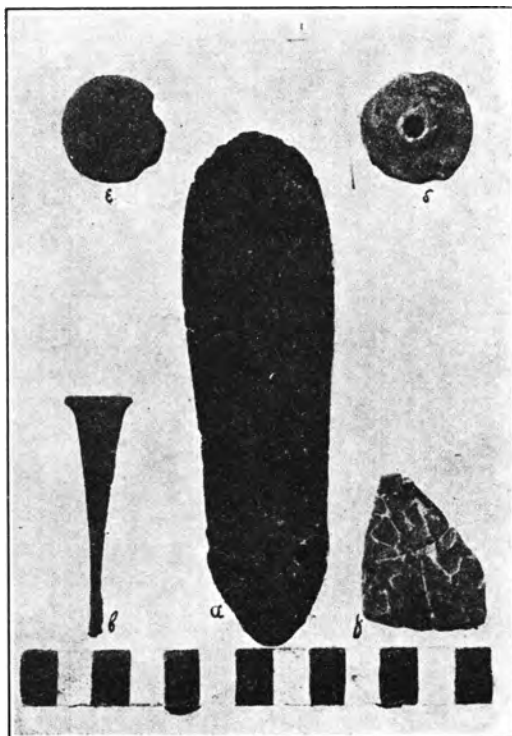
Εἰκὼν 9.

ματα τῆς οἰκίας οἱ χριστιανικοὶ τάφοι, διαφαίνεται κυρίως εἰς τὰ μικρὰ ἀγγεῖα, ἐξ ὧν δὲν ἦτο δυνατόν κανὲν σχεδὸν νὰ ἀνασυσταθῇ ἐξ ὁλοκλήρου, ἂν καὶ πλῆθος μέγα ὀστράκων ἐξεσκάφη. Λεῖψανα πολλὰ εὐρέθησαν ἰδίως ἀγγείων μαγειρικῆς χρήσεως, τῶν φερόντων καὶ τρεῖς μακροὺς πόδας (χυτρῶν), πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον μεγάλως ὑποφέρει ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐπὶ τοῦ πυρὸς χρήσεως, διότι ἦσαν μαῦρα καὶ εὐθραστα ἐκ τῆς πολλῆς καύσεως. Ταῦτα εὐρέθησαν ἰδίως εἰς τὸ δωμά-
τιον Β, δύνανται δὲ νὰ ἀνήκωσι (τινὰ τουλάχιστον) καὶ εἰς τὴν Μεσομινωικὴν ἐποχὴν ².

¹ Πρβλ. Evans Palace σελ. 571.

² Πρβλ. ὅμοια εὐρεθέντα σκεύη μαγειρικῆς χρήσεως ἐν Κνωσῷ Palace, σελ. 569, εἰκ. 414.

Τὰ ἄλλα μικρὰ σκεύη, ὅσα δύνανται νὰ χρονολογηθῶσιν, ἀνήκουν σχεδὸν ὅλα εἰς τὴν ΥΜ Ι ἐποχὴν. Ἐν τῇ εἰκόνι 9 ἐξελέγησαν μερικὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα χαρακτηριστικά. Τὸ ἐν τῷ μέσῳ μικρὸν ἀγγεῖον θ (ὑψος 0,11, διάμ. στομ. 0,08) μετὰ προχοῆς εἶναι ἐκ λευκοῦ πηλοῦ ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμήσεως. Τὴν πρώτην του τυπικὴν ἐμφάνισιν ἔχει εἰς τὰς πρώτας φάσεις τῆς ΜΜ ἐποχῆς¹, διατηρεῖται δὲ καὶ κατὰ τὴν Ὑστερομινωικὴν. Ἐπειδὴ, παρ' ὅλην τὴν ἀναστάτωσιν τῶν στρωμάτων, εὗρέθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ πίθου εἰκ. 7, νομίζω ὅτι εἶναι Μεσομινωικὸν ΙΙΙ. Τὰ ἀγγεῖα η καὶ ι εἶναι κοινὰ τῆς ΥΜ ἐποχῆς, καθὼς καὶ τὰ τεμάχια ἐκ μονώτων κυάθων γ, δ, ε, χαρακτηριστικὰ τῆς ΥΜ Ι περιόδου. Τὸ γ καὶ δ φέρουν δι' ἐρυθροῦ χρώματος κλάδον, τὸ ε διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος ἔφερεν ἀνὰ τρία φυλλοειδῆ κοσμήματα, καὶ μεταξὺ αὐτῶν κρεμαμένους ὄρμους (festoons). Τὸ ὄστρακον κ ἐξ ὁμοίου κυπέλλου εἶναι ὀλίγον τι ἀσύνηθες, διότι ἀποτελεῖται ἐξ ἐλαφροῦ κιτρινοτέφρου πηλοῦ ὥς καπνισμένου, ἔφερε δ' ὥς φαίνεται σειρὰν φυλλοειδῶν κοσμημάτων γεμάτων ἀπὸ τεμνομένας γραμμᾶς. Δύο ἢ τρία τῆς αὐτῆς τέχνης ἀγγεῖα γνωρίζω ἀκόμη ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου, ἰδίως ἐν ἐκ τῆς Ἀγίας Τριάδος (ἀδημοσίευτον). Εἶναι κυλινδρική πυξίς ἢ χυτροειδὲς ἀγγεῖον, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς πηλοῦ καὶ φέρον διὰ τοῦ αὐτοῦ μαύρου ἀλαμποῦς χρώματος ὥς κύριον κόσμημα γραμμὰς διασταυρουμένας κατὰ ῥόμβους (ἀριθ. εὑρετ. 3008). Τὸ α τέλος εἶναι τὸ ἄνω μέρος συνήθους ΥΜ Ι προχοῆς.

Εἰκὼν 10.

Μοναδικὸν ὑπῆρξε τὸ ὄστρακον γ τῆς εἰκ. 10, εὗρεθὲν εἰς τὸ μικρὸν διαμέρισμα β₂ τοῦ δωματίου Β (εἰκ. 2). Εἶναι ἐξ ἀγγείου «barbotine», ἐπίτηδες δηλ. κατεσκευασμένου μὲ ἀνώμαλον τὴν ἐπιφάνειαν, ἐκ κιτρίνου πηλοῦ. Ὁμοίον τὴν τέχνην ἀγγεῖον, ἵνα ἐκ πολλῶν ἀναφέρωμεν ἐν παραδείγματι, ἴδε ἐν Palace I, σελ. 181, εἰκ. 129α. Ἡ τεχνοτροπία αὕτη τῶν «barbotine» ἀγγείων ἐμφανίζεται εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης ΜΜ ἐποχῆς καὶ διαρκεῖ ἐπὶ τινα χρόνον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς

¹ Ἴδε Palace σελ. 579, ὁμοία δ' ἀγγεῖα ἐν εἰκόνι 403 Ε καὶ 421 ἀριθ. 4.

δευτέρας (MM Ιβ - MM ΙΙα, ἴδε Evans Palace I, σελ. 239). Προκειμένου περὶ ἀγγείων μεμονωμένων ἐκ τοῦ ῥυθμοῦ μόνον δὲν δύναται τις νὰ διαγνώσῃ πάντοτε τὴν ἐποχὴν μετ' ἀσφαλείας.

5. **Λίθινα.** Πλὴν τῶν πηλίνων εὐρέθησαν καὶ ἄρκετὰ λίθινα σκεύη ἐντὸς τῆς οἰκίας, ὧν τὰ κυριώτερα εὐρίσκονται ἐν εἰκ. 11. Πάντα σχεδὸν εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν προχείρων ξηροτοίχων οἵτινες ἐσχημάτιζον τὰς πλευρὰς τῶν χριστιανικῶν τάφων. Τὰ β, γ, δ, ε, εἶναι ἀκόναι καὶ τριπτήρες πάντα κατεσκευασμένα ἐκ χονδροκόκκου ψαμμολίθου, εὐρέθησαν δὲ (ὁμοῦ μετὰ τῶν εἰκονιζομένων χαλίκων

Εἰκ. 11. Τινὰ τῶν λιθίνων σκευῶν τῆς οἰκίας.

τριπτήρων) κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος Β καὶ ὀλίγα ἐντὸς τοῦ Ε. Τὰ α, θ, ι εἶναι λίθιναι ἀβαθεῖς λεκάναι, αἱ πρῶται πολὺ μεγάλαι (θὰ εἶχον διάμετρον 0,60-0,70 ἂν ἐσφύζοντο ἀκέραιαι). Τὰ χεῖλη κατὰ τὴν περιφέρειαν μόλις ὑπανεγείρονται, ὁ δὲ λίθος ἐξωτερικῶς δὲν εἶχεν ἐπιμελῶς πελεκηθῇ. Ἐντὸς τῶν λεκανῶν αὐτῶν ἐτοποθέτησα μερικοὺς ἐκ τῶν εὐρεθέντων ποταμίων ἢ θαλασσίων χαλίκων, στρογγύλων ἢ ἐπιμήκων, ὧν τινες, ἐν ᾧ ἦσαν ἀρχικῶς σφαιρικοὶ ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως κατήντησαν ἐντελῶς πλακωτοί. Ὅμοιοι χάλικες εὐρίσκονται πανταχοῦ τῶν Μινωικῶν ἀνασκαφῶν. Ἐχρησίμευον, φυσικά, ὥς καὶ αἱ εὐρεῖαι ἀβαθεῖς λεκάναι, ἵνα τρίβωσι καὶ συντρίβωσι διαφόρους καρποὺς πρὸς οἰκιακὰς χρείας (πολλάκις λ. χ. ἔχω ἴδει δι' ἐνὸς ὁμοίου χάλικος γυναῖκας νὰ συντρίβωσιν ἐλαίας, ἅς ἀνὰ πολλὰς τοποθετοῦσιν ἐπὶ μιᾷ πλακός, εἴτα δὲ τύπτουσι ταχέως ἀνὰ μίαν ἅπαξ καὶ τοποθετοῦντες ἐντὸς πίθων μετὰ ὀριγάνου καὶ ἁλατος κατασκευάζουσι τὰς φαγωσίμους «τσακιστὲς ἐληές»). Τὸ κ εἶναι μία μικρὰ (διάμ. 0,15) ἀλλὰ κάπως

βαθυτέρα πύελος, λ δὲ εἶναι μέγας λίθος (μῆκ. 0,30, διάμ. 0,25) διάτρητος, τῆς ὅπῃς στενουμένης ὀλίγον πρὸς τὰ κάτω. Τὰ ζ καὶ η τέλος εἶναι δύο δίσκοι λίθινοι ἐπιμελῶς λειανθέντες, ὧν εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι ¹.

6. **Μετάλλινα** σκεύη δὲν εὐρέθησαν ἢ τὰ α καὶ β τῆς εἰκ. 10. Τὸ β εἶναι τὸ ἥμισυ χαλκῆς «τριχολαβίδος» (ἡδύνατο ὁμως καὶ πρὸς διευθέτησιν τῆς ἄπτρας τοῦ λύχνου νὰ χρησιμοποιῆται, μάλιστα ὅταν εἶναι μειζόνων πῶς διαστάσεων), διασφῶζον μῆκος 0,065. Τὸ α εἶναι χαλκοῦν μαχαίριον διασφῶζον καὶ τοὺς τρεῖς ἡλούς τῆς λαβῆς, πλατυνόμενον δὲ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀντὶ αἰχμῆς καταλήγον εἰς ἀμβλὺ τόξον ἢ μᾶλλον εἰς ἐντελῇ περιφέρειαν κυκλικήν, κοπτερὰν ὅπως καὶ αἱ δύο πλευραί. Τὸ ἔλασμα εἶναι λεπτόν, μὴ ἔχον τὸ πάχος τῶν αἰχμηρῶν ἐγχειριδίων. Μῆκος 0,14. Τοιούτων ἐργαλείων ἐξ ἔχουσιν εὐρεθῇ ἐν τῷ ΥΜ κοιμητηρίῳ τῆς Τζαφὲρ - Παπούρας ², ἐν δὲ καὶ ἐν τῷ τάφῳ «τῶν διπλῶν πελέκεων» ³. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν ἀκόμη μερικὰ τοιαῦτα ἐργαλεῖα γνωστὰ καὶ ὁ Sir A. Evans εἶχεν ἐκφράσει τὴν γνώμην ὅτι ταῦτα ἦσαν ξυράφια ⁴, ὅπως ἤδη ὁ Sophus Müller εἶχεν ἐκφράσει ὁμοίαν εἰκασίαν ⁵ περὶ τοιούτου ἐργαλείου ὃ ὁ Schliemann ἐλέγετο εὐρὼν ἐν Μυκῆναις, διότι ὑπάρχει ὁμοιότης τις πρὸς «ξυράφια» τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τῆς Εὐρώπης ⁶. Τὸ αὐτὸ δ' ὑποστηρίζει καὶ ὁ de Ridder, Catal. d. bronz. de la soc. archéol. σελ. 100. Νομίζω ὁμως ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ξυραφίων, ἴσως δὲ δὲν πιστεύει τοῦτο σήμερον οὐδ' ὁ Sir A. Evans. Τοιαῦτα ἐργαλεῖα ἔχουσιν εὐρεθῇ τῶρα πλεῖστα ἐξ ὅλων τῶν περιόδων, ἀπὸ τῆς Πρωτομινωικῆς ἐντὸς τῶν θολωτῶν τάφων τῆς Μεσαράς μέχρι τῆς τελευταίας Ὑστερομινωικῆς καὶ Ὑστερομυκηναϊκῆς. Εἶναί μοι γνωστὰ τοιαῦτα ἐκ Πλατάνου Μεσαράς ⁷. Ἀπὸ τὸ Πορτί ⁸, ἀπὸ τὴν Κουμάσαν ⁹. Ἐπ' ἴσης ἐκ Μόχλου προέρχεται ἐν μέγα εὐρύ ¹⁰, ὅπερ ὁ Seager χαρακτηρίζει ὡς «περίεργον λεπίδα μαχαιρίου» σχεδὸν

¹ Πρὸβλ. ἀνάλογα λίθινα σκεύη ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ ἐν Monum. Ant. XIV 1905, σελ. 475-6 εἰκ. 84.

² Evans, The Prehistoric tombs of Knossos (ἐκ τῆς Archaeologia τόμ. LIX).

³ The tomb of the double axes κλπ. εἰκ. 53 (ἐκ τῆς Archaeologia τόμ. LXV).

⁴ Preh. tombs of Knossos κλπ. σελ. 117, πρὸβλ. εἰκ. 78. Ἐπαναλαμβάνει τὴν εἰκασίαν ἐν Tomb of double axes σελ. 58 ἀριθ. 2c καὶ εἰκ. 53.

⁵ Ursprung und erste Entwicklung der Europ. Bronzekultur σελ. 9, εἰκ. 23.

⁶ Ὅμοιον π. χ. ἀναφέρει ὁ Paribeni ἐν Monum. Ant. Linc. XIV, 1905 σελ. 33-4 (estratto) ἢ 705-6 ἐκ Pantalica (Σικελίας), τῆς δευτέρας Σικελικῆς περιόδου. (Ἡ δευτέρα Σικελικὴ περίοδος ἀνήκει εἰς τὸν χαλκόν. Ἡ πρώτη Σικελικὴ ἀνήκει εἰς τὴν λιθοχαλκὴν ἐποχὴν, ἡ δὲ καλουμένη Σικανικὴ εἶναι νεολιθική, ὡς ὥρισε πρῶτος τὰς ἐποχὰς ὁ Orsi. Ἰδε Fimmen, Die Kr. Myk. Kultur² σελ. 108 ἐξ., ἰδίως 110).

⁷ Ξανθουδίδου - Droop The waulted tombs of Messara πίν. LVI ἀριθ. 1905. πρὸς δ' ἔτι οἱ ἀριθμοὶ εὐρετ. 1936, 1937 καὶ ἄλλα ἀκόμη.

⁸ Ε. ἀ. πίν. 39, ἀριθ. 1434.

⁹ Ε. ἀ. πίν. 24 ἀριθ. 1196 καὶ ἄλλα ἀκόμη.

¹⁰ Seager, Explor. in the Island of Mochlos, σελ. 49, εἰκ. 45, ἀριθ. εὐρετ. 1548.

φοειδοῦς σχήματος (μῆκ. 15,5 ἐκ.). Ἀπὸ τὰ Γουρνιὰ ἔχομεν μίαν σειρὰν τῶν «φυλλοσχημῶν» τούτων μαχαιρίων¹, ἣτις παριστᾷ καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἄκρου ἀπὸ ἀμβλείας αἰχμῆς εἰς βαθμηδὸν ἀμβλυτέραν μέχρις ὅτου καταντήσῃ εἰς κυκλικὴν περιφέρειαν. Ἔχομεν ἐπ' ἴσης τὰ προμνημονευθέντα ἐκ τῶν τάφων παρὰ τὴν Κνωσόν, ἐν ἐκ Ζάκρου (Hogarth BSA VII σελ. 135 εἰκ. 46) ὡς καὶ ἐξ Ἀγίας Τριάδος ἐν². Ἐκτὸς τῆς Κρήτης ἔχομεν τοιαῦτα 2 ἐκ Μυκηναῶν, τρία ἐξ Ἀμοργοῦ³, ἐν ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ μὲ τὸ ἄκρον ἀμβλύτατον κυκλικόν⁴. Ἀναφέρονται δὲ καὶ ἐξ Ἰαλύσου τῆς Ρόδου τοιαῦτα⁵ καὶ θὰ ὑπάρχουν ἴσως καὶ ἄλλα ἀκόμη.

Οὕτω λοιπὸν βλέπομεν ὅτι ἀπὸ τῆς Πρωτομινωικῆς μέχρι τῆς τελευταίας Ὑστερομινωικῆς ἐποχῆς συναντῶνται τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα, διαφέροντα μόνον ὀλίγον κατὰ τὴν μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν ἀμβλύτητα τοῦ κάτω ἄκρου. Εἶναι πάντα ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος καὶ οὐδέποτε σχηματίζουν ἐξόγκωσιν ῥάχεως κατὰ τὸ μέσον. Τινὰ μάλιστα ἔχουσι χαρακτηριστικὸν σχῆμα γλωσσοειδές⁶, ἥτοι πλατύνονται κατὰ τὸ ἄκρον καὶ εἶναι στενώτερα κατὰ τὸ μέσον, ὥστε ἡ ἀμφίστομος αὐτῶν λεπίς σχηματίζει ἀμφίκοilon σχῆμα. Νομίζω ὅτι ἂν ἐπρόκειτο περὶ ξυράφίων τοιοῦτον σχῆμα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐδίδετο εἰς αὐτά. Τὰ γνωστὰ Μυκηναϊκὰ καὶ Μινωικὰ ξυράφια, ἅτινα συχνότατα εὐρίσκονται ὁμοῦ μετὰ κατόπτρων (πρᾶγμα ἔχον μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ιδιότητός των) διακρίνονται οὐ μόνον διὰ τὸ χαρακτηριστικὸν σχῆμά των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ βάρος, ὅπερ φαίνεται εἶχεν ἰδιάζουσαν σημασίαν διὰ τὴν καλὴν διεξαγωγὴν τοῦ ξυρίσματος. Τὸ βάρος δὲ τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὸ ἀπέναντι τῆς κόψεως πλευρὸν ἔχουσι πάχος, ὡς ἀκριβῶς καὶ τὰ σημερινὰ ξυράφια, διότι τοῦτο εὐκολύνει τὸ διαρκὲς τρόχισμα. Νομίζω λοιπὸν ὅτι τὰ παρόντα «φυλλόσχημα» ἐργαλεῖα εἶναι ἀπλῶς μαχαίρια, ὅχι πολεμικῆς γενικῶς χρήσεως, ὡς τὰ αἰχμηρά, ἀλλ' οἰκιακῆς καὶ ὑπηρετικῆς. Γνωρίζω ἐκ πείρας (νομίζω μάλιστα ὅτι ἔχω ἴδει ἀναλόγου χρήσεως σκεύη εἰς χεῖρας τῶν τσαρουχάδων τῆς Ἡπείρου) ὅτι ἐν δέρμα λ. χ. τοποθετημένον ἐπὶ σανίδος δύναται πολὺ καλύτερον νὰ κοπῇ, καὶ μάλιστα καὶ κυκλικῶς διὰ πίεσεως ἀπλῆς τοῦ ἀμβλέος τούτου μαχαιρίου στηριζομένου καθέτως ἐπὶ τοῦ δέρματος, ἐν ᾧ ταυτοχρόνως δίδεται εἰς αὐτὸ ἡ κατάλληλος στροφή καὶ κίνησις πρὸς τὰ πλάγια. Ἐπ' ἴσης διὰ τὴν ἐκδορὰν ζῶων εἶναι πολὺ καταλληλότερον τοῦ αἰχμη-

¹ Gournia σελ. 34, πίν. 4 ἀριθ. 56 - 59.

² Ἴδε Paribeni Mon. Ant. XVI σ. 705, εἰκ. 15.

³ Ἴδε Τσούνταν ΑΕ 1898 σελ. 190.

⁴ Εφ. 1889 πίν. 8, 7 καὶ σελ. 157.

⁵ Ἴδε Paribeni ἔ. ἀ.

⁶ Ἴδε ἰδίως τὸ ἐν Gournia ἔ. ἀ. πίν. 4 ἀριθ. 59.

ροῦ τὸ ἀμβλύ, ἀλλὰ κοπτερὸν μαχαίριον ὅπως εἶναι τὰ τοῦ ἐν λόγῳ σχήματος. Εἶδομεν ὅτι τὰ μαχαίρια ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν Πρωτομινωικὴν ἐποχὴν, ὁπότε εἶναι ζήτημα ἂν ἐξυρρίζοντο οἱ ἄνθρωποι. Πρὸβλ. τὰ ἐντὸς τῶν θολοτῶν ΠΜ τάφων εὐρεθέντα εἰδώλια εἰκονίζοντα «σφηνοπώγωνας», ἂν καὶ ὑπετέθη ὅτι ταῦτα δυνατὸν νὰ ἦσαν θρησκευτικῆς μόνον χρήσεως¹.

Ἀνάλυσις χημικῆ ξυσμάτων τοῦ μαχαίριου γενομένη εὐγενῶς κατ' αἰτησίν μου ὑπὸ τοῦ γυναικαδέλφου μου κ. Κίμωνος Μ. Εὐαγγελίδου χημικοῦ, ὑπηρετουήντος τότε παρὰ τῷ καθηγητῇ κ. Ζέγγελη εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπέδειξε:

Χαλκὸν	Cu.		88,246
Κασσίτερον	Sn.		11,754
Ἀρσενικοῦ	As	ἔχνη.	

Ἦτοι ἡ ἀναλογία χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου εἶναι ἡ αὐτὴ περὶ τοῦ τοῦ ὁμοίου ἐξ Ἀμοργοῦ μαχαίριου (Τσουντας ΑΕ 1898 σελ. 190), ὅπερ περιεῖχε 12,85 % κασσιτέρου. (Ἀνάλυσις Χρηστομάνου).

Ἀμφότερα τὰ δύο μέταλλα ὄργανα ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τοῦ δωματίου Ε εἰς τὸ βαθύτατον στρώμα, σχεδὸν ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους. Ἐπειδὴ ἐντὸς τοῦ Ε εἰς μόνος νεκρὸς εἶχε ταφῇ ἐπιτολῆς καὶ τὰ στρώματα δὲν ἦσαν τοσοῦτον τεταραγμένα ὥς ἐν τῇ λοιπῇ οἰκίᾳ, δικαιούμεθα, νομίζω διὰ στρωματογραφικὸν λόγον νὰ καταλέξωμεν τὰ ἀντικείμενα ταῦτα μετὰ τῶν παλαιοτέρων τῆς οἰκίας, ἦτοι εἰς τὴν ΜΜ II ἐποχὴν.

7. **Ἄλλα μικρὰ εὐρήματα.** Ἐν εἰκόνι 10δ, παριστάνεται μικρὸν πήλινον σφονδύλιον διάτρητον, ἔχον ἀκριβῶς τὸ σχῆμα τῶν καταδικαστικῶν ψήφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Διάμ. 0,30. Εὐρέθη εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ Α παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν θύραν. Τὸ ἐν εἰκ. 10ε εἶναι τεμάχιον πηλίνου ὀστράκου ἐπιμελῶς ἐστρογγυλευμένον, φέρον μίαν μικρὰν ἀπόκρουσιν, τὸ ὁποῖον ὁ εὐρὼν ἐργάτης ἐχαρκτήρισεν εἰρωνικῶς ὥς «πήλινο κατρίνι» (= νόμισμα). Φαίνεται ὅτι εἶναι πῶμα ἀγγείου, τὸ ὁποῖον πληρούμενον οἴνου ἢ ἐλαίου ἐπρόκειτο εἶτα νὰ σφραγισθῇ, ὥς μᾶς διδάσκουσιν ὅμοια εὐρήματα τῶν Ἀγγλῶν ἐν τῷ Μενελαΐῳ τῆς Σπάρτης.² Ἐτίθετο δηλ. ἐπὶ τοῦ στομίου τὸ στρογγύλον ὄστρακον κατὰ πρῶτον, ἵνα μὴ εἰσχωρῇ ἐντὸς τοῦ ἀγγείου ὁ σφραγιστικὸς πηλός. Ἐπὶ τοῦ ὀστράκου ἐτίθεντο εἶτα φύλλα (ἀμπέλου κυρίως) καὶ εἶτα ὁ πηλός, ὅστις προσεδένετο καὶ ἐσφραγίζετο. Ἐν Μυκηναϊκῇ οἰκίᾳ τοῦ Μενελαΐου εὐρέθη τοιοῦτον ὄστρακον συγκρατούμενον ἔτι ἐπὶ τοῦ πηλοῦ. Εὐρέθη καὶ τοῦτο τὸ ὄστρακον εἰς τὰ βαθύ-

¹ Ξανθουδίδου Waulted tombs σελ. 24 - 25, Evans Palace I, σελ. 84.

² Dawkins, BSA XVI, 1909 - 10 σελ. 10.

τερα στρώματα τοῦ Α καὶ θὰ ἐπέτρεπε τὸ ἀξιόλογον συμπέρασμα ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ΜΜ ἐποχῆς διενηργεῖτο ἡ τοιαύτη προσεκτικὴ σφράγις τῶν ἀγγείων (προφανῶς δι' ἐμπορικοὺς σκοποὺς), ἂν τὰ στρώματα τοῦ Α δὲν εἶχον ταραχθῇ μέχρι τοῦ βάθους ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν ταφῶν.

Ἐν τῷ διαμερίσματι Α εὐρέθησαν εἰς τὰ βαθέα στρώματα καὶ δύο χάλικες θαλάσσιοι ἐντελῶς σφαιρικοῦ σχήματος, οἱ ὅποιοι προφανῶς δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τριπτήρες (τοὺς τριπτήρας ἀμέσως ἀνεγνώριζον οἱ ἐργάται, ἐν ᾧ τοὺς παρόντας ἀπεκάλουν «βόλῃα»). Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἦσαν βάρη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἤθελε καταδείξει ἡ ζύγισις των καὶ σύγκρισις τοῦ βάρους πρὸς ἄλλα γνωστὰ τοῦ Μινωικοῦ μετρικοῦ συστήματος. Δυστυχῶς τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα κατὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν εὐρημάτων εἶχον ἐξαφανισθῇ, ἀφαιρεθέντα προφανῶς ὑπὸ τῶν ἐργατίδων λόγῳ τοῦ κανονικοῦ των σχήματος.

Τέλος ἐν τῇ εἰκόνι 96 εἰκονίζεται λίθινον τεμάχιον ἐκ σταλακτίτου ἢ ἐξ ἄλλου κροκάλου προερχόμενον, τὸ ὁποῖον ἐκ φύσεως ἔχει τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον βλέπομεν ἐν τῇ εἰκόνι. (Μῆκ. 0,14, ὕψος 0,12). Κάτω δεξιὰ εἶχε μίαν παραφυάδα παλαιόθεν ἀποκοπεῖσαν. Δὲν νομίζω ἀπίθανον νὰ εἶναι φρετιχιστικὸν τι ὁμοίωμα. Τὸ σχῆμά του ὁμοιάζει πτηνὸν (περιστερὰν ;) ἐπφάζουσιν ἥς γνωστὴ ἡ σχέσις πρὸς τὴν Μινωικὴν θρησκείαν). Εὐρέθη καὶ τοῦτο ἐν τοῖς βαθυτέροις στρώμασι τοῦ Α, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἦσαν ἀνεσκαμμένα τὰ στρώματα ἔνεκα τῶν τάφων. Ἡ παρουσία του ἐν τῇ οἰκίᾳ εἶναι, νομίζω, δύσκολον νὰ θεωρηθῇ τυχαία, ἀλλ' ἐλλειπούσης πάσης ἄλλης ἐνδείξεως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς εὐρέσεώς του καὶ συσχετίσεως πρὸς ἄλλα περίξ σχετικὰ ἀντικείμενα ἢ σκεύη, δὲν μοῦ ἐπιτρέπει παρὰ νὰ ἐκφέρω τὴν ἀπλὴν εἰκασίαν μήπως ἦτο φρετιχιστικὸν ὁμοίωμα ἐκ φυσικοῦ βράχου, ὅπως τὰ ἀνάλογα ἀνθρωπόσημα ἐκ τῆς «οἰκίας μὲ τὰ φρετιχικὰ εἶδωλα» («Μικρὸν ἀνάκτορον», ἐν Κνωσῷ) περὶ ἧς ἴδε τὴν ἐκθεσιν τοῦ Sis A. Evans ἐν B.S.A. XI σελ. 8 ἐξ. καὶ εἰκ. 4.

ΑΛΛΑ ΤΙΝΑ ΓΕΝΙΚΑ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΙ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τροφῶν λείψανα εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς οἰκίας εἰς τὸ Α παρὰ τὴν θύραν ὁδοῦς προβάτου κατὰ τὴν περυσινήν ἀνασκαφήν, κατὰ δὲ τὴν ἐφετεινὴν σιαγὼν ἀρνίου. Πέρυσιν ἐνόμιζον ὅτι ὁ τοῖχος τοῦ Α ὁ δηλούμενος διὰ διακεκομμένων γραμμῶν ἦτο ἀρχαῖος, τὸ δὲ δυτικὸν διαμέρισμα τοῦ Α ἐνόμιζον ἄθικτον ὑπὸ τῶν τάφων. Ἐφέτος ὁμως, ἐξακριβωθέντος ὅτι καὶ ὑπὸ τὸν τοῖχον αὐτὸν καὶ ἐν τῷ δυτικῷ διαμερίσματι ὑπῆρχον τάφοι, δὲν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὰ εὐρεθέντα κατάλοιπα τροφῶν εἶναι Μινωικῆς ἐποχῆς. Ἡ σιαγὼν τοῦ ἀρνίου εὐρέθη ὀλίγα μόνον ἑκατοστόμετρα ἄνωθεν τοῦ σκελετοῦ ἐνὸς χριστιανοῦ. Λείψανον ἴσως τροφῆς εἶναι καὶ

τὸ ἕτερον τῶν καλυμμάτων εὐμεγέθους διθύρου ὀστρέου εὔρεθὲν εἰς τὸ διαμέρισμα Β.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς κτίσεως τῆς οἰκίας, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ταύτην ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων. Ἐξαιρουμένου τοῦ μοναδικοῦ ὀστράκου «barbotine», τὸ ὁποῖον, νομίζω, δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τὰ ὑπόλοιπα ἀρχαιότερα εὐρήματα ὑποδεικνύουσιν ὡς πρῶτον κατοικηθεῖσαν τὴν οἰκίαν κατὰ τὴν ΜΜ II ἐποχὴν καὶ δὴ περὶ τὸ τέλος ταύτης. Ἡ δευτέρα ΜΜ ἐποχὴ τίθεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1900 - 1700 π. Χ. κατὰ τοὺς τελευταίους ὑπολογισμοὺς τοῦ Sir A. Evans (Palace, 1, σελ. 202 καὶ 315).

Τὸ τελευταῖον χρονικὸν ὄριον, καθ' ὃ ἡ οἰκία κατφεῖτο εἶναι ἡ ΥΜΙ ἐποχὴ ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν μικρῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων. Πίθος οὐδεὶς ἀνευρέθη τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἶναι δὲ καὶ τοῦτο σημεῖον ὅτι ἐνωρὶς κατὰ τὴν ΥΜΙ ἐποχὴν ἔπαυσε κατοικουμένη ἡ οἰκία, διότι παρατηρεῖται ὅτι καὶ τότε ὅπως καὶ σήμερον οἱ πίθοι διατηροῦνται ἐπὶ πολλὰς γενεὰς ἐντὸς τῶν οἰκιῶν. Εἰς σημερινὰς οἰκίας τῆς Κρήτης βλέπει τις πολλάκις Ἑνετικούς καὶ Βυζαντινοὺς ἀκόμη πίθους. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρήθη καὶ εἰς ἀρχαίας οἰκίας, ὅπου οἱ πίθοι εἶναι παλαιότεροι τῶν μικρῶν ἀγγείων. Ὅπως δὴποτε ὅμως, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ οἰκία τοῦ Κουσὲ κατφεῖτο ἐπὶ μακρότερον τῆς ΥΜΙ ἐποχῆς διάστημα, ἔπρεπε νὰ εὔρεθῃ καὶ τις πίθος τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἡ ΥΜΙ ἐποχὴ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ἔτους 1580 π. Χ. Ἄν λοιπὸν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκτίσθη μὲν ἡ οἰκία κατὰ τὴν προκεχωρημένην ἤδη ΜΜ II ἐποχὴν (ἀφ' οὗ ΜΜ II προκεχωρημένης ἐποχῆς ἀγγεῖα εὔρεθησαν τὰ ἀρχαιότερα), δώσωμεν δ' εἰς ταύτην παράτασιν βίου μιᾶς ἑκατονταετίας ἐπὶ τῆς ΥΜ ἐποχῆς, ἔχομεν τὸ χρονικὸν ὄριον 1800 - 1480 π. Χ. ἢ διὰ τὸ στρογγυλότερον τοῦ ἀριθμοῦ 1800 - 1500, ὅπερ εἶναι τὸ ἐλάχιστον χρονικὸν ὄριον τῆς κατοικίσεως ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ.

Πῶς ἐγκατελείφθη ἡ οἰκία δὲν ἐγένετο ἐντελῶς σαφὲς ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς. Κρίνοντες μόνον ἐκ τοῦ ἀρκούντως μεγάλου ποσοῦ τῶν πηλίνων καὶ λιθίνων σκευῶν καὶ ἐκ τῶν ἐν ἀρχῇ μνημονευθέντων λειψάνων ἀνθρώκων καθ' ὅλην τὴν οἰκίαν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ οἰκία ἐγκατελείφθη κατόπιν πυρκαϊᾶς εἴτε βιαίας, εἴτε καὶ τυχαίας.

ἌΛΛΑΙ ΤΙΝΕΣ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΑ ΠΕΡΙΞ

Ἐπαρκεσάσης τῆς ἐφειτεινῆς πιστώσεως ἡδυνήθην νὰ ἐκτελέσω καὶ εἰς τὰ πέριξ μικρὰς τινας ἐρεῦνας. Ὁλόκληρος ἡ ἡπία κλιτὺς ἥς εἰς τοὺς πρόποδας εἶναι τὰ ἐρείπια τῆς περιγραφείσης οἰκίας φέρει διεσπαρμένους λίθους ἐκ παλαιῶν κτηρίων καὶ Μινωικὰ ὀστρακα. Περὶ τὰ 150 μ. πρὸς Ν. τῆς οἰκίας ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου

μέρους της κλιτύος, ἔσκαψα ἓνα ὁμοιον μικρὸν οἰκίσκον, διότι ὡς ἐκ τῶν διαστάσεων ἐνόμισα ὅτι ἦτο τάφος. Πρόκειται προφανῶς περὶ οἰκίας ἢ περὶ πυργοειδοῦς τινος σκοπιᾶς¹, τοῦτο μάλιστα φαίνεται πιθανώτερον, ὅχι μόνον ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ μέρους ὅπου τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εὐρίσκεται, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομῆς. Οἱ τοῖχοι εἶναι παχύτατοι, οὕτως ὥστε ἐν ᾧ τὸ τετράγωνον τοῦτο κτίριον ἐξωτερικῶς ἔχει πλευρὰν 4,80 περίπου, ἐσωτερικῶς τὸ δωμάτιον ἔχει πλευρὰν μόνον 2,80. Οἱ λίθοι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μέρος τοῦ τοίχου εἶναι πλακωτοὶ καὶ ὑπερμεγέθεις, ἐσωτερικῶς δὲ ὁ τοῖχος σχηματίζει πρόσωπον δι' ἄλλων μικρῶν λίθων. Μία μόνον σειρὰ λίθων σφύζεται ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, ἀλλ' οἱ τοῖχοι προχωροῦσιν εἰς βάθος ἀρκούντως (μέχρις 1 μ. καὶ πλέον ἴσως). Θύρας ὑπαρξίς δὲν ἐξηκριβώθη, διότι ἐξωτερικῶς δὲν ἀπεμάκρυνα τὰ χώματα πέριξ τῶν τοίχων, καὶ ἐσωτερικῶς δὲ δὲν ἐσκάφη ἐντελῶς τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ μέρος μόνον μέχρι τοῦ πυθμένος, τὸ δ' ὑπόλοιπον μέχρι 0,60. Δὲν ἀποκλείεται ὁμως νὰ ἔκειτο ἡ θύρα ὑψηλότερον τοῦ σωθέντος μέρους τῶν τοίχων.

Δυστυχῶς οὐδὲν εὐρέθη δυνάμενον νὰ χρονολογήσῃ ἀσφαλῶς τὸν «πύργον». Εἰς τὸ ἀνώτατον στρῶμα εἶχον ταφῇ εἰς τὴν ΒΔ. καὶ ΝΔ. γωνίαν ἐντὸς ἀβαθῶν πηλίνων λαρνάκων δύο παιδιά, ἐν τῇ ἐσχάτῃ ΥΜ ἐποχῇ. Λείψανα τεσσάρων μόνον μικρῶν ἀγγείων εὐρέθησαν παρ' αὐτά, σημειώσεως δ' ἄξιον εἶναι ὅτι εἶχον θραυσθῇ ἐπίτηδες τὰ μικρὰ ταῦτα ἀγγεῖα κατὰ τὸν ἐνταφιασμόν, ἔλειπον δ' ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα τεμάχια. Μόνον ὁ μικρὸς ψευδόστομος ἀμπορίσκος εἶκ. 9, ζ εὐρέθη σχεδὸν ὁλόκληρος (πηλὸς κίτρινος, γραμμαὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ ζῶναι ἐν τῇ κοιλίᾳ διὰ μαύρου χρώματος). Ἐτέρου ψευδοστόμου ἀμποριδίου μόνον τὸ ἥμισυ ἀνευρέθη (πηλὸς λευκός, γραμμικὰ κοσμήματα ἐρυθρά), ἐπ' ἴσης δὲ μικροτάτης προχῆς τὸ ῥαμφοειδὲς στόμιον καὶ τεμάχιον τοῦ ὤμου, ἐφ' οὗ ὑπῆρχε κύκλω δι' ἐρυθροῦ χρώματος ἐν ἐκ πεταλοειδῶν γραμμῶν κόσμημα (διὰ τὴν μικρότητα μόνον ἄθυρμα ἠδύνατο νὰ εἶναι). Ὀλίγον ὑπὸ τὰς λάρνακας εὐρέθη ἐν τεμαχίοις τὸ ἥμισυ περίπου ΥΜ πίθου ἀχρώμου, ἐκ λευκοῦ πηλοῦ, ἀλλ' οὐδὲν τεμάχιον τῶν χειλέων ἢ τοῦ πυθμένος εὐρέθη. Ἔτι δὲ βαθύτερον οὐδὲν ὑπῆρχε, πλὴν μικροτάτων τινῶν ὀστράκων μὴ δυναμένων νὰ βοηθήσουν εἰς οὐδεμίαν χρονολόγησιν.

Περὶ τὰ 10 λεπτὰ πρὸς τὰ ΝΔ. τῆς μεγάλης οἰκίας, ἐντὸς τοῦ ἐλαιῶνος τοῦ χωρίου Σίβα εὐρέθη καὶ ἄλλη τετράγωνος οἰκία, μικροτέρα τῆς πρώτης, ἣν δὲν ἠρεύνησα, βέβαιος ὢν πλέον ὅτι πάντα τὰ τετράγωνα κτήρια τῆς περιοχῆς ἐκείνης εἶναι οἰκίαι. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι λοιπὸν ὅτι ὁλόκληρον τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ μεταξὺ τῶν χωρίων τοῦ Κουσέ καὶ τοῦ Σίβα κατελαμβάνετο ὑφ' ἐνὸς Μινωι-

¹ Πρὸς ὁμοίους «πύργους» ἐν τῇ ἐκ πορσελάνης συνθέσει τῆς Κνωσοῦ «The Town» mosaic, Palace 1, σελ. 301 ἐξ., εἶκ. ἰδίως 223 καὶ 226 (MM II).

κοῦ συνοικισμού. Εἰς τὸ κέντρον ἀκριβῶς τῆς περιοχῆς ταύτης ὑπάρχει ἡ ἀένναος πηγὴ τῆς Ἀγίας Μαρίνας, ἐξ ἧς, ἐπισκευασθείσης, ὑδρεύονται οἱ κάτοικοι τοῦ Σίβα. Ἀναμφιβόλως ἡ πηγὴ αὕτη θὰ ἀπετέλει τὸ κέντρον τοῦ συνοικισμού καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διότι αἱ πηγαὶ ἐκεῖ δὲν ἀφθονοῦν.

Τελευταίαν ἐρευναν ἐνήργησα πέρα τοῦ χωρίου τοῦ Σίβα, περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν πρὸς Ν., δέκα δὲ λεπτὰ πρὸς τὰ ΝΑ. τοῦ μέρους, ὅπου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀνεσκάφησαν ἄλλοτε δύο ΠΜ θολωτοὶ τάφοι¹. Εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, λεγόμενον «Στὸ Ἀρχαιοχώραφο», διότι πρὸ 40 περίπου ἐτῶν εὐρέθη ἐκεῖ μέγας νομισματικὸς θησαυρὸς, ἐφαίνετο θολωτὸς στρογγύλος τάφος, τοῦ ὁποίου ἐπελήφθη τῆς σκαφῆς, ἃν καὶ ἐφαίνετο πολὺ κατεστραμμένος, ἐγνώριζον δ' ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι τοῦ Σίβα εἶναι πτωχότατοι εἰς κτερίσματα. Τὸ Α. καὶ Δ. μέρος τῶν τοίχων εἶχε καταστραφῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ ἀρότρου. Οὐχ ἦττον εὐρέθη ἡ θύρα, πρὸς Α. ὅπως πάντοτε. Ἡ διάμετρος τοῦ τάφου ἦτο 4,50 μ., ὅτε δ' ἀφηρέθησαν οἱ λίθοι οἱ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, οἵτινες ἦσαν ἀρκετοί, ἡ ἐπίχωσις ἔμεινε μικρά. Πάχος δ' εἶχον οἱ τοῖχοι 0,80 μέχρις 1 μέτρου.

Δυστυχῶς ὁ τάφος οὐ μόνον εἶχε συληθῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πλήρως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν εὔρεσιν τοῦ νομισματικοῦ θησαυροῦ ἀνεσκάφη, φαίνεται, ἐκ νέου, διότι, ὡς κατόπιν ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἐπληροφορήθη, ὁλόκληρον τὸ «Ἀρχαιοχώραφο», οὗ κατὰ τὸ ἄκρον κεῖται ὁ τάφος, ἠρευνήθη ἐπιμελέστατα, εὐρέθησαν δὲ καὶ ἄλλα νομίσματα, ἅτινα τὸ ἄροτρον κατὰ καιροῦς εἶχε παρασύρει. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ὁμοῦ μετὰ τῶν λίθων ὑπῆρχον ΥΜ ὄστρακα, εἰς βάθος δὲ 0,50 - 0,60 ἔπαυσαν ταῦτα ἐντελῶς. Τὰ ὄστρακα ἦσαν εἰς μικρότατα τεμάχια, πάντα ἐκ μικρῶν ἀγγείων, μόνος δ' ὁ λαιμὸς μιᾶς οἰνοχόης εὐρέθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ στομίου καὶ τῆς λαβῆς ἀκέραιος, πρὸς δ' ἔτι μερικὰ τεμάχια μεγάλου ἀγγείου, ὅπερ ἔφερε ταινίας διὰ μέλανος ἀραιοῦ χρώματος. Τοῦτο μόνον τὸ ἀγγεῖον φαίνεται ΠΜ ἐποχῆς, διότι ὅλα τὰ ἄλλα ὄστρακα, ὅσα εἶναι χαρακτηριστικά, ἦσαν ΥΜ ἐποχῆς, τοιαῦτα δὲ εὐρίσκονται πολλὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας εἰς ὅλα τὰ πέριξ μέρη. Λείψανα ὀστέων πολὺ ὀλίγα εὐρέθησαν σποραδικῶς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ.

Δύο περίεργα φαινόμενα παρουσίασεν ὁ τάφος οὗτος. Πρῶτον ὅτι ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοιχωμάτων ἐνὸς τεμαχίου κοινοτάτου ΥΜ αὐτοῦ κυπέλλου ἔχουν χαραχθῇ ἀρκετὰ ἐπιμελῶς δύο σημεῖα, τὸ πρῶτον ὡς τὸ Ἑλληνικὸν Ν, τὸ δ' ἕτερον (ἐλλιπές) φαίνεται ὡς τὸ κάτω μέρος ἐνὸς ἰῶτα. Ἄν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα χαράγματα ἄδηλον, διότι τὸ ἀγγεῖον εἶναι κολοβόν. Εὐρέθη εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν.

Δεύτερον εὐρέθη ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ κοιλώματος τῆς θύρας τεθραυσμένον καὶ μὲ τὰ μικρὰ τεμάχια συμπεπτωκότα ἐντὸς τοῦ μεγάλου, τὸ ἐν εἰκ. 12 εὐμέγεθες

¹ Paribeni, Tombe a tholos di Siva, Ausonia VIII σελ. 13 - 32.

λίθινον «χαβάνι», ὅπερ ἐφωτογράφησα θέσας προχείρως τὰ τεμάχια εἰς τὴν θέσιν των, ὅπως εὐρέθη. Εἶναι λίθος σχήματος κολούρου κώνου φέρων διαμπερῇ κωνο-

Εἰκ. 12. Κωνικός διάτρητος λίθος.

ειδῇ ἐπ' ἴσης ὀπὴν, ἔχει δὲ μέγιστον μῆκος 0,75, πλάτος κάτω 0,60, ἄνω 0,48, ἡ δ' ὀπὴ εἶναι πλατεῖα 0,40 κάτω καὶ 0,12 ἄνω. Εἰς τί ἐχρησίμευεν ὁ διάτρητος οὗτος λίθος καὶ πῶς εὐρέθη ἐκεῖ δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω. Ὅτι τὸ περιγραφέν οἰκοδόμημα εἶναι Πρωτομινωικὸς τάφος ἐγὼ τουλάχιστον δὲν ἔχω ἀμφιβολίαν, διὰ τὸ στρογγύλον τοῦ σχήματος καὶ τὴν κατὰ τὸν κανόνα πρὸς Α. ὕπαρξιν τῆς θύρας. Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι πτωχότατος ὢν ἐξ ἀρχῆς κατεσκάφη καὶ ἐσυλήθη

τελείως, παρεγεμίσθη δ' ὕστερον διὰ φορυτοῦ ἐκ τῶν πέριξ, οὕτως ὥστε δὲν διέσωσεν ἐντὸς αὐτοῦ σχεδὸν ἀπολύτως τίποτε ἐκ τῆς ἐποχῆς του.

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ Βριτομάρπεως ἐκ Κρήτης.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΙΣ ΒΡΙΤΟΜΑΡΠΙΝ ΕΚ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ

Κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ παρόντος ἔτους ἀνεῦρον τὴν ἐν εἰκ. 1 δίστιχον ἐπιγραφὴν, ἀναθηματικὴν εἰς Βριτόμαρπιν, ἐν Χερσονήσῳ, ἣτις εἶναι κόμη κειμένη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Χερσονήσου, μιᾶς τῶν σημαινουσῶν ἀρχαίων παραλίῳ πόλεων τῆς Κρήτης, κειμένης κατὰ τὸ 25^{ον} χιλιόμετρον πρὸς Α. τοῦ σημερινοῦ Ἡρακλείου. Τὴν ἐπιγραφὴν εἶχεν ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὁ χωρικός Ἀγγελῆς Μαστοράκης, εἶναι δὲ σπουδαία κατὰ πρῶτον λόγον διότι μᾶς ὑποδεικνύει τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου καὶ περιφήμου ἱεροῦ τῆς Βριτομάρτεως ἐν Χερσονήσῳ, ὅπερ ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Ἡ Βριτόμαρτις διέμεινε πάντοτε μία τῶν μεγίστων τῆς Κρήτης θεοτήτων, ἔχουσα πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἐν τῇ νήσῳ ἱερά. Ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Κρήτης ἐλατρεύετο ὡς Δίκτυννα (ἴδε Meursius, Creta κλπ. σελ. 26 καὶ 205. Hoeck Kreta, II, σελ. 160 κ.ά.). Ἡ Βριτόμαρτις καὶ ἡ Δίκτυννα, ζεῦγος Κρητικῶν θεαινῶν ἀναμφιβόλως Μινωικῆς καταγωγῆς, ἐταυτίσθησαν βραδύτερον πρὸς τὴν Ἀρτεμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου¹.

Ὁ ὑποδειχθεὶς μοι ὑπὸ τοῦ χωρικοῦ τόπος, ὅπου ἡ ἐπιγραφὴ εὑρέθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου, κεῖται ἐν περίπου χιλιόμετρον πρὸς Α. τῆς σημερινῆς πολίχνης Χερσονήσου (πρὸς τὸ μέρος τῶν Μαλίων, ἐπὶ μικροῦ ἀκρωτηρίου. Ἐκεῖ ὑπάρχει νῦν ἐκκλησίδιον τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ἐκτισμένον ἐπὶ οἰκοδομήματος Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Ὀλίγα μέτρα ἀνατολικώτερον ἐντὸς τῆς θαλάσσης² φαίνεται καὶ ἄλλο οἰκοδόμημα. Ἀμφοτέρων ἡ Ἀνατ. πλευρὰ εἶναι ἀψιδωτή, πολλὰ δὲ μαρμάρινα συντρίμματα κιόνων, ἐπικράνων καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἶναι διεσκορπισμένα εἰς τὰ πέριξ. Ἐπὶ τοῦ βραχώδους ὁμως ἀκρωτηρίου

¹ Ἰδε Nilsson, A History of Greek Religion, 1925, σελ. 29.

² Ἡ Κρήτη ἔχει ὑποστῇ ἀνύψωσιν μὲν κατὰ τὰς Δυτ. ἐπαρχίας, ἔνθα ὁ παλαιὸς λιμὴν τῆς Φαλασάρας εἶναι νῦν μεσόγειος, καθίζουσιν δὲ κατὰ τὰς Ἀνατολικάς. Ὁ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς κυματοθραύστης τῆς Χερσονήσου εἶναι νῦν τελείως ὑποβρύχιος εἰς 2 μ. περίπου βάθος.

εἷς μικρὸς ἀγρὸς ὑπάρχει παρὰ τὸ μνημονευθὲν ἐκκλησίδιον πρὸς ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, μὴ ἐπιτρέπων νὰ τρέφωμεν πολλὰς ἐλπίδας. Ὅπως δὴποτε μία σκαφικὴ ἔρευνα ἐκεῖ εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἐπειδὴ δ' αὕτη πιθανὸν νὰ βραδύνῃ, ἔκρινα ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ δημοσίευσίς τῆς ἐπιγραφῆς, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ αὕτη χρησιμοποιηθῇ τυχὸν ὑπ' ἄλλων.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι κεχαραγμένη ἐπιμελῶς καὶ διὰ κανονικῶν καὶ ἀρκούντως βαθέων γραμμάτων, ἅτινα εἶχον, φαίνεται, χρωματισθῇ ἐρυθρά, ἐπὶ λεπτῆς μαρμαρίνης πλίνθου χονδροκόκκου νησιωτικοῦ μαρμάρου¹. Ἡ πλίνθος δυνατόν νὰ ἔφερεν ἄγαλμα ἢ ἄλλο ἀνάθημα, διότι φέρει ὀπήν, ἐξ ἧς ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὸ εἶδος τοῦ ἀναθήματος. Ἐχαράχθη δ' εἰς δύο στίχους ἡ ἐπιγραφή, ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

Εὐκλείδας καὶ Λύκος οἱ Ἀλεξιμάχῳ
Βριτομάρπῃ χαριστήμιον.

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ὁδηγούμενοι δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν τὸ πολὺ, νομίζω, εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 1^{ου} π. Χ. αἰῶνος, οὐχὶ μεταγενέστερον. Τὸ χαρακτηριστικώτερον γράμμα, τὸ Π, ἔχει τὰ σκέλη ἐντελῶς ἴσα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πρὸ τοῦ 1^{ου} π. Χ. αἰῶνος δὲν συναντᾶται². Ἐπ' ἴσης τὰ γράμματα Ε, Π, Σ ἔχουν ἀρκετὴν εἰς πλάτος ἔκτασιν, πρᾶγμα ἀρχόμενον ὀλίγον πρὸ τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, τὸ δὲ Μ ἔχει ἐντελῶς κάθετα τὰ σκέλη. Εἶναι δὲ καὶ τὰ γράμματα τοσοῦτον ἐπιμελῶς χαραγμένα, ὥστε δὲν νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ καταβιδάσωμεν αὐτὴν εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν ἐκείνης ἣν ἐπρότεινα.

Ἄξιος προσοχῆς εἶναι ὁ τύπος **Βριτομάρπῃ** (δοτικὴ τοῦ Βριτόμαρτις) διὰ τοῦ Π. Πλὴν τοῦ παραδεδομένου κοινοῦ τύπου Βριτόμαρτις³, μᾶς παρεδόθησαν ἐπιγραφικῶς καὶ οἱ τύποι **Βριτάμαρτις**⁴ καὶ **Βρυτόμαρτις**⁵. Ἀλλὰ καὶ τύπος **Βριτόμαρπις** δὲν εἶναι πρωτοφανής, διότι ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ ἄλλης Κρητικῆς ἐπιγραφῆς, συνθήκης μεταξὺ τῶν πόλεων Λατοῦς καὶ Ὀλοῦντος (ὅς ἀναφέρει καὶ ἡ ἀνωτέρω παρὰ Ραγκαβῇ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφή), μάλιστα δὲ δὶς⁶, ἐν μὲν στίχ. 44 **Βριτομάρπεια** (τά), ἐν δὲ στίχ. 76 - 77 τὰν Βριτό]μαρπιν. Ὁ τύπος ὅμως ἦτο ἀμφίβολος, δι' ὃ θαυμάζει περὶ αὐτοῦ ὁ Nilsson⁷. Καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη τίθεται

¹ Διαστάσεις τῆς πλίνθου: Μῆκ. 0,645. Πλάτ. 0,24. Ὑψος 0,05. Ὑψος γραμμάτων 12 - 13 χιλιοστά.

² Ἴδε Kern, *Inscr. v. Magnesia* σελ. XXXII - XXXIII.

³ Βριτόμαρτις - δος κλίνεται συνήθως, παρὰ δὲ Στράβ. Χ, 479 κλίνεται Βριτομάρτεως.

⁴ B.C.H. VI, 1882 σελ. 23 (Βριταμαρτίσις), ἐκ Δήλου.

⁵ Ραγκαβῇ, *Antiq. Helleniques* ἀριθ. 691, στίχ. 7. Εἶναι ἐπιγραφή Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εὑρεθεῖσα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀναφέρουσα τὰς Κρητικὰς πόλεις Λατῶν καὶ Ὀλοῦντα (Φολύεντα, ὅπερ ὁ Ραγκαβῆς ἔξελαθεν ὡς ὑποκρύπτον τὴν λέξιν βουλευτής).

⁶ Ἴδε Collitz - Bechtel, *S.G.D.I.* ἀριθ. 5075.

⁷ *Griechische Feste* σελ. 209, σημ. 7 «In Olus kommen Britomarpeia (So!) vor».

εἰς τὸν 1^{ον} π. Χ. αἰῶνα, ὥστε ὡς πρὸς τὴν παλαιότητα τοῦ τύπου Βριτόμαρτις δὲν κερδίζομεν τίποτε. Δυνάμεθα δ' ὅμως, ἀφ' οὗ νῦν ὁ διὰ τοῦ π τύπος κυροῦται ὀριστικῶς, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ παλαιὸς εἶναι, ἐξ ἄλλης Κρητικῆς ἐπιγραφῆς ἐκ Δρήρου¹. Αὕτη εἶναι μεταγραφὴ ἐξ ἄλλης παλαιότερας ἐπιγραφῆς, ἣτις ἦτο βουστροφηδὸν γεγραμμένη, περιέχει δὲ τύπους οἷον «τὸς αὐτὸς θεοὺς» καὶ ἔν Ν ἐντελῶς ἀρχαϊκόν, ἐν φ' ἀφ' ἐτέρου περιέχει βραχυγραφικὰ γράμματα, Λ καὶ ω Ἐκ τούτων τῶν φαινομένων ὁ μὲν Dethier τὴν ἀνεδίβασε, μέχρι τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, ὁ Hermann καὶ Vischer χρονολογοῦν αὐτὴν ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Λύκτου (δηλ. 220 π. Χ.), ἐν φ' τέλος ὁ Blass διὰ τὰ βραχυγραφικὰ γράμματα καὶ δι' ἄλλους λόγους καταβιβάζει ταύτην εἰς τὸν 2^{ον} αἰῶνα (ξ. ἀ. σελ. 241). Ὅπως δῆποτε λοιπὸν ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη παραμένει παλαιότερα τῶν δύο προηγουμένων, ἐν αὐτῇ δὲ φέρεται ὁ τύπος ΒΡΙΤΟΜΑΡΠΙΝ, ἀλλ' ὡς ὁ ἐκδότης (ξ. ἀ.) σημειοῖ, μετὰ λίαν μακρᾶς τῆς ὀριζοντίας κεραίας τοῦ προτελευταίου γράμματος, ἐξ οὗ δὲν φαίνεται ἀσφαλῶς ὡς π (καὶ παρέχεται δ' ἡ ἐξήγησις ὅτι ὁ λιθοκόπος ἀντέγραψε πιθανῶς ἐκ τοῦ οὐχὶ ἐναργῶς φαινομένου προτύπου, συμπληροῦται δ' ἡ λέξις Βριτόμαρ(τι)ν). Νομίζω ὅμως ὅτι μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας κυρώσεις τοῦ τύπου δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἀναγνωστέον καὶ ἐνταῦθα ΒΡΙΤΟΜΑΡΠΙΝ, τοιοῦτος δὲ θὰ ἦτο ἴσως ὁ τύπος καὶ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς βουστροφηδὸν ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς ὁ μεταγράφας λιθοκόπος παρέλιπε τὸ προτελευταῖον γράμμα Ι γράψας ΒΡΙΤΟΜΡΠΙΝ. Ἄν οὕτως ἔχει ὄντως τὸ πρᾶγμα, τότε βεβαιοῦται ὁ τύπος ΒΡΙΤΟΜΑΡΠΙΣ ἀσφαλῶς μὲν ἀπὸ τοῦ 2^{ου} τουλάχιστον αἰῶνος, κατὰ μεγίστην δὲ πιθανότητα καὶ πολὺ παλαιότερον, τὸν 5^{ον} ἢ 6^{ον} αἰῶνα.

Ἀνακύπτει νῦν τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοῦ τύπου καὶ τῆς ἐτυμολογίας τούτου. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους τὸ ὄνομα **Βριτόμαρτις** δὲν ἦτο Ἑλληνικόν, παραγόμενον ἐκ δύο λέξεων τοῦ Πελασγικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τὴν δ' ὀρθότεραν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος δίδει ὁ Σολῖνος, ἐξηγῶν Βριτό-μαρτις = ἡδεῖα παρθέ-νος². Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ ἡ γλῶσσα τοῦ Ἡσυχίου: Βριτύ· γλυκύ, Κρητες. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον συνθετικὸν ἐχρησίμευε πρὸς κύρωσιν τῆς ἐτυμολογίας ἡ παρὰ Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Γάζα πληροφορία, ὅτι «τὰς παρθέτους γὰρ οὕτως Κρητες πρόσαγορεύουσι **Μαρνάν**». Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην παρεδέχθησαν ἄλλοι τε πολλοὶ (Johannson, Solmsen κλπ. πρβλ. Gruppe, Gr. Myth. und Religionsgesch. 2, σελ. 1287 σημ. 2) καὶ ὁ Fick³, οἵτινες συγκρίνοντες τὸ -μαρτις πρὸς τὰ ἐκ συγγενῶν γλωσσῶν «marti» = μνηστή, «marzus» = γάμος, uuptiae, εὐρίσκουσιν ὅτι

¹ Collitz ξ. ἀ. ἀριθ. 4952, A₃₀.

² C. Julii Solini Polyhistor, κεφ. XI, 8: «Cretes Dianam religiosissime venerantur, Britomarten gentilitate nominantes, quod sermone nostro sonat virginem dulcem».

³ Bechtel - Fick, Griech. Personennamen² σελ. 449.

ὁρθῶς ἔχει τοῦ Σολίνου ἡ ἐρμηνεία. Γενικῶς ἐσφαλμένη θεωρεῖται ἡ ἐξήγησις ἣν παρέχει Ἑτυμολογικὸν τὸ Μέγα, «ὅτι ταῖς Βρίσαις, νύμφαις ὁμαρτεῖ», καθὼς καὶ τὰ λεγόμενα τοῦ Wernicke παρὰ Pauly-Wissowa ἀρθρ. Ἄρτεμις, σελ. 1370-1, ὅστις ἀποκρούων τὸ δῆθεν μὴ Ἑλληνικὸν τοῦ ὀνόματος θέλει τοῦτο ἐκ τοῦ Βριζῶ (= θεότης λατρευομένη ἐν Δήλῳ, ἰδίως ὑπὸ τῶν γυναικῶν) καὶ τοῦ παρ' Ἑσυχίου πληρεστέρου «Βριζόμαντις· ἐνυπνιόμαντις».

Τὸ πρῶτον συνθετικὸν τοῦ ὀνόματος Βριτόμαρτις θεωρεῖται γενικῶς ὅτι εἶναι ἀναμφιβόλως λέξις Ἑλληνική. Ἦδη ὁ Herwerden συνῆψε τὸ βριτὺ τοῦ Ἑσυχίου πρὸς τὸ **βλίττειν** (= ἀφαιρεῖν τὸ μέλι, πρὸλ. τὸ σύνθετον ἀποβλίττω = τρυγῶ τὸ μέλι)¹, ὥς καὶ ὁ Leo Meyer². Εἶναι λοιπὸν τῆς αὐτῆς ῥίζης πρὸς τὰς λέξεις μέλι, μαλακός, βροτὸς κλπ.³

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ὅμως συνθετικὸν -μαρτις, παρουσιάζεται τὸ ζήτημα, ὅτι ἔχομεν ἐν Κρήτῃ, ἣτις εἶναι καὶ ἡ κυρία πατρίς τῆς Βριτομάρτεως⁴ οὐχὶ -μαρτις, ἀλλὰ -μαρπις ἐπὶ τῶν λίθων, ὥστε ἡ καὶ πρότερον προβληματικὴ σύναψις τοῦ -μαρτις πρὸς τὸ μαρνάν τοῦ Στεφ. Βυζ. νὰ καθίσταται νῦν ὅλως ἀπίθανος. Σκεπτέον λοιπὸν μήπως ὑποκρύπτεται ἄλλη λέξις ἐνταῦθα. Ἡ πρώτη σκέψις ἣτις μοι ἐπῆλθεν ἐν Κρήτῃ ἅμα τῇ εὐρέσει τῆς ἐπιγραφῆς, ἦτο ὅτι πιθανὸν νὰ ἔχωμεν παρετυμολογίαν τινὰ πρὸς τὸ ῥ. **μάρπτω**, δηλ. Βριτό-μαρπις, ἡ ἠδέως μάρπτουσα, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν Ἄρτεμιν ἣτις παρ' Ὀμήρῳ καταπέφνει «ἀγανοῖς βελέεσσιν»⁵, ἐξ οὗ εἶτα Βριτόμαρτις⁶. Νῦν δ' ὅμως δὲν θεωρῶ τὴν εἰκασίαν ταύτην βάσιμον, ἴσως δὲ τὸ -μαρπις τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὸ **Μάρπησσα**, ὡς πεύθουσιν οἱ ἐξῆς συνδυασμοί:

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἄρτεμις **Λαφρία** εἶναι μία μορφή τῆς Ἀρτέμιδος ἣτις φαίνεται ἔχουσα μεγίστην διάδοσιν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν⁷. Πολλαχοῦ ἔχομεν ἑορτὰς Λάφρια, μῆνα Λάφριον ἐν Γυθείῳ κλπ. Κυρία ὅμως πατρίς τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ Αἰτωλία (Nilsson ἔ. ἀ.). ἔχομεν ἐξ ἄλλου τὴν

¹ Lex. Suppl. et Dial. ἐν λ. βριτύ.

² Handbuch d. Gr. Etym. τόμ. 3 σελ. 154, Βλίττειν = des Honigs berauben, ἐκ τοῦ βλίττειν πιθανῶς καὶ ἐκ τῆς ῥίζης μελιτ.

³ Τὸ παρὰ Πλάτωνι Πολιτ. 564ε «πλεῖστον δὲ... τοῖς κηφῆσι μέλι βλίττεται» εἶναι διόρθωσις τοῦ Ruhnken γενικῶς παραδεδεγμένη ἀντὶ τοῦ τῆς χειρογράφου παραδόσεως βλίττει καὶ **βλύττει** ὅπερ ἐδέχθη καὶ ὁ Schneider. Ἐφελκύω ἀπλῶς τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ **βλύττει** τούτου πρὸς τὸ ἐπιγραφικῶς πιστωθὲν Βριτόμαρτις.

⁴ Πρὸλ. τὸ ἀρθρον τοῦ Wernicke Artemis ἔ. ἀ. σελ. 1370, Nilsson Gr. Feste σελ. 209, «zu Hause ist Britomartis» (δηλ. ἐν Κρήτῃ), Gruppe σελ. 254 καὶ σημ. 10 κλπ.

⁵ Ἴδε λ. χ. Ὀδ. ο 411 κ. ἀ.

⁶ Ἐν τῷ λεξ. τοῦ Roscher ὑπάρχει ἡ αὐτὴ ἐκδοχὴ ὡς πρὸς τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως Μάρπησσα, ἴδε κατωτέρω.

⁷ Ἴδε Nilsson, Gr. Feste σελ. 218.

παράδοσιν ὅτι ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Λαφρία ἐλατρεύετο ἡ Βριτόμαρτις¹, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει λαβὴν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Λαφρία Ἄρτεμις ἦτο μία μορφή τῆς Βριτομάρτεως. Κατ' ἀκολουθίαν λοιπὸν ἡ κυρία κοιτὶς τῆς Λαφρίας, ἡ Αἰτωλία, δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἦτο ξένη πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Βριτομάρτεως.

Τούτων ὅμως οὕτως ἐχόντων ἀναπηδᾷ αὐθόρμητος ἡ σκέψις ὅτι ἡ Μάρπησσα, ἣν μᾶς ἐνθυμίζει τὸ **Βριτό - μαρπις** ἦτο ἡρώις κατ' ἐξοχὴν τῆς Αἰτωλίας. Ἡ Μάρπησσα ἦτο νύμφη ἢ θεότης τοῦ κύκλου τῆς Ἀρτέμιδος (καὶ ἐπομένως καὶ τῆς ἐν πολλοῖς πρὸς ταύτην συγχεομένης Βριτομάρτεως). Ἡ θυιάς Μάρπησσα ἦτο θεότης σχετικὴ πρὸς τοὺς ἀνέμους² ἢ μᾶλλον ἀπέβη τοιαύτη (ὥς καὶ ἡ Ὁρείθυια) οὕσα ἀρχικῶς θεότης τοῦ κύκλου τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Διονύσου (Gruppe σελ. 1293). Ἐν Αἰτωλίᾳ δ' ἔχομεν καὶ Μάρπησσαν τὴν κόρην τοῦ Εὐήνου, ταύτην δ' ἀρπάζει σύζυγον ὁ Ἴδας, ἥρως οὗ τὸ ὄνομα ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὴν Κρήτην διττῶς, οὐ μόνον διὰ τὴν Ἰδην, ἀλλὰ καὶ διότι Ἰδαν τὸν Κρήτα Κουρήτα γινώσκομεν ἐν Ὀλυμπίᾳ. Οὕτω καὶ ὁ Gruppe (ξ. ἀ. σελ. 340) θεωρεῖ Κρητικὴν ἐπίδρασιν τὴν ἐν Αἰτωλίᾳ ἐμφάνισιν τοῦ ὑπὸ τῶν Μεσσηνιακῶν ἰδίᾳ μύθων δοξασθέντος Ἰδα. Οὕτως ἐνισχύεται καὶ ἡ ὑπόνοια Κρητικῆς ἐπιδράσεως ἐν Αἰτωλίᾳ, ὥς πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος.

Ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος Μάρπησσα, πιστεύω τοῦτο ὥς οὐχὶ Ἑλληνικὸν ὥς ὑποδεικνύουσι τὰ σσ ἐν τῇ ληγούσῃ καὶ ἡ ὅλη τοῦ ὀνόματος μορφή³. Πλὴν τῆς Μαρπήσεως τοῦ γνωστοῦ ὄρους τῆς Πάρου ἔχομεν πόλιν Μαρπησσὸν παρὰ τὴν Λάμψακον (Μαρμισσόν, Μυρμισσόν, Μερμεσσόν), ἢ ΝΔ τοῦ Παρίου⁴. Πλὴν τούτου ἔχομεν καὶ Μάρπην ἢ Μάρπησσαν μεταξὺ τῶν Ἀμαζόνων⁵. Πάντα ταῦτα ὑποδεικνύουσι τὴν λ. ὥς μὴ Ἑλληνικὴν, ἀλλ' ἀνήκουσαν

¹ Ἀντ. Λιβεράλις, Μεταμορφώσεων συναγωγή, μ'. «Ἐπειτα δ' ἐκ τοῦ Ἀργους εἰς Κεφαλληνίαν ἀνέβη καὶ αὐτὴν ὠνόμασαν οἱ Κεφαλλῆνες Λαφρίαν· καὶ ἱερόν (ιερά) ἤγαγον ὥς θεῶ. Ἐπειτα ἔρχεται εἰς Κρήτην...».

² Gruppe, gr. Myth. σελ. 840-41 καὶ σημ. 1.

³ Μόνον ὥς παρετυμολογικαὶ εἰκασίαι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν τὰ παρὰ Roscher Myth. Lex. ἐν λέξει, ὅτι τὸ ὄνομα «ὑποδεικνύει τὴν ἀρπαγὴν ὑπὸ τοῦ Ἰδα ἢ τοῦ Ἀπόλλωνος, δυσκόλως δὲ τὸ συναρπαστικὸν τῆς καλλονῆς τῆς Μαρπήσεως». Συγγένεια, μᾶλλον δὲ ταυτότης ὀνομάτων συνδέει τοῦτο πρὸς τὴν Ἀσίαν (ὅπως συμβαίνει καὶ διὰ τὰ εἰς -σος ἢ -τος ὀνόματα). Τὸ ἐσωτερικὸν -σ- ἢ -σσ- Ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς ὑπάρχει μὲν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τοῦ δς, θς, κς, χς κλπ., ἐν δὲ τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ δύνανται νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ -ττ- (λ. χ. *πρακίω -πράττω, *θαγκίον -θαῖσσαν κλπ.). Ἐκτὸς ὅμως τῶν εἰς -σσω (ἢ -ττω) ρημάτων, τὸ -σσ- εἶναι ἀρκούντως σπάνιον, ἡ ἀπουσία δὲ μιᾶς καλῆς ἐτυμολογίας ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ -σσ- εἶναι ἢ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ παράστασις ξένου τινὸς φθόγγου. (Α. Cuny ἐν Rev. des Études Anciennes XII (1910) σελ. 156).

⁴ Ὁ Στεφ. Βυζ. ἀναφέρει: Μυρμισσός, πόλις περὶ Λάμψακον, ὡς Πολέμων.

⁵ Παρ' Ἰουστίνῳ Μαρπησία, παρὰ Διοδώρου Μάρπη, πρβλ. Gruppe σελ. 841 σημ. 1.

εἰς ξένην γλῶσσαν. Ὁ Fick ¹ ἀναφερόμενος εἰς τὴν Μάρπησσαν τῆς Πάρου καὶ Μαρπησὸν τὴν πόλιν τῆς Τρωάδος θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι **Δελεγκόν**, ἀφ' οὗ ἡ ἡρῶς Μάρπησσα οὐ μόνον «ist in Aetolien zu Hause», ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Μεσσηνίαν ἀνήκει, τυγχάνει δὲ γνωστὸν ὅτι ἀμφότεραι αἱ χῶραι αὗται εἶναι παλαιαὶ περιοχαὶ τῶν Λελέγων.

Τοιοιτοτρόπως ἐκ τῆς συγγενείας ἣτις ἀνακύπτει μεταξὺ Μαρπήσσης-Ἀρτέμιδος (καὶ Βριτομάρτεως) καὶ τῆς διὰ τοῦ Ἰδα προσεγγίσεως τῆς Μαρπήσσης πρὸς τὴν Κρήτην, τὴν κυρίαν τῆς Βριτομάρτεως πατρίδα, δυνάμεθα ἴσως οὐχὶ ἀλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἐπὶ τῶν λίθων -μαρπς ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν νύμφην Μάρπησσαν, εἴτε ἀρχῇθεν ὄντος τοῦ τύπου Βριτό-μαρπς, εἴτε βραδύτερον ἐπελθούσης συγχύσεως μεταξὺ τοῦ ὀνόματος τῆς κυρίας θεότητος καὶ τοῦ τῆς ἀκολούθου νύμφης. Δεδομένου δ' ὅτι τὸ βριτὺς εἶναι διαλεκτικώτερος τύπος τοῦ ἡδύς, τὸ ὄνομα τῆς Ἡεῆς ἐπομένως εἶναι ἓν ἐκ τῶν πολλῶν Ἑλληνικῶν ὀνομάτων τῶν ἐχόντων τὸ ἡδύς ὡς πρῶτον συνθετικὸν (π. χ. Ἡδυ-χάρης, Ἡδυ-λάλος, καὶ θηλυκὰ Ἡδυλίνη, Ἡδυ-πνόη κλπ.). Βριτόμαρπς εἶναι Ἡδύμαρπς, ἡ ἡδεῖα Μάρπς (ἢ Μάρπησσα).

Ἡ τελευταία τῆς ἐπιγραφῆς λέξις **χαριστήιον** (ἀντὶ χαριστεῖον, ὅπερ ἀθησαύριστον ὃν διὰ τῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως διεσώθη τρὶς διὰ τῶν ἐπιγραφῶν ² εἶναι κανονικὸς τύπος ἐν τῇ Κρητικῇ διαλέκτῳ. Ἀπαντᾷ χαριστεῖα (ἐξ Ἰάνου, SGDI 5064), ἀλλὰ καὶ χα[ρι]σιτήια (ἐκ Λατοῦς, SGDI 5079). Τὸ ι εἶναι συμφωνικόν, ὡς φαίνεται. Πρὸς τοὺς τύπους πρειγῆια (=πρεσβεῖα), Νεμονήιος = ὁ Νεομήνιος (ὡς κύριον ὄνομα) ³.

ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

¹ Vorgriech. Ortsnamen σελ. 58.

² Δις ἐκ Κνίδου (Newton, Halicarnassus κλπ. τόμ. 2 ἀριθ. 18 ἐν σελ. 715 καὶ ἀριθ. 32 ἐν σελ. 751) καὶ ἅπαξ ἐκ Θήρας B.C.H 1, σελ. 136.

³ Πρὸς Bechtel, Die Gr. Dialekte, 2, σελ. 677, 793 κλπ.

ΚΛΑΣΣΙΚΙΣΤΙΚΗ ΚΕΦΑΛΗ

ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΒΟΛΟΥ

Ἡ κατωτέρω δημοσιευομένη κεφαλὴ κατεσχέθη τὸ 1925 ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας εἰς τὸν ἐν Λαρίσῃ σταθμὸν τῶν Θεσσαλικῶν σιδηροδρόμων, μαζὶ μὲ ἄλλα μικρότερα ἀρχαῖα, εἰς τὰ χέρια ἐνὸς ἀρχαιοκαπήλου, μεταφερθεῖσα δὲ ἀργότερον κατετέθη εἰς τὸ ἐν Βόλῳ Μουσεῖον ¹. Ἡ προέλευσίς της ἐπομένως εἶναι ἄγνωστος καὶ τοῦτο ὀλιγοστεύει τὰς δυνατότητας τῆς πλήρους ἐπιστημονικῆς ἐκμεταλλεύσεώς της· μ' ὅλα ταῦτα ἡ κεφαλὴ αὕτη παρουσιάζει ἀρκετὸν ἐνδιαφέρον τόσον διὰ τὴν παράστασιν ὅσον καὶ διὰ τὴν τέχνην της, ἂν καὶ αὐστηρῶς εἰπεῖν δυσκόλως θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ τὴν ὀνομάσῃ ἔργον τέχνης.

*

Ἡ κεφαλὴ (*εἰκ. 1*) σώζεται ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ δλόκληρος, ἀρκετὸν ὅμως τοῦ ἄνω καὶ ὀπισθίου μέρους τοῦ κρανίου εἶναι ἀποκεκρουμένον προσφάτως, πλὴν μικροῦ τμήματος ὑπὲρ τὸν τράχηλον, ἐξ οὗ διακρίνεται ὅτι ὀπισθεν ἦτο τελείως ἀκατέργαστος. Μεγέθους εἶναι σχεδὸν φυσικοῦ: ὕψος 0.16, πλάτος κατὰ τὸ μέσον τοῦ προσώπου 0.13.

Ἐπὶ τῆς κόμης — ἡ ὁποία εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἐπίσης δὲν ἔχει καθόλου δηλωθῇ — παριστάνονται τοποθετημένα πέντε φύλλα συμμετρικῶς, ἐν εἰς τὸ μέσον καὶ ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν, ἀρχόμενα περὶ τοῦ ὕψους τῶν ὠτων (*εἰκ. 2*). Εἶναι ἀναμφισβητήτως, νομίζω, φύλλα δρυὸς καὶ μάλιστα τοῦ εἶδους της ἐκείνου πού σήμερον ὀνομάζεται «δέντρο» ἢ «ὁ δέντρος». Ἀπεικονίσεις τοιούτων φύλλων ἔχομεν ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων πολλὰς ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω μερικὰς ὡς ὁμοιοτάτας ἐν ὑποσημειώσει ². Ἀπὸ τὸ ἐξακριβωθὲν αὐτὸ σημεῖον πρέπει νὰ ξεκινήσῃ κάθε ἐρμηνεία.

¹ Τὰ ἄλλα ἀρχαῖα ἦσαν νομίσματα διάφορα (ἐκ τῶν ὁποίων μνημονευτέον ἐν ἀργυροῦν ἀρχαῖον ὑπόχαλκον) καὶ μικρὸν ἀργυροῦν ἔλασμα προερχόμενον ἐξ ἐπενδύσεως Εὐαγγελίου καὶ φέρον ἐκτύπους παραστάσεις σχετικὰς μὲ τὴν Θεοτόκον, κατετέθησαν δὲ εἰς τὰ οἰκεία Μουσεῖα Ἀθηνῶν.

² Κεφαλὴ Διὸς τοῦ Μουσ. Βερολίνου (ἀριθ. 292) μετὰ στεφάνου φύλλων δρυὸς (*Baumeister Denkm. eik. 2388*)· κεφαλὴ Διὸς τοῦ Μουσ. Βιέννης μεθ' ὁμοίου στεφάνου (*Schneider, Album d. Antikensammlung Taf. 30*)· νόμισμα τοῦ Πύργου μὲ κεφαλὴν Διὸς ὁμοίως στεφανωμένην (*Bulle, d. sch. Mensch* ² εἰκ. σελ. 453)· προτομὴ τοῦ Πύργου τοῦ Μουσ. Νεαπόλεως (*A. Ruesch, Guida* ἀριθ. 1144) μεθ' ὁμοίου στεφάνου ἐπὶ τοῦ κράνους (*Hekler, Bildniskunst d. Griechen u. Römer Taf. 71 b*)· ὁ Νέρβας τοῦ Βατικανοῦ φέρων τὴν ἐκ φύλλων δρυὸς corona civica (*Hekler Taf. 230 b*)· κ. ἄ. Πρβλ. προσέτι *Furtwängler, Ant. Gemmen I. 39, 31. 59, 8*.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶναι θνητοῦ τινος κεφαλή: ἡ δρυς παίζει κάποιον ρόλον εἰς μερικὰς περιστάσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου τῶν ἀρχαίων (κατὰ τὸν γάμον καὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Παναθηναίων, βλ. τὰς ὀλίγας σχετικὰς μαρτυρίας εἰς Pauly-Wissowa RE λ. Eiche), ὅχι ὅμως τοιοῦτον ὥστε ν' ἀποτελέσῃ θέμα διὰ τὴν τέχνην. Εἰς τοὺς Ρωμαίους δὲν συμβαίνει βέβαια τὸ ἴδιον: ἡ ἐκ φύλλων δρυὶς corona civica ἀπεικονίζεται πολὺ συχνὰ εἰς ἀνδριάντας καὶ ἄλλα μνημεῖα τῆς τέχνης τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ ἡ παροῦσα

Εἰκὼν 1.

κεφαλή ἀνήκει ἀλλὰ ἐδίδετο μόνον εἰς τοὺς σώσαντας ἐν πολέμῳ τὴν ζωὴν ἄλλου Ρωμαίου πολίτου. Εἶναι λοιπὸν βέβαιον ὅτι κάποια θεότητα παριστάνει ἡ κεφαλή¹. Καὶ δὴ γυναικείαν. Ἀπόλλωνος ἢ Διονύσου δὲν δύναται νὰ εἶναι, διότι κανεὶς λατρευτικὸς συσχετισμὸς τοιοῦτος δὲν μνημονεύεται εἰς τοὺς ἀρχαίους². Κυρίως μόνον τοῦ Διὸς εἶναι συχνὸν στόλισμα τῆς κεφαλῆς ὁ ἐκ δρυὶς στέφανος (βλ. τὰ ἀνωτέρω σελ. 85 σημ. 1 παραδείγματα). Μετ' αὐτὸν εἰς τὸν νοῦν ἔρχεται ἀμέσως ἡ Ἥρα· ἀλλὰ σχετικὴ μαρτυρία μία μόνον ὑπάρχει, ἡ τοῦ Πλουτάρχου (*Κεφαλαίων καταγραφή Ρωμ.*

92, ἔκδ. Βερναρδάκη τ. II), ὁ ὁποῖος ὅμως, ὅπως ἐκ τοῦ ὅλου χωρίου φαίνεται, ὁμιλεῖ μᾶλλον διὰ τὰς ρωμαϊκὰς θεότητας Jupiter καὶ Juno καὶ πιθανώτατα δὲν ἐννοεῖ παρὰ αὐτὴν ταύτην τὴν corona civica. Ἄλλωστε πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι εἰς

¹ Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν ἐποχὴν αὐτὴν συχνὰ εὐρίσκομεν ἰδεαλιστικοὺς κλασσικιστικοὺς τύπους θεῶν, ὅπως καὶ ὁ τῆς παρούσης κεφαλῆς, χρησιμοποιουμένους καὶ εἰς ἀνδριάντας ἀκόμη εἰκονικοὺς (βλ. *Lippold, Kopen u. Umbildungen griech. Statuen*, 1923, κεφ. XVII), ὅχι ὅμως χωρὶς νὰ ὑπάρχουν κάποια ἐξωτερικὰ τουλάχιστον σημεῖα ποὺ δηλώνουν ὅτι πρόκειται περὶ θνητῶν, π. χ. τὸ ἔνδυμα, ἡ κόμμωσις, τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς κλπ. Εἰς τὴν περίπτωσίν μας τοῦ ἔργου ἐσώθη μόνον ἡ κεφαλή, ἀλλ' εἰς αὐτὴν δὲν διακρίνεται ἵχνος προσωπικοῦ χαρακτηριστικοῦ. Ἐκτὸς τούτου, δὲν εὔρον οὔτε ἄλλο παράδειγμα κεφαλῆς θνητῆς στεφανωμένης διὰ δρυὶς οὔτε τὸν λόγον τῆς στέψεως ταύτης.

² Ἄλλῃ εἶναι ἡ ἀφορμὴ διὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὸν ἐν Δήλῳ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ Λύσανδρος καὶ ὁ Λ. Κορνήλιος Σκιπίων ἀφιέρωσαν χρυσοὺς στεφάνους δρυὶς (Λόγος ἱεροποιῶν BCH 1882, 30, 7. 40, 1).

τὴν περίπτωσίν μας δὲν πρόκειται κυρίως περὶ στεφάνου: τὰ φύλλα εἶναι ἀπλῶς τοποθετημένα ἐπὶ τῆς κόμης μὲ προφανῇ διακοσμητικὸν σκοπὸν καὶ τοῦ τρόπου τούτου δὲν ὑπάρχει, ὅσον ἐγὼ τουλάχιστον ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ὅμοιον παράδειγμα εἰς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἢ δὲν θὰ εἶναι συχνόν. Τὸ πολὺ πολὺ θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν ἀνάλογον τοποθέτησιν φύλλων περὶ τοὺς «πόλους» ἢ «καλάθους» τοὺς φερομένους ὑπὸ διαφόρων γυναικείων θεοτήτων

Εἰκὼν 2.

ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Εἰς τὴν παροῦσαν κεφαλὴν ἡ κόμη δὲν ξεχωρίζει αὐστηρῶς ἀπὸ τὰ φύλλα: κατὰ τὴν βάσιν μάλιστα τοῦ ὑπὲρ τὴν κορυφὴν τοῦ μετωπικοῦ τριγώνου μεσαίου φύλλου δύο μικροὶ βόστρυχοι ἔχουν διαταχθῇ οὕτως ὥστε τὸ φύλλον νὰ φαίνεται ἐξ αὐτῶν ἐκφυόμενον καὶ ν' ἀποτελῇται ἐκ τοῦ συνόλου εἶδος ἀνθεμίου (εἰκ. 2),

Αἱ παρατηρήσεις αὗται καθὼς καὶ τὸ εἶδος τῶν κοσμοῦντων φύλλων ὁδηγοῦν, νομίζω, εἰς λύσιν τοῦ ζητήματος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιθανόν. Ἡ κεφαλὴ παριστάνει θεότητα ἐκ τῶν κατωτέρων ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ φύσις στε-

νώτατα συνδέεται μετὰ τῆς δρυός. Τοιαῦται δὲ δὲν εἶναι ἄλλαι ἀπὸ τὰς Δρυάδας ἢ Ἀμαδρυάδας νύμφας (βλ. Roscher's Lexikon d. Mythologie κλπ. λ. Nymphen). Εἶναι γνωστὸν πόσον σφιχτὰ κατὰ τοὺς μύθους τῶν ἀρχαίων αἱ νύμφαι αὐταὶ συνδέονται μὲ τὴν ζωὴν τῶν δρυῶν καὶ κατόπιν τῶν δένδρων ὅλων γενικῶς. Ἡ φοβερὰ τιμωρία τοῦ Ἑρυσίχθονος ἢ τοῦ Τριόπα ποὺ κατέρριψε ἀγαπητὰς εἰς τὴν Δήμητρα δρυὲς καὶ λεύκας ἐκ τοῦ ἐν τῷ Δωτίῳ πεδίῳ (εἰς τὰ ἀνατολικά τοῦ Θεσσαλικοῦ κάμπου) ἄλσους τῆς¹ πληγώσας τὰς ἐνοικούσας νύμφας, ἢ ἀνταμοιβὴ ἄλλων θνητῶν οἱ ὅποιοι ὑπεστήριξαν γηραλέα δένδρα ἑτοιμα νὰ πέσουν καὶ παρέτειναν ἔτσι τὴν ζωὴν τῶν νυμφῶν καὶ ἄλλοι ἀνάλογοι μῦθοι ἀπετέλεσαν συχνὰ θέμα διὰ τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς, μάλιστα τοὺς ρομαντικο-εἰδυλιακοὺς λυρικοὺς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων (Καλλίμαχος Ὑμνος εἰς Δήμητρα· Ἀπολλώνιος Ρόδιος II 447 καὶ τὸ σχετικὸν σχόλιον· σχόλια εἰς Θεοκρ. III 13· κ. ἄ.). Ὡστε ἡ χρησιμοποίησις τῶν φύλλων τῆς δρυὸς ὡς λαλοῦντος συμβόλου καὶ ἀναγωγὴ λοιπὸν τῆς προκειμένης κεφαλῆς εἰς νύμφην τινα Δρυάδα ἔχει τὰς μεγαλυτέρας πιθανότητας².

Ἀντιρρήσεις εἶναι βέβαια δυνατόν νὰ ὑπάρξουν: ἐκτὸς τοῦ ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ παρούσα κεφαλὴ εἶναι σχεδὸν unicum μεταξὺ τῶν μνημείων τῆς τέχνης (ὅσον ἐγὼ τουλάχιστον γνωρίζω), τὰ εἰς τὰς νύμφας ἀναθήματα εἶναι προπάντων ἀνάγλυφα καὶ εἰδώλια, ὅχι δὲ ἀγάλματα ὁλόκληρα. Συμπεραίνει μὲν ὁ Σωκράτης διὰ τὸ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ἱερὸν ὅτι «Νυμφῶν τινων καὶ Ἀχελφου ἱερὸν ἀπὸ τῶν κορῶν τε καὶ ἀγαλμάτων ἔοικεν εἶναι» (Πλάτ. Φαῖδρ. 230 b), ἀλλὰ δυνατόν νὰ μὴ ἐννοεῖται ἄλλο τι ἀπὸ τὰ γνωστὰ μας πηλινὰ εἰδώλια καὶ ἀνάγλυφα τῶν ὁποίων μέγαν ἀριθμὸν φέρουν εἰς φῶς αἱ ἀνασκαφαὶ τοιούτων ἱερῶν καὶ ἄντρων. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ κατ' ἀρχὴν ἡ δυνατότης τῆς ἀναθέσεως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁλοκλήρων ἀγαλμάτων εἰς τὰς Νύμφας. Ἐχομεν ἄλλωστε περὶ τοῦ ἀντιθέτου τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausanίου (X. 12, 6) περὶ ἀγαλμάτων Νυμφῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν παρὰ τὸ μνῆμα τῆς Σιβύλλης ἐν Τρωάδι κρήνην, καὶ ὀλίγας ἄλλας ἀσθενεῖς ἐνδείξεις: ὅχι σπανίως ἀπεικονίζονται π. χ. ἐπὶ νομισμάτων καὶ ἀναγλύφων προτομαὶ Νυμφῶν μαζὶ μὲ ὁμοίας ἄλλων θεοτήτων (βλ. Roscher's Lexikon κλπ. λ. Nymphen σελ. 540 κέφ.). Τέλος ὑπάρχει τὸ μέγα πλῆθος ἀγαλμάτων τῶν Ναϊάδων Νυμφῶν ποὺ χρησιμο-

¹ Καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ ἀναφέρονται ἄλση δρυῶν ἱερὰ τῆς Δήμητρος: Πaus. VIII 42, 18.

² Στεφανώνονται καὶ αἱ Βάχαι κατὰ τὰ ὄργια των μὲ κλάδους ἀπὸ δρυὸς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλα δένδρα τῶν βουνῶν, ὥστε ἰδιαίτερα σχέσις των μὲ τὴν δρυὸν δὲν εἶναι πιθανή (Εὐριπ. Βάκχ. 110, 686, 703. [Θεοκρ.] XXVI 3). Ἐπίσης διὰ τὴν Ἑκάτην λέγει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος (Ἀργοναυτ. III 1214 καὶ σχόλ.) ὅτι περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς «... ἐστεφάνωντο σμερδαλέοι δρυῖνοις μετὰ πτόρθοισι δράκοντες» δὲν εἶναι ὁμῶς διὰ τὴν φύσιν τῆς Ἑκάτης ἀρκετὸν χαρακτηριστικὸν ἡ δρυς.

ποιούνται κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἀκριβῶς χρόνους ὡς διακοσμητικαὶ μορφαὶ τῶν κρηναίων οἰκοδομημάτων (Νυμφαίων) καὶ κρατοῦν λεκάνην ἔμπροσθέν των ἢ ἀκουμβοῦν ἐπὶ ὑδρίας ἢ κρατοῦν κάποιο πουλὶ κλπ. (βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Γ. Οἰκονόμος *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1923 σελ. 80 κἑξ., ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία). Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐτοποθετοῦντο εἰς κόγχας καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ ἀγάλματος ἦτο περιττὴ (βλ. π. χ. *Milet, I, v: Das Nymphaeum* 1919 ἐν σελ. 55 κἑξ. καταλέγονται τὰ αὐτόθι ἀνήκοντα διακοσμητικὰ ἀγάλματα Νυμφῶν, Ἀρτέμιδος, Ἡρακλέους κλπ. ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστα εἶναι ἀκατέργαστα ὀπισθεν). Τὸ αὐτὸ χαρακτηριστικὸν παρουσιάζει καὶ ἡ προκειμένη κεφαλὴ. Ἐπομένως τὸ ἄγαλμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκε δὲν ἦτο προωρισμένον νὰ φαίνεται ἀπὸ παντοῦ καὶ ἦτο τοποθετημένον πιθανώτατα ἐπίσης εἰς μίαν κόγχην. Ἄγνωστον μόνον παραμένει πάντοτε τὸ περιβάλλον ἀπὸ ὅπου προέρχεται, ἂν ἀπετέλει δηλ. λατρευτικὸν ἀνάθημα ἢ ἦτο ἀπλὴ διακοσμητικὴ μορφή· διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχομεν καὶ ρητὴν λογοτεχνικὴν μαρτυρίαν, τὸ ἐν Παλ. Ἀνθ. VI 189 ἐπίγραμμα τῆς Μοιροῦς: «Νύμφαι Ἀμαδρυάδες, . . . σῶζοιτε Κλεώνυμον, ὃς τάδε καλὰ εἶσαθ' ὑπαὶ πιτύων ὕμμι θεαὶ ξόανα» (βλ. καὶ *Wilamowitz, Hellenist. Dichtung II* σελ. 106). Ὅπως δὲ ἡ ἐρμηνεία τῆς κεφαλῆς ταύτης ὡς κεφαλῆς Δρυάδος μοῦ φαίνεται ὡς ἡ μᾶλλον πιθανή, μ' ὅλον ὅτι ὅμοιαι παραστάσεις λείπουν ἐντελῶς. Ἀλλὰ μέσα μεγαλυτέρας ἐξακριβώσεως δὲν ὑπάρχουν· οὔτε δὲ ἡ ἀνάλυσις τοῦ καλλιτεχνικοῦ τῆς τύπου, εἰς τὴν ὁποίαν μεταβαίνομεν, φωτίζει τὸ ζήτημα περισσότερον.

*

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει ἀσφαλὲς ἐξωτερικὸν τεκμήριον: ἡ ἐγγάρακτος δήλωσις τῆς ἱριδος τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἡ βαθουλὴ κόρη ἐμφανίζονται κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, γενικεύονται δὲ ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων καὶ ἀργότερον (*Lippold, Kopien* κλπ. σελ. 89 κἑφ.). Ἐπειδὴ ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς παραστάσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ περιορίζεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ πορτραῖτα, ἀργότερον δὲ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰς ἰδεαλιστικὰς κεφαλὰς καὶ ἐν γένει τὰ ἔργα ποὺ μιμοῦνται παλαιότερα πρότυπα, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἡ προκειμένη κεφαλὴ ὑπάγεται, πρέπει αὕτη νὰ τοποθετηθῇ μᾶλλον εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντωνίνων ὅπου μᾶς φέρει καὶ γενικώτερον ἡ τεχνικὴ τῆς, ἡ μᾶλλον λεία ἐπεξεργασία τοῦ μαρμάρου.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον ἔχει ἡ κεφαλὴ αὕτη πλεῖστα χαρακτηριστικὰ τοῦ κλασσικοῦ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος καὶ δὴ τοῦ δευτέρου ἡμίσεώς του. Αὐτοῦ μᾶς φέρουν πρῶτον τὸ ἐντελὲς στρογγυλόν, μεστὸν εἰς τὰς παρειὰς καὶ τὴν σιαγὸνα πρόσωπον· ἔπειτα εἰς τὸ στόμα, ὃχι μόνον τὸ κάτω χεῖλος ποὺ εἶναι περισσότερον προβεβλη-

μένον και σαρκῶδες ἀπὸ τὸ ἐπάνω, ἀλλὰ καὶ τὸ κλείσιμόν του, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ τομή του, ἡ ὁποία εἶναι καμπύλη πρὸς τὰ κάτω (ἐξ αἰτίας τῆς χαμηλῆς τοποθετήσεως τῶν δύο γωνιῶν) καὶ δὲν παρουσιάζει κανένα κυματισμόν· ἔπειτα ἡ πολὺ πλατεῖα βάσις τῆς ρινός, ἴση σχεδὸν πρὸς τὸ μῆκος τοῦ στόματος. Εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς πρέπει πρῶτον νὰ παραμερίσωμεν τὰ νέα στοιχεῖα τοῦ τεχνίτου τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ὅπως εἶναι ἰδίως ἡ ὀξεῖα καὶ γωνιώδης δήλωσις τῶν πτυχῶν ποὺ σχηματίζονται ἐπὶ τοῦ ἄνω καὶ ὑπὸ τὸ κάτω βλέφαρον κατὰ τ' ἄλλα, οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι τοποθετημένοι ὀριζοντίως μὲ ἐλαφρὰν πλαγίαν κλίσιν πρὸς τὰ κάτω, ἡ ὁποία δυναμώνεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐντονωτέραν ὁμοίαν κατεύθυνσιν τῶν ὀφρύων (δικαιολογουμένην ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ βλέμμα διευθύνεται πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ συνεπῶς αἱ ἐσωτερικαὶ γωνίαι τῶν ὀφρύων πρὸς τὴν ρίζαν τῆς ρινός ἀνυψώνονται)· ἡ κατεύθυνσις αὕτῃ τῆς γραμμῆς τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι σχεδὸν παράλληλος μὲ τὴν πρὸς τὰ κάτω τοῦ στόματος¹ καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τῆς γραμμῆς τῆς σιαγόνος σχεδὸν τέλειον κύκλον. Ἡ κόμη χωρίζεται ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ μετώπου, κατ' ὀξεῖαν γωνίαν μάλιστα, κατέρχεται δὲ ἔπειτα κυματιστὴ πρὸς τὰ πλάγια καὶ δίδει τριγωνικὸν περίγραμμα εἰς τὸ μέτωπον· περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποδόσεως θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἐργασίας τῶν ὠτων ἡ διατήρησις τῆς κεφαλῆς δὲν ἐπιτρέπει νὰ κρίνωμεν. Καὶ ὅμως ἐνῶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ στυλ τῆς κεφαλῆς εἶναι κλασσικά, δὲν ὑπάρχει τύπος κλασσικὸς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ὠρισμένος τὸν ὅποιον νὰ ἀντιγράφη ἢ νὰ μιμηται ὁ κλασσικιστὴς αὐτὸς τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων. Ἐπειδὴ αὐτὸ ἔχει κάποιαν γενικωτέραν σημασίαν, δὲν εἶναι περιττὸν νὰ βεβαιωθῇ ἀναλυτικῶς τὸ πρᾶγμα.

Κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιορισθῇ τὸ ὑποθετικὸν αὐτὸ πρότυπον μέσα εἰς ὅρια χρονικὰ ἢ ἐργαστηριακὰ στενά, ἔστω καὶ ὅχι αὐστηρά. Τὸ μεστὸν στρογγυλὸν πρόσωπον κυριαρχεῖ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν 5^{ον} αἰῶνα, ἂν καὶ ἤδη αἱ περὶ τὸ τέλος του κεφαλαὶ μεταβαίνουν πρὸς τὸ ὠοειδὲς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Τὸ πρᾶγμα εἶναι πολὺ γνωστὸν καὶ περιττὸν εἶναι νὰ μνημονευθοῦν παραδείγματα. Περισσότεραν ποικιλίαν παρουσιάζουν τὰ περὶ τὸ στόμα μέρος· εἰς τὴν ἐξεταζομένην κεφαλὴν τὸ σαρκῶδες καὶ λίαν προβεβλημένον κάτω χεῖλος ἔχει περίγραμμα ἐντελῶς μὲν στρογγυλὸν ἀλλὰ μικρότερον ἀπὸ τὸ ἐπάνω. Εἰς τὰς κεφαλὰς τοῦ 6^{ου} ἡμίσεως τοῦ 5^{ου} αἰῶνος τὸ ἐπανευρίσκουμεν ἄλλοτε ἐντελῶς ὅμοιον καὶ ἄλλοτε μὲ ἀμβλειογωνιώδες περίγραμμα· ἀναφέρω μερικὰ παραδείγματα, ποὺ θὰ χρησιμεύσουν καὶ διὰ τὰς ἄλλας συγκρίσεις: κεφαλὴ Δορυφόρου τῆς χαλκίνης προτομῆς

¹ Ἐχομεν δηλ. ἔτσι ἐνώπιόν μας ἐξέλιξιν γούστου ἀντίθετον πρὸς τὸ ἀρχαϊκόν, ὅπου αἱ γραμμαὶ τοῦ στόματος καὶ τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι ἐπίσης παράλληλοι, ἀλλ' ἀντιθέτως, πρὸς τὰ ἐπάνω· πρβλ. οἰονδήποτε πρόσωπον Κόρης τῆς Ἀκροπόλεως.

τοῦ Μουσείου Νεαπόλεως (*Kunstgeschichte in Bildern*² I 257, 6· εἰς τὰς εἰκόνας τῆς συλλογῆς αὐτῆς γίνονται καὶ αἱ κατωτέρω παραπομπαί)· κεφαλὴ Διαδουμένου τοῦ ἀντιγράφου τῆς Δρέσδης (*K. i. B.*² I 257, 9)· κεφαλὴ Ἡρας Farnese Μουσείου Νεαπόλεως (288, 11)· κεφαλὴ Ἡρας Βρεττανικοῦ Μουσείου (288 3)· πολλαὶ κεφαλαὶ ἀπὸ τὰς μετόπας τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῦς (288, 5, 6, 7)· κεφαλὴ «Λημνίας» (288, 4)· κεφαλὴ Ἀθηνᾶς Μουσείου Βιέννης (283, 7)· διάφορα ἀντίγραφα κεφαλῆς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου (246, 5, 6, 7)· κεφαλὴ Κόρης Albani (248, 3) καὶ πλεῖστα ἄλλα. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι δι' ἐλαχίστας ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀσφαλῆς ἢ εἰς ὥρισμένον ἐργαστήριον ἀπόδοσις· ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι τὴν ἐκ τοῦ Ἡραίου κεφαλὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἀριθ. 1571. *K. i. B.*² I 288 5. *Waldstein Argive Heraeum* πίν. XXXVI) — ἡ ὁποία ὡς πρὸς τὴν προβολὴν τοῦ κάτω χεῖλους, τὴν περιφέρειάν του καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸ σκίασιν ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα μὲ τὴν κεφαλὴν μας — ὁ μὲν Waldstein ἀπέδωκεν εἰς τὸν Πολυκλείτον, ὁ δὲ Furtwängler (*Meisterwerke* σελ. 443) θεωρεῖ ὡς ἔργον ἀττικόν. Τὴν αὐτὴν ἐντελῇ σχεδὸν ἔλλειψιν κυματισμοῦ εἰς τὴν τομὴν τοῦ στόματος παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν ἄνω μνημονευθεισῶν κεφαλῶν, εἰς τὰς ὁποίας προσθετέα ἢ ὑπὸ τοῦ C. Blümel δημοσιευθεῖσα κεφαλὴ Ἀθηνᾶς (*Zwei Strömungen*, 1924, πίν. III 1, 2), τὴν ὁποίαν πιστεύει προερχομένην ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μετοπῶν τοῦ Παρθενῶνος, παραβάλλει δὲ καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ Πειριίθου ἐκ τοῦ δυσμικοῦ αἵώματος τῆς Ὀλυμπίας (αὐτ. πίν. IV, 4, 5).

Ὡς πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς κεφαλῆς μας, παρατηρητέα ἢ πολὺ ἀσθενὴς καμπύλη τοῦ κάτω ἰδίως βλεφάρου, τὸ λίαν ὀξὺ καὶ ἀπότομον τοῦ πρὸς τὰς παρεῖας περιγράμματος, ἢ μὴ δῆλωσις τῆς δακρυγόνου χώρας καὶ ἐν γένει ἢ ἔλλειψις κάθε πλαστικότητος εἰς τὰ κάτω τῶν ὀφρύων λιπώδη μέρη τῶν βλεφάρων ποὺ παριστάνονται σχεδὸν ἐντελῶς ἐπίπεδα· τὰ πλεῖστα τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν ἐπανευρίσκομεν ἰδιαιτέρως ὅμοια εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης χαλκίνης προτομῆς τοῦ Δορυφόρου τοῦ Ἀπολλωνίου (Μουσ. Νεαπόλεως πρβλ. καὶ *Bulle sch. Mensch*² σελ. 442 καὶ πίν. 194, 5)· ἀλλὰ θὰ ᾔτο αὐταπάτη ἂν ἐπ' αὐτῶν ἠθέλαμεν νὰ στηρίξωμεν στενωτέραν σχέσιν τῆς κεφαλῆς μας μὲ τὸν Πολυκλείτειον τύπον.

Ἡ κόμη τῆς κεφαλῆς ἀπομακρύνεται περισσότερον ἀπὸ τὸν τρόπον τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. ἔχομεν μὲν ἤδη εἰς αὐτὸν τὴν ὀξεῖαν κορυφὴν τοῦ μετωπικοῦ τριγώνου καθὼς καὶ τὸν πρὸς τὰ πλάγια καὶ κάτω κυματισμὸν τῆς (βλ. τὰς περισσοτέρας τῶν μνημονευθεισῶν κεφαλῶν)· ἀλλὰ πρῶτον, τὸ περίγραμμα τὸ ὁποῖον σχηματίζεται οὕτω ἐπὶ τοῦ μετώπου εἶναι καὶ αὐτὸ κυματιστὸν (κεφαλὴ Λημνίας *K. i. B.*² 288, 4· κεφαλαὶ «Ἀμαζόνων Φειδίου, Πολυκλείτου, Κρησίλα» αὐτ. 256, 1, 3, 4, 7. ἀντίγραφον Hertz κεφαλῆς Νίκης Παιωνίου αὐτ. 266, 6· κλπ.), ὅπως ᾔτο καὶ ὅταν

ἐκυριάρχει τὸ κάπως παλαιότερον κτένισμα τὸ ὁποῖον βλέπομεν π. χ. εἰς τὰς Λαπιθίδας τοῦ ἀετώματος τῆς Ὀλυμπίας, εἰς τὴν ἐκ Cherchel Δήμητρα τοῦ Βερολίνου καὶ εἰς τὴν «Verhüllte Frau» τοῦ αὐτοῦ Μουσείου (Κ. i. B.² 248, 2 καὶ 236, 5-6). Ἐπειτα ὁ τρόπος τῆς δηλώσεώς της εἶναι ἀνεξαιρέτως εἰς ὅλας τὰς μνημονευθείσας κεφαλὰς ὁ ἐντελὼς πλαστικός, κατὰ τὸν ὁποῖον κάθε βόστρυχος, μαλακὸς καὶ εὐλύγιστος, ἔχει ἰδικήν του ἀτομικὴν ζωὴν (τυπικὸν ἀλλὰ θαυμαστὸν παράδειγμα ἡ κόμη τῆς Λημνίας). Εἰς τὴν ἐξεταζομένην κεφαλὴν ἀντιθέτως, ἡ κόμη κατέρχεται ἐπίσης κυματιστὴ πρὸς τὰ πλάγια, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὸν τρόπον τῶν κεφαλῶν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, σχηματίζει δηλ. ἐκατέρωθεν γραμμὰς σχεδὸν εὐθείας οὕτως ὥστε τὸ μέτωπον ἀποβαίνει ἐντελὼς τριγωνικόν. Νομίζει μάλιστα κανεὶς ὅτι εἰς τὴν κεφαλὴν μας ἰδιαιτέρα κατεβλήθη φροντὶς νὰ τονισθῇ τὸ εὐθύγραμμον τοῦτο περίγραμμα καὶ κατὰ τοῦτο διδακτικὴ εἶναι ἡ παραβολή της μὲ τὸ ἐν Βερολίῳ ἀντίγραφον τῆς κεφαλῆς τῆς «Ἀριάδνης» (Μουσ. Βερολ. ἀριθ. 610, *Bulle sch. Mensch*² εἰκ. 170) καὶ τούτου μὲ τὸ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν πρωτότυπον (ἀριθ. 182, *Bulle* ἔ. ἀ. πίν. 253). Ἐπὶ πλέον, εἰς τὴν κεφαλὴν μας ἡ κόμη ἀποδίδεται περισσότερον ζωγραφικά.

Τέλος ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἐντύπωσιν ἐκ τοῦ τύπου τῆς προκειμένης κεφαλῆς δύναται αὕτη νὰ παραβληθῇ ἀκόμη καὶ μὲ τὰς κεφαλὰς τῶν Καρυατίδων τοῦ Ἐρεχθείου, μὲ τὴν ἐκ Λέρνης κεφαλὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (ἀριθ. 118, *Bulle* ἔ. ἀ. πίν. 251, ὁ ὁποῖος τὴν θεωρεῖ μετέβασιν ἀπὸ τοῦ τύπου τῆς κεφαλῆς τῶν Καρυατίδων εἰς τὰς κεφαλὰς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, σελ. 530 κέφ.) καὶ — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέραν ἔχει σημασίαν διὰ τὴν περίπτωσίν μας — μὲ τοὺς τύπους τῶν Νυμφῶν τὰς ὁποίας βλέπομεν εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὰς ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα (π. χ. εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἐχέλου καὶ τῆς Βασίλης Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 1783, εἰς τὸ ἀνάγλυφον Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 1329 κ. ἄ.).

Τὸ συμπέρασμα ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι προφανές: ἡ προσπάθεια νὰ συνδεθῇ ἡ προκειμένη κεφαλὴ γενετικῶς μὲ ὠρισμένον κλασσικὸν πρότυπον, μὲ ἔργον προερχόμενον ἐξ ὠρισμένης καλλιτεχνικῆς σχολῆς καὶ χρονικῆς περιόδου, θὰ ἦτο βιασμός τῆς πραγματικότητος, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων τοιούτων συσχετίσεων.

*

Ἡ ἐκ τῆς ἐξετασθείσης κεφαλῆς αἰσθητικὴ ἱκανοποίησις εἶναι πολὺ μικρά. Ἐχει μόνον τὴν κλασσικιστικὴν ἐκείνην γαλήνην καὶ καθαριότητα, ποὺ ἀρέσει εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἀκόμη δὲ καὶ κάποιαν ὑψηλὴν ἔκφρασιν τὴν ὁποίαν πιθα-

νῶς ἤθελαν νὰ τονίσουν περισσότερον οἱ κλασικισταὶ αὐτοὶ δίδοντες, τόσον διὰ τὰ πορτραῖτα ὅσον καὶ διὰ τὰς ἰδεαλιστικὰς κεφαλὰς, κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἄνω εἰς τὸ βλέμμα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐν τούτοις εἶναι σύνολον ἄψογον καὶ ψυχρόν, ἐνθυμίζον ὠρισμένους τύπους Μεδουσῶν. Ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἔργων ἐκείνων τὰ ὅποια, προκειμένου περὶ ζωγραφιῶν, ὁ Winckelmann περιφρονητικῶς ὠνόμαζε «*fein und glatt ausgepinselt*» (Erinnerung über die Betrachtung der alten Kunst). Καὶ δὲν εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον ἢ ἀνωτέρω μακρὰ ἀπασχόλησίς μας μὲ αὐτὸ νὰ κριθῇ ὡς ἀμφιβόλου σκοπιμότητος. Ἐν τούτοις ἡ στυλιστικὴ τοῦ ἀνάλυσις εἶναι πολὺ διδακτικὴ. Εἶδομεν ὅτι ἡ κεφαλὴ αὐτὴ δὲν ἀνάγεται εἰς ὠρισμένον πρότυπον. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται καὶ περὶ συνειδητοῦ *pastiche*. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἄλλοι ἐντρίβετεροι ἐρευνῆται θὰ δυνηθῶν ἴσως νὰ διαπιστώσουν καὶ κατὰ ἀκόμῃ περισσότερον θετικὸν διὰ τὰς στυλιστικὰς σχέσεις τῆς προκειμένης κεφαλῆς. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι τὸ σημαντικώτερον ἐξ αὐτῆς κέρδος εἶναι τὸ ἀκόλουθον: μᾶς δίδει τὴν κατὰ μέσον ὅρον τυπικὴν εἰκόνα ποὺ εἶχε περὶ τῆς κλασσικῆς τέχνης ἡ ἀνατολικο-ἑλληνο-ρωμαϊκὴ κοινωνία τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Εἶναι φυσικὸν ὅτι, δοθέντος κατ' ἀρχὴν τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ τὴν κλασσικὴν τέχνην, οἱ τεχνῖται δὲν περιορίζοντο μόνον εἰς μᾶλλον ἢ ἥτιον πιστὰ κατὰ παραγγελίαν ἀντίγραφα ὠρισμένων ἀριστουργημάτων, ἀλλ' ἐξετάλουν καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀορίστως κλασικιστικὰ ἔργα σύμφωνα πρὸς ἓνα γενικὸν κανόνα ὁ ὅποῖος ἀσυνειδήτως εἶχε διαμορφωθῇ μέσα τους, δι' ἀφαιρέσεως, ἀπὸ τὴν συνεχῆ ἀπασχόλησίν των μὲ τὰ κλασσικὰ πρότυπα. Πολὺ περισσότερον ἰσχύει αὐτὸ διὰ τεχνίτας δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως, ἐργαζομένους ἀντανεκλαστικῶς, ἐκ τοιούτου δὲ κύκλου προέρχεται ἡ ἐξετασθεῖσα κεφαλὴ¹.

Δυστυχῶς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα δὲν ἔχει ἀκόμῃ πολὺ προχωρήσει. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαιολόγων διὰ τὰς ρωμαϊκὰς ἀντιγραφὰς (Kopien) καὶ μεταπλάσεις (Umbildungen) τῶν κλασσικῶν ἔργων ἀφετηρίαν εἶχεν ἕως τώρα, ὅπως ἦτο φυσικὸν ἄλλωστε, ἀποκλειστικῶς τὸ κλασσικὸν πρότυπον καὶ ὄχι τὸν κλασικιστὴν· δὲν εἶναι δὲ μικρὸν τὸ ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης κέρδος τῆς ἐπιστήμης. Ἐντελῶς μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ εἰργάσθη καὶ ὁ τελευταῖος ἀσχοληθεὶς μὲ τὸ ζήτημα Lippold συνειδητῶς μάλιστα ἀντιτιθέμενος πρὸς τὴν νεωτέραν τάσιν (Kopien σελ. 1). Ἀλλ' ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἐρεῦνης κάθε ἄλλο παρὰ διαφωτίζει τὸ πρόβλημα τῆς καλλιτεχνικῆς ζωῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, Διότι μένει ἔτσι ἄγνωστος ὡς πρὸς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην ἡ γενικωτέρα ψυχρὸς-

¹ Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἀποτελεῖ καὶ ὁ ἐκ τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου προερχόμενος χάλκινος Ἀπόλλων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (*Bulle sch. Mensch* πίν. 51), εἰς τὸν ὅποτον ὁ μὲν Furtwängler ἔβλεπεν ἑλληνιστικὴν μεταπλάσιν ἐνὸς προτύπου τοῦ Εὐφράνορος, ὁ δὲ Bulle, ὀρθῶς, νομίζω, τυπικὸν παράδειγμα κλασικιστικῆς ἐργασίας τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος (συζητήσιμος μόνον μένει ἡ χρονολόγησίς του).

θεις και νοοτροπία από την όποιαν έπήγασαν αί ποικίλαι αύται τάσεις¹. Δέν έξαντλείται αύτη μέ την συνηθισμένην βεβαίωσιν περι στείρευσεως τών δημιουργικών δυνάμεων, αλλά τεμαχίζεται μόνον αύθαιρέτως· παρατηρήθη πολύ σωστά ότι είναι ίσως ιδιόν μας λάθος άν άναγνωρίζωμεν δημιουργικήν δύναμιν είς τούς Ρωμαίους μόνον εκεί όπου δέν είναι δυνατή ή διαρκής σύγκρισις και μέτρησις μέ τά έλληνικά έργα (K. Lehmann-Hartleben «Gnomon» II, 1926, σελ. 29). Πράγματι τó πρόβλημα, τó όποϊον ή βαθύτερα ένατένισις κοινωνικών έκδηλώσεων όπως ή τέχνη μάς προβάλλει, είναι: είς ποίαν σχέσιν εύρίσκονται μεταξύ των τά φαινομενικώς τόσον διάφορα καλλιτεχνικά φανερώματα τών χρόνων εκείνων (πορτραίτο, ιστορικόν ανάγλυφον, ιδεαλιστικός κλασικισμός); ποία ή βαθεία πηγή από όπου ξεκινούν; Η σημερινή κατάσταση της έρεύνης δέν έπιτρέπει ακόμη την λύσιν του· άλλ' ήδη γίνονται έκ μέρους τών νεωτέρων γενναία βήματα πρòς αύτήν.

Χ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

¹ Η άκρως ενδιαφέρουσα σχετική μελέτη του B. Schweitzer, *Der Bildende Künstler u. d. Begriff des Künstlerischen in der Antike* (N. Heidelberger Jahrbücher 1925 σελ. 28-132) είναι ήμιτελής κατά τούτο, ότι προσπαθεί ν' άποκτήσῃ την γνώσιν αύτήν άποκλειστικώς έκ της έρεύνης τών μνημείων της σκέψεως της έποχής εκείνης και δέν προχωρεί είς σύγκρισίν της μέ τά σύγχρονα έργα της τέχνης· ακόμη δέ σταματά είς τó ιδεολογικόν επίπεδον.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΣΑΜΟΥ

1. ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΣΤΗΛΗ (3)

Οἱ κάτωθι μαρμάρινοι ἐνεπίγραφοι σπόνδυλοι, ἅπαντες ἀποκεκρουμένοι ἢ εἰς τεμάχια, εὗρέθησαν τῷ 1913, ἐν τῷ ἐγγυὲς τῆς πολίχνης Τηγανίου ἀγρῷ τοῦ

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή ἐκ Σάμου.

ιερέως Κωνστ. Δημητριάδου (ἐνθα καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφή), ἀποτελοῦντες μετ' ἄλλων ἀγράφων πλακῶν τὸ κάλυμμα ἀρχαίου ὀχετοῦ. Μετεφέρθησαν ἔκτοτε εἰς τὸ Μουσεῖον Τηγανίου καὶ ἐκτίσθησαν, προσωρινῶς καὶ χάριν καλλιτέρας διατηρήσεως, εἰς στήλην ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιφερείας ἐνὸς ἐκάστου (εἰκ. 1 καὶ 2) ἀριθμηθεῖσαν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ὡς ἑξῆς:

Σπόνδυλος πρώτος. Διαμ. 1.05, πάχ. 0.15, ὕψος γραμμ. 0.012 μ.

1	ΙΔΙΑΣΝΙΚΙΟΥ	Κ]υδίας Νικίου
	ΝΙΚΙΑΣΚΥΔΙΟΥ	Νικίας Κυδίου
	ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣΙΩΛΟΥ	Μητροδωρος Ζωΐλου
	ΙΩΙΛΟΣΑΠΟΛΛ . . .	Ζωΐλος Ἀπολλ[οδώρου

Εικ. 2. Ἐπιγραφὴς ἐκ Σάμου ἀνώτατον τμήμα.

2	ΗΡΩΙΔΗΣΔΙΟΝΥΣ	Ἡρωΐδης Διονυσίου
	ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣΔΙΟΝΥΣΙΟΥ	Ἀντίπατρος Διονυσίου
	ΣΩΣΙ . ΤΡΑΤΟΣΦΙΛΩΝΟΣ	Σωσί[σ]τρατος Φίλωνος
	ΝΕ . ΚΛΗΣΔΙ ΡΟΥ	Νε[σ]κλῆς Δι[σ]δώρου
3	. . ΟΛΛΟΔΩΡΟΥ	Ἀπ[σ]λλοδώρου
4	ΕΥΚ ΑΚΙΔΟΥ	Εὐκ ακίδου
	ΕΡΜ	Ἑρμ
	ΣΩ	Σω

5	. . . ΟΣΔΙΟΔΩΡΟΥ ΚΛΕΟΣΘΕΝΗΣΙΩΙΛΟΥ ΚΡΑΤΩΝΞΕΝΟΧΑΡΟΥ	. . . ος Διοδώρου Κλεοσθένης Ζωΐλου Κράτων Ξενοχάρου
6	 ΓΙΤ	 Γιτ

Σπόνδυλος τέταρτος. Διαμ. 0.97, πάχ. 0.15 μ.

1	 ΟΥ ΤΥΝΝΙΧΟΣΒΡΥΩΝΟΣ ΦΙΛΙΣΤΗΣΠΥΘΙΟΣ ΑΛΛΙΟΣΣΑΤΥΡΙΔΟΥ Υ	 ου Τύννιχος Βρύωνος Φιλίστης Πύθιος Ἄλλιος Σατυρίδου υ
2	 Η ΑΓΟΡΟΥ ΗΡΟΔΟΤΟΣΠΥΘΑΓΟΡΟΥ ΗΓΕΣΤΡΑΤΟΣΜΝΗΣΙΘΕΟΥ ΜΝΗΣΙΘΕΟΣΗΓΕΣΤΡΑΤΟΥ	. . . η . . . [Πυθα]γόρου Ἡρόδοτος Πυθαγόρου Ἡγέστρατος Μνησιθέου Μνησίθεος Ἡγεστράτου
3	ΟΙΑ . . . Ο ΠΡΟΞΙΘΕΜΗΣΔΙΟΜΟΝΟΣ ΡΟΣΛΥΚΟΦΡΟΝΟΣ ΦΕΡΕΚΛΗΣΛΥΚΟΦΡΟΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣΛΥΚΟΦΡΟΝΟΣ	οια . . . ο Προξιθέμης Διόμονος ρος Λυκόφρονος Φερεκλῆς Λυκόφρονος Δημήτριος Λυκόφρονος
4	ΕΔΙΟΜΙΟΣΕΠΙΚΟΥΡΟΥ ΕΥΑΔΙΤΗΣΓΕΝΝΑΙΟΥ ΛΥΑΡΟΣΜΕΛΙΣΣΙΟΥ Τ + ΣΙΚΑΙΔΟΥ	Ἐδιόμιος Ἐπικούρου Εὐαδίτης Γενναίου λυαρος Μελισσίου . . . τ . . . + σικαίδου
5	 ΟΣΕΡΜΟΑΝ . . . ΙΠΠΙΑΣΚΑΛΛΙΠΠΟΥ ΔΩΡΟΣΣΙΜΩΝΟΣ Γ	 ος Ἑρμοάν[ακτος] Ἰππίας Καλλίππου Δῶρος Σίμωνος Γ
6	. . . ΗΣ . . . ΟΣ+ΑΝ . . . ΙΜΕΝΗΣΙΗΝΟΔΩΡΟΥ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΟΣΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	. . . ης . . . ος+αν . . . ιμένης Ζηνοδώρου Λυκούργος Δημητρίου ος Δημητρίου

Σπόνδυλος πέμπτος. Διαμ. 0.51, πάχ. 0.15 μ.

1	. . . ΑΝΤΑΔΟΣ . . . ΟΥ ΙΣΜΝΗΣΑΙΟ . . . ΣΙΟΣΣΩΣΑ — ΟΣ . Α ΗΝΕΟΥ	. . . ανταδος . . . ου ις Μνήσαιο[ς] . . . σιος Σωτα — ος . α ηνέου
---	--	---

2	ΝΥΔ ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΠΥΘΗΣΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	Νυδ Ἀρτεμίδωρος Φαινομένου Πυθῆς Φαινομένου
3	ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣΙΩΠΥΡΟΥ ΙΩΠΥΡΟΣΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ Ε	Δημοσθένης Ζωπύρου Ζώπυρος Δημοσθένους Ε
4	ΑΝΤΙΦΑΝ ΑΛΚΙΜΟΥ	Ἀντιφάνης Ἀλκίμου

Σπόνδυλος ἕκτος. Διαμ. 0.67, πάχ. 0.13 μ.

1	ΑΛΑΙΕΙΣ ΕΥΒΟΕΩΝΗΜΕΙΩ ΑΝΘΙΠΠΙΔΗΣΜΑΙ ΑΝΤΩΝΑΚΤ . ΣΙΠ	Ἀλαιεῖς Εὐβοέων ἡ μείζων Ἀνθιππίδης Μαι αντώνακτ σιπ
2	ΚΑΣΤΑΛΕΙΣ ΙΚΑΛΕΙΣ ΑΓΙΣΗΓΕΣΤΡΑΤΟΥ . . . ΙΠΠΟΥ ΠΥΘΑΓΟ . . . Θ	Κασταλεῖς ικαλεῖς Ἄγισ Ἡγεστράτου . . ιππου Πυθαγόρας Θ
3	ΘΕΩ ἘΦΕΙΔΗΣΔΙΟΜΩΝΟΥ ΕΙΠ . . . ΩΝ . . . ΝΟ .	Θεω Ἀφεαίδης Διομώνου Εἶπ . . . ων . . . νο .

Σπόνδυλος ἕβδομος. Διαμ. 0.88, πάχ. 0.14 μ.

1	ΣΩΤΗΡΙΧΟΣΥΒΛΗΣΙΟΥ ΙΩΙΛΟΣΣΘΕΝΝΙΔΟΥ ΣΘΕΝΝΙΔΗΣΙΩΙΛΟΥ	Σωτήριχος Ὑβλησίου Ζώϊλος Σθεννίδου Σθεννίδης Ζωΐλου
2	ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣΙΑΤΡΟΚΛΕΙΔΟΥΣ ΡΟΔΙΟΣΚΛΕΙΤΩΝΟΣ ΣΤΑΦΥΛΟΣΚΛΕΙΤΩΝΟΣ ΔΙΩΝΑΡΙΣΤ . . . ΙΟΥ	Ἀπολλόδωρος Ἱατροκλείδους Ῥόδιος Κλείτωνος Στάφυλος Κλείτωνος Δίων Ἀριστ . . . ίου
3	 ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ . . . ΛΟΔΩΡΟΥ	. . . Ἀγαθοκλέους Ἀπολλοδώρου

Ὁγδοὺς σπόνδυλος συγκείμενος ἐκ δύο τεμαχίων ἀσχέτων. Τεμαχ. Α΄
περιφ. 0.88, διαμ. 1.15, πάχ. 0.47 μ.

1	 ΛΥΜΗΝΟΥ ΗΣ	λυμήνου ης
---	---	---------------

2	. . ΙΜΩΝΟΣΔΗΜΟΥ	ιμωνος Δήμου
	ΣΩΤΗΡΙΧΟΣΛΕΩΝΙΔ	Σωτήριχος Λεωνίδου
	ΣΥ . . ΛΑΜΠΙΑΣΔΕ . .	λαμπίας Δε
	 ΩΝΗΣΙΛΕΩΣ	ωνησίλεως

Ώγδού σπονδύλου. Τεμαχ. Β΄ περιφ. 0.79, διαμ. 0.36, πάχ. 0.09.

1	 ΗΣΕΠΙΓΕΝΟΥΣ	ης Ἐπιγένους
	ΑΘΗΝΟΦΑΝΤΟΣΙΣΤΙΑΙΟΥ	Ἀθηνόφαντος Ἰστιαίου
	 ΑΙΝΟΣΗΡΑΚΛΕ	. . . αινος Ἡρακλέους
2	ΘΡΑΣΥΔΗΙΟΣ	Θρασυδήϊος
	ΘΡΑΣΥΔΗΙΟΣ	Θρασυδήϊος
	ΛΕΟΣΘΕΝΙΔΗΣ	Λεοσθενίδης

Ἐννατος σπόνδυλος ἐκ τριῶν τεμαχίων ἀσχέτων.

Α΄) 1	ΤΟΣΑΠΟΛΛ . ΝΙΟΣΑΠΟ -- ΡΟΥ	τος Ἀπολλ[ώ]νιος Ἀπο[λλοδώρου]
	ΘΡΑΣΥΜΕΝΗΣΘΡΑΣΥΜΕΝΟΥΣ	Θρασυμένης Θρασυμένους
	Ε ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣΣΩΣΙΣΤΡΑΤΟΥ	ε Ἀρίσταρχος Σωσιστράτου
2	ΘΕΟΔΟΤ	Θεοδοτ
	ΘΕΟΔΟΤ	Θεοδοτ
	ΛΥΚΙΣ	Λύκισ
Β΄) 1	ΗΣΙΟΥ	ησίον
	ΜΠΟΥ	μπου
	ΤΟΣ	πος
2	ΠΑΝΤ . . . ΝΤΑΙ	Παντ . . . νται
	ΠΑΝΤΑΓΝΩΤΟΣ	Παντάγνωτος
	ΓΛΑΥΚΙΠΡΟΣΠΟ . .	Γλαύκιπρος Πο . .
Γ΄) 1	ΑΓΟΡΟΥ	. . . αγόρου
	ΑΧΕΛΩΙΟΥ	Ἀχελώου
	ΑΧΕΡΩΝΟΣ	Ἀχέρωνος
2	ΠΑΝΤΑΓΝΩΤΟΣ	Παντάγνωτος
	ΙΣΤΙΑΙΟΣ . .	Ἰστιαῖος
		_____
	ΛΙΓ	Λιγ . .

Δέκατος καὶ ἐνδέκατος σπόνδυλοι συγκείμενοι ἐκ πολλῶν τεμαχίων σπονδύλων
ἀσχέτων ἀλλήλοις καὶ ἀνίσως τοποθετημένων, ὡς ἐξῆς:

A') 1	. . . ΟΣΠΥΘΩΝΟΣ ΗΡΩΔΗΣΠ.ΘΩΝΟΣ ΕΥΜΟΛΠΟΣΙΩΠΥΡΙΩΝΟΣ ΕΠΙΓΕΝΗΣΠΥΡΣΩ	. . . ος Πύθωνος Ἡρωίδης Πύθωνος Εὐμόλπος Ζωπυρίωνος Ἐπιγένης Πύρσω[νος]	A' 0.92 0.16 0.23
2	ΑΝΔΡΟΚΛΗΣΑΣΤΥ ΑΣΤΥΑΝΑΞΑΝΔΡΟΚΛΕΟΥΣ ΛΕΟΝΤΙΣΔΙΟΓΕΝΟΥΣ . . . ΑΝ ΦΙΛΤΗΣΑΡΗΤΟΥ ΑΣΙΟΣΑΡΗΤΟΥ	Ἀνδροκλῆς Ἀστυ[άνακτος] Ἀστυάναξ Ἀνδροκλέους Λέοντις Διογένης . . . αν Φιλτῆς Ἀρήτου Ἀσιος Ἀρήτου	
B') 1	ΠΣ ΑΓΙΑΔΗΣΔΟΚΙΜΟΥ ΡΙΣΤΩΜΕ . . Ι . . Ο . Κ	Π[ο Ἀγιάδης Δοκίμου ριστωμε . . ι . . ο . κ	B' 0.47 0.08 0.20
Γ') 1	. . . ΟΣΠΑΡΜΕ Σ . . ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΗΣΜΕΝ Σ . . ΚΟΝ . . .	ος Παρμε[νίων;] Σ . . Ἀριστοκράτης Μέν . . Σ . . κον . .	Γ' 0.35 0.155 0.105
Δ') 1	ΣΙΟ . . . ΙΣΑΙΣ ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΑ	σιο . . . ισαις Ἀριστοδήμα[ς]	Δ' 0.71 0.31 0.035
Ε') 1	ΚΛΕΟΣ . . ΙΩΙΛΟΥ ΘΕΟΓΕΝΗΣ . . ΔΟΥ	Κλεος . . Ζωΐλου Θεογένης . . . δου	Ε' 0.59 0.22 0.06

Τεμάχιον ΣΤ' ἐκ τεσσάρων τεμαχίων συνανηκόντων.

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ ; ΙΓΓΕΝΟΥΣΑΧΕΛΩΟΣΘΙ
ΘΕΟΜΑΔΡΙΔΗΣΠΟΛΥΜΝΗΣΜΑΙΑΝΔΡΣ
ΠΡΩΤΣΠΟΛΛΙΟ ΦΑΝΑΓΟ
ΠΟΛ

0.12	0.11	0.11	0.24
0.22	0.14	0.24	0.22
0.21	0.25	0.13	0.14

Ἡρακλείδης . Δ]ι[ο]γένους Ἀχελῷ(ι)ος Θι
Θεομανδρίδης Πολύμνης Μαιάνδρ[ου]
Πρῶτος Πολλιο . . . Φαναγο . .
Πολ

Z')	ΛΑΜΠΡΙΑΣΕΥΠΩΝΩ — — — — — ΘΥ	Λαμπρίας Εὐπωνω — — — — — θυ	0.07, 0.37, 0.285
II')	ΑΘΗΝΑΙΟΙ ΙΗΝΟΔΟΤΟΣΕΡΜ	Ἀθηναῖοι Ζηνόδοτος Ἑρμίου	0.85, 0.455, 0.265
Θ')	ΤΕΛΗΣ ΕΟΣΒΟΙΩΤΟΥ ... Μ ...	Ἀριστοτέλης εὸς Βοιωτοῦ ... μ ...	0.46, 0.20, 0.11
I')	ΔΟΥΣΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ	δους Ἑρακλείδης	0.39, 0.175, 0.065
IA')	ΥΚΙΠΠ ΟΥΣ Ο ... ΑΝΗΣΕΡΜΙΟΥ	υκιππ οὺς ο ... ανης Ἑρμίου	0.41, 0.22, 0.09

Εἰς τὴν ἀνωτέρω στήλην ἀνήκουσιν ἐπίσης, ἀποτελοῦντες ἴσως, τὸ κιονόκρανον αὐτῆς, καὶ δύο ἀνάγλυπτοι σπόνδυλοι, ἐξ ὧν ὁ μὴ φωτογραφημένος, ὡς χαμαὶ κείμενος, κοσμεῖται ὑπὸ σειρᾶς ἀνθεμίων, οὗτος δὲ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς στήλης ὑπάρχων φωτογραφημένος (εἰκ. 2), ἔχουσι διάμ. 0.90 καὶ πᾶχος 0.14.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν σπονδύλων κατὰτάξις τῶν ὀνομάτων εἶναι κατὰ στήλας (ἐξ ὧν ἡ μεγαλητέρα σφζομένη σύγκειται ἐκ πέντε ὀνομάτων, σπόνδυλος δέκατος καὶ ἐνδέκατος Α, τμήμα 2) ἀπεχούσας ἀλλήλων περὶ τὰ 0.05 μ. καὶ διαιρούσας οὕτω τὴν ἐπιφάνειαν εἰς πολλὰ τμήματα.

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων εἶναι ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει εἰς τὰ τέλη τοῦ τρίτου ἢ ἀρχὰς τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος, μετὰ δὲ πρὸς τὸν τοιοῦτον καθορισμὸν συντελεῖ εἰδικώτερον καὶ τὸ γράμμα Σ μετὰς παραλλήλους σχεδὸν κεραίας του.

Παρατηρητέον ὅτι ἀπαντῶνται πολλὰ ὀνόματα συγγενῶν (σπόνδυλος πρῶτος 1, δεύτερος 4, 6, τρίτος 2, 3, 4, 7, πέμπτος 2, ἑβδομος 2, ὄγδοος Β' 2, ἔννατος 2, δέκατος καὶ ἐνδέκατος Α 1, 2).

Ἀναφέρονται Ἀθηναῖοι καὶ Ἀλαιοῖς οὗτοι, οἱ τελευταῖοι, εἶναι πάλιν Ἀθηναῖοι ἐκ τοῦ δήμου Ἀλῶν.

Εὐβοέων ἢ μείζων, εἶναι δύσκολον νὰ εἴπη τις ἂν πρόκειται περὶ φυλῆς ἢ ἄλλης τινος πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς διαιρέσεως.

Τὰ ἐν τῇ στήλῃ ταύτῃ ἀναγεγραμμένα ὀνόματα, ἴσως ἦσαν ὀνόματα θανόντων ἐν πολέμῳ ἢ κατάλογος θεωρῶν ἢ προξένων, λόγῳ δὲ ἀκριβῶς τῆς τοιαύτης σημασίας τοῦ μνημείου τούτου, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς γειτνιάσεως τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως τοῦ περιφήμου ψηφίσματος τῶν σιτηρῶν (Wiegand-Wilamowitz: Getreide Gesetz, Sitz. Bericht. Berl. Ak. XXVII 1904), ὁ κίων οὗτος θὰ ἴστατο, προφανῶς, ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως Σάμου.

2. Ὁρθογώνιος στήλη λευκοῦ μαρμάρου, ὕψος 0.95, πλάτ. 0.56, πᾶχ. 0.15 μ.

Εὐρέθη τῷ 1914, ἐν τῷ ἀγρῷ τοῦ ἱερέως Κωνστ. Δημητριάδου, παρὰ τὴν πολί-
χνην Τηγανίου, κάτωθι τῆς Παναγίας Σπηλιανῆς, ἔνθα καὶ εὐρίσκεται ἔτι. Ἀπο-
κεκρουμένος κατὰ πολὺ τὰς δύο ἄνω μετωπικὰς
πλευράς, φέρει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν (εἰκ. 3), μὲ ὕψος
γραμμ. 0.03 καὶ ἀπόστασιν γραμμῶν 0.02 μ.

. ν . . . η (;)
τ]ον ταμία[ν
ν καὶ δικαιο[σου
ν]η πάση ἀμειμ
καὶ] μετὰ ἀληθεί[ας κε-
κ]οσμημένον < Οἱ πε-
ρὶ τὸν Ἀσιάρχην καὶ Ἀρ-
χιπρύτανιν < Τιβέριον
Κλ(αύδιον) Δυνατὸν στρατηγοὶ
Μάρκοι Αὐρ(ήλιοι) < Δώρας, Μαρ-
κίων, Ἑρμάν, Δεῖμις, Τε(;)-
. . . ος < τὸν ἐν πᾶσι τῆς
Πατρίδος εὐεργέτην.

Εἰκ. 3. Ἐπιγραφὴ ἐκ Σάμου.

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τιμητικῆς στήλης πρὸς
τὸν Τιβέριον Κλαύδιον Δυναδόν, ὅστις εὐεργέτησε
τὴν πόλιν τῶν Σαμίων καὶ ὅστις ἦτο Ἀσιάρχης.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀσιάρχου ἦτο θρησκευτικὴ τις
ἀρχὴ σχετικὴ μὲ τὴν κοινὴν ἐν Ἀσίᾳ αὐτοκρατο-
ρικὴν λατρείαν· πρβλ. Brandis ἐν Pauly-Wissowa RE ἐν λ. στίχ. 1577 καὶ Cha-
pot, La Province Romaine proconsulaire d'Asie σελ. 480-481, ὅστις κλίνει εἰς
τὴν ταύτισιν ἀρχιερέων καὶ Ἀσιαρχῶν.

Ἄλλ' ὁ Τιβέριος ἦτο ταῦτοχρόνως καὶ ἀρχιπρύτανις, προῖστάμενος δηλ. τῆς
τῶν πρυτάνεων συναρχίας, ὡς ἦτο καὶ ἐν Μιλήτῳ (C. I. G. 2878). Ἡ ἀρχὴ του
ἦτο ἐνιαύσιος, ἡδύνατο δέ τις καὶ πολλάκις νὰ ἄρξῃ τὴν ἀρχὴν ταύτην, ὡς ἔχομεν
ἐκ Σάμου ἑτερον ἀρχιπρύτανιν· πρβλ. Ath. Mitt. XXXXIV (1919) σελ. 44 ἀριθ.
35 στίχ. 11: διὰ τῶν περὶ τὸν ἀρχιπρύτανιν Ἀρτεμίδωρον γ' τοῦ Ἀρτεμιδώρου
Λεωνίδην στρατηγῶν περὶ τὰ 193-211 μ. Χ.).

Ὁ ἀρχιπρύτανις φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ προῖστάμενος τῆς συναρχίας τῶν πέντε
στρατηγῶν, οἵτινες, παρὰ τὸ ὄνομά των, κατὰ τὴν ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν ἦσαν ἀπλοῖ
πολιτικοὶ ἄρχοντες, χωρὶς οὐδεμίαν στρατιωτικὴν ἐξουσίαν· πρβλ. Chapot ἔνθα
ἀνωτέρω σελ. 240.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς τοὺς ἀπὸ Μ. Αὐρηλίου χρόνους καὶ πέραν διότι τὸ
ὄνομα Μάρκοι Αὐρ(ήλιοι), τὸ ὁποῖον προτάσσεται τῶν ὀνομάτων τῶν στρατηγῶν,
σημαίνει, ὡς γνωστόν, ὅτι οἱ μὲ αὐτοκρατορικὸν ὄνομα μνημονευόμενοι οὗτοι
ἄνδρες κέκτηνται, ὡς νεωστὶ πολιτογραφηθέντες, τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολί-

του, καὶ δὴ μετὰ τὸ 161 μ. Χ. ἀφ' οὗ ἤρξατο ἡ βασιλεία τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ μέχρι τοῦ ἔτους 212 — ἔτους κατὰ τὸ ὅποιον, ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Καρακάλα τοῦ περιφήμου ἐκείνου «συντάγματος» δι' οὗ πάντες οἱ τότε ζῶντες ἐλεύθεροι κάτοικοι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους κατεστάθησαν Ῥωμαῖοι πολῖται (Herzberg, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Κυριαρχίας Μεταφρ. Π. Καρολίδου Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, Τόμ. Γ' σελ. 9 σημ. 2) ἔπαυσεν, ὡς εἰκός, ἢ ὡς ἄνω διατυπυμένη πρότερον πολιτογράφησις.

Δώρας. Τοιοῦτο ὄνομα οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀπαντᾷ.

Δεῖμις. Ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ C. I. G. 2259 ὡς ὄνομα Σαμίου καὶ σχολιάζεται παρὰ (Pape Griechisches Wörterbuch - Eigennamen) ὡς λάθος τοῦ χάρακτος ἀντὶ **Δεῖνις**, ὅθεν φαίνεται ὅτι τὸ ἐνταῦθα ἀναφερόμενον εἶναι τὸ ὀρθόν.

Τε . . . ος. Ἐξηλειμμένον ἐπίτηδες, ὡς *damnatae memoriae*.

Εἰκ. 4. Ἐπιγραφή ἐκ Σάμου.

3. Ἐπιτύμβιος κυβικὸς λίθος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψος 0.56, πλάτ. 0.455, πάχ. 0.455 μ. Εὐρέθη τῷ 1915 ἐν τῷ ἀγρῷ τοῦ Χριστοδούλου Κεφάλαι, ἐν τῇ θέσει «Καλύβια» τῆς πεδιάδος «Μεσόκαμπος», ἔνθα καὶ εὐρίσκεται ἔτι, φέρει δὲ ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς καὶ εἰς τὸ μέσον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν (εἰκ. 4):¹

Ποσειδίππος

Νεομάδος

μὲ ὕψος γραμμάτων 0.03 καὶ ἀποστάσιν γραμμῶν 0.02. Ἐκ τοῦ σχή-

ματος τῶν γραμμάτων, ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δ' π. Χ. αἰῶνος.

Νεομάς, Νεομάδος, καὶ ἐκ Μιλήτου γνωστός: Διογένης, Νεομάδος. Πρβλ. Das Delphinion in Milet N° 122 στίχ. 49.

Τὰ εἰς ᾱς-ᾱδος ὀνόματα συχνότατα ἐν τῇ Ἰωνίᾳ ὡς Ἀπολλᾶς, Βαστᾶς ἐξ Ἐρυθρῶν (Oest. Jahr. 13, Beiblatt σελ. 61 (Keil κτλ.).

Ἐν τῇ θέσει «Καλύβια», ἐν ᾗ εὐρέθη ἡ ἐπιγραφή αὕτη, εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε τυχαίως παρ' ἰδιωτῶν καλλιεργητῶν καὶ πολλὰ ἄλλα διάφορα ἀρχαῖα ἀντικείμενα, ὡς κίονες, σαρκοφάγοι καὶ διάφορα ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη· δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀγροτικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Σάμου, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ θέσις αὕτη, γόνιμος οὔσα καὶ ἀφθόνως ἀρδευομένη, κατοικεῖται, καὶ σήμερον ἔτι, ὑπὸ πολλῶν οἰκογενειῶν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα «Καλύβια» καὶ ἀριθμεῖ ἐπέκεινα τῶν 50 ἐξ αὐτῶν.

ΒΑΣ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΗΣ

¹ Αἱ φωτογραφίαι ὀφείλονται εἰς τὸν ἀνωτέρω ἱερέα κ. Κωνστ. Δημητριάδην, φωτογράφον, εἰς ὃν ἐκφράζω ἐνταῦθα καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας μου.

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ 2

ΑΓΑΛΜΑ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΕΞ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Τὸ ἐνταῦθα (*παρένθ. πίν. 2*) δημοσιευόμενον ἀκέφαλον ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ εὐρέθη πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἑλευσινίου Δ. Μεθενίτη ἐν τῷ ἀγρῷ του κειμένῳ περὶ τὸ 1 χιλιόμετρον βορείως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἑλευσίνος. Ἐκεῖ εὐρέθησαν καὶ διάφοροι ἐπιγραφαὶ ἀναφέρονσαι τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ ἄλλα μικρὰ γλυπτά, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται φανερὰ ἡ ὑπαρξίς ἐν τῷ τόπῳ ἰδίου ἱεροῦ τοῦ θεοῦ (*Πρακτικὰ* 1898 σελ. 87-88). Ἀγάλματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπῆρχον καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ τῆς Ἑλευσίνος, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἀφιέρωσις τοιούτου ἐν τῷ ἱερῷ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1894, σελ. 171, 13 πρλ. Thrämer ἐν P. W. RE Asklepios σελ. 1665), καὶ ὁ κατωτέρω δημοσιευόμενος κορμὸς τοῦ Μουσείου Ἑλευσίνος, ὅστις πιθανώτατα εὐρέθη ἐν τῷ ἱερῷ, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει οὐδεμία εἰδησις περὶ μεταφορᾶς αὐτοῦ ἔξωθεν εἰς τὴν συλλογὴν Ἑλευσίνος.

Τὸ ἄγαλμα μετέφερα πρὸ δέκα ἐτῶν ἀπὸ τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας τοῦ Δ. Μεθενίτη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἑλευσίνος, ὅπου ἰδρύθη ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἐνεπιγράφου βάσεως του εὐρεθείσης συγχρόνως ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ, ἀπεσπασμένης ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος, ἀλλ' ἐχούσης εἰσέτι τὴν πλίνθον τούτου μετὰ τῶν ἄκρων ποδῶν.

Τὴν ἐπιγραφὴν τῆς βάσεως ἐδημοσίευσεν ὁ Σκιᾶς ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1898 σελ. 88, 2, ἐν σελ. δὲ 90 τοῦ αὐτοῦ τόμου μνημονεύει καὶ τὸ ἄγαλμα («ἄγαλμα μαρμάρινον ἀνδρὸς ἀκεφάλου τέχνης κακῆς τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων»). Ἐκτοτε, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδεὶς ἀνέφερε τι περὶ αὐτοῦ. Ὀλίγα ἐσημείωσα ἐγὼ ἐν σελ. 62 τοῦ *Ὁδηγοῦ τῆς Ἑλευσίνος*.

Εἶνε ἐκ μαρμαροῦ Πεντελῆσιου, πλὴν τῆς κεφαλῆς δὲ λείπει καὶ ὁ δεξιὸς βραχίον μεθ' ὅλης σχεδὸν τῆς βακτηρίας, περὶ τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο ὡς συνήθως εἰλιγμένος ὁ ὄφας. Εἶνε πρὸς τούτοις πολλαχοῦ θραυσμένοι αἱ ἄκμαὶ τῶν πτυχῶν, καὶ λείπει ὅλη ἡ ἐπιφάνεια καὶ τοῦ δεξιοῦ γόνατος. Ὅσον σφύζεται σήμερον, ἔχει ὕψος 1.70 μ. ἄνευ τῆς βάσεως. Ἔργον ὄχι πρώτης τάξεως τεχνίτου γενόμενον κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 4^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅπως ἀφιερωθῇ ὑπὸ ἰδιώτου εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, τὸν ὁποῖον παριστᾷ, ἔχει δι' ἡμᾶς τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, ὅτι εἶνε πιστὸν ἀντίγραφον καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ἀξιολόγου λατρευτικοῦ ἀγάλματος εὐρισκομένου ἐν τινι τῶν ἐν Ἀττικῇ ἱερῶν τοῦ θεοῦ, ἢ καὶ ἐν ἄλλῳ ἐν Ἑλλάδι ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀποδίδον δὲ πάντως μορφὴν τούτου ἀνεγνωρισμένην ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν 4^{ην} π. Χ. ἑκατονταετηρίδα.

Ὁ θεὸς παρίσταται ὀρθίος ἐνδεδυμένος μακρὸν ἱμάτιον ἀφίνον γυμνὸν τὸ στῆθος καὶ τὸν δεξιὸν ὤμον· ἐρείδεται μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν τοῦ κορμοῦ ἐπὶ τῆς μακρᾶς βακτηρίας ὑπὸ τὴν δεξιὰν μασχάλην καὶ πατεῖ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς σύρων ὀλίγον πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ τὰ πλάγια τὸν δεξιὸν μὲ προβεβλημένον κάπως τὸ δεξιὸν γόνυ. Ἡ κεφαλὴ ἐστρέφετο μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς τὸν δεξιὸν ὤμον, ὥς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ καὶ ἐκ τοῦ μικροῦ σφζομένου μέρους τοῦ λαιμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ἀριστερὸν τμήμα φαίνεται τεταμένον, ἐνῶ τὸ δεξιὸν εἶνε μᾶλλον χαλαρῶμενον.

Τοῦ δεξιοῦ βραχίονος σφύζεται μόνον τὸ ἐν τρίτον περίπου παρὰ τὸν ὤμον· τὸ ἐλλεῖπον μέρος ἦτο ἀρχῇθεν ἐξ ἄλλου τεμαχίου¹, δύναται δ' ὅμως νὰ συμπληρωθῇ ἀσφαλῶς κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ κατωτέρω (εἰκ. 4) ἀναγλύφου· ἐφέρετο ἀνέτως πρὸς τὰ κάτω κατὰ μῆκος τῆς βακτηρίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ ἀνοικτὴ παλάμη.

Καὶ τῆς βακτηρίας ὑπελείφθη μόνον ἐν μικρὸν μέρος (0.10 περ.) κάτωθεν τῆς μασχάλης· εἶνε ἀρκετὸν ὅπως δηλώσῃ τὴν διεύθυνσιν ταύτης πρὸς τὰ κάτω σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὴν φορὰν τοῦ σώματος· ὑπόλειμμα μικροῦ στηρίγματος (πουντέλλου) πλαγίως τοῦ δεξιοῦ γόνατος δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ὡς χρησιμεῦον πρὸς σύνδεσιν ταύτης μετὰ τοῦ λοιποῦ σώματος. Πρὸς σύνδεσιν δ' ἴσως ἐξέχοντός τινος μέρους τοῦ σώματος τοῦ ὄφεως μετὰ τοῦ κορμοῦ τοῦ ἀγάλματος ἐχρησίμευε καὶ μικρὰ στρογγύλη ὁπὴ ὑπάρχουσα ἐν τῷ μέσῳ ἐπὶ τοῦ πλαγίου τοῦ δεξιοῦ μηροῦ τοῦ ἀγάλματος· ἐντὸς αὐτῆς ἐβυθίζετο μικρὸν μετάλλινον ραβδίον συγκρατοῦν διὰ τοῦ ἐτέρου ἄκρου του τὸ ἐξέχον μέρος τοῦ σώματος τοῦ ὄφεως.

Τὸ ἄκρον τῆς βακτηρίας κατέληγεν ὀλίγον πλαγίως πρὸ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἐπὶ τμήματος τῆς πλίνθου θραυσθέντος. Ἐπὶ τῆς βάσεως ὀλίγα ἑκατοστὰ πρὸ τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος ὑπάρχει μικρὸν ἀβαθὲς κοίλωμα μὲ μίαν πολὺ στενὴν βαθυτέραν ὁπὴν ἐν τῷ μέσῳ· τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμάρου ἐν τῇ θέσει ταύτῃ δεικνύει, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐκεῖ μόλυβδος, ἐστηρίζετο δὲ πιθανώτατα ἐντὸς αὐτοῦ ἡ ἐξέχουσα ὀλίγον οὐρὰ τοῦ ὄφεως, πρὸς μεγαλειτέραν στερέωσιν τῆς ὁποίας ἐχρησίμευε καὶ ἄλλη μικροτέρα ὁπὴ μὲ ὑπόλειμμα μολύβδου ὑπάρχουσα μεταξὺ τῆς πλίνθου καὶ τοῦ μνημονευθέντος μικροῦ κοιλώματος. Τῶν σανδαλίων ἐδηλώθησαν μόνον αἱ βάσεις πλαστικῶς, δὲν διακρίνεται δὲ ἐπὶ τοῦ ποδὸς οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος, ὥστε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι διὰ γραφῆς ἐδηλοῦντο τὰ δέματα.

¹ Ἐπὶ τοῦ σφζομένου ἄκρου τοῦ βραχίονος φαίνεται μικρὸν μέρος τῆς λελεασμένης χάριν τῆς προσαρμογῆς ἐπιφανείας, ὡς καὶ αἱ μικραὶ, ἀλλὰ βαθεῖαι, ὅπαὶ διὰ τὴν συγκόλλησιν τοῦ λείποντος μέρους· ἐντὸς μιᾶς ἐκ τῶν ὁπῶν ὑπάρχει ἀκόμη ὑπόλειμμα τοῦ χαλκοῦ γόμφου, διακρίνεται δὲ καὶ τὸ αὐλάκιον διὰ τὴν μολυβδοχόησιν.

Ἡ πλίνθος ἔχει περίπου τὸ διαγραφόμενον διὰ τῶν κάτω ἄκρων τοῦ ἀγάλματος σχῆμα· εἶνε σχεδὸν ἐλλειψοειδής, πλατυτέρα κατὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ ἔχει μῆκος 0.62. Εἶνε γενικῶς ὀλίγον μόνον παχεῖα· τὸ ἀκριβὲς αὐτῆς πάχος δὲν δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ πανταχοῦ· ἀριστερὰ εἶνε 0.07. Ὅγκοῦται περισσότερον ὀλίγον ἔμπροσθεν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ὅπου κατέληγεν ἡ βακτηρία, καὶ κάτωθεν τοῦ αὐτοῦ ποδός, ὅστις συνάπτεται πρὸς τὴν πλίνθον μόνον διὰ τοῦ προσθίου ἡμίσεως, διότι ὑπὸ τὸ ὀπίσθιον ἄκρον ἔχει ἀφαιρεθῇ τὸ μάρμαρον μένοντος μικροῦ κενοῦ μεταξὺ τοῦ πέλματος τοῦ ποδός καὶ τῆς πλίνθου. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς πλίνθου εἶνε ἀνώμαλος. Μικρὸν μέρος ταύτης ἀποθραυσθὲν συνεπληρώθη ὑφ' ἡμῶν διὰ γύψου, ὁμοίως δὲ συνεπληρώθη διὰ γύψου καὶ τὸ ὑπάρχον ἀσφαλῶς ἀρχῆθεν κυλινδρικὸν στήριγμα παρὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα. Ἀλλ' εἶνε πιθανώτατα σφαλερὰ ἡ γενομένη ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἐλευσίνος συμπλήρωσις ἐπὶ τούτου τῆς συνεχίσεως τῶν πτυχῶν τοῦ ἱματίου. Ἐσφηνωμένη ἐντὸς τῆς βάσεως ἡ πλίνθος συγκρατεῖται δι' ἀφθόνου μολυβδοχοήσεως σφζομένης ἀκόμη· εἰς μέρος τι κάτωθεν τοῦ δεξιοῦ ποδός ὑπάρχει ὑπὸ τὴν πλίνθον μικρὸς λίθος τεθεὶς ἐκεῖ χάριν τῆς κανονικῆς ὀρθώσεως κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἰδρυσιν τοῦ ἀγάλματος.

Εἰκ. 1. Πλαγία ὄψις ἀγάλματος Ἀσκληπιοῦ.

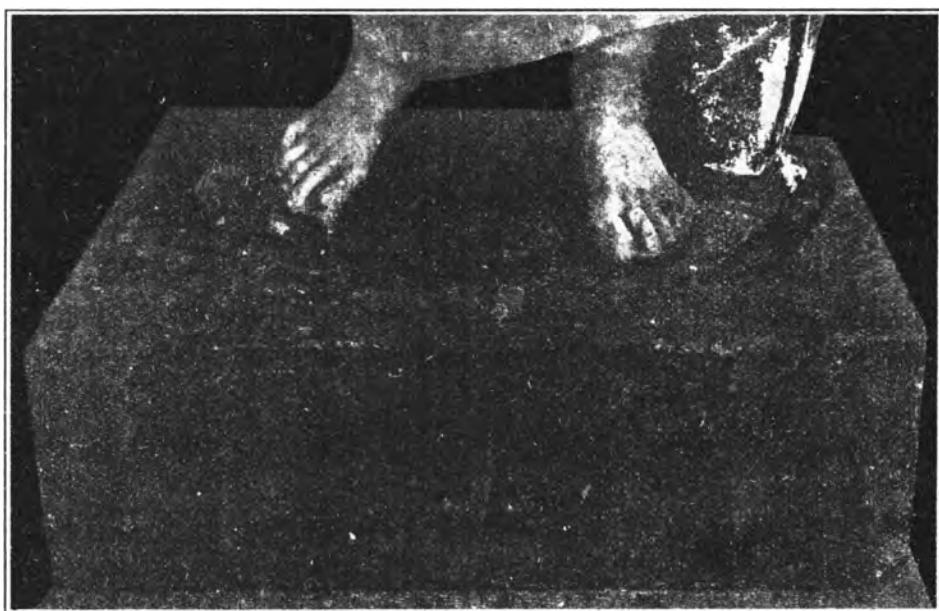
Τὸ ὀπίσθιον τοῦ ἀγάλματος εἶνε ἀτελῶς κατεργασμένον, μόνον δ' ἐπιπολαίως σημειοῦνται αἱ μορφαὶ τοῦ νώτου. Προφανῶς ἦτο προωρισμένον νὰ φαίνεται τὸ ἄγαλμα μόνον ἐκ τῶν ἔμπροσθεν, ἰδρυμένον ἐντὸς νύμφης ἢ πρὸ τοῦ

τοίχον τοῦ βάθους δωματίου τινός. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ στρογγύλωσις τοῦ σώματος δὲν εἶνε τελεία (εἰκ. 1).

Εἶνε ὅλως ἐξαιρετικὴ εὐνοία τῆς τύχης, ὅτι τὸ ἄγαλμα διετηρήθη μετὰ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ βάσεως ἀποτελουμένης ἐξ ὀρθογωνικῆς πλακὸς φαιοῦ μαρμάρου τοῦ Ὑμηττοῦ πλάτ. 0.76, βάθ. 0.69 καὶ ὕψος 0.28. Ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας ταύτης ἀναγινώσκεται εἰς τέσσαρας στίχους ἡ ἐπιγραφή

Ἐπικράτης Παμφίλου Λευκονοιεύς Ἀσκληπιῶι.

Τὰ γράμματα (εἰκ. 2) εἶνε χαραγμένα μὲ ἱκανὴν ἐπιμέλειαν, ἃν καὶ ὑπάρχωσι μικραὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸ βάθος τῆς χαράξεως, καὶ τὸ πάχος τῶν γραμμῶν,

Εἰκ. 2. Ἐνεπίγραφος βάσις ἀγάλματος Ἀσκληπιοῦ.

ἐνίων στοιχείων (πβλ. π. χ. τὸ πρῶτον Υ τοῦ τρίτου στίχου καὶ τὸ τελευταῖον τοῦ δευτέρου). Τὰ ἄκρα τῶν γραμμάτων εὐρυνόμενα σχηματίζουν ἐντόνους τριγωνικοὺς ἀκρέμονας.

Διὰ τὴν μορφήν τῶν γραμμάτων ἐν γένει καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὸν σχηματισμὸν τινῶν ἐξ αὐτῶν, Σ Γ Ν Φ, γεννᾶται ἀμέσως ἢ πεποιθήσις, ὅτι πρὸς χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς δὲν πρέπει νὰ μακρυνθῶμεν πολὺ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τετάρτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ μετὰ περισσοτέρας βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὸν χρόνον τῆς χαράξεως συγκρίνοντες ταύτην πρὸς ἄλλας βεβαίως χρονολογημένας ἐπιγραφὰς ὁμοίως ἐν Ἐλευσίνι εὐρεθείσας.

Ἡ ἀπὸ πολλοῦ γνωστὴ ἐπιγραφὴ τοῦ **Ξενοκλέους Ξείνιδος**¹ (εἰκ. 3) εἶνε χαραγμένη ὁμοίως ἐπὶ βάθρου καὶ προωρίζετο εἰς ὃν σκοπὸν καὶ ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ. Κατὰ τὸ μέγεθος συμφωνοῦσι τὰ γράμματα καὶ τῶν δύο ἐπιγραφῶν, δὲν διαφέρουσι δὲ σχεδὸν οὐδαμῶς καὶ κατὰ τὴν μορφήν, ὥστε δύναται τις διὰ τοῦτο μεθ' ἱκανῆς ἀσφαλείας νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀπέχωσι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων οἱ χρόνοι τῆς χαράξεως ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν. Ὁ Ξενοκλῆς Ξείνιδος γνωστὸς ἀπὸ τοῦ 456 ὡς γυμνασίαρχος, ἀναφαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ μέχρι τοῦ 407/6, ὁπότε ἔφερε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους χρήματα σταλέντα παρὰ

Εἰκ. 3. Βάσεις Ξενοκλέους Ξείνιδος.

τοῦ Σπαρτόκου· ἐν Ἐλευσίνι εἶνε γνωστὴ ἡ δρᾶσίς του κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ τετάρτου π. Χ. αἰῶνος.

Ἐδαπάνησεν εἰς τὴν οἰκοδομὴν γεφύρας ἐπὶ τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Κηφισοῦ, ἐχρημάτισεν ἐπιμελητὴς τῶν μυστηρίων καὶ ἐτιμήθη πολυτρόπως διὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Ἐλευσινίων, ὡς μαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις Ἐλευσινιακὴ ἐπιγραφὴ (**Ἀρχ. Ἐφημ.** 1892, 101 ἐξ., πβλ. *Hermes* XXVIII σελ. 470, *Prosop. Attica* II σελ. 156) χρονολογημένη διὰ τοῦ ἄρχοντος Ἀρχίππου τῷ 321/2 ἢ 318/7 π. Χ. Τότε θὰ ἔκαμε καὶ ὁ Ξενοκλῆς τὴν ἀφιέρωσιν τῶν ἀγαλμάτων, τῶν ὁποίων μόνον τὰ βάθρα ἔχομεν ἡμεῖς σήμερον, καὶ εἰς τοὺς χρόνους τούτους χρονολογοῦνται αἱ ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφαί. Λοιπὸν τότε περίπου ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐχαράχθη καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βάθρου τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 4^{ης} ἐκατονταετηρίδος ἀφιερώθη τὸ ἄγαλμα, φέρει ἡμᾶς καὶ ἄλλη παρατήρησις, ἡ ὁποία εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον φαίνεται ὀρθή. Ἐν στίχῳ 20-22 τῆς ἐν σελ. 180 τῶν *Ath. Mitt.* 1894 ὑπὸ Φιλίου δημοσιευθείσης οἰκοδομικῆς ἐπιγραφῆς (ἴδε τελευταῖον **Ἀρχ. Δελτ.** 8,

¹ Loewy, *Inscr. Griech. Bildh.* σελ. 66.

σελ. 270) ἐξ Ἑλευσίνος ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα τοῦ μισθωτοῦ τοῦ ἐκδιδομένου ἔργου | **ης Παμφίλου** Λε[υκονοιεύς]¹, καὶ ἀκολουθεῖ εἴτα τὸ ὄνομα τοῦ ἐγγυητοῦ μὲ πολὺ μεγάλας ἐλλείψεις **Ἐπικ** **υκονοιεύς**. Τὰ λείποντα γράμματα τοῦ ὀνόματος, δυνάμενα νὰ μετρηθῶσι μετ' ἀπολύτου ἀσφαλείας, συμπληροῦνται ἀκριβῶς ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἐγγυητὴς ὠνομάζετο **Ἐπικ**[ράτης Παμφίλου Λε]υκονοιεύς. Ὁ ἀδελφὸς ἠγγυᾶτο ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη χρονολογουμένη διὰ τοῦ ἄρχοντος Διοτίμου² ἔχαράχθη τῷ 354/3 π. Χ. καὶ εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ ἐγγυητὴς Λευκονοιεύς Ἐπικράτης Παμφίλου εἶνε ὁ ὁμώνυμος ἀφιερωτὴς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐκ τοῦ γειτονικοῦ δήμου τῆς Λευκονόης ὁ Ἐπικράτης ἐγγυητὴς ἔργου γενομένου ἐν τῷ Ἑλευσινιακῷ ἱερῷ τὸ 456 ἡδύνατο κάλλιστα νὰ ζῇ ἀκόμη καὶ νὰ ἀφιερῶσιν τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν Ἑλευσίνι καὶ περὶ τὸ 420.

Ὁ τύπος τοῦ ὀρθίου Ἀσκληπιοῦ ἐρειδομένου ἐπὶ τῆς βακτηρίας μετ' ὄφεων διεμορφώθη ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τινος τῶν περιφήμων τεχνιτῶν τῆς 5^{ης} ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπείου Ἀθηνῶν³. Διὰ τὴν ἐπισημότητα τοῦ ἱεροῦ τούτου, καὶ διὰ τὴν φήμην τοῦ τεχνίτου πιθανῶς, ἡ μορφή ἢ ὁποία ἐδόθη τότε εἰς τὴν ἐν γένει ἐξεικόνισιν τοῦ θεοῦ ἐπεκράτησε καὶ διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα. Ἀλλὰ εἰς λεπτομερείας τῆς παραστάσεως ἦτο φυσικὸν νὰ γίνωνται μετὰ ταῦτα τροποποιήσεις σύμφωνοι πρὸς τὰς καλλιτεχνικὰς ιδέας τῆς ἐποχῆς ὑπὸ καλῶν τεχνιτῶν, οἵτινες ἀναλαμβάνοντες νὰ κατασκευάσωσι νέα ἀγάλματα τοῦ θεοῦ δὲν ἤθελον νὰ περιορισθῶσι εἰς ἀπλὴν ἀντιγραφὴν τοῦ ἀνεγνωρισμένου τύπου, ἀλλ' ἐπεχείρουν νὰ προσαρμόσωσι τοῦτον πρὸς τὰς ἰδικὰς τῶν τεχνικὰς ἀντιλήψεις χωρὶς νὰ ἀλλάξωσι πολὺ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν. Ἀλλὰ καὶ ἀπλοὶ ἀντιγραφεῖς δύνανται νὰ παρεκκλίνουσι ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου καὶ εἰς οὐσιώδεις ἐνίοτε λεπτομερείας.

Ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ τύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ὁποίου τὰ κυριώτερα σφζόμενα ἀντίγραφα εἶνε ὁμοῦ ἀπεικονισμένα παρὰ Neugebauer Asklepios (πίν. 1 - 3) διαφέρει τὸ ἄγαλμα ἡμῶν εἰς πολὺ οὐσιώδη σημεῖα, ἐνῶ γενικῶς φαίνεται συμφωνοῦν πρὸς τὴν καθολικὴν αὐτοῦ μορφήν. Ἡ στήριξις ἐπὶ τῆς βακτηρίας χρη-

¹ Ἐν τῇ δημοσιεύσει τῶν Ath. Mitt. ἀναγινώσκεται κακῶς μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ μισθωτοῦ ἐν α, ἐνῶ σφύζεται σαφῶς ὁλόκληρον τὸ Λ καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ Ε τῆς λέξεως **Λευκονοιεύς**. Πβλ. ὀρθῶς ἐν SIG³, III, 970.

² Ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἔχαράχθη ἐπὶ τοῦ πρώτου τούτου Διοτίμου καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ ἄρξαντος τῷ 289/8 ἄλλου Διοτίμου ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς γραφῆς ταύτης πρὸς τὰς λοιπὰς κατὰ τοὺς ἰδίους περίπου χρόνους χαραχθείσας οἰκοδομικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Ἑλευσίνος.

³ Kjelberg Asklepios σελ. 22. Neugebauer Asklepios (Winkelmanns progr. 78) σελ. 50 ἐξ.

σιμοποιεῖται εἰς τὸ ἄγαλμα ἡμῶν μετ' ὀλίγον μεγαλειτέρας ζωηρότητος, κατορθώνεται δ' οὕτω νὰ δοθῇ περισσοτέρα ἄνεσις εἰς τὴν ὅλην στάσιν τοῦ σώματος. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ παρουσιάζεται ὀλίγῳ μᾶλλον κεκλιμένον πρὸς δεξιὰ καὶ φαίνεται οὕτω, ὅτι τὸ βάρος τοῦ σώματος ἀφίνεται περισσότερον ἐπὶ τῆς βακτηρίας, τὸ δὲ δεξιὸν σκέλος ἔχει τελείως ἀπαλλαγὴν τούτου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ δεξιὸς πούς μόλις διὰ τῶν δακτύλων ἐγγίζει τὸ ἔδαφος. Εἰς τὰ ἀντίγραφα τοῦ ἀρχικοῦ τύπου, περὶ τοῦ ὁποίου πραγματεύεται κυρίως ὁ Neugebauer (ξ. ἀ.), τὸ δεξιὸν σκέλος δὲν παρουσιάζει τόσην ἄνεσιν καὶ ὁ δεξιὸς πούς πατεῖ σχεδὸν ὁλόκληρος ἐπὶ τοῦ ἔδαφους. Ἡ παράστασις τοῦ θεοῦ ὀρθίου, τρόπον τινὰ ἐν στιγμῇ ἀναπαύσεως, δηλοῦται πολὺ ἐκφραστικώτερον διὰ τοῦ ἡμετέρου ἀγάλματος.

Ἄλλην οὐσιώδη διαφορὰν ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ τύπου ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ σώματος παρουσιάζει τὸ ἄγαλμα ἡμῶν καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος, ὅστις εἶνε μὲν κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐσχηματισμένος, ἀλλὰ δὲν στηρίζεται διὰ τῆς πυγμῆς ἐπὶ τοῦ πλαγίου τοῦ σώματος, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἡμίσεως σχεδὸν τοῦ κάτω βραχίονος, κάτωθεν τῆς ὀσφύος καὶ ἐνταῦθα ἀλλ' ὀπίσω, οὕτω δὲ ἡ θέσις τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος φέρεται χαμηλότερον, καὶ ἀφανίζεται σχεδὸν ἡ ὀξύτης τῆς σχηματιζομένης κατὰ τὸν ἀγκῶνα τοῦ πρώτου τύπου γωνίας. Ἡ καμπύλη, ἡ ὁποία διὰ τῆς κλίσεως τοῦ κορμοῦ σχηματίζεται κάτωθεν τῆς ἀριστερᾶς μασχάλης πρὸς τὴν ὀσφύν εἶνε εἰς τὸ ἄγαλμα ἡμῶν κάπως ἐντονωτέρα, γίνεται δὲ τελείως καταφανὴς βοηθοῦσης καὶ τῆς διαφόρου διατάξεως τοῦ ἱματίου. Καθόλου δὲ δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι εἶνε ἐλευθερωτέρα καὶ μᾶλλον ἐλαστική, μὲ μεγαλειτέραν προσπάθειαν πρὸς κομποπρεπῆ ἐμφάνισιν ἢ στάσιν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἄλλ' ἡ οὐσιωδέστερα καὶ μᾶλλον ἀντιληπτὴ διαφορὰ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευσίνος ἀπὸ τοῦ ἄλλου τύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχικὸς τύπος τῆς παραστάσεως τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα, εἶνε εἰς τὸν τρόπον τῆς φορήσεως τοῦ ἱματίου καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῶν πτυχῶν αὐτοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, τὸν ὁποῖον καλύπτει σχεδὸν ὅλον, πίπτει ἡ μία πλευρά, ὀλίγον περισσότερον τοῦ ἐνὸς τρίτου τοῦ ὅλου ἱματίου, ἐμπρὸς καθ' ὅλον περίπου τὸ μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ πλαγίου τοῦ σώματος διὰ τοῦ νώτου φέρεται ἀπλωμένον τὸ ἐπίλοιπον τοῦ ἱματίου ὑπὸ τὴν δεξιάν μασχάλην, ὅπου συγκρατεῖται τὸ ἀνώτατον μέρος αὐτοῦ διὰ τοῦ βραχίονος καὶ ἀνέχεται ὑπὸ τῆς βακτηρίας, ἐμπρὸς σχεδὸν ἀμέσως κάτωθεν τῶν μαστῶν πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὀσφύν. Ἐκεῖ συσφίγγονται σθεναρῶς, καὶ συντείνονται ἀμφοτέραι αἱ πλευραὶ τοῦ ἱματίου διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος· μέχρι τῶν σφυρῶν εἶνε ὁλόκληρον τὸ σῶμα περιεσφιγμένον ἐν τῷ ἱματίῳ.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ὁ τρόπος τῆς φορήσεως τοῦ ἱματίου συμφωνεῖ

καὶ εἰς τοὺς δύο τύπους, ἀλλ' εἶνε ἐντελῶς διάφορος μετὰ τοῦτο. Εἰς τὸν πρῶτον Ἀσκληπιὸν μέρος τῆς ἄνω ἄκρας τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ ἱματίου πτυχούμενον πολλαχῶς σχηματίζει κάτωθεν τῶν μαστῶν ἐκτεταμένον τοξοειδὲς ὄγκωμα φερόμενον ἀπὸ τῆς δεξιᾶς μασχάλης ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου καταπίπτει ἔμπρὸς εἰς πλατεῖαν πτυχὴν μέχρι τοῦ μέσου τῶν μηρῶν, ἐνῶ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν τῆς Ἐλευσίνος καταπίπτει μὲν τὸ κάτω ἥμισυ τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ ἱματίου εἰς παχεῖαν κάθετον πτυχὴν, μέχρις ἄνωθεν τῶν σφυρῶν, ὅπως περίπου καὶ εἰς τὸν ἄλλον Ἀσκληπιόν, ἀλλὰ μὲ μεγαλειτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, τὸ δὲ ἄνω ἥμισυ διπλοῦται κάτωθεν τῶν μαστῶν εἰς μακρὸν τριγωνικὸν περίπου ἀπόπτυγμα καλύπτον τὴν κοιλίαν καὶ τοὺς μηρούς, καὶ τὸ ὄγκωμα, κάτωθεν τῶν μαστῶν σχηματίζεται ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποπτύγματος τούτου ἀπὸ τῆς δεξιᾶς μασχάλης πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὀσφὺν καὶ εἶνε διμερές. Ἀλλὰ δὲν διαφέρει μόνον ὁ τρόπος τῆς φορήσεως τοῦ ἱματίου τῶν δύο Ἀσκληπιῶν· διάφορον εἶνε καὶ τὸ σύστημα τῆς πτυχώσεως. Τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ρώμης αἱ πτυχαὶ σχηματιζόμεναι διὰ τῆς πίεσεως καὶ τῆς συμπίξεως τοῦ ἱματίου ὑπὸ τὴν δεξιὰν μασχάλην καὶ τὴν ἀριστερὰν ὀσφὺν εἶνε σχετικῶς ὀλίγαι, καὶ κατὰ ρυθμικόν τι σύστημα ἐπὶ τοῦ σώματος διατεταγμέναι, καὶ ἀφίνουσι μεγάλας ἐπιπέδους ἐπιφανείας· παρὰ τῷ Ἀσκληπιῷ τῆς Ἐλευσίνος εἶνε αἱ διὰ τὴν ἰδίαν ἀφορμὴν σχηματιζόμεναι πτυχαὶ καθ' ὑπερβολὴν ἄφθονοι ὅχι μόνον ἐπὶ τοῦ ἐλευθέρως κρεμαμένου ἀποπτύγματος ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὅλου τοῦ λοιποῦ ἱματίου, οὐδαμοῦ σχεδὸν καταλείπουσαι ἀξίαν λόγου ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν. Τὴν τάσιν πρὸς ἀποφυγὴν πάσης αἰσθητῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας εἰς τὸ ἱμάτιον τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ἐλευσίνος μαρτυροῦσι καὶ διάφοροι μικραὶ ὀριζόντιοι πτύξεις τοῦ ὑφάσματος δηλούμεναι διὰ μικρῶν αὐλακίων κυρίως ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος, ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ καὶ εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ ἀποπτύγματος.

Καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς διαπλάσεως τοῦ γυμνοῦ μέρους τοῦ σώματος εἶνε διάφορος ὁ Ἐλευσινιακὸς Ἀσκληπιός. Χωρὶς νὰ ἐμφανίζεται καὶ τούτου τὸ σῶμα ὑπερβολικὰ εὐσαρκον, εἶνε ἐν τούτοις τὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν τοῦ στήθους μᾶλλον ἀπαλὰ καὶ ἐπιτηδεῖως ἐστρογγυλωμένα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς σκληρὰς καὶ σχεδὸν γωνιώδεις γραμμάς, εἰς ἃς καταλήγουσιν αἱ μορφαὶ τοῦ γυμνοῦ μέρους τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ρώμης (Neugebauer ἔ. ἀ. πίν. 1), ἀντὶ δὲ τῶν μεγάλων λείων ἐπιφανειῶν τοῦ στήθους τοῦ Ἀσκληπιοῦ τούτου ἐλαφραὶ ὀγκώσεις καὶ μικρὰ κοιλώματα δηλοῦντα ἀκριβέστερον καὶ μὲ μεγάλην τεχνικὴν δεξιότητα τὴν φυσικὴν κατασκευὴν διακόπτουσι τὴν ὁμαλότητα τῆς ἐπιφανείας τοῦ στήθους τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευσίνος.

Λοιπὸν εἶνε φανερόν, ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ προτύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ἐλευσίνος ἔπλασε μὲν τοῦτον ἔχων ὑπ' ὄψει τὸν κοινῶς ἐπικρατήσαντα τύπον τοῦ

θεοῦ, καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ γενικῶς νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τούτου, ἀλλ' ἐργαζόμενος κατ' ἰδίαν ἔμπνευσιν καὶ συμφώνως πρὸς τὰς τεχνικὰς ἀντιλήψεις τῆς σχολῆς αὐτοῦ ἐνεφάνισε τοῦτον ἐν λεπτομερείαις κατὰ τρόπον ἱκανῶς διάφορον.

Αἱ τροποποιήσεις ἔγιναν πολὺ δεξιῶς, καὶ ὁ νέος τύπος γενόμενος ὑπὸ τεχνίτου ἐξ ἴσου ὀνομαστοῦ, ὅπως καὶ ὁ πλάστης τοῦ πρώτου τύπου, διεδόθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη πολλαχῶς εἰς τὰς βραδυτέρας παραστάσεις τοῦ θεοῦ.

Εἰς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν εὐρίσκεται ἑφυσικά, ὅπου ὁ θεὸς παρίσταται ὄρθιος, συνήθως ὁ παλαιότερος τύπος, ἀφοῦ πιθανώτατα παρί-

Εἰκ. 4. Ἀνάγλυφον ἀναθηματικὸν εἰς Ἀσκληπιόν. Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 1402.

στα τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Ἀσκληπιείου, ἀλλ' εἰς τὸ ἐκ Ραμνοῦντος ἀνάγλυφον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἀριθ. 1397, Σβορώνου Ἐθν. Μουσείου πίν. LVIII, τόμ. 2 σελ. 347-9), ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἀμφιαρείου (Festschrift für Banndorf σελ. 139), εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἢ τοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτοῦ παρουσιαζομένου ἥρωος ἱατροῦ ἢ τοῦ Ἀμφιαράου ἐχρησίμευσεν ὁ εἰκονιζόμενος διὰ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευσίνος τροποποιημένος τύπος τοῦ θεοῦ. Ἡ διάφορος θέσις τῶν ποδῶν τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κατασκευάσαντος τοῦτο νὰ δώσῃ εἰς τὸν θεὸν μετέχοντα ἐνεργῶς εἰς τὴν σκηνὴν τῆς παραστάσεως μεγαλειτέραν ἐκδήλωσιν ζωῆς, εἰς τὸν αὐτὸν δ' ὀφείλεται καὶ ἡ μικρὰ διαφορὰ τῆς διασκευῆς τοῦ ἱματίου ἄνωθεν τῆς κοιλίας.

Καὶ εἰς τὸ ἐκ τῆς Θυρεάτιδος τῆς Λακωνικῆς ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου (ἀριθ. 1402, Σβορ. Ἐθν. Μουσείου πίν. XXXV, 4 τόμ. 2 σελ. 351-2) γνωστὸν ὡς ἀνάγλυφον τῆς Λουκοῦς διότι ἐδωρήθη ὑπὸ τῆς Μονῆς Λουκοῦς, τὸ ὁποῖον εἰκονίζομεν ἐκ νέου ἐδῶ (εἰκ. 4), ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευσίνος, ὃ Ἀσκληπιὸς παρίσταται ἀπαράλλακτα σχεδὸν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Εἰκ. 5. Κορμὸς Ἀσκληπιοῦ ἐξ Ἐλευσίνος.

Ἀλλ' ἂν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀντιγραφῶν τοῦ παλαιότερου τύπου Ἀσκληπιοῦ, τὰ ὁποῖα ἐσώθησαν μέχρι σήμερον¹, ἡ διάδοσις τοῦ ἀγάλματος ἐκείνου ἦτο μεγαλυτέρα καὶ ἡ φήμη του διετηρήθη ἀμείωτος καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα. Καὶ ἐπὶ τῶν συχνῶν ἀπεικονίσεων τοῦ θεοῦ ἐπὶ νομισμάτων (πβλ. τελευταῖον Osk. Bernhard Griech. und Röm. Münzbilder in ihren Beziehungen zur Geschichte der Medizin), μολονότι δὲν δύναται πάντοτε νὰ βεβαιωθῇ ἀσφαλῶς ὁ χρησιμεύσας ὡς ὑπόδειγμα τύπος ἀγάλματος, ἀλλ' ὅπου τοῦτο εἶνε ὁπωσδήποτε φανερόν, μᾶλλον ὁ παλαιότερος τύπος τοῦ Ἀσκληπιοῦ φαίνεται ὅτι εἶνε ἀντιγεγραμμένος.

Καὶ ὁ παραπλεύρως εἰκονιζόμενος (εἰκ. 5) δεύτερος κορμὸς τοῦ ἀγάλματος Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουσείου Ἐλευσίνος εἶνε ἀντίγραφον τοῦ παλαιότερου τύπου, τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τὸ διατηρούμενον μέρος ἔχει ὕψος 1.23. Κάτωθεν τῆς δεξιᾶς

μασχάλης σώζεται καὶ ἐδῶ ἡ ἀρχὴ τῆς βακτηρίας. Τὸ νῶτον καὶ τούτου εἶνε ἀμελέστερον εἰργασμένον.

Τουναντίον εἶνε κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευσίνος καὶ μὲ τὴν ἰδίαν περίπου ἀντίληψιν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἱματίου ὁ τρίτος τύπος τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύεται κυρίως διὰ τῶν ἐν Ἐπιδαύρῳ εὑρεθέντων ἀγαλμάτων

¹ Πβλ. τελευταῖον Neugebauer Asklepios. Τοῦ τύπου τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευσίνος ἀντίγραφον εἶνε ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Reinach Rép. Stat. II, 35, 6.

τούτου (Wolters ἐν Ath. Mitt. 1892 σελ. 1 ἐξ. πίν. II), καὶ αἱ πολλαπλαῖ τροποποιήσεις τούτου, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ὑπὸ τῶν ὑστερωτέρων γλυπτῶν κατ' ἐλευθέραν ἀντιγραφὴν ἢ ἀπλῶς μίμησιν τῶν παλαιῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἀσκληπιοῦ¹.

Καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐλευσίνος δὲν εἶνε πρωτότυπον ἔργον. Ὁ πλάστης τοῦ μετὰ τόσης ἐξαιρετικῆς δεξιότητος ῥιζικῶς τροποποιημένου νέου τύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν θὰ παρέλειπε νὰ χαράξῃ τὸ ὄνομά του ἐπὶ τῆς βάσεως, ἐνῶ ὁ γλύπτης τοῦ ἀγάλματος ἡμῶν ἀντιγράψας τοῦτο ἀπὸ πολὺ γνωστοῦ βεβαίως τότε ἔργου δὲν ἐνόμισεν, ὅτι ἐδικαιοῦτο νὰ ὀνομασθῇ ἐπὶ τῆς βάσεως ὡς ὁ ποιήσας τὸ ἄγαλμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπανάληψις τοῦ ἰδίου τύπου ἐπὶ ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων, ὧν ἐν εὐρέθῃ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, δὲν συντελεῖ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης, ὅτι ἄγαλμα ἀποκείμενον ἐντὸς ἀσημοτέρου ἱεροῦ δωρηθὲν εἰς τοῦτο ὑπὸ ἰδιώτου καὶ κατασκευασθὲν ὑπὸ μὴ ὀνομαζομένου ἐπὶ τῆς βάσεως, ὅχι δὲ καὶ ἐξαιρετικῆς ἱκανότητος τεχνίτου ἐχρησίμευσεν πρὸς διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν νέου τύπου τοῦ θεοῦ. Εἶνε δὲ πρὸς τούτοις πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ πρῶτον τουλάχιστον ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων δύναται πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀπλότητα τῆς πλαισιώσεως νὰ θεωρηθῇ ὅτι κατασκευάσθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος, καὶ εἶνε παλαιότερον τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἀγάλματος.

Ὡς ἐδείχθη ἤδη (Neugebauer ἔ. ἀ. σελ. 8) τὸ πρωτότυπον τοῦ παλαιότερου Ἀσκληπιοῦ ἦτο χαλκοῦν, ἐνῶ τοῦναντίον εἶνε φανερόν, ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐλευσίνος εἶνε ἀντίγραφον ἐκ μαρμαρίνου προτύπου. Λεῖπει ἀπὸ τούτου ἡ σκληρότης καὶ οἱ ὀξεῖς τερματισμοὶ τῶν ἄκρων, κατὰ τὰ σημεῖα διαχωρισμοῦ τῶν διαφορῶν μερῶν τοῦ γυμνοῦ σώματος, καὶ τῶν πτυχῶν, τὰ ὁποῖα εἶνε κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὰ τῶν ἀντιγράφων χαλκῶν ἀγαλμάτων, τοῦναντίον δ' εἶνε πάντα ἀπαλὰ καὶ ἐξαιρέτως ἐστρογγυλεμένα· εἰς μαρμάρινον δ' ἔργον ἀρμόζει καὶ τὸ μεγαλειότερον πλάτος τοῦ ἀγάλματος καὶ τὴν βάσιν, τὸ ὁποῖον ἐπετεύχθη διὰ τῆς μεγαλειτέρας ἀπλώσεως τοῦ ἱματίου πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευράν.

Καὶ τὸ πρωτότυπον τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ἐλευσίνος θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ θεωρήσῃ τις ὡς προϊὸν τῆς τέχνης τῆς 4^{ης} ἐκατονταετηρίδος. Ἡ ἀσταθὴς τρόπον τινὰ θέσις τοῦ σώματος τοῦ θεοῦ ἔχοντος ἀνάγκην τοῦ στηρίγματος τῆς βακτηρίας πρὸς ἀσφαλῆ ἰσορροπήσιν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν τεχνιτῶν τῆς 5^{ης} ἐκατονταετηρίδος ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τῶν ὀρθίων θεῶν, στερεῶς ἐπὶ τῶν ἰδίων ποδῶν ἰδρυμένων μὲ μεγαλειώδη τὴν γενικὴν ἔκφρασιν τῆς μορφῆς· ἃς παραβλήθῃ ὡς πρὸς τοῦτο ὁ Ζεὺς τῆς Δρέσδης, ἀντίγραφον ἀσφαλῶς ἔργου τῆς

¹ Ἴδε καὶ τὴν προσφάτως δημοσιευθεῖσαν ἐν *Oesterr. Jahresh.* XIII σελ. 1 ἐξ. πραγματείαν **Arnold Schober** Asklepios darstell. im 4ten Jahrhundert.

5ης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἀκόμη καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ρώμης πρὸς τὸν ἡμέτερον Ἀσκληπιὸν καὶ θὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ διαφορὰ. Ὁ τεχνίτης τοῦ προτύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ἐλευσίνος ἔχει ἤδη ἐπιρρεασθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιλήψεων τῆς τέχνης τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος περὶ παραστάσεως τῶν θεῶν ὑπὸ συνθήκας καὶ κατὰ τρόπον προσεγγίζοντα τούτους μᾶλλον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν.

Ὡς μορφὴν μόνον ἂν ἤθελέ τις νὰ ἐξετάσῃ τὸ ἄγαλμα Ἐλευσίνος, καὶ ἐξήτει τὸν τεχνίτην τοῦ προτύπου τούτου, θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τοὺς ἐργασθέντας τὰς ἐξαισίας μορφὰς τῶν συνομιλούντων ἀνδρῶν τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Ἡ στάσις καὶ ἡ παράστασις ἐν γένει τοῦ τρίτου ἀνδρὸς τῆς πλακὸς τῆς ζωοφόρου ἀντιστοιχεῖ μὲ μικρὰς παραλλαγὰς πρὸς τὸν ἡμέτερον Ἀσκληπιόν. Ἀλλ' οἱ ἐργαζόμενοι κατὰ τὴν τέχνην τοῦ Παρθενῶνος δυσκόλως θὰ ἔδιδον εἰς λατρευτικὸν ἄγαλμα θεοῦ τὴν μειονεκτικὴν τρόπον τινὰ καὶ ἀνθρωπίνην στάσιν τοῦ ὑπὸ τῆς βακτηρίας στηριζομένου Ἀσκληπιοῦ ἡμῶν.

Ὁ Πραξιτέλης εἶτε ὁ τεχνίτης, ὅστις ἐξεδήλωσε κατ' ἐξοχὴν διὰ τῶν ἔργων του τὰς ἰδέας περὶ ἀνθρωπινωτέρας ἐμφανίσεως τῶν θεῶν, καὶ εἰς αὐτὸν τοῦτον ἴσως, πάντως δὲ εἰς τινὰ τῶν ἀκολουθούντων τῆς σχολῆς αὐτοῦ τὰ διδάγματα τεχνιτῶν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ἀρχικὸν τύπον τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἡ εὐμήκης κατασκευὴ τοῦ σώματος τοῦ θεοῦ, ἡ ἀπαλλαγὴ αὐτοῦ σχεδὸν ὁλοτελῶς ἀπὸ τοῦ κόπου τῆς ὀρθοστασίας διὰ τῆς ἐλαφρεᾶς στηριξεως ἐπὶ τῆς βακτηρίας καὶ τὰ διὰ τοῦ τεχνάσματος τούτου προκύπτοντα ὥραϊα περιγράμματα εἰς τὴν παράστασιν τοῦ κορμοῦ εἶνε κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς Πραξιτελείου τέχνης.

Ἡ θέσις τοῦ σώματος εἶνε ὁμοία περίπου πρὸς τὴν τοῦ Σαυροκτόνου μὲ ἐλαφρὰν χαλάρωσιν τῆς στηριξεως καὶ ἀλλαγὴν τῶν πλευρῶν, καὶ τοῦτον ἐνθυμίζουσι πρὸ πάντων αἱ ὥραϊαι γραμμαὶ τῶν πλάγιων τοῦ κορμοῦ, αἱ ὁποῖαι διαφαίνονται μεθ' ὅλην τὴν ἄφθονον πτύχωσιν τοῦ ἱματίου.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐνδύματος ἡ πλουσία καὶ ἐξεζητημένη, χωρὶς νὰ ἀπομακρύνεται τῆς πραγματικότητος, πτύχωσις τοῦ ἱματίου εὐρίσκεται πρὸ πάντων εἰς τὰ Πραξιτέλεια ἔργα. Τῶν Μουσῶν τῶν Μαντινικῶν ἀναγλύφων τὰ ἱμάτια εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ τὸ ἴδιον σύστημα καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον διασκευασμένα· ὅς παραβληθῇ π. χ. πρὸ πάντων τὸ ἔνδυμα τῆς Μούσης μὲ τοὺς αὐλοὺς. Καὶ ἀκόμη περισσότερον δεικνύεται, ὅτι εἶνε Πραξιτέλειος ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως τοῦ ἱματίου τοῦ ἀγάλματος ἡμῶν, ἂν παραβάλωμεν τοῦτο πρὸς ἄλλο Πραξιτέλειον ἔργον, τὴν Ἀφροδίτην τοῦ Arles (Furtwängler Meisterwerke σελ. 548 εἰκ. 102, πβλ. καὶ Klein Praxiteles σελ. 295). Ἡ θέσις τοῦ ἱματίου ταύτης ἀρχίζει πολὺ χαμηλότερον ἐπὶ τοῦ κορμοῦ, ἀλλ' ἡ ρύθμισις τῶν πτυχῶν τούτου εἶνε ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Ἀσκληπιοῦ, καὶ ἡ ὀριζοντία ὄγκωσις τοῦ συνεπτυγμένου ἐπὶ τῆς κοιλίας ἀνωτάτου μέρους τοῦ ἱματίου εἶνε σχεδὸν ἀπαράλλάκτως ὁμοία

πρὸς τὴν ὀλίγον ὑψηλότερον τεθειμένην ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἰδίαν ὀγκωσιν.

Δὲν εἶνε παραδεδομένον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἃν ὁ Πραξιτέλης κατεσκεύασέ ποτε ὁ ἴδιος ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ, ἀλλ' ὅτι αἱ παραστάσεις τοῦ θεοῦ τούτου δὲν ἦσαν ξέναι πρὸς τὰ θέματα τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου καὶ τῆς σχολῆς του, ὡς ἔγραψεν ἤδη πολὺ ὀρθῶς ὁ Klein (Praxiteles σελ. 425), περὶ τούτου μαρτυρεῖ ἡ ὑπαρξίς ἐν Ρώμῃ¹ ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατασκευασθέντος ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Κηφισοδότου.

Καὶ περὶ τοῦ ἰδίου Πραξιτέλους ἀναφέρει ὁ Πausanias², ὅτι ἦτο ὁ γλύπτης τοῦ ἀγάλματος τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδεΐᾳ, τὸ ὁποῖον ἦτο ὅμοιον πρὸς Ἀσκληπιόν. Ὁ Τροφώνιος εἶνε καὶ αὐτὸς κατ' ἐξοχὴν θεραπευτικὸς θεός, ὡς ἦτο καὶ ὁ Ἀμφιάραος, τὰ δὲ ἀνάγλυφα μὲ τὴν παράστασιν τοῦ τελευταίου τούτου, τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 113), παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς πολὺ σαφῶς τὴν εἰκόνα ὑπὸ τὴν ὁποίαν παριστῶντο ἀπολύτως ὅμοιοι πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν οἱ θεοὶ ἡ ἥρωες οὗτοι ἰατροί, ἐκ τοῦ χωρίου δὲ τοῦ Πausanίου δικαιοῦμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁμοίως παρίστατο καὶ ὁ Τροφώνιος τῆς Λεβαδεΐας, δύναται ἐπομένως νὰ χρησιμεύσῃ ἀσφαλῶς τὸ χωρίον ὡς μαρτυρία, ὅτι καὶ ὁ Πραξιτέλης ἡσχολήθη μὲ τὸν τύπον τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τὸ ἄγαλμα τῆς Ἐλευσίνος φρονοῦμεν, ὅτι ἐνισχύει τὴν γνώμην ταύτην. Εἶνε πιθανώτατα Πραξιτελείου Ἀσκληπιοῦ ἀντίγραφον ἐξαιρετικῶς πολῦτιμον, διότι ἔγινεν εἰς χρόνους ὅχι πολὺ ἀπομεμακρυσμένους τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τοῦ πρωτοτύπου.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

Ἡ ἐπιγραφή τῆς βάσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ἐλευσίνος. Πβλ. εἰκ. 2.

¹ Plini N. H. XXXVI, 24.

² IX, 39, 4. Τὰ δὲ ἐπιφανέστατα ἐν τῷ ἄλσει Τροφωνίου ναὸς καὶ ἄγαλμά ἐστιν, Ἀσκληπιῷ καὶ τοῦτο εἰκασμένον. Πραξιτέλης δὲ ἐποίησε τὸ ἄγαλμα.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΞ ΕΦΕΣΟΥ

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΑΣ ΑΝΑΣΚΑΦΑΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΕΝ ΕΦΕΣΩ)

Ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα ἐπιγραφὴ ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Α. Σωτηρίου κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφὰς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐπὶ τοῦ λόφου Ἀγιά - Σολοῦκ καὶ εὐρίσκεται εἰσέτι εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένην θέσιν¹. Εὐρεθείσα κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῶν ἀποτόμως διακοπεισῶν ἀνασκαφῶν δὲν κατωρθώθη ἐλλείψει χρόνου ν' ἀναγνωσθῇ ὑπὸ τοῦ εὐρόντος, τοσοῦτῳ μᾶλλον, καθόσον τὰ ἰσχυρῶς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς πλακός, ἔνθα ἡ ἐπιγραφὴ, ἐπικεκολλημένα κονιάματα ἀπῆλθον παρατεταμένην ἐργασίαν. Κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονήν μου ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐν παλαιᾷ Ἐφέσῳ ἀνασκαφῶν (κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1926) ἠδυνήθην ν' ἀντιγράψω τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην.

Ὁ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου λίθος διατηρεῖ τὴν ἀρχικῶς λείαν ἐπιφάνειαν μόνον ἐπὶ τῆς κάτω καὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς αὐτοῦ· αἱ ἄλλαι πλευραὶ ἔχουσιν ἀνωμάλως ἀποκοπὴ καὶ θραυσθῇ. Αἱ διαστάσεις τοῦ λίθου εἶνε αἱ ἑξῆς: ὕψος 0,70 μ. πλάτος 1,015 μ. καὶ πάχος ποικίλλον μεταξὺ 0,28 καὶ 0,31 μ. Φωτογραφία ἡ ἀποτύπωσις αὐτῆς δὲν θὰ ἦτο σκόπιμος καὶ διὰ τοῦτο ἀρκοῦμαι εἰς τὴν γενομένην ὑπ' ἐμοῦ ἀντιγραφὴν.

ΠΛΑΤΕΙΑ
ΤΗΣΑΣΙΑΣΚΑΙΔΙΣΝΕΩΚΟΥΠΛΗ,
ΕΦΕΣΙΩΝΠΟΛΕΩΣΗΒΟΥΛΗΚΑΙΟΔΗΜΟΣ
ΤΟΠΠΙΟΝΑΦΡΟΝΠΟΛΛΙΟΝΤΕΡΤΥΛΛΟ
ΓΙΩΝΟΣ·ΙΕ·ΑΠΟΛΕΙΝΑΡΙΑΣΓΕΝΟΜΕΝΟ
ΤΗΣΑΣΙΑΣΚΑΙΛΟΓΙΣΤΗΝΤΗΣΠΟΛΕΩΣ
ΚΑΠΕΤΟΛΕΙΝΑΝΓΥΝΑΙΚΑΟΠΠΙΟΥΑΦΡΟΥΤ

ΠΟΙΗΣΑΜΕΝΩΝΤΗΝΑΝΑΣΤΑΣΙΝΕΚΤΩΝΙΔΙΩ
ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣΜΑΡΚΕΛΛΙΝΟΥΚΑΙΠΟΜΠΗΙΟΥΜΗΤΡΟ
ΤΟΥΕΙΡΗΝΑΡΛΟΥ

[Τῆς πρώτης καὶ μεγίστης μητροπόλεως]
τῆς Ἀσίας καὶ δισσεωκόρου τῶν Σεβαστῶν
Ἐφεσίων πόλεως ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος [ἔτείμησαν

¹ Ἀρχ. Δελτίον, τόμ. 6ος (1921/22) σελ. 201.

Τ. Ὀππιον Ἀφρον Πόλλιον Τέρτυλλο[ν τριβ. λε
γῶνος ιέ Ἀπολειναρίας γενόμενον [ἀρχιερέα
τῆς Ἀσίας καὶ λογιστὴν τῆς πόλεως [καὶ
Καπετολείναν γυναῖκα Ὀππίου Ἀφρου [Πόλλιου

Ποιησαμένων τὴν ἀνάστασιν ἐκ τῶν ἰδίω[ν Ἀντωνίου
Ἰεροκλέους Μαρκελλείνου καὶ Πομπηίου Μητρο[βίου Αἰλιανοῦ
τοῦ εἰρηνάρχου.

Ἡ συμπλήρωσις τῶν τριῶν πρώτων στίχων καθίσταται δυνατὴ οὐ μόνον διὰ τῶν ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ διακριτῶν ἰχνῶν τῶν γραμμάτων ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ συνήθους τύπου τῆς ἀρχῆς τῶν ὁμοιοειδῶν ἐπιγραφῶν¹. Ζήτημα εἶνε ἂν δύναται τις νὰ συμπληρώσῃ *ἐτείμησεν* ἢ *ἐτείμησαν* διότι ἀμφότεροι οἱ τύποι ἐναλλάσσονται αὐθαιρέτως². Ἐκ τῆς διατυπώσεως ἡ ἐπιγραφή δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς ἐποχὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 123 καὶ 212³. Τὰ κανονικὰ σχήματα τῶν γραμμάτων⁴ παραβαλλόμενα πρὸς ὅμοια τῆς τιμητικῆς βάσεως τοῦ C. Porillius Carus Pedo ἢ τῆς τιμητικῆς ἐπιγραφῆς πρὸς ἓνα C. Julius Thraso⁵ ἐπιτρέπουσι νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἐγράφη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀντωνίνου Πίου.

Τὸ ἄλλοθεν ἄγνωστον τιμώμενον πρόσωπον ἠκολούθησε τὸ ρωμαϊκὸν ὑπαλληλικὸν στάδιον. Ὑπηρετεῖ εἰς τὴν 15^{ην} λεγεῶνα, ἣτις τότε διέμενεν ἐν Καππαδοκίᾳ⁶. Διὰ τοῦτον ὡς νεαρὸν μέλος ἐπιφανοῦς ἐπαρχιακῆς οἰκογενείας, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀξιωματῶν αὐτοῦ συνάγεται, μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ *tribunus militum* ἀρμόζει· ἐπειδὴ *χειλιάρχος* δὲν ἐπιτρέπει ὁ χῶρος νὰ συμπληρωθῇ, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς πιθανώτερον τὸ συντετμημένον ΤΡΙΒ⁷. Κατέλιπε πάλιν τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, ἣτις ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὸν τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιερέως ἐν ἐπαρχίᾳ τοῦ ναοῦ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐν Ἐφέσῳ. Ἡ προτέρα δημοσία ὑπηρεσία του θὰ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ καὶ εἰς *λογιστὴν τῆς πόλεως* (*curator rei publicae*).

Ἐν τέλει τοῦ στίχου 6 μένει μετὰ τὸν προϋποθετέον καὶ ἐξ ἰχνῶν ἀκόμη γραμμάτων εὐδιάκριτον σύνδεσμον *καὶ* διαθέσιμος χῶρος διὰ ἑπτὰ γράμματα

¹ Πρβλ. λ. χ. Forsch. in Ephesos, II N° 69, III N° 35, 37, 79.

² Ὁ ἐνικὸς εὔρηται ἐν Forsch. in Ephesos, II N° 59. III N° 35, 37, 41, 65, 67, ὁ πληθυντικός, αὐτόθι, II N° 61, 63, 67, 69, III N° 32, 60, 66, 79.

³ Keil, Num. Zeitschr. N. F. VIII, 1915, σελ. 125 κ. ἐ.

⁴ Εἰς τὸν χαρακτὴρ δύο χαρακτηριστικὰ παροράματα δύνανται ν' ἀποδοθῶσι: στίχ. 7 εἶχεν Ὀππίου ἀντὶ τοῦ πρώτου Π καὶ στίχ. 9 τοῦ Μ ἐν Πομπηίου ἐκάστοτε χαράσσεται ἓν Ν.

⁵ Forsch. III N° 20, 35.

⁶ Ritterling, ἐν Pauly - Wissowa R. E. XII. Sp. 1754.

⁷ Ὁ μὴ συντετμημένος τύπος *τριβοῦνος* εὔρηται εἰς δύο ἐτέρας ἀδημοσιεύτους ἐφεσιακὰς τιμητικὰς ἐπιγραφάς: Inv. N° 1475, 1510.

ἀκόμη, ὅστις βεβαίως θὰ περιεῖχε τὸ ὄνομα τοῦ γένους τῆς γυναικός. Θὰ ἡδύνατό τις ἴσως νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τοῦ ἐπωνύμου, ὅτι ἀνήκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἐξ ἀφιερώσεως τινὸς εἰς τὴν Ἀρτεμιν γνωστοῦ **Καπειτωλείνου Διοδώρου**¹, ὅστις φαίνεται ὅτι ἤκμασε κατὰ τὰ τέλη τῆς Α' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Τότε θὰ ἔλαβεν ἡ οἰκογένεια μὲν βραδύτερον τὸ δικαίωμα τοῦ ρωμαίου πολίτου καὶ θὰ ἡδύνατο νὰ σκεφθῇ τις **Αἰλίαν** τινὰ ἢ **Φλαβίαν**.

Εἰς τὸν στίχ. 7 προφανῶς δὲν ἦτο ὁλόκληρον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός. Τὴν ἀνάγνωσιν **Τερτύλλου** (ἀντὶ Πολλίου), ἐπωνύμου ἄλλως πιθανοῦ καὶ πρὸς τὸν διαθέσιμον χῶρον εὐαρμόστου, ἀπαγορεύουσι τὰ ἴχνη τοῦ τελευταίου γράμματος, ἅτινα δὲν δύνανται ν' ἀνήκωσιν εἰς T.

Τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιήσαντος καθιστᾷ δυνατὴν ἑτέρα τιμητικὴ βάσις ἐξ Ἐφέσου², ἐφ' ἧς ἐπανευρίσκονται τὰ ἴδια πρόσωπα³.

Ἐν Ἐφέσῳ.

FRANZ MILTNER

¹ Πρ6λ. Bull. corr. hell. I, 292, Le Bas - Waddington, 166c, Weinreich, Athen. Mitteil. XXXVII, 1912, σελ. 8 N° 25.

² Le Bas - Waddington, 147a = CIC 2977.

³ Ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ *εἰρηνάρχου* πρ6λ. Keil, ἐν Forsch. III N° 70.

Ο ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΩΝ ΜΕΔΙΚΩΝ

Α. Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τὰ δύο ἢ τρία τεμάχια τῆς Ἀθηνᾶς, ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὁποίων ὠρμήθημεν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, εὐρέθησαν ὁμοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων μαρμάρων — γλυπτῶν, γραπτῶν καὶ ἐνεπιγραφῶν — ἐνφοδομημένα ἐν τοῖς τοίχοις δύο συνεχομένων πρὸς ἄλληλα τοῦ τέλους τοῦ τετάρτου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος κτισμάτων¹, ἅτινα ἀπεκαλύφθησαν ἐκσκαπτομένων θεμελίων διὰ τὰς οἰκίας τῶν κ. κ. Βαρελᾶ καὶ Γιαννούτα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου νοτίως τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἑκατὸν περίπου μέτρων ἀπ' αὐτοῦ.

Δὲν ἀποκλείεται ὅλως ἡ πιθανότης ὅτι πλησίον πού τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ καὶ τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἀρχικῶς ἵστατο καὶ ἀφ' οὗ ἀπεσπᾶσθη τῆς θεᾶς τὸ ἄγαλμα: τὸ πλῆθος τοῦλάχιστον τῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συσσωρευμένων μαρμάρων καὶ οἱ καθ' ἕκαστον ὄγκοι αὐτῶν δυσκόλως θὰ ἐπέτρεπον ἴσως νὰ ὑποτεθῇ μεταφορὰ ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ἡμετέρα Ἀθηνᾶ καὶ τὰ ἄλλα μετ' αὐτῆς εὐρεθέντα μάρμαρα² προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ἀγορᾶς, ἡ ὁποία ῥητῶς ἐπὶ ἑνὸς³ τῶν μαρμάρων τούτων ἀναφέρεται καὶ τῆς ὁποίας ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τῆς βορείας πλευρᾶς καὶ ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου πάλιν καὶ εἰς ὀλίγων μόνον βημάτων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως τῶν προμνημονευθέντων μεταγενεστέρων κτισμάτων.

Τὰ περιωθέντα τοῦ ἀγάλματος μέρη εἶναι:

1. Η ΚΕΦΑΛΗ

(Πίναξ)

εἰργασμένη ὁμοῦ μετὰ λαιμοῦ καὶ μικροῦ περὶ αὐτὸν μέρους τοῦ στήθους καὶ τῶν νώτων ἕξ ἑνὸς τεμαχίου μαρμάρου, ἀποτελοῦσα δὲ οὕτω βραχεῖαν προτομὴν (Halsbüste) τεμνομένην εἰς τὸ κάτω αὐτῆς μέρος ἐλλειψιοειδῶς καὶ καταλήγου-

¹ Ἦτοι ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, οὗτινος αἱ καθόλου πρὸς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν διαθέσεις (Lübke's Reallexikon 1914 σελ. 1033 α, Tafrali, Thessalonique, Des origines κλπ. 1919 σελ. 82 κ. ἐ.) πείθουσιν ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονικίᾳ αἱ μέγισται καταστροφαὶ ἀρχαίων μνημείων ἐγένοντο ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ.

² Τὰ ἄλλα ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς εὐρεθέντα μάρμαρα εἶναι: προτομή τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, κολοσσική κεφαλὴ ἑνὸς αὐτοκράτορος, κολοσσική κεφαλὴ Ποσειδῶνος (ἀντίγραφον ἔργου ἑλληνιστικῶν χρόνων), κολοσσική κεφαλὴ Ἀλεξάνδρου (ἀντίγραφον ἔργου ἰδιόζοντος τύπου), ἕξ πλάκες γραπτᾶι ἐκ ζωφόρου κ. ἄ.

³ Ἐπ' αὐτοῦ τιμητικὸν ψήφισμα χρονολογούμενον: Ἔτους Ζ καὶ Π ἦτοι τοῦ 61 π. Χ.

σαν¹ εἰς ἀμβλὺ κωνικὸν μετὰ τραχείας ἐπιφανείας ἔμβολον, δι' οὗ ἐνετίθετο ἐπὶ τοῦ κορμοῦ. Εἰκ. 1.

Τὸ μάρμαρον λευκόν, λεπτόκοκκον, πιθανῶς πεντελήσιον. Τὸ δὲ τῆς ὅλης προτομῆς ὕψος (0,75) ἢ τὸ τῆς κεφαλῆς μόνης (0,50) καθιστῶσι δῆλον ὅτι πρόκειται περὶ κολοσσικοῦ ἔργου.

Εἰκ. 1. Ἡ ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς πλευρά.

εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῷ νέῳ εὐρήματι τῆς Θεσσαλονίκης πρόκειται ἡμῖν μία Ἀθηνᾶ φειδιακῆς τέχνης².

Τὸ ἀττικὸν κράνος τῆς θεᾶς φέρει ἔμπρὸς μὲν στεφάνην, ἥς ἡ κάτω πλευρὰ

¹ Τοῦ συνήθους τούτου εἴδους προτομῆς πρόχειρον παράδειγμα ἡ ἐν Βολωνίᾳ κεφαλὴ ἡ κοινῶς ὡς Ἀθηνᾶ Λημνία φερομένη.

² Περί τῶν χαρακτήρων τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, Jamot Revue archéol. 1895² σελ. 24. = Michon Monum. Piot VII (1900) σελ. 157. Πρὸς. H. Schrader, Pheidias σελ. 82.

θλαῖται κατὰ τὸ μέσον εἰς ἀμβλείαν γωνίαν, ὀπίσω δὲ ἐπαυχένιον¹ τοῦ ἀρχαιοτέρου τύπου (ἦτοι μακρότερον καὶ ὥς τι μᾶλλον αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου κράνους² εἰργασμένον), ὑφ' ὃ ἐξέρχεται κατὰ ἡνωμένους κυματίζοντας βοστρύχους καὶ καταπίπτει ἐπὶ τῶν νώτων ἢ ἄδηλον πόσον μακρὰ κόμη. Εἰκ. 2.

Ὁ κατὰ τὸ μέσον τοῦ κράνους χαμηλὸς λόφος (ὕψος 0,03 καὶ πλάτος 0,04) χωρεῖ πρὸς τὰ ὀπίσω μετὰ τοῦ ὕψους βαθμιαίως ἐλαττουμένου κατερχόμενος μέχρι τοῦ σημείου, καθ' ὃ ἀρχίζει τὸ ἐπαυχένιον. Πρὸ τοῦ λόφου τούτου διακρίνονται ἐπὶ τῆς κυρτότητος τοῦ κράνους δύο ἀβαθεῖς κοιλότητες, ἀνὰ μίαν ἐκατέρωθεν.

Τοῦ δὲ ἐξ ἄλλης πιθανῶς ὕλης ἐπιθέτου κόσμου, ὃν ἔφερεν ἡ θεὰ ἐπὶ τοῦ κράνους καὶ τῆς κεφαλῆς καθόλου, ἄλλαι πλὴν τῆς διατήσεως τῶν ὠτῶν σαφεῖς ἐνδείξεις ὑπάρχουσι: α') τρεῖς μεγαλύτεραι ὀπαι κατὰ τὸ μέσον τοῦ κράνους ἄνω, ἡ μεσαία ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ λόφου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,15 ἀπὸ τῆς στεφάνης, μήκους 0,045, πλάτους 0,01 καὶ βάθους ἀπροσδιορίστου ἔνεκα τῆς κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποκρούσεως τοῦ μαρμάρου, αἱ δὲ ἕτεραι δύο ἐπὶ τῆς κυρτότητος τοῦ κράνους ἀνὰ μίαν ἐκατέρωθεν, ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς ἀπόστασιν 0,06 ἀπὸ τοῦ λόφου (ἐμβαδοῦ $0,0250 \times 0,25$ στενεύοντος πρὸς τὰ κάτω καὶ βάθους 0,042), ἡ δὲ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἰς ἀπόστασιν 0,045 (ἐμβαδοῦ $0,025 \times 0,020$ καὶ βάθους 0,04)· β') δύο ἄλλαι (ἐμβαδοῦ $0,020 \times 0,015$ καὶ βάθους 0,04), αἵτινες εἶναι ἀνεωγμέναι ἀνὰ μίαν ἐκατέρωθεν κατὰ τὰ πρὸς τοὺς κροτάφους ἄκρα τῆς στεφάνης διακόπτουσαι αὐτὴν καὶ με λοξὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἔσω· γ') στίχος μικροτέρων (διαμ. 0,007, βάθος 0,02) διὰ τρυπάνου ἀνεωγμένων ὀπῶν ὑπὲρ τὴν στεφάνην καὶ παραλλήλως

Εἰκ. 2. Ἡ ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς ὄψις.

¹ Ἡ λέξις *ἐπαυχένιον* λαμβάνεται ὡς ὄρος — ἴσως διὰ πρώτην φοράν ἐνταῦθα — πρὸς δῆλωσιν ἐκείνου τοῦ μέρους τοῦ κράνους, ὃπερ προφυλάττει τὸν αἰχένα = couvrenuque, Nackenschirm.

² Löschcke, Kopf der Athena Parthenos 1891 σελ. 5 (Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande).

πρὸς αὐτήν: αὗται εἶναι ἔνδεκα τὸν ἀριθμόν, μία κατὰ τὸ μέσον ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν γραμμὴν τῆς ῥινός, ἀνὰ πέντε δὲ ἔνθεν καὶ ἔνθεν συμμετρικῶς καὶ εἰς κανονικὴν ὁπωσοῦν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν (0,025) διατεταγμέναι· δ') πρὸς τούτοις πολλὰ ὅμοια ἀλλὰ μικρότεραι ὅπαι τρυπάνου ἀναμῖξ μετὰ χαραγμάτων ἢ κτυπημάτων ξοῖδος εἶναι κατεσπαρμέναι ἐπὶ τῆς *ἐξέργου* (= προεξεχούσης καὶ κᾶπως τραχυτέρας) ἐπιφανείας τοῦ προσώπου, ἣτις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ μετώπου ὡς στενὴ λωρίς, κατερχομένη δὲ ἐκατέρωθεν πλατύνεται ἐν τῷ μεταξὺ ὧτων καὶ ὀφρύων διαστήματι καὶ οὕτω καλύπτει μέγα μέρος τῶν παρειῶν καὶ τοῦ λαιμοῦ καταλήγουσα χαμηλότερόν πως τοῦ ἐπαυχενίου. Ἰχνη τῶν διὰ τρυπάνου ὀπῶν διακρίνονται καὶ ἐπὶ τοῦ κρασπέδου ἐκατέρωθεν τῆς ὑπὸ τὸ ἐπαυχένιον ἐξερχομένης ὀπισθίας κόμης.

Ἐὰν ἤδη ἡ κεφαλὴ τῆς Θεσσαλονίκης — καὶ προτοῦ νὰ συμπληρωθῇ ἀκόμη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὡς ἄνω δοθεισῶν ἐνδείξεων — ἐξετασθῇ ἐν παραβολῇ πρὸς τὰ ἄλλα εἰς τὸν Φειδιάν ἀποδιδόμενα ἔργα, τὸ σχῆμα τοῦ κράνους καὶ ἡ καθόλου μορφὴ μέχρι καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τοῦ προσώπου ἄγουσιν ἄνευ δυσκολίας εἰς τὴν ἐν αὐτῇ ἀναγνώρισιν τοῦ τύπου Φειδιακῆς Ἀθηνᾶς, ὅστις τὸ πρῶτον διὰ τῆς Athena Madici ἐγένετο γνωστὸς καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται οὕτω.

Τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀνεπεξέργαστα ἰχνη *λίμας* (Raspelstriche) ὡς καὶ ἡ ἀρκούντως ἰσχυρὰ λείανσις τῶν γυμνῶν μερῶν δηλοῦσιν ἐργασίαν ἀντιγραφῆως καὶ δὴ οὐχὶ ἀρχαιοτέραν τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ¹.

Ἰχνη κασιανοῦ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κύκλου τῆς ἱριδος ὡς καὶ ἐπὶ τῶν βλεφαρίδων δεικνύουσι ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν διὰ χρώματος δεδηλωμένοι. Ἄλλως ἡ καθόλου διατήρησις τῆς κεφαλῆς ἀρκούντως καλὴ. Ἀποκεκρουσμένα ἰσχυρῶς τὸ ἄκρον τῆς ῥινός, ὁ λόφος τοῦ κράνους ἐμπρὸς καὶ τὰ ἄκρα τοῦ ἐπαυχενίου ἐκατέρωθεν. Ἐλαφρῶς βεβλαμμένον ὡσαύτως καὶ τὸ κάτω χεῖλος ὡς καὶ τὰ ὦτα.

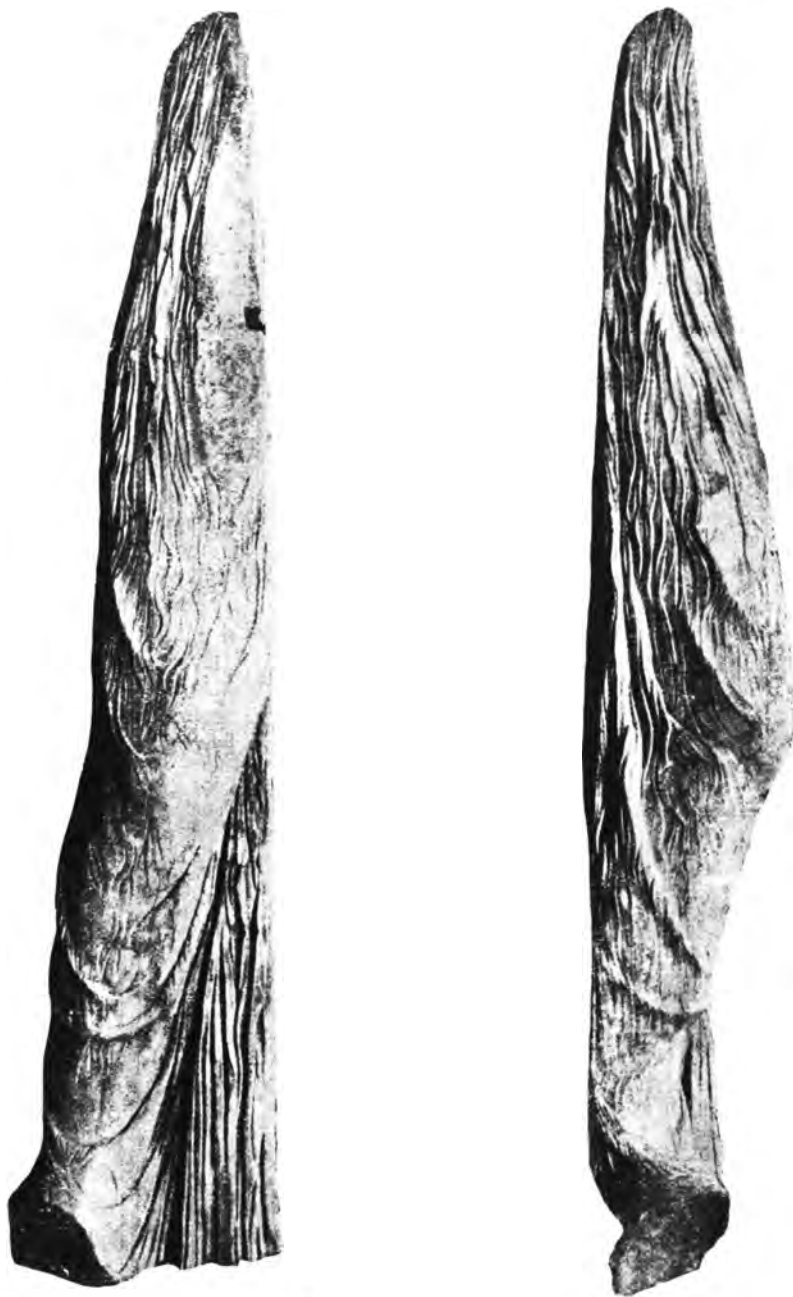
Περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς ἀναγνωρίσεως οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν ἡ ἐν τῇ αὐτῇ καὶ ἡ κεφαλὴ θέσει εὐρεθεῖσα καὶ εἰς τὸ αὐτὸ καὶ ἐκείνη ἀντίγραφον τοῦ εἰρημένου τύπου ἀσφαλῶς ἀνήκουσα

2. ΔΕΞΙΑ ΕΜΠΡΟΣΘΙΑ ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ ΚΟΡΜΟΥ

ἣτις ἄρχεται ὀλίγον τι χαμηλότερον τῆς ζώνης καὶ χωρεῖ μέχρι τῆς πλίνθου, περιλαμβάνει δὲ τὸν μετὰ αἰωρουμένης τῆς πτέρνας ἀποσπώμενον τοῦ ἐδάφους πόδα καὶ τὴν πλουσίαν, — συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ λεπτοτάτου ἐξ οὗ ὁ χιτῶν ὑφάσματος εἰργασμένην — πτύχωσιν. Εἰκ. 3.

¹ Ὅτι δυνατόν νὰ πρόκειται μᾶλλον συγκεκριμένως περὶ ἀντιγράφου τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα, οὐτινος εἶπερ τινὸς καὶ ἄλλου γνωστὸς εἶναι ὁ πρὸς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς Μακεδόνας καθόλου θαυμασμὸς (Hertzberg - Καρολίδου Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους III σελ. 32 κ. ἐ. Bernoulli, Die erhaltenen Darstellungen Alexanders des Grossen σελ. 15), καὶ ἐκ τῶν προτέρων δὲν ἀποκλείεται. Ἡ δὲ τῆς αὐτῆς ὅλης ἐργασίας εἰκὼν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἣτις εὐρέθη ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς Θεσσαλονίκης. (Πρβλ. σελ. 2, σημ. 1), καὶ ἐνισχύει πῶς τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν.

Τῆς πλευρᾶς ταύτης τὸ ὅλον ὕψος 1,75 (ἤτοι 1,05 ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ ἄνω, 0,70 ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ κάτω), τὸ δὲ μέγιστον πλάτος 0,40. Ὁ ἐλλείπων ἄκρος

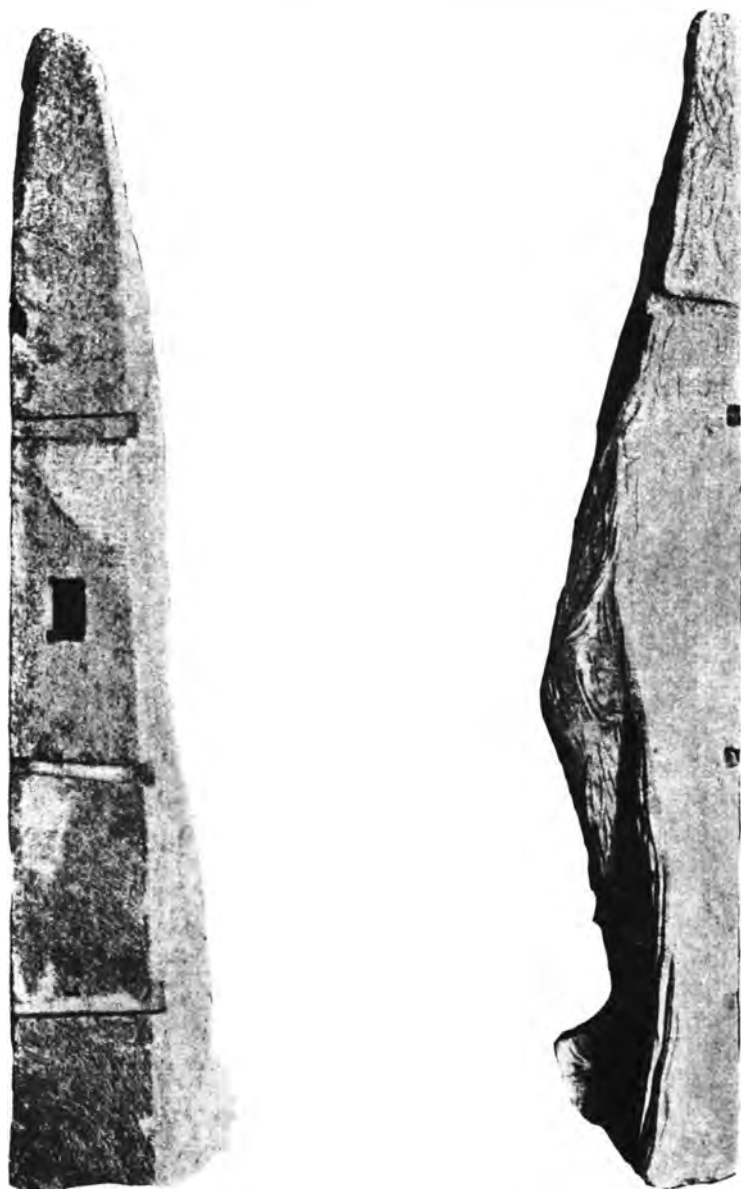
Εἰκ. 3. Ἡ δεξ. ἐμπροσθία πλευρὰ τῆς Ἀθηνᾶς Θεσσ νίκης. Εἰκ. 4. Ἡ ἀριστερόθεν ὄψις τῆς πλευρᾶς.

ποὺς ἦτο πρόσθετος καὶ συνεδέετο δι' ἀπλῆς συγκολλήσεως, ὡς δεικνύει ἡ τραχεῖα ἄνευ ὁπῆς συνδέσμου ἐπιφάνεια προσαρμογῆς.

Καὶ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κορμοῦ εἶναι εἰργασμένον — ἀνεξαρτήτως τῆς πλίν-

θου τοῦ ἀγάλματος — ὡς ἰδιαίτερον τμήμα ἐκ πεντελησίου ὡσαύτως μαρμάρου καὶ ἐστιλβωμένον ἰσχυρῶς κατὰ τὰς λεπτὰς προπάντων καὶ πυκνὰς περὶ τὸ γόνυ πτυχάς. Εἰκ. 4.

Αἱ δύο ἔδραι, δι' ὧν τὸ τμήμα τοῦτο προσηρμόζετο πρὸς τὸ ὄλον, ἢ μία

Εἰκ. 5. Ἡ ὀπίσω ἔδρα προσαρμογῆς τῆς πλευρᾶς. Εἰκ. 6. Ἡ δεξιὰ ἔδρα προσαρμογῆς τῆς πλευρᾶς.

πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἡ ἑτέρα πρὸς τὰ δεξιὰ, εἶναι ἐπίπεδοι μετὰ τραχείας ἐπιφανείας καὶ φέρουσιν ὀριζοντίας ἐντομὰς ἢ αὐλακας (βάθος 0,023), — στενωτέρας κατὰ τὸ χεῖλος καὶ πλατυτέρας κατὰ τὸν πυθμένα αὐτῶν —, χωρούσας ἐκ τῶν ἔξω (τοῦ κορμοῦ) πρὸς τὰ ἔσω μετὰ βαθμιαίας ἐλαττώσεως τοῦ πλάτους των. Τῶν

τοιούτων αὐλάκων φέρει τρεῖς μὲν εἰς ὠρισμένας ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις ἢ ὀπίσω, μίαν δὲ ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔδρα προσαρμογῆς.

Τῆς ὀπίσω ἔδρας ἢ κάτω αὐλαξ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει πλάτος 0,045, κατὰ δὲ τὸ τέλος 0,025: ἢ μέση, φερομένη λοξῶς, κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει πλάτος 0,03, κατὰ δὲ τὸ τέλος 0,025: ἢ ἄνω αὐλαξ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει πλάτος 0,035, κατὰ δὲ τὸ τέλος 0,03. Εἰκ. 5.

Τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἔδρας ἢ αὐλαξ ἔχει πλάτος κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς 0,03, κατὰ δὲ τὸ τέλος 0,023. Εἰκ. 6.

Ἐκτὸς τούτων ἢ ὀπίσω ἔδρα περὶ τὸ μέσον αὐτῆς φέρει ὀρθογώνιον ὀπὴν συνδέσμου (γόμφου) μήκους 0,09, πλάτους 0,06 καὶ βάθους 0,065.

Πρὸς τούτοις ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι περὶ τὴν ἀρχὴν τῶν αὐλάκων ἦτοι κατὰ τὰς ἀκμὰς τῶν ἐδρῶν, ἔνθα θὰ ἀνέμενέ τις συνέχειαν πτυχῶν, — ὅτι ἐν ταῖς χώραις ταύταις διακοπτομένου τοῦ ἐνδύματος παρουσιάζεται τραχεῖα ἢ σχεδὸν ἀκατέργαστος ἐπιφάνεια.

3. ΔΕΞΙΑ ΧΕΙΡ

Μεταξὺ τῶν ἄλλων κοινῆς ὥς ἐν τῇ ἀρχῇ ἐδηλώθη προελεύσεως μαρμάρων, ἐξ ὧν διεκρίθησαν ἢ κεφαλὴ καὶ ἢ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ κορμοῦ τῆς Ἀθηνᾶς εὐρέθη

Εἰκ. 7. Ἡ δεξιὰ χεὶρ τῆς Ἀθηνᾶς Θεσσαλονίκης.

καὶ μία δεξιὰ χεὶρ κολοσσικοῦ μεγέθους μετὰ τμήματος τοῦ πήχεως, ἐξ οὗ ἀποτε-
θραυσμένη, ἐκ μαρμάρου ὡσαύτως πεντελησίου. Τὸ μῆκος αὐτῆς, ἐὰν προβληθῇ
ἡμῖν τεταμένη, ἀπὸ τοῦ ἁρμού μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ μεσαίου δακτύλου ἀνέρχεται
εἰς 0,26 μ. περίπου, τὸ δὲ πλάτος εἰς 0,15 μ. Ἡ διάμετρος τοῦ ἁρμού 0,115 μ.
Εἰκ. 7.

Οἱ δάκτυλοι, ὧν σφύζεται ὁ μέσος καὶ ὁ παράμεσος εἶναι κατὰ τοιοῦτον τρό-
πον πρὸς ἀλλήλους τοποθετημένοι, ὥστε διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς παλάμης
σχηματιζομένου κενοῦ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διήρχετο ἢ ἐκρατεῖτο κάτι
ῥαβδοειδές.

Ἄν εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς ἡμετέρας Ἀθηνᾶς συνανήκη καὶ ἡ ἄνω χεὶρ, δὲν προσπίπτει βεβαίως εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν, ἐφ' ὅσον τοῦτο μὲν τὸ τμήμα οὐδεμίαν σφῶζει συνοχὴν πρὸς τὰ δύο ἄλλα, ἡ δὲ ἐνέργεια τῆς δεξιᾶς χειρὸς τοῦ ἡμέτερου τύπου συμβαίνει νὰ μὴν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστή.

Εἶναι ὅμως λίαν πιθανὸν τὸ πρᾶγμα, ἐφ' ὅσον πλὴν τῆς κοινῆς προελεύσεως καὶ τοῦ ὁμοιοειδοῦς μαρμάρου, καὶ ἡ προδήλως μεταξὺ τῆς ἐν λόγῳ χειρὸς καὶ τοῦ προσώπου τῆς Ἀθηνᾶς ὑπάρχουσα ἀναλογία ὑποστηρίζει στενὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν. Τὸ μῆκος τῆς χειρὸς ἀπὸ ἄρμου μέχρι ἄκρου τοῦ μεσαίου δακτύλου (0,26 περίπου) ἰσοῦται τῷ ὕψει τοῦ προσώπου ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς σιαγόνης μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μετώπου καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν τριχῶν¹ (0,25) προστιθεμένης καὶ τῆς μικρᾶς διαφορᾶς τῆς ἐκ τῆς καλύψεως μέρους τοῦ μετώπου ὑπὸ τοῦ κράνους.

Β. ΤΑ ἌΛΛΑ ΑΝΤΙΓΡΑΦΑ

καὶ αἱ παραλλαγαί, δι' ὧν γινώσκεται ὁ ἡμέτερος τῆς φειδιακῆς Ἀθηνᾶς τύπος², εἶναι:

α. Ἡ ὡς ἀφετηρία τοῦ τύπου χρησιμεύσασα Athena Medici, κορμὸς κολοσσικοῦ μεγέθους φυλαττόμενος ἄλλοτε ἐν τῇ École des Beaux Arts τῶν Παρισίων καὶ νῦν ἐν τῷ Λούβρῳ. Πρὸς. Conze, Bulletin 1861 σελ. 36, ἐνθα διακρίνεται ἡ ἀττική τέχνη αὐτῆς, Bernulli, Minervenstatuen (1867) σελ. 20, ὑφ' οὗ χαρακτη-

¹ Πρὸς. Vitruv «De Architectura III, 1, 2 «Corpus enim hominis ita natura composuit, uti capitis a mento ad frontem summam et radices immas capilli esset decimae partis, item manus pansa ab articulo ad extremum digitum tantundem». Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Βιτρουβίου ἐνδιαφέρει ἡμᾶς κυρίως ἡ περὶ ἰσότητος τοῦ ὕψους τοῦ προσώπου πρὸς τὸ μῆκος τῆς χειρὸς διδασκαλία ἡ ἔτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς καλλιτέχναις ἰσχύουσα.

² Εἰς τὸν Φειδιαν αὐτὸν ἀποδίδεται ὁ τύπος πρῶτον ὑπὸ τοῦ Lange, Archäolog. Zeitung 1890 σελ. 197, οὐτινος ὁμως τὴν γνώμην ἀπεδοκίμασαν ὁ Schreiber, Die Athena Parthenos 635, ὁ Fuchstein, Arch. Jahrbuch 1890 σελ. 90 καὶ ὁ Michaelis ἐν τῷ Parthenon.

Τὴν τέχνην ὡσαύτως τοῦ Φειδίου ἐνευρίσκουσιν ἐν τῷ ἔργῳ διὰ λεπτομεροῦς ἀναλύσεως καὶ παραλληλισμοῦ πρὸς τὰ ἀετώματα τοῦ Παρθενῶνος ὁ Furtwängler Intermezzi σελ. 19 (πρὸς. Preys, Arch. Jahrbuch XXVII, 126) καὶ ὁ Amelung, Oesterr. Jahresh. XI, 196 κ. ἐ.

Τὴν πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου συγγένειαν τῆς Athena Medici ἐπιβεβαίωσι, ἐξετάζων αὐτὴν ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν Παρθένον καὶ τὰ ἀετώματα τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ὁ Frickenhaus, ἀποδίδει ὁμως τὸ ἔργον αὐτὸς εἰς τὸν Κολώτην, τὸν μαθητὴν τοῦ Φειδίου (Jahrbuch, XXVIII, 354 κ. ἐ.).

Τοῦ Ἀλκαμένους, ἄλλου μαθητοῦ τοῦ Φειδίου, ἀναμνησκαται ὁ Σβορώνος, Journ. intern. numismat. XIV (1912) σελ. 323. Ὁ P. Hermann, Oesterr. Jahresh. II (1899), σελ. 170, κηρύσσεται ὑπὲρ τοῦ Ἀγορακρίτου, ὑπὲρ τῆς γνώμης δὲ αὐτοῦ κλίνουσιν καὶ ὁ Lechat, Rev. Etud. Gr. VIII (1900) 390, ὁ Noack, Berlin. Philol. Wochenschr. 1899, 637 καὶ ὁ Bulle, Der Schöne Mensch² σελ. 683. Εἰς τοὺς δύο τελευταίους τονίζοντας ὅτι τὸ ἔργον ἐν γένει μόνον εἰς τεχνίτην τῆς σχολῆς τοῦ Φειδίου δύναται νὰ ἀποδοθῇ, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ὁ Winter, Einleitung² (Gercke-Norden) II σελ. 118 ὡς καὶ ὁ H. Schrader, Oesterr. Jahresh. XIV (1911) 39, ὅστις ὁμως ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ ἔργῳ, Phidias σελ. 76-77 κηρύσσεται ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τοῦ Φειδίου.

ρίζεται ὡς ἐργασία τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, v. Sybel, AM 1880 σελ. 111, καὶ κυρίως τοὺς εἰδικῶς περὶ τοῦ τύπου γράψαντας Lange, Arch. Zeitung 1881 σελ. 197. Furtwängler, Meisterw. (1893) σελ. 46 καὶ Intermezzi (1896) σελ. 19 κ. ἐ., P. Hermann, Oesterr. Jahresh. II (1899) σελ. 155 κ. ἐ., Amelung, Oesterr. Jahresh. XI (1908) σελ. 169 κ. ἐ. καὶ Frickenhaus, Arch. Jahrbuch XXVIII (1913) σελ. 358 κ. ἐ.

β. Ἡ ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Μικροῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως Εὐρετ. ἀριθ. 2426. Ἐνταῦθα ἡ κεφαλὴ ἄνευ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἐλαφρᾶς στροφῆς, παρὰ δὲ τὴν θεὰν δένδρον ἐλαίας, ἐφ' οὗ γλαῦξ. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τῆς θεᾶς φέρει μόνον τὴν ἀσπίδα ἐν ᾗ ἡ δεξιὰ εἶναι ἀποκεκρουσμένη. Ἐν τούτῳ ὡς καὶ ἐν τοῖς δύο ἐπομένοις ἀναγνωρίζεται ὁ τύπος ὑπὸ τοῦ v. Sybel, AM, V (1880) σελ. 102. Πρὸς Walter Katalog von klein. Mus. von Akropolis σελ. 35.

γ. Τεμάχιον μικροῦ ἀγαλματίου, v. Sybel, Katalog der Skulpturen zu Athen N° 6705, AM, V (1880) σελ. 108.

δ. Κορμὸς ἀγαλματίου μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ, προερχόμενος ἴσως ἐκ Δήλου, Εὐρετ. Ἐθν. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 1622, v. Sybel, AM, V σελ. 109 κ. ἐ.

ε. Ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ ἀναγλύφου τῶν Ἀμπελοκήπων, γνωστοῦ μόνον ἐκ παλαιότερου σχεδιάσματος, καθ' ὃ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Wolters BCH (1894) σελ. 448 κ. ἐ. Ἐπ' αὐτοῦ ἴσταιται ἡ θεὰ μετὰ ἀνορθουμένου ὄψεως (δεξιὰ) καὶ γλαυκὸς (ἀριστερά), φέρει δὲ φιάλην ἐν τῇ δεξιᾷ, ἐν ᾗ ἡ ἀριστερὰ διερχομένη διὰ τοῦ ὀχάνου τῆς οὕτω φερομένης ἀσπίδος κρατεῖ ἅμα καὶ τὸ δόρυ. Ἀναγνωρίζεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Furtwängler, Intermezzi σελ. 21 σημ. 2, καὶ τίθεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Amelung βραδύτερον, Oesterr. Jahresh. II σελ. 169 κ. ἐ., ὡς βάσις τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ τύπου, ἐνῷ ὁ Frickenhaus, Jahrbuch XXVIII σελ. 358 κ. ἐ. ἀρνεῖται τὴν μετὰ ἀναγλύφου καὶ Athena Medici σχέσιν.

στ. Ἡ κολοσσικοῦ μεγέθους Ἀθηνᾶ τῆς Casa de Pilatos ἐν Σεβίλλῃ. Hübner, Antike Bildwerke in Madrit (1822) N° 839. Ἐκ νεωτέρας συμπληρώσεως τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ κράνους, οἱ ἔνθετοι ὀφθαλμοὶ καὶ ἀμφότεραι αἱ χεῖρες ἀπὸ τῶν βραχιόνων καὶ κάτω ὁμοῦ μετὰ τοῦ ῥοπάλου καὶ τῆς ἀσπίδος. Ἀναγνωρίζεται, ὡς καὶ τὸ ἀμέσως ἐπόμενον, ὑπὸ P. Hermann, Oesterr. Jahresh. II (1899) σελ. 155 κ. ἐ. Πίν. 2.

ζ. Μία δευτέρα κολοσσικοῦ μεγέθους Ἀθηνᾶ τῆς Casa de Pilatos. Hübner, Ant. Bildw. in Madrit N° 840. Ἐκ νεωτέρας συμπληρώσεως ἡ κεφαλὴ καὶ ἀμφότεραι αἱ χεῖρες ἀπὸ τῶν βραχιόνων καὶ κάτω ὡς καὶ ἡ ἀσπίς καὶ τὸ δόρυ. Ἡ ἐργασία καλλιτέρα ἢ ἐν τῷ **στ**, Oesterr. Jahresh. II Πίν. 3.

η. Ἡ κολοσσικοῦ μεγέθους κεφαλὴ (= βραχεῖα προτομή) τῆς Villa Carpegna εὕρισκομένη ἤδη ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θεσμῶν. Helbig, Führer N° 1867. Τὸ

ἄνω μέρος ταύτης, εἰργασμένον ἰδιαιτέρως, λείπει, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ σφζομένου τμήματος ὑπάρχει αὐλαξ στενεύουσα ἐκ τῶν ὀπίσω πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καὶ εὐρυνομένη κατὰ τὸν πυθμένα (πλάτος ἀρχῆς 0,04, πλάτος τέλους 0,03, βάθος 0,06). Ἐν τῷ μέσῳ τῆς αὐλακος ὁπῇ συνδέσεως (γόμφου).

Ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς προτομῆς στερεῖται τοῦ κωνικοῦ τέρματος, δι' οὗ ἐγίνετο ἡ στερέωσις ἐπὶ τοῦ κορμοῦ, φέρει δὲ ἀντὶ τούτου δύο ὁπὰς γόμφων, μίαν τετράγωνον καὶ τὴν ἑτέραν κυκλικήν.

Κάτωθεν τῆς μόλις φαινομένης στεφάνης τοῦ κράνους διακρίνονται ἐπὶ τοῦ μετώπου μικραὶ ὁπαὶ τρυπάνου, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν κροτάφων. Τὸ κάτω μέρος τῆς ὀπίσω κόμης ἦτο, ὡς δεικνύει ὁπῇ συνδέσεως, πρόσθετον, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ ἔνθετοι.

Τὸ μάρμαρον πεντελήσιον, ἡ δὲ ἐργασία οὐχὶ πολὺ καλὴ.

Ἀναγνωρίζεται, ὡς καὶ αἱ *ϑ, ι, ια*, ὑπὸ τοῦ Amelung Oesterr. Jahresh. XI, (1907) σελ. 170 κ. ἑ.

ϑ. Ἡ κολοσσικοῦ μεγέθους κεφαλὴ (= βραχεῖα προτομή) τοῦ Βατικανοῦ (Museo Chiaramonti 197) Helbig, Führer N° 70. Ἐργασία τῶν χρόνων ἴσως τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐκ μαρμάρου λευκοῦ χονδροκόκκου. Εὐρέθη ἐν Laurentum, ὁμοῦ δὲ μετ' αὐτῆς εὐρέθησαν καὶ εἰς βραχίων καὶ εἰς ποὺς ἀντιστοιχοῦ μεγέθους καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαρμάρου, ἰδιαιτέρως ἀμφοτέρω ἐίργασμένοι, ὧν ὁμως ἡ τύχη ἀγνοεῖται. Ἐκ νεωτέρας συμπληρώσεως τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ κράνους, ἡ κόμη, οἱ ἔνθετοι ὀφθαλμοί, καὶ τὸ κάτω μέρος τῆς προτομῆς. Κατὰ παρατήρησιν γενομένην πρὸ τῆς συμπληρώσεως διαπιστοῦται καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐν τῇ κεφαλῇ Carpegna μνημονευθεῖσα αὐλαξ. Τὰ ὦτα διάτρητα, διακρίνεται δὲ καὶ ἡ κατὰ τὸ μέσον τῆς στεφάνης τοῦ κράνους θλάσις. Oesterr. Jahresh. XI, 173.

ι. Ἡ κολοσσικοῦ μεγέθους μετὰ συμπληρώσεων τοῦ γλύπτου Bartolommeo Cavaceppi βραχεῖα προτομή τῆς Βιέννης. R. v. Schneider, Album auserlesener Gegenstände der antik. Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses (1895) Πίν. III.

Τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς τὸ ὑπὲρ τὴν στεφάνην, ὅπερ δὲν σώζεται, οἱ ἔνθετοι ὀφθαλμοὶ καὶ ἡ ἔμπροσθία κόμη ἦσαν ἰδιαιτέρως εἰργασμένα. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ ἵχνη ὀξειδώσεως χαλκοῦ, ἐκ δὲ τοῦ ἐνὸς τῶν διατρήτων ὧτων καὶ κρέματα χαλκοῦς κρίκος. Ἄνωθεν τῆς στεφάνης τοῦ κράνους σειρὰ δέκα τριῶν ὁπῶν τρυπάνου, ὧν τινες φέρουσιν ἔτι θραύσματα χαλκοῦ σύρματος.

Ὅμοῦ μετὰ τῆς κεφαλῆς ταύτης, προερχομένης ἐκ τῆς ἐν Tivoli ἐπαύλεως τοῦ Ἀδριανοῦ, εὐρέθησαν καὶ δύο ἄκροι πόδες συμφωνοῦντες κατὰ πάντα πρὸς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ κορμοῦ Medici, ἰδιαιτέρως εἰργασμένοι ἀλλ' ἄνευ ὁπῶν συνδέσεως. Oesterr. Jahresh. XI, 175.

ια. Ἡ ἐκ παρίου μαρμάρου κολοσσικὴ κεφαλὴ τοῦ Λονδίνου προερχομένη

ἐκ τῶν ἐγγύς τῆς Ρώμης. A. H. Smith, Catalogue of anc. sculpt. in Br. Museum III N° 1572. Ἐκ νεωτέρας συμπληρώσεως τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ κράνου, μέρος τοῦ δεξιοῦ ὠτός, τὸ ἄκρον τῆς ρινὸς καὶ τὸ ἐμπρὸς μέρος τοῦ λαιμοῦ. Οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἐνθετοί, τὰ ὦτα διάτρητα. Ἐπὶ τῶν κροτάφων ὅπαι τρυπάνου, ἐπὶ δὲ τοῦ μετώπου κάτωθεν τῆς στεφάνης τοῦ κράνου ἀντὶ ὀπῶν ἐπιμήκεις κοιλότητες. Λεῖα ἐργασία πιθανῶς τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ. Oesterr. Jahresh. XI, 177.

ιβ. Κορμὸς τοῦ Museum Kircherianum μετὰ πολλῶν νεωτέρων συμπληρώσεων (ῥψος 0,54), ἀναγνωρισθεὶς ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ Amelung, Oesterr. Jahresh. XI, 185. Ἡ κεφαλὴ ἦτο ἐνθετός, οἱ δὲ πῆχεις τῶν χειρῶν πρόσθετοι. Οἱ πόδες ἐλλείπουσι. Ὁ ἀριστερὸς βραχίον ἐῖνε οὕτως εἰργασμένος πρὸς τὰ ἔξω, ὥστε νὰ φαίνεται ἡ προσαρμογὴ τῆς ἀσπίδος. Περὶ τὸ κάτω μέρος τῆς αἰγίδος ὅπαι τρυπάνου.

ιγ. Ἡ ἐξ Ἡλίδος μικρὰ (ῥψος 0,73) Ἀθηνᾶ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Εὐρετ. ἀριθ. 3000. Ἐκ μαρμάρου λεπτοκόκκου. Ἡ κεφαλὴ ἀπεκεκρουσμένη, ὥς καὶ ὁ δεξιὸς βραχίον ὀλίγον τι ὑψηλότερον τοῦ ἀγκῶνος: τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τοῦ βραχίονος φέρεται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω. Ὁ ἀριστερὸς πῆχυς ἰδιαίτερος εἰργασμένος, τῆς πλίνθου ἥς ἡ κατασκευὴ δεικνύει ὅτι ἐνετίθετο ἐπὶ βάσεως, ἢ πρὸς τὰ ἀριστερὰ πλευρὰ ὥς καὶ ἡ ὀπίσω διατηροῦνται ἀρκούντως, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἀριστερὰ τῆς θεᾶς δὲν ὑπῆρχεν attributum. Ἐπὶ τῶν νώτων ἐκατέρωθεν τῆς κόμης ὑπάρχουσι κατὰ τὸν ἐκδότην τοῦ ἀντιγράφου αἱ καταλήξεις τῶν πλαγίων λόφων τοῦ κράνου. Ἡ ὀπισθία ὄψις ἀμελέστερον εἰργασμένη, ἄλλως ἰσχυρὰ στίλβωσις καὶ ἔχνη πολυχρωμίας. Ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Schober, Oesterr. Jahresh. XIV (1911) Beiblatt σελ. 127 κ. ἑ. Πρβλ. Frickenhaus, Phidias und Kolothes ἐν Arch. Jahrbuch XXVIII (1913) σελ. 357.

Ἡ ἐπὶ ἀθηναϊκῶν νομισμάτων τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων Ἀθηνᾶ τοῦ ἡμετέρου τύπου, ἐμφανιζομένη ἐν κατατομῇ διὰ πλήρους πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τοῦ ὄμου, διακρίνεται μόνον ἐκ τῆς στάσεως, μὴ ἐλεγχομένου τοῦ ἐνδύματος διὰ τὴν σμικρότητα (Köpp, neue Jahrb. XXIII, 474-475), καὶ ἡ

ιδ ἴσταιται μετὰ δρθουμένου ὄφρεως καὶ γλαυκὸς κρατοῦσα ἐν τῇ δεξιᾷ φιάλῃ, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ ὀριζοντίως ἐκτεινομένη τὸ δόρυ ἄμα καὶ τὴν ἀσπίδα Imhoof Blumer-Gardner, Numism. Commentary on Pausanias Πίν. AA VI. Σβορώνου, Journal intern. d'Archéol. Numism. VII (1904) σελ. 120 N° 79 πίν. I, 34, ἀκριβῶς ὥς ἐν τῷ ἀναγλύφῳ τῶν Ἀμπελοκήπων (πρβλ. Frickenhaus, Arch. Jahrbuch XXVII σελ. 378) ἡ

ιε κρατεῖ ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ ὀριζοντίως ἐκτεινομένη μόνον τὴν ἀσπίδα, τὸ δὲ δόρυ διὰ τῆς δεξιᾶς. Imhoof Blumer-Gardner, Numism. Comment. on

Pausanias Πίν. Ζ, Ι καὶ Ι. Σβορώνος, Journ. intern. d'Archéol. Numism. VII (1904) Πίν. Ι, 37, 38, 39. Πρὸβλ. καὶ Lange, Arch. Zeit. 1881 σελ. 147 ¹.

ιστ. Εἰς τὰ ἄνω ἤδη γνωστὰ πρέπει ἐνταῦθα νὰ προστεθῇ καὶ μικρὰ (ὕψος 0,18) Ἀθηνᾶ Εἰκ. 8 ἢ κάτωθεν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀπέναντι τοῦ θεάτρου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ εὑρεθεῖσα. Ἐθν. Μουσείου Εὐρετ.

Εἰκ. 8. Τὸ ἀντίγραφον ιστ.

Εἰκ. 9. Ἡ ὀπισθεν ὄψις τοῦ ἀντιγράφου ιστ.

3466. Πρὸβλ. Ἀρχαιολ. Δελτίον Τόμ. 6, σελ. 124 ἀριθ. 43 εἰκ. 20. Ἀποκεκρουσμένα ἡ κεφαλὴ, αἱ χεῖρες ἀπὸ τῶν βραχιόνων καὶ κάτω καὶ ἡ δεξιὰ πλευρὰ τῆς πλίνθου. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν ἐνταῦθα παρεχομένων εἰκόνων αὐτοῦ φαίνεται ἡ ἐν τῇ ἀριστερᾷ φερομένη ἀσπίς. Εἰκ. 9. — Τὸ μετριώτατον τοῦτο ἀντίγραφον δει-

¹ Ὁ Σβορώνος, Les Monnaies d'Athènes Πίν. 86, ἐν μὲν τοῖς ιδ ἀναγνωρίζει τὸν τύπον τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεδίκων, ἐν δὲ τοῖς ιε τὴν Πρόμαχον.

κνύει ὁμοίαν ἐργασίαν τῷ τῆς Παρθένου τοῦ Lenormant (Πυκνός): ἐν ἀμφοτέροις ἐπὶ τῶν ράχεων τῶν πτυχῶν διακρίνεται ἡ χρῆσις τοῦ αὐτοῦ ἐργαλείου, — ὀξείας λεπίδος ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ὠθουμένης.

*
* *

Κατὰ τὰ ὑπὸ πάντων ¹ τῶν ἀντιγράφων τούτων βεβαιούμενα καὶ διὰ τοῦτο σαφῆ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου: ἡ θεὰ ἴσταιται — ἐστραμμένη τὸ πρόσωπον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ δεξιὰ ἑαυτῆς, — βαίνουσα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, τὸν δὲ δεξιὸν μετὰ αἰωρουμένης τῆς πτέρνας φέρουσα ὀλίγον τι πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πρὸς τὰ ἔξω, — περιβεβλημένη δωρικὸν πέπλον ἐξωσμένον ὑπὲρ τὸ ἀπόπτυγμα καὶ — ὑπὸ τὸν πέπλον, ὅστις ἀνοίγεται κατὰ τὸ γόνυ, — λεπτὸν ποδήρη χιτῶνα, — πρὸς δὲ τούτοις ἱματίδιον ἀναπαυόμενον ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀριστεροῦ καὶ τῆς αἰγίδος ἐν μέρει. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὑπολείπονται καὶ τινὰ σημεῖα τοῦ τύπου ἐπιδεόμενα διαφωτίσεως, οἷα ὁ κόσμος τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς, ἡ ἐνέργεια τῶν χειρῶν, ἡ ὕλη ἐξ ἧς τὸ πρωτότυπον καὶ ἡ πρὸς τὰ ἐκ παραδόσεως γνωστὰ ἔργα σχέσις αὐτοῦ.

Διὰ δὲ τῆς εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἀντίγραφα προσθήκης καὶ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Θεσσαλονίκης δὲν συμβαίνει νὰ αὐξάνεται ἀπλῶς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν: διὰ τὴν ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τούτῳ παρουσίαν στοιχείων, ἅτινα ἐν τοῖς ἄλλοις ἢ ὅλως ἐλλείπουσι ἢ ὑπάρχοντα ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεύονται σαφέστερον διὰ τοῦ νέου εὐρήρηματος, οὐ μόνον δικαιολογεῖται ἀλλὰ ἴσως καὶ ἐπιβάλλεται ἡ

Γ. ΑΝΑΨΗΛΑΦΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΩΝ ΜΕΔΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

ἥτις καὶ εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν ἀγνώστων ἢ ἀμφισβητουμένων σημείων τοῦ τύπου δύναται νὰ προαγάγῃ καὶ ἀπὸ γενικωτέρας, τεχνοῖστορικῆς ἀπόψεως νὰ παράσχῃ ἴσως διδάγματα.

1. ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΑΝΤΙΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΝ

Ὅτι ἡ ἡμετέρα Ἀθηνᾶ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν μεγάλων πλαστικῶν τύπων, οἵτινες καὶ εἰς τοὺς συγχρόνους τῶν δημιουργῶν αὐτῶν ἰσχυρῶς ἐπιβάλλονται καὶ ἐπὶ τὴν μετέπειτα τέχνην πολλαχῶς ἐπὶ σειρὰν αἰώνων ἐπιδρῶσι, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς προκείμενου περὶ ἀποκαταστάσεως καὶ ἐκτιμήσεως τοιούτων ἔργων ἐπὶ τῇ βάσει μόνον ἀντιγράφων καὶ δὴ διαφερόντων ἀλλήλων κατὰ εἶδος, μέγεθος, χρόνους καὶ τέχνην, ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν

¹ Μικραὶ παραλλαγὰὶ ἔχουσι σημειωθῇ ἐν τοῖς ἀντιγράφοις β, ιδ καὶ ιε.

προτέρων μεγίστη προσοχή, οὐδὲ θὰ ἐπετρέπετο ἀναντιρρήτως εἰς πάντα ἀδιακρίτως τὰ τυχὸν ὑπάρχοντα ἀντίγραφα αὐτῶν νὰ ἀπονέμεται ἴσον κῦρος καὶ σημασία.

Ἀγαλμάτια λόγου χάριν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιπτώσει, οἷα τὰ **γ, δ, ιβ, ιγ** καὶ **ιστ**, ὡς ἐλεύθεροι¹ καὶ οὐχὶ ὑπὸ ὠρισμένην κλίμακα, πολλάκις δὲ καὶ ἀπὸ μνήμης ἴσως ἐκτελούμεναι ἐπιτομαὶ ἐνὸς μεγάλου ἔργου, οὐδὲν πλέον παρέχουσιν ἢ τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τοῦ πρωτοτύπου καθαρωτέραν ἢ ἀμυδροτέραν ἀναλόγως τοῦ μεγέθους καὶ τῆς τέχνης αὐτῶν. Ἐκ τῶν τῆς τοιαύτης κατηγορίας ἀντιγράφων ἐν γένει, ἐφ' ὅσον ἐλέγχονται πιστὰ καὶ ἂν ἡ διατήρησις αὐτῶν ἐπιτρέπη, ὅπερ ὁμως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιπτώσει δὲν συμβαίνει, εἶνε δυνατόν τὸ πολὺ νὰ διαφωτίζωνται ἀδρομερῶς λεπτομέρειαί τινες τοῦ μεγάλου ἔργου, οἷον τὸ εἶδος τοῦ κράνου ἢ τοῦ ἐνδύματος ἢ ἡ ἐνέργεια τῶν χειρῶν κ.τ.λ., ὅπως λ. χ. ἐκ τῶν ἀγαλματίων τοῦ Βαρβακείου καὶ τοῦ Leporimaut διαφωτίζονται τοιαῦτά τινα σημεῖα τῆς Παρθένου: ἀλλὰ τῆς ἀληθινῆς τέχνης τοῦ πρωτοτύπου, τῶν ἀναλογιῶν, τοῦ ρυθμοῦ, τῆς καλλιτεχνικῆς — μὲ μίαν λέξιν — ἐν αὐτῷ πνοῆς — οὐδὲ ἵχνος συνήθως ἐν αὐτοῖς.

Ὡς ἔτι μειονεκτικωτέρα πρὸς ἐξακριβώσιν τοῦ πρωτοτύπου ἐλέγχεται ἡ χρησιμοποίησις μιᾶς δευτέρας κατηγορίας ἀντιγράφων, οἷα τὰ **β, ε, ιδ** καὶ **ιε**, — ἀναγλύφων πιθανῶς ἀναθηματικῶν, ἐφ' ὧν ἡ ἡμετέρα θεά, καὶ νομισμάτων.

Ἡ καθόλου ἐξέτασις τοῦ τρόπου τῆς μεταφορᾶς τῶν περιόπτων ἔργων ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ ἀποτελέσῃ ἰδίας μελέτης θέμα, μάλιστα ἐνδιαφερούσης ἀπὸ ἀπόψεως τεχνοϊστορικῆς. Ἐνταῦθα θὰ ἀρκέσωσι δύο ἢ τρία παραδείγματα, ὅπως καταδειχθῇ, μετὰ πόσης ἐλευθερίας οἱ τὴν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν ἐργαζόμενοι, οἱ τεχνῖται λ. χ. ἀναγλύφων, ἀγγείων, νομισμάτων κ.τ.λ., παραλαμβάνουσι συνήθως τοὺς ὑπὸ μεγάλων καλλιτεχνῶν δημιουργημένους καὶ ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει ἀνεγνωρισμένους τύπους καὶ προσαρμόζουσιν πρὸς τὸ περιβάλλον καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἑαυτῶν ἔργων:

Οἱ δύο γνωστοὶ λ. χ. πλαστικοὶ τύποι τῆς Κόρης Albani καὶ τῆς Δήμητρος Cherchel ὡς ἐμφανίζονται ἐπὶ τῶν Ἑλευσινιακῶν ἀναγλύφων² ἢ ὡς λαμβάνονται³ πρὸς δῆλωσιν διαφόρων ἄλλων προσώπων⁴ καὶ συμφώνως πρὸς τὴν δρᾶσιν αὐτῶν κινοῦνται ἐπὶ μιᾶς πυξίδος τοῦ Λονδίνου (Furtwängler-Reichhold πίν. 57, 3), εἶνε ἀρκούντως διδακτικοί.

Ἀλλ' ἔτι σαφέστερον καταδεικνύεται τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐπισήμου πολιτικοῦ χαρακτῆρος ἀναγλύφων (Urkundenreliefs), ἐφ' ὧν τὴν ἔγνοιαν τοῦ

¹ Πρὸβλ. Lippold, Kopien und Umbildungen griech. Statut. σελ. 146.

² Πρὸβλ. H. Schrader, Phidias (1924) σελ. 88.

³ Πρὸβλ. L. Curtius, Hans Schraders Phidias ἐν Gnomon I (1925) σελ. 7.

⁴ Τῆς Κυμοδώκης, τῆς Δοσοῦς, τῆς Ποντομεδείας.

κράτους συμβολίζει ἡ τῶν Ἀθηνῶν πολιοῦχος θεὰ κατὰ μὲν τοὺς ἀρχαῖκούς τῆς τέχνης χρόνους ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ὡς ἐν πολέμῳ βιαίως κινουμένης Ἀθηνᾶς, ὅστις παρουσιάζεται καὶ ἐπὶ τῶν παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, ἀπὸ δὲ τοῦ Φειδίου καὶ ἐξῆς ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἡρέμα ἱσταμένης Παρθένου. «Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ οὐδενὸς τῶν μνημείων τοῦ κύκλου τούτου διακρίνεται τάσις τῶν τεχνιτῶν πρὸς ἀπομίμησιν τοῦ χρυσοελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Φειδίου, τοῦναντίον δὲ πάντοτε παρίσταται ζωντανὴ ἡ θεὰ (οὐχὶ ὡς παλλάδιον) καὶ μετέχει τῆς δράσεως ἣν τὸ ἀνάγλυφον ἀπεικονίζει. Καὶ ὁμῶς ἐπὶ ἐκάστου ἐξ αὐτῶν ἀναγνωρίζεται καὶ μία νέα πάντοτε παραλλαγή τοῦ μεγαλειωδῶς ἀπλοῦ δημιουργήματος, ὅπερ ἐδέσμευε τὴν φαντασίαν τῶν μετέπειτα γενεῶν»¹.

Ὁ λόγος, δι' ὃν ταράσσεται ἡ ἡρεμία τοῦ πρωτοτύπου ἐν ταῖς ὡς ἄνω ἢ ἐν ἄλλαις ὁμοίαις περιπτώσεσιν ἢ παρουσιάζεται παρηλλαγμένη ἡ θέσις καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν χειρῶν αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς δεξιᾶς, εἶνε αὐτονόητος, δεδομένου ὅτι ὁ περίοπτος τύπος μεταφερόμενος ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας ζωντανεύει καὶ κινεῖται ἀναλόγως τοῦ ἐκάστοτε θέματος τῶν ἀναγλύφων παραστάσεων. Ἀλλὰ πλὴν τούτου, ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας, ἐφ' ἧς ἐλευθέρως ἐργάζονται οἱ τεχνῖται τῶν ἀναγλύφων, παρέχεται μείζων ἄδεια παρατάξεως ἢ εἰς τὸν καλλιτέχνην περίοπτον ἔργου, διὰ τοῦτο εἶνε δυνατόν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπὶ τῶν ἀντιγράφων τῆς κατηγορίας ταύτης νὰ παρουσιάζονται προσθῆκαι διάφοροι, οἷον συμβόλων ἀνηκόντων εἰς μίαν θεότητα ἀλλὰ μὴ χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἐνὸς μεγάλου τύπου αὐτῆς, ἢ κατὰ ἓνα οἷονδῆποτε τρόπον νὰ συμφύρωνται δύο διάφοροι τύποι ἢ ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀντιγραφομένου τύπου νὰ ἀποδίδεται καὶ μέρος τοῦ περιβάλλοντος², ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἴστατο.

Ὡς κατὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα προσθῆκαι, οὐδαμῶς δὲ ὡς στοιχεῖα τοῦ πρωτοτύπου πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ νοηθῶσι καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιπτώσει τὸ τῆς ἐλαίας δένδρον μετὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ γλαυκὸς ἐν τῷ ἀντιγράφῳ β, ὡς καὶ τῶν ἀντιγράφων ε καὶ ιδ ἢ ἐν τῇ δεξιᾷ φιάλῃ, ὁ ἀνορθούμενος ὄφιν καὶ ἡ γλαυξ. Μήπως ἄλλως τὸν ἀνορθούμενον ὄφιν δὲν συναντῶμεν ὅλως ἐκ περισσοῦ προστιθέμενον καὶ δεξιὰ τῆς Παρθένου ἐπὶ ἀθηναϊκῶν νομισμάτων³ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων;

Δεδομένου ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε διερευνήσεως, ὅτι οὔτε τὰ μικρότερα ἀγάλματα οὔτε τὰ ἀνάγλυφα δύνανται νὰ παρὰσχῶσι ἡμῖν ἀσφαλῆ συμβολὴν πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ ἡμετέρου τύπου, ὡς μόνη σταθερωτέρα βάσις τῆς πρὸς τοῦτο μελέτης ὑπολείπονται τὰ ἀντίγραφα τοῦ κολοσσικοῦ μεγέθους, οἷα

¹ Schöne, Griechische Reliefs (1872) σελ. 82 καὶ πίν. VII - XXI, ἐνθα ὁλόκληρος ἡ σειρά.

² Πρὸς. Journal intern. d'Archéol. numismat. 1912 σελ. 91.

³ Imhoof Blumer - Gardner, Numismatic Comment. on Pausanias Πίν. Y, XX καὶ XXI.

τὰ **α, στ, ζ, η, θ, ι, ια**, καὶ τὸ **τῆς Θεσσαλονίκης**, ἐγγυώμενα καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἔνεκα τοῦ μνημειώδους αὐτῶν χαρακτήρος ἀκριβεστέραν τὴν τοῦ πρωτοτύπου ἀπόδοσιν.

2. Η ΤΩΝ ΚΟΛΟΣΣΙΚΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΝ ΣΧΕΣΙΣ

Ὅτι τὰ τῆς τελευταίας ταύτης κατηγορίας ἀντίγραφα, εἴτε μόνον ὡς κεφαλαὶ εἴτε μόνον ὡς κορμοὶ περιῆλθον μέχρις ἡμῶν, εἰς τὸν αὐτὸν ὄντως ἦτοι τὸν τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεδίκων συνανήκουσι τύπον, καταδεικνύεται πρῶτον ἐκ τοῦ ἀντιγράφου **στ** (Σεβίλλης Α), ἔνθα κεφαλὴ καὶ κορμὸς σώζονται ἡνωμένα ¹, εἴτα ἐκ τῆς ὁμοῦ μετὰ τῆς κεφαλῆς **ι** (Βιέννης) εὐρέσεως καὶ τῶν ἄκρων ποδῶν ² τοῦ ἀγάλματος. (Πρβλ. καὶ ἀντίγραφον **θ**). Ἡ ὁμοῦ μετὰ τῆς κεφαλῆς τῆς Θεσσαλονίκης εὗρεσις καὶ μελῶν τοῦ κορμοῦ ἔρχεται ὡς μία ἐπὶ πλέον βεβαίωσις τοῦ πράγματος.

Τὰ ἀντίγραφα ταῦτα ἀντιπαραβαλλόμενα παρέχουσι ἀναλογικὰς σχέσεις τὰς ἑξῆς ³:

Κ Ε Φ Α Λ Η

	Θεσσαλο νίκης	Βιέννης ι	Βατικα- νοῦ θ	Λονδίνου ια	Καρπένια η
Ἀπὸ αἰχμῆς στεφάνης μέχρις ἄκρου ρινὸς .	0,14 ;	0,145	0,149	0,14	0,146
Ἀπὸ αἰχμῆς στεφάνης μέχρι ἀνοίγμ. στόματος	0,17	0,17	0,17	0,17	0,17
Ἀπὸ αἰχμῆς στεφάνης μέχρις σιαγόνος . .	0,235	0,25	0,25	0,235	0,25
Ἀπόστασιν ἐσωτερικῶν κανθῶν ὀφθαλμῶν	0,045	0,05	0,049	0,05	0,047
Ἀπόστασιν ἐξωτερικῶν κανθῶν ὀφθαλμῶν	0,151	0,15	0,152	0,15	0,149
Ἀπόστασιν ὠτων	0,23	0,225	0,23	0,237	0,23
Πλάτος στόματος	0,065	0,062	0,067	0,067	0,061
Διάμετρον λαιμοῦ	0,196	0,195	0,198	0,197	0 19

¹ Hermann, Oesterr. Jahresh. II (1899) σελ. 161 - 162.

² Amelung, Oesterr. Jahresh. II (1908) σελ. 176.

³ Ὁ ἐπόμενος συγκριτικὸς πίναξ εἶνε ὁ τοῦ Amelung (Oesterr. Jahresh. ἐνθ. ἀνωτ.) προστεθειμένων ἐν ἀντιπαραβολῇ καὶ τῶν ἀναλογιῶν τῆς κεφαλῆς Θεσσαλονίκης.

Αἱ ἐν τῷ ἄνω συγκριτικῷ πίνακι παρατηρούμεναι ἐλαφραὶ διακυμάνσεις τῶν ἀριθμῶν οὐδαμῶς αἵρουσι τὴν μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν κεφαλῶν πλήρη κατὰ τὸ μέγεθος συμφωνίαν, ἄριστα δὲ δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν ἢ εἰς διάφορον βαθμὸν ἀκριβείας τῶν ἀντιγραφῶν ἢ καὶ εἰς τὸν ἀτελεῖ τὸν τρόπον τῆς ἡμετέρας καταμετρήσεως ἀνωμάτων ἐπιφανειῶν, δεδομένου ὅτι καὶ τὸ αὐτὸ ἀκόμη ἀντικείμενον, ἐφ' ὅσον στερεῖται ἐπιπέδου ἐπιφανείας, μετρούμενον ὑπὸ διαφόρων ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων προσώπων ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀλλ' ἐν διαφόροις χρόνοις, δὲν δίδει πάντοτε τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἀποτελέσματα ¹.

Ἀλλὰ πρὸς τῇ κατὰ μέγεθος συμφωνίᾳ τῶν κεφαλῶν οὐδαμῶς ἐλλείπουν τὰ τεκμήρια, ἐξ ὧν δηλοῦται, ὅτι καὶ οἱ κορμοὶ οἱ κολοσσικοὶ τοῦ τύπου ἔχουσι τὰς αὐτὰς πρὸς ἀλλήλους διαστάσεις.

Τὸ ὕψος λ. χ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς πλίνθου μέχρι τῆς ζώνης περιῖπου ἐν μὲν τῇ *Athena Medici* (**α**) ἀνέρχεται εἰς 1,77 ², ἐν δὲ τῇ τῆς Σεβίλλης *A* (**στ**) εἰς 1,75 ³, ἐν δὲ τῇ τῆς Θεσσαλονίκης εἰς 1,76. Ὡσαύτως οἱ ἄκροι πόδες οἱ ὁμοῦ μετὰ τῆς κεφαλῆς τῆς Βιέννης (**ι**) εὐρεθέντες ἀντιστοιχοῦσι κατὰ μέγεθος ἀκριβῶς πρὸς τοὺς πόδας τῆς *Athena Medici* ⁴.

Διαπιστουμένων οὕτω τῶν αὐτῶν ἀναλογιῶν ἐν πᾶσι τοῖς ὑπὸ ἐξέτασιν ἀντιγράφοις, — ὅπερ σημαίνει ἐν ταύτῃ καὶ τὴν κατὰ πάντα πιστὴν ἐν αὐτοῖς τοῦ πρωτοτύπου ἀπόδοσιν ⁵, — καθίσταται εὐκολὸς ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ μεγέθους τοῦ τύπου καὶ δὴ ἐὰν ἡ ἐκ Θεσσαλονίκης κεφαλὴ (= προτομή), ἥς σώζεται καὶ τὸ ἄνω μέρος, ἤθελε προσαρμοσθῇ ἐπὶ τοῦ κορμοῦ *Medici*, ὁπότε τὸ ὅλον ὕψος τῆς ἡμετέρας Ἀθηνᾶς, μὴ συνυπολογιζομένου τοῦ ἐπιθέτου κόσμου τοῦ κράνους, ἀνέρχεται εἰς 3 μ. περιῖπου ⁶ ἦτοι: 0,50 (= ἡ κεφαλὴ ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ κράνους

¹ Πρὸβλ. Jamot, *Rev. Archéol.* 1895² σελ. 21.

² Hermann, *Oesterr. Jahresh.* II σελ. 162.

³ Hermann, *ἔνθα* ἀνωτέρω.

⁴ Amelung, *Oesterr. Jahresh.* II σελ. 176.

⁵ Πρὸβλ. Reinach, *Monuments nouveaux de l'art antique* (1924) σελ. 208 = *Gazette de Baux Arts* 1894 II σελ. 213 κ. ἐ.

⁶ Ὁ Furtwängler, *Intermezzi* (1896) σελ. 22 σημ. 1, ἔχων ὑπ' ὄψει μόνον τὸν κορμὸν *Medici* καὶ ὑπολογίζων τὸ ἐλλείπον ὕψος τοῦ ἔργου διὰ μαθηματικῆς ἀναλογίας πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Βαρβακείου — ἀλλ' ὁμοῦ μετὰ τοῦ κόσμου τοῦ κράνους — ἀναβιβάζει τὸ ὅλον ὕψος αὐτοῦ εἰς 3,40 μ.

Ἀλλ' ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι αἱ ἐν σμικρῇ μεγάλων ἔργων ἀντιγραφαί, ὡς λ. χ. ἡ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Βαρβακείου ἐν τῷ προκειμένῳ, ἐξετελοῦντο ἐλευθέρως καὶ οὐχὶ ὑπὸ κλίμακα (Kalkman, *Die Proportionen des Gesichtes* (1893) σελ. 19. Lippold, *Kopien und Umbildungen gr. Statuen* σελ. 148) οὐδεμία μένει ἀμφιβολία ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ ἡμέτερος ὑπολογισμὸς ἐγγυᾶται μείζονα ἀσφάλειαν.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ δοκιμὴ πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ ὕψους τοῦ ἡμετέρου τύπου μετὰ καὶ τοῦ ἐπιθέτου κόσμου τοῦ κράνους ἐκρίθη ἀσκοπος ἐνταῦθα, καθότι οὔτε τὰ πρὸς τοῦτο στοιχεῖα παρέχονται ἐν τοῖς ἀντιγράφοις ἀλλ' οὔτε καὶ ἐν ἄλλοις παρομοίοις τύποις φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ ὠρισμένη ἀναλογικὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ ὕψους τοῦ κράνους καὶ τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ ὅλου σώματος.

μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ὤμου) + 2,45 μ. (= τῷ κορμῷ ἀπὸ ἀρχῆς ὤμου μέχρι τῆς πλίνθου).

3. Ο ΕΠΙΘΕΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΗΣ

τῆς θεᾶς — ἐξ ἄλλης¹ ὕλης ἐν τοῖς κολοσσικοῖς ἡμῶν ἀντιγράφοις, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς μεθόδου συναρμογῆς αὐτοῦ, ἣτις ἥκιστα ἀρμόζει εἰς κόλλημα μαρμάρου πρὸς μάρμαρον, — παρέχεται ἡμῖν προφανῶς ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀσφαλέστερον καὶ πλουσιώτερος ἢ ὡς μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν ἄλλων ἀντιγράφων ἀναπαρίστατο².

Κατὰ τοῦτο, ὡς σαφῶς δηλοῦσιν αἱ θέσεις τῶν κατὰ τὸ μέσον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τριῶν μεγάλων ὀπῶν συναρμογῆς (πρβ. Πίν. καὶ εἰκ. 1), τὸ κράνος τῆς θεᾶς ἐκοσμεῖτο ἐν πρώτοις διὰ τῶν τριῶν καθιερωμένων μυθικῶν ζώων: τὸ μεῖζον αὐτῶν, ἡ ἐν τῷ μέσῳ σφίγξ, τοποθετουμένη ὑψηλότερόν πως ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ προσώπου χαμηλοῦ λόφου, — ὅστις πιθανῶς ἐξηφανίζετο ἐντὸς τοῦ ἐπιθέτου κόσμου, — ἐκάθητο, ὡς ἐν τῇ Παρθένῳ τοῦ Βαρβακείου, ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, ἐνῶ τὰ ἄκρα τῶν προτεταμένων ἐμπροσθίων κατέληγον ἐντὸς τῶν δύο πρὸ τοῦ μνημονευθέντος λόφου ἀβαθῶν κοιλοτήτων³: οἱ ἀνὰ ἕνα ἐκατέρωθεν αὐτῆς πῆγασοι ἢ γρυῖπες⁴, τοποθετημένοι ὀλίγον τι πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐστερεοῦντο καὶ χαμηλότερόν πως ἐπὶ τῆς κυρτότητος τοῦ κράνου.

Ἡ ἐπὶ τῶν τριῶν ζώων εἰκαζομένων πρότερον ἀπλῶς, νῦν δὲ καὶ ἐπιβεβαιουμένων ἐκ τοῦ ἀντιγράφου Θεσσαλονίκης — ἡ ἐπὶ τούτων στήριξις τοῦ τριπλοῦ λόφου, ὡς ἔχει ἐν τῇ ἐκ γύψου ἀποκαταστάσει τοῦ Amelung, οὐδαμῶς στερεῖται καθ' ἑαυτὴν πιθανότητος. Ἀλλ' ἡ διαπίστωσις⁵ καὶ ἰχνῶν τοῦ λόφου τούτου ἐν τῷ μικρῷ ἀντιγράφῳ *ιγ* (τῆς Ἡλιδος) δὲν φαίνεται νὰ βεβαιώνεται ὑπὸ τοῦ πράγματος: αἱ ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ ἀγαλματίου τούτου μικραὶ ἔξοχαὶ αἱ ὡς καταλήξεις

¹ Ἐν τῷ ἀντιγράφῳ *ι* (Βιέννης) λ. χ. κατὰ σαφεῖς ἐνδείξεις ἐκ χαλκοῦ. Ἐν τῷ ἀντιγράφῳ Θεσσαλονίκης ἡ παντελής ἑλλειψις ὀξειδώσεως, ἂν μὴ εἶνε ὅλως τυχαία, προϋποθέτει ἴσως τὸν ἐπίθετον κόσμον ἐξ ἐπικεχρυσωμένου ξύλου ἢ ἄλλως χαλκοῦν μὲν, προσηλούμενον δὲ διὰ ξυλίνου ἐμβόλου ἡ ἐν ἀφθόνῳ τινι κολλητικῇ ὕλῃ.

² Ὑπάρχουσι, — πλὴν τῆς ἐν σχεδίῳ ἀναπαραστάσεως τοῦ Furtwängler ἐν Intermezzi — καὶ δύο ἐν γύψῳ ἀποκαταστάσεις τοῦ τύπου κατὰ Amelung, ἡ ἐν Μονάχῳ, ἥς εἰκὼν ἐν Oesterr. Jahresh. II, καὶ ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ ἐκμαγείων τοῦ Πανεπιστημίου Ρώμης — ἄνευ συμπληρώσεως τῶν χειρῶν αὐτῇ — ἥς εἰκὼν παρὰ Frickenhaus ἐν Jahrbuch XXVIII.

³ Βεβαιουμένων διὰ τοῦ ἀντιγράφου Θεσσαλονίκης τῶν τριῶν ζώων ὡς κόσμου τοῦ κράνου ἡ ὑπόθεσις τοῦ Frickenhaus. Jahrbuch XXVIII (1915) σελ. 367. (Πρβλ. Pauli - Wissowa, R. E. XI, (1123), καθ' ἣν ἐν τῷ ἡμετέρῳ τύπῳ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ ἡ χρυσολεφαντίνη Ἀθηνᾶ ἡ ἐν Ἡλιδι τοῦ Κολώτου (Plin XXXV, 54), ἡ φέρουσα ἐπὶ τοῦ κράνου ἀλεκτρυόνα (Παυσ. VI, 26, 2), ἀποδεικνύεται ἐστερημένη βάσεως.

⁴ Τοιοῦτοι διεπιστώθησαν ἐπὶ τοῦ κράνου τῆς Minerve au collier. Michon, Monum. Piot VII (1900) σελ. 163.

⁵ Oesterr. Jahresh. XIV (1911) Beiblatt σελ. 117.

τῶν πλαγίων πτερῶν τοῦ τριπλοῦ λόφου ἐκληφθεῖσαι οὐ μόνον οὐδὲν ἴχνος ἀποθραύσεως δεικνύουσι ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀλλήλων ἀπέχουσι καὶ τόσον χαμηλὰ κεῖνται, ὅσον εἶνε δύσκολον νὰ κατέρχεται κράνος ὁπωσδήποτε πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἀγαλματίου σύμμετρον. Ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης αὐτῶν θέσεως αἱ ἄνω καταλήξεις παρουσιάζουσιν τι ὅλως ἀνάλογον πρὸς τὰ κομβία τὰ διακρινόμενα ἐπὶ τοῦ ὀπίσω τμήματος τῆς ἐν εἵδει περιτραχηλίου φερομένης αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς Βαρβακείου καὶ ὡς τοιαῦτα πρέπει μᾶλλον νὰ ἐρμηνευθῶσιν, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἕτερον ἐξ αὐτῶν κοσμῇ — πιθανῶς κατὰ παρανόησιν τοῦ ἀντιγραφέως — τὴν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου πρὸς τὰ ὀπίσω καταπίπτουσαν μᾶζαν τοῦ ἱματιδίου.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, πλὴν τῶν τριῶν ζώων καὶ τῶν ὀρθῶν, λοξῶς πρὸς τὰ ἔξω τεταμένων — καὶ μετὰ ἀναγλύπτου ἴσως διακοσμήσεως ¹ — παραγναθίδων, αἵτινες ὡσαύτως ἐκ τοῦ ἀντιγράφου Θεσσαλονίκης διαπιστοῦνται ², — πλὴν τούτων ὑπὲρ τὴν στεφάνην τοῦ κράνους ἔφερεν ἡ θεὰ καὶ ἄλλον τινὰ κόσμον, ὡς δεικνύεται ἐκ τῆς κατὰ τὴν χώραν ταύτην σειρᾶς ὀπῶν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις Θεσσαλονίκης (πρβ. Πίν. καὶ εἰκ. 1) καὶ Βιέννης.

Ἐκ τῶν ἐνδείξεων τούτων ὁ Amelung, Oesrerr. Jahresh. II σελ. 176, εἰσηγουμένου τοῦ v. Schneider, ἤκασεν στέφανον, οἷος κοσμεῖ τὸ κράνος τῆς θεᾶς ἐπὶ νομισμάτων.

Εἶνε πρόδηλον ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυσκόλως πως θὰ ἐνοεῖτο — ὅχι τόσον βέβαια ὅ κατὰ τὸ μέτωπον μόνον περιορισμὸς τοῦ τοιούτου κόσμου ἐν ἀγάλματι περιόπτῃ, ὅσον — ὁ λόγος τῆς σχετικῶς λίαν ἰσχυρᾶς στερεώσεως αὐτοῦ (δι' ἑνδεκα ἡλῶν ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τῆς Θεσσαλονίκης, διὰ δέκα τριῶν δὲ ἐν τῇ Βιέννης). Ἀλλ' ἀνεξαριτήτως τούτου, εἰς διάφορον τῆς παρὰ Amelung συμπλήρωσιν ἀγόμεθα καὶ ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς τοῦ ἡμετέρου τύπου κεφαλῆς πρὸς τὴν τῆς Παρθένου.

Ἐν μιᾷ ὅλῃ σειρᾷ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνεγνωρισμένων ὡς ἀντιγράφων τῆς τελευταίας, οἷα ἡ Minerve au Collier τοῦ Λούβρου ³, ἡ κολοσσικὴ κεφαλὴ Ἀθηνᾶς τοῦ Βερολίνου ⁴, ἡ τῆς Κολωνίας ⁵, μία ἄλλη τοῦ Λούβρου ⁶, αἱ κεφαλαι ἐπὶ τῶν δύο χρυσῶν μεταλλείων τοῦ Ermitage ⁷, ἐπὶ τοῦ δακτυλιολίθου τοῦ Ἀσπα-

¹ Περὶ ἀναγλύπτων παραγναθίδων πρβλ. Kieseritzky, AM VIII, 291 κ. ἐ., ἔνθα ἐρμηνεύει τό: «καθ' ἑκάτερον τοῦ κράνους γρυπὲς εἰσιν ἐπειγασμένοι» (Πανσ. I, 24, 6).

² Τῶν παραγναθίδων ἐνδείξεις δὲν εὗρίσκει ὁ Amelung (σελ. 179) ἐν τοῖς ἄλλοις ἀντιγράφοις.

³ Schreiber, Athena Parthenos des Phidias (1883) πίν. III.

⁴ Beschreibung der antik. Skulpt. zu Berlin 76 A — antiken Denkmäler I πίν. 3.

⁵ Löschke, Kopf der Athena Parthenos (Festschrift κτλ.) σελ. 5.

⁶ E. Michon, Monum. Piot VII (1900) σελ. 153.

⁷ Kieseritzky, AM VIII σελ. 301.

σίου¹, ἐπὶ διαφορῶν Ἀθηναϊκῶν νομισμάτων², — ἐν πᾶσι τούτοις, εἴτε περίοπτα εἶνε εἴτε ἀνάγλυπτα, τὸν ὑπὲρ τὴν στεφάνην καὶ πρὸ τῶν τριῶν μεγάλων ζώων κόσμον τῆς θεᾶς ἀποτελοῦσιν ἢ α') μικρότερα ζῶα ὁλόκληρα ἐν στίχῳ καὶ κατὰ μέτωπον παρατεταγμένα (γρυπες, πῆγασοι, ἔλαφοι), ἢ αἱ προτομαί, αἱ κεφαλαὶ δηλονότι αὐτῶν, β') μετὰ τμήματος μόνον τοῦ λαιμοῦ, ἢ γ') μετὰ καὶ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν. Τῶν τριῶν τούτων ἐν τοῖς ἀντιγράφοις παραλλαγῶν δυσκόλως ἐξακριβοῦνται ποία ἀποδίδει τὸ πρωτότυπον³, καθορίζεται ὁμως δι' αὐτῶν γενικῶς ἡ μορφή ζώου ὡς στοιχεῖον τῆς ὑπὲρ τὴν στεφάνην τῆς Παρθένου διακοσμήσεως.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διακοσμήσεως τὸ διὰ τὴν Παρθένον ἰσχυρόν, ἢ ὑπὲρ τὴν στεφάνην δηλονότι καὶ πρὸ τῶν τριῶν μεγάλων ζώων παράταξις ἄλλων μορφῶν ζώων μικροτέρων, δὲν θὰ ἀπεκλείετο καὶ ἐκ τῶν προτέρων διὰ τὸν τύπον τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεδίκων, ἐὰν ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν τὰ ἄλλα ταύτης πρὸς ἐκείνην ἀνάλογα, οἷον τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διακεκοσμημένον κράνος καὶ ἡ καθόλου καὶ ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης μεγίστη τῶν δύο τύπων συγγένεια. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν τοῖς ἀντιγράφοις Θεσσαλονίκης καὶ Βιέννης ὑπὲρ τὴν στεφάνην, ἐν στίχῳ καὶ κατὰ ὠρισμένα ἀπ' ἀλλήλων διαστήματα, ὅσαι παρέχουσι ἀρκούντως σαφεῖς ἐνδείξεις τοῦ πράγματος: ἐν ἡ χώρᾳ κατέχουσι τοῦ κράνου, οὐδεὶς ἴσως ἄλλος κόσμος μᾶλλον ἀρμόζει ἢ βραχεῖαι προτομαί, αἱ κεφαλαὶ δηλ. μετὰ τμήματος τοῦ λαιμοῦ, πηγάσων ἢ γρυπῶν, οἷαι αἱ ἐπὶ τοῦ κράνου τῆς Παρθένου ἐν τοῖς μεταλλίοις τοῦ Ermitage καὶ ἐν τῷ δακτυλιολίθῳ τοῦ Ἀσπασίου.

Τῶν τοιούτων ἐκ μετάλλου πρὸς διακόσμησιν τοῦ κράνου προτομῶν ἄμεσον γνῶσιν δὲν ἔχομεν. Ἐκ τῶν μεταλλίνων ἀγγείων⁴ τῆς πρωῒμου ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἐφ' ὧν ὡσαύτως χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποτρόπαια⁵, φαίνονται ἰδιαίτερος — καὶ δὴ ὡς κοῖλαι μορφαί, ἐνίοτε εἰς δύο ἡμίση ἐνούμενα⁶, — εἰργασμένοι, εἴτα δὲ ἐπικολλῶμεναι ἢ προσηλούμεναι ἐπὶ τῆς πρὸς διακόσμησιν ἐπιφανείας. Ἴσως δὲ καὶ διὰ τῶν ἐν τοῖς ἀπολογισμοῖς τῶν ταμιῶν τοῦ Παρθενῶνος ἀναγεγραφομένων εἰδῶν⁷, οἷον *Γοργόνειον, κάμπη· ἐπίχρυσα. Ἴππος, γρύψ, γρυπὸς προ-*

¹ Furtwängler, Jahrbuch IV (1899) σελ. 47 καὶ Die antiken Gemmen LI, 16.

² Beulé Les monnaies d'Athènes σελ. 83, 90, 92, καὶ ἀλλαχοῦ, Imhoof Blumer-Gardner, Num. Comment. on Pausanias σελ. 127 πίν. V, XXXIV-XV.

³ Ὁ Kieseritzky, AM VIII σελ. 291 κ. ἐ., ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν χρυσῶν μεταλλίων τοῦ Ermitage, ὑποστηρίζει τὸς βραχεῖας προτομάς ἐν τῷ πρωτοτύπῳ.

⁴ Olympia IV πίν. XLV-XLIX. Compt. rend. 1883 πίν. I, 7-8. Antiquités de Bosph. Cimn. πίν. XXXII, 11 πρὸς. Poulsen, Der Orient und die frühgr. Kunst. σελ. 25, 126, 129.

⁵ Furtwängler, Roschers, Lex. I σελ. 1765. Löschcke Athena Parthenos σελ. 9 κ. ἐ.

⁶ AM VIII σελ. 302 (Kieseritzky).

⁷ CIA, I 161 κ. ἐ. Πρὸς. Michaelis, Parthenon σελ. 296, 297, 303, 313. Περὶ κόσμου περιελθόντος εἰς ἀχρησίαν πρὸς. CIA, II, 646, 6 κ. ἐ. καὶ Lehnert, Ueber die athen. Schatzverzeichnisse des IV. Jahrh. σελ. 68.

τομή, λέοντος κεφαλή, ὄρμος ἀνθέμων, δράκων· ἐπίχρυσα κ.τ.τ. — ἴσως καὶ διὰ τινων ἐκ τούτων τῶν εἰδῶν σημαίνεται ἐπίθετος — καὶ δὴ ὁμοιος πρὸς τὸν ἐν τῷ προκειμένῳ — κόσμος τῆς θεᾶς, φυλαττόμενος ἐν τοῖς θησαυροῖς τοῦ ναοῦ ὡς εἰς ἀχρησίαν περιελθὼν ἢ καὶ δι' ἐνδεχομένην ἀνάγκην ἀνταλλαγῆς.

Αἱ ἐπὶ τοῦ κράνους τῆς ἡμετέρας Ἀθηνᾶς προτομαί, ὅπως εἶνε δυνατὴ ἡ ὁρθὴ στάσις αὐτῶν ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας, πρέπει νὰ νοηθῶσιν καταλλήλως τετμημένοι περὶ τὴν βάσιν. Ὁ δὲ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῶν ὁπῶν συναρμογῆς, ἐποίκιλλεν ¹.

Ἀλλὴν λεπτομέρειαν τοῦ ἡμετέρου τύπου τῆς Ἀθηνᾶς ἀποκαθισταμένην διὰ πρώτην φορὰν ἤδη ἐκ τοῦ ἀντιγράφου Θεσσαλονίκης ἀποτελεῖ τὸ σχῆμα τῆς ἔμπροσθεν καὶ περὶ τὸ πρόσωπον κόμης, ἣτις ὡσαύτως φαίνεται ἐν τοῖς ἀντιγράφοις ἐξ ἄλλης ὕλης προστιθεμένη, ἐκ χαλκῶν λ. χ. ἢ ἄλλου μετάλλου ἐλασμάτων καὶ δὴ ἐπικολλωμένων ἅμα καὶ προσηλουμένων, ὡς δεικνύει ἡ ἐν τῷ ἡμέτερῳ τοῦλάχιστον ἀντιγράφῳ παρουσία κτυπημάτων ἅμα ξοῖδος καὶ ὁπῶν τρυπάνου.

Ὁ Amelung ², ἔχων ὑπ' ὄψει μόνον τὰς ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τῶν κροτάφων ὁπὰς ἄλλων ἀντιγράφων, συμπληροῖ τὴν κόμην ταύτην κατὰ τὴν Ἀθηνᾶν τῆς συλλογῆς Jacobsen ³ καὶ τὴν Ἀθηνᾶν Albani ⁴ ὡς μόλις μέχρι τῶν ὠτων κατερχομένην. Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῶν παρειῶν — μεταξὺ ὀφθαλμῶν καὶ ὠτων ἐκατέρωθεν — καὶ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἄνευ διακοπῆς ἔξεργος ἐπιφάνεια ἡ διὰ κτυπημάτων ξοῖδος καὶ ὁπῶν τρυπάνου καταλλήλως παρεσκευασμένη δεικνύει ὅλως διάφορον διάταξιν (πρβ. Πίν. καὶ εἰκ. 1): σημειωτέον ὅτι κτυπήματα ξοῖδος ἢ χαράγματα ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ὑπάρχουσιν καὶ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ Carpegna, διακρινόμενα σαφῶς ἐπὶ τῇ φωτογραφίᾳ τοῦ Amelung (Oesterr. Jahresh. II εἰκόνες 58 καὶ 60).

Ἐκ τῶν νέων τούτων στοιχείων καθίσταται δῆλον ὅτι ἐν τῷ ἡμέτερῳ τύπῳ ἡ ἐκ τοῦ κράνους πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ περὶ τὸ πρόσωπον ἐκκεχυμένη κόμη δὲν περιορίζετο μόνον ἐπὶ τῶν κροτάφων ἀλλὰ διηυθετημένη εἴτε εἰς πλέγμα εἴτε εἰς μᾶζαν κυματιζόντων βοστρύχων κατήρχετο — μεταξὺ τῶν ὠτων καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκατέρωθεν — καὶ ἐπὶ τῶν παρειῶν καὶ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, μόλις δὲ χαμηλότερόν πως τοῦ ἐπαυχενίου καμπτομένη ἡνοῦτο μετὰ τῆς ὀπίσω κόμης, ὡς σαφῶς δηλοῦσιν αἱ ἐπὶ τῶν κρασπέδων τῆς τελευταίας ἐκατέρωθεν ὁπαὶ συνδέσεως.

Ἐκ δὲ τοῦ κατὰ καθέτους ζώνας ἡλλοιωμένου χρώματος τοῦ μαρμάρου ἐπὶ

¹ Ὁ ἀριθμὸς τούτων κοικίλλει καὶ ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῆς Παρθένου. Löschcke, Kopf der Athena Parthenos, Festschrift κλπ. σελ. 9.

² Ἐν τῇ πολλάκις μνημονευθείσῃ μελέτῃ.

³ P. Arndt, Collection Ny - Carlsberg πίν. 41, 42.

⁴ P. Arndt καὶ Amelung, Einzelaufnahmen N° 1115, 1116.

τοῦ ἄνω στήθους καὶ τοῦ ἐμπρὸς λαιμοῦ δεικνύεται ἴσως ὅτι συστάδες βοστρύχων ἐκφεύγουσαι κατέπιπτον καὶ ἐπ' αὐτῶν.

Διὰ τῆς βαρείας ταύτης κόμης, ἥτις ὡς ἐν πλαισίῳ περιβάλλει τὸ πρόσωπον καὶ ἐν μέρει καλύπτει αὐτό, προκύπτει βεβαίως ἐν τῷ ἡμετέρῳ τύπῳ Ἀθηνᾶ ἀρκούντως διάφορος ἢ ὡς μέχρι τοῦδε ἀναπαρίστατο, μᾶλλον ἀρρενωπὴ καὶ δεινὴ, κατὰ ταῦτα δὲ καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ πρὶν ἐνθαυρντικὴ τῆς καὶ ἄλλως ἐγκαταλελειμμένης ὑποθέσεως¹ περὶ τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς, τῆς ὁποίας κυρίως «ἡ τοῦ προσώπου περιγραφή καὶ τὸ ἀπαλὸν τῶν παρειῶν» ἐθανυμάζετο².

Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἡ ὡς ἄνω ἐξακριβουμένη διάταξις τῆς ἔμπροσθεν κόμης ἔχει κυρίως κατὰ τοῦτο σημασίαν, καθόσον δι' αὐτῆς ἡ κεφαλὴ τοῦ ἡμετέρου τύπου ἐξατομικεύεται πῶς καὶ διακρίνεται ἀπὸ τὴν τῆς Παρθένου³: διότι ἄλλως αἱ κεφαλαὶ τῶν δύο τούτων ἔργων καὶ λόγῳ μορφῆς καὶ λόγῳ τέχνης παρουσιάζουσι μεγάλην πρὸς ἀλλήλας ὁμοιότητα καὶ θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ προσπίπτουσιν ὡς ἀνιὰρὰ ἢ μία τῆς ἄλλης ἐπανάληψις. Ἄν δὲ παρὰ ταῦτα καὶ ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ ἀντιγράφου Θεσσαλονίκης δὲν ἔχη συγκαταλεχθῇ μεταξὺ τῶν ἀντιγράφων τῆς Παρθένου καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἡμετέρου τύπου καθ' ἑαυτήν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπλὴν σύμπτωσιν ὅτι πρὸ ταύτης εἶχε γνωσθῇ καὶ μελετηθῇ ὁ εἰς ὃν ἀνήκει κορμός, καὶ λόγῳ τέχνης καὶ λόγῳ μορφῆς ἀρκούντως διάφορος τοῦ τῆς Παρθένου.

4. Τ Ο Θ Ε Μ Α

ἦτοι ἡ στάσις καὶ κίνησις καὶ δρᾶσις, ἣν ὁ καλλιτέχνης ἐκλέγει πρὸς ἀπεικόνισιν, ἐν τῷ ἡμετέρῳ πλαστικῷ τύπῳ τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς νῦν οὗτος ἔχει, δυσκόλως διαγιγνώσκεται ἐξ ὁλοκλήρου.

¹ Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Amelung (Oesterr. Jahresh. II), καθ' ἣν ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ ἡμετέρου τύπου θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἐκ τῆς παραδόσεως γνωστὴν Λημνίαν τοῦ Φειδίου, πολεμηθεῖσα πολλαχόθεν (De Ridder, Rev. étud. gr. XXII (1909). Noack, Berlin. Philol. Wochenschrift 1909 σελ. 632. Köpp, N. Jahrbücher XXIII σελ. 472 κ.έ. Sauer, N. Jahrbücher XXV (1910) σελ. 620. H. Schrader, Oesterr. Jahresh 1911 σελ. 38. Peterseu, Götting. Gelehrte Anzeigen 1912 σελ. 39) ἐγκαταλείπεται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου (Helbig, Führer N° 1367).

² Λουκ. Εἰκόν. 6.

³ Ἐν τῇ Παρθένῳ κατὰ τὴν Ἀθηνᾶν τῆς Μαδρίτης (Arndt-Amelung, Einzelaufn. 1514/1515) καὶ τὸν δακτυλιόλιθον τοῦ Ἀσπασίου κατέρχεται ὥσαύτως ἐπὶ τῶν παρειῶν ἐκατέρωθεν ἡ ἀπὸ τῶν κροτάφων κόμη ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, ὡς βόστρυχοι δηλονότι ἐλικοειδεῖς παραλλήλως πρὸς τὰ ὦτα καὶ μόλις πῶς χαμηλότερον αὐτῶν χωροῦντες (= παρωτίδες Πολυδ. Ὀνομαστ. II, 28 πρὸς Payli-Wissowa, R. E. VII, 2 σελ. 2134). Σχετικῶς πρὸς τὰ μετάλλια τοῦ Ermitage, μεταξὺ τῶν λόγων, δι' οὓς ὁ Furtwängler (Archäol. Jahrbuch IV 1889 σελ. 47 κ.έ.) εὗρίσκει αὐτὰ κατὰ πολὺ ὑπολειπόμενα τοῦ δακτυλιόλιθου Ἀσπασίου ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν τοῦ πρωτοτύπου, εἶνε καὶ τὸ σχῆμα τῆς ἔμπροσθεν κόμης, ἥτις καὶ ἐνταῦθα κατέρχεται ἐπὶ τῶν παρειῶν τῆς θεᾶς ὡς περίπου ἐν τῷ ἡμετέρῳ τύπῳ. Ἀλλὰ διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον ἀγνοῶ ἂν δὲν θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἀπαλείψῃ τις ἐντελῶς ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν τῆς Παρθένου ἀντιγράφων τὰ μετάλλια ταῦτα, ἀναγνωρίζω ἐν αὐτοῖς ἄλλης Φειδιακῆς Ἀθηνᾶς ἀντίγραφον καὶ δὴ τῆς τοῦ ἡμετέρου τύπου τὸ ἀρχαιότατον.

Ὡς παραδίδεται ἡμῖν ἡ θεὰ ἐν μὲν τοῖς κολοσσικοῖς ἀντιγράφοις ὅλως ἐστερημένη ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ἐν δὲ τοῖς μικροῖς (κυρίως τοῖς ἀναγλύφοις) ἀπασχολοῦσα αὐτὰς οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον, ἢ θέσις καὶ ἢ ἐνέργεια τῶν χειρῶν αὐτῆς, σπουδαιότατον στοιχεῖον τοῦ θέματος, ἢ τελείως ἀγνοεῖται ἢ παρέχει ἔδαφος πρὸς ἀμφισβήτησιν, πρὸς τούτοις — ἐξ ἀφορμῆς τῶν μικρῶν ἀναγλύπτων ἀντιγράφων — προέκυψε καὶ ἡ ὑπόνοια ὅτι ἡ θεὰ καὶ ἐν τῷ τύπῳ τούτῳ ἠδύνατο νὰ φέρῃ τὰ γνωστὰ αὐτῆς σύμβολα.

Πρῶτος ὁ Furtwängler — ἐκλαβὼν ¹ διὰ μίαν στιγμὴν τὴν Athena Medici (**α**) ὡς πρωτότυπον ἔργον καὶ δὴ ὡς τὴν κεντρικὴν μορφήν τοῦ ἀνατολικοῦ αἰτώματος τοῦ Παρθενῶνος — συμπληροῖ τὴν θεὰν κατὰ τὸ ἀνάγλυφον τῶν Ἀμπελοκήπων (**ε**) μετὰ ἐνὸς ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀνορθομένου ὄψεως πρὸς τὸ δεξιὸν αὐτῆς μέρος καὶ κρατοῦσαν φιάλην μὲν ἐν τῇ δεξιᾷ, τὸ δὲ δόρυ διὰ τῆς ἀριστερᾶς διερχομένης διὰ τοῦ ὀχάνου τῆς οὔτω ἀπὸ τοῦ βραχίονος ἀνηρτημένης ἀσπίδος.

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἀποκαθιστᾷ ² τὸν τύπον ὡς περίοπτον ἔργον ὁ Amelung συμπληρῶν ὡσαύτως κατὰ τὸ ἀνάγλυφον τῶν Ἀμπελοκήπων (**ε**) καὶ τὰ πρὸς αὐτὸ συμφωνοῦντα νομίσματα (**ιδ**), προσθέτων δὲ κατὰ ταῦτα παρατακτικῶς καὶ ἀριστερὰ τῆς θεᾶς μίαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἱσταμένην γλαῦκα ὡς ἀντίστοιχον τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνορθομένου ὄψεως.

Ἄλλ' ὅτι ἐν γένει ἢ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον ἀναγλύφων καὶ νομισμάτων ἀποκατάστασις περιόπτων ἔργων οὐδεμίαν ἐγγυᾶται ἀσφάλειαν, εἶνε φανερόν ἐκ τῶν εἰρημένων ἤδη ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ τῆς σχέσεως τῶν διαφόρων ἀντιγράφων καὶ τοῦ πρωτοτύπου.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἐκ νῶν προτέρων πείθεται τις ὅτι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιπτώσει οὐδαμῶς ἐπιβάλλεται νὰ νοηθῶσιν ὡς ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητα τοῦ πρωτοτύπου γνωρίσματα ὁ ὄφις καὶ ἡ γλαῦξ λ. χ. τοῦ ἀναγλύφου τῶν Ἀμπελοκήπων (**ε**) καὶ τῶν νομισμάτων (**ιδ**) ἢ καὶ τὸ τῆς ἐλαίας δένδρον καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ γλαῦξ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἀκροπόλεως (**β**). Ἄλλ' ὅτι τὰ τοιαῦτα καὶ παντάπασιν ἔλειπον ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, — εἰς τοιοῦτον μᾶλλον συγκεκριμένον συμπέρασμα ἄγει ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀγαλματίου τῆς Ἥλιδος (**ιγ**), ὅπερ ὡς περίοπτον ἀντίγραφον ἐγγυᾶται πιστοτέραν ἢ τὰ ἀνάγλυφα ἀπόδοσιν τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐπὶ τῆς πλίνθου τοῦ ὀποίου, ἐπαρκῶς σωζομένης, οὐδὲν διακρίνεται ἔχνος ³ τῶν ἐν λόγῳ παρέργων προσθηκῶν.

¹ Iutermuzzi (1896) σελ. 21 κ. ἐ., ἐνθα καὶ σχεδιάσμα τῆς ἀναπαραστάσεως. Ὁ αὐτὸς ἐν Meisterwerke (1893) εἶχεν ἐκφράσει τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιγράφου κατὰ τὴν Πρόμαχον, εἰς ἣν γνώμην ἐπανέρχεται πάλιν βραδύτερον ἐν Aegina (1906) σελ. 330.

² Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 30 σημ. 2.

³ Ἡ παρατήρησις ὀφείλεται εἰς τὸν Schober, Oesterr. Jahresh. XIV Beiblatt σελ. 120. Πρβλ. Jahrbuch XXVIII σελ. 358.

Ἄλλ' οὐ μόνον τὰ εἰρημένα σύμβολα ἀποδεικνύονται ἐκ περισσοῦ προστεθειμένα ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τοῦ Amelung καὶ δὴ κατὰ παράταξιν, ἥς ἡ χοῆσις ἐν τῷ ἀναγλύφῳ μόνον εἶνε λίαν ἐλευθέρα, ἐν δὲ τοῖς περιόπτοις ἔργοις διὰ λόγους τεχνικοὺς περιορισμένη¹: πρὸς τούτοις διάφοροι λόγοι πείθουσιν ὅτι καὶ ἡ τῶν χειρῶν τῆς θεᾶς ἐνέργεια ἄλλως εἶχεν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἢ ὡς ἀποκαθίσταται.

Ἀντιθέτως δηλονότι πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τῶν Ἀμπελοκήπων καὶ τὰ νομίσματα (ιδ), ἐφ' ὧν παρίσταται ἡ ἡμετέρα Ἀθηνᾶ κρατοῦσα ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ τὴν ἀσπίδα ἅμα καὶ τὸ δόρυ, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ φιάλην, — ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου² τῆς Ἀκροπόλεως (β) καὶ τῶν νομισμάτων μιᾶς ἄλλης σειρᾶς (ιε) ἡ θεὰ κρατεῖ ἐν τῇ ἀριστερᾷ μόνον τὴν ἀσπίδα, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸ δόρυ³.

Ὁ λόγος δι' ὃν πρέπει εἰς τὴν τελευταίαν τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ τύπου νὰ ἀποδοθῇ μείζον κῦρος, εἶνε ὅτι καὶ ἐν τῷ ἀγαλματίῳ *ιστ*, ὅπερ, ἂν καὶ μετριοτάτης ἐργασίας, ὡς περίοπτον κατ' ἀρχὴν ἐγγυᾶται πιστοτέραν ἀπόδοσιν τοῦ πρωτοτύπου, — ὅτι καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀποκεκρουσμένη ἀριστερὰ φαίνεται ὅτι ἐκράτει μόνον τὴν ἐν μέρει σωζομένην μεγάλην ἀσπίδα, οὕτω δὲ διὰ τὴν δεξιάν, μὴ σωζομένην ὡσαύτως, ὑπολείπεται ἀναγκαιῶς τὸ δόρυ πρὸς συμπλήρωσιν, συμφώνως ἄλλως καὶ πρὸς τὴν καθόλου τοῦ ὅπλου τούτου χρῆσιν.

Κατὰ πόσον ὡσαύτως θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποδοθῇ σημασία εἰς τὸ ἕτερον τῶν ἀντιγράφων τῆς Σεβίλλης, ὅπερ φέρεται συμπληρωμένον μετὰ τοῦ δόρατος ἐν τῇ δεξιᾷ⁴, δὲν γνωρίζομεν, ἐφ' ὅσον εἶνε δύσκολον νὰ ἐξελεγχθῇ, ἂν ἡ ἐν αὐτῷ νεωτέρα συμπλήρωσις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει δεδομένων στοιχείων ἢ κατὰ ὅλως ἐλευθέραν ὑπόθεσιν.

Ἀλλὰ τὴν ἰσχυροτάτην ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος, ὅτι ὄντως ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν τύπου ἐκράτει ἐν τῇ δεξιᾷ τὸ δόρυ, παρέχει ἡμῖν τὸ κολοσσικὸν ἀντίγραφον τῆς Θεσσαλονίκης ἥτοι ἡ ὁμοῦ μετ' ἄλλων τεμαχίων αὐτοῦ εὑρεθεῖσα καὶ εἰς αὐτὸ ἀνήκουσα δεξιὰ χεὶρ, δι' ἥς μόνον δόρυ εἶνε δυνατόν νὰ διήρχετο.

¹ Τὴν κατὰ τὸ ἀνάγλυφον τῶν Ἀμπελοκήπων ἀποκατάστασιν χαρακτηρίζει ὁ Frickenhaus, Jahrbuch (ἐνθ. ἀνωτ.) ὡς ein unerfreuliches Pastizzio = un étrange Pastizzio, de Ridder. Rev. Etud. gr. XXII (1909) σελ. 287.

² Ἐν τούτῳ ἡ ἀριστερὰ κρατεῖ μόνον τὴν ἀσπίδα, οὕτω δὲ διὰ τὴν δεξιάν, μὴ σωζομένην, ὑπολείπεται τὸ δόρυ.

³ Διὰ τοῦ δόρατος ὀπλίζουσι τὴν δεξιάν τῆς ἡμετέρας Ἀθηνᾶς — κυρίως κατὰ τὰ νομίσματα *ιε* — ἐν πρώτοις πάντες οἱ ὁπωσδήποτε σχετίζοντες τὸν τύπον αὐτῆς πρὸς τὴν Πρόμαχον, v. Sybel, AM V (1880) σελ. 103, K. Lange, Arch. Zeit. 1881 σελ. 197, Furtwängler, Meisterw. 1893 σελ. 50 καὶ Aegina (1906) σελ. 330. Hadaczek, Rev. des Etud. gr. XXVIII (1913) σελ. 23, εἶτα δὲ καὶ ὁ P. Hermann Oesterr. Jahresh. II (1899) σελ. 173 καὶ ὁ Frickenhaus Jahrbuch XXVIII (1913) σελ. 358. Ὁ H. Schrader, Phidias σελ. 80 ἐφ' ὅσον σχετίζει τὸν ἡμέτερον τύπον πρὸς τὴν Πρόμαχον, ὀπλίζει ὡσαύτως τὴν δεξιάν τῆς θεᾶς διὰ τοῦ δόρατος. Ἄλλ' ἐν ταύτῳ πειρᾶται νὰ ἐξεύρῃ λόγον τινὰ καὶ διὰ τὴν ἐν τῇ δεξιᾷ φιάλην τῆς ἐτέρας ἐκδόσεως.

⁴ Oesterr. Jahresh. II πίν. II Reinach, Repert. de la Statuaire III σελ. 84, 1.

Ο ΕΦΗΒΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

(ΠΙΝΑΚΕΣ 2-5)

Είναι συχνὸν ἄκουσμα, ὅτι εὐρίσκονται ὑπὸ ἀπλοϊκῶν ἀγροτῶν ἀνὰ τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους διάφορα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἀλλ' ἦτο μοναδικὸν ἕως τῶρα γεγονός, ὅτι τὰ δίκτυα ἀνυπόπτων ἀλιέων κατὰ τὸν κόλπον τοῦ Μαραθῶνος ἔφεραν εἰς τὸ φῶς ὁλόκληρον εὐμέγεθες χάλκινον ἄγαλμα. Φαίνεται, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ θάλασσα, ζηλότυπος διὰ τὴν φήμην τόσων μεγαλυνύμων χερσαίων τόπων, προθυμεῖται νὰ μᾶς χαρίζη ἑξαιρετικῶς λαμπρὰ καὶ ἄρτια δῶρα. Διότι, ἂν ἐξαιρέσωμεν τοὺς τόπους τῆς τέφρας τοῦ Βεζουβίου, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ προέλθῃ ἐκ τῶν χωμάτων ἔργον τόσον καλῶς διατηρούμενον, ὅσον ὁ χάλκινος ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος.

Παρὰ τὸν ἤδη γνωστὸν ἔφηβον τῶν Ἀντικυθήρων τὸ νέον ἄγαλμα ἀποτελεῖ τὸ ἐνδοξότερον στόλισμα τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου. Τὸ ἐκπληκτικῶς εὐλύγιστον ὥραϊον σῶμα τοῦ σεμνοῦ μειρακίου, μὲ τὸ πλήρες ἐκφράσεως πρόσωπον, δὲν ἀφήνουν ἀπαθῆ οὐδὲ τὸν ψυχρότερον παρατηρητήν. Ἄν καὶ ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀγάλματος εἰς τὴν χαώδη στρογγύλην αἵθουσαν τῆς χαλκοθήκης καὶ ὁ ἀκατάλληλος φωτισμὸς ζημιώνουν μεγάλως τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου. Εἶναι διὰ τοῦτο ἀνάγκη ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ προσπαθείας ἐκ μέρους παντός, ἐπιθυμοῦντος νὰ ἐπιτύχῃ κατὶ σπουδαιότερον ἀπὸ τὴν ἀπλὴν εὐχάριστον ἐντύπωσιν. Διότι χωρὶς ἀμφιβολίαν ἔχομεν εἰς τὸ νέον εὔρημα ἔργον δοκίμου καλλιτέχνου πρωτότυπον, ἐκ τῶν ἀμέσως μετὰ τὸν μέγαν Πραξιτέλη χρόνων, ὑπὸ τινος ἀπόψεως μοναδικὸν καὶ τέλος ἓν ἐκ τῶν εὐαρίθμων ὥραϊων χαλκῶν ἀγαλμάτων, τῶν περιωθέντων ἐκ τῆς ἀρχαιότητος.

Προτοῦ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν εἶναι καλὸν καὶ ἀπὸ τοῦδε νὰ σημειώσωμεν, ὅτι δὲν εἶναι πᾶσαι αἱ φωτογραφικαὶ εἰκόνες τοῦ κειμένου ἀξίαι τῆς αὐτῆς ἐμπιστοσύνης. Ὡρισμένως ἡ *εἰκ. 9* τοῦ ἀγάλματος μὲ ὁλόκληρον τὸ πρόσωπον κατενώπιον καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα εἰς πλαγίαν ὄψιν ὡς καὶ ἡ ἀντίστοιχος ὀπισθεν *εἰκ. 10*, δὲν ἀποδίδουν πιστῶς τὰς προθέσεις τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου. Διότι ὡς ἔχει τώρα ἀποσπασθῇ τὸ ἄγαλμα ἐκ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως, δυνάμεθα βεβαίως νὰ τὸ φωτογραφοῦμεν κατ' ἀρέσκειαν ἀπὸ κάθε σημεῖον, ἀλλ' ἂν τοποθετήσωμεν αὐτὸ μεταξὺ παραστάδων, κιόνων ἢ ἄλλων ἀγαλμάτων, ὡς ἀσφαλῶς συνέβαινε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀδύνατον εἰς τὸν φωτογραφικὸν φακὸν ἢ τὸν ὀφθαλμὸν νὰ συλλάβῃ παρομοίας εἰκόνας. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, αἱ ἀπόψεις αὗται δὲν προωρίζοντο ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου νὰ

φαίνονται ως αὐτοτελείς εἰκόνες, ἀλλ' ἵνα τονώνουν ἀπαρατήρητοι τὴν κυρίαν ὄψιν καὶ τὰς δευτερευούσας, ἐπομένως δὲν δύνανται νὰ ἔχουν εἰμὴ βοθητικήν καὶ περιορισμένην σημασίαν.

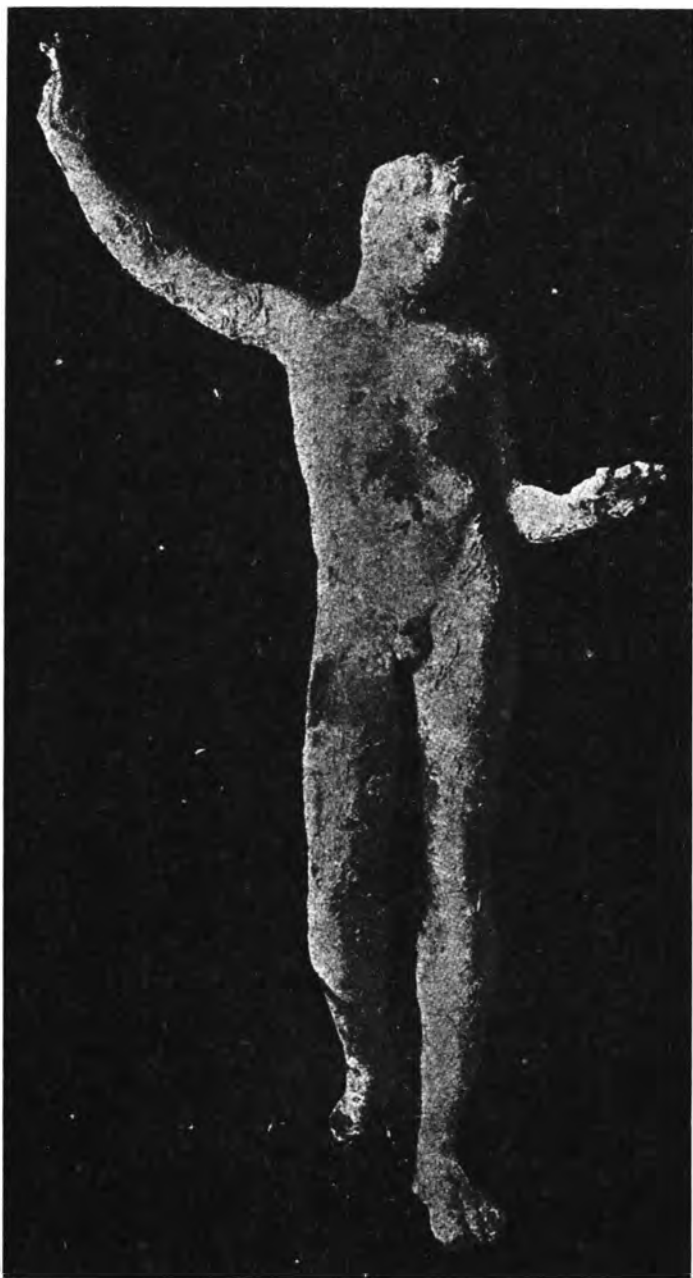
Ὅσον ἀπλῇ καὶ σύντομος, ἄλλο τόσον συγκινητικὴ καὶ σχεδὸν μυθώδης εἶναι ἡ ἱστορία τῆς εὐρέσεως. Μίαν ἡμέραν δηλ. κατὰ τὰ μέσα Ἰουνίου τοῦ 1925 ὁ Εὐάγγελος Λεωνίδα μετ' 5-6 ἄλλους συντρόφους του ἄλιεῖς, ἐνῶ ἀνέσυρον διὰ τῶν δύο πλοιαρίων των τὴν ἀνεμότραταν κατὰ τὸν κόλπον τοῦ Μαραθῶνος μεταξὺ τῆς ἀκτῆς καὶ τινος μικροτάτης νησίδος, ἀντελήφθησαν αἰφνης, ὅτι τὰ δίκτυα περιεπλάκησαν εἰς βαρὺ πρᾶγμα καὶ ὅτι ἐκινδύνευον διὰ τοῦτο νὰ διαρραγοῦν. Ἐκ προνοίας ἔστρεψαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀλλὰ τὰ δίκτυα δὲν ἀπηλλάγησαν τοῦ βάρους, ὅπερ ὅμως ἀπέβη ἐλαφρότερον, ἐπειδὴ τὸ ἀντικείμενον ἐμπλακέν ἰσχυρῶς ὑψώθη ἤδη ὑπὲρ τὸν πυθμένα. Δὲν ἤκουσα διηγηματικόν τινα αὐτόπτην τῆς σκηνῆς, ἀλλ' εἶναι εὐκόλον νὰ ἀναπαραστήσῃ κανεὶς τὴν ἔκστασιν καὶ σύγχυσιν τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων πρὸ τόσον παραδόξου εὐρήματος. Ἐπὶ μακρὸν δὲν ἐστερήθησαν τῆς ψυχραιμίας των καὶ μετὰ τὸν συνήθη πειραματισμὸν τῆς ἀποξέσεως ἐπέισθησαν, ὅτι «αὐτὸ εἶναι σῶμα, ἄγαλμα χάλκινο, ποῦ ἔχει ἑκατομμύρια!..» Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ τελευταία ἀναγνώρισις ἔφερεν εἰς δεινὴν ψυχικὴν δοκιμασίαν τὸν καπετάνιον καὶ μόνον κύριον τοῦ θησαυροῦ. Ἐπὶ ἡμέρας, 5-6 τοῦλάχιστον, δὲν εὗρισκεν οὔτε ὕπνον οὔτε ἡσυχίαν σαλευόμενος μεταξὺ τῶν πλέον διαφορετικῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων, ἕως ὅτου ὁ Ἀγαθὸς Δαίμων τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ ἰδίου τὸν παρεκίνησε νὰ ἀναγγεῖλῃ τὸ εὔρημα εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Τμῆμα τοῦ Ὑπουργείου.

Δὲν ἐπίστευσα πολὺ, ὁμολογῶ, εἰς τὴν εἴδησιν τοῦ Λεωνίδα καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ εὐρήματός του ὡς ἀγάλματος χαλκίνου, 1.30 τοῦ μέτρου ὑψηλοῦ, διότι τοιαῦται εἰδήσεις περὶ μεγάλων ἐνίοτε καὶ χρυσῶν ἀγαλμάτων εἶναι γνωστόν, πόσον οἰκτρῶς διαψεύδονται. Παρὰ ταῦτα διὰ κάθε ἐνδεχόμενον ἐνόμισα, ὅτι, πρὸς πρόληψιν πιθανῆς μετάνοίας καὶ ὑπεκφυγῆς τοῦ ἀναγγέλαντος τὸ εὔρημα θαλασσινοῦ, συνιστάτο ἡ ταχίστη ἐνέργεια. Πράγματι μετὰ μίαν ὥραν μετ' ἄλλων συναδέλφων παραλαβόντες τὸν Λεωνίδα διευθυνόμεθα εἰς Ῥαφήναν καὶ καθ' ὁδὸν ἤδη παρατηρήσαμεν πόσον ἐπεβάλλετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ γοργὴ ἐνέργεια, ἀφοῦ ὁ εὐρέτης ἐτράπη εὐθὺς εἰς ἀθυμίαν καὶ παντὸς εἶδους δυστροπίαν. Ἐν τέλει τὰ πάντα κατέληξαν εὐτυχῶς. Ὑπὲρ πᾶσαν προσδοκίαν ἐξαίρετον ἦτο τὸ ἀναγγελθὲν ἄγαλμα καὶ γοητευμένοι ἐπανήλθομεν εἰς Ἀθήνας, ἵνα παραδώσωμεν τὸ μεσονύκτιον τῆς αὐτῆς ἡμέρας τὸ πολύτιμον κειμήλιον εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Σπανίως ἐλύθη τόσον εὐτυχῶς καὶ τόσον ταχέως ἀρχαιολογικὴ ὑπόθεσις. Μετ' οὐ πολὺ καὶ ὁ εὐρέτης ἡμέμφθη ὑπὸ τοῦ Κράτους διὰ τῆς σχετικῶς γενναίας ἀμοιβῆς τῶν 300,000 δραχμῶν.

Πῶς εὐρέθη εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης τὸ ἄγαλμα; Τὸ πρῶτον, ὅπερ σκέπτεται κανεῖς, εἶναι, ὅτι ἔχομεν καὶ ἐδῶ ἐν ἄλλο ναυαγῆσαν ἀρχαῖον πλοῖον, πλήρες ἔργων τέχνης, μεταφερομένων ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν ἢ ἀλλαχοῦ. Ἐὰν διὰ τῆς μελλούσης ἐρεῦνης βεβαιωθῇ ἡ γνώμη αὕτη, θὰ ἔχωμεν τότε κατὰ τὴν θάλασσαν τοῦ Μαραθῶνος τὸ τρίτον σωτήριον δι' ἡμᾶς ἀρχαῖον ναυάγιον μετὰ τὸ πλοῖον τῶν Ἀντικυθήρων καὶ τὸ κατὰ τὴν Τύνιδα (Mahdia), εὐρήματα καὶ τὰ δύο Ἑλλήνων σπογγαλιέων. Ὑπὲρ τῆς γνώμης, ἀρκετὰ πιθανῆς καὶ καθ' ἑαυτήν, ὑπάρχουν καὶ τινες μικραὶ ἐνδείξεις. Οὕτω π. χ. ὁ κ. Δέφνερ ἐνθυμεῖται καλῶς, ὅτι καὶ ἄλλοτε πρὸ πολλῶν ἐτῶν παρατηρήθησαν κατὰ τὸν κόλπον τοῦ Μαραθῶνος ἀγάλματα χάλκινα φυσικοῦ μεγέθους καὶ ὅτι τότε ἐλήφθη σοβαρῶς ἡ ἀπόφασις τῆς ἀνεκλύσεως, ἥτις ὁμως ἀνεβλήθη καὶ δὲν ἐξετελέσθη. Καὶ ὁ Εὐάγ. Λεωνίδας αὐθόρμητος διηγεῖτο, ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τόπον τὰ δίκτυά του πολλάκις περιεπλέκοντο εἰς τραχέα πράγματα καὶ ὅτι κάποτε ἐσαρώθησαν ἐκεῖθεν τεμάχια ξύλων. Παρὰ ταῦτα χρειάζεται ἐπιφύλαξις, διότι εἶναι δυνατόν δι' οἰονδήποτε λόγον νὰ κατέπεσε μόνος ὁ χάλκινος ἔφηβος ἢ νὰ τὸν ἠκολούθησε μέρος μόνον τοῦ φορτίου. Τοῦτο τὸ ἐνδεχόμενον εἶναι κατὰ πολὺ πιθανώτερον προκειμένου περὶ δύο ἄλλων εὐρημάτων. Ἐνα μῆνα μετὰ τὸ μέγα εὖρημα τοῦ Μαραθῶνος ἀλιεὺς ἐξ Ἐρετρίας ἀνεῦρε πλησίον, κατὰ τὴν θέσιν Καβαλλιανήν, τῆς παραλίας ὥραῖον μικρὸν χάλκινον πόδα θυμιατηρίου ἢ τρίποδος καὶ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1926 κατὰ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας ἀλιεῖς ἐπίσης ἀνέσυραν δεξιὰν χεῖρα κατὰ τι ὑπερφυσικοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος. Εἶναι ὑπερβολικὸν νὰ δεχώμεθα παντοῦ πλοῖα βυθισθέντα.

Ἐπὶ τῆς *εἰκ.* 1 ἔχομεν τὸ ἄγαλμα, ὁποῖον ἦτο κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς εἰς Ἀθήνας μετακομίσεώς του. Ὡς βλέπει τις, αἱ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐπικολληθεῖσαι ἐπὶ τόσους αἰῶνας οὐσίαι οὔτε πολλαὶ ἦσαν οὔτε καὶ ἐπιζήμιοι ἔγιναν. Τὴν αὐτὴν καλὴν διατήρησιν τῶν χαλκῶν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης ἔχομεν ἀνεξαιρέτως βεβαιωμένην καὶ ἐπὶ τῶν παλαιότερων εὐρημάτων. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἀγάλματος ἀπήτησε μακρὸν σχετικῶς χρόνον, ὑπὲρ τοὺς 8 μῆνας. Διότι ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Μουσείου παλαιότεραν μέθοδον τῆς δι' ὀξέων καὶ ἄλλων χημικῶν μέσων ταχείας ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν παραμορφωτικῶν ἰζημάτων ἐπροτιμήθη ὁ ἀπλούστερος τρόπος τῶν λουτρῶν ἐντὸς κοινοῦ πρώτον, συχνάκις ἀνανεουμένου, καὶ εἶτα ἀπεσταγμένου ὕδατος. Οὕτω ἀπεκολλῶντο ὁμαλῶς καὶ ἄνευ βίας τὰ ἐπικαθίσαντα ὅστρακα καὶ αἱ λοιπαὶ γεώδεις ὕλαι, ἀπηλλάσσετο δὲ συγχρόνως ὁ χαλκὸς τοῦ ἐν αὐτῷ χλωρίου καὶ τῶν ἄλλων ἀλάτων. Τοῦ τρόπου τούτου ὄχι μόνον εἰσηγητῆς ἀλλὰ καὶ καρτερικὸς ἐκτελεστὴς ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Μουσείου κ. Στ. Κλαυδιανός. Τὸν καθαρισμὸν ἐπεδοκίμασε πλήρως ὁ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου χάριν μείζονος ἀσφαλείας διορισθεὶς πρόεδρος

ἐπιτροπῆς ἐκ χημικῶν καθηγητῆς κ. Κ. Ζέγγελης, οὗ τὸ μέγα ἐνδιαφέρον καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν κῦρος παρεῖχε κατὰ τὴν λεπτὴν ἐργασίαν τὸ ἀναγκαῖον θάρρος.

Εἰκ. 1. Τὸ ἄγαλμα πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

Καθαρισθὲν καὶ τοποθετηθὲν ἐπὶ τοῦ νεωτέρου βάθρου τὸ ἄγαλμα μετρεῖ ὕψος μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς 1.24 καὶ μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ἄκρου τῆς δεξιᾶς 1.30. Λείπουν ἀποκρουσθέντα κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, τὸ ἄκρον τοῦ δεξιοῦ ποδός, συμπληρωθὲν βραδύτερον διὰ γύψου (εἰκ. 2) καὶ μικρὸν τεμάχιον κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν σφυρὸν τοῦ ἀριστεροῦ (πλάτους μεγίστου .045 καὶ ὕψους .085). Ἡ διατήρησις τῆς ἐπιφανείας εἶναι ἀρκούντως ἱκανοποιητικὴ. Ἡ λεγομένη πάτινα εἶναι πολύχρωμος, ὑποπρασίνη, ὑποκύανος λευκάζουσα, ὑπέρυθρος καὶ μελανὴ στίλβουσα. Ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ αἱ παραλλαγαὶ τοῦ χρωματισμοῦ δὲν ἀντιτίθενται ζωηρῶς πρὸς τὰς γειτονικάς καὶ δὲν ἐκτείνονται πολὺ, ἐνώνονται εὐχερῶς εἰς τὸν γενικὸν τόνον τοῦ σκοτεινοῦ πρασίνου καὶ ἡ ἐντύπωσις εἶναι ἐνιαία καὶ εὐχάριστος. Ἡ πολυχρωμία προῆλθεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν διαφο-

ρων παραγόντων ἐν τῇ θαλάσῃ, ὕδατος, ἁμμου, ὀστράκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς μερικῆς φθορᾶς τῶν ὑπερκειμένων ἀλλήλων στρωμάτων, τοῦ πρασίνου πρῶτον,

ἐπικαθημένου ἐπὶ τοῦ ἐρυθρωποῦ χαλκοῦ, καὶ τοῦ ὑπεράνω λάμποντος μελανοῦ. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου μελανοῦ λείου καὶ στίλβοντος στρώματος, ὅπερ

ἐκάλυπτε σημειωτέον πᾶσαν

τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγάλματος, μὴ ἐξαιρουμένης π. χ. τῆς κόμης, ὅπου φαίνονται ἴχνη, ὁ κ. Ζέγγελης, μελετήσας ἐμβριθῶς τὰ σχετικὰ ζητήματα καὶ ἐκδῶσας πραγματείαν ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι, τόμ. 1924 σελ. 86 - 101, φρονεῖ, ὅτι τοῦτο ἐπετέθη τεχνητῶς ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου χάριν διατηρήσεως καὶ χρωματισμοῦ τοῦ ἀγάλματος. Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. καθηγητοῦ γενομένη ἀνάλυσις τοῦ κράματος τοῦ ἀγάλματος ἦτο: χαλκὸς 88.5, κασσίτερος 9.2, θεῖον 2, ἴχνη ψευδαργύρου, μολύβδου καὶ ἐλάχιστα ἀργύρου καὶ σιδήρου. Ἡ δὲ ἀνάλυσις τοῦ ὀνομασθέντος ἐπιχρίσματος ἀπέδωκε: χαλκὸν 89.6, κασσίτερον 6, θεῖον 4.2 καὶ ἴχνη ψευδαργύρου κ.τ.λ. Ἐκ τῆς διαφορᾶς εἰς ποσότητα τοῦ θείου ὁ κ. Ζέγγελης ἐξάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ μέλαν ἐπίχρισμα ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ αὐτοῦ κράματος, οὔτινος ὁμῶς ἡ ἐπιφάνεια εἶχε προσβληθῇ τεχνητῶς ὑπὸ θείου

(ἔ. ἀ. σελ. 90). Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον ἡ ἐπιπλέον ποσότης τοῦ θείου νὰ προσετέθη τυχαίως καὶ νὰ προέρχεται ἐκ θειωδῶν ἀτμῶν; Τούλάχιστον ἄλλοι χημικοὶ

Εἰκ. 2. Τὸ ἄγαλμα μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ δεξιοῦ ποδός.

ἄνδρες ¹ δέχονται μόνον τὰς ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ θείου τῆς ἀτμοσφαίρας, εἰς τὸ παραδείγμα δὲ ἡμῶν τὸ θεῖον ὑπάρχει ἤδη καὶ εἰς ὅλον τὸ κράμα, πρᾶγμα, ὅπερ σπανίως μέχρι τοῦδε εἰς ἀναλύσεις ἀρχαίων χαλκῶν παρατηρήθη ². Περαιτέρω ὁ κ. Ζέγγελης θεωρήσας βέβαιον τὸ τεχνητὸν ἐπίχρυσμα ἐπὶ τοῦ ἐφήβου ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι καὶ ἡ λαμπρόχρωμος εὐγενὴς πάτινα τῶν ἀρχαίων χαλκῶν, ἡ στίλβουσα, ὀφείλει τὸν σχηματισμὸν αὐτῆς εἰς τεχνικὴν ἐπέμβασιν. Πρὸς τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὰ γνωστὰ χωρία τοῦ Πλινίου, ἀλλ' ὅμως τὰ πράγματα στηρίζουν μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον τὴν γνώμην τῶν ἀρνούμενων τὴν τεχνητὴν πάτιναν ³. Διότι ἐνῶ ἐβεβαιώθη εὐγενὴς πάτινα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας κατόπτρων καὶ τῶν αἰχμῶν ξιφῶν, ὅπου ἀκατανόητος θὰ ἦτο ἡ τεχνικὴ ἐπέμβασις, οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ἐτέρας γνώμης δὲν ἔχουν παρόμοιον ἐξαναγκαστικὸν λόγον. Οὔτε ἔχουν οἱ τελευταῖοι σύμφωνον τὸν Πλούταρχον, ὅστις εἰς τὴν πραγματείαν του *περὶ τοῦ μὴ χρᾶν νῦν ἔμμετρα τὴν Πυθίαν* (395 κέ.) ἐξετάζει ἐν πλάτει καὶ μὲ ἐνδιαφέρον τὸ ζήτημα. Ὁ λόγιος ξένος αὐτόθι προκειμένου περὶ τῶν ἀνδριάντων τῶν ναυάρχων ἐν Δελφοῖς ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ ἀνθηρὸν τοῦ χαλκοῦ παραβάλλει μόνον τοῦτο πρὸς *βαφὴν κυάνου στίλβοντος*, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα θεωρεῖ ἀπαράδεκτον. Ὅμοίως ἀπέκρουσε τὴν ἐρμηνείαν μήπως ἡ λάμψις αὐτῇ ἡ κυανῇ προέρχεται ἐξ εἰδους κράσεως τοῦ χαλκοῦ τῶν παλαιῶν τεχνιτῶν. Ἀκολούθως μὲ μέθοδον ἐπιστημονικὴν ἀκριβῆ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἄγνοιαν τῆς ἐποχῆς του ἀναπτύσσει, ὅτι ὁ λόγος τῆς ἐπιχρώσεως εἶναι ὁ λεπτὸς ἄμα καὶ πυκνὸς ἀήρ τῶν Δελφῶν. «*Ἐνδυόμενον οὖν αὐτὸν (τὸν ἀέρα) ὑπὸ λεπτότητος καὶ τέμνοντα ἀναχαράσσειν πολλὴν ἰδὼν ἐξ αὐτοῦ καὶ γεώδη, στέγειν δὲ τοῦτον αὖ πάλιν καὶ πιέζειν τῆς πυκνότητος διάχυσιν μὴ διδούσης, τὸν δ' ὑφιστάμενον αὐτοῦ διὰ πλῆθος ἐξανθεῖν καὶ λαμβάνειν αὐγὴν καὶ γάνωμα περὶ τὴν ἐπιφάνειαν*». Οἱ νεώτεροι συμφωνοῦν μὲ τὸν Πλούταρχον γενικῶς κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ καὶ ὁ χαλκὸς συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν γανώματος, ἀλλ' ἀντιλαμβάνονται διαφορετικὰ τὸν ῥόλον ἐκατέρου παράγοντος. Τὴν

Σημ. 1. Π. χ. ὁ F. de Villenoisy ἐν Rev. Archéol. 1896 σελ. 203 γράφει τὰ ἑξῆς: ... de soufre, surtout sous forme de gaz hydrogène sulfuré, attaque le cuivre, le plomb et presque tous les métaux, en donnant des sulfures, qui généralement sont noir. Ἰδὲ καὶ Fr. Rathgen, Die Konservierung von Altertumsfunden, 2^α ἔκδοσις 1924, σελ. 10.

Σημ. 2. Rathgen, ἔ. ἀ. σελ. 13, 4.

Σημ. 3. Κατὰ τῆς τεχνητῆς πατίνης ἔγραψαν ὁ F. Villenoisy ἐν Rev. Archéol. 1896, 67 - 71 καὶ 195 - 212, ὁ E. Pernice ἐν Zeitschrift f. bild. Kunst 1910, 210 κέ. καὶ ὁ Rathgen ἔ. ἀ. σελ. 10 κέ. 18, 19. Ὁ Ρουσόπουλος εἰς τὰς τελευταίας του ἐργασίας εἶχε μεταβάλει γνώμην ὑπὲρ τῆς τεχνητῆς. Ὁ Lechat ἀντέκρουσεν ἀσθενῶς τὸν Villenoisy ἐν Rev. Arch. 1896, II, 331 κέ. Κατὰ τῆς τεχνητῆς πατίνης μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἐκ Λυκαίου ἀγαλμάτιον AE 1904 εἰκ. 23 (πβλ. σελ. 209 - 210). Ἡ patina ἐσχηματίσθη μόνον ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγαλματίου, τὸ ὅποιον δὲν ἐκαλύφθη ἀρχῇθεν διὰ μολύβδου, ἀλλ' ἦτο ἐκτεθειμένον εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν.

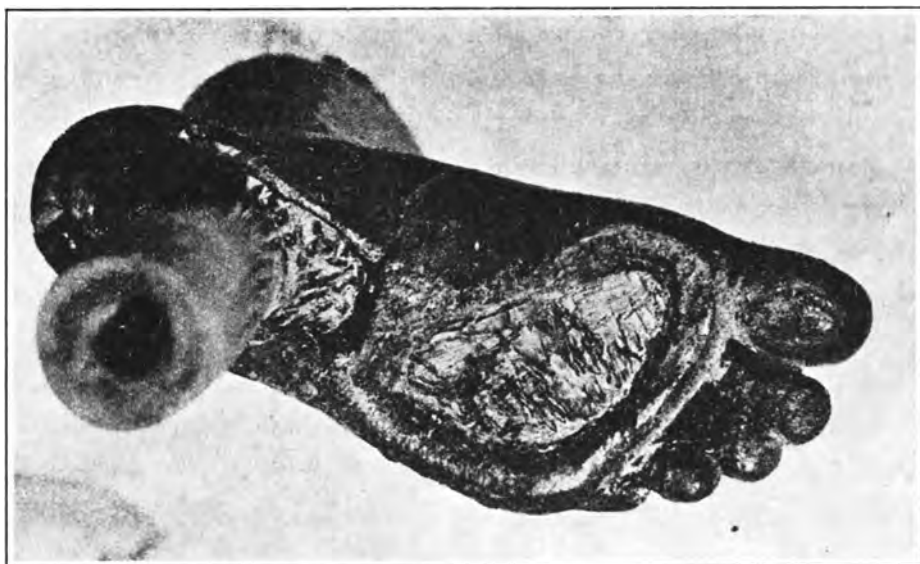
εὐγενῇ πάτιναν, τὴν λάμπουσαν, οἰουδήποτε χρώματος, παράγουν ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ χημικαὶ ἐπιδράσεις τοῦ ἀέρος ἐπὶ τῶν συστατικῶν τοῦ χαλκοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ εἶδος τοῦ κράματος, ὅπερ ἀνάγκη νὰ μὴ εἶναι πωρῶδες, ἀλλὰ λεπτόκοκκον, ὁμοιομερὲς καὶ πυκνὸν καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἐπιφάνειαν πολὺ λείαν, ὥστε ἡ ὀξειδωσις νὰ προχωρῇ βραδέως¹. Πιστεύω οὕτω, ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος ἡμῶν μελαναὶ λάμπουσαι κηλίδες εἶναι λείψανα τῆς ἀρχικῆς λείας ἐπιφανείας, ἥτις προσέλαβε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ σκοτεινὸν χρῶμα ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἐν τῷ κράματι θείου καὶ ἄλλων ἔξωθεν θειωδῶν ἀτμῶν καὶ ὅτι τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐπιφλοιώματος δὲν ὀφείλει ἡ ἐπιφάνεια εἰς τὸν ἀρχαῖον τεχνίτην, ἀλλ' εἰς τὴν φθορὰν αὐτῆς ἐντὸς τῆς θαλάσσης.

Διάφορον ὕλικὸν ἐκτὸς τοῦ μπρούντζου ἔχομεν ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος ἐλάσματα κυκλικά, διαμέτρου .02, ἐξ ἀκράτου χαλκοῦ, ἐντεθειμένα εἰς τὰς οἰκείας θέσεις πρὸς δῆλωσιν τῶν μαστῶν. Τὸν ἀκρατον χαλκὸν δηλώνει τὸ διαφανόμενον πυρρότερον χρῶμα ἀντὶ τοῦ κιτρινευέθρου τοῦ κρατερώματος. Τοιοῦτον ἔνθετον χαλκὸν δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν διὰ τὰ χεῖλη, διότι ὁ ἐξέχων γῦρος τοῦ κάτω χείλους εἶναι πολὺ ταπεινὸς καὶ πιθανώτερον ἐχρησίμευεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ θαυμασίου μέλους. Οἱ ὀφθαλμοὶ ἀποτελοῦνται ἐκ πυκνοῦ τὴν σύστασιν λευκοῦ λίθου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐστερεώθη κύκλος ἐκ πάστας ὑαλώδους, χρώματος ὑποκιτρίνου, εἰκονίζων τὴν ἱριδα καὶ περικλείων τὴν ἐλλείπουσαν τῶρα κόρην. Τὸ περίγραμμα τῆς ἱριδος ἦτο γῦρος ἰδιαίτερος ἐξ ὕλικου βαθυτέρου χρώματος, ὡς διατηρεῖται καλῶς ἐπὶ τοῦ Ἡνιόχου τῶν Δελφῶν. Ἐχρησίμευε δὲ ὁ γῦρος οὗτος ὡς καὶ ὁ μικρότερος, ἐπίσης κατεστραμμένος, ὁ περιβάλλων τὴν κόρην, πρὸς διάκρισιν ἀπ' ἄλλήλων καὶ τονισμὸν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ὡς συνήθως, δὲν ἔχουν τοποθετηθῇ ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἀνοικτῶν κογχῶν, ἀλλὰ προσηρμόσθησαν προηγουμένως ἐπὶ ἐλασμάτων εἰκονιζόντων τὰς βλεφαρίδας. Τούτων τὸ ὀδοντωτὸν περίγραμμα, τὸ προωρισμένον νὰ δηλῶνῃ τὰς τρίχας, ἔχει ἀποτριβῇ κατὰ μέγα μέρος, ὥστε οἱ ὀφθαλμοὶ σήμερον νὰ φαίνωνται κατὰ τι μεγαλύτεροι. Λεπτομερεῖας περὶ τοῦ τρόπου τῆς χύσεως τοῦ ἀγάλματος εἶναι ἀδύνατον νὰ μάθωμεν, ἐπεὶδὴ τὸ ἐσωτερικὸν κοῖλον μέρος διὰ τὴν εὐτυχῇ διατήρησιν εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὴν ἔρευναν. Βεβαίως τὸ ἔργον ἐχύθη κατὰ μέρος, ἀλλὰ πάντα ταῦτα δὲν διακρίνονται. Οὐδεμία π. χ. φαίνεται γραμμὴ κατὰ τὸν λαιμόν, ἥτις νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν ἐκεῖ ἀναμενομένην συγκόλλησιν τῆς κεφαλῆς. Ἐπίσης τίποτε δὲν φαίνεται κατὰ τὸ ἀριστερὸν σκέλος. Κατὰ τὸ δεξιὸν γραμμὴ τεθλασμένη ἀκανόνιστος, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ μηροῦ παρατηρουμένη, πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἐργασίας τῆς συνενώσεως. Περιέργον εἶναι ὅτι αἱ χεῖρες δὲν ἐχύθησαν ἰδιαίτερος μέχρι τῆς μασχάλης, ὡς εἶναι ἄλλοθεν γνωστόν, ἀλλὰ μόνον μέχρι τοῦ ἀνωτέρου τρίτου τοῦ

Σημ. 1. Rathgen, ἔ. ἀ. σελ. 10.

βραχίονος. Μικρά ὀρθογώνια χαράγματα, δηλώνοντα ὡς γνωστὸν τὴν θεραπείαν τῶν ἀναποφεύκτων μικρῶν ῥηγμάτων κατὰ τὴν χύσιν διὰ τῆς ἐπιθέσεως καλυπτικών ἐλασματίων, παρατηροῦνται πανταχοῦ, ἀλλ' ὄχι τόσον πολλά. Τὸ πάχος τοῦ χύματος κατὰ τοὺς πόδας καὶ τὴν ἀριστεράν, ὅπου μόνον ἦτο δυνατὴ παρατήρησις, κυμαίνεται μεταξὺ 3 - 4 χιλιοστῶν.

Ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ ἀγάλματος ἐπὶ τοῦ βάθρου εἴμεθα ἰδιαίτερος εὐτυχεῖς, διότι ἔχομεν ἐπὶ τοῦ πέλματος τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς κάτω αὐτὴν ταύτην τὴν ἀρχαίαν βάσιν, διατηρουμένην εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν. Ἐπὶ τῆς εἰκ 3, ὅπου δὲν πρέ-

Εἰκὼν 3.

πει νὰ συγχυσθῶμεν μὲ τὸν τελευταίως χάριν τῆς στερεώσεως ἐμπαγέντια γόμφον, βλέπομεν, ὅτι τὸ πρὸς τὰ ἀριστερὰ μέρος τοῦ πέλματος μετὰ τῶν ἐξεχόντων μῆλων τῶν τριῶν πρώτων δακτύλων ἔχει ἀποκοπῇ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, ὅπερ συνέπιπτεν ἀσφαλῶς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀρχαίου βάθρου. Τὸ ὑπόλοιπον μέρος πρὸς τὰ ἔξω ἦτο κατὰ τι ὑψηλότερον καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἀπεκόπη. Ἡ κατὰ τὴν πτέρναν ἀρχαία ἐπιφάνεια δὲν διετηρήθη, ἀλλὰ δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον θὰ ἐτελείωνε, εἰς ὃ καὶ τὸ μεγαλύτερον ἔμπροσθεν μέρος. Ἀκόμη πληροφοροῦμεθα ἐκ τῆς εἰκόνος καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς στερεώσεως τοῦ ἀγάλματος, ἥτις ἔγινε δι' ἀπλῆς μολυβδοχοήσεως, ἄνευ γόμφων. Ἡ διὰ τὴν εἰσροὴν τοῦ χυτοῦ μολύβδου ἀνοιχθεῖσα ὁπὴ ὑπῆρχε πιθανῶς περὶ τὴν πτέρναν καὶ διὰ τοῦτο ἴσως ἀπεκόπη κατὰ τὴν ἀπόσπασιν τοῦ ἀνδριάντος ἢ κατόπιν τὸ σήμερον ἔλλειπον μέρος. Ὁ διὰ τῆς ὁπῆς εἰσρεύσας μολύβδος ἐπλήρωσε πρῶτον τὴν προσκειμένην κάτω κοιλότητα, ἔπειτα ὑπερχυθεῖς κατὰ τὴν κοίλην ἐσωτερικῶς γέφυ-

ραν τοῦ ποδὸς τὴν ἄλλην ὑπὸ τὸ μετατάρσιον καὶ τέλος ἀνῆλθε μέχρι πού ἀνωτέρω τῶν σφυρῶν εἰς ὕψος .09, ὅπου ὀριζόντιον χάλκινον διάφραγμα ἀπέφραττε τὴν περαιτέρω ἀνάβασιν καὶ ἐδυνάμωνε τὸ κάτω βαρὺ στήριγμα. Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι ἡ ῥηθεῖσα ἰσοπέδωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμίσεος τοῦ πέλματος, διότι διὰ ταύτης ἐπιτυγχάνομεν ἀσφαλῶς τὴν ἀρχαίαν στάσιν, ὅσον παράδοξος καὶ ἀνφαίνεται. Διὰ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τοῦ ἐτέρου ποδός, ὅπερ βλέπει καὶ λείπει σήμερον, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἡλλοιωνέτο ἡ στάσις. Φανερὰ εἶναι ἡ κλίσις τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ νῆμα τῆς στάθμης ἐξαρθρώμενον ἐκ τοῦ μέσου τῆς μηνοειδοῦς ἀποφύσεως ἀπομακρύνεται .03 ἐσωτερικῶς τῆς ἀριστερᾶς πτέρνης καὶ .055 ἔξω τῆς δεξιᾶς, ἐὰν ἐξαρθρῇ ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς μασχάλης. Ἡ κλίσις δὲν προέρχεται ἐξ ἰδιαιτέρας τινὸς προσπαθείας τοῦ δεξιοῦ μέρους τοῦ σώματος, ὅπερ μένει ἀκριβῶς ἄνετον, ἀλλ' ἀντιαποκρίνεται εἰς τὴν συνειδητὴν πρόθεσιν τοῦ καλλιτέχνου νὰ τονίσῃ τὴν ἐλαστικότητα τοῦ νεανικοῦ σώματος καὶ νὰ ἀναπτύξῃ αὐτὸ καθ' ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι θὰ ἡγνοοῦμεν ἓνα καλὸν μέρος τῶν προθέσεων τοῦ καλλιτέχνου, ἐὰν δὲν διετηρεῖτο ἡ ἰσοπεδωμένη βάσις.

Τί ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ὅπερ κινεῖ ἀρκετὰ ζωηρῶς τὴν προσοχὴν τοῦ ἐφήβου, εἶναι ἀδύνατον μὲ θετικότητα νὰ εἰπώμεν, διότι τὸ ἀντικείμενον ἐξηφανίσθη χωρὶς τὸ μικρότερον ἔχνος. Μόνον διατηρεῖται ἡ διευθέτησις τῆς χειρός, χάριν τῆς στερεώσεως τοῦ ὑποδιασταζομένου (εἰκ. 4). Εὐθὺς μετὰ τὸν καρπὸν καὶ κατὰ τὸ μέσον τῆς παλάμης ἀνοίγεται βάθυσμα, οὗ ἡ ἀρχικὴ περιφέρεια διὰ τὴν φθορὰν εἶναι ἄγνωστος. Τὸ βάθυσμα τοῦτο εἶχεν ἤδη προβλεφθῇ ἐπὶ τοῦ κηρίνου προπλάσματος, διότι ἡ περιφέρειά του κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἀντίχειρα πλευρὰν παρουσιάζει τὴν ὄψιν τοῦ χυμένου χαλκοῦ καὶ ὄχι τὴν βιαίαν ἐπέμβασιν αἰχμηροῦ ὀργάνου γενομένην μετὰ τὴν χύσιν. Κατὰ τὸ κέντρον παρατηρεῖται ἀρκετὰ ἰσχυρὸς χαλκοῦς ἥλος μὲ κάπως πλατυτέραν ἄνω κεφαλὴν, εὐρισκομένην εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ὕψος, ὥς ἡ λοιπὴ ἰσοπεδωμένη παλάμη. Ὁ ἥλος ἐχρησίμευσεν ὡς μολυβδοχοημένος γόμφος (ἔχνη ὀξειδωθέντος μολύβδου ἐβεβαιώθησαν ἐντὸς τοῦ βαθύσματος) διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ὑπεράνω ἀντικειμένου, ὅπερ πρέπει νὰ ἦτο κάτω ἐπίπεδον ἢ νὰ εἶχε τοιαύτην βάσιν, διότι μετὰ τὴν χύσιν βεβαίως ὀλόκληρος ἡ παλάμη μετὰ τῶν δακτύλων ἰσοπεδώθη, ἀποκοπέντων ἢ ταπεινωθέντων τῶν ἐξεχόντων μερῶν. Τὸ ἄγνωστον ἀντικείμενον ἐξετείνετο τοῦλάχιστον ἐπὶ 20, διότι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ μέσου δακτύλου μέχρι τοῦ ἥλου εἶναι 10 ἑκατοστῶν, ἄλλα δὲ τόσα μετροῦνται ἀπὸ τοῦ ἥλου μέχρι ἐνὸς σημείου ἐπὶ τοῦ πήχεως, ὅπου εἶναι φανερὰ ἐλαφρὰ ταπείνωσις τῆς ἐπιφανείας. Κατὰ ταῦτα τὸ πρῶτον τοῦλάχιστον ἐπιτεθὲν ἀντικείμενον πρέπει νὰ εἰκόνιζε κάτι ἄψυχον. Τοῦτο ἀποκλείεται νὰ εἶναι φιάλη ἢ κύλιξ διὰ τὴν ἀπροσάρμοστον βάσιν,

ἡ λύχνος διὰ τὸ δυσανάλογον μέγεθος, εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ἦτο δίσκος, πινάκιον, κανοῦν ἢ πίναξ. Ἐπὶ ἐκάστου τούτων ἀνάγκη νὰ ὑπῆρχε τὸ προκαλοῦν τὴν προσοχὴν τοῦ ἐφήβου καὶ πιθανῶς τοῦτο νὰ εἰκονίζε τι ἔμψυχον.

Ἐκ τῆς ὅλης διαθέσεως τῆς δεξιᾶς χειρὸς εὐκόλως πιστεύει κανεὶς, ὅτι ὁ νεανίας ἀνασύρει νῆμα τι ἐκτυλισσόμενον ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ἀντικειμένου ἢ ταινίαν ἐξαχθεῖσαν ἐκεῖθεν. Ἀλλ' ἂν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰς λεπτομερείας, δὲν θὰ διατηρήσωμεν ἐπὶ πολὺ τὴν πίστιν εἰς τὰς ἐρμηνείας αὐτάς. Πραγματικῶς

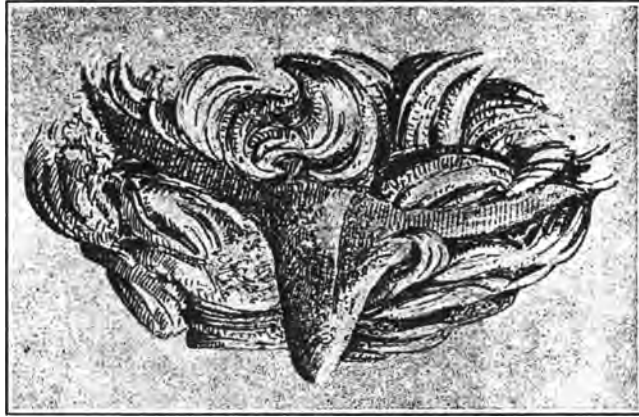

Εἰκὼν 4.

ἡ κίνησις τῶν δακτύλων δὲν σημαίνει οὐδὲ τὴν πλέον ἐλαφρὰν ἐνέργειαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ἄλλως τοῦ νήματος διαφορετικὴ ἔδει νὰ εἶναι ἡ θέσις τῆς παλάμης καὶ τῶν ἀνασυρόντων δακτύλων. Ἀκόμη ὁ ἀντίχειρ δὲν συνεργάζεται μετὰ τοῦ δείκτου καὶ τὸ φαινόμενον, ὅτι πλησιάζουν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, εἶναι τυχαῖον καὶ ἀσήμαντον. Ἐν ἀνάγκῃ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τῶν δύο χαλαρῶν δακτύλων, οἵτινες ἀκριβῶς δὲν ἐφάπτονται ἀλλήλων, ἀλλ' ἀφίστανται κατὰ τὰ πλέον ἐξέχοντα σημεῖα ἐν χιλιοστόν, διήρχετο ταινία, ἀλλὰ τοιαύτη ἀνάγκη δὲν ὑπάρχει, ὥστε νὰ πιστεύσωμεν εἰς θέμα ἐπιφέρον διάσπασιν τῆς εἰκόνης καὶ ἄλλως ἀρκετὰ ἀνούσιον. Καὶ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὸ μαιράκιον ἐστηρίζετο διὰ τῆς δεξιᾶς ἐπὶ τοίχου ἢ κίονος, δὲν εὐοδοῦται, διότι ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν κάπου τὴν ἔντασιν τῶν μυῶν ἢ τὴν δήλωσιν τῆς πιέσεως ἐκ τοῦ ἐπερειδομένου σώματος. Προτιμῶμεν διὰ ταῦτα τὴν γνώμην, ὅτι ἡ χειρονομία τῆς δεξιᾶς σημαίνει συμμετοχὴν

εἰς τὴν ἀπλὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ συνόλου. Ὁ νέος προσβλέπει μὲ ἔκπληξιν καὶ προσοχὴν τὸ βασταζόμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς, τὴν συγκίνησιν δὲ αὐτὴν ἐκφράζει καὶ τὸ ἀκρότατον δεξιὸν μέλος.

Παρὰ τὰς χεῖρας ὑπολείπεται, ὡς ἐξωτερικὸν ἐνδεικτικὸν σημεῖον, νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ὑπὲρ τὸ μέτωπον κερατοειδῆ μικρὰν ἐξοχὴν, ἣτις ἐθεωρήθη κατ' ἀρχὰς πρωτοφανής. Ἡ κόμη περισφίγγεται ἐλαφρῶς διὰ μετρίας τὸ πλάτος ταινίας, δενομένης ὀπισθεν κατὰ τὸν συνήθη ἀπλοῦν τρόπον καὶ ἔμπροσθεν στολιζομένης διὰ τοῦ παραδόξου αὐτοῦ κοσμήματος. Εἶναι τοῦτο ἄτι χωριστόν, προσηρημένον εἰς τὴν ταινίαν. Γενικῶς ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ καμπτοῦμένου πρὸς τὰ ἔξω φύλλον, μὲ τὴν κάτω ὄψιν καὶ τὴν ἐξέχουσαν ῥάχιν ἐμπρός, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ φύλλου ἐπισκοτίζεται, διότι δὲν εἰκονίζεται τούτου τὸ μετὰ τοῦ μίσχου κατώτερον μέρος καὶ

Εἰκ. 5. Τὸ ἐπὶ τῆς ταινίας κόσμημα.

τοῦναντίον καλύπτεται ἐν μέρει ὑπὸ τῆς ταινίας. Ὡς λεπτομερέστερον φαίνεται ἐπὶ τοῦ σχεδιάσματος (εἰκ. 5) ἡ ταινία σκεπάζει πρῶτον τὸ ἡμισυ τοῦ φύλλου κάτω ἀριστερὰ καὶ εἶτα χάριν τῆς προσαρμογῆς εἰσερχομένη εἰς σχισμὴν, ὑπάρχουσαν κατὰ τὸ μέσον, ὑποτρέχει τὸ ἔτερον ἡμισυ. Ἐπὶ τῆς ἐκ Ῥαμνοῦντος κεφαλῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου¹ (εἰκ. 6), ἣτις πιθανώτατα εἰκονίζει τὸν Ἑρμῆν, ἔχομεν τὸ ἴδιον κόσμημα, ἂν καὶ ἡ παράστασις αὐτοῦ δὲν εἶναι πλήρης. Ἡ ὑπεράνω ὀπὴ ἐχρησίμευεν εἰς ἔνθεσιν τεμαχίου μαρμάρου συμπληροῦντος τὴν εἰκόνα τοῦ κοσμήματος, ὅπερ κάτω τελειώνει εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν καὶ ἐπιτιθέμενον ὀλόκληρον ἐπὶ τῆς ταινίας φαίνεται ὑπερέχον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς. Διάφορον τρόπον προσαρμογῆς παρουσιάζει ἡ λεγομένη στήλη Borgia² τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως, ὡς ἐδιδάχθη ἐκ σχεδιάσματος τοῦ κ. Amelung, εὐνοήσαντος καὶ

Σημ. 1. Τὴν κεφαλὴν (Καστριώτης, Γλυπτὰ 317-318), εὐρεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Στάη κατὰ τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν ὁδὸν (Ἀρχ. Ἐφημ. 1891, 57 κέ.), ἐδημοσίευσεν ὁ Blum ἐν Rev. Archéol. 1913, I, 275. Δὲν συμφωνῶ μετὰ τοῦ Blum χαρακτηρίζοντος τὴν κεφαλὴν ὡς εἰκονικὴν. Ἐπειδὴ κατ' οὐδὲν διαφέρει ἀπὸ τὰς δύο ἄλλας, τὴν μετὰ τοῦ ἑρμαϊκοῦ κορμοῦ διατηρηθεῖσαν (Καστριώτης, Γλυπτὰ 313) καὶ τὴν ἄνευ κορμοῦ ὑπ' ἀρ. 317, συνδέονται δὲ μὲ τὸν κοινὸν τόπον τῆς ἰδρύσεως (ὡς ἀναθήματα λαμπαδηδρόμων πιθανῶς καὶ αἱ τρεῖς, ὡς ὠρισμένως εἶναι ἡ δι' ἐπιγραφῆς τῶν ἀρχῶν 3ου αἰῶνος χαρακτηριζομένη ἀριθ. 313) καὶ τὸν αὐτὸν τύπον τῆς ἑρμαϊκῆς στήλης, πιστεύω, ὅτι πᾶσαι ἀνεφέροντο εἰς τὸν ἐναγώνιον Ἑρμῆν ὡς εἰκόνες τοῦ θεοῦ.

Σημ. 2. Brunn - Bruckmann 416. Perrot - Chipiez, VIII, 133, f. 73.

ἄλλως τὴν προκειμένην ἐργασίαν. Ἡ ἐπιταφία στήλη, ἀνήκουσα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος, παριστᾷ ἄνδρα παίζοντα, ὡς ὁ Ἀλξήνωρ, μετὰ τοῦ κυνὸς αὐτοῦ. Τὸ φυλλοειδὲς στόλισμα δένεται ἐπὶ τῆς ταινίας διὰ λωρίου ἰδιαιτέρου, διαταχθέντος

Εἰκ. 6. Κεφαλὴ ἐκ Ῥαμνοῦντος.

σταυροειδῶς. Καὶ ἐπὶ τρίτου ἐπιφανοῦς μνημείου τῆς πλαστικῆς, τοῦ Λαπίθου δηλ. τῆς Ὀλυμπίας τοῦ συσφίγγοντος τὸν λαιμὸν τοῦ Κενταύρου, ὑπάρχει τὸ αὐτὸ κόσμημα, ἂν καὶ δὲν εἶναι πολὺ γνωστὸν διὰ τὴν μετρίαν διατήρησιν¹. Φαίνεται ὥσεὶ ἐκφυόμενον ἐκ τοῦ μέσου τῆς ταινίας. Ὅπωςδὴποτε πολλὰ παραδείγ-

Σημ. 1. Abhandlungen d. sächsischen Gesell. d. Wissens. 1907 σελ. 10, πίν. II, 10, 13 (Treu). Τὴν παραπομπὴν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Buschor.

ματα δὲν ὑπάρχουν καὶ θὰ ἐπίστευε κανεὶς, ὅτι τὸ κόσμημα σημαίνει ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ἂν μὴ πολυάριθμοι ἀγγειογραφίαι τοῦ Ε' αἰῶνος ἐδίδασκον, ὅτι πρόκειται περὶ συνηθείας πολὺ διαδεδομένης. Συχνὴ πρὸ πάντων εἶναι ἡ ἐμφάνι-
σις τοῦ ἀπλοῦ καὶ κομψοῦ στολιδίου μεταξὺ τῶν παλαιστριτῶν καὶ ἐν γένει τῆς
νεολαίας καὶ τῶν περὶ αὐτήν¹. Οὐχ ἥττον κοσμοῦνται ἐπίσης καὶ ἄλλα πρόσωπα,
ὡς οἱ ἀττικοὶ ἥρωες, Νῆσος, Πάλλας, Ὁρνεύς, Λύκος ἐπὶ κρατῆρος ἐκ τῆς Ἀκρο-
πόλεως², διάφοροι θεότητες, πτερωτοὶ δαίμονες³ καὶ ἐπὶ κρατῆρος τοῦ Μουσείου
τῆς Νέας Ὑόρκης παρὰ τοὺς Λαπίθας καὶ εἰς Κένταυρος⁴. Τὸ κόσμημα παριστά-
νεται συνήθως μὲ μικρὰν κάθετον κεραίαν, ἀλλὰ δὲν λείπουν ἐπὶ τῶν ἀγγείων
παραδείγματα τῆς κεραίας κυρτωμένης ἔμπρὸς καὶ ἄλλα, ὅπου ἡ εἰκὼν τοῦ φύλ-
λου εἶναι ἀναμφισβήτητος. Τὸ ὕλικόν τοῦ μοναδικοῦ καὶ ἐπιφανοῦς κοσμήματος
πρέπει νὰ ἦτο πολύτιμον. Ἄν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀναλογιῶν, ὡς εἶναι π. χ. οἱ λεγό-
μενοι ἄμπυκες, χρυσᾶ ἐλάσματα ὑψηλὰ προσεσραμμένα ἐπὶ τῆς ταινίας, ἢ αἱ χρυ-
σαὶ στλεγγίδες, ὀνομασθεῖσαι οὕτω διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ κυρτὸν σκεῦος τῶν
παλαιστρῶν, τὸ φύλλον θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ ἢ τὸ ὀλιγώτερον ἐκ δέρματος ἐπιχρύ-
σου⁵. Βεβαίως ὁ Ἑρμῆς ὁ ἐναγώνιος, τὸ πρότυπον τῶν παλαιστριτῶν, ἠδύνατο
συχνότερον ἄλλων νὰ φέρῃ τὸν στολισμὸν αὐτόν, ἀλλ' ὅχι ὡς ἀποκλειστικὸν κτῆμα
καὶ γνώρισμα. Τοῦτο συνέβη μόνον κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ὅτε ἐνόμισαν
ἀπαραίτητα τὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πτερὰ καὶ ἐπομένως ἀναγκαῖον τὸ συμπλήρωμα
τοῦ μεταξὺ κενοῦ διὰ τοῦ φυλλοειδοῦς κοσμήματος. Ἡ διακοσμητικὴ ἄρα ἀνάγκη
ἀπέδωκεν εἰς τὸν θεὸν ὡς μόνιμον κτῆμα τὸ κόσμημα. Τὰ πολυάριθμα χαλκᾶ
ἀγαλμάτια, συνήθως προερχόμενα ἐξ ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων, μὲ τὸ τριπλοῦν
κόσμημα τῆς κεφαλῆς, εἰκονίζουσιν τότε παρὰ τὸν λόγιον Ἑρμῆν καὶ τὸν παρό-
μοιον αἰγυπτιακὸν θεόν, τὸν ἐφευρέτην τῆς γραφῆς Θῶθ⁶.

Σημ. 1. Röm. Mitteilungen 1923/4, σελ. 86, 2 (Merklin) Pauly - Wissowa, Realenc. Τόμ. VII, σελ. 2131 - 2133. Rev. Archéol., 1913, I, σελ. 269 κέ. (Blum).

Σημ. 2. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1885, πίν. 11 καὶ 12 (Τσοῦντας).

Σημ. 3. Furtwängler, Gr. Vasenmalerei, πίν. 70.

Σημ. 4. Furtwängler ἔ. ἀ. πίν. 118, σελ. 314 τόμ. II.

Σημ. 5. Πρὸλ. Πολυδ. VIII, 9 (περὶ τῆς στλεγγίδος): δῆμα κεχρυσωμένον, ὃ περὶ τῇ κεφαλῇ φοροῦσιν.

Σημ. 6. Εἶναι γνωστὸς ὁ πόλεμος μεταξὺ Furtwängler καὶ Förster προκειμένου περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ μεταξὺ τῶν πτερῶν ἀντικειμένου. Ὁ πρῶτος ὑπεστήριξε παραδόξως (Bonner Jahrb. τευχ. 103, 1 κ. ἔ., τ. 107, 37, τ. 108/9, 239, τ. 114, 193) ὅτι τὸ πρᾶγμα σημαίνει τὴν γραφίδα (Feder) τοῦ Θῶθ ὡς ἱερογραμμα-
τέως, ἐνῶ ὁ Förster (Jahrbuch 1898, 177 κ. ἔ., 1904, 137) δικαίως ἐτόνισε τὸν χαρακτήρα τοῦ φύλλου. Ἄλλ' ὅμως καὶ ὁ τελευταῖος ἐσφαλὴ ἀποδόσας τὴν εὐρεσιν τοῦ κοσμήματος εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου τὸ φύλλον, ὡς ἀνήκον δῆθεν κατὰ τοὺς βοτανικοὺς εἰς τὸ εἶδος Nymphaea Lotus, θὰ ἐσήμαινε τὸν θεὸν τῆς εὐφορίας, ὁἷος ἀπέβη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν παπύρων ὁ Ἑρμῆς εἰς τοὺς ὑστέρους ἀλεξανδρινούς χρόνους (μέγιστος θεός, ἀέναιος, κύριος κοσμοκράτωρ). Οἱ ἀναφερόμενοι ὑπὸ τοῦ Förster αἰγυπτιακοὶ θεοί, ὡς ὁ Ζεὺς Ἀμμων π. Χ. (Svoronos, Description des monnaies des Ptolemées pl. XVII) ἢ Ἰσις καὶ ἄλλοι φέρουν μόνον ἄνθος λωτοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ μετώπου, οὐδεὶς δὲ φύλλον. Ἐπειτα τὰ παλαιότερα γνωστὰ ἔργα τοῦ τύπου, ὡς

Ἐν τούτοις παρὰ τὴν ἀπουσίαν ἢ ἀνεπάρκειαν τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων δὲν λείπουν ἐντελῶς ἄλλαι οὐσιαστικώτεραι ἐνδείξεις. Πρὸ παντὸς ἡ ἐξαίρετος καλλονὴ τοῦ ἐκφραστικοῦ προσώπου συνιστᾷ ἀμέσως τὴν θείαν καταγωγὴν τοῦ εἰκονιζομένου. Εἶναι δὲ ἡ αὐθόρμητος αὕτη ἰδέα ἐνισχυτικὴ τῶν δισταγμῶν, εἰς οὓς θὰ περιπέσῃ τις, ἂν δεχθῇ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ θνητοῦ μειρακίου. Πραγματικῶς πολλαὶ εἶναι αἱ δυσκολίαι, ἂν δεχθῶμεν ἀθλητὴν παῖδα νικήσαντα εἰς τινα τῶν ἀγώνων. Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν, κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γνώσεις ἡμῶν τοῦλάχιστον, τὴν ἔντονον ἀνύψωσιν τῆς δεξιᾶς χειρός¹. Ἔδει ἐξ ἄλλου νὰ ἔχωμεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐν τοῦλάχιστον ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ νικητοῦ ἀθλητοῦ, ἡ στέφανον (ὠραία χαλκῇ κεφαλὴ ἐκ Benevento τοῦ Λούβρου) ἢ τοὺς ἐξωγκωμένους λοβοὺς τῶν ὧτων (θαυμασία κεφαλὴ παιδὸς τοῦ Μονάχου) καὶ θὰ περιεμένομεν σύμφωνα μὲ τὴν ἐποχὴν, διότι ὑπὲρ τὸ β' ἡμῖς τοῦ Δ' αἰῶνος δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναβῶμεν, ρεαλιστικώτεραν ὁπωσδήποτε παράστασιν τοῦ προσώπου. Προστίθεται ἀκόμη, ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ ἀγάλματος (ὕψος 1.24 μ. παρὰ τὸ 1.49 τοῦ συνομηλίκου Σαυροκτόνου) εἶναι αἰσθητῶς μικρότερον τοῦ φυσικοῦ, μὲ τούτῃς δὲ διαστάσεις δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε περιόπτους εἰκόνας ἀθλητῶν². Τὸ

τὸ χάλκινον σύμπλεγμα ἐξ Ἀντιοχείας τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Jahrb. 1898, πίν. II, σελ. 177 - 182, ὕψος 0.50) εἰκονίζον τὸν Ἑρμῆν, ὡς πρότυπον τῶν παλαιστῶν, καταβάλλοντα εὐχερῶς τὸν ἀντίπαλον καὶ χάλκινον ἀγαλμάτιον Ἑρμῶς δισκοβόλου (Röm. Mitt. 1914, 168. Sitzungsab. Heidelberger Akademi. 1917, 46 κέ. πίν. II καὶ III) οὐδόλως σχετίζονται πρὸς τὸν ὄψιμον ῥόλον τοῦ Ἑρμῶς ὡς θεοῦ καθολικοῦ τῆς εὐφορίας. Διὰ ταῦτα πιστεύω, ὅτι ἡ ἀνάγκη, ἥτις ἐγκατέστησε μονίμως μεταξὺ τῶν δύο πτερῶν τὸ ἔκπαιλαι γνωστὸν κόσμημα, ἦτο καθαρῶς τεχνικὴ χάριν πληρώσεως τοῦ κενοῦ καὶ ὅτι, ἂν ἀπεδόθη σημασία τις εἰς τὸ κόσμημα, αὕτη θὰ ἦτο ὕστερογενής.

Σημ. 1. Ὁ κ. Massow ἀναγγέλλων τὸ εὑρημα ἐν Gnomon, 1925 σελ. 244 ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ νικητὴς παῖς ἐκράτει ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ἐντὸς κίστης ἴσως τὸ βραβεῖον του καὶ ὅτι μὲ τὴν διάθεσιν τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς ἐκφράζει τὴν χαρὰν του καὶ ἐπιδοκιμασίαν. Ἡ ἐρμηνεία εἶναι λογικὴ ἀληθῶς, ἀλλὰ δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραδόσεως καὶ τὸ ἐντὸς κυτίου βραβεῖον φαίνεται πολὺ νεωτερικόν.

Σημ. 2. Τοῦ παιδὸς τοῦ Μονάχου (Furtw. Glyptothek ἀριθ. 457) τὸ ὕψος τοῦ προσώπου εἶναι 0,136, ἐξ οὗ συνάγεται ὕψος τοῦ ὅλου ἀγάλματος 1.36 μ. Μικρότερον μέγεθος ἀθλητοῦ δὲν γνωρίζω, ἂν ἐξαίρεσωμεν ἐννοεῖται τὰ πολυάριθμα μικρὰ χαλκᾶ ἀγαλμάτια, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν κοινοτέραν συνήθη λατρείαν. Τὸ γνωστὸν Idolino (ἂν σημαίνει νικητὴν σπένδοντα) ἔχει ὕψος 1.50, τὸ αὐτὸ δὲ περίπου μέγεθος (1.45) παρουσιάζει ὁ Κυνίσκος καὶ ὁ ἐπίσης πολυκλείτειος παῖς τῆς Δρέσδης. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅτι, ὅσῳ εἶχομεν $\frac{2}{3}$ ἢ $\frac{3}{4}$ τοῦ πιθανοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ὁ εἰκονιζόμενος δὲν εἶναι πλέον θνητός. Ὁ λεγόμενος Νάρκισσος π. χ. μὲ ὕψος 1.16 δὲν παριστᾷ ἀθλητὴν καὶ ὁ τύπος τοῦ παιδὸς τῆς Δρέσδης μὲ σμίχρυνσιν $\frac{2}{3}$ εἰκονίζει τὸν Πᾶνα ἢ Διόνυσον (Furtwängler, Meisterwerke, 487, 485, 1). Καὶ ὁ κ. Amelung, ὡς εὐηρεστήθη νὰ ἀπαντήσῃ εἰς παράκλησίν μου, δὲν γνωρίζει ἀθλητῶν ἀγάλματα εἰς τὸ μέγεθος τοῦ μαραθωνίου. Τὸ φαινόμενον δὲν θὰ εἶναι τυχαῖον. Αἱ εἰκόνες τῶν θεῶν ἢ ἡρώων ἐμετροῦντο συμφώνως πρὸς τὰς οικονομικὰς δυνάμεις τοῦ ἀφιερώνοντος, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς μοναδικῆς καὶ κυρίας ἀφιερώσεως τοῦ ἀνδριάντος τοῦ νικητοῦ, ἐπειδὴ οὗτος ἐν μέρει τοῦλάχιστον καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ἦτο εἰκονικός, τὸ μικρότερον τοῦ φυσικοῦ μέγεθος θὰ ἦτο ἀνάγκαστον. Τοῦ ὠραίου ἀγάλματος ἐκ τοῦ Ἑλευσινιακοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 254 παραλλαγῆς τοῦ τύπου τοῦ Κυνίσκου τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος, τὸ ὅλον ὕψος δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς 1.30 - 1.31. Ἀλλ' οὕτε βέβαιον εἶναι, ὅτι σημαίνει νικήσαντα ἀθλητὴν οὕτε ἢ ἐν τῷ Ἑλευσινιακῷ ἱερῷ ἱδρυσις τοῦ ἀγάλματος εἶναι κατ' ἀνάγκην ἡ πρώτη ἀφιέρωσις.

περιορισμένον μέγεθος θὰ συνεφώνει πρὸς τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα εἰκόνα παιδός, ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ ἱερατικὸν προσωπικὸν καὶ βοηθούντων εἰς τὰς θυσίας, ἀνέχοντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς κανοῦν ἢ δίσκον μετὰ προσφορῶν. Τῶντι ὁ χαλκοῦς προσευχόμενος παῖς τοῦ Ἑθν. Μουσείου, ἀριθ. 248, 1.30 μ.¹. Ἀλλὰ τότε, ἂν μὴ ἀδύνατον, δυσχερὲς ὅμως εἶναι νὰ προσαρμολοθῇ ἡ ἐκφραστικὴ χαρὰς ἢ ἐνθουσιασμοῦ χειρονομία τῆς δεξιᾶς. Τέλος ὀφείλομεν νὰ ἀποκρούσωμεν τὴν ἐρμηνείαν, καθ' ἣν τὸ μεираκίον ἀσχολεῖται εἰς οἰονδήποτε παίγνιον², διότι τοιαύτη παράστασις (genre) εἶναι ἀσύμφωνος μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔργου, παλαιότεραν πάντως, ὥς θὰ ἴδωμεν, τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἐὰν τώρα μετὰ τοὺς ἀρνητικούς τούτους λόγους ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θετικὸν δεδομένον τῆς σπανίας εὐγενικῆς καλλονῆς τοῦ προσώπου, θὰ ἀναγνωρίσωμεν μὲ μεγάλην πιθανότητα ἓνα νεανικὸν θεόν. Τούτου τεθέντος, ἐπειδὴ ὁ Ἀπόλλων ὥς ἔχων πλουσιωτέραν πάντοτε κόμην καὶ ὁ Διόνυσος ὥς ὅλως διαφορετικός, ἀποκλείονται, ἀκολουθεῖ σχεδὸν ἀναγκαίως, ὅτι τὸ ἄγαλμα εἰκονίζει τὸν πολυώνυμον υἱὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Μαίας, τὸν Ἑρμῆν.

Ἀληθῶς ὁ ἀεικίνητος, πολυμήχανος καὶ συνετὸς θεὸς δὲν ἐμφανίζεται ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μαραθῶνος κατ' ἀσυνήθη τρόπον. Τούναντίον ἡ ζωηρὰ πνευματικὴ κίνησις, ἡ ἐμφαινόμενη τόσον εἰς τὸ πρόσωπον, ὅσον εἰς τὴν χειρονομίαν τῆς δεξιᾶς, εὐρίσκουν τώρα τὴν ἀρίστην ἐξήγησιν. Ἐπὶ πολυαρίθμων μνημείων, ἀγγειογραφίων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων παντὸς μεγέθους ἀπαντῶμεν τὸν Ἑρμῆν ζωηρῶς χειρονομοῦντα³. Ἀναφέρομεν ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ἔργων τὸν Ἑρμῆν Ludovisi καὶ τὸ θελκτικὸν πολυκλείτειον χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Annecy, παραθέτομεν δὲ διὰ τὸ πολυμερὲς αὐτῶν ἐνδιαφέρον τὰς εἰκόνας δύο ἄλλων χαλκίνων

Σημ. 1. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν τοῦ ἀγάλματος (Jahrbuch, 1893, 224) ἀνεγράφη τὸ ἐσφαλμένον ὕψος 1.50 μ., τὸ λάθος ἐκληροδοτήθη εἰς τὴν ἀκολουθήσαν βιβλιογραφίαν μέχρι τοῦ νεωτάτου Guide du Musée National σελ. 98 τῆς Δ'ος Σ. Παπασπυρίδη.

Σημ. 2. Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Πρόοδον» τῆς 20 Ἰουνίου 1926 ὁ κ. Ἀρθανιτόπουλος προτείνει τὴν ἐρμηνείαν τοῦ βεμβικίζοντος, παίζοντος δηλ. μὲ τὴν βέμβικα περιστρεφόμενην ἐπὶ τοῦ δίσκου τῆς ἀριστερᾶς, σπινιστᾶ δὲ συγχρόνως τὴν ἐπίνοιαν τοῦ κ. Πεζοπούλου, καθ' ἣν ἡ δεξιὰ ἐκράτει διὰ νήματος μηλολόνην. Βεμβικίζοντας παῖδας γνωρίζομεν ἐξ ἀγγειογραφίων, ἀλλ' ἡ βέμβις περιστρέφεται πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τὸ δὲ παίγνιον τῆς μηλολόνης οὐδαμοῦ, καθόσον γνωρίζω, ἀπεικονίζεται. Ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἀσημαντοῦ καὶ ὅχι ἀγωνιστικῆς παιδιᾶς, ἡ κατασκευὴ καὶ ἀφιέρωσις τοιοῦτον ἀγάλματος φαίνεται ὅλως ἀπίθανος.

Σημ. 3. Ἐκ τῶν ἀγγειογραφίων χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπὶ κύλικος τοῦ Βρύγου τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (Furtw. Reich., Vasenmalerei πίν. 47). Ἰδὲ τὸν Ἑρμῆν ὁδηγοῦντα τὰς Χάριτας ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Θάσου (Perrot, Hist. d. a. VIII, 353). Περὶ τοῦ ἀγαλματίου Annecy πρβλ. Collignon, Sculpture καὶ Jahrbuch XXIV, 1 κέ. Ἄλλα χαλκᾶ ἀγαλμάτια ἰδὲ παρὰ Reinach, Repertoire d. l. statuaire, II, 152, 1, 152, 10, 153, 4. Ἐπὶ δακτυλιολίθων Furtwängler, Gemmen πίν. 43, 71.

ἀγαλματίων. Τὸ τῆς εἰκ. 7 ἀνῆκον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βιέννης καὶ εἰκονίζον τὸν Ἑρμῆν κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς βαλάντιον εἶναι μέτριον ἔργον τῶν μετὰ τὸν Λύσιππον χρόνων¹. Τὸ τῆς εἰκ. 8 ἐξαίρετον ἀγαλμάτιον τοῦ Λούβρου², χαρα-

Εἰκ. 7. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Μουσείου τῆς Βιέννης.

κτῆρος πολυκλειτείου κατὰ τὸ μέγιστον μέρος, παριστᾷ ἐπίσης παρὰ τὴν ἀπουσίαν ἐξωτερικῶν σημείων τὸν αὐτὸν θεόν, μαντευόμενον πιθανῶς δι' ἀστραγάλων, ὅπως πολὺ εὐφυῶς ὑπεστήριξεν ὁ Mahler. Καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἡ χειρονομία τῆς ἐτέρας τῶν χειρῶν εἶναι ἐκφραστικὴ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνησυχίας καὶ συνήθης εἰς τὸν *ἐμπολαῖον* καὶ *λόγιον* θεόν, *τὸν τὸ λέγειν τε καὶ τὸν λόγον μησάμενον* κατὰ τὸν Πλάτωνα (Κρατ. 408). Ἄν τώρα ἡ χειρονομία τοῦ Μαραθωνίου διαφέρει κατὰ τι, ὥς ἐν μέρει σχηματικὴ (πρὸβλ. εἰκ. 11) καὶ ὄχι τόσον ἄμεσος καὶ φυσικὴ ὡς ἐπὶ τῶν ἀγαλματίων, ὁ λόγος πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὰς αὐστηροτέρας ἀπαιτήσεις τοῦ μεγάλου ἀγάλματος, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Μὲ ἐντόνως ἀνοικτοὺς ὀφθαλμοὺς βλέπει ὁ Ἑρμῆς ἡμῶν πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ἀντικείμενον, ἀκριβῶς ὅπως ἐπὶ τοῦ ἀγαλματίου τοῦ Λούβρου. Τί εἶναι τὸ κινοῦν τὴν περιέργειαν τοῦ θεοῦ; Θὰ ἦτο ἐλκυστικὴ ἡ γνώμη, ὅτι ἔχομεν ἐδῶ σύμπλεγμα Ἑρμοῦ καὶ Διονύσου, παραπλήσιον πρὸς τὰ γνωστὰ τοῦ Πραξιτέλους, τοῦ Κηφισοδότου καὶ ἄλλων. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀνάγκη ταχέως νὰ ἐγκαταλειφθῇ, διότι ἀφύσικον θὰ ἦτο νὰ κρατηθῇ οὕτω ἐπὶ τοῦ ἄκρου τῆς τε-

ταμένης ἀριστερᾶς ὁ μικρὸς Διόνυσος. Ἐλαφρότερος παντὸς θεοῦ βρέφους καὶ

Σημ. 1. Τὴν εἰκόνα καὶ τὰς περὶ τοῦ ἀγαλματίου εἰδήσεις παρελάβομεν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Mahler, Polyklet und seine Schule (1902) σελ. 68 - 69.

Σημ. 2. Τὸ ἀγαλμάτιον, ὕψους 0,218, ἀνῆκε πρότερον εἰς τὴν συλλογὴν Greau (Fröhner, Coll. Greau πίν. XXXII). Πρὸβλ. De Ridder, Bronzes antiques du Louvre, I, πίν. 19, ἀριθ. 184. Mahler ἔ. ἀ. εἰκ. 13 σελ. 67 κέ.

πλέον εὐμεταχείριστος εἶναι ὁ ἀλέκτωρ, ὅστις καὶ ξένος δὲν εἶναι εἰς τὸν Ἑρμῆν¹ καὶ ἄριστα ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ βλέμμα τοῦ θεοῦ, τὸ ὑπεράνω τῆς χειρὸς διευθυνόμενον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν εὐοδοῦται, καθόσον εἶναι ἀνάγκη ὁ ἀλέκτωρ νὰ πατῇ ἐπὶ ἰδιαιτέρας βάσεως ἢ δίσκου, πράγμα, ὅπερ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀδικοιολόγητον εἶναι καὶ ἐκ τῶν μνημείων δὲν μαρτυρεῖται². Τοῦναντίον τοὺς ὅρους τοὺς ὑποδεικνυομένους ἐκ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἐκπληροὶ τελείως ἢ ἐκδοχή, καθ' ἣν ὁ καθηλωμένος δίσκος ἢ πινάκιον περιεῖχε εἰκονισμένην κεφαλὴν κριοῦ ἢ χελώνην, ἱερὰ εἰς τὸν Ἑρμῆν ζῶα. Ἐπὶ ὠραίου δακτυλιολίθου, ἔργου τοῦ γνωστοῦ γλύπτου Διοσκουρίδου³, εἰκονίζεται ἄγαλμα Ἑρμοῦ, εἰς τὴν στάσιν τοῦ πολυκλειτείου Δορυφόρου, κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐπίπεδον εὐμέγεθες πινάκιον, ἐφ' οὗ φανερὰ εἶναι κεφαλὴ κριοῦ. Τὸν αὐτὸν τύπον ἀγάλματος τοῦ Ε' αἰῶνος ἀντιγράφουν ἱκανῶς πολυάριθμοι ἄλλοι δακτυλιόλιθοι μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἡ ἀριστερὰ τοῦ Ἑρμοῦ στηρίζεται ἐπὶ κίονος καὶ κρατεῖ ἀπ' εὐθείας τὴν κεφαλὴν τοῦ ζώου⁴. Διατί νὰ μὴ δεχθῶμεν, γνωστῆς οὕσης διὰ πολλῶν παραδειγμάτων τῆς μακροβιότητος τῶν θεμάτων, ὅτι καὶ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ὑπῆρχον ἀγάλματα Ἑρμοῦ ὡς τὸ ἀντιγραφέν ὑπὸ τοῦ Διοσκουρίδου; Παρομοίας ἐμμέσους ἐνδείξεις, ἀλλ' ἀφθονωτέρας καὶ ποικιλωτέρας ἔχομεν περὶ τῆς ἐξόχως σημαντικῆς διὰ τὸν Ἑρμῆν χελώνης, ἐκ τοῦ ὁστράκου τῆς ὁποίας κατεσκευάσεν οὗτος τὴν πρώτην

Εἰκ. 8. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Λούβρου.

Σημ. 1. Ἐπὶ πηλίνου ἀναγλύφου τοῦ Ε' αἰῶνος ἐκ τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν ὁ Ἑρμῆς κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς ἀλέκτορα, Ausonia, III, 186. Ἐπὶ χαλκοῦ ἀγαλματίου τοῦ Ἑρμοῦ ἐκ Παραμιθιδῆς ὑπὸ τὸ βραχῶδες καθίσμα εἰκονίζεται ἀλέκτωρ (Farnell, Cults κ.τ.λ. V σελ. 58). Ἐκτὸς ἄλλων ἐμφαντικῶς δηλώνει τὴν σχέσιν ὁ δακτυλιόλιθος παρὰ Furtwängler, Gemmen 46, 29, ὅπου εἰκονίζεται ἀλέκτωρ μὲ κεφαλὴν Ἑρμοῦ καὶ κηρύκειον.

Σημ. 2. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ τὴν ἄλλως ἀξιόλογον ἐρμηνείαν τοῦ κ. Picard (Revue de l'art 1926, Novembre, 241 - 4) καθ' ἣν ὁ ἔφηβος ἡμῶν εἰκονίζει νικητὴν εἰς ἀγῶνα ἀλεκτρονομαχίας ἀνέχοντα τὸ ἀγαπητόν του πετηνόν.

Σημ. 3. Πρὸβλ. Furtwängler, Gemmen, πίν. 54, 19 καὶ 49, 6, κείμενον III σελ. 355.

Σημ. 4. Furtwängler, Gemmen, πίν. 54, 44. Πρὸβλ. Katalog d. Gemmen τοῦ Βερολίνου ἀριθ. 2713,

λύραν. Ἐπὶ ἐκμαγείου δακτυλιοθήου διατηρουμένου ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ ἐν Ρώμῃ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου εἰκονίζεται Ἑρμῆς κρατῶν κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐπὶ πινακίου χελώνην¹ μὲ τὴν ἐνδιαφέρουσαν λεπτομέρειαν, ὅτι ὁ θεὸς προσβλέπει μετὰ προσοχῆς τὸ βασταζόμενον. Τὸ αὐτὸ ζῳάριον ἐπὶ κυκλοτεροῦς δίσκου ἢ πινακίου κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς μικρὸς χάλκινος Ἑρμῆς ἀνήκων εἰς ἄγνωστον τώρα συλλογὴν τῆς Ἰταλίας². Ὅτι ἡ παράστασις τοῦ Ἑρμοῦ ἐν σχέσει μὲ τὴν χελώνην ἦτο συνήθης, ἴσως ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, ὑποδεικνύουν ἱκανὰ χάλκινα ἀγαλμάτια³ καὶ χαλκοῦς δίσκος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου παρέχων ἀνάγλυπτον παράστασιν τοῦ Ἑρμοῦ ἀσχολουμένου εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς λύρας⁴. Εὐνόητον εἶναι ὅτι καὶ εὐμεγέθη ἀγάλματα δὲν θὰ ἔλειπον. Ἐν τοιοῦτον, πιθανῶς χάλκινον, ἀναφέρει ὁ Πausanias ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Λυκίου ἐν Ἄργει, II, 19, 7: ... καὶ Ἑρμῆς ἐς λύρας ποίησιν χελώνην ἡρκώς. Παρὰ τὴν βραχυτάτην περιγραφὴν εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἄργους ἢ χελώνη θὰ ἐχρησίμευεν ὡς χαρακτηριστικὸν παραπλήρωμα (Attribut) τῆς εἰκόνος τοῦ θεοῦ, μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο ἐπιφανὲς ἢ μοναδικόν, ὥστε νὰ ἐνθυμίση τὸν περιηγητὴν τὴν ἱστορίαν τῆς λύρας. Τοιαύτην ἐπιφανῆ θέσιν ἔχει ἡ χελώνη ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἐκμαγείου καὶ ἐπὶ μικροῦ χαλκίνου ἀγαλματίου ὑστέρων χρόνων εὕρισκομένου εἰς τὴν Λυών⁵. Τὸ πιθανῶς γαλλορωμαϊκῆς προελεύσεως ἐρμίδιον διασφῆζει ἐν τούτοις παλαιὰν παράδοσιν καὶ ὁμοιάζει μεγάλως εἰς τὴν διάθεσιν τῶν χειρῶν καὶ τὸ προσεκτικὸν πρόσωπον μὲ τὸ ἀνωτέρω ἀπεικονισθὲν ὠραῖον ἀγαλμάτιον τοῦ Λούβρου. Ἐπὶ τῆς ὑπτίας ἀριστερᾶς ὑπάρχει ἡ χελώνη, μὲ ἔκπληξιν δὲ ὁ νεαρὸς θεὸς διευθύνει πρὸς αὐτὴν βλέμμα καὶ δακτύλους τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς. Ἐνθυμεῖται τις τότε ἔστω καὶ πρὸ

2714, 3515, 3516. Ἴδὲ καὶ Gisela Richter, Catalogue of engraved gems τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης σελ. 105 ἀριθ. 155.

Σημ. 1. Müller - Wieseler, Denkmäler ant. Kunst, II, 328 (impronte gemm. dell'Istit. di corr. arch. Cent. II, n° 11). Κατὰ τὴν αὐτόθι περιγραφὴν τὸ δοχεῖον ὀνομάζεται Schale δηλ. κύλιξ, ἀλλὰ προκειμένου περὶ μικροτάτου εἰκονιδίου πιστεύω, ὅτι ὁ καθορισμὸς τῆς κύλικος δὲν εἶναι δυνατὸς καὶ ὅτι δίσκος ἢ πινάκιον εἶναι κατὰ πολὺ πιθανώτερα.

Σημ. 2. Müller - Wieseler, ἔ. ἀ. 327.

Σημ. 3. Ἐξέχει ὑπὲρ πάντα ἀγαλμάτιον τοῦ Μουσείου τῆς Βουδαπέστης τύπου Idolino, Oest. Jahreshefte, 1908, 236 κέ. Πρὸς τὸ παρὰ Reinach, Repertoire, IV, 89, 1 παρόμοιον εἶναι ἀγαλμάτιον τῆς συλλογῆς Καραπάνου ἐν τῷ Ἑθνικῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 564. Τὸ τελευταῖον διαφέρει μόνον ὡς ἔχον χλαμύδα καὶ πέτασον. Καὶ τὰ δύο ἔχουν στάσιμον σκέλος τὸ ἀριστερὸν καὶ κρατοῦν τὴν χελώνην διὰ τῆς ἀριστερᾶς. Πρὸς τούτοις Reinach ἔ. ἀ. II, 156, 3, 171, 6 IV, 87, 7.

Σημ. 4. Müller - Wieseler ἔ. ἀ. 249, Farnell, Cults V, πίν. VII. Ἀδίκως ὁ Farnell ἔ. ἀ. σελ. 43 μέμφεται τὸν Paus., ὅτι παρηρμήνευσε προκειμένου περὶ τοῦ ἐν Ἄργει ἀγάλματος τὴν σημασίαν τῆς χελώνης, οὕσης δῆθεν ἀπλοῦ συμβόλου (attributiv).

Σημ. 5. Τοῦ ἀγαλματίου εἰκόνα γνωρίζω μόνον τὴν παρὰ Reinach, Reperfoire II, 171, 6.

τόσον ἀσήμου εἰκονιδίου, τοὺς ὠραίους στίχους τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου, περιγραφικούς τῆς ἐκπλήξεως καὶ θυμοσοφίας τοῦ Ἑρμού:

στ. 32

*Πόθεν τόδε καλὸν ἄθυρμα,**αἰόλον ὄστρακον, ἐσσί, χέλυσ ὄρεσι ζώουσα;*

στ. 37

*ἢ γὰρ ἐπηλυσίης πολυπήμονος ἔσσαι ἔχμα**ζώουσ' ἦν δὲ θάνης, τότε κεν μάλα καλὸν αἰείδοις.*

Ἀληθῶς ἡ γοητευτικὴ ἱστορία τῆς παραδόξου κατασκευῆς τῆς λύρας, παραμείνασα ἀλησμόνητος καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, δὲν ἄφησεν ἀδιαφόρους τοὺς ἀγαλματοποιούς, ὅπως ἐβεβαιώθημεν ἤδη ἐκ τῶν δύο τοῦλάχιστον ἀνωτέρω μνημονευθέντων μικρῶν μνημείων. Εἰς ταῦτα εἶναι πιθανόν, ὅτι πρέπει νὰ προστεθῇ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Ἄργους καὶ εἰς τὴν οὕτω συγκροτηθεῖσαν σειρὰν εὐρίσκει τὴν καταλληλοτέραν θέσιν τὸ νέον ἄγαλμα τοῦ Μαραθῶνος.

Δὲν διαφεύγει παρὰ ταῦτα τὸν ἀναγνώστην, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀγάλματος, ὡς εἰκονίζοντος τὸν Ἑρμῆν περιεργαζόμενον τὴν χελώνην, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀριστικὴ καὶ βεβαία. Ἡ ἀπώλεια τοῦ χαρακτηριστικοῦ ἀντικειμένου, ὡς καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἀναλογιῶν, ἀφήνουν ἐλεύθερον τὸ στάδιον εἰς πολλὰς εἰκασίας. Ἀλλ' εἶναι ἀσύμφορον νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸν περὶ αὐτῶν λόγον, προκειμένου ἄλλως περὶ θέματος μικρᾶς σχετικῶς σημασίας. Ἡμεῖς πιστεύοντες εἰς τὴν ἀνωτέρω γνώμην, ὡς τὴν μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον πιθανώτεραν, εἶναι καιρὸς νὰ τραπῶμεν εἰς τὸ οὐσιαστικὸν ζήτημα τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ νέου εὐρήματος ὡς καλλιτεχνικοῦ ἔργου μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἐδῶ θὰ καταλήξωμεν εἰς συμπεράσματα βεβαιότερα.

Ὡς ἤδη ἐν ἀρχῇ εἵπομεν, δὲν εἶναι πᾶσαι αἱ ἀπόψεις τοῦ ἀγάλματος τῆς αὐτῆς ἀξίας. Μάλιστα μερικαὶ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐλαττωματικαὶ καὶ φανερῶς ἀντίθετοι πρὸς τὰς προθέσεις τοῦ καλλιτέχνου. Ἀπλὴ παραβολὴ τῶν εἰκόνων 9 καὶ 10 πρὸς τοὺς πίνακας 2 καὶ 3 καθιστᾷ ἔκδηλον τὸ πρᾶγμα. Ἀκριβέστερον, ὅλα ὑπολείπονται εἰς ἔκφρασιν καὶ δύναμιν ἐπὶ τῆς εἰκόνος 9 καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τῆς ἀντιστοιχούσης ὀπισθεν φωτογραφίας 10. Ἡ κλίσις ἐν πρώτοις τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἶναι τόση, ὥστε νὰ φαίνεται ἀμφίβολος ἡ εὐστάθεια τοῦ ὅλου σώματος. Συγχρόνως ὁ κορμὸς ἀποβαίνει καθ' ὑπερβολὴν λεπτός, ὡς διακοπτόμενος καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος σημαντικοῦ χάσματος. Ἐπίσης ὁ ἀριστερὸς μηρός, ὅπως καὶ ὁ δμώνυμος βραχίον, ὡς πεπλατυσμένοι καὶ ὀρώμενοι ἐκ τῆς ἔμπροσθεν στενωτέρας πλευρᾶς φαίνονται σχετικῶς ἀσθενεῖς. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν διὰ τὴν δεξιάν; Ἐπειδὴ ἡ κατὰ τὸν ἀγκῶνα κάμψις εἶναι ἀφανής, ἐκτεινομένη συνεχῶς πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀποσπᾶται τοῦ λοιποῦ σώματος καὶ χάνεται εἰς τὸ κενόν. Ἡ ἄρθρωσις τοῦ δεξιοῦ γόνατος κατὰ

τὴν ἔξω πλευρὰν σημειώνεται μόλις, ὥστε τὸ περίγραμμα ἀποβαίνει ὑπερβολικὰ στρογγύλον καὶ τὸ ὅλον σκέλος ἐντεροειδὲς καὶ ἄτονον. Ὁ πῆχυς τῆς ἀριστερᾶς, ὡς διευθυνόμενος σχεδὸν πρὸς τὰ ἐμπρός, σμικρύνεται δυσαρέστως καὶ τέλος ἡ

κεφαλή, εἰς ὄψιν $\frac{3}{4}$, δὲν παρουσιάζει τὰς ἀκριβεῖς αὐτῆς διαστάσεις καὶ φαίνεται μικροτέρα.

Ὅποια τώρα μεταβολή, ἂν στραφῶμεν εἰς τοὺς πίνακας! Εἶναι θαυμαστόν, πῶς διαμιάς ἐξαφανίζονται τὰ σημειωθέντα μειονεκτήματα καὶ μάλιστα μετατρέπονται εἰς φανεράς ἀρετάς. Ἡ ὑπερβολικὴ κλίσις μετριάζεται αἰσθητῶς, ὥστε νὰ σημαίνει μόνον τὴν εὐλυγισίαν τοῦ κορμοῦ, ὅστις ἀποβαίνει μὲ τὴν γειτονίαν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος πλατύτερος καὶ εὐρωστότερος. Ὁ ἀριστερὸς μηρὸς ὡς φαινόμενος ἐκ τῶν πλαγίων δὲν ὑπολείπεται τοῦ δεξιοῦ εἰς μέγεθος. Τονίζεται ἡ ἄρθρωσις κατὰ τὸ δεξιὸν γόνυ. Τὸ κατώτερον μέρος τῆς ἀριστερᾶς ἀναπτύσσεται ἐλευθέρως καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Ὅλως διαφορετικὴ φαίνεται τώρα ἡ δεξιὰ. Καμπτομένη σημαντικῶς εἰς τὸν ἀγκῶνα συνδύαζει τὴν μεγίστην πρὸς τὰ ἔξω κίνησιν μὲ τὴν ἐνεργὸν ἐπιστροφὴν καὶ συγκέντρωσιν. Κατὰ τὴν πλαγίαν ὄψιν ἐξακριβώνεται καὶ σαφηνίζεται τὸ μέγεθος καὶ ἡ θέσις τῆς κεφαλῆς. Ἐν τῷ

Εἰκ. 9. Ἐσφαλμένη ἀποψὶς τοῦ ἐφήβου.

συνόλῳ ἡ εἰκὼν παρὰ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἀνάπτυξιν τῶν λεπτομερειῶν παραμένει ἀδιάσπαστος καὶ ἐνιαῖα.

Αἱ πολλαὶ αὗται καὶ οὐσιώδεις διαφοραὶ διδάσκουν ἡμᾶς φανερά, πῶς ἤθελε νὰ φαίνεται τὸ ἄγαλμα ὁ καλλιτέχνης καὶ πῶς δὲν ἤθελε. Εἶναι δὲ τόσον ἐκδηλὸς ἡ ἀρνητικὴ του θέλησις, ὥστε θὰ ἐλέγομεν, ὅτι εἶχεν ἀπαγορεύσει τὰς ἀπόψεις 9 καὶ 10 μὲ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀγάλματος μεταξὺ τῶν τοίχων ναυδρίου ἢ τῶν

κίωνων στοᾶς ἢ ἄλλων ἀναθημάτων. Ἄλλ' ἡ ἀπαγόρευσις δὲν ἰσχύει πλέον. Ὁ θεατὴς διὰ τοῦτο περιφερόμενος σήμερον ἐλευθέρως περὶ τὸ ἄγαλμα ἀποκομίζει ἐντυπώσεις θολὰς καὶ ἀπέρχεται μὲ τινα σιωπηλὴν ἀπογοήτευσιν.

Εἶναι γνωστόν, πόσον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἰδέα τῆς διαθέσεως τοῦ χώρου ὑπῆρξε σημαντικὴ εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν ἀρχαίων πλαστικῶν ἔργων. Δὲν ἦτο ἀπαραίτητος ὁ ἀρχιτεκτονικὸς ὅρος μόνον, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ λατρευτικῶν ἀγαλμάτων ἢ τῶν Κορῶν τοῦ Ἑρεχθίου καὶ τῶν παρομοίων, ἀλλὰ καὶ ὅταν οἱ ἀνδριάντες παρετάσσοντο ὡς ἀναθήματα εἰς τὴν σειρὰν πρὸ τοίχου ἢ παρὰ τινα ὁδόν. Ἀκόμη εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ ἀνάθημα δι' οἶονδῆποτε λόγον ἦτο μονῆρες, ὑπῆρχε τὸ βᾶθρον, ὅπερ διὰ τοῦ σχήματος αὐτοῦ καθώριζε τὴν σχέσιν μὲ τὸν περίξ ἄπειρον χώρον. Γνωρίζομεν πρὸς τοῦτοις, ὁποῖαν θεμελιώδη ἐπίδρασιν εἶχεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πλαστικῆς τὸ ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον. Τὸ περίοπτον πλαστικὸν ἔργον ἔδει νὰ παρουσιάσῃ ἀριθμὸν εἰκόνων, αὐστηρῶς ὠρισμένον καὶ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς δυνατὰς δικαιολογημένας ἀπόψεις. Συνήθως αὗται δὲν ὑπερέβαινον τὴν μίαν καὶ μόνην ἐμπροσθίαν εἰκόνα, εἰς ἣν προστίθεται κατ' ἀκολουθίαν ἢ ὀπισθεν παράλληλος. Μόνον εὐάριθμα ἔργα, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Λυσίππου καὶ κάτω χρονολογούμενα, παρουσιάζουν ἀπὸ παντὸς σχεδὸν σημείου ἀρτίας εἰκόνας. Ἄλλ' εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι καὶ ὁ Ἀποξυόμενος δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος ἐντελῶς τῶν ἐλαττωματικῶν ἀπόψεων καὶ εἰς μίαν μάλιστα ἐξ αὐτῶν μέχρι ἐσχάτων ἀπεικονίζεται ¹.

Εἰκ. 10. Ἐσφαλμένη ἀποψὶς τοῦ ἐφήβου.

Σημ. 1. Π. χ. εἰς τὴν τελευταίαν ἔκδοσιν, 1923, Springer - Wolters, Kunst d. Altertums, σελ. 360 εἰκ. 675 ἡ εἰκονιζομένη ὄψις εἶναι ἐπαισθητῶς μειονεκτικὴ. Τὸ δεξιὸν σκέλος δὲν παρουσιάζει σαφῆ τὴν ἀρθρω-

Ίσως τὰ ἀνωτέρω, ὥς πολὺ γνωστά, φανοῦν ἐνταῦθα κοινοτοπία. Ἀλλ' ὁμως, ἐφόσον ἔχομεν μέγαν ἀριθμὸν ἔργων μακρὰν τῶν βάθρων αὐτῶν¹, εἶναι χρήσιμον νὰ ἐνθυμούμεθα τὴν θεμελιώδη ἀλήθειαν. Διότι μόνον οὕτω θὰ ἐλατ-

Εἰκὼν 11.

τωθῇ ἡ ἀπροσεξία εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν ἀγαλμάτων εἰς τὰ Μουσεῖα καὶ τὴν ὀρθὴν αὐτῶν ἀπεικόνισιν. Τὸ ζήτημα ἀληθῶς εἶναι ἄξιον τῆς μεγαλυτέρας προσοχῆς, ἀλλὰ καὶ δύσκολον συγχρόνως. Σημαντικὰ ἐμπόδια εἰς τὴν ἐρευναν εἶναι αἱ προσωπικαὶ ἀντιλήψεις καὶ προτιμήσεις, ἐπειδὴ καὶ εἰς τὰς δευτερευούσας ἀπόψεις δὲν λείπει ἐντελῶς τὸ θέλημα. Ἀλλ' ἐπιμελὴς σύγκρισις πολλῶν φωτογραφιῶν καὶ ἐξέτασις διαφόρων ἔργων τοῦ αὐτοῦ τύπου δύνανται νὰ ὁδηγήσουν, πολλάκις ἀσφαλῶς, εἰς τὴν βεβαίωσιν τῆς πληρεστερας εἰκόνης.

Ἡ πλαγία ὄψις, εἰκ. 11, εἶναι προφανῶς δευτερεύουσα. Ἐν τούτοις δὲν παρουσιάζει τὰ σημειωθέντα ἐπὶ τῆς εἰκ. 9 μειονεκτήματα. Τοῦναντίον αἱ κινήσεις πᾶσαι τῶν ἄκρων εἶναι φανεραὶ καὶ ἡ συγκέντρωσις ἀναμφισβήτητος. Μάλιστα ἡ εἰκὼν ἔχει τὸ ἰδιαίτερον θέλημα νὰ φανερώνη τὴν πρὸς τὰ ὀπισθεν κάμψιν τοῦ κορμοῦ, λυγιζομένου ὥς εὐχύμου νέου βλαστοῦ καὶ τὴν ἀντίστροφον κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς. Πρὸς τούτοις εἶναι πρὸ πάντων ἐδῶ αἰσθητὴ ἡ ἐπιτηδες γενομένη μεγέθυνσις τῆς δεξιᾶς κνήμης, μακροτέρας 3 ἑκατοστὰ ὑπὲρ τὴν ἀριστεράν, προσδίδουσα ῥαδινότητα καὶ χάριν εἰς τὸ ὅλον ἀνάστημα. Ἐπίσης ἡ κάπως ὑπερβολικὴ διαπλάτυνσις τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ καὶ βραχίονος ἀπέδῃ εὐνοϊκὴ εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς συμπαθητικῆς

ἀπόψεως. Ἀλλὰ διατί νὰ ἐπισωρευθοῦν τὰ ἐλαττώματα ἐπὶ τῆς εἰκόνης 9; Τοῦτο

σιν τοῦ γονατος καὶ ἡ δεξιὰ βραχύνεται δυσαρέστως. Ἡ αὐτὴ ἀτυχὴς εἰκὼν καὶ παρὰ Collignon, Lysippe, 25. Τὴν ὀρθὴν ἔμπροσθεν εἰκόνα ἰδὲ παρὰ Ch. Picard, Sculpture antique, τόμ. II, 169 καὶ παρὰ Winter, Kunstgeschichte in Bildern μετὰ τῶν δύο καλῶν πλαγίων ὀψεων.

Σημ. 1. Τοῦ ἐφήβου ἡμῶν π. χ. ἡ τοποθέτησις ἐπὶ τοῦ νεωτέρου βάθρου δὲν εἶναι ἡ ὀρθὴ καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ διορθωθῇ, ὅπως εὐτυχῶς τοῦτο εἶναι εὐκόλον. Φανερῶς ἀτοπος εἶναι καὶ ἡ τοποθέτησις τοῦ Διαδουμένου τῆς Δήλου ἐν τῷ Ἐθν. Μουσείῳ. Διατηρεῖται αὐτοῦ μόνον ἡ καμπύλη τὸ περίγραμμα πλίνθος,

βεβαίως δὲν θὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀμέλειαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν τῆς κυρίας εἰκόνης. Ἵνα ἀναπτυχῶσιν ἐπὶ τῆς τελευταίας τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα πρὸς τὰ ἔξω, ἠκολούθησε κατ' ἀνάγκην τὸ ἀποτελεσμα, τὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς νὰ διευθύνωνται ἐπὶ τῆς γειτονικῆς ὀψews σχεδὸν κατ' εὐθειαν πρὸς τὸν θεατὴν, τὰ δὲ τῆς ἐτέρας νὰ φεύγουν ὑπὲρ τὸ δέον. Οὕτω ὁ τονισμὸς τῆς κυρίας εἰκόνης ἀπέβη εἰς βάρος τῆς γειτονικῆς, ἀδίκημά, βεβαίως ἀνώδυνον καὶ χρήσιμον.

Ἀσχέτως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τὴν ὀρθότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ περὶ τῆς μοναδικῆς κυρίας εἰκόνης ἀποδεικνύει καὶ μόνον ἀπλὴ παραβολὴ πρὸς τὸν γνωστὸν οἰνοχοοῦντα Σάτυρον. Τούτου παραθέτομεν εἰκόνα συμφώνως πρὸς τὸ καλῦτερον σχετικῶς ἀντίγραφον τῆς Δρέσδης (εἰκ. 12). Τοῦ ἔργου, τὸ χάλκινον πρωτότυπον τοῦ ὁποίου ὑποστηρίζεται ἰσχυρῶς ὡς πρᾶξιτέλειον, ἢ ὁμοιότης τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸν τύπον εἶναι πρόδηλος. Τὸ αὐτὸ ἀριστερὸν στάσιμον σκέλος καὶ ἡ αὐτὴ γενικῶς διάθεσις τῶν λοιπῶν ἄκρων. Τίς λοιπὸν ἤθελε προτείνει ὡς κυρίαν ἢ ἰσοδύναμον εἰκόνα τοῦ Σατύρου, ἐπειδὴ ἴσως θὰ ἐφαίνετο μεγαλύτερον μέρος τοῦ προσώπου, τὴν ἐκ τῶν δεξιῶν ἄποψιν; Τὴν πρότασιν ἀπέκρουσεν ἤδη ὁ ἀρχαῖος ἀντιγραφεύς, τοποθετήσας τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου εἰς θέσιν κατάλληλον, ὥστε νὰ ἀναδείξῃ τὴν μόνην κυρίαν εἰκόνα καὶ νὰ ἀποφράξῃ τὴν ἀσήμαντον. Παρὰ τὰς δυσκολίας ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὑλικοῦ, τῆς ἐργασίας καὶ ἴσως τῆς ἐλάχιστα μεγαλυτέρας ἡλικίας τοῦ Σατύρου, ἡ σύγκρισις ἄγει εἰς τὸ

Εἰκ. 12. Μαρμάρινον ἄγαλμα Σατύρου τοῦ Μουσείου τῆς Δρέσδης.

ἥτις εἶναι ἀνάγκη νὰ στραφῇ μικρὸν πρὸς τὰ ἀριστερά, ὥστε νὰ φανῇ ἡ ἀρθρωσις κατὰ τὸ γόνυ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους. Ἐπίσης πρέπει νὰ στραφῇ ἡ πλίνθος τοῦ ἐκ Δήλου παγκρατιαστοῦ ὑπ' ἀριθ. 1828. Ὡς ἔχει

συμπέρασμα, ότι ο μαραθώνιος ἔφηβος ἀνήκει εἰς νεωτέραν κατὰ τι ἐποχὴν. Ὁ Σάτυρος διατηρεῖ ἔτι μέρος τοῦ παλαιότερου τετραγώνου σχήματος τοῦ κορμοῦ καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος δὲν ὑπερβάλλει τόσον τὸ ἄνω. Εἰς δὲ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀντιστοιχεῖ ἡ μεγαλυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ κοινοῦ τύπου, ὃν τὸ πρῶτον θὰ συναντήσωμεν εἰς ἐποχὴν κατὰ αἰῶνα παλαιότεραν.

Μαρμαρίνον ἄγαλμα ἰδιωτικῆς συλλογῆς ἐν Petworth τῆς Ἀγγλίας, εἰκονίζον ἀθλητὴν ἐγχειρόμενον, οὗ τὸ πρωτότυπον ἀνήκεν εἰς τὸν πολυκλείτειον κύκλον, εἶναι τὸ ἀρχαιότατον παράδειγμα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν τύπου¹. Μὲ στάσιμον σκέλος ἐπίσης τὸ ἀριστερὸν ὁ ἀθλητὴς ὑψώνει τὴν δεξιὰν σημαντικῶς ὑπὲρ τὸν ὦμον, ἵνα ἀποστάξῃ τὸ ἔλαιον, ὅπερ μέλλει νὰ ὑποδεχθῇ ἡ πρὸ τοῦ στήθους ἀριστερά. Ἡ κεφαλὴ στρέφεται μὲν πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ σώματος, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ θέματος ὅχι τόσον ἐνεργῶς, ὅσον ἐπὶ τοῦ Σατύρου καὶ τοῦ ἐφήβου. Προσέτι διὰ τὴν ἐποχὴν ὁ κορμὸς καὶ τὰ ἄκρα κινοῦνται κατὰ τρόπον μᾶλλον συντηρητικόν. Ἀλλ' ἵνα καλύτερον κατανοήσωμεν τὸν πολυκλείτειον τύπον, ὅπως εἶναι ἀπαραίτητον δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα, δὲν θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ σχεδὸν κρυφὸν ἀνωτέρω ἔργον. Ὁ Δορυφόρος καὶ ὁ Διαδούμενος, τὰ περίφημα καὶ βέβαια ἔργα τοῦ μεγάλου Ἀργείου, εἶναι τὰ διδακτικώτερα παραδείγματα, ἡ δὲ διαφορὰ εἶναι ἀσήμαντος, ὅτι ἐπ' αὐτῶν ὡς στάσιμον σκέλος χρησιμεύει τὸ δεξιόν.

Ὡς συμβαίνει συνήθως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ μεγάλα κεφαλαιώδη ζητήματα εἶναι τὰ περισσότερον παρημελημένα. Οὕτω περὶ τῆς πολυκλείτειου στάσεως συχνότατα ὁ λόγος περιορίζεται εἰς ὀλίγας, τὰς κυριωτέρας, κινήσεις καὶ οὔτε τούτων ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία κατανοεῖται οὔτε τὸ καίριον ζήτημα σαφηνίζεται, ἂν ἔχομεν στάσιν ἢ βάδισμα. Καὶ ὅμως πρόκειται περὶ μεγάλου θριάμβου τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς καὶ μιᾶς ἀπαραμίλλου καλλιτεχνικῆς εὐρέσεως, ἀναπτυχθείσης ἐξαιρέτως εἰς τὴν πολυκλείτειον σχολὴν τοῦ Ἀργείου, καθ' ἣν εἰς τὸ ἱστάμενον καὶ γενικῶς ἥρεμον σῶμα παρέχεται τὸ μέγιστον δυνα-

ἐκτεθῇ, ἀσχημον εἶναι τὸ ἀριστερόν του σκέλος καὶ τὸ μεταξὺ τῶν σκελῶν ἀνοιγμα. Ὡς πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις σημειώνομεν, ὅτι ὁ ὠραῖος ἔφηβος τῶν Ἀντικυθήρων σπανίως ἀπεικονίζεται καλῶς. Ἡ ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1912 πίν. 10 ἀπεικονιζομένη προτομὴ αὐτοῦ μὲ τὴν πληρέστερον ἀνεπτυγμένην ἀριστερὰν παρειὰν σημαίνει τὴν ὀρθὴν ἀποψιν, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἀριστερὸν μέρος τοῦ προσώπου φωτίζεται ἀτελέστερον. Παρὰ Bulle, *D. schöne Mensch* σελ. 117 παρέχεται ἡ σωστὴ εἰκὼν, ὅπως καὶ παρὰ Ch. Picard, *Sculpture antique*, II, 67. Ἀδικεῖται ὁ ὠραῖος Ἀποξυόμενος τῆς Ἐφέσου εἰς τὴν παρὰ Springer - Wolters, 319 ἀπεικόνισιν. Ἀσχημον εἶναι τὸ μέγα ἀνοιγμα τῶν σκελῶν. Πολὺ καλὴ εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἐν *Forschungen in Ephesos*, I, πίν. XI μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἔδει νὰ στραφῇ κατὰ τι πρὸς τὰ ἀριστερά του ὁ ἀνδριάς, ὥστε νὰ φαίνεται ἡ καλυτέρα ἐργασία τοῦ δεξιοῦ κροτάφου. Τοῦναντίον τερατώδης εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς κεφαλῆς ὀρθίας ἐν πίν. IX.

Σημ. 1. Furtwängler, *Meisterw.* 464 εἰκ. 77. Φαίνεται ὅτι ἐν Θήρᾳ, εἰς κεφαλὴν νέου εὐρεθεῖσαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Γυμνασίου, ἔχομεν δεύτερον ἀντίγραφον τοῦ αὐτοῦ ἔργου (Hiller von Gärtringen, *Thera I*, σελ. 210 πίν. 27).

τὸν ποσὸν κινήσεως καὶ ζωῆς. Ὅταν ἐπὶ τοῦ Δορυφόρου καὶ τοῦ Διαδουμένου τὸ μέγιστον βάρος τοῦ σώματος μεταβιβάζεται ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ σκέλους καὶ τὸ ἀριστερὸν συρόμενον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω πατεῖ μὲ ὑψωμένην τὴν πτέρναν διὰ τοῦ ἐμπροσθίου μόνον μέρους τοῦ ποδός, κατὰ τὴν βάσιν τοῦ κορμοῦ παρατηρεῖται κίνησις σημαντικὴ, παραπλησία, ἀλλ' οὐδαμῶς ἢ αὐτῇ, πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ βαδίσματος. Τὸ δεξιὸν δηλ. ἰσχίον προχωρεῖ μικρὸν πρὸς τὰ ἐμπρός, τὸ δὲ ἀριστερὸν ἀντιθέτως, ὥστε καὶ τὰ δύο ἀπομακρύνονται τοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου τοῦ ἐξίσου ἐπὶ τῶν δύο σκελῶν ἐδραζομένου σώματος. Τοῦτο συνεπάγεται τὴν ἀντίρροπον κίνησιν τοῦ ἀνωτέρου κορμοῦ μὲ τὸν ἀριστερὸν ὤμον ἐμπρός. Ὁ χιασμὸς τῶν μελῶν, γνωστὸς πρὸ πάντων ἐκ τοῦ βαδίσματος, παρατηρεῖται ὠρισμένως ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἔργων καὶ μόνον ἢ κακὴ τοποθέτησις τὸν καθιστᾷ ἀφανέστερον¹. Πρὸς τούτοις διὰ τὴν κάμψιν τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους προέχει τὸ δμώνυμον γόνυ, καὶ ἀντιθέτως κάτω προηγείται ὁ δεξιὸς πούς. Ὡστε τὸ ὅλον σῶμα εἶναι διατεθειμένον εἰς τέσσαρα λοξὰ ἐπίπεδα, ἐναλλασσόμενα κατὰ τὴν διεύθυνσιν, τῶν ὁποίων τὰ προέχοντα μέρη κατὰ σειρὰν εἶναι: ἀριστερὸς ὤμος, δεξιὸν ἰσχίον, ἀριστερὸν γόνυ, δεξιὸν πέλμα². Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ἓν πέμπτον σπουδαιότατον λοξὸν ἐπίπεδον, ὅπερ ἀποτελεῖ ἡ πλαγία ὄψις τῆς κεφαλῆς, διευθυνομένης πρὸς τὸ στάσιμον σκέλος. Εἶναι μέγα τὸ θέλγητρον ἐκ τῶν ἀφανῶν ἀλλ' ἐν τούτοις τόσον θεμελιωδῶς ὀργανικῶν τούτων κινήσεων, εἰς ἃς πρέπει νὰ συνάψωμεν τὴν ἐλαφρὰν κάμψιν τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ὀπίσω, κλειομένην ἐμπρός μὲ τὴν ἐπιστρέφουσαν κεφαλὴν. Τί συμβαίνει ὡς πρὸς τὸ πλάτος; Μὲ τὴν ἄνισον κατανομήν τοῦ βάρους, εἶναι φυσικόν, ὅτι τὰ δύο ἡμίση τοῦ σώματος ἀπομακρύνονται ἀλλήλων, ἢ δὲ ἀπόκλισις αὕτη παρακολουθουμένη συστηματικῶς καὶ τονιζομένη ἐπιφέρει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μορφῆς. Οὕτω τὰ πέλματα τῶν ποδῶν, δηλωτικὰ τῆς ὅλης διευθύνσεως τῶν σκελῶν, βλέπουν ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ κορμὸς διὰ τὴν φυσικὴν εὐλυγισίαν δὲν μένει ὀρθίος ἀκριβῶς, ἀλλὰ καμπυλώνεται καὶ ἐκτείνεται πλατύτερον δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἡ κεφαλὴ, διευθυνομένη κατὰ κανόνα πρὸς τὸ στάσιμον σκέλος, παρουσιάζει ἐπιφανῶς ἀνεπτυγμένην τὴν πλαγίαν ὄψιν καὶ ἐντεῦθεν πιστεύομεν, ὅτι ἔχει τὴν καταγωγὴν τοῦ ὁ ἰδιάζων εἰς τὰ πολυκλείτεια τετράγωνος σχηματισμοῦ αὐτῆς. Ἐν τέλει σημειώνομεν τὰς κινήσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ ὕψος. Ὁ δεξιὸς ὤμος καταβαίνει καὶ πλησιάζει πρὸς τὸ ἀνερχόμενον ἰσχίον, ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα μέλη τῆς ἐτέρας πλευρᾶς ἀπομακρύνονται ἀλλήλων. Ἡ ἀπόκλισις τῶν

Σημ. 1. Περί τῆς ἐσφαλμένης τοποθετήσεως τοῦ Διαδουμένου τῆς Δήλου πρὸς τὸν ἀνωτέρω σελ. 166 σημ. 1.

Σημ. 2. Τὸν περὶ τῶν 4 ἐπιπέδων λόγον, θαυμασιῶς διατυπωμένον εὑρον ἐγὼ τοῦλάχιστον μόνον εἰς τὸ ὥρατον, ἀλλ' ὅχι βέβαια ἀρχαιολογικόν, βιβλίον τῶν Rodin - Gsell, L'art σελ. 258 κέ.

μορφῶν τῆς ἀνέτου πλευρᾶς, πόρισμα τῆς ἀπέναντι συγκλίσεως ¹, εὐνοεῖ τὴν εἰς ὕψος ἀνάπτυξιν αὐτῶν καὶ συντελεῖ μεγάλως εἰς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἐλαφροῦ καὶ ὑψηλοῦ ἀναστήματος.

Ἄν καὶ τινες ὁμοιάζουν πρὸς τὰς χαρακτηριστικὰς κινήσεις τοῦ βαδίσματος, ὅμως οὐδεμία τούτων ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν μετατόπισιν τοῦ σώματος. Πᾶσαι εἶναι φύσεως στατικῆς καὶ χρησιμεύουν εἰς τὸ ζύγισμα τῶν διαφόρων μελῶν καὶ τὴν ἰσορροπῆσιν. Βασικὴ καὶ πηγαία κίνησις εἶναι ἡ καθορίζουσα τὸ στάσιμον καὶ ἄνετον σκέλος. Εἰς ῥυθμὸν ἀκώλυτον καὶ ἐνιαῖον ἀκολουθοῦν πᾶσαι αἱ ἄλλαι. Ἀκόμη καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ θέμα κινήσεις τῶν ἄνω ἄκρων προσαρμόζονται πρὸς τὰς ὑπαρχούσας στατικὰς κινήσεις. Οὕτω ἐννοοῦμεν διατί ὁ Δορυφόρος ἀνέχει τὸ δόρυ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου καὶ διατί τοῦ Διαδουμένου ὁ ἀριστερὸς βραχίων ὑψώνεται περισσότερον. Αἱ ἐξαιρέσεις ἢ ἀνεπιτυχεῖς λύσεις ἐνισχύουν καὶ σαφηνίζουν τὸν κανόνα ². Οὕτω π. χ. ἐπὶ τοῦ λεγομένου Κυνίσκου κεφαλὴ κλίνει πρὸς τὸν ἀνυψούμενον ὤμον καὶ ἐπέρχεται σύγκρουσις τῶν ἀντιθέτων κινήσεων, ἥτις σταματᾷ τὸν ἐλεύθερον ῥυθμὸν. Χειροτέρα ἀκόμη εἶναι ἡ λύσις ἐπὶ τοῦ λεγομένου παιδὸς τοῦ Δρέσδης καὶ τοῦ ἀνωτέρω ἀπεικονισθέντος χαλκίνου ἀγαλματίου τοῦ Λούβρου (ιδεὲ εἰκ. 8). Ἡ κεφαλὴ στρεφομένη πρὸς τὸ ἄνετον σκέλος κλίνει οὕτω πρὸς τὸν ἀνερχόμενον ὤμον καὶ ὁ δεξιὸς βραχίων τείνει νὰ ἀνυψωθῇ ἐκ τοῦ κατερχομένου ὤμου τῆς στασίμου πλευρᾶς.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ συγκρότησις τῆς ὥραίας εἰκόνης τοῦ νεανικοῦ σώματος εἶναι ὁ μοναδικὸς ὑψηλὸς σκοπὸς τοῦ καλλιτέχνου. Διὰ τοῦτο βλέπομεν τὸν περιορισμὸν τῶν θεμάτων εἰς τὰς πλέον ἀσημάντους ἱστορίας καὶ τὴν τροποποίησιν αὐτῶν, τὴν ἀγνόησιν τῶν συμβόλων καὶ τὴν τελείαν «ἡρωϊκὴν» γυμνότητα, ἣν δὲν ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς ἡ συνήθεια τοῦ γυμνασίου. Τὸ στήριγμα ἐπὶ τοῦ ἐνὸς σκέλους μὲ τὴν ὑψωμένην πτέρναν τοῦ ἐτέρου εἶναι στάσις φυσικὴ ἀναντιρρήτως, ἀλλὰ σπανία εἰς τὴν ζωὴν. Κατὰ πολὺ συχνότερα καὶ ἀναπαυτικώτερα, συνηθεστέρα εἰς τὴν αἰτικὴν τέχνην, εἶναι ἡ στάσις μὲ τὸ ἄνετον σκέλος πατοῦν ἐπὶ ὀλοκλήρου τοῦ πέλματος. Ἄλλ' ἢ σπανιωτέρα στάσις ἔχει μείζονα καλλιτεχνικὴν ἀξίαν καὶ συνοδεύεται ὑπὸ πλήθους ἀπλῶν καὶ ποικίλων κινήσεων, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ μετ' αὐτῶν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἡρεμίας τὴν θαυμασιωτέραν εἰκόνα τῆς ἐνδοθεν παλλομένης ὀργανικῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὁ μέγας ἐνθουσιασμὸς

Σημ. 1. Ὁ Rodin - Gsell ἔ. ἀ. σελ. 259 παραβάλλει εὐφυῶς ὡς πρὸς τὸν μηχανισμόν τῶν ἀμοιβαίως καθοριζουσῶν ἀλλήλας τούτων κινήσεων πρὸς τὸ μουσικὸν ὄργανον *accordéon*, τὴν παρ' ἡμῖν φουσαρμόνικαν.

Σημ. 2. Παρὰ τὸν Δορυφόρον καὶ Διαδούμενον εἰς τὰ κανονικὰ πολυκλείτεια ἔργα ἐκτὸς τοῦ ἐγγχειμένου τοῦ Petworth καταλέγεται καὶ ὁ Ἑρμῆς Boboli (*Jahrbuch*, 1909, σελ. 1 κέ.) τοῦ ὁποίου τὸ πρωτότυπον πιστῶς ἀποδίδει τὸ θαυμάσιον ἀγαλματίον τοῦ Annecy. Παραλλαγὴν τοῦ Δορυφόρου ἐνδιαφέρουσαν σημαίνει τὸ ὥραϊον χαλκοῦν ἀγαλματίον Πανὸς τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

τῶν ἀρχαίων ὑπὲρ τοῦ τύπου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἀττικῶν ἔργων εὐθὺς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Παρθενῶνος εἶναι ζωηρῶς αἰσθητὴ (Παρθένος, Λημνία, Ἡρα Barberini, Ἀθηνᾶ Farnese, Ἀφροδίτη « Ἀλκαμένους » κ.τ.λ.). Ἀλλὰ καὶ αὐτούσιος ὁ πολυκλείτειος τύπος εὗρίσκει ὑποδοχὴν καὶ ἀνάπτυξιν ἐν Ἀθῆναις εἰς τὸν πραξιτέλειον κύκλον, ἐνθα καὶ ἄλλως συνεχίζεται ἡ αὐτὴ παράδοσις τῶν γυμνῶν νεανικῶν σωμάτων μὲ τὴν κατανεύουσαν κεφαλὴν καὶ τιμᾶται κατ' ἐξοχὴν τὸ ῥυθμολογικὸν καὶ μορφολογικὸν ἰδεῶδες.

Βεβαίως ὁ γνωστότερος πραξιτέλειος τύπος εἶναι ὁ μετὰ στηρίγματος καὶ δευτέρου καθέτου ἄξονος, ἐπειδὴ τὰ περίφημα ἔργα, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Κνιδία, ὁ Σαυροκτόνος, ἀνήκουν ἐνταῦθα. Ἀλλ' οὐχ ἥτιον συνήθης εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἐλευθέρος ἱσταμένου ἀγάλματος. Διότι καὶ ἂν ἐξαιρέσωμεν τοὺς γυναικείους τύπους (τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας = Ἀρτ. Gabii, τῆς Ἀφροδίτης Arles) ἔχομεν νὰ τάξωμεν εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν τοῦ Διαδουμένου τὸν οἰνοχοῦντα Σάτυρον, ἕνα τοῦλάχιστον ἐκ τῶν Ἑρώτων καὶ τὸν ὑπέροχον Ἑρμῆν τῆς Ἀνδρου. Ἀρκεῖ δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα ἡ ἐξέτασις τοῦ Σατύρου. Αἱ περιγραφεῖσαι ἀνωτέρω κινήσεις εἰς βάθος, πλάτος καὶ ὕψος ὑπάρχουν ὅλαι καὶ τονίζονται αἱ κυριώτεραι μὲ τὴν μεγαλυτέραν κάμψιν τοῦ κορμοῦ καὶ τὴν κατάλληλον προσαρμογὴν τοῦ θέματος. Δὲν εἶναι ἀσήμαντον, ὅτι ἡ δεξιὰ ἀνυψώνεται πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἡ ἀριστερὰ πρῶτον μὲν καταβαίνει ἔπειτα δὲ προβάλλει. Βεβαίως αἱ κινήσεις αὗται ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῆς οἰνοχοήσεως, ἀλλ' οὐχ ἥτιον ἐξυπηρετοῦν τὰς ἀνάγκας τοῦ τύπου. Διότι, ἀφοῦ ἐνταῦθα στάσιμον σκέλος εἶναι τὸ ἀριστερόν, πρέπει νὰ προέχῃ τὸ ἀριστερόν ἰσχίον, ὅπερ τονίζει ἡ προτεινομένη ἀριστερά, νὰ καταβαίνει καὶ ὑποχωρῇ ὁ ἀριστερὸς ὤμος, πρὸς ὃν συμμορφώνεται ὁ παραπλεύρως βραχίον καὶ νὰ ὑψώνεται καὶ προχωρῇ ὁ δεξιὸς μὲ πλήρη ἐναρμόνισιν τῆς ὁμωνύμου χειρός. Προσαρμογὴ θαυμασία. Ἡ κίνησις τῶν χειρῶν σημαίνει συνέχειαν ἀκώλυτον τοῦ μεγάλου ἐσωτερικοῦ ῥυθμοῦ καὶ ἐξωτερικευσιν αὐτοῦ ἐντονωτέραν. Ἐὰν ὑπάρχῃ τις ἀντίθεσις, θὰ ἐξομαλυνθῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κυριαρχούσης ῥυθμικῆς εἰκόνας. Οὕτω συνέβη ἐπὶ τοῦ Σατύρου, ἡ δεξιὰ νὰ ἀφήσῃ τὴν φυσικωτέραν διεύθυνσιν πρὸ τῆς κεφαλῆς καὶ νὰ τοξοποιηθῇ ὑπὲρ αὐτήν, δηλώνουσα ἐμφανῶς τὴν περιφέρειαν τοῦ νοητοῦ κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσεται ἡ ὅλη μορφή. Ἀλλ' ὁ μερικὸς οὗτος περιορισμὸς τοῦ θέματος, ὁ κινῶν ἐνίστε τὰς μεμψιμοιρίας τῶν κριτικῶν¹, διδάσκει ἡμᾶς φωτεινῶς, ποῦ διηυθύνετο τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν ἡ πνευματικὴ συγκέντρωσις. Ὁ τύπος, τὸ μοναδικὸν μέγα κοινὸν κτῆμα τῶν συγχρόνων, ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως καὶ τοῦ μεγαλοφυστέρου καλλιτέχνου. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν μεγίστων διασω-

Σημ. 1. Οὕτω τελευταῖον ὁ Picard ἐν *Sculpture antique*, II, 120 καλεῖ τὴν ὅλην στάσιν «*fort theatrale a vrai dire*».

θέντων ἀριστουργημάτων, τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ὀλυμπίας, εἶναι φανερά ἡ καταδυνάστευσις τοῦ θέματος ὑπὸ τῆς μεγάλης τυπικῆς εἰκόνος¹.

Ἐπανερχόμενοι τώρα πρὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μαραθῶνος θὰ ἐννοήσωμεν εὐκόλως, πόσον εἶναι ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τονισμένα τὰ γνωσθέντα χαρακτηριστικά τοῦ παλαιοῦ τύπου. Ἰδίως προέχει ἡ ἀνάπτυξις τῆς εἰκόνος εἰς πλάτος. Ὁ κορμὸς καμπυλῶνεται ἰσχυρότερον ἢ ἐπὶ τοῦ Σατύρου, ἰσορροπομένης τῆς τολμηρᾶς καμπύλης μὲ μεγαλυτέραν κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς. Προσπαρασκευάζεται δὲ ἡ μεγάλη κλίσις πρὸς τὰ ἀριστερά, ἣν, ὡς εἶδομεν, ἐλέγχει τὸ γεγονός, ὅτι αἱ κατακόρυφοι ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς μασχάλης καταπίπτουν ἔξω τῶν ἀντιστοιχίων πτερνῶν, ἀπὸ τῆς βάσεως αὐτῆς τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ἐπειδὴ τὸ πέλμα, κατὰ συνήθειαν γνωστὴν ἐκ τῶν λυσιπλείων χρόνων², πατεῖ μόνον κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἥμισυ αὐτοῦ (βλ. εἰκ. 3). Χάριν τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ τῆς ἀναπτύξεως εἰς πλάτος, ἡ ἀριστερὰ κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῆς μέρος καὶ ὁλόκληρον τὸ δμώνυμον σκέλος μετὰ τοῦ ποδὸς ἀνοίγεται ὅσον ἐνδέχεται πρὸς τὰ ἔξω. Δὲν καθυστεροῦν εἰς τὴν αὐτὴν προσπάθειαν τὰ ἄκρα τῆς ἐτέρας πλευρᾶς. Ἰδίως ἡ ὑψωμένη δεξιὰ ἐξαντλεῖ πᾶσαν δυνατότητα ἀπομακρύνσεως καὶ εἰς τοῦτο πιθανῶς ὀφείλεται ἡ σχηματικὴ κᾶπως παράστασις τῆς ἄκρας χειρός. Διότι φυσικωτέρα θὰ ἦτο ἡ χειρονομία τῆς ἐκπλήξεως, ἂν ἡ παλάμη μὲ τοὺς δακτύλους ἔβλεπον πρὸς τὰ ἐντός. Ἐχομεν ἄρα καὶ ἐδῶ μικρὰν παραβίασιν τοῦ θέματος ἐπιβληθεῖσαν ὑπὸ τῆς κυριάρχου εἰκόνος. Τέλος ἡ κεφαλὴ ἀναπτύσσεται ἐπίσης. Διὰ τοῦτο διατηρεῖ τὸν γενικῶς τετραγώνον χαρακτήρα, ὅχι κατὰ τινὰ προτίμησιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ οὐσιώδους ἐσωτερικοῦ λόγου, ὅτι εἰς τὴν μεγάλην εἰκόνα ὑπάρχει μόνον κατὰ τὴν πλαγίαν αὐτῆς ὄψιν. Τὴν αὐτὴν γνώμην ὑπεστηρίξαμεν ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῶν πολυκλειτείων κεφαλῶν, ἀλλὰ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα τὸ πρᾶγμα βεβαιώνεται δι' ἰσχυροτέρων ἐνδείξεων. Ὁ Ἀποξυόμενος π. χ. τῆς Ἐφέσου ἔχει κρανίον στρογγύλον ὅπισθεν καὶ περιορισμένον, ἀφοῦ τὸ ἄγαλμα ἐφαίνετο πρὸ πάντων ἐκ τῶν ἔμπροσθεν, ἐνῶ ὁ ἔφηβος τῶν Ἀντικυθήρων παρουσιάζει σχῆμα γωνιωδέστερον τῆς κεφαλῆς, ἐπειδὴ ταύτης μᾶλλον προεῖχεν ἡ πλαγία ὄψις³. Καὶ αἱ εἰς

Σημ. 1. Ὅπως ὁ τύπος ἀπαιτεῖ τὸν περιορισμὸν τοῦ μικροῦ Διονύσου εἰς τὸν ἐλάχιστον χώρον, οὕτω ἐπιβάλλει καὶ τὴν ὄψιν τῶν $\frac{3}{4}$ εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν κορμόν. Ἐντεῦθεν αἱ ψυχολογικαὶ παρατηρήσεις, ὅσον λεπταὶ καὶ ἂν εἶναι (Picard *ἔ. ἀ.* 126) περὶ ἀφηρημάδας ἢ ἀπαξιώσεως τοῦ Ἑρμοῦ νὰ δεχθῇ τὸν ταπεινὸν ῥόλον τοῦ παιδαγωγοῦ φαίνονται περιτταί.

Σημ. 2. Ἀναφέρομεν ἐδῶ τὴν γνωστὴν βᾶσιν εἰς σχῆμα ἀστραγάλου τῆς Ὀλυμπίας, ὅπου τὸ στάσιμον πέλμα πρέπει νὰ ἐπάτει κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνῆκῃ εἰς τὸν *talo incessentem* τοῦ Πολυκλείτου (*Olympia*, τόμ. 3ος πίν. 55, 4, 5 σελ. 212) κατὰ τὸν Πλίνιον.

Σημ. 3. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐξηγεῖται καὶ ἡ ὑπερβολικὴ διαπλάτυνσις τοῦ προσώπου τοῦ Ἀποξυόμενου καὶ ἡ ὑποχώρησις τῆς σιαγόνος πρὸς τὰ ὀπίσω, ἡ σχετικῶς μεγάλη. Πλάτυνσιν τοῦ προσώπου καὶ μικρὸν βάθος παρουσιάζει καὶ ἡ παρὰ Hiller von Gärtringen κεφαλὴ τοῦ Ἑλίου ἐκ Ῥόδου, ἐπειδὴ προδῆλως ἐφαίνετο ἐκ τῶν ἔμπροσθεν. Ἰδὲ *Strena Helbigiana*, 99 κέ. (Gräf).

βάθος κινήσεις, τονίζονται ἰσχυρῶς μὲ τὴν ἔντονον κάμψιν τοῦ κορμοῦ καὶ τὴν ἄκρως ἐπιτυχῇ διάθεσιν τῶν χειρῶν. Τὰ δύο κύρια λοξὰ ἐπίπεδα τοῦ κορμοῦ ἀναπτύσσονται οὕτω μεγάλως καὶ ἀποβαίνουν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης εἰκόνης. Τέλος τὸ ὕψος δὲν ἐξαίρει μόνον ἢ μεγίστη ἀνάπτυξις τοῦ περιγράμματος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ἀλλὰ τονίζει εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἢ μεγαλυτέρα ἀνύψωσις τῆς πτέρνης καὶ ἡ ὑπὲρ τὴν ἀριστερὰν κατὰ 3 τοῦλάχιστον ἑκατοστὰ μεγέθυνσις τῆς δεξιᾶς κνήμης. Ἐννοοῦμεν καλῶς, ὅτι τὸ ἀναβαῖνον γόνυ δίδει ἀέρα εἰς τὸ ἀνάστημα.

Οὕτω ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολυκλειτείου τύπου ἔφθασεν ἐπὶ τοῦ ἐφήβου τοῦ Μαραθῶνος τὰ ἀκρότατα ὅρια. Τίποτε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ἐξῆς νέον, χωρὶς νὰ ἀλλοιώσῃ τὸν οὐσιώδη χαρακτήρα τοῦ παλαιοῦ τύπου. Διότι ὁ ἔφηβος τῶν Ἀντικυθήρων μὲ τὴν ἐνεργὸν ἀπομάκρυνσιν τοῦ δεξιοῦ σκέλους καὶ ὁ Ἀποξυόμενος τῆς Βιέννης μὲ τὸ αὐτὸ ἰδίωμα καὶ τὰς προβαλλομένας χεῖρας ἔχουν ἤδη λάβει τὴν πρὸς τὸν λυσιπείον Ἀποξυόμενον ἄγουσαν. Τὸ χάλκινον ἄγαλμα¹ Ἐρωτος ἢ κατ' ἄλλους Ἀγῶνος, τὸ ἀνασυσθὲν ἐκ παραλίας τῆς Τύνιδος, ἂν καὶ εἶναι ἔργον μεταλυσίππειον, ἐπαναλαμβάνει τὸν τύπον τοῦ Κυνίσκου ἄνευ τινὸς σημαντικῆς προόδου. Τὸ ἀνωτέρω ἀπεικονισθὲν (σελ. 160) χάλκινον ἀγαλμάτιον Ἑρμοῦ τοῦ Μουσείου τῆς Βιέννης, ὁμοίως μεταλυσίππειον χρόνων, δὲν παρουσιάζει ἐπίσης τίποτε τὸ νεώτερον. Κατὰ ταῦτα ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος σημαίνει τὸ τελευταῖον ἐπιφανὲς μέλος τῆς σειρᾶς, ἧς ἐξάρχει ὁ Δορυφόρος. Τοῦτο εἶναι σημαντικόν, διότι ἡ ἱστορία τοῦ τύπου, ἐκτεινομένη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' μέχρι μικρὸν περὶ τῶν μέσων τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀποτελεῖ στοιχειῶδες κεφάλαιον τῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς. Ἐπὶ τῶν σχετικῶν ἀγαλμάτων μελετῶμεν καλύτερον τὴν σκέψιν τοῦ καλλιτέχνου ἢ ἐπὶ τῶν ἐνθέου πνοῆς ἔργων τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ ὀρμητικοῦ Σκόπα, βλέπομεν δὲ καθαρώτερα τὰ καλλιτεχνικὰ προβλήματα καὶ τὰς λύσεις αὐτῶν. Πρὸ τοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῆς συμμετρίας τοῦ ὀρθοῦ καὶ τῆς καλλοῦ τοῦ τελείου νεανικοῦ σώματος ἐξαφανίζονται πάντα τὰ ἀντικαλλιτεχνικὰ στοιχεῖα, ὡς θὰ ἦσαν τὰ ἐνδύματα ἢ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῶν εἰκονιζομένων ἢ θέματα σπουδαῖα, διαταρακτικὰ τῆς ὠραίας ἡρέμου εἰκόνης. Τούτων τέλειον παράδειγμα εἶναι ὁ ἡμέτερος ἔφηβος μὲ τὴν «ἡρωϊκὴν» του γυμνότητα. Ἀκόμη εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι εἰκονίζει τὸν Ἑρμῆν, ὁ τύπος ἠθέλεν ἐπιβάλλει τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πτερῶν ἢ τῆς χλαμύδος καὶ θὰ ἐπέτρεπεν ἔτι τὴν ἀπουσίαν τοῦ κηρυκείου, ἐπειδὴ θὰ ἤρκει τὸ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς γνώρισμα ἢ ἡ ἐπὶ τοῦ βᾶθρου μόνον ἐπιγραφὴ. Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ὠραῖον τὸ ἄγαλμα κατὰ τὴν παράστασιν τῆς ἐπιφανείας καὶ τὴν καθέκαστα μορφολογίαν;

Σημ. 1. Πρὸβλ. Ch. Picard, *Sculpture antique*, II, 118 - 119. Springer - Wolters, 1923, 405 εἰκ. 765.

Ἡ πρώτη ἐντύπωσις περὶ ὥραίας ἐργασίας ὅχι μόνον ἀντέχει εἰς τὴν δοκιμασίαν ἀλλὰ καὶ φωτιζομένη ἔκ τῆς παρατηρήσεως ἐνισχύεται ὁλοέν. Πανταχοῦ ἡ ὀργανικὴ ζωὴ ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν δεδομένην περίστασιν ἀπεδόθη μὲ ἀκριβειαν μέχρι τῶν ἐλαχίστων. Ὅλίγα παραδείγματα θὰ πείσουν περὶ τούτου. Τὸ κάτω περίγραμμα τοῦ θώρακος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς μὲ τὴν ἀνάτασιν τῆς χειρὸς ἀπέβη ἐμφανέστερον καὶ ἢ ἐντεῦθεν προελθοῦσα μικρὰ διαφορὰ πρὸς τὸ ἀπέναντι πλευρὸν ἀπεδόθη μὲ διακριτικὴν λεπτότητα. Κατὰ τὴν κάμψιν τοῦ κορμοῦ δὲν ἐλησμονήθη ὁ ὀμφαλός, ὅστις ἐκ τῆς σχετικῆς πιέσεως προσέλαβεν ἐλαφρῶς ἐπίμυκες σχῆμα. Διὰ τὴν ἔντονον πρὸς τὰ ἀριστερὰ κίνησιν μετεκινήθη καὶ τὸ αἰδοῖον ἐκ τῆς κανονικῆς του θέσεως. Ἡ πτέρνα τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ὡς μετέωρος καὶ χαλαρὰ εἰκονίζεται ὀλίγον ὑψηλότερα τῆς ἐτέρας, ἣτις συμπίεζεται καὶ ταπεινοῦται. Ἐπίσης διαφέρουν ἐλάχιστα καὶ ὅσον πρέπει οἱ τένοντες κατὰ τὰ σφυρὰ καὶ τὸ ἀντικνήμιον. Οἱ ὀσφυακοὶ μύες κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν ὡς ἀνατεινόμενοι εἶναι φανερώτεροι. Ὅλοι αὐταὶ αἱ μικραὶ διαφοραὶ ἀποδεικνύουν, πόσον ἐπρόσεξεν ὁ καλλιτέχνης εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν, ἣτις δὲν ἐκδηλώνεται μόνον διὰ τῶν μεγάλων κινήσεων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν μικροτάτων μεταβολῶν εἰς κάθε σημεῖον τῆς ἐπιφανείας.

Ἡ ἔκφρασις τῶν πολλῶν τούτων λεπτομερειῶν, συνοδευομένη μὲ λεπτότητα καὶ εὐαισθησίαν, εἶναι βεβαίως καλλιτεχνικὸν στοιχεῖον ἀξιοσημείωτον. Ἀλλ' ὅπερ ἀναβιβάζει τὸ ἔργον εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον τῆς ἀνωτέρας τέχνης, εἶναι ἡ τολμηρὰ καὶ ἐπιτυχὴς χρῆσις τῶν γνησιωτέρων καλλιτεχνικῶν μέσων. Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι παρὰ τὴν κοινοτέραν φυσικὴν ἀλήθειαν ἡ δεξιὰ κνήμη εἶναι μακροτέρα τῆς ἀριστερᾶς. Ἡ παραβίασις αὕτη τῆς ἀνατομικῆς ἀκριβείας δὲν εἶναι μοναδική. Τὸ κρανίον ὁρώμενον ἐκ τῶν ἄνω παρουσιάζει, ὡς γνωστόν, σχῆμα στενούμενον πρὸς τὸ μέτωπον καὶ ἐξογκούμενον κατὰ τοὺς κροτάφους. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι αἰσθητῶς ἐλλιπὲς κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον, ἂν ἀναβῇ τις ὑψηλότερα καὶ κοιτάξῃ ἄνωθεν τὸ ἄγαλμα ἢ ἂν ὁ ἀναγνώστης ἐνταῦθα προσέξῃ εἰς τὴν εἰκόνα 15. Ἡ ἔξαιρέτως τολμηρὰ συμπίεσις ἢ ἀποκοπὴ μέρους τοῦ κρανίου σημαίνει ἐν τούτοις τὴν ἀρίστην διευκόλυνσιν εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ κλινούσης κεφαλῆς. Ἡ διαπλάτυνσις τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ ὑπερβαίνει σημαντικῶς τὰ φυσικὰ ὅρια, ἀλλ' ὅπως ἐπὶ τοῦ κρανίου δὲν παρατηρεῖται καὶ τούναντίον ἀποδίδει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ εὐτόνου καὶ ἰσχυροῦ σκέλους. Τὴν αὐτὴν ὑπερβολὴν χάριν τῆς ἐκφράσεως παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, πλατυνόμενον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν στρογγυλότερον δεξιόν. Ὑπὲρ τὴν φύσιν ὀγκώνεται ὁ θώραξ ὀπισθεν κατὰ τὴν ὠμοπλάτην. Πῶς θὰ εἰκονίζετο καλύτερον ἢ ζωὴ εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἀναπνοῆς; Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς ἰσχυρᾶς ἐκφράσεως τονίζεται ὁ μέγας ὀρθὸς κοιλιακὸς μῦς καὶ χωρὶς νὰ ἐξαφανίζῃ οὐδεμίαν ἐκ τῶν λεπτομερειῶν προσ-

λαμβάνει σχῆμα μεγάλου τόξου, ὅπερ παραλλήλως πρὸς τὸ ἑκατέρωθεν περίγραμμα ἐξαίρει τὴν εὐκόλον κάμψιν τοῦ νεαροῦ κορμοῦ. Ἐν τέλει δὲν λησμονοῦ-

Εἰκὼν 13.

μεν ἐνταῦθα καὶ τὴν τολμηροτάτην ἀπόκλινσιν τοῦ ἄξονος πρὸς τὰ ἀριστερά, διότι ἀποβλέπει εἰς τὴν ἔντονον ἔκφρασιν καὶ μένει ἀπαρατήρητος, ὥς ἰσορροπουμένη μὲ τὴν ἀντίρροπον κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ἀντικείμενον.

Ὅπως ἐπὶ τῶν μεγάλων ἔργων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς αἱ καμπύλαι ἢ κλίσεις ἐσήμαινον μέσα καὶ ὄχι σκοπούς, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν δυνατῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς αἱ παραβιάσεις τῆς ἀνατομικῆς ἀκριβείας ἢ οἰαيدῆποτε ὑπερβολαὶ δὲν προωρίζοντο δι' ἑαυτὰς ἀλλὰ διὰ τὰ ἀποτελέσματά των. Ἀρχίζουν δὲ

Εἰκὼν 14.

ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὅπως φανερώνουν αἱ διδακτικῶς ἀσύμμετροι κεφαλὰὶ τοῦ τρισωμάτου δαίμονος τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ εἶναι ἀναπόσπαστοι πρὸς πᾶσαν γενναίαν καλλιτεχνικὴν ἐργασίαν. Κατὰ τὸν προχωρημένον Δ' αἰῶνα εἶναι συνηθέσταται. Ὁ πραξιτέλειος ἀναπαυόμενος Σάτυρος ἔχει ἐπίσης τὴν ἀνετον

κνήμην μακροτέραν καὶ ὁ Ἀπόλλων τοῦ Belvedere παρουσιάζει πλείονας ἀνακριθείας. Ὁ Ἑρμῆς τῆς Ὀλυμπίας ὁμοίως δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀσυμμετριῶν¹ καὶ ἡ Καλλίπυγος Ἀφροδίτη τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως ὁρωμένη ἐκ τῶν πλαγίων φαίνεται πῶς θὰ πέσῃ². Ἀλλ' ὅσον διαδεδομένα καὶ ἂν εἶναι τὰ ἐξαιρέτα ταῦτα καλλιτεχνικὰ μέσα, ἡ χρῆσις αὐτῶν ἢ δεξιὰ ἀνήκει μόνον εἰς τοὺς μεγάλους καὶ τολμηροὺς, εἰς τὸ ἐπικίνδυνον δὲ τοῦτο στάδιον ὁ δημιουργὸς τοῦ ἐφήβου ὠρισμένως δὲν ὑπελείφθη.

Τὴν ἐξέτασιν τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ προσώπου θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἰδιαιτέρως, διότι ἔχομεν ἀναντιρρήτως ἐπ' αὐτῆς τὸ κορύφωμα τῆς ἐπιτυχίας. Καὶ μόνη ἂν διετηρεῖτο, θὰ ἤμεθα βέβαιοι, ὅτι κατέχομεν ἀνεκτίμητον κειμήλιον ἐκ τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς. Ὑπὸ τὸν κόσμιον στέφανον τῆς ἀφθόνου κόμης ἀκτινοβολεῖ τὸ νεανικὸν πρόσωπον πλήρες χάριτος καὶ σωροσύνης. **Ὅμμα δὲ ἱμερῶδες ἦν αἰδοῖ συμμιγές** θὰ ἔλεγε καὶ πάλιν ὁ Καλλίστρατος, ὅπως ὅταν περιέγραψε τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως παρόμοιον χάλκινον ἡῖθεον τοῦ Πραξιτέλους³. Πραγματικῶς τὸ ὅλον πρόσωπον εἶναι εἰκὼν τῆς νεανικῆς καλλονῆς, τῆς ἀνεπιτηδεύτου καὶ συγκρατουμένης τόσον ὑπὸ τῆς φύσεως ὅσον καὶ ὑπὸ τῆς ἀγωγῆς. Ἐντεῦθεν αἱ γενικαὶ ἐντυπώσεις τῆς ἐρασμιότητος καὶ αἰδημονύνης, αἵτινες πρὸ πάντων φανερόνται εἰς τὰς πλαγίας ὀψεις, ἐπὶ τῶν πινάκων, διότι τονίζονται διὰ τῆς θαυμασίας κλίσεως τῆς κεφαλῆς. Ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον κατενώπιον κινεῖ μέγας τὸ ἐνδιαφέρον. Διὰ τὴν συνολικὴν ἐντύπωσιν θὰ χρησιμεύσῃ ἡ εἰκὼν 13, ἡ παρέχουσα ὅχι μόνον τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς κεφαλῆς σχετικῶς πρὸς τὸν κορμὸν καὶ τὰς ἀληθινὰς προοπτικὰς διαστάσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔντονον θέλησιν καὶ φρόνησιν τοῦ νεανίου. Θαυμαστὴ εἶναι ἡ μεγάλη διακύμανσις τοῦ μετώπου ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ ἄνω θαλερὸν φύλλωμα τῆς κόμης. Μόνον αἱ ἰσχυραὶ σκιάσεις, αἱ προερχόμεναι ἐκ τοῦ ἀτελοῦς καὶ ἀκαταλλήλου φωτισμοῦ τοῦ Μουσείου, προσδίδουσιν εἰς τὸ πρόσωπον τὸν χαρακτῆρα τῆς ὑπερβολικῆς συνέσεως, ἐγγιζούσης τὴν σκυθρωπότητα. Ὡς βοηθητικὴ διὰ τοῦτο εἰκὼν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ ὑπ' ἀριθ. 14. Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη ἐκ τῶν κάτω καὶ δεξιότερα μὲ κλίσιν ἀκόμη τοῦ φακοῦ σχεδὸν τὴν αὐτὴν μὲ τὴν κλίσιν τῆς κεφαλῆς. Ὅθεν εἶναι μὲν ἡ εἰκὼν ἀπατηλὴ ὥς πρὸς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς ἀλλὰ παρέχει ἐντύπωσιν ἐνδιαφέρουσαν καὶ φωτεινὴν ὥς πρὸς τινὰς λεπτομε-

Σημ. 1. Ἰδὲ τὰς παρατηρήσεις τοῦ γλύπτου Elo παρὰ Fr. Poulsen Delphische Forschungen, 73.

Σημ. 2. Stratz, Darstellung des menschlichen Körpers in der Kunst, σελ. 98.

Σημ. 3. Καλλιστράτου, Ἐκφράσεις, ἀγαλμάτων 11. Εἶναι τόσαι αἱ ὁμοιότητες τοῦ περιγραφομένου ὑπὸ τοῦ ῥητορικοῦ σοφιστοῦ πραξιτελείου ἀγάλματος πρὸς τὸν ἔφηβον τοῦ Μαραθῶνος (ἡῖθεος, γυμνός, διάδημα τῆς κόμης συγκρατοῦν τοὺς βοστρύχους κ.τ.λ.), ὥστε σκέπτομαι, ὅτι ἄλλος τολμηρότερος θὰ προέβαινε εἰς τὴν ταύτισιν.

ρείας. Οὕτω φαίνονται καθαρά ὁ ἄβρὸς εὐτονος λαιμός, τὰ ἐλαφρῶς ἀνοιγόμενα καὶ θαυμασίως ἐσχεδιασμένα χεῖλη, ἡ περιοχὴ τῆς ῥινὸς ἡ παιδικὴ καὶ ἡ διάφορος θέσις τῆς κόρης εἰς ἑκάτερον ὀφθαλμὸν εἰς ἔκφρασιν τοῦ πλήρους περιεργείας βλέμματος ¹. Προσθέτομεν, ὅπερ πάντοτε ἐπὶ τῶν φωτογραφιῶν δὲν εἶναι αἰσθητόν, ὅτι ἡ ἐργασία πανταχοῦ εἶναι ἐπιτυχῆς καὶ ἐγκρατῆς. Δὲν λείπουν αἱ ἀσυμμετρίαι. Τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ στόματος μέχρι τῆς ἀντιστοίχου ὀφρύος εἶναι

Εἰκ. 15. Σχηματισμὸς τοῦ κρανίου τοῦ ἐφήβου, ὁρῶμενος ἐκ τῶν ἄνω.

μικρότερον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς καὶ διαφορετικὴ εἶναι ἡ διαμόρφωσις τῆς μεταξὺ ῥινὸς καὶ παρειᾶς περιοχῆς. Ἀντιθέτως μικροτέρα εἶναι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ῥινὸς μέχρι τοῦ δεξιοῦ ὠτός. Ὡς φαίνεται ὁ καλλιτέχνης ἐπεδίωξε διὰ τοῦ τελευταίου μέτρου νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ὡραίου προσώπου καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς κυρίας ἀπόψεως. Ὡς πρὸς τὸ θεῖον στόλισμα τῆς κόμης

Σημ. 1. Τὴν αὐτὴν διάφορον θέσιν τῶν κορῶν ἔχομεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Ν κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, ἣν ὁ Studnitzka ἀπέδωκεν εἰς Ἀριάδην καὶ ἐπὶ τινων κεφαλῶν τῆς ἐκ Σιδῶνος σαρκοφάγου μετὰ τὴν κυνηγετικὴν σκηνὴν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

ἀφήνομεν τὴν περιγραφὴν εἰς τὰς εἰκόνας, εἰς ἃς πρέπει ὡς πέμπτη νὰ προστεθῇ ἡ ὑπ' ἀριθ. 15 ἐκ τῶν ἄνω εἰλημμένη φωτογραφία. Διότι ἡ καλλονὴ τοῦ συνόλου καὶ ὁ πλοῦτος τῶν διαφορῶν μορφῶν καὶ διευθύνσεων τῶν βοστρυχιδίων εἶναι μυθικός. Ἐν τούτοις εἰς τὸ βάθος τῆς τρικυμιώδους ἐπιφανείας ὑπάρχει ἡ ἡρεμία τοῦ σχήματος, τοῦ ἀφανοῦς σχήματος τῶν περὶ τὴν κορυφὴν συγκεντρικῶν κύκλων. Τοὺς κύκλους τούτους τῶν βοστρύχων τέμνει ὁπωσδήποτε κατὰ μῆκος ἡ αὐλαξ, ἡ ἀξιοῦσα τὴν θέσιν τῆς χωρίστρας, ἀλλὰ καὶ αὕτῃ ἐξαφανίζεται ὀριστικῶς διὰ τῆς βίας τοῦ διαδήματος, προκαλοῦντος ἅμα ὑπὲρ τὸ μέτωπον τὴν διαμόρφωσιν ἐξέχοντος ἰδιαίτερου θυσάνου.

Τοιοῦτον, οἷον εἶναι τὸ ἄγαλμα τοῦ Μαραθῶνος, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὸν ἐνθουσιασμόν πολλῶν κριτικῶν τῆς ἀρχαίας τέχνης, οἵτινες πιστεύουν οὕτω, ὅτι εἰς τὸ νέον εὔρημα ἔχομεν πρωτότυπον ἔργον τοῦ Δ' αἰῶνος. Μεταξὺ τούτων θὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματα δύο ἐπιφανῶν ἀρχαιολόγων, τοῦ κ. Picard καὶ τοῦ κ. Buschor. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ πρῶτος, γνωστὸς διὰ τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν διάθεσιν καὶ ὀλίγον ἐπιρρεπὴς εἰς ἐνθουσιασμούς, εὗρίσκει τοὺς θερμότερους τῶν ἐπαίνων διὰ τὸ νέον ἄγαλμα¹. Ὁ κ. Buschor δεχόμενος τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ ἔργου παρετήρησεν ἐν τούτοις, ὅτι ἡ ἐργασία τῶν χειρῶν δὲν συμφωνεῖ καὶ εἵκασεν, ὅτι καὶ αἱ δύο χεῖρες ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ βραχίονος καὶ κάτω πρέπει νὰ εἶναι συμπληρώσεις μεταγενέστεραι, τοῦ πρωτοτύπου παθόντος δι' ἄγνωστον αἰτίαν βλάβας κατὰ τὰ εἰρημένα ἄκρα. Ὅτι κάποια ὑπερβολικὴ ἀπλότης καὶ ξηρότης ἀκόμη χαρακτηρίζει τὴν ἀριστεράν, ἰδίως κατὰ τὸν πῆχυν καὶ τοὺς δακτύλους, εἶναι βέβαιον. Ἀλλ' ἔνεκα τούτου δὲν νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ σπεύσωμεν. Ἡ ἀπλούστευσις τῆς ἐργασίας δυνατὸν νὰ εἶναι θεληματικὴ, ὥστε ὁ πῆχυς νὰ συμφωνῇ πρὸς τὸν ἐπίτηδες διαπλατυνθέντα, ὡς εἶδομεν, βραχίονα, τὴν δὲ ξυλίνην ξηρότητα τῶν δακτύλων κατὰ σημαντικὸν μέρος πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἀποκοπὴν τῆς ἄνω ἐπιφανείας χάριν τῆς ἀναγκαίας ἰσοπεδώσεως. Τὴν γνώμην περὶ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ ἀγάλματος στηρίζει ἀκλονήτως ἡ ἀριστοτεχνικὴ ἐργασία, τὴν ὁποίαν, ὡς ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω, θαυμάζομεν εἰς πάσας τὰς λεπτομερείας καὶ τὸ σύνολον. Ἀκόμη καὶ ἂν ἐκνικήσῃ ἡ περὶ νεωτέρας ἐπισκευῆς γνώμη τοῦ κ. Buschor, ἐλάχιστα θὰ ζημιωθῇ τὸ κειμήλιον καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἰδέα τῆς πρωτο-

Σημ. 1. Ἰδὲ τὸ ὠραῖον περιεκτικὸν ἄρθρον ἐν *Revue de l'art* τοῦ Νοεμβρίου, 1926, σελ. 241 - 244. « Mais certes, au compte d'un createur inconnu un chef d'oeuvre ». Πρὸς τὸ αὐτοῦ συγγραφέως μικρὰ ἄρθρα ἐν *Revue de l'art*, 1926, Avril, 243 - 4, Juillet, 113 - 6, Acropole, 1926, 40 - 42 καὶ *Revue archéol.*, 1926, 132 - 4.

Ὁραῖον μικρὸν ἄρθρον ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ κ. P. De la Coste - Messelière ὑπὲρ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ ἀγάλματος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν φειδιακὸν ἔφηθον τῆς Πομπηίας, τὸν συγχρόνως εὗρεθέντα, ἐν *Journal des Debats*, 22 Juin, 1926.

τυπίας τοῦ ὑπολοίπου μεγίστου μέρους θὰ ἐνισχυθῇ ἔτι μᾶλλον. Πρὸς τοῦτοις καὶ ἂν ἀκόμη δειχθῇ δι' ἀπροσδοκίτου τινὸς εὐρήματος, ὡς τοῦ συνανήκοντος βάρους μετ' ἐπιγραφῆς, ὅτι τὸ ἔργον ἀνήκει εἰς μεταγενέστερον ἀντιγραφέα νεοαττικόν, οἷος π. χ. εἶναι ὁ ἐκ Μαραθῶνος Ἀπολλώνιος ὁ Ἀρχίου, θὰ καταλήξωμεν καὶ πάλιν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι κατέχομεν αὐτουσίαν τὴν ἀρχαίαν εἰκόνα, εἰς δὲ τὸν νεώτερον τεχνίτην θὰ ἀποδώσωμεν τὸ ὑλικὸν μέρος τῆς ἐργασίας, τὴν μηχανικὴν δηλ. ἀναπαραγωγὴν ἐκ μητρῶν πολλῶν¹, εἰλημμένων ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

. Χρονικῶς παρὰ ταῦτα τὸ ἄγαλμα δὲν καθορίζεται μὲ τὴν περὶ πρωτοτυπίας γνώμην. Διότι ὅχι μόνον κατὰ τὴν πρώτον ἐλληνιστικὴν περίοδον τοῦ Γ' αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸν Β' καὶ τὸν Α' ἔτι αἰῶνα ἔχομεν πρωτότυπον δημιουργικὴν τέχνην. Ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουν λόγοι πείθοντες ὅτι δὲν πρέπει νὰ καταβῶμεν κατωτέρω τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος κατὰ τὴν ἡλικίαν δὲν φαίνεται αἰσθητῶς μεγαλύτερος τοῦ Προσευχομένου τοῦ Βερολίνου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πρώτου ἡ παιδικὴ φύσις εἰκονίζεται κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τρόπον μὲ τὰς ἡλαττωμένας δηλ. διαστάσεις, οὐδεμία δὲ μαλακότης καὶ τρυφερότης τῶν μορφῶν παρατηρεῖται, ὅπως ἐπὶ τοῦ Προσευχομένου, τοῦ ἀποδιδόμενου γενικῶς εἰς τὸν μαθητὴν καὶ υἱὸν τοῦ Λυσίππου Βοήδαν. Καὶ ἐν μικρὸν χαρακτηριστικὸν εἶναι διδακτικόν. Ἡ ἐπίδερμις ἐπὶ τοῦ ὁσχείου τοῦ ἐφήβου πτυχώνεται κάτω ἐλάχιστα, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ Προσευχομένου, κατὰ τὴν κλίσιν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς νὰ προσέχη τὸ δέριμα, ἡ πτύχωσις εἶναι σημαντικὴ. Ἐπίσης διαφέρει ὁ ἔφηβος ἀπὸ τοῦ ἐν Βερολίῳ χαλκοῦ ἀντιγράφου τοῦ Ὑπνου², ἐπὶ τῶν σκελῶν τοῦ ὁποίου βλέπομεν τὰς ἀληθινὰς τρυφερὰς παιδικὰς μορφάς. Ἀναβαίνοντες οὕτω εἰς τὸν Δ' αἰῶνα ἔχομεν ἐν πρώτοις νὰ ὀρίσωμεν, εἰς τίνα ἐκ τῶν ἐπικρατουσῶν γνωστῶν διευθύνσεων ἢ σχολῶν θὰ κατατάξωμεν τὸ ἄγαλμα. Περὶ τοῦ σκοπαδείου κύκλου οὐδεὶς δύναται νὰ γίνη λόγος. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν λυσιπείαν τέχνην τίποτε τὸ σημαντικὸν δὲν συνάπτει τὸν ἔφηβον. Ἡ ἰσχυρὰ ταλάντευσις τοῦ κορμοῦ δυνατόν νὰ εἶναι κοινὸν κτῆμα κατὰ τὸ β' ἡμῖς τοῦ αἰῶνος, ὅπως εἶναι καὶ τὸ πάτημα ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος πέλματος, χαρακτηριστικὸν ἐμφανιζόμενον καὶ ἐπὶ τοῦ μὴ ἀκριβῶς λυσιπείου ἐφήβου τῶν Ἀντικυθήρων. Ἡ κατὰ τὸ μέσον τοῦ μετώπου ὀριζοντία αὐλαξ εἶναι μὲν ἐπὶ τοῦ ἐφήβου ἀνεπτυγμένη ἀλλ' εἶναι πλατεῖα καὶ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν στενὴν καὶ βαθεῖαν πτυχήν τοῦ Ἀποξυομένου. Ἐπίσης δὲν διακόπτεται κατὰ

Σημ. 1. Μέχρις ἐσχάτων ἐπιστεύετο, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐγνώριζον τὰς ἐκ γύψου μήτρας, τὰς ὁποίας μετεχειρίζοντο, ἵνα διαμορφώσουν τὸ κήρινον πρόπλασμα κατ' ὀλίγας μεγάλας ἐπιφανείας καὶ ὅτι δὲν ἐγνώριζον ἢ ἀπέφευγον τὴν χύσιν ἐντὸς μονίμων μητρῶν ἐξ εἰδικοῦ ἄμμου (Formsand). Oester. Jahr. 1904, VII, 154 κ.ε. (Pernice). Τελευταῖον ὅμως, ὡς θὰ γνωσθῇ ἐκ μέρους εἰδικῶν, ἐβεβαιώθη, ὅτι καὶ οἱ παλαιοὶ ἐγνώριζον τὴν αὐτὴν ἀναχύσεως μέθοδον, ὡς οἱ νεώτεροι.

Σημ. 2. Πρὸβλ. Kekule, Gr. Sculptur, 262 καὶ τὴν ὡραίαν ἐργασίαν περὶ τοῦ Ὑπνου ὡς ἔργου τοῦ Λεωχάρους τοῦ H. Schrader, 85ον Wieckelmannspragramm, Hypnos, 1926.

τὴν διεύθυνσιν τῆς ῥινός, ὅπως ἐπὶ τῶν λυσιπείων, ἢ κάτωθεν τῆς αὐλακος προεξοχή τοῦ μετώπου καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ στόματος καὶ τῆς κάτω σιαγόνος, μὴ χωριζομένων ἀπὸ τῆς γειτονίας, εἶναι διαφορετική¹. Ἀλλ' ὅτι ἐν γένει ἀπομακρύνει τὸ ἄγαλμα ἀπὸ τοῦ λυσιπείου τρόπου, τὸ ἴδιον τὸ φέρει πλησίον εἰς τὸν πραγματέλειον κύκλον. Εἶδομεν ἀνωτέρω, πόσον συνήθης εἰς τὸν κύκλον τοῦτον ἦτο ὁ πολυκλείτειος παλαιὸς τύπος, οὗ τελευταῖον μέλος ἀποτελεῖ ὁ ἔφηβος. Βεβαίως ἡσχολήθη καὶ ὁ μέγας Σικυώνιος μὲ τὸν ἴδιον τύπον, ἀλλ' ἵνα οὐσιωδῶς μεταβάλῃ αὐτόν. Τὸ ὥραϊον σχῆμα τῆς σωφροσύνης καὶ χάριτος ἡλλοιώθη καὶ ἀντὶ τούτου ἔχομεν τοὺς νευρώδεις νέους τῆς παλαιστρας μὲ ὀρθίαν πάντοτε τὴν κεφαλὴν νὰ κινοῦνται ἐλευθέρως καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις. Ἐξ ἄλλου τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου στηρίζουν τὴν ἐκ τοῦ τύπου ὑποβαλλομένην ὑπόθεσιν. Τὸ εὐμέγεθες, κάτω στενούμενον, πρόσωπον καὶ ἡ ὅλη ἔκφρασις, ἡ πνευματώδης καὶ μαλακή, εἶναι γνησίως πραγματέλεια, ὁ δὲ σχηματισμὸς τοῦ μετώπου ἐνθυμίζει ζωηρῶς τὸν Ἑρμῆν τῆς Ὀλυμπίας. Ἡ διαφορὰ εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς κόμης καὶ τὴν στενότητα τῆς ῥινός ἄνω πρέπει ἀναντιρρήτως νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ διάφορον ὕλικόν. Ἐπὶ τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ἀνδρου, οὗ τὸ πρωτότυπον ἦτο βεβαίως χάλκινον, διετηρήθη ὁ αὐτὸς λεπτὸς κορμὸς τῆς ῥινός, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ ἀριστουργήματος τῆς Ὀλυμπίας ἡ διαφάνεια τοῦ μαρμάρου ἐπέτρεπε τὴν εἰς πάχος καὶ μέγεθος ἀνάπτυξιν. Θὰ προσθέσωμεν ἀκόμη ὡς συνδετικὸν χαρακτηριστικόν, τὴν παρομοίαν μαλακότητα καὶ ὑγρότητα τοῦ κορμοῦ, ὅπως συμπεραίνομεν αὐτὴν ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἀντιγράφων τοῦ Σαυροκτόνου καὶ τῆς χαλκίνης σμικρύνσεως τῆς Villa Albani².

Ὅτι εὐκόλως καὶ μὲ ἰσχνὰς ἐνδείξεις ἀπεδώκαμεν τὸ ἄγαλμα εἰς τὸν πραγματέλειον κύκλον, δὲν θὰ φανῇ παράδοξον. Τὴν τέχνην τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου γνωρίζομεν σχετικῶς καλύτερον, ἀλλὰ πάντοτε ἀτελῶς — δὲν ἔχομεν χάλκινον πρωτότυπον ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου του — τὸ δὲ χειρότερον ἀγνοοῦμεν ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς τὴν τέχνην πολλῶν ἄλλων συγχρόνων του ἐπιφανῶν ἢ ἀσημοτέρων. Πραξιτέλειον ἄρα σημαίνει ὄνομα τῆς ἀνάγκης, χρήσιμον νὰ περιλάβῃ πολὺ ἢ ὀλίγον ὁμοιάζοντα ἔργα, τὰ ὅποια ἀδυνατοῦμεν νὰ κατατάξωμεν ὑπὸ τὴν παρομοίαν ἐπιγραφὴν τῶν λυσιπείων ἢ σκοπαδείων. Κατὰ ταῦτα δὲν θὰ εἶναι θαῦμα, ἂν τὸ ὀνομασθὲν πραγματέλειον ἄγαλμα τοῦ Μαραθῶνος ἀποδειχθῇ ποτε δι' εὐρημάτων τοῦ μέλλοντος ἔργον τοῦ Λεωχάρους π. χ. ἢ τοῦ Εὐφράνορος ἢ τοῦ Σθέννιδος κ.τ.λ. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ γνώσεις ἡμῶν δὲν ἐπιτρέπουν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ Πραξιτέλους καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ἐξ ὧν πρώτους θὰ μνημονεύσωμεν τὸν πρα-

Σημ. 1. Περὶ τοῦ σχετικοῦ λυσιπείου τρόπου ἰδὲ Strena Helligiana, σελ. 108 (Gräf).

Σημ. 2. Picard, Sculpture, II, 121, εἰκ. 52 (ἀντὶ τοῦ 0,40 τοῦ ὕψους γρ. 0,96).

ξετελίζοντα Βρύαξιν¹ καὶ τοὺς υἱούς, Κηφισόδοτον καὶ Τίμαρχον, οἵτινες ἐργαζόμενοι μὲ τὴν φέρμαν τοῦ πατρὸς αὐτῶν καὶ ὡς Πραξιτέλους υἱεῖς ὑπογραφόμενοι εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν ἐνεωτέρισαν κατὰ πολὺ². Ἀκόμη δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὠρισμένως, ὅτι μᾶλλον πρὸς τὸ τέλος τῆς σταδιοδρομίας τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου πρέπει χρονικῶς νὰ τοποθετηθῇ ὁ ἔφηβος. Τὴν γνώμην θὰ ἰενισχύσῃ μία τελευταία ἔρευνα ἐπὶ τῆς συμμετρίας τοῦ ἀγάλματος ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα ἔργα, ἀρχαιότερα καὶ νεώτερα αὐτοῦ.

Ὡς εἶναι γνωστόν, ἡ κατανόησις τῶν ἀναλογιῶν καὶ τοῦ συστήματος τῆς συμμετρίας τῶν ἀγαλμάτων δὲν εἶναι ὅσον εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα εὐκολος. Διότι εἰς ταῦτα μὲν αἱ διαστάσεις εἶναι καθωρισμέναι καὶ ἀναντίρρητοι, εἰς δὲ τὴν πλαστικὴν τὰ πέρατα τῶν μελῶν δὲν εἶναι πάντοτε σαφῆ καί, ὅταν ὁ ἄξων τοῦ σώματος δὲν εἶναι κατακόρυφος, αἱ διαστάσεις τῶν μελῶν καὶ τοῦ συνόλου εἶναι διτταί, ὡς φαίνονται καὶ ὅπως πράγματι εἶναι. Τὸ ζήτημα περιπλέκεται ἀκόμη μὲ τὰς ἀνισότητας τῶν συγκρινομένων ἔργων, ὡς πρωτοτύπων ἢ ἀντιγράφων, καὶ μὲ τὰς ὑποδεικνυόμενας πλείονας τῆς μιᾶς μονάδας, ὡς εἶναι τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς, τοῦ προσώπου καὶ τὸ μῆκος τοῦ ποδός. Ἐντεῦθεν ἐπεκράτησεν ἀποθάρρυνσις καὶ αἱ περὶ ἀναλογιῶν ἔρευναι δὲν τιμῶνται ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου μεταξὺ τῶν ἀρχαιολόγων³.

Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι, ὅσον φαίνεται, ἀπηλπισμένον. Ὡς πρὸ πολλοῦ ὑπέδειξεν ὁ κριτικώτατος ἀλλ' ἀτυχῶς προώρως ἀποθανὼν Kalkmann διὰ τῆς σπουδαίας ἐργασίας του περὶ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ προσώπου⁴, εἶναι δυνατόν δια προσεκτικῆς καὶ συγκριτικῆς μελέτης πολυαριθμῶν ἔργων νὰ ὑποπτεύσωμεν τοῦλάχιστον τὰς ἀντιλήψεις τῶν παλαιῶν καὶ νὰ σαφηνίσωμεν ἐν μέρει τὴν ἱστορικὴν κατάταξιν. Σήμερον μάλιστα, ὅτε εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐσφαλμένης γνώμης τοῦ Βιτρουβίου (III, 1,65) ἢ τῆς ἐρμηνείας τῆς γνώμης αὐτοῦ, καθ' ἣν τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς μετρεῖται ἀπὸ τῆς σιαγόνης μέχρι τῆς ἀνωτάτης κορυφῆς (*ad summum verticem*), ἥτις διὰ τὴν διάφορον ἀφθονίαν καὶ τὸν σχηματισμὸν τῆς κόμης δὲν παρέχει πάντοτε τὸ αὐτὸ ἀναντίρρητον ὄριον, δυνάμεθα νὰ προχωρή-

Σημ. 1. Picard, *Sculpture*, II, 95 κέ.

Σημ. 2. Ἐν *Jahrbuch*, 1923/24, σελ. 242 κέ. ἡ M. Bieber ἐξετάζει μὲ πᾶσαν εὐρύτητα τὰ εὐρεθέντα λείψανα γλυπτῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τῆς Κῶ, τῶν μνημονευομένων παρὰ Ἡρώδῃ (IV, 1) ὡς ἔργων τῶν υἱῶν τοῦ Πραξιτέλους. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ συγγραφεὺς καταβιβάζει τὴν δρᾶσιν τοῦ Πραξιτέλους μέχρι τοῦ 320 π. Χ. καὶ συγχρονίζει σχεδὸν αὐτὸν μὲ τὸν Λύσιππον.

Σημ. 3. Ὁ L. D. Caskey ἐν *AJA*, 1924, 358, ἀναφερόμενος καὶ εἰς τὰς γνώμας τοῦ Guillaume θεωρεῖ ἀδύνατον π. χ. τὴν ἐξακρίθωσιν τῶν μέτρων τοῦ Δορυφόρου, ἀφοῦ ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μόνον ἀντίγραφα καὶ στεροῦμεθα τὴν σχετικὴν συγγραφὴν τοῦ Πολυκλείτου.

Σημ. 4. August Kalkmann, *Die Proportionen des Gesichtes in der griechischen Kunst*, 53^{ον} Winkelmanns programm, 1893.

σωμεν ἀσφαλέστερον. Ἐὰν πράγματι τὸ μέγεθος ὀρίσωμεν κατὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴν μέθοδον¹, διπλασιάζοντες δηλ. τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς σιαγόνος μέχρι τοῦ κανονικοῦ κέντρου τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν, θὰ ἔχωμεν τότε μονάδα μέτρου ἀκριβέστερον καθωρισμένην καὶ χρησιμωτέραν εἰς τὰς συγκρίσεις. Ἡ τοιαύτη μετρικὴ μονὰς ἐπαναλαμβάνεται εἰς στρογγύλους ἀριθμοὺς ἐπὶ τοῦ ὅλου ὕψους. Ἐπὶ τοῦ ἐφήβου π. χ. μετ' ὕψους τῆς κεφαλῆς 160 χιλιοστὰ (2×80) φθάνομεν μέχρι τῆς ταινίας τῆς κόμης εἰς σημεῖον ὑψούμενον ὑπὲρ τὴν βάσιν 1200 χιλ., ἀριθμόν, ἐν ᾧ τὰ 160 ἐπαναλαμβάνονται ἀκριβῶς 7 1/2 φορὰς². Ἄν ὑπὲρ τὴν ταινίαν μέχρι τῶν ἀνωτάτων τριχῶν ὑπολείπονται 40 χιλ., τοῦτο εἶναι, ὡς λέγομεν, ἄλλος λογαριασμός. Ἐπὶ τοῦ ἐφήβου τῶν Ἀντικυθήρων τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς ἐπαναλαμβάνεται ἀκριβῶς 8 φορὰς (8×240) μετ' περισσεύμα ἐπίσης 40 χιλ., ὅπερ ὁμως εἶναι διὰ τὴν ὀρθίαν στάσιν τῆς κεφαλῆς σχεδὸν ἀνύπαρκτον. Ἐπὶ τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ἀνδρου δὲν ἔχομεν περισσεύμα καὶ τὸ ὅλον ὕψος συνίσταται ἐξ 8 ἀκριβῶς μονάδων (8×250). Ἐπὶ τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ὀλυμπίας εἰς τὸ κανονικὸν ὕψος (8×260) συνάπτονται 57 χιλ. τῆς ἀνωτάτης κόμης, ἐν ᾧ ἐπὶ τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ἀταλάντης (8×234) μόνον 28. Βεβαίως τὰ περισσεύματα ταῦτα, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχουν καθόλου, εἶναι σημαντικὰ διὰ τὸ μέγεθος τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ συνόλου, δὲν ἀναιροῦν ὁμως τὴν ὑπόθεσιν τῆς ῥηθείσης μετρικῆς μονάδος. Τούναντίον προκειμένου περὶ τοῦ πολυσυνθέτου ἔργου τῆς φύσεως, οἷον εἶναι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, καὶ τῶν εἰκόνων αὐτοῦ ὀφείλομεν νὰ περιμένωμεν παρὰ τὴν βασικὴν ἀπλὴν συμμετρίαν καὶ ἄλλους ὑπολογισμούς. *Τὸ γὰρ εἶ παρὰ μικρὸν διὰ πολλῶν ἀριθμῶν ἔφη γίνεσθαι* (: Πολύκλειτος ὁ ἀνδριαντοποιὸς) κατὰ τὴν σημαντικωτάτην μαρτυρίαν Φίλωνος τοῦ Βυζαντίου (Περὶ μηχανικῆς συντάξεως IV, 2). Ἄλλ' ἐὰν δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ εὐρίσκωμεν τοὺς ἀριθμοὺς πάντας, τοῦτο δὲν εἶναι λόγος νὰ δεχθῶμεν αὐτολεξεὶ τὴν γνώμην τοῦ Διοδώρου (I, 98, 7), ὅτι οἱ Ἕλληνες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους, ἐργαζομένους ἐπὶ ἀριθμῶν, ἔκρινον τὴν συμμετρίαν τῶν ἀγαλμάτων μόνον *ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν ὄρασιν φαντασίας*. Βεβαίως ἡ

Σημ. 1. Περὶ τῆς μεθόδου ἰδὲ Stratz, Darstellung d. menschlichen Körpers in der Kunst σελ. 9, ὅπου ὡς ἄνω πέρας ὀρίζεται ἡ εὐθεία ἢ ἐνώνουςα τὰ κέντρα τῶν δύο κορῶν (φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρωπολόγου Seggel). Πρβλ. καὶ σελ. 21 σημ. 2, σελ. 13 εἰκ. 3 ἄνω ἀριστερά.

Σημ. 2. Παρέχομεν ἐνταῦθα τὰ ἐπὶ τοῦ ἐφήβου παρατηρηθέντα μέτρα: τὸ ὅλον ὕψος 1.24, ὕψος προσώπου 120 - 4 χιλ., ὕψος κεφαλῆς 205, μεταξὺ σιαγόνος καὶ μέσου ὀφθαλμῶν 80, ἀπόστασις ἐξωτερικῶν γωνιῶν ὀφθαλμῶν 67, ἐσωτερικῶν 25, ἀπόστασις μαστῶν 170, ὕψος μαστῶν ὑπὲρ τὸν ὀμφαλὸν 170, πλάτος ὠμων (168+168) 336, ἀπὸ τῆς ῥίζης τοῦ αἰδοίου καὶ κάτω 635, μήκος ἀριστεροῦ ποδὸς 195. Μετ' ὅσον τὸ ὕψος κεφαλῆς 205 οὐδεμίαν εὐρίσκομεν ἀπλὴν σχέσιν πρὸς τὸ ὅλον ὕψος, εἴτε τοῦτο ὡς 1,24 ἢ 1,20 ἐκλάδωμεν. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀκαταλληλότητος τῆς τοιαύτης μετρήσεως εἶναι, ὅτι ὁ Bennndorf κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἀποξυομένου (Ephesos I, 181 κέ. 184) μὴ εὐρίσκων ἀπλὴν ἀριθμητικὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ ὕψους 305 τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ὅλου ὕψους 1.91 καταφεύγει εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἂν ὁ νέος ὠρθάνετο θὰ ἔφθανε τὸ ὕψος τῶν 2,00 μ. Ἀλλὰ καὶ οὕτω τὸ ποθούμενον μόνον κατὰ προσέγγισιν ἐπιτυγχάνεται, ὁ δὲ λόγος εἶναι 6 1/2.

ἐντύπωσις ἦτο ὁ ὑπέρτατος ὄρος, ἀλλ' οἱ ἀριθμοὶ ἦσαν ἐν χρήσει καὶ ὑπάρχουν, ὥς θὰ πεισθῇ τις, ἂν μόνον ἐπιχειρήσῃ πολλὰς ἰδιοχείρους μετρήσεις. Ἴδου δὲ πῶς ὁ ἴδιος ἐπείσθην. Κατὰ τὰς μετρήσεις ἐπὶ τῶν μαρμάρων τοῦ Ἑθν. Μουσείου καὶ τινων εὐαρίθμων γυψίνων παρετήρησα, ὅτι, ὁσάκις τὸ ἄγαλμα ἦτο ὀρθιον (Ἑρμῆς Ἀταλάντης, ἔφηβος Ἀντικυθήρων), τὸ ἄκρον τοῦ διαθήτου κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ ὕψους τῆς κεφαλῆς ἔφθανε ἐλάχιστα ὑπεράνω τῆς γραμμῆς τῶν μαστῶν καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἐπανάληψιν μικρὸν ὑπεράνω τοῦ ὀμφαλοῦ, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων μετὰ καμπῆς τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ κλίσεως τῆς κεφαλῆς (Ἑρμῆς Ὀλυμπίας, ἄνδρου, ἔφηβος Μαραθῶνος) τὰ ἀντίστοιχα σημεῖα εὗρισκοντο χαμηλότερα. Ἀκολουθεῖ, ὅτι ἡ διαφορὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν κλίσιν καὶ ὅτι τὰ τρία μέρη εἶναι ἴσα πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ μετροῦνται καθ' ἑαυτά, τὰ δὲ πέρατα δὲν καθορίζονται ἐκ τῆς ἐπανάληψεως τῆς κεφαλῆς εἰς τὸ ὅλον ὕψος. Εἶναι ἄρα φανερόν, ὅτι πάντα ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κανονίζονται ἀπλῶς ἐκ τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἄνευ τῆς βοήθειας τῶν ἀφανῶν ἀριθμῶν.

Οἱ αὐτοὶ συγκεκαλυμμένοι ἀριθμοὶ εἶναι βέβαιοι καὶ ὥς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ προσώπου. Ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος ἐμετρήσαμεν ἀπὸ τῆς σιαγόνος μέχρι τῶν ὑπὲρ τὸ μέτωπον πρώτων τριχῶν 120 χιλιστά. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον ὄριον δὲν εἶναι αὐστηρῶς ὀρισμένον, ὥστε καὶ τὸ ὕψος τῶν 124 χιλιοστῶν νὰ μὴ ἀποκλείεται. Ἐντεῦθεν, ἐνῶ εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ πρόσωπον εἶναι τὸ δέκατον τοῦ ὅλου ὕψους, καθὰ ἀπαιτεῖ ὁ Βιτρούβιος, ἔ. ἀ., ἡ μαθηματικὴ ἀκρίβεια εἶναι ἀνεπίτευκτος καὶ δὲν γνωρίζομεν εἰς τίνα ἐκ τῶν δύο ἀριθμῶν (1,24 ἢ 1,20) ἀντιστοιχεῖ τὸ ὕψος τοῦ προσώπου.

Γενικῶς οἱ κίνδυνοι ἐκ τῆς φυσικῆς ἀοριστίας τῶν μεγεθῶν δὲν εἶναι μεγάλοι καὶ δύνανται νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸ ἐλάχιστον διὰ τῆς χρήσεως συγκριτικοῦ πίνακος. Κατωτέρω, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Kalkmann, παραθέτομεν πίνακα, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται ἐκτὸς μερικῶν ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ μετρηθέντων ἔργων καὶ τινα νεώτερα τοῦ 1893 εὐρήματα, ἐν οἷς καὶ τὸ νέον ἄγαλμα. Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν περιελήφθησαν ὀλίγα ἔργα τοῦ Ε' αἰῶνος, εἰς τὴν δευτέραν ἀγάλματα τοῦ Δ' ἀνεπτυγμένων ὠρίμων νέων καὶ εἰς τὴν τρίτην εἰκόνες μαιρακίων εἰς τὴν ἡλικίαν περιπτου τοῦ ἐφήβου τοῦ Μαραθῶνος. Μετὰ τὴν στήλην τοῦ ὀλικοῦ ὕψους αἱ στήλαι Α, Β, Γ, περιέχουν ἀριθμούς, δηλοῦντας διαστάσεις σχετικὰς μὲ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι τὸ ὀλικὸν ὕψος παντὸς ἀγάλματος = 2000. Ἐκ τούτων ἡ μὲν Α στήλη παρέχει τὰς ἀποστάσεις τῶν ἐξωτερικῶν γωνιῶν τῶν ὀφθαλμῶν, ἡ Β τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς σιαγόνος μέχρι τοῦ μέσου τῶν κορῶν, ὅπερ διπλασιαζόμενον ἀποτελεῖ τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς¹ καὶ ἡ Γ τὸ ὕψος τοῦ προσώπου.

Σημ. 1. Εἰς τὴν Β στήλην ὅπου συνάπτεται +, ἐννοεῖται, ὅτι πρέπει νὰ προστεθοῦν περὶ τὰ 2·3 χιλιοστά. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, διότι ὁ Kalkmann ἐμέτρει μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς γωνίας τῶν ὀφθαλμῶν (ἔ. ἀ. σελ. 17), τὸ δὲ μέσον τῶν κορῶν, μέχρι τοῦ ὁποίου ἡμεῖς ἐμετρήσαμεν, εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά κατὰ 1-2 χιλ. ὑψηλότερον.

	Ὅλικόν ῦψος	A	B	Γ
Δορυφόρος	1.980	100,8	126 +	201,5
Κυνίσκος (= ἄθλητης Westmacott) . . .	1.458	103,2	127,2 +	201,3
Idolino	1.500	111,3	136 +	196
Διαδούμενος Δήλου	1 850	109,1	132,9	180,5
Ἀποξυόμενος Ἐφέσου	1.910	107	123,5	212
Ἑρμῆς Ὀλυμπίας	2.137	104	122	183
Ἑρμῆς Ἀνδρου	2.000	93,5	124	186
Ἐφηβος Ἀντικυθήρων	1 960	101	124	188
Ἑρμῆς Ἀταλάντης	1.900	95	123	200
Ἀπόλλων Belvedere	2.145	96	116,6 +	193
Ἀποξυόμενος Λυσίππου	1.945	88,9	117,2 +	179,9
Σάτυρος οἰνοχόος	1.452	92,3	115 +	180,4
Σάτυρος ὁ «Περιδόητος»	1.710	107,6	128,1 +	190,1
Σταυροκτόνος Λούβρου	1.493	103,8	127,3 +	213
Ἐφηβος Μαραθῶνος	1.240	108	129	200
Προσευχόμενος Βερολίνου	1.266	117	133	198
Σταυροκτόνος Villa Albani	960	130,2	141,7 +	231,2

Ἐὰν δι' εὐκολίαν ἀποβλέψωμεν πρῶτον εἰς τὴν στήλην Β, θὰ ἴδωμεν, ὅτι κατὰ μὲν τὸν Ε' αἰῶνα οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἀδιακρίτως ἡλικίας ἀρκετὰ μεγάλοι, κατὰ δὲ τὸν Δ' αἱ διευθύνσεις διχάζονται, ὥστε ἐπὶ μὲν τῶν νεαρῶν ἀνδρῶν τὰ ὕψη νὰ μειώνωνται φανερώς, ἐπὶ δὲ τῶν μικροτέρων μὲ ἥβην ἄτριχον ἐφήβων, ἐκτὸς τῆς μοναδικῆς περιπτώσεως τοῦ οἰνοχοοῦντος Σατύρου, ὅχι μόνον νὰ διατηροῦνται ἀλλὰ καὶ νὰ τείνουν εἰς αὐξήσιν. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι, ὅτι εἰς μὲν τὰ παραδείγματα τοῦ Ε' αἰῶνος ἡ κεφαλὴ ἐπαναλαμβάνεται περίπου $7\frac{1}{2}$ εἰς τὸ ὅλον ὕψος, εἰς τὸν Δ' ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν $8-8\frac{1}{2}$ καὶ ἐπὶ τῶν ἐφήβων, πλὴν τοῦ αὐτοῦ Σατύρου, $7\frac{1}{2}$. Σχετικῶς πρὸς τοὺς τελευταίους εἰς τὰ τρία παλαιότερα παραδείγματα (Περιδόητος, Σταυροκτόνος, Προσευχόμενος) προστίθεται τώρα ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος, ὥστε νὰ βεβαιώνεται ἡ πρόθεσις τῆς μεγεθύνσεως τῆς κεφαλῆς συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τῆς μικροτέρας ἡλικίας. Τὴν γνώμην ἐνισχύει μεγάλως ὁ χαλκοῦς Σταυροκτόνος τῆς Villa Albani. Ἐπειδὴ οὗτος ἐποιήθη κατ' ἐλευθέραν μίμησιν καὶ σμίκρυνσιν τοῦ πρωτοτύπου εἰς ἐποχὴν νεωτέραν τοῦ Δ' αἰῶ-

νος, εἶναι φυσικόν, ὅτι παρουσιάζει διαστάσεις τῆς κεφαλῆς μεγαλυτέρας καὶ ἔτι μᾶλλον προσεγγιζούσας εἰς τὴν ἀλήθειαν. Πρὸς τὴν αὐτὴν γενικῶς κατεύθυνσιν συμφωνοῦν καὶ τὰ ὕψη τῶν προσώπων τῆς στήλης Γ. Κανονικῶς τὸ πρόσωπον ἐπαναλαμβάνεται δεκάκις εἰς τὸ ὅλον ὕψος κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα, ἐνδεκάκις ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ δεκάκις ἐπὶ τῶν ἐφήβων τοῦ κατόπιν αἰῶνος, ἐννοεῖται χωρὶς νὰ λείπουν μερικαὶ ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνος, ὅχι ἐντελῶς ἄποροι καὶ ἡ σύμφωνος πρὸς τοὺς χρόνους τάσις αὐξομειώσεως. Ἐπίσης τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηροῦμεν καὶ ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν τῆς στήλης Α τῶν δηλούντων τὸ πλάτος τοῦ προσώπου καὶ ἐπομένως σημαντικῶν τοῦ μεγέθους τῆς ὅλης κεφαλῆς.

Οὐχ ἦττον ἡ διαφωνία τοῦ οἰνοχοοῦντος Σατύρου εἶναι κτυπητή. Ἄν καὶ τὸ μικρὸν ὕψος τῆς στήλης Β δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ νὰ μὴ αὐξηθῇ ὑπὲρ τὸ δέον ἡ ἡδὴ πρὸς τὰ ἄνω ὕψηλὴ γενομένη κεφαλὴ (φαινόμενον, ὅπερ ἀκριβῶς παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀπόλλωνος Belvedere) τὸ δὲ μικρὸν πρόσωπον ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς στενενοῦσης αὐτὸ ταινίας, ὑπολείπεται τὸ μικρὸν πλάτος τῆς στήλης Α, ὅπερ ἀποσπᾷ τὸν Σάτυρον ἐκ τῆς τάξεως τῶν συνομηλικῶν καὶ κατατάσσει αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν καὶ πλησιέστατα τοῦ Ἀποξυομένου. Μήπως τὸ μικρὸν τοῦτο πλάτος ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ εἰς τὸ μικρὸν ὕψος τοῦ κατωτέρου ἡμίσεος τῆς κεφαλῆς; Δυνατόν. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε ἐπὶ τοῦ οἰνοχοοῦντος Σατύρου ἔχομεν ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις διάφορον ἀντίληψιν. Τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν ἔνεκα τούτου τὴν πραξιτελείαν καταγωγὴν εἶναι ὑπερβολικόν. Διότι ἄριστα εἶναι δυνατόν, ὁ αὐτὸς καλλιτέχνης νὰ ἔδωκεν εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν διάφορον λύσιν εἰς τὸ ζήτημα. Ὅτι ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι ἡ παλαιότερα τοῦ καλλιτέχνου¹, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ὠρίμων πραξιτελείων ἔργων, τοῦ Σταυροκτόνου καὶ τοῦ «Περιβοήτου»², εἰς ᾧ προστίθεται ἡδὴ ἐμφανῶς ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος. Τὰς αὐξηθείσας τούτων διαστάσεις τονίζει ἔτι μᾶλλον, ὡς εἶναι φυσικόν, ὁ κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ποιηθεὶς Προσενχόμενος.

Ἐν τέλει συγκεφαλαιώνομεν τὰ πορίσματα τῆς γενομένης ἐρεῦνης. Ὡς εἶδομεν, ἡ ἐλαττωματικὴ διατήρησις κατὰ τὴν ἀριστερὰν δὲν ἐπιτρέπει τὸν βέβαιον καθορισμὸν τοῦ εἰκονιζομένου καὶ μόνον περὶ πιθανοτήτων δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἐπροτιμήσαμεν τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Ἑρμοῦ προσβλέποντος μετ' ἐκπλήξεως χελώνην, ἢ ἄλλο τι ἱερὸν εἰς αὐτὸν ζῷον, ἀλλὰ δὲν ἀπεκλείσαμεν τὴν ἐρμηνείαν

Σημ. 1. Τοῦτο καθώρισε δι' ἰσχυρῶν λόγων ὁ Furtwängler ἐν Meisterw. 536. κέ. Ἡ δυσπιστία τοῦ Picard, Sculpture 116 μοῦ φαίνεται ὑπερβολικὴ.

Σημ. 2. Ὁ Wolters ἐκτός ἄλλων ἐν Handbuch, 1923. 339 δὲν νομίζει ἀναγκαῖον νὰ δεχώμεθα τὴν πραξιτελείαν προέλευσιν τοῦ «Περιβοήτου» καὶ ὁ Kalkmann ἔ. ἀ. σελ. 62 δὲν εὐρίσκει συμφώνους πρὸς πραξιτελείαν ἔργα τὰς διαστάσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ταῦτα δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ, ἡ χρονολόγησις εἰς τὸ 6' ἡμῖος τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅπερ ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει, μένει ἀκλόνητος.

τοῦ διακονοῦντος εἰς θυσίας παιδός, ἐνῶ τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀθλητοῦ εὗρομεν δυσκολωτέραν. Ἀντιθέτως ἡ θαυμασία διατήρησις τοῦ πέλματος τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἐβεβαίωσε τὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀγάλματος μετὰ τῆς παραδόξου ἐκ πρώτης ὄψεως ἐλαφρᾶς κλίσεως. Σπουδάσαντες εἶτα τὴν διάθεσιν τῶν μελῶν καὶ τὴν μορφολογίαν αὐτῶν ἤχθημεν εἰς θετικὰ συμπεράσματα. Ὁ ἔφηβος ὠρθώνετο ἐλευθέρως χωρὶς νὰ στηρίζεται οὐδαμοῦ, ἐχειρονόμει δὲ μὲ τὴν δεξιάν, ἣτις τίποτε δὲν ἐκράτει. Ὡς ἐκ πλείστων ἐνδείξεων προκύπτει, τὸ ἄγαλμα προωρῖζετο νὰ φαίνεται ἐκ μιᾶς κυρίως ἔμπροσθεν θέσεως, ἀφ' ἧς ἡ κεφαλὴ παρουσιάζετο εἰς πλαγίαν ὄψιν. Ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ δευτερεύουσαι ἀξιόλογοι εἰκόνες, ἐνῶ αἱ ἀμέσως γειτονεύουσαι πρὸς τὴν κυρίαν εἰκόνα πλευραὶ ἦσαν πραγματικῶς ἀπόψεις ἀνύπαρκτοι καὶ διὰ τῆς ἀρνητικῆς αὐτῶν ιδιότητος συνετέλουν εἰς τὴν ἔξαρσιν καὶ τὸν τονισμὸν τοῦ ὅλου ἔργου. Μελετήσαντες ἔπειτα τὸ ἄγαλμα ὡς πρὸς τὴν ὅλην στάσιν εὗρομεν, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν τελευταίαν ἀνάπτυξιν τοῦ παλαιοῦ πολυκλειτείου τύπου τοῦ Δορυφόρου, τὸν ὁποῖον θὰ ὠνομάζομεν τύπον τῶν πέντε λοξῶν ἐπιπέδων. Ἐδιδάχθημεν οὕτω, ὅτι τῆς λαμπρᾶς σειρᾶς περιφήμων ἔργων ὁ ἔφηβος ἀποτελεῖ τὸ ἀκρότατον ἐπιφανὲς μέλος. Ὅτι τὸ ἔργον εἶναι πρωτότυπον, ἔπεισεν ἡμᾶς ἡ πανταχοῦ ἐκτεινομένη θαυμαστὴ ἀπόδοσις τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, συνδυαζομένη μὲ ἐγκράτειαν καὶ μὲ δεξιότητα εἰς τὴν χρῆσιν τῶν τολμηροτέρων καλλιτεχνικῶν μέσων. Τὸν καλλιτέχνην ἦτο ἀδύνατον νὰ ὀνομάσωμεν, ἀλλὰ μὲ ἱκανὴν ἀσφάλειαν ἀπεδώκαμεν τὸ ἔργον, καθόσον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιτρέπεται, εἰς τὸν πραξιτέλειον κύκλον. Τέλος χρονικῶς δὲν ἀπομακρυνόμεθα πολὺ τῆς ἀληθείας, ἂν ἀποδώσωμεν τὸ ἄγαλμα εἰς τοὺς χρόνους μεταξὺ 340 - 320 π. Χ.

Πιθανὸν μερικὰ ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπερασμάτων νὰ διορθωθῶσιν εἰς τὸ μέλλον. Ἀλλ' ἡ πίστις εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου θὰ μείνῃ σταθερά. Τὴν λάμπριν τοῦ ὠραίου ἐφήβου δὲν εἶναι δυνατόν ἐπὶ πολὺ νὰ ἐπισκιάζῃ τὸ ἐξωτερικὸν μειονέκτημα τῶν μικροτέρων διαστάσεων, ὡς καὶ ἡ παροδικὴ δυσχέρεια τοῦ ἀκαταλλήλου φωτισμοῦ. Καὶ τότε τὸ ἄγαλμα τοῦ Μαραθῶνος δύναται νὰ ὑπομείνῃ ἀμείωτον οἰανδήποτε σύγκρισιν. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ αὐτὴ θάλασσα τοῦ ἐνδόξου τόπου μᾶς ἐπιφυλάσῃ πολλὰς ὁμοίας ἐκπλήξεις, τὸ ἄγαλμα θὰ διατηρήσῃ τὴν πρώτην αἵγλην. Διότι φέρει τὴν γνησίαν καλλιτεχνικὴν σφραγίδα καί, ὡς ὅλα τὰ ἀριστουργήματα, εἶναι μοναδικόν.

ΠΡΟΣΤΟΜΙΑΙΟΝ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αἱ κάτωθι δημοσιευόμεναι ὑπ' ἀριθμ. 1, 2, 3 καὶ 4 εἰκόνες παρέχουσι τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις, δι' ὧν κοσμοῦνται αἱ τέσσαρες κατακόρυφοι παρειαὶ κυβικοῦ μαρμαρίνου **προστομίου** (στομίου φρέατος) εὐγενῶς παραχωρηθέντος μοι πρὸς δημοσίευσιν παρὰ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Στεφάνου Ξανθουδίδου.

Εἰκ. 1. Σταυρός μετὰ φύλλων.

Τὸ γλυπτὸν ἀπόκειται ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου προέρχεται δ' ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: μῆκος 0.83, πλάτος 0.82, ὕψος 0.615, ἡ δὲ διάμετρος τῆς κοιλότητος τοῦ φρέατος 0.56. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας εὑρεται περιθώριον πλάτους 0.10 ὑψούμενον κατὰ 0.02 ὑπὲρ τὴν λοιπὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λίθου. Ὅσαι γομφώσεως ἐπὶ δύο ἀπέναντι πλευρῶν τῆς ἄνω ἐπιφανείας εὑρισκόμεναι φέρουσαι δὲ καὶ ζωηρὰ ἔχνη σκωρίας ὑπο-

δηλοῦσι τὴν ὑπεράνω ὑπαρξιν σιδηροῦ ἀνυψωτηρίου τῶν κάδων βαρούλκου. Τὴν χρῆσιν τοῦ λίθου ὡς προστομίου μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐκ τῶν σχοινίων χαρακτηριστικὴ φθορὰ τοῦ μαρμάρου κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν χεῖλος τοῦ κύκλου.

Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ κύβου (εἰκ. 1) εἰκονίζεται ἀγκυρωτὸς σταυρὸς ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ ὁποῖου ἐκφύονται ἐκατέρωθεν δύο μεγάλα φύλλα ἐν ᾧ μεταξὺ τῶν κεραιῶν ὑπάρχουσι κάτω καὶ ἄνω τρίφυλλα. Ἡ ὅλη παράστασις περιβάλλεται ὑπὸ πλαισίου πλάτους 0.10.

Ἐπὶ τῆς δευτέρας πλευρᾶς (εἰκ. 2) εἰκονίζονται κατὰ κρόταφον δύο ἀντιμέτωποι λέοντες ἔχοντες κοινὴν τὴν κεφαλὴν βλέπουσαν κατ' ἐνώπιον. Μεταξὺ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν των καὶ κάτωθεν ἀκριβῶς τῆς κεφαλῆς των εἰκονίζεται πιθανῶς περιρραντήριον βαῖνον ἐπὶ καρδιοσχῆμον φύλλον ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἐκφύονται μακροὶ μίσχοι καμπτόμενοι διαγωνίως πρὸς τὰ ἄνω καὶ καταλήγοντες κατὰ τὰς γωνίας εἰς δέσμην 3 ἢ 5 φύλλων. Ἡ χαιτή τῶν λεόντων εἶναι δεδηλωμένη διὰ

παραλλήλων κυματοειδῶν χαράξεων, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ πλευραὶ των. Οἱ λέοντες δὲν εἶναι ἐνταῦθα πλαστικῶς δεδηλωμένοι ἀλλὰ ἐλαφρῶς ἔκτυποι καὶ γεωμετρικῶς ἐν ἐνὶ ἐπιπέδῳ ἀποδομένοι, κατὰ διακοσμητικὴν ὅλως τεχνοτροπίαν.

Ἐπὶ τῆς ἀπέναντι τῆς εἰκό-
νος 2 πλευρᾶς εἰκονίζεται ἐντὸς
περιθωρίου ἐν καὶ μόνον ζῷον
(εἰκ. 3) ἔχον κορμὸν μὲν καὶ ὀπί-
σθια ἄκρα λέοντος, κεφαλὴν δὲ
καὶ ἐμπρόσθια ἄκρα πτηνοῦ κα-
θὼς καὶ πτέρυγας· πρόκειται λοι-
πὸν ἐνταῦθα περὶ τῆς μικτῆς
παραστάσεως γρυπὸς καὶ λέον-
τος (γρυπολέοντος) ἣτις τόσον
συχνὰ ἀπαντᾷ εἰς τὴν βυζαντι-
νὴν τέχνην. Ἡ τεχνοτροπία καὶ
τῆς πλευρᾶς ταύτης εἶναι ἡ αὐτὴ
καὶ ἡ τῆς προηγουμένης ἥτοι ἡ ἐπιπεδόμορφος. Κατὰ διακοσμητικὴν δ' ὅλως

Εἰκ. 2. Λέοντες.

Εἰκ. 3. Γρυπολέον.

ἄδειαν τὰ μὲν πτίλα τοῦ λαι-
μοῦ ἀπεδόθησαν διὰ ρόμβων,
αἱ δὲ πλευραὶ διὰ παραλλή-
λων χαράξεων, καὶ οἱ μύες τῶν
μηρῶν διὰ καρδιοσχῆμων σχη-
μάτων.

Τέλος ἐπὶ τῆς τετάρτης
πλευρᾶς εἰκονίζεται συνθετω-
τέρα τις παράστασις κυνηγίου
(εἰκ. 4). Δύο ἄνδρες μακρόλαι-
μοι ἐνδεδυμένοι βραχεῖς χιτῶ-
νας μετὰ διακόσμων παρυφῶν
καὶ περιπόδια καλύπτοντα καὶ
τοὺς μηροὺς κατὰ τὸν τύπον
τῶν εὐζωνικῶν «καλτσῶν» φέ-
ροντες δὲ καὶ ὑποδήματα δερ-

μάτινα προσαρμοζόμενα ἐπὶ τῶν ποδῶν δι' ἱμάντων εἰκονίζονται κατὰ κρόταφον,
ὁ μὲν βλέπων πρὸς τ' ἀριστερά, ὁ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος κρατεῖ

ἀσπίδα τριγωνικὴν καὶ δόρυ ἐπιτίθεται δὲ κατὰ ζώου (λύκου;), ὁ δὲ δεξιὸς τοξεύει πρὸς τὰ δεξιὰ. Δύο δένδρα εἰκονιζόμενα ἑκατέρωθεν μεταξὺ τῶν κυνηγῶν καὶ τῶν ζώων ὑποδηλοῦσι ὅτι ἡ σκηνὴ λαμβάνει χώραν ἐντὸς δάσους.

Ὡς πᾶσαι αἱ λοιπαὶ πλευραὶ οὕτω καὶ ἡ τελευταία αὕτη ἐξετελέσθη κατὰ τὸν αὐτὸν ἀφελῇ διακοσμητικὸν τρόπον, ὅστις ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως ὑπὸ τῆς

Εἰκ. 4. Σκηνὴ κυνηγίου.

λαϊκῆς τέχνης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐν ᾧ ἡ μνημειώδης γλυπτικὴ λεπτο-
λογοῦσα περισσότερον προτιμᾷ τὰ λοξὰ ἐπίπεδα καὶ τὰς σοφῶς πλεκομένας γραμ-
μάς. Ὅμοιον πρὸς τὸ ἡμέτερον λαϊκῆς τέχνης ἀνάγλυφον εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ
Traquair δημοσιευθὲν ἐκ Πλάτσας τῆς Μάνης¹ ἀνάγλυφον ἐπὶ κιονοκράνου, τὸ
παριστῶν κυνήγιον ἄρκτου².

¹ British School Annual 1908 - 9 σελ. 203.

² Ὁμοίότης τεχνοτροπίας ὑπάρχει ἐν τινὶ μέτρῳ καὶ πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Γεράνας καὶ τοῦ Πυγ-

Προστομαῖα τετράγωνα ἢ κυκλωτερῇ βυζαντινῶν χρόνων (7^{ου} μέχρι 10^{ου} αἰῶνος) ἀφθονοῦσι κυρίως ἐν Ἰταλίᾳ¹ ἰδίᾳ δ' ἐν Βενετίᾳ· εὗρέθησαν ὁμῶς καί τινα ἐν Ἀγγλίᾳ². Ἐν Ἑλλάδι τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον εἶναι τὸ πρῶτον εὗρισκόμενον, καθόσον τοῦλάχιστον γνωρίζω.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τοῦ προστομαίου, αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκ τῶν παρεχομένων στοιχείων νὰ καθορισθῇ ἀσφαλῶς, κυμαίνεται ὁμῶς πάντως μεταξὺ τοῦ 12^{ου} καὶ τοῦ 13^{ου} μ. Χ. αἰῶνος. Πιθανῶς τὸ ἐξ Ἡρακλείου προστομαῖον νὰ ἐξετελέσθῃ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν ἐνετῶν ὑπὸ βυζαντινοῦ τεχνίτου μιμηθέντος καθ' ὑπόδειξιν τὰ ἐνετικὰ προστομαῖα.

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

μαίου τὸ ἐν τῷ Βυζαντ. Μουσείῳ Ἀθηνῶν νῦν ἀποκειμένῳ, οὗτινος εἰκόνα ὄρα παρὰ *Bréhier* Nouv. Arch. des Missions Scientif. Nouv. Ser. Πίν. VIII εἰκ. 15.

¹ *Cattaneo* L'architecture en Italie Venise 1890 εἰκ. 154, 155, 160 (Βενετίας), εἰκ. 85 καὶ 97 (Ρώμης).

² *Rivoira* Le origin idella architettura lombarda Milano 1908 εἰκῶν 423 (Canterbury), εἰκῶν 532 (Winchester).

ΦΡΑΓΚΙΚΗ ΣΦΡΑΓΙΣ ΕΚ ΔΑΦΝΙΟΥ

Κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1926 γενομένας ἐργασίας στερεώσεως τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς ἀναστηλώσεως Μιχ. Ἀγγελικῇ ἐντὸς τῶν χωμάτων τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς καὶ παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ Καθολικοῦ μεταλλικὴ σφραγὶς διαμέτρου 0.033. Ἡ σφραγίς, ἥς φωτογραφίαν τοῦ θετικοῦ ἐκμαγείου παρέχει ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν, φέρει ἐν τῷ μέσῳ τὴν παράστασιν χειρὸς ἐξερχο-

Εἰκ. 1. Σφραγὶς Δαφνίου.

μένης ἐκ πλατείας χειρίδος (φαρδομάνικο) κρατούσης δὲ ράβδον καταλήγουσαν, ὡς πολλὰι ποιμενικαί, εἰς ἐλικοειδῇ λαβήν. Πρὸ τῆς χειρὸς εἰκονίζονται ὁ εἰς ὑπὸ τὸν ἄλλον δύο ἀστέρες. Ἡ περιγραφεῖσα παράστασις περιβάλλεται ὑπὸ λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἐχούσης ὧδε:

+ C. S' ABBATIS D. FIRMITATE

Καὶ τὸ μὲν ἀρχικὸν C εἶναι βεβαίως σύντμησις τοῦ c(um), ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐν τέλει ἀφαιρετικὴ firmitate, τὸ δὲ δεύτερον γράμμα S' πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ ἀναγνωσθῇ s(ancti). Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρὸ τοῦ firmitate D. τοῦτο εἶναι βεβαίως συνήθως συντομογραφία τοῦ domini, ἀλλ' εἶναι πιθανώτερον ἐνταῦθα νὰ θεωρηθῇ ὡς σύντμησις τοῦ D(alphini) ἢ D(alphineti), δεδομένου ὅτι ἐπὶ φραγκοκρατίας τὸ Δαφνὶ ἐκαλεῖτο Dalphinum ἢ Dalphinetum¹.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιγραφὴ ἀναγινώσκεται οὕτω:

+ Cum sancti abbatis Dalphini firmitate ἦτοι

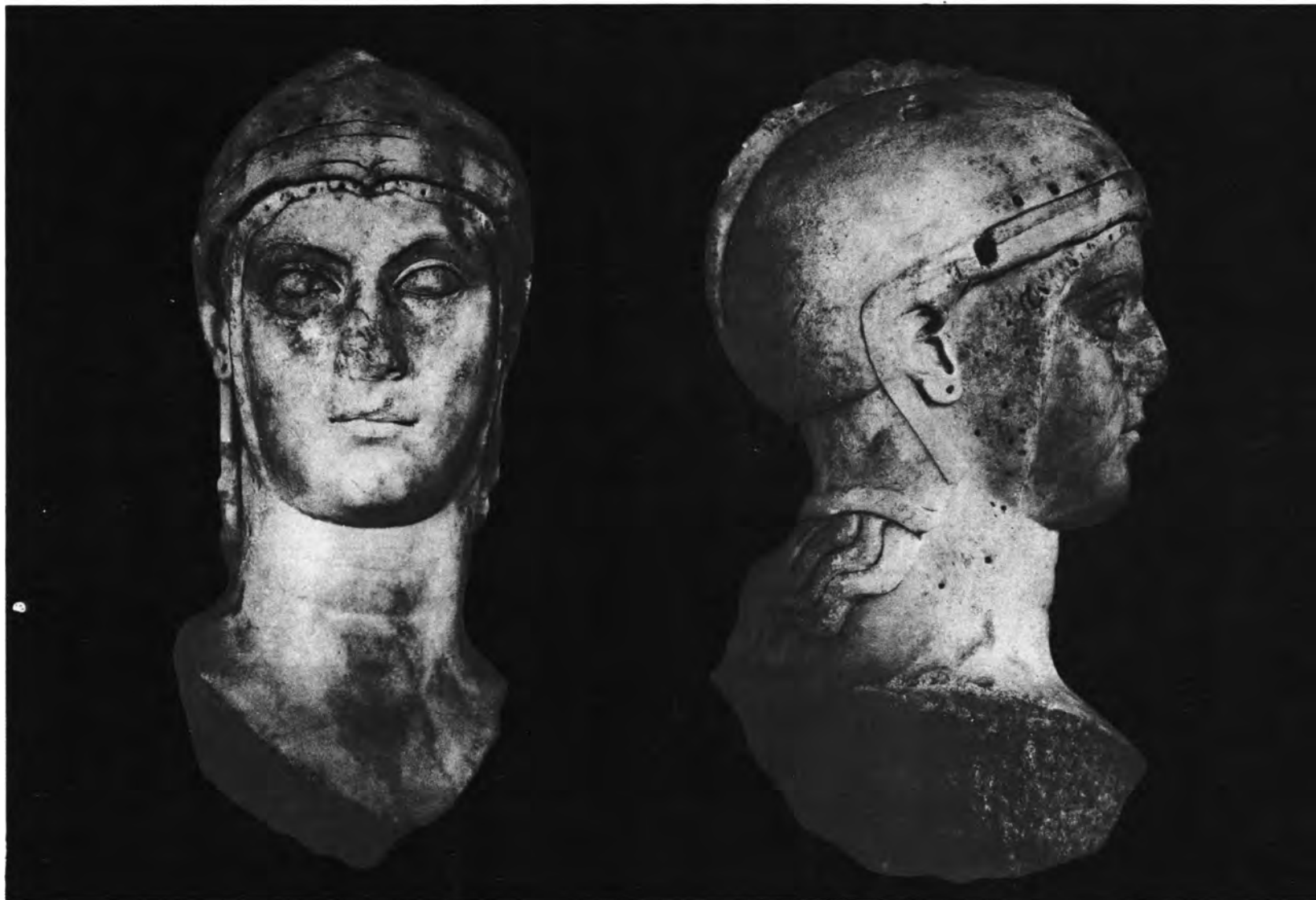
+ Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ἁγίου ἡγουμένου Δαφνίου.

Πρόκειται λοιπὸν ἀναντιρρήτως περὶ τῆς βούλλας ἐνὸς ἐκ τῶν Φράγκων ἡγουμένων τῆς Μονῆς Δαφνίου (XIII ~ XV αἰῶνος) ἄγνωστον ὅμως τίνοσ², ἀφ' οὗ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δὲν μνημονεύεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σφραγίδος.

A. K. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Ὅρα τὰς παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματος τοῦ Δαφνίου ἐπὶ Φραγκοκρατίας παρὰ G. Millet, Le monastère de Daphni σελ. 27 σημ. 1.

² Ὄνόματα Φράγκων ἡγουμένων τ.ῆς Μ. Δαφνίου ὄρα παρὰ Millet ἔ. ἀ. σελ. 41.

Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς Θεσσαλονίκης.

Ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος.

Ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος.

Ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος.

Ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

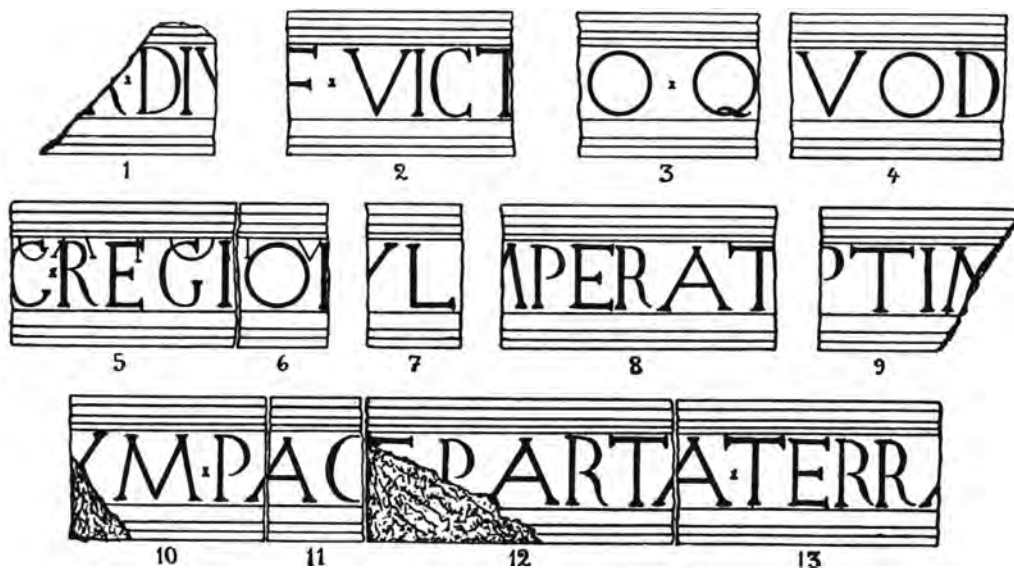
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΟΥ 1922-25

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΕΚ ΤΗΣ 8^{ΗΣ} ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1922-25

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ

Εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολ. Δελτίου 1920-1 σελ. 172 ὑπέδειξα δι' ὀλίγων τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξετασθῇ, ὡς ἀρμόζει, ἡ σημαντικὴ ἐπιγραφή τοῦ Αὐγούστου, ἣν εὗρεν ὁ κ. Φιλαδελ-

προσπάθειαν μεγαλυτέραν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τὸ ἀκέραιον ἡ ἱστορικὴ ἐπιγραφή. Ἀλλ' ὅμως οὔτε τότε οὔτε κατόπιν ἡυκαίρησα. Δι' αὐτὸ ἀποφεύγων νέαν ἀναβολὴν περιορίζομαι νὰ ἐκθέσω ἐδῶ, ὅτι ἐκ τῶν ἤδη γνωστῶν λίθων ἡδυνήθην νὰ ἐννοήσω.

Εἰκ. 1. Ἐκ τῆς ἀφιερώσεως τοῦ Αὐγούστου.

φεὺς παρὰ τὴν Νικόπολιν¹. Πρὸς τοῦτο τὸ θέρος τοῦ 1922 ἐξήτασα καὶ πάλιν τοὺς λίθους, εἰς τοὺς ὁποίους προσέθεσα τέσσαρας ἄλλους (τοὺς ὑπ' ἀριθ. 1, 4, 7 καὶ 13 τῆς εἰκόνης) μετὰ τὴν βοήθειαν ὀλίγων ἐργατῶν, οὓς φιλικῶς παρεχώρησεν ὁ αὐτὸς ἀνασκαφεὺς τῆς Νικοπόλεως. Τοῦτο κατωρθώθη μετὰ ἐργασίαν ὀλίγων μόνον ὥρων, ἡ δὲ σχετικὴ ἐπιτυχία καὶ οἱ ἀκίνητοι λιθοσώροι ὑπεδείκνυνον ἐπιμόνως ὅτι με-

Εἰς 13 τὸ ὅλον ἀνέρχονται οἱ ἐπὶ τοῦ παρόντος διαθέσιμοι λίθοι (εἰκ. 1)¹. Οὗτοι κατάκεινται πάντες μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀναμῖξ κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς μεγάλου κρηπιδώματος, ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολάν, οὗ τὸ μὲν μῆκος εἶναι 62, τὸ δὲ πλάτος 45 μ. Οἱ λίθοι ἔχουν ὅλοι ὠρισμένον ὕψος, 0,61, καὶ κοσμοῦνται κάτω καὶ ἄνω μετὰ διάφορον σειρὰν κυματίων

¹ Ἡ εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1913, σελ. 85-91, δημοσίευσις τοῦ εὗρηματος εἶναι τόσον ἀνακριδής καὶ ἀντεπιστημονικὴ, ὥστε περιτετεῖται οἰοσδὴποτε περὶ αὐτῆς λόγος.

¹ Ἡ εἰκὼν κατηρτίσθη σύμφωνα πρὸς τὰς μετρήσεις καὶ τὰ πρὸ τῶν λίθων σχεδιάσματά μου. Ταῦτα δὲν ὑστεροῦν ὡς πρὸς τὴν ἀναγκαίαν ἀκριβείαν ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἀποδίδουν τὴν ἐξαιρετικὴν λεπτότητα τῶν ἀρχαίων χαραγμάτων.

καὶ ταινιών. Πλὴν τούτου ἐνῶ ἡ κάτω στολισμένη ἐπιφάνεια ἔχει ὕψος 0,16, ἡ ἄνω μετρεῖ μόνον 0,15. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφὴ εἶχε χαραχθῇ ἐπὶ ζώνης ὁμοίων λίθων, διηκούσης καθ' ὅλην τὴν νοτίαν μακρὰν πλευράν. Τῆς ζώνης ταύτης, ἣς ἡ θέσις τόσον μόνον εἶναι γνωστὴ, ὅτι τοῦλάχιστον ἦτο ὑπὲρ τὰς 4 διατηρουμένας σειρὰς λίθων, δὲν κατελάμβανεν ἡ ἐπιγραφὴ ὅλην τὴν ἔκτασιν. Διότι κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς πλευρᾶς παρετήρησα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δύο ἀγράφους λίθους τοῦ αὐτοῦ σχήματος, ἡ δὲ ἀριθμητικὴ σειρὰ τῶν ἐνεπιγράφων δὲν ἀνταποκρίνεται μόνον πρὸς τὴν πιθανὴν ἀναπαράστασιν τοῦ χειμένου, ἀλλὰ περὶ τοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀπόστασιν, εἰς ἣν εὐρίσκεται ἕκαστος τούτων ἀπὸ τῆς ΝΔ γωνίας. Οὕτω π. χ. οἱ λίθοι 1 καὶ 2 κατὰκινεῖται εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας, οἱ 10, 11, 12 καὶ 13 εἰς ἀπόστασιν 25 - 28 μ., ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀναλόγως οἱ λοιποί. Ἐκ τούτων ἐξάγομεν: 1) ὅτι οἱ λίθοι μετὰ τὴν κατάπτωσιν δὲν ἀπεμακρύνθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν θέσεως (ἐκτὸς ἴσως μᾶς περιπτώσεως), 2) ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἤρχιζε μετὰ κενὸν 6 - 8 μ. καὶ 3) ὅτι, ἂν ὡς εἶναι λογικόν ὁ χαρακτὴς ἀπέβλεψεν εἰς τὴν συμμετρίαν, τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ὅλης ἐπιγραφῆς πρέπει εἰς τὸ μέλλον νὰ ἀναζητηθῇ πρὸς τὰ δεξιὰ μετὰ τὸν λίθον 13.

Ἐπὶ τῆς εἰκόνος φαίνεται, ὅτι μερικοὶ ἐκ τῶν λίθων συνεσχετίσθησαν, ὥς π. χ. οἱ λίθοι 5 καὶ 6 ὥς καὶ 10 - 13. Διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν σχετικῶν μέσων ἢ συναρμογῇ ἔγινε μόνον γραφικῶς, σύμφωνα μὲ τὰς ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις τῆς γειτονίας τῶν ὀγκολίθων, τῆς φορᾶς τῶν χαρακτῆρων καὶ τοῦ περιεχομένου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνῆψα τὸ 1921 τοὺς 3 λίθους, 10, 11 καὶ 12, καὶ ἀνέγνωσα τὴν σημαντικὴν φράσιν *pace partha*. Τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ λίθου 12 μόνον ὥς Ε ἦτο δυνατόν νὰ συμπληρωθῇ. Ἦτο φανερόν ἐκ τούτων, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἀναμενομένης εἰς τὸν τόπον ἀφιέρωστος τοῦ Αὐγούστου, ὅστις μετὰ τὴν νίκην τοῦ Ἀκτίου διεκήρυξεν ἀρκετὰ πομπωδῶς τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην παγκοσμίαν εἰρήνην. Ἡ φράσις ἐπεβεβαιώθη τὸ 1922, ὅτε ἀνατραπέντος τοῦ γειτονικοῦ λίθου ἀνεγνώσθη ἐπ' αὐτοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ Α καὶ τὸ προσδοκώμενον *terra*. Εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι ἐπ' ἄλλων λίθων θὰ ἔχωμεν τὸ φυσικὸν συμπλήρωμα: *marique*.

Τὸ ἄλλο συγκρότημα, 5 + 6, ἐπετεύχθη κατὰ περιέργον ἀληθῶς τρόπον. Δὲν σημαίνει πολὺ, ὅτι οἱ λίθοι εὐρέθησαν ἐγγύτατα ἀλλήλων, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον ἐπιγραφῆς παλαιότερας, ἀποξοθεύσεως, συνάπτει ἀναμφισβητήτως τοὺς δύο

λίθους. Ἐπὶ τοῦ πρώτου ἀναγινώσκονται ἀσφαλῶς *GAIO*, ἂν καὶ διατηροῦνται μόνον τὰ κατώτερα ἡμίση τῶν χαρακτῆρων, ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου *IV*, ὅπερ περαιτέρω πρέπει νὰ συμπληρωθῇ εἰς *IVLIO*. Εἶχεν ἄρα προηγηθῇ ἐπὶ τῆς ζώνης διάφορος ἀφιέρωσις, καθ' ἣν τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ ἐφέρετο κατ' ἀφαιρετικὴν πτώσιν. Ἄλλ' ἡ πρώτη αὕτη ἀφιέρωσις δι' ἄγνωστον λόγον ἀπήρσεν. Παρηγγέλθη ἄλλη διατύπωσις, τὰ γράμματα ἔγιναν μεγάλα, ἐτάχθησαν εἰς μίαν σειρὰν καὶ τότε πρῶτον ἐχαράχθησαν αἱ διακοσμητικαὶ ταινίαι. Τὸ φαινόμενον εἶναι ἄξιον προσοχῆς. Διότι εἰς μέλλουσαν προσετικὴν ἐξέτασιν ὅλων τῶν λίθων πιθανὸν νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ἡ ἀποκρουσθεῖσα διατύπωσις. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἵμεθα βέβαιοι, ὅτι οἱ λίθοι 5 καὶ 6 συνανήκουν καὶ ὅτι μετὰ λέξιν λήγουσαν εἰς *C* πρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν: *region*...

Ἐπίσης συνανήκουν οἱ λίθοι 3 καὶ 4 διὰ τὸ *quod*, ἂν καὶ κατὰ παραδρομὴν ἐτέθησαν ἐπὶ τῆς εἰκόνος χωριστά. Μεταξὺ τοῦ 1^{ου} καὶ τοῦ 2^{ου} λείπει εἰς μόνον λίθος περιέχων τὸ πρὸς δεξιὰ ὑπόλοιπον τοῦ *V*, τὸ *I* καὶ τὴν κάθετον κεραίαν τοῦ *F*. Διότι εἶναι φανερόν καὶ μόνον ἐκ τοῦ πρώτου λίθου, ὅπου ἔχομεν λέξιν τελειώνουσαν εἰς *R*, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ νικητοῦ τοῦ Ἀκτίου.

Κατὰ ταῦτα προτείνωμεν τὴν ἀκόλουθον συμπλήρωσιν τῆς ἐπιγραφῆς:

*Gaius Iulius Caesa[r] Div[i] f., vict[or], Apollini Actio, quod [fecit hui]c, region[is ul]tiori, i]mperat[ori o]ptim[o, templ]um, pace parta terra [marique...]*¹ Ἦτο: Γάιος Ἰούλιος Καῖσαρ, θεοῦ υἱός, νικῆσας, Ἀπόλλωνι Ἀκτίῳ ὅπερ κατεσκεύασεν αὐτῷ, τῆς χώρας τιμωρῷ, στρατηγῷ ἀρίστῳ, ἱερὸν, εἰρήνης γενομένης κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν...

Apollini Actio. Ἄν καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ μόνον τὸ τελευταῖον γράμμα διετηρήθη ἐπὶ τοῦ λίθου 3, ὅμως ἡ συμπλήρωσις εἶναι ἱκανῶς βεβαία. Διότι εἶναι ἀδύνατον ὁ θεός, εἰς ὃν ἀφιερώνεται τὸ ἱερὸν, νὰ μὴ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν κατωτέρω ἀναφερόμενον *regionis ultorem*, ὅστις πρέπει συγχρόνως νὰ εἶναι καὶ *optimus imperator* τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Τίς δὲ ἀγνοεῖ, ὅτι ὁ Αὐγούστος ἐκ λόγων πρωτίστως πολιτικῆς προνοίας ἀπέδωκε τὴν νίκην του

¹ Μίαν ἄλλην συμπλήρωσιν τῆς ἐπιγραφῆς κατεχώρισα εἰς τὴν *Chronique* τοῦ BCH, 1922, p. 515 τὴν ὁποίαν τώρα ἀνακαλῶ ὡς πολὺπλοκον. — Ὡς πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἀπλουστεράν συμπλήρωσιν ἀμφιβάλλω μόνον ὡς πρὸς τὸ *ul[tor]*. Διότι ἐπὶ τοῦ λίθου 7 ἂν καὶ ὑπάρχει χώρος οὐδὲν φαίνεται ἴχνος τοῦ *T*. Προσθέτω ὅτι ἀντὶ τοῦ *huic* εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρχε *hic* = ἐνταῦθα.

εἰς τὸν θεὸν τοῦ Ἀκτίου. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀσπίδος τοῦ Αἰνείου, ὅπου πλὴν ἄλλων παριστάνεται ἀναχρονιστικῶς ἡ περιφήμος ναυμαχία, ὁ Βιργίλιος ῥητικῶς ἀποδίδει εἰς τὸν αὐτὸν θεὸν τὴν νίκην κατὰ τῶν βαρβάρων, ἐνῶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀντίπαλοι φυσικὰ ἀποσιωπῶνται.

Aen. VIII, 704:

Actius haec cernens arcum tendebat Apollo.

Ἄλλ' ἔχομεν καὶ ῥητὰς καὶ σαφεῖς μαρτυρίας ἀναφερομένας εἰς τὸν τόπον τῆς ἐπιγραφῆς τῶν δοκιμωτέρων συγγραφέων. Οὕτω ὁ Στράβων, ὅστις κατὰ τὸ ἔτος 29 π. Χ. διῆλθε τοῦλάχιστον ἐκ Νικοπόλεως κατὰ τὸ γνωστὸν αὐτοῦ ταξείδιον διὰ τῶν Κυκλάδων καὶ Κορίνθου εἰς Ῥώμην, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς σχετικὰ πρὸς τὸ ἐν λόγῳ ἱερόν, Ζ, 6: *Ἡ μὲν οὖν Νικόπολις . . . χώραν τε ἔχουσα πολλὴν καὶ τὸν ἐκ τῶν λαφύρων κόσμον, τό τε κατασκευασθὲν τέμενός ἐν τῷ προαστείῳ τὸ μὲν εἰς τὸν ἀγῶνα τὸν πεντετηρικὸν ἐν ἄλσει ἔχοντι γυμνάσιόν τε καὶ στάδιον τὸ δ' ἐν τῷ ὑπερκειμένῳ λόφῳ τοῦ Ἀπόλλωνος.* Κατὰ ταῦτα τὸ ἐν τῷ προαστείῳ τέμενος διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, τὸ κάτω, ὅπερ περιλαμβάνει τὸ στάδιον κ.τ.λ. καὶ τὸ ὀπίον ἄριστα γνωρίζομεν, διότι φαίνεται καὶ σήμερον βορείως τῆς πόλεως τὸ στάδιον, παρὰ τὸ μέγα θέατρον (ἀμνημόνευτον ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ὡς νεώτερον) καὶ τὸ ἄνω μέρος ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου, ὅπερ ῥητικῶς ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ἡμέτερον ἱερόν. Ἐξ ἄλλων ὁ καλύτερος ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἱστορικῶν, τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὰ ῥωμαϊκὰ πράγματα, ὁ Κάσιος Δίων, εἰς ὃν ὀφείλομεν τὴν ἀρίστην περιγραφὴν τῆς ναυμαχίας καὶ τῶν σχετικῶν τόπων, ἀφοῦ προηγουμένως σαφέστατα περιέγραψε τὸν τόπον ἔνθα ἔστησε τὴν σκηνὴν τοῦ Ὀκταβίου, L, 12, ἀνταποκρινόμενον ἄριστα εἰς τὴν τοποθεσίαν τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος (ἐπὶ μετεώρου κ.τ.λ.) ἐπιφέρει βραδύτερον, ἐν LI, 3, τὴν πλέον ἐπιθυμητὴν περιγραφὴν: *τό τε χωρίον, ἐν ᾧ ἐσκήνησε, λίθοις τε τετραπέδοις ἐκρηπιδώσε καὶ τοῖς ἀλοῦσιν ἐμβόλοις ἐκόσμησεν, ἔδος τι τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπαίθριον ἰδρυσάμενος.* Ἐνταῦθα τὸ ἔδος πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἄγαλμα, ἀλλὰ διὰ τοῦτου μανθάνομεν ἀναντιρῆτως εἰς τίνα ἐγένετο ἡ ἀφιέρωσις. Ὅταν λοιπὸν ἔχομεν δύο πολὺ ἰσχυρὰς μαρτυρίας, εἰς τὰς ὁποίας προστίθεται τρίτη διὰ τῆς ἄνω συμπληρώσεως τῆς ἐπιγραφῆς, μικρὰν νομίζω βαρὺτητα δύναται νὰ ἔχη ἡ διάφορος μαρτυρία τοῦ Σουητωνίου, Aug. § 18: *Iocum castrorum, quibus fuerat usus, exornatum navalibus spoliis Ne-*

ptuno et Marti consecravit. Ὁ συγγραφεὺς τῶν βιογραφιῶν τῶν Καισάρων ἴσως νὰ ἐπλα-νῆθῃ ἔκ τινος συμπληρωματικῆς ἀναγραφῆς, καθ' ἣν τὰ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τοποθετηθέντα λάφυρα ἐκ τῶν πεζομαχιῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν τὰ ἔμβολα τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ἀφιερώνοντο εἰδικῶς εἰς τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἄρην. Εἶναι πιθανὸν δὴλ. ἡ ὅλη ἀφιέρωσις νὰ κατέληγεν ὡς ἑξῆς: *spoliaque ab inimicis capta Neptuno et Marti consecravit.*

Templum. Τὸ διατηρηθὲν ὑμὲν συνεπλήρωσα εἰς templum, ὅχι μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ναοῦ ἀλλὰ μὲ τὴν τοῦ ἱεροῦ, τοῦ τεμένους, ὡς ἀκριβῶς ὀνομάζει τὸ ἱδρυμα ὁ Στράβων ἀνωτέρω. Ὁ Δίων ὁμιλεῖ περὶ κρηπιδώματος μόνον. Ὁ αὐτὸς LI, 19, ἀναφέρει, ὅτι καὶ ἐν Ῥώμῃ ὁ Αὐγουστος ἐκόσμησε *τὴν κρηπίδα τοῦ Ἰουλιείου ἱεροῦ* κατὰ τὴν αὐτὴν εὐκαιρίαν μὲ τὰ ἔμβολα τῶν ἐχθρικῶν πλοίων. Εἶναι φυσικόν, ὅτι τὰ ἐπιδεικτικὰ ταῦτα τοῦ θριάμβου λάφυρα, δὲν ἐκρύπτοντο ὑπὸ στέγην. Ὅτι τὰ ἔμβολα ἦσαν τοποθετημένα ἐν ὑπαίθρῳ παρὰ τὴν Νικόπολιν εἰκονίζεται ζωηρῶς εἰς τὸ ὥραϊον ἐπιγραμμα τοῦ Φιλίππου, Anthol. Pal. VI, 236:

*Ἐμβολα χαλκογένεια, φιλόπλοια τεύχεα νηῶν,
Ἀκτιακοῦ πολέμου κείμεθα μαρτύρια·
ἦνίδε σιμβλεύει κηρότροφα δῶρα μελισσῶν
ἔσμῳ βομβητῇ κυκλόσε βριθόμενα.
Καίσαρος εὐνομίης χρηστὴ χάρις· ὅπλα γὰρ ἐχθρῶν
καρπούς εἰρήνης ἀντεδίδαξε τρέφειν.*

Ἐκτὸς τούτων ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος ἀνέκιντο καὶ τὰ χαλκᾶ ἀγάλματα τοῦ Εὐτύχου καὶ τοῦ ὄνου αὐτοῦ, τοῦ Νίκωνος, τὰ ὁποῖα ἔστησε ἐκεῖ ὁ Καῖσαρ συμφώνως πρὸς τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ ἀνέκδοτον (Ἀντων. 65. Πρβλ. καὶ Ζωναράν, X, 30). Τὰ ἀνευρεθέντα ἄρα ἀρχαιολογικὰ μέλη δὲν ἀνῆκον εἰς ναὸν καταλαμβάνοντα ὁλόκληρον τὸν χώρον. Ἄν μετὰ τὸν Αὐγουστον οἱ Νικοπολίται ἢ τις ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων ἐκτισεν ἐνταῦθα ναόν, οὗτος θὰ κατελάμβανε πάντως μέρος μόνον τῆς κρηπίδος.

Pace parta terra marique. Αἱ λέξεις ἐκφράζουν τὸ μέγιστον καύχημα τοῦ Ὀκταβίου, ὅπερ οὐδέποτε ἐβαρύνετο νὰ τονίξῃ ὁ μέχρι πονηρίας φρόνιμος αὐτοκράτωρ. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ τοῦ Δίωνος, II, 20, 4: *Πλείστον δ' ὅμως ὑπὲρ πάντα τὰ ψηφισθέντα οἱ ὑπερήσθη, ὅτι τὰς τε πύλας τὰς τοῦ Ἰανσοῦ ὡς καὶ πάντων σφίσι τῶν πολέμων παντελῶς πεπανμένων ἐκλείσαν* κ.τ.λ. Ὁμοίως καὶ τὰ τοῦ Ἀππιανοῦ, Ἐμφυλ. Πολ. E, 130: *Ἐκ δὲ τῶν ἐψηφισμένων τιμῶν ἐδέχετο πομπὴν . . . καὶ ἐν ἀγορᾷ ἐπὶ κίονος χρυσοῦς ἐστάναι . . . περικειμένων τῷ κίονι ἐμβόλων.* Καὶ ἔστηκεν ἡ εἰκὼν ἐπιγρα-

φὴν ἔχουσα ὅτι τὴν εἰρήνην ἐστασιασμένην ἐκ πολλοῦ *συνέστησε κατὰ τε γῆν καὶ θάλασσαν*. Καὶ ὁ ἴδιος Αὐγουστος εἰς τὰ περίφημα ἀπομνημονεύματά του τοῦ Ἀγκυρανοῦ μνημείου δὲν παρέλειψε νὰ τονίσῃ τὴν σημασίαν τοῦ φιλειρηνικοῦ κατορθώματός του. Πρὸς Μομίσην, *Res gestae Aug.*, Cap. XIII, LXXXIV καὶ LXXXV. Ἐντεῦθεν παρέλαβον καὶ κατὰ παρεμφερῆ τρόπον διετύπωσαν τὸ πρᾶγμα οἱ Ῥωμαῖοι ἱστορικοί, ὡς ὁ Λίβιος (I, 19) ὁ Σουητώνιος (Aug. 22) καὶ ὁ Velleius Paterculus (II, 38). Εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ἐπὶ πασῶν τῶν μαρτυριῶν ἡ μνεία τῆς ἐπιτευχθείσης εἰρή-

ρειος τοῦχος ἀλλὰ καὶ αἱ μακραὶ πλευραὶ κυρτώνονται ἐλαφρῶς κατὰ 0,40 μ. (πρὸς Ἀρχαιολ. Δελτίον, 1915, σελ. 244). Ἡ νοτία στενὴ πλευρὰ τῆς εἰσόδου ἐσχηματίζετο δι' εὐθυγράμμου τοίχου ἀναχωροῦντος ἐκατέρωθεν καὶ διακοπτομένου κατὰ τὸ μέσον. Τὸ ἄνοιγμα ἐν τούτοις τῆς θύρας δὲν ἐβεβαιώθη. Ἐσημειώθησαν καὶ πάλιν χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, ἀνήκοντα εἰς τὴν παλαιότεραν καὶ τὴν νεωτέραν περίοδον τοῦ κτίσματος, εἶναι κατὰ τὴν διακόσμησιν τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ προμυκηναϊκὰ γεωμετρικὰ ὄστρακα, ἐγγωρίου κατασκευῆς, ἀλλ' ἔχουν τώρα τὴν λάμψιν τοῦ γανώματος καὶ οὕτω ἐλέγχονται ὡς

Εἰκ. 2. Ἀπελευθερωτικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἡγεμόνης.

νης συνάπτεται πρὸς τὴν ἐπακολουθήσαν γνῶμην τῆς συγκλήτου νὰ κλεισθῶσιν αἱ πύλαι τοῦ Ἱανοῦ. Εὐλογον εἶναι διὰ τοῦτο νὰ περιμένωμεν εἰς τὴν ἀποκαλυφθησομένην συνέχειαν τῆς ἀφιερώσεως καὶ εὐθὺς ἀμέσως τὴν ἀναγραφὴν τοῦ σχετικοῦ δόγματος τῆς συγκλήτου.

Ἐν τέλει ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ἀφιερώσεως σημειοῦμεν, ὅτι αὕτη προηγήθη τοῦ ἔτους 27 π. Χ. Διότι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ Ὀκτάβιος προσέλαβε καὶ τὸν τίτλον τοῦ Αὐγούστου, ὅστις δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς.

ΘΕΡΜΟΣ ΚΑΙ ΓΕΙΤΟΝΙΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Τὸ θέρος τοῦ 1924 ἐγίνε μικρὰ σκαφικὴ ἐργασία εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἐπερατώθη ἡ ἔρευνα τοῦ ὑπὸ τὸν μέγαν ἀρχαῖκόν ναὸν παλαιότερου κτίσματος μετὰ τὴν γνωστὴν ἑλλειψοειδῆ κιονοστοιχίαν. Τούτου δὲν εἶναι μόνον καμπύλος ὁ βό-

μεταμυκηναϊκὰ. Πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως καὶ χάριν ἐξασφαλίσεως τῶν ὑπεράνω λειψάνων τοῦ ἀρχαῖκου ναοῦ ἐπεχώσθησαν ἐν τέλει τὰ ἀνοιχθέντα χάσματα. Δι' ἄλλης μικρᾶς ἐργασίας ἀπεκαλύφθη τὸ βόρειον ἄκρον τῆς παρὰ τὴν κρήνην μεγάλης στοᾶς. Εὐρέθη μέχρι μιᾶς σειρᾶς θεμελίων λίθων κατεστραμμένη. Παραπλεύρως ἠνοίχθησαν ἑπτὰ τάφοι, τοῦ α' πιθανῶς π. Χ. αἰῶνος. Τὴν χρονολογίαν στηρίζουν συντρίμματα ἀγγείων ἀσφαλῶς συνανήκοντα. Τὸ εὑρημα βεβαιώνει τὴν ὀριστικὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 206 π. Χ. δευτέραν ῥιζικὴν καταστροφὴν του (Πολυβ. XI, 7, 2).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἠδυνήθη νὰ ἀποπερατώσω τὴν ἀνάγνωσιν τῆς πρὸ πολλοῦ γνωστῆς ἐνεπιγράφου πλακός, τῆς ἐντειχισμένης εἰς τὸν νότιον τοῖχον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Νικολάου παρὰ τὴν γειτονικὴν Μόκισταν (IG, IX, 1, 413). Ἡ ἀνάγνωσις ἐδυσχεραίνετο διὰ τὴν

ἀσύμφορον θέσιν καὶ τὰ ἀβαθῆ χαράγματα, ὥστε μόνον μετὰ μακρὰν προσπάθειαν καὶ κατὰ τὰς δυσευρέτους εὐκαιρίας τοῦ πλαγίου φωτισμοῦ ἔγινε δυνατὴ ἐν μέρει (εἰκ. 2). Ἡ πλάξ μετρεῖ: $1,41 \times 0,70$. Ὑπὸ τὰς ἐπικεφαλίδας, μὲ μεγάλους εὐθυγράμμους χαρακτῆρας, ἀκολουθοῦν ἀπελευθερωτικαὶ ἐπιγραφαὶ μὲ μικρότερα στρογγύλα γράμματα τῶν μ. Χ. χρόνων, τοῦ Β' πιθανῶς αἰῶνος. Ἐκ τοῦ βεβαίου λειψάνου τοῦ Α ἐβεβαίωσα, ὅτι ἡ θεὰ ἐπωνομάζετο Ἀγεμόνα, ὡς ἐπεριμέναμεν, καὶ ὄχι Ἀγεμὼν ὡς ἔξεδόθη. Ἐν μεταγραφῇ ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ σχεδὸν τελείως ἀναγνωσθεῖσα ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐπὶ δὺ' ἀνδρῶν CN Π[ο]π
λ[ε]ίου Ἀντωνίου, Πο[υ]λβί
ου Αἰλίου ὁ τε Ἀριστόδ[ω]ρ
μος καὶ Νικίας οἱ Βίωνος
ἐλευθ(έ)ραν ἐποιοῦν γυναικ[α]
Σωτηρίαν τὴν εἰδίαν δοῦ
λην ὑπὸ Δία Ἥλιον, μηδενὶ μ[η]
δὲν προσήκουσα(ν) κατὰ μηδέν[α]
τρέ[φ]ον.

Τὰ δύο γράμματα μετὰ τὸ δὺ' ἀνδρῶν ἀποτελοῦν συντομογραφίαν εἰς ἑμὲ τοῦλάχιστον δυσερμήνευτον. Δυνατὸν νὰ εἶναι, κατὰ λάθος πάντοτε, μεταφορὰ ἐκ τοῦ λατινικοῦ (CN = GN = Γναίου). Ἀλλὰ τότε θὰ ἔχωμεν καὶ ἄλλην δυσκολίαν τῶν δύο ὀνομάτων τοῦ γένους. Δήλωσις ἔτους ἀποκλείεται. Δι' αὐτὸ τὸ μονογράφημα ἡ θὰ εἶναι ἀντίστοιχον πρὸς τὸ λατινικὸν i. d. = (I)uri iuri dicundo, δηλ. ἐπὶ δὺ' ἀνδρῶν ἐ(ν) ν(όμοις), ὡς ἐπρότεινεν ὁ συνάδελφος κ. Πελεκίδης, ἡ πιθανὸν νὰ σημαίνη: ἐ(ν) Ν(ικοπόλει).

Τὸ σημαντικὸν εἶναι, ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Σωτηρίας ὡς καὶ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερά, ἡ ἀτελὴς ἀναγνωσθεῖσα, χρονολογεῖται διὰ τῶν δὺ' ἀνδρῶν. Τὸ ὄνομα τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς τῶν duomviri ἀπαντᾷ σπανίως εἰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς. Ἐκ Τροιζήνης γνωρίζομεν τὸν Γν. Κορνῆλιον κ.τ.λ. δὺ' ἀνδρῶν ἀντιστράτηγον ἐν *Κορίνθῳ*, IG, IV, 795. Ἀκόμη ὁ τίτλος ἀναφέρεται εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ὀλβιάσας ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ὡς βλέπω εἰς τὸ Λεξ. τοῦ Herwerden (παραπέμποντος εἰς τὸ Wiener Stud. XXIV, 288, εἰς ἑμὲ ἀπρόσιτον). Ἀλλ' εἶναι ἱκανῶς γνωστόν, ὅτι ἡ ὑπάτη ἀρχὴ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀποικιῶν οἱ Iiviri ἦσαν καὶ ἐπώνυμοι τοῦ ἔτους (Marquardt, Röm. Staatsverwaltung, I, 154, 12), μακρὰ δὲ σειρά νομισμάτων τῆς ῥωμαϊκῆς ἀποικίας τῆς Κορίνθου μὲ τὰς ἐπ' αὐτῶν λατινικὰς ἐπιγραφὰς βεβαιώνει τὸ αὐτὸ (ΔΕΝΑρχ., 1899, σ. 89 - 116). Ἀλλ' ἀναγραφὴ τῶν δὺ' ἀν-

δρῶν ὡς ἐπωνύμων διὰ πρώτην φοράν σημειώνεται εἰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, καθόσον γνωρίζω. Βεβαίως τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ χρῆσις τοιούτων ἀναγραφῶν ἦτο ἐντελὴς ἑξαιρετικῇ. Διότι πιστεύω, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Θέρμου ἀπελευθερωτικῆς ἐπιγραφῆς, IG, IX, 1, 412, ἣτις καὶ κατὰ τὸν τύπον ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀνωτέραν (ὑπὸ Δία Γῆν Ἥλιον κ.τ.λ.) ἡ χρονολογία ἐδίδετο διὰ τῶν δυνάδων. Ὁ πρῶτος ἐκδότης αὐτῆς, ὁ Lolling ἐν AM. 1879, σ. 222 παρατηρεῖ, ὅτι ὑπεράνω τῆς δημοσιευομένης ἐπιγραφῆς, ὑπῆρχεν ἄλλη ἐπτάστιχος, ἣς ἡ πρώτη σειρά κατέληγεν εἰς: Μάρκου Νιγερίου, ὄνομα δυνάδρου, ὡς εἶναι εὐλογον τῶρα νὰ δεχθῶμεν¹. Ἀκόμη πιστεύω, ὅτι ὀρθῶς ἀνέγνωσεν ὁ Imhoof Blumer τὸ ἐπὶ νομισμάτων τῆς Σικυῶνος μονογράφημα δ(ν)α(νδρικοῦ) συνοδεῦον τό: ἐπὶ Γ. Ἰουλ. Πολυαίνου (Revue Suisse VI, 239) παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Münsterberg (Oester. Jahresh. 1915, Beiblatt 309).

Ζητεῖται τῶρα εἰς τίνα ῥωμαϊκὴν ἀποικίαν ἀνήκον οἱ δυνάδρου τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐπομένως ἡ περὶ τὸν Θέρμον χώρα. Ἡ Κόρινθος εἶναι πολὺ μακρὰν. Ἀντιθέτως αἱ Πάτραι, ὅπου ὁ Αὐγουστος ἐγκατέστησεν ἀποικίαν, εἰς ἣν ὑπήγαγε καὶ τοὺς Ὀζόλας Λοκροὺς (Παυσ. X, 38, 9) γαιτονέουν καὶ δὲν θὰ ἐδυσκολυνόμεθα νὰ τὰς θεωρήσωμεν ὡς τὸ πολιτικὸν κέντρον τῶν Θερμίων ὡς καὶ ἄλλων Αἰτωλῶν, ἀν δὲν εἴχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου, VII, 18, 8 καὶ X, 38, 4, καθ' ἣν μετ' ἄλλων χωρῶν καὶ ἡ Αἰτωλία συνεισέφερε καὶ ἡρημώθη χάριν τῆς Νικοπόλεως. Πραγματικῶς εἰς τὴν τελευταίαν ὑπῆρχεν αὐτόνομος πολιτεία (civitas libera) ἀλλὰ παρ' αὐτὴν φαίνεται ὅτι ἰδρύθη, ἐκεῖ που κατὰ τὴν σημερινὴν Πρέβεζαν, καὶ ἀποικία ῥωμαϊκῇ (Plin. IV, 5. Mart. VI, 651. Pomp. Mel. 113, 10).

Κατὰ τὸν τύπον ἡ ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων, αἵτινες εἶναι ἐν μέρει θρησκευτικαί, διὰ τὴν ἐπικεφαλίδα καὶ τὴν γενικὴν ἐπίκλησιν τοῦ Διὸς καὶ Ἥλιου, καὶ ἐν μέρει πολιτικαί (πρβλ. Inscr. Juridiques II, 289). Ἡ ἐπίκλησις τῶν θεοτήτων τούτων μετὰ τῆς Γῆς εἶναι συνήθης καὶ εἰς παλαιότερους χρόνους ὡς π. χ. εἰς συνθήκας (Sylloge³, I, 360. 196, 39. 366, 8) ἀλλὰ καὶ εἰς νεωτέρους, ὡς ἐπὶ πολλῶν παπύρων (Mitteis-Wilcken, II, 1, 271).

¹ Ἡ σημειωθεῖσα ὁμοιότης ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἐπικεφαλίδα. Ὁ Lolling ἑ. ἀ. ἀναφέρει, ὅτι εἰς τὸ ἀνωτάτον μέρος τῆς πλακὸς ὑπάρχουν μεγάλα γράμματα I O Y A τὰ ὅποια συμπληρώνει εἰς Κοῖνου Αἰτωλῶν. Θὰ ἐπρωτίμων τὴν ἀνάγνωσιν: Ἀπόλλωνος Θερμίου Ἀπόλλωνος Θερμίου.

Ἡ διατύπωσις τέλος: *μηδενὶ μηδὲν προσήκουσαν κατὰ μηδένα τρόπον* ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἀπελευθερώσεις ἐκ Μαντινείας (Inscr. Jurid. II, 307, 41, 308, 42).

Πρωτότυπον εἶναι, καθόσον γνωρίζω, ἡ ἐπα-

τὰς 6 ὥρας ΒΑ τοῦ Θέρμου, ὁ Εὐθ. Μαρούκας παρουσίασε τὸ περυσινὸν ἔτος δύο πήλινας κεφαλὰς καὶ δύο συντρίμματα χειρῶν καὶ σκέλους, τυχαῖα εὗρήματά του ἐξ ἀγροῦ παρὰ τὸ χωρίον κειμένου. Ἐκ τῶν δύο κεφαλῶν (εἰκ. 3) ἡ μεγα-

Εἰκ. 3. Πήλινα τῆς Κόνισκας.

ναλαμβανομένη ὑπὲρ τὰς στήλας τῶν ἀπελευθερώσεων ἐπικεφαλῇς. Ἡ Ἀρτεμὶς Ἡγεμόνη, εἰς ἣν ἀνήκε τὸ παρὰ τὸν Θέρμον τοῦτο ἱερόν, ἦτο ἡ ἐγγυήτρια θεότης.

Ἐκ τοῦ χωρίου τῆς Κόνισκας, ἀπέχοντος περὶ

λυτέρα μετρεῖ μέγ. ὕψος .195 καὶ ἡ μικροτέρα .125. Ὁ προσορισμός των δὲν εἶναι φανερός. Διότι ἂν μὲν ἀποθλέψωμεν εἰς τὰ συνενερεθέντα τεμάχια τῶν χειρῶν καὶ τοῦ σκέλους, ἀνήκοντα ἐπίσης εἰς τὴν τελευταίαν ἐποχὴν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ

ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν ταύτας εἰς ἀγάλματα πήλινα. Ἄλλ' ἐὰν παρατηρήσωμεν τὴν λοξὴν διεύθυνσιν τοῦ αὐχένος, θὰ ἐνθυμηθῶμεν τότε, ὅτι αἱ κεφαλαὶ ἐνδεχόμενον νὰ ἐκόσμου τὰ μέτωπα ἡγεμόνων κεραμίδων. Τὸ ζήτημα θὰ διαφωτισθῇ μόνον ἢ ἐρευνα τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως. Ἄλλως αἱ κεφαλαὶ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρονται. Δὲν εἶναι γελοιογραφικαί. Εἰκονίζουσι μᾶλλον δαιμονικὰ ὄντα καὶ ἐνθυμίζουσι ζωηρῶς τὰ προσωπεῖα τῆς Σπαρτιατικῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος. Αἱ λεπτομέρειαι παρουσιάζουσι ἱκανὴν ἀρχαϊκὴν αὐστηρότητα, ἀν καὶ διαφέρει ἡ τολμηρὰ παράστασις τῶν ὀφθαλμῶν μετὰ τὰς βαθυτάτας κόγχας, τοὺς σχεδὸν κυλινδρικοὺς βολβοὺς καὶ τὰς τρυπημένας κόγχας.

Ὅχι μακρὰν τῆς Κόνισκας εἶναι ἡ Ἀμπρακιά, ὁπόθεν προήλθε τὸ ἀξιόλογον ἀγαλματίον τοῦ κεραυνοβόλου Διός, περὶ οὗ συντόμως ἐπραγματεύθημεν εἰς τὸ Παράρτ. τοῦ Ἀρχ. Δελτ. 1920-21 169¹. Τὰ ἐκ τῶν δύο τόπων ἱερὰ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εὐρίσκονται εἰς τὰς ἀγρίως ὄρεινὰς αὐτὰς ἐρημίας καὶ ἔμειναν οὕτω λησμονημένα ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ὑπόσχομαι πολλὰ εἰς τὸν μέλλοντα ἐξερευνητὴν των. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετα τὰ ἱερὰ ταῦτα ἢ ἡ περίξ χώρα πρὸς τὸ παρ' Ἀθηναίῳ διασωθὲν ἀπόσπασμα τοῦ ἑξαιρέτου Αἰτωλοῦ συγγραφέως VII, 297^a: *Νίκανδρος ἐν πρώτῳ Αἰτωλικῶν τὴν μανικὴν φησὶν Ἀπόλλωνα ὑπὸ Γλαύκου διδαχθῆναι θηρῶντα δὲ περὶ τὴν Ὀρείην (ὄρος δὲ τοῦθ' ὑπάρχειν ὑψηλὸν ἐν Αἰτωλίᾳ) λαγῶν θηρᾶσαι κ.τ.λ.*

AGPINION

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Bazin (Missions Scientif. II, 1, 314) ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Ἀγρινίου ἐτοποθετήθη ἐφ' ἧς θέσεως, 20' ΝΔ τοῦ χωρίου τῆς Σπολαΐτας, ὑπάρχει μικρὸν ἀρχαῖον τεῖχος (Woodhouse, Aetolia, 169 κ. ἐ.). Ὁ λόγος δὲ τῆς τοποθετήσεως ταύτης ἦτο ἡ μοναδικὴ τοπογραφικὴ ἔνδειξις τοῦ Πολυβίου, :V, 7, 7: *παρῇ (ὁ Φίλιππος) δ' ἐκ μὲν εὐωνύμων ἀπολείπων Στράτον, Ἀγρίνιον, Θεστιεὺς κ.τ.λ.*, ἔνδειξις προσλαβοῦσα μεγαλυτέραν σημασίαν, ἀφότου ἐκτὸς τῆς πρὸ πολλοῦ γνωστῆς Στρά-

του ἐμάθομεν μετὰ βεβαιότητος καὶ τὴν θέσιν τῶν Θεστιέων ἐπὶ τῆς ἐπιβλητικῆς πυραμίδος τοῦ Βλοχοῦ. (Πρακτικὰ 1899, σελ. 63). Ἄλλ' ὁ Καθηγητὴς F. Noack ἀπέκρουσε τὴν ταύτισιν ταύτην πρὸς τὰ εἰρήπια τῆς Σπολαΐτας ἀποβλέψας εἰς τὴν μικρότητα τοῦ τεῖχους, μὴ ὑπερβαίνοντος κατὰ πολὺ τὰ 4 στάδια καὶ μὴ ἀνταποκρινομένου εἰς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀρχαίας πόλεως (Arch. Anz. 1916, 220, 3).

Τὴν σημασίαν τοῦ Ἀγρινίου μανθάνομεν πρὸ πάντων ἐκ τοῦ Διοδώρου. Ἐν XIX, 67, 4 δηλ. ἀναγινώσκουμεν, ὅτι ὁ Κάσσανδρος στρατοπεδεύσας, τὸ 314 π. Χ., κατὰ τὸν παραπτόταμον τοῦ Ἀχελῷου Καμπύλον (τὴν σημ. Μέγδοβαν) καὶ συγκαλέσας τοὺς φίλους τοῦ Ἀκαρνᾶνας εἰς κοινὴν σύσκεψιν συνεβούλευσε χάριν ἀσφαλείας ἀπὸ τῶν ἐπιφόβων ἀντιπάλων, τῶν Αἰτωλῶν, νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς ὀλίγα μεγάλα μεθοριακὰ φρούρια. Τὴν συμβουλὴν τοῦ Κάσσανδρου ἐπραγματοποίησαν ἀμέσως οἱ Ἀκαρνᾶνες καὶ οὕτω πλείστοι μὲν συνφύκισθησαν εἰς τὴν μεγάλην Στράτον, οἱ ἑστερημένοι τῆς πατρίδος των ἀπὸ τοῦ 330 π. Χ. Οἰνιάδαι καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Ἰθωρίαν (= τὸ μέγα τεῖχος τῆς Παλαιομάνινας) καὶ τέλος οἱ Δηριεῖς μετ' ἄλλους συνῆλθον εἰς τὸ Ἀγρίνιον (πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. 1918, 113). Τὸ νὰ συνεξετάζεται λοιπὸν τὸ Ἀγρίνιον μετὰ τὴν Στράτον καὶ τὴν Ἰθωρίαν σημαίνει, ὅτι ἡ πόλις εἶχεν ἀρκετὴν σπουδαιότητα καὶ πρὸ πάντων εὐρύχωρον φρούριον. Σημ. ὅτι ὡς φαίνεται ἐκ τῆς παρὰ Διοδ. XVIII, 38 τεταραγμένης κᾶπως ἀφηγήσεως οἱ Ἀκαρνᾶνες ἐπιτυχόντες τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀπασχολήσεως τῶν Αἰτωλῶν εἰς Θεσσαλίαν διέβησαν τὸν Ἀχελῷον καὶ εἰς ἀντιστήκωμα τῆς κατοχῆς τῶν Οἰνιάδων κατέλαβον τὸ Ἀγρίνιον (ἀπὸ τοῦ 321 π. Χ.). Ἄλλην ἔνδειξιν περὶ τοῦ μεγέθους τῆς πόλεως ἔχομεν ἐξ ἀνεκδότου ἐπιγραφῆς τοῦ Μουσείου τοῦ Θέρμου ἐκ Καλυδῶνος, καθ' ἣν (ἀριθ. εὐρ. 34) ἀναφέρεται ὡς τὸ τρίτον στρατηγῆσας τῶν Αἰτωλῶν Σάτυρος ὁ Ἀγρινιεύς. Προσέτι ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος προέρχεται καὶ βᾶθρον τῆς πόλεως τῶν Ἀγρινιέων ἀφιερούσης τὸν Ἀλέξανδρον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλεξίωνος (ἀριθ. εὐρ. 108).

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι δι' ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀρνητικὴν γνώματευσιν τοῦ Noack. Ἀλλὰ ποῦ ἦτο τότε τὸ εὐμέγεθες φρούριον, ἀφοῦ ἡ Σπολαΐτα ὡς ἀνεπαρκὴς ἔδει νὰ ἐγκαταλειφθῇ; Κατ' Αὐγουστον τοῦ 1921 (Ἀρχ. Δελτ. 1920-21, Παράρτ. 170) ἀποβλέπων ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Βλοχοῦ πρὸς τὸν τετράωρον βορείως ἀπέχοντα μικρότερον ἄλλ' οὐχ ἦτο ἐπιβλητικὸν λόφον τοῦ Μαλεβροῦ ἢ

¹ Περὶ τοῦ ἀγαλματίου ἔγραψε καὶ ὁ κ. Χ. Καροῦζος εἰς τὸ Ἀρχ. Δελτ. 1923, 93, 1. Ἀτυχῶς αἱ παρατηρήσεις του δὲν προσέθεσαν τίποτε. Διότι μετὰ τὴν σπουδὴν νὰ διδάξῃ νέα διήθη πράγματα παρερμήνευσε τὴν ἀρκετὰ σαφῶς ἐκτεθεῖσαν γνώμην μου, ἐδέχθη ἀναλογίας ἀπατηλὰς — αἱ παραπομπαὶ του εἰς Neugebauer, Ant. Bronzestat. 23, 27 καὶ 30 εἶναι ἀνακριβεῖς — καὶ πλὴν ἄλλων ἠθέλησε νὰ ἀγνοήσῃ τὴν στοιχειώδη εἴδησιν τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως τοποθετῶν τὴν Ἀμπρακίαν εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν.

ποταμὸς ἐχρησίμευεν ὡς σύνορον, ἦτο ἀρκετὰ περιττὸν νὰ χαραχθῇ ἡ ἐπιγραφή τοῦ τέρμονος τόσον ἐμφανῶς ἐπὶ τοῦ παροχθίου λίθου. Θὰ ἤρκει νὰ μνημονευθῇ ὁ ὄρυξ ἐπὶ τοῦ συμφωνητικοῦ, τοῦ φυλασσομένου εἰς τὸ οἰονδήποτε ἀρχεῖον τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν. Ἐπειτα ἂν οἱ Εἰτεαῖοι ἦσαν διάφοροι τῶν Ἑοιτᾶνων ἢ διατύπωσης θὰ ἦτο συμφωνῶς πρὸς τὰς γνωστὰς ἀναλογίας: ἡ τέρμων Εἰτ. καὶ Ἑοιτ., ἡ τέρμων Εἰτ. πρὸς Ἑοιτᾶνας, ἢ τι παρόμοιον. Διὰ τοῦτο δεχόμεθα, ὅτι ἐδῶ ἔχομεν ἓν μόνον

Εἰκ. 5. Ἡ κατὰ τὸν Φοῦρνον τῆς Γριᾶς συνοριακὴ ἐπιγραφή.

ἐθνικόν, τοὺς Εἰτεαῖους, οἵτινες ἦσαν ἐκ τῶν Ἑοιτᾶνων, ὀνόματος φυλῆς γενικωτέρου. Οἱ Εἰτεαῖοι Ἑοιτᾶνες ἐξετείνοντο ἀνατολικῶς τοῦ τέρμονος, δυτικῶς δὲ αὐτοῦ κύριοι τῆς χώρας ἦσαν βεβαίως οἱ Θεσπιεῖς. Οὕτω διὰ τοῦ τέρμονος χωρίζεται, ὡς ἦτο ἀνάγκη, κατὰ ἓν τοῦλάχιστον σημεῖον ἡ κατὰ μήκος τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς ἔκτασις καὶ τὴν Εἰτεάν, τὸ πιθανὸν ὄνομα τοῦ συνοικισμοῦ θὰ ἔχωμεν ἐκεῖ ὅπου παρὰ τὸ χωρίον Σιτόμενα παρατηρήθησαν ἱκανὰ λείψανα ἀρχαιότητος. Περὶ τῆς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὄρυκος νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Θεσπιεῖς, ὡς θέλει ὁ Woodhouse, νὰ περιορισθῇ δὲ εἰς ἀσήμενον ἔκτασιν ἡ πόλις τοῦ Ἀγρινίου;

Κἂτι ὅλως διαφορετικὸν ἀφηγοῦνται τὰ διατηρούμενα τειχίσματα. Εὐθὺς ὡς διαβῶμεν τὴν Ἑρμίτσαν κατὰ τὸ Νέο Χωριὸ θὰ συναντήσωμεν ἐρείπια καλοῦ μικροῦ τείχους, τοῦ ὁποίου διατηρεῖται εἰς μικρὸν ὕψος καὶ πύλη μετὰ πύργου. Δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο

τὸ προστατεύον τὴν εἴσοδον εἰς τὰς πρὸς τὸν Μαλεθρὸν στενάς κοιλάδας ἀνήκει εἰς κράτος διάφορον τῆς πόλεως τῶν Θεσπιέων, κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἦτο ἐκτὸς ἄλλων προωρισμένον. Εἰς τὸ αὐτὸ κράτος ἢ πόλιν, ὡς θὰ ἔλεγον οἱ παλαιοί, ἀνήκει καὶ μικρὸν τεῖχος, ὁρθογώνιον σχεδόν, 2 σταδίων περιμέτρου, παρατηρούμενον μεταξὺ τῶν οἰκιῶν τῆς Σκοτισιάδας (εἰκ. 6). Τρίτον τεῖχισμα πολὺ τῶν ἀνωτέρω ἰσχυρότερον διὰ τὴν θέσιν του, εἶναι τὸ παλιό-καστρο τοῦ Μαυροβροῦ. Τὸ βραχῶδες ὠραῖον βουνόν, ἐφ' οὗ τὸ τεῖχος (Πόρτα), εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλόν, ἀλλ' ὅμως ἡ θεὰ δυτικῶς πρὸς τὴν εὐφορον πεδιάδα ἀποκρύπτεται ἐντελῶς διὰ τὰς ἔμπροσθεν ὄψεις. Παρὰ ταῦτα οἱ κατοικοῦντες τοὺς ὄρεινους, ἀξένους καὶ πτωχικοὺς τούτους τόπους, καταφεύγοντες ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης εἰς τὰ μνημονευθέντα μικρὰ φρούρια δὲν ἦσαν ἄσχετοι πρὸς τοὺς νεμομένους τὴν πεδιάδα. Τοῦτο ἐδιδάχθημεν παρὰ τοῦ Woodhouse, παρατηρήσαντος εὐφυῶς (ἐ. ἀ. 178) ὅτι ὁ ἀρχαῖος κατασκοπευτικὸς πύργος, ὁ διατηρούμενος 1 ὥραν βορείως τοῦ σημερινοῦ Ἀγρινίου ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Παναγίας Βλαχέρνας, ἐχρησίμευεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν σκοπὸν νὰ μανθάνουν οἱ ἔγκλειστοι τῶν βουνῶν ἀγρόται τί συμβαίνει κάτω εἰς τὴν πεδιάδα καὶ τὰνάπαλιν. Διότι μόνον ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου φαίνεται τὸ κάστρο τοῦ Μαυροβροῦ.

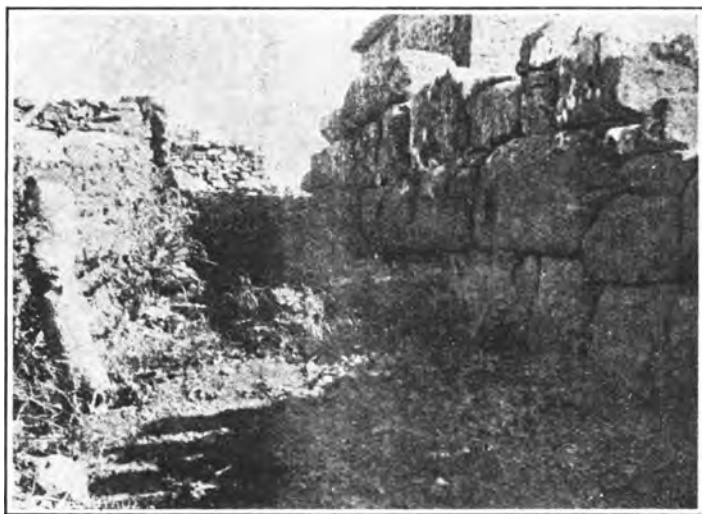
Εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κεντρικὸς κύριος συνοικισμὸς τῆς πόλεως θὰ ἦτο ἐπὶ τοῦ Μαυροβροῦ, συνέτεινε καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι ἐντὸς τῆς ἄλλως ἀγρίας καὶ ἀκατασκέυου ἀκροπόλεως ὑπῆρχε καὶ ναὸς δωρικὸς μετρίου μεγέθους ἐξ ἐγγωρίου ἀμμολίθου, ὡς ἠδυνήθη ἐκ τῶν ὀλίγων ἐμφανῶν μελῶν νὰ κρίνω τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ἐντεῦθεν ὁ κ. Λουκόπουλος συνέλεξε καὶ μετέφερε εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Θέρμου εὐμέγεθες τεμάχιον χρωματιστῆς σίμης. Ἀλλ' ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Μαυροβρὸς ἀπέχει 5 τοῦλάχιστον ὥρας ἀπὸ τῆς σχετικῆς πεδιάδος πρὸς δυσμὰς, ἦτο σχεδὸν ἀνυπέρβλητον ἐμπόδιον. Ἔδει ἄρα νὰ ἀναμένωμεν καλυτέραν λύσιν τοῦ ζητήματος καὶ τοῦτο ἐπετεύχθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1925, ὅτε χάρις εἰς τὴν φιλοτιμίαν καὶ δραστηριότητα τοῦ φύλακος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Μοσίου εὐρέθη μὲ βεβαιότητα ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Κατὰ τὸ 3^{ον} χιλιόμετρον τῆς ἀπὸ τοῦ νεωτέρου Ἀγρινίου δημοσίας ὁδοῦ (πρὸβλ. χάρτην εἰκ. 3) ὁ Μόσιος ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ἐκτεταμένον περίβολον τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ περιβαλλόμενος χώρος εἶναι ἐλαφρῶς κοῖλος, ἀνυψούμενος ἡπίως πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολάς, εἰς δὲ τὰ καλλιεργούμενα χωράφια οἱ λίθοι

οὐδαμοῦ ὑπερέχουν τοῦ ἐδάφους. Ἄλλ' ὅμως ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους ἰδίως ἐπὶ τῆς βορείας καὶ δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι ἀναμφισβήτητος. Κατὰ ταῦτα ἡ ὅλη περιφέρεια εἶναι τοῦλάχιστον 12 σταδίων, περίπου ὥς ἡ τῆς Καλυδῶνος καθὰ ὑπελόγισεν αὐτὴν ὁ Noack (ἔ. ἀ. 221, 1). Πρὸς τούτοις ὁ περικλειόμενος χώρος δὲν εἶναι ἄμοιρος κτισμάτων. Ὁ ἐξαίρετος φύλαξ παρετήρησε πολλοὺς εἰργασμένους λίθους, ἰδίως κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ διαρρέοντος ὕδακίου καὶ πολυάριθμα ὄστρακα μὲ καλὸν ἀρχαῖον γάνωμα, κατέγραψε δὲ εἰς τὸ πλησίον χωρίον Ζαπάντι, τὸ ὁποῖον

ἐκ τῆς Αἰτωλίας τοῦ Κασσάνδρου συστραφέντες τῶν Αἰτωλῶν εἰς τρισχίλους καὶ περιχαράκωσαντες Ἀγρίνιον ἐπολιόρκουν, τῶν δὲ κατοικούντων τὸ χωρίον ὁμολογίαν ποιησαμένων, ὥστε τὴν μὲν πόλιν παραδοῦναι τῆς δ' ἀσφαλείας τυχόντας αὐτοὺς ἀπαλλαγῆναι, οὗτοι μὲν πιστεύοντες ταῖς σπονδαῖς ἀπήρσαν, οἱ δ' Αἰτωλοὶ παραβάντες τὰς συνθήκας καὶ καταδιώξαντες τοὺς οὐδὲν ἐλπίζοντας πείσεσθαι δεινὸν πλὴν ὀλίγων πάντας ἀπέσφαξαν.

Εἶναι ὅλως φυσικόν, ὅτι ὁ κύριος συνοικισμὸς τῶν Ἀγρινιέων ἔκειτο κατὰ τὸ εὐφορώτερον μέρος τῆς περιοχῆς. Ἐν τούτοις ἡ μεγάλη πεδιάς μέχρι τοῦ Ἀχελφίου καὶ τῆς λίμνης Λυσιμαχείας δὲν ἀνῆκεν ὁλόκληρος εἰς τὸ Ἀγρίνιον. Εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν βορείως τῆς λίμνης ἐξετείνοντο, ὥς φαίνεται, οἱ Λυσιμαχεῖς. Ὁ αὐτὸς φύλαξ Μόσιος εὗρεν εἰς θέσιν Τσιούλκα, ἡμίσειαν ὥραν δυτικῶς τοῦ Δοκιμίου (ἰδὲ χάρτην) μεταξὺ ὄγκολίθων καὶ συντριμμάτων πηλίνων καὶ τεμάχιον κεράμιον ἐσφραγισμένον μὲ γράμματα ὑστέρων χρόνων: *Λυσιμαίχων*. Ἄλλο δὲ εὑρημα τοῦ αὐτοῦ, περὶ οὗ κατωτέρω, παρέχει τὴν ἔνδειξιν, ὅτι οἱ Ἀρσινόεις ἐξηπλοῦντο βορείως τῆς παρὰ τὸ Ἀγγελόκαστρο πόλεως αὐτῶν μέχρι τῆς θέσεως, ὅπου τὸ σημερινὸν χωρίον Ὀχτῖα. Ὁ περιορισμὸς οὗτος τῆς

Εἰκ. 6. Ἐκ τοῦ τείχους τῆς Σκοτισιάδας.

ἐπὶ τουρκοκρατίας ἤκμαζε καὶ κατέστρεψε τὰ τελευταῖα τῆς ἀρχαιότητος ἀπομεινάρια, διαφόρους εἰργασμένους λίθους καὶ μάρμαρα. Ἐπιγραφικὸν σχετικὸν εὑρημα δὲν ἔγινε κανέν, ἀλλ' ὅταν ἔχωμεν τὴν θέσιν καὶ ἔκτασιν τοῦ τείχους δυνάμεθα ἀζημίως νὰ τὸ στερηθῶμεν. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ὁ Leake, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τίποτε περὶ ἀρχαίων ἰχνῶν, ἐτοποθέτησε ὄχι μακρὰν τοῦ Ζαπαντίου τὸ ἀρχαῖον Ἀγρίνιον (North. Greece, I, 156). Ἐννοοῦμεν δὲ τώρα καλύτερον ὅτι οἱ Αἰτωλοὶ περιχαράκωσαν τὴν πόλιν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν προσωρινῶν κυρίων τοῦ Ἀγρινίου, Ἀκαρνάνων. Τὸ νὰ περικλείουν διὰ πασσάλων τὴν ὁμαλὴν ἔκτασιν εἶναι εὐνόητον, ἐνῶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο ἄτοπον ἐπὶ τοῦ ἀγρίου βουνοῦ τοῦ Μαυροβροῦ. Ἴδου ἡ σχετικὴ περιγραφὴ τοῦ Διοδώρου, χαρκτηριστικὴ τοῦ φοβεροῦ μίσους μεταξὺ τῶν δύο γειτονικῶν λαῶν, XIX, 68: *Ἀπαλλαγέντες δὲ*

χώρας τοῦ Ἀγρινίου ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀντιστοιχεῖ ἄλλως πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ θέσιν αὐτοῦ. Διότι ὅσον σημαντικὴ καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἡ πόλις, ὥς ἐν ἀρχῇ εἵπομεν, ὅμως ὑπελείπετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Συμπολιτείας τοῦ Τριχονίου καὶ τῆς Ἀρσινόης, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰς γειτονικὰς πόλεις. Ἀπὸ τῶν πρὸς ἀνατολὰς Θεστιέων ἔχωρίζοντο διὰ τῆς Ἐρμίτσας, πρὸς βορρᾶν δὲ ἐκτὸς τοῦ Ἀχελφίου πιθανὸν σύνορον θὰ ἦτο ὁ παραπόταμος Ζέρβας, εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν Φραγκόσκαλαν ὁ Woodhouse (σελ. 175) παρετήρησε καὶ ὑπερβολικὰ ἐθαύμασε τὰ υπολείμματα ἀρχαίου ναοῦ. Οὐχ ἦττον εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἀγρινιέων ὑπήγοντο, ὥς ἀνωτέρω ἐδείχθη, τὰ τειχίσματα τῆς Σπολάιτας, τῆς Σκοτισιάδας, τοῦ Νέου Χωριοῦ καὶ τοῦ Μαυροβροῦ. Μάλιστα διὰ τῶν τριῶν τελευταίων φαίνεται ὅτι τὸ Ἀγρίνιον ἐξησφάλιζε τὴν αὐτοτέλειάν του παρὰ τὴν

ἰσχυρὰν πόλιν τῶν Θεστιέων. Ἡ δὲ διάκρισις καὶ ἀντιπαράθεσις αὕτη τῶν δύο πόλεων ὑποδηλοῦται καὶ ἄλλοθεν. Διότι νομίζω, ὅτι πολὺν δικαίως ὁ Leake (North. Greece, I. 155) συνήψε τὸν Πορθωνίδην Ἀγρίον πρὸς τὸ Ἀγρίνιον, παραδίδεται δὲ πολλαχόθεν, ὅτι ὁ μυθικὸς οὗτος βασιλεὺς ἔδρασε κυρίως εἰς τὴν Καλυδῶνα, ἐνῶ ὁ Θεστιος καὶ οἱ Θεστιάδαι ἐδασύλευον εἰς τὴν ἀντίπαλον Πλευρώνα (Στραβ. 462. Πανσ. II, 25, 2. Ἀπολλ. I, 8, 6).

ΑΡΣΙΝΟΗ

Πρὸ πολλοῦ ἡ θέσις τῆς πόλεως, τῆς πρότερον ὀνομαζομένης Κωνώπης, εἶναι γνωστὴ (Woodhouse, 209 κ. ἑ.). Εἰς τὰς παλαιότερας ἐπιγραφικὰς ἐνδείξεις ὁ Σωτηριάδης προσέθεσεν ἐκ Κακκαβαριάς παρὰ τὸ Ἀγγελοκάστρον δύο συντρίμματα κεράμων, ἐσφραγισμένα: ΑΡΣΙ... δηλ. Ἀρσι[νοέων], φυλασσόμενα εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Θέρμου. Εἰς τὴν αὐτὴν συλλογὴν κατέθεσε πέρυσι καὶ ὁ κ. Ν. Κοτζιάς παρόμοιον ἐνέπιγραφον ὀστρακον, εὐρὼν τοῦτο καθ' ἣν ἐνήργησε μικρὰν ἀνασκαφὴν κατὰ τὸν αὐτὸν τόπον. Εἰς τὴν παρὰ τὸ Ἀγγελοκάστρον μονὴν τοῦ Παντοκράτορος ὁ φιλάρχαιος Ἡγούμενος αὐτῆς συνέλεξεν ἐκ τῶν πέριξ μερικὰς ἐπιταφίας στήλας, ἐξ ὧν ἀξιόλογος ἐστὶ μία στολιζομένη διὰ λαμπροῦ ἀναγλύφου συμπλεκομένων κλάδων δρυὸς καὶ ἄλλης, ἀτυχῶς ἑλλιπῆς, κοσμουμένη δι' ἀναγλύπτων Σειρήνων. Ἀλλὰ τὸ σημαντικώτερον εὑρημα εἶναι τὸ μνημονευθὲν ἐπίγραμμα, ὅπερ ἀνασυρθὲν πρὸ ἐτῶν ἐκ τῆς κοίτης αὐτῆς τοῦ Ἀχελῷου παρὰ τὰ Ὅχτια (πρὸβλ. χάρτην) μετεκομίσθη ὑπὸ τοῦ φύλακος Μοσίου εἰς τὸ ἐν Ἀγρινίῳ Γυμνάσιον. Εἰς τὸ ἐπίγραμμα ἐμμέσως ὑποδηλοῦται, ὅτι ἡ περιοχὴ τῶν Ἀρσινοέων ἔξετείνετο μέχρι τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως, τρεῖς ὥρας δηλ. βορείως τοῦ Ἀγγελοκάστρου.

Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει χαραχθῆ εἰς τὸ κάτω μέρος πλακὸς ἐκ λευκοῦ λίθου, 0,31 σφζομένου ὕψους, 0,23 πλάτους καὶ 0,07 πάχους (εἰκ. 7). Διὰ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ἐλαφρὰν μείωσιν φαίνεται, ὅτι ἡ πλάξ, ὅτε ἦτο ἀκεραία, ἀπετέλει συνήθη ἐπιταφίαν στήλην. Τὸ παράδοξον, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα ἐχαραχθῆ τόσον χαμηλὰ ἐρμηνεύεται ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἰς τὸν ὑπεράνω ἐλευθέρον χώρον εἶχε καθηλωθῇ τὸ χάλκινον ἀνάγλυπτον ὁμοίωμα (ὁ τύπος), τὸ μνημονευόμενον ἐν τῷ ἐπιγράμματι. Ἀλλ' ὅμως ἔχνη τῆς καθηλώσεως ἢ προσκολλησέως τοῦ ἀναγλύφου δὲν διατηροῦνται ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας.

Ἡ διατήρησις τῶν γραμμάτων δὲν εἶναι τελεία ὥς βλέπει τις ἐπὶ τῆς εἰκόνης, ὅπου ἄλλως

τὰ ἀσθενῆ χαράγματα διὰ τὴν σαφήνειαν ἐτο-νίσθησαν. Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη πολλῶν συμπληρώσεων, εἰς τὰς ὁποίας συνέβαλε σημαντικῶς ὁ Καθηγητὴς κ. Α. Wilhelm, μελετήσας τὰς σημειώσεις καὶ τὸ ἀντίγραφόν μου. Οὕτω ἡ ἀνάγνωσις τοῦ φάτις εἰς τὸν γ' στίχον, τοῦ Ἀγέμου εἰς τὸν δ' καὶ τοῦ γέραρε δὲ εἰς τὸν

Εἰκ. 7. Ἐπίγραμμα εἰς Πανταλέωνα.

ε' ἀνήκουν ἐξολοκλήρου εἰς τὸν ἐπιφανῆ ἐπιγραφικόν.

Κῆαι φθιμένων ἀρετὰς λάμπει [κλ]έος ὀψεσιν ἔργων, μῦθ' ἀνικάτου μῖμνει ἀεθλα δορός· οἷον ψευδὲς μύθων κέχυται φάτις· ἀ[λλ]ὰ τυπωθεῖς, χαλκὸς ἀρίγνωτος· [Π]α[νταλ]έων Ἀγέμου· Σ]ωσάνδρου δώρημα· [γέραρε δὲ] Πα[νταλ]έων ἀρχεύσας ἐρατῆς γύμνης Ἀρ[σινοέων]. Τῷ καί, δαῖμον, ἄεξε, τὸ γάρ [θέ]μις οὐνομα κλήζ[ειν] ἀνέρα, καὶ βίοντος πείρατα κεδνὰ πόροις.

Τὸ ὅψεσιν ἔργων τοῦ α' στίχου δὲν φαίνεται δόκιμον, ἀλλ' ὅμως τὸ Ο καὶ Ν εἶναι βέβαια. Ἀγέμου ὡς ὑποκοριστικὸν ἀντὶ Ἀγεμάχου εἵκασεν ὁ κ. Wilhelm. Εἰς τὸν ε' στίχον ὁ αὐτὸς συμπληρώνει γυμνάδος = γυμνασιαρχίας. Ἀλλ' ὅμως δι' ὅλα τὰ γράμματα δὲν ὑπάρχει χώρος, διὰ τοῦτο συνεπλήρωσα γύμνης. Εἶναι δυνατόν ἐν τούτοις νὰ ἔχωμεν ἐδῶ τοπωνυμικόν, πρὸς ὃ θὰ προσηρμόζετο καλύτερον τὸ ἐρατῆς. Τὸ τοπωνυμικὸν ἀναφερόμενον εἰς κώμην τινὰ τῶν Ἀρσινοέων εἶναι δυνατόν νὰ ἤρχιζε καὶ διὰ τοῦ Ε.

Ἐκ τῶν 8 στίχων τοῦ ἐπιγράμματος τὸ μὲν

πρῶτον ἤμισυ ἀνήκει εἰς τὸν ἐγκωμιαζόμενον νεκρὸν, οἱ δὲ λοιποὶ 4 εἰς τὸν δωρήσαντα Σώσανδρον. Φαίνεται, ὅτι Πανταλέων ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγίου πρέπει νὰ ᾔτο σημαντικὴ προσωπικότης. Ἀλλὰ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν παρὰ Πολυβίῳ (20, 9, 2 καὶ 28, 4, 9) Πανταλέοντα τὸν δρᾶσαντα κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ Β' π. Χ. αἰῶνος διὰ τὴν σημαντικῶς νεωτέραν ἐποχὴν τοῦ ἐπιγράμματος. Διὰ τὸ Δ καὶ τοὺς λοιποὺς χαρακτῆρας νομίζω, ὅτι τοῦλάχιστον πρέπει νὰ κατέλθωμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος. Ἀνάλογον παράδειγμα, καθ' ὃ ἐπὶ ἐπιταφίας στήλης ἀναφέρεται κάτω ὁ δωρήσας αὐτὴν συνέλεξα ἄλλοτε ἐκ τοῦ ἐπινείου τοῦ Θυρρείου (Ἀρχ. Δελτίον 1918, 183)¹.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

Ι' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ (ΚΡΗΤΗΣ)

ΕΙΔΗΣΕΙΣ 1925 - 1926

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀνέλαβον τὴν Ι' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν πέρυσιν (Ἰούνιον τοῦ 1925), κατήρτισα ἰδιαίτερον βιβλίον ἐν ᾧ κρατῶ σημειώσεις διὰ πάσας τὰς τυχαίως ἀνακαλυπτομένας ἀρχαιοτήτας, ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ βιβλίου σημειῶ τὰς τοπωνυμίας κατ' ἀλφαθητικὴν σειρὰν μετὰ παραμποπῆς εἰς τὴν σελίδα ὅπου περιγράφονται τὰ εὑρεθέντα ἀρχαῖα.

Ἐκ τοῦ βιβλίου ἐκείνου ἀποσπῶ τὰς κυριωτέρας εἰδήσεις:

Ἀρχάναις. Τὸ μεγαλύτερον καὶ πλουσιώτερον χωρίον τῆς Κρήτης, 15 χιλιάμ. πρὸς Ν. τοῦ Ἡρακλείου καὶ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Γιούχτα (ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐταύτισε τὸ ὄνομα Γιούχτας πρὸς τὸ *Iutós*, ἀναφερόμενον ἐν συνθήκῃ μεταξὺ Κνωσίων καὶ Τυλισίων ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τῆς Ἀθηνᾶς), ἐφ' οὗ ὡς γνωστὸν ἐν τῇ ΜΜ ἤδη ἐποχῇ ὑπῆρχεν ἱερὸν (Evans Palace κλπ. 1, σελ. 151 ἔξ.). Ἐν τῷ χωρίῳ καὶ ἄλλοτε εὑρέθησαν Μινωικαὶ ἀρχαιοτήτες καὶ πέρυσιν (1925) χωρικός σκάπτων παρὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ χωρίου πρὸς ἀνέγερσιν οἰκίας ἀνεῦρε λείψανα σημαντικοῦ Μινωικοῦ

οἰκοδομήματος, τὰ ὅποια εἶχεν ἤδη διαλύσει ὅτε κατόπιν εἰδήσεως τῆς ἀστυνομίας μετέβην ἐπὶ τόπου. Πλείστοι μεγάλοι λίθοι εἶχον ἐξορυχθῇ, ὧν τινες πλακωτοὶ εἶχον μῆκος μέχρι 2 μέτρων. Εἰς ἔξ αὐτῶν ἔφερεν ἀβαθῶς κεχαραγμένον τὸ γνωστὸν τριαινοειδὲς σύμβολον. Ἐπὶ τόπου ἐκείνῳ ἔτι μερικὰ τεμάχια ἀρχιτεκτονικὰ (στρογγύλη βάσις κίονος ἐκ τιτανολίθου, τεμάχιον φαινόμενον ὡς τὸ ἡμισυ Δωρικοῦ κιονοκράνου, ἀλλ' ἀμελῶς ἔχον πελεκημένον τὸν ἔχινον, ἔξ ἀσβεστολίθου κλπ.). Εὑρέθη ἔτι τριπτήρ ἐκ ψαμμόλιθου καὶ πληθὺς Υ.Μ. ὀστράκων καὶ τινα ἀκέραια ἄωτα κύπελλα συνηθέστατα τῆς Υ.Μ. ἐποχῆς. Πρόκειται λοιπὸν περὶ οἰκοδομήματος τῆς Ὑστερομινωικῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι ὑπάρχει συνέχεια ἐντὸς παρακειμένης ἀμπέλου.

Σταυράκια. Ἐπὶ τοῦ 8^{ου} χιλιομέτρου τῆς ἀπὸ Ἡρακλείου εἰς Ἅγιον Μύρωνα ἀγοῦσης ὁδοῦ κατασκευάζεται διακλάδωσις πρὸς τὸ χωρίον Σταυράκια. Περὶ τὸ μέσον σημεῖον τῆς κατασκευαζομένης ὁδοῦ ἐπανειλημμένως εὑρέθησαν ὀστράκα καὶ ἀγγεῖα, ἐπανειλημμένως δὲ ἐπεσκέφθην τὸ μέρος λεπτομερῶς χάρις εἰς τὴν εὐγενῇ καλωσύνην τοῦ φίλου μηχανικοῦ κ. Ἰω. Χρυσικοπούλλου. Πρόκειται περὶ ΜΜ καὶ Υ.Μ. ἀγγείων, ὧν μερικὰ ἄωτα κύπελλα εὑρέθησαν ἀκέραια. Οὐδὲν δ' ὅμως ἴχνος οἰκίας ἢ τάφου παρατηρεῖται οὐδὲ λίθος κἂν καθ' ὅλην τὴν εὐρείαν ἀργιλώδη ἔκτασιν, πρόκειται δὲ πιθανῶς περὶ κεραμικοῦ τινος κλιθάνου, διότι τὸ χῶμα πέριξ εἶναι οὐχὶ ἀπρόσφορον, εὖρον δὲ καὶ πολλὰ τεμάχια λίθου ἰσχυρότατα κεκαυμένου, μέλανος, εὐθρόπτου καὶ μετὰ μεγάλους πόρους ὡς σπόγγος. Εὑρέθη δὲ καὶ τεμάχιον δίσκου ἐξ ἐρυθροποῦ ψαμμίτου, ὅστις τὴν μὲν μίαν ἐπιφάνειαν ἤτο ἐπίπεδος καὶ λείος, τὴν δ' ἑτέραν ἀνώματος καὶ ἀκατέργαστος, ἔφερε δὲ λεπτὴν ὀπὴν 0,006 ἐν τῷ κέντρῳ. Προφανῶς διὰ ταύτης διήρχετο μεταλλικὴ λεπτὴ ράβδος. Οἱ γνωστοὶ Μινωικοὶ κεραμικοὶ τροχοὶ ἔχουσιν ἐντελῶς διάφορον σχῆμα καὶ εἶναι πῆλινι (διότι περὶ τῶν μαρμαρίνων ὑπάρχει δικαία ἀμφιβολία μήπως ἦσαν τράπεζαι προσφορῶν Evans Palace I, σελ. 590, σημ.), στερεοῦνται δ' ὀπῆς ἐν τῷ κέντρῳ (Franchet, Recherches techniques κλπ. σ. 49 ἔξ. καὶ πίν. 1, extrait ἐκ Nouv archives des missions scientif. τόμ. 22 fasc. 15, 197). Τὸ παρὸν ἄρα τεμάχιον θὰ εἶχεν ἄλλην συγγενῇ τινα χρῆσιν.

Ἀγριανά. Ἡ τοποθεσία αὕτη κεῖται κατὰ τὸ 17^{ον} ἢ 18^{ον} χιλιόμετρον τῆς ἀπὸ Ἡρακλείου εἰς Χερσόνησον ὁδοῦ, παρὰ τὴν μεγάλην σιδηρᾶν «Γέφυραν τοῦ Ἀποσελέμη». Ἐκεῖ, ἐν ἀγρῷ τὸ

¹ Ἀργὰ κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν εἶδον μετ' εὐχάριστον ἐκπληξιν, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα εἶχεν ἤδη ἐκδοθῇ εἰς τὸ λαμπρὸν βιβλίον τῶν κ.κ. F. Courby καὶ Ch. Picard Recherches Archeologiques à Stratos σελ. 110 κέ. εἰκ. 66 μετὰ διαφορετικὰς σπουδαίας ἀναγνώσεις γενομένας ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. E. Bourguet. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι μετὰ τὴν ἐκ διαφόρων μερῶν ἰδιαίτεραν μελέτην τοῦ δυσκόλου κειμένου ὁ λίθος πρέπει ἐκ νέου ἀ ἐξετασθῇ.

πρῶτον ἐκχερσουμένῳ εὐρέθῃ πηλίνῃ λάρναξ Ὑστερομινωικῇ (εἰκ. 1) μετὰ ἑξ ὀριζοντίων λαβῶν, φέρουσα δ' ἴχνη μέλανος χρώματος. Ἐντὸς αὐτῆς ὁ εὐρὼν χωρίδως παρετήρησεν, ὥς λέγει, μόνον ὁστᾶ, πράγματι δ' αἱ λάρνακες τῆς ἐποχῆς ταύτης συνήθως οὐδὲν περιέχουσι κτέρισμα.

Εἰκ. 1. Πηλίνη ΥΜ λάρναξ ἐξ Ἀγριανῶν.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ νεκροταφείου μετὰ πολλῶν λαρνάκων.

Ὀλίγον περαιτέρω, προχωροῦντες πρὸς τὴν Χερσονήσον εὐρίσκομεν τὸ βραχῶδες ὕψωμα

παράλιου πόλεως, ἀπεκαλύφθη ἀνδριὰς εἰκονιστικός, Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀκέφαλος καὶ ἄπους, παριστῶν ἄνδρα περιεσφιγμένον ἐντὸς τοῦ ἱματίου.

Κατόπιν σχετικῶν ὑποδείξεών μου, κατετέθησαν ὑπὸ χωρικῶν εἰς τὸν Ἀστυνομικὸν σταθμὸν Χερσονήσου, ὥς με πληροφορεῖ ὁ ἐκεῖ σταθμάρχης, τέσσαρες μαρμαρίναι κεφαλαί, μία «βυζαντινὴ» πλάξ καὶ τινὰ νομίσματα, τὰ ὅποια δὲν εἶδον ἀκόμη.

Ἐκ Μεσαρᾶς. Εἰς τὰ Ν. παράλια τῆς Κρήτης εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦ Λέντα (=λέοντα), ὅπου ὑπῆρχε τὸ Ρωμαϊκὸν Ἀσκληπιεῖον Λεβήνως εὐρέθη ἐφέτος ἐντὸς τῆς ἄμμου τοῦ αἰγιαλοῦ τὸ κάτω ἥμισυ μαρμαρίνου ἀγαλματίου παιδὸς (εἰκ. 2α), καθημένου ἐπὶ λίθου. Εἶναι ἐκ τῶν συνήθων παιδικῶν μορφῶν τῶν εὐρισκομένων ἐν τοῖς ἀσκληπιείοις (Ἰανίσκων). Ἡ τοποθεσία αὕτη ἀνεσκάφη μετ' ἐπιτυχοῦς ἀποτελέσματος ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν πρὸ 25ετίας περίπου, δυστυχῶς ὅμως καθυστερεῖ ἔτι ἡ δημοσίευσίς (Ἴδε μίαν ἐκθεσιν 2 σελίδων ἐν Nuova antologia, fascicolo 1 Φεβρ. 1902 σελ. 13). Ἀπεκαλύφθη ὁ

Εἰκ. 2. Τεμάχια μαρμαρίνων ἀγαλμάτων.

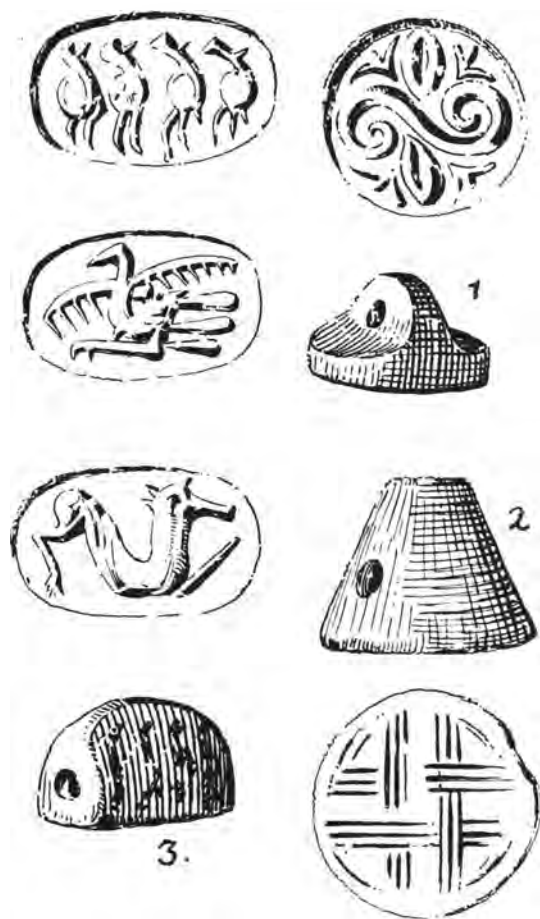
τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου μεθ' ὁμωνύμου ἐκκλησιδίου. Ἡ ἐκεῖθεν διερχομένη νέα ὁδὸς ἥτις νῦν κατασκευάζεται, ἀπεκάλυψε κτιστούς τινας διὰ πλίνθων Ρωμαϊκοὺς τάφους, εἰς δὲ τουλάχιστον παραμένει ἔτι ἄσκαπτος. Περιεῖχον ὑάλινα συνήθη δοχεῖα καὶ λύχνον μὲ ἐκτυπα κοσμήματα ἄριστα διατηρούμενον.

Ἐντὸς αὐτῆς τῆς Χερσονήσου (25^{ον} χιλιόμετρον πρὸς Α. τοῦ Ἡρακλείου), πολίχνης κειμένης ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ὁμωνύμου ἀρχαίας

ναός, τὸ θησαυροφυλάκιον μετὰ καλῶς διατηρουμένου ψηφιδωτοῦ κλπ. Μία ἱαματικὴ πηγὴ ἥς σήμερον ἤρχισαν ἐκ νέου τὴν ἐκμετάλλευσιν, φαίνεται ἀσφαλῶς ἦτο ἡ αἰτία τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἀσκληπιείου. Εἰς τὸ πλησιέστερον χωρίον Μιαμοῦ, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Δημ. Μανιδάκη εὐρίσκετο ὁ πούς μετὰ τεμαχίου τῆς ῥάβδου καὶ τοῦ ἱεροῦ ὄφεως ἐκ μαρμαρίνου ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ (εἰκ. 2β). Τὸ ἄγαλμα τοῦτο πρὸ 30 καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν εὐρεθὲν διετῆρει λείψανα

ἐπιχρυσώσεως δι' ὃ ἐθραύσθη ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἐπ' ἐλπίδι ὅτι περιέκλειε θησαυρόν. Ἀμφότερα τὰ μάρμαρα τῆς εἰκ. 2 μετεκομίσθησαν εἰς τὴν συλλογὴν Γόρτυνος.

Ἐκ Μεσαρᾶς προέρχονται (ἀπὸ τὰ πέρας τοῦ Πλατάνου καὶ τῶν Ἀνωγείων) αἱ δύο Πρωτομινωικαὶ σφραγίδες ἐκ στεατίτου τῆς εἰκ. 3, ἀρ. 1 καὶ 2. Ἡ ὑπ' ἀρ. 2, σχήματος κολούρου κώνου,

Εἰκ. 3. Λίθιναι σφραγίδες. 1-2, ΠΜ ἐκ Μεσαρᾶς. 3 ΜΜ τριέδρος ἐκ Μάλιων.

φέρει ἓν εἶδος πλέγματος, θέμα σύνηθες εἰς τὰς ΠΜ σφραγίδας. Ἡ ὑπ' ἀρ. 1, ἥτις εἶναι κομβιόσημος, ἀνήκουσα εἰς προκεχωρημένην φάσιν τῆς Πρωτομινωικῆς III ἐποχῆς, φέρει, ἀντὶ τετραπλῆς σπείρας, ἥτις εἶναι σύνηθες φαινόμενον τῆς ΠΜ III ἐποχῆς (πρὸς λ. χ. Evans Palace 1, σελ. 113 εἰκ. 81b), διπλὴν τοιαύτην, καὶ φυλλοειδὲς συμπλήρωμα εἰς τὰς κοιλότητας τῆς σπείρας. Ἔτι δὲ περιεργότερα εἶναι τέσσαρα καλυκώσημα κοσμήματα τὰ ὅποια φέρει,

ὁμοιάζοντα πολὺ πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ ὠρίμου ΜΜ II ἐποχῆς πίθου ἐκ Φαιστοῦ ἐν Monum. Ant. XIV πίν. IX6 (κατὰ τὸ estratto) ἢ 356 (πρὸς λ. καὶ Palace, 1, εἰκ. 1926).

Ἡ τριέδρος τέλος σφραγὶς 3, ἐκ λευκοφαίου στεατίτου, σχήματος πρισματικοῦ ἀνήκει εἰς τὰς πρώτας φάσεις τῆς ΜΜ ἐποχῆς καὶ εὗρέθη εἰς τὰ Μάλια. Ὅμοιαν κατὰ τὸ σχῆμα ἴδε ἐν Ξανθοῦδιδου Vaulted Tombs, πίν. 4528 ἐκ Κουμάσας. Αἱ γλυφαὶ παριστάνουν ἐν ἀγριμαῖον ζῶον, τέσσαρα πτηνὰ ἢ πτηνοειδῆ ὄντα βαδίζοντα ὀπισθεν ἀλλήλων καὶ ἐν ἱπτάμενον πτηνὸν κατὰ τεχνοτροπίαν κοινὴν οὐ μόνον ἐν Κρήτῃ ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας ἐπὶ ἀγγείων (ἴδε λ. χ. Dugas, la céramique des Cyclades, Paris 1925 σελ. 66, εἰκ. 36a).

Ἀπτερα. Ἐν ταξιδίῳ μου κατὰ τὴν δυτικὴν Κρήτην ἠδυνήθην νὰ ἀσφαλίσω ἐν Ἀπτέρᾳ δύο ἢ τρεῖς κολοβάς ἐπιγραφάς, μαρμαρίνον μέγα πόδα λέοντος προερχόμενον ἐκ τινος μνημείου (οὐχὶ ἀγάλματος), ὅστις μετεφέρθη ἐν τῇ Συλλογῇ Χανίων καὶ τινὰς Βυζαντινὰς ἀρχαιότητας. Ἐν Ἀπτέρᾳ εὗρίσκονται ἀμύπολλα νομίσματα καὶ δακτυλιόλιθοι κατ' ἔτος, ὧν τὸ ἐμπόριον δυστυχῶς δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐμποδίζωμεν. Κατόπιν σχετικῶν ὁδηγιῶν ἃς εἶχα ἀφήσει εἰς τὰς σχετικὰς ἀρχὰς Χανίων καὶ τὸν ἐκεῖ δραστήριον ἐπιμελητὴν κ. Γερ. Πιερρομπόνην κατέσχεν ἡ ἀστυνομία κατόπιν αἰτήσεως τοῦ τελευταίου ἕξ δακτυλιόλιθους εἰς χεῖρας ἐνὸς χωρικοῦ τοῦ Καλαμίου (παρὰ τὴν Ἀπτεραν), εἰς χεῖρας δ' ἑτέρου «τέσσαρα ἀργυρὰ νομίσματα, ὧν τὸ ἐν δίδραχμον καὶ τεσσαράκοντα ἑπτὰ χάλκινα τὰ πλεῖστα ἐν καλῇ καταστάσει». (Ἀναφορὰ ἐπιμελητοῦ 14 Ἰουνίου ἐ. ζ.).

Ἐν Ἡρακλείῳ 22 Ἰουνίου 1926.

ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΚΑΤΩ ΓΟΥΜΕΝΙΤΣΗ, ΤΩΝ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Τὴν προσοχὴν τοῦ ταξιδευόντος ἀπὸ Πατρῶν εἰς Καλαβρυτὰ διὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ μόλις φθάσῃ εἰς τὸ 70ὸν χιλ. ἀποσπᾷ σειρὰ λόφων παλλεύκων συνεχομένων καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐκτεινομένων μέχρι τοῦ 72οῦ χιλ. ἔξωθι δηλ. τοῦ χωρίου τῆς κάτω Γουμένιτσης τῶν Καλαβρυτῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν δέκα λεπτῶν τῆς ὥρας ἀπ' αὐτοῦ.

Ἡ σύστασις τῶν λόφων τούτων εἶναι ἐξ ἀσβεστοβριθοῦς ψαμμίτου λίθου (ἀσπρόγεια κατὰ

τὴν ἔκφρασιν τῶν χωρικῶν) λίαν μαλακοῦ καὶ εὐκόλως τριβομένου κατὰ συνέπειαν καταλληλοτάτου διὰ τὴν κατασκευὴν λαξευτῶν σπηλαιῶδων τάφων ὥς συνείθιζον νὰ κατασκευάζωσιν αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀρχαιολογικὴν αὐτὴν περιοχὴν κατέρχεται εἰς τὸ 72 χιλ.

Ὅταν τις σταθῇ εἰς τὸν χώρον αὐτὸν βλέπει σχεδὸν ὁλόκληρον τὸν ὁμαλώτατον δῆμον τῶν Λαπαθῶν, εἰς τὸ βάθος δὲ καὶ ἐγγύτατα τὸ χωρίον κάτω Γουμένισσαν, ἄνωθι τοῦ ὁποίου πρὸς ἀνατολὰς ὑψοῦνται τὰ ὑψώματα Σκεπαστό, Κάκαβο καὶ Μαῦρο Κούτσουρο.

Πρὸς Βορρᾶν ὑψοῦται λόφος Παληομονάστηρο καλούμενος, ὀπισθεν τοῦ ὁποίου ἀναφαί-

Εἰκ. 1. Εἱρημάτα Μυκηναϊκῶν τάφων Γουμένισσης.

τῆς δημοσίας ὁδοῦ εἰς τὴν θέσιν «Κουδουνόμυλος», καταβαίνει εἰς μίαν χαράδραν καὶ ἀνέρχεται εἴτα εἰς τοὺς ἐκεῖθεν λόφους καὶ εἰς δέκα λεπτῶν ἀπόστασιν φθάνει εἰς αὐτήν. Εἶναι μέγας λευκὸς λόφος, οὐτινος ἡ κορυφὴ ἔχει ἰσοπεδωθῇ πρὸ πολλοῦ χρόνου, ἵνα χρησιμοποιηθῇ εἰς παλαιότεραν μὲν ἐποχὴν διὰ τὴν φύτευσιν ἀμπέλων εἴτα δὲ τῶν ἀμπέλων μὴ εὐδοκιμησασῶν, δι' ἁλώνια τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου μέχρι σήμερον.

αἱ κορυφαὶ ἄλλου βουνοῦ «Ρακίτα» ὀνομαζομένου, ὀπισθεν τῆς ὁποίας διακρίνονται αἱ ὑψίσται κορυφαὶ τοῦ Παναχαϊκοῦ ὄρους.

Πρὸς Δυσμὰς διακρίνει τις ὑψωμα καὶ δάσος καλούμενον «Κάνισκα», ἀριστερώτερον δὲ καὶ εἰς τὸ βάθος ἐξέχει μεγαλοπρεπὴς ἡ ὑψίστη κορυφὴ τοῦ Ἑρμάνθου «Ἅγιος Ἡλίας» καλουμένη ἐκτεινομένου καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Δύσεως.

Πρὸς Ν. ἐγγύτατα ὑπάρχει ὁ λόφος «Ἅγιοι Θεόδωροι» συνεχόμενος πρὸς τὸ χωρίον Σα-

ραδῇ, ἀριστερώτερον ἐν συνεχείᾳ τὰ ὑψώματα Κοκορέτσα, Ἀετοφωλιὰ καὶ Μπάρκα ὅπισθεν τῶν ὁποίων καὶ εἰς ἀπόστασιν ὥρας ἀπ' αὐτῶν ὑποῦται λόφος, Κάστρον ὀνομαζόμενος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει φρούριον Φραγκικόν, ἔτι δὲ ἀριστερώτερον ὁ λόφος Τοῦρλα, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου καὶ εἰς τὸ βάθος διακρίνεται ὁ λόφος τῆς Ἀγ. Λαύρας.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ αὕτη περιοχὴ περιβάλλεται πανταχόθεν ὑπὸ χαραδρῶν χωρίζουσιν τὰς ποικίλας λοφοσειράς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὡς καὶ ἐντὸς τῶν χαραδρῶν ἀναβλύζουσι ἄφθονοι πηγαὶ ἀρίστων καὶ καθαρωτάτων ὑδάτων.

Οὕτω πρὸς Ν. ἐν ἀρχῇ ὀνομάζεται ἡ χαράδρα Κούβελος καὶ προχωροῦσα πρὸς ΝΔ. ἐν συνεχείᾳ συναντᾷ τὰς πηγὰς «Τρανὴν βρύσιν, Ράϊκο καὶ Πλύτρες, Κρύαν βρύσιν, Κορρίταν, Κουνουνόμυλον, Λειβάδεια (πέντε - ἕξ βρύσες)» καὶ τὰς θέσεις Γολέμος, Κορπὸς καὶ Κενεδέξα.

Ἔνεκα δ' ὅμως τῆς ἰσοπεδώσεως τῆς κορυφῆς αὐτοῦ καὶ διὰ φυσικοὺς λόγους καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν χωρικῶν, ὡς εἶπον, ἐλεπτύνθη τοσοῦτον ὁ οὐρανὸς τῶν τάφων τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς, ὥστε κατέπεσεν οὗτος εἰς τινὰς τάφους, σχηματισθέντων οὕτω λάκκων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄροπεδίου.

Εὗρον γέροντας τοῦ χωρίου ὑπὲρ τὰ ἐνεήκοντα ἔτη γεγονότας, οἵτινες καλῶς ἐνεθυμοῦντο τὴν ὑπαρξίν τῶν λάκκων τούτων λέγοντες συγχρόνως ὅτι ἐκεῖ κατέφευγον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 21 οἱ Ἕλληνες, φεύγοντες τὴν διώξιν τῶν Τούρκων καὶ ἐφύλαττον τὰ σπαθιά των.

Προφανῶς θὰ εἶχεν ἐρευνηθῇ εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν λάκκος τις καὶ θὰ ἦλθε εἰς φῶς Μυκηναϊκόν τι ξίφος.

Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι ἐκ τῶν γνωστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐντὸς τοῦ βράχου λαξευτῶν θαλαμοειδῶν ἢ σπηλαιωδῶν μετὰ ἰδίου λαξευτοῦ

Εἰκ. 2. Εὐρήματα Μυκηναϊκῶν τάφων Γουμινίτσας.

Πρὸς Α. τοῦ χωρίου εἶναι αἱ πηγαὶ Τουρλίδι, Κάκαθο, Βασιλικόβρουσι, Βρυσάρι (τὸ κάλλιστον τῶν ὑδάτων τῆς περιφέρειας. ἀπέχον μόλις 1500 μέτρα τοῦ χωρίου) τὰ Χανδάκια, τὸ Κεραμιδάκι, τὰ Νεράγκαθα καὶ οἱ Βρυσοῦλες.

Κάτωθι τῆς θέσεως Παληομονάστηρο εἶναι ὁ κάτω μῦλος, ὀλίγον ἀνωθεν τοῦ ὁποίου ἔχει εὑρεθῇ μαρμαρίνη παραστάς ἀπολήγουσα εἰς ἡμικίονα ἀνήκουσα εἰς οἰκοδόμημα πιθανώτατα ὀωμαϊκῶν χρόνων.

Πρὸς Δ. τοῦ ὄροπεδίου τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι ἕτερον ὑψωμα ὀνομαζόμενον Πόβλες ἐξ ἀσβεστοβριθοῦς ψαμμίτου λίθου χωρίζόμενον ἀπὸ τὸν ἄγρον τοῦ χωρίου καὶ πρὸς τὴν ΜΑ. διεύθυνσιν τῶν ἀνασκαφῶν ἕτερον ὁμοίας συστάσεως λόφος «Πρινάκια» καλούμενος, ἐν ᾧ διέκριναν ἔχνη ὁμοίων λαξευτῶν τάφων, ὧν τὴν ἔρευναν ἀνέβαλον διὰ τὸ μέλλον.

ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὄροπεδίου εἶναι λελαξευμένοι τάφοι.

δρόμου καὶ λαξευτῆς θυρίδος. Ἀνεῦρον κατὰ σειρὰν 10 τοιούτους τάφους. Τούτων ὁ εἰς εἶχε βυθισθῇ ἀνωθεν. Ἰδὼν δὲ τοῦ τάφου τούτου τὴν θυρίδα ἔσωθεν κεκλεισμένην κατενόησα τὴν διεύθυνσιν τῶν εἰσόδων καὶ ἀκολουθήσας αὐτὴν ἀνεῦρον εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν καὶ κατὰ σειρὰν 10 τάφων τοὺς δρόμους, οὓς κενώσας ἔφθασα μέχρι τῶν θυρίδων, δι' ὧν εἰσῆλθον εἰς τοὺς θαλάμους.

Δύο ἐκ τῶν τάφων τούτων εἶχον μὲν τὰς θυρίδας ἀθίκτους, ἃς ἤνοιξα, ἀλλ' ἦσαν βυθισμένοι καταπεσόντος τοῦ θόλου αὐτῶν καὶ ἔνεκα τούτου ἦτο ἀδύνατος ἡ ἔρευνα αὐτῶν. Ἡρεύνησα ὅμως τοὺς λοιποὺς οἵτινες ἦσαν ὅλως ἀνεπαφοί. Οὐδὲν εἶχε διαταράξει ἐπὶ 30 αἰῶνας τὴν ἡσυχίαν τῶν νεκρῶν οὐδ' ὕδωρ εἶχε διεισδύσει εἰς αὐτοὺς, διότι οἱ σκελετοὶ τῶν νεκρῶν εὑρέθησαν ἐν τῇ θέσει ἐν ᾗ εἶχον τοποθετηθῇ ἀδιατάρακτοι καὶ πάντες εἰς θέσιν πλαγίως ὀκλάζοντος.

Τὸ μήκος τῶν λελαξευμένων δρόμων τῶν τάφων ποικίλλει ἀπὸ τριῶν μέχρις 7 μέτρων ἐνῶ τὸ ἔσωτερικὸν τῶν τάφων ἦτο σχεδὸν τὸ αὐτὸ

ἔχον διάμετρον ἀπὸ τριῶν μέχρι 4 ἢ 5 μέτρων καὶ ὕψος μέχρι 2 ἢ 3 εἰς τοὺς μεγαλυτέρους μέτρων ὥστε νὰ ἴσταιται τις ὄρθιος εἰς ὅλους τοὺς τάφους.

Αἱ θυρίδες εἶναι μικραὶ ἔχουσι ὕψος καὶ πάχος περίπου ἐνὸς μέτρου, πλάτος δὲ κατὰ τι ὀλιγώτερον ὥστε νὰ εἰσέρχεται τις πρηνής.

Εὐρήματα εἰς ὅλους τοὺς τάφους ἦσαν σχε-

τῶν ὁποίων σώζεται ἡμισεσηπὼς καὶ ὁ κοντὸς τοῦ δόρατος.

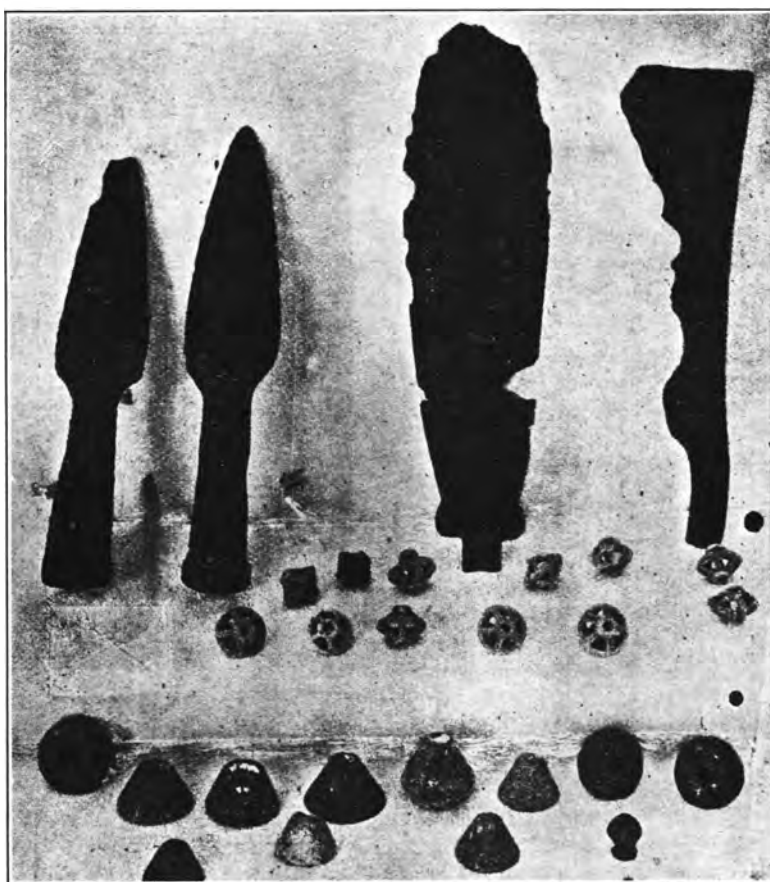
Χαλκαὶ λεπίδες μαχαιριῶν.

Χαλκοῦς πέλεκυς.

Ἔτι δὲ

Σφονδύλια ἐκ ποικιλόχρου στεατίτου καὶ ἐξ ὀπτῆς γῆς.

Χάνδραι μικραὶ ἐκ πρασινοκ. ὑαλώδους μάξης.

Εἰκ. 3. Εὐρήματα Μυκηναϊκῶν τάφων Γουμενίτης.

δὸν τὰ αὐτά, μικρὰ δηλαδὴ ἀγγεῖα τῶν γνωστῶν Μυκηναϊκῶν τύπων ἔτι:

Τρίωτα Λεδήτια.

» Κρατηρίσχοι.

Μόνωτα Κύπελλα.

Εἰς εὐμεγέθους ἀμφορεῖς.

Τυφλόστομον ἀμφορείδιον μόνον ἓν.

Ἔτι δὲ

Δύο λίθινα διάτρητα ἐργαλεῖα ἐν σχήματι μᾶλλον μικροῦ πελέκους.

Δύο αἰχμαὶ δοράτων χαλκαὶ ἐντὸς τῆς μιᾶς

Χάνδραι ἐξ ἀχάτου.

Κομβία ἀμφικωνοειδῆ διάτρητα καὶ τεμάχιον ὀψιανοῦ λίθου.

Πάντα ταῦτα ἐκομίσθησαν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Πατρῶν.

Ἐπὶ τῶν ἀγγείων καίτοι δὲν ἐκαθαρίσθησαν εἰσέτι ἐπικρατοῦσιν τὰ γραμμικὰ κοσμήματα, κύκλοι, δικτυωτὰ τρίγωνα καὶ τὰ παρόμοια, ἀπαράλλακτα ὅπως εἰς τὰ κεφαλληνιακὰ ἀγγεῖα ὡς καὶ εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Λόπεσι καὶ τῆς Ἀγραπιδιάς τῶν Συχουενῶν καὶ τὰ τῆς νῦν Πύλου.

Τὰ εὐρήματα ἐπομένως ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου (περὶ τὸ 1100 π. Χ.).

Ἰχνη Μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ ἢ ἀκροπόλεως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρω καίτοι περιηγήθην τὰ σπουδαιότατα τῶν πέριξ μερῶν.

Λαμβάνοντες τοῦτο ὑπ' ὄψιν ὡς καὶ τὸ ὕψος εἰς ὃ εὐρίσκεται τὸ Μυκηναϊκὸν αὐτὸ Νεκροταφεῖον (850 μέτρα περίπου ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης) δικαιούμεθα πιθανῶς νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ παραθεριζόντων κατοικῶν νοτιωτέρων μερῶν.

Μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Λόπεσι καὶ τῆς Ἀγραπιδιᾶς τῆς Ἀχαΐας ἡ εὕρεσις καὶ αὐτοῦ τοῦ Νεκροταφείου τῆς κάτω Γουμενίτης ἀγει πλεόν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦλάχιστον ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένος καθ' ἅπασαν τὴν Δυτικὴν Πελοπόννησον καὶ δὴ ἐν Ἀχαΐᾳ, ὅπου ὑπῆρχε μέχρι σήμερον ἰδέα ὅτι δὲν θὰ εὐρίσκοντο ἴχνη αὐτοῦ.

Ἐλπίζω ὅτι προσεχῶς καὶ ἀλλαχοῦ θὰ ἀναγγείλω τὴν ἀνακάλυψιν ἑτέρου Μυκηναϊκοῦ Νεκροταφείου.

Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

Ἐφορος ἀρχαιοτήτων

ΝΕΑ ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ 1923 - 1925

Α. Ἐν τῇ *Μυκηναϊκῇ Συλλογῇ* κατετέθησαν τὰ ἑξῆς:

1) Εἵκοσι καὶ ἓν πηλίνα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων (εἰκ. 1 - 5) μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εὐρεθέντα ἐν Παλαιοχωρίῳ τῆς Κυνοῦρίας (πλησίον τοῦ χωρίου Γλυππίας) ἐν τῷ κτήματι τοῦ Π. Συκώκη, ἀπέχον τετράωρον δυτικῶς τοῦ Λεωνιδίου, ἐντὸς σπηλαιωδῶν τάφων. (Ἀριθ. Εὐρετ. Συλλ. Μυκηνῶν 6262 - 6283).

Τὰ ἀγγεῖα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν τελευταίων μυκηναϊκῶν χρόνων (L. H. III), ὀλίγα δὲ μόνον εἶναι παλαιότερα σύγχρονα πρὸς τὰ τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ (L. H. II).

Διὰ τὸ μόνωτον ποτήριον εἰκ. 1, 6', ἰδὲ Korakou Fig. 52, 1 καὶ 4 (ὅπου παραστάσεις διπλῶν πελέκεων) καὶ τὰ συντρίμματα (L.H.I) σελ. 40, καὶ πρὸς τούτοις Fig. 63,5 (= L.H.II).

Διὰ τὸ ἀσπιδοειδὲς κόσμημα τοῦ ἀγγείου 6 τῆς εἰκ. 2 πρὸς L. H. I, Korakou, Fig. 52,3 (ὅπου τὸ σύντριμμα εἶναι L. Hell. I).

Διὰ τὴν πυξίδα τῆς εἰκ. 2, γ πρὸς L. H. I, Furtwängler - Löschke, Myk. Vasen Taf XXI, 153,

ὅπου τὸ αὐτὸ ἐσχηματισμένον πολὺ περισσότερον κόσμημα παριστῶν θαλάσσιον βράχον.

2) Χαλκοῦν «Μινωϊκὸν» ἀγαλμάτιον τοῦ ὁποίου λείπει τὸ δεξιὸν σκέλος ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ ὁ ἀριστερὸς ποὺς. Μὲ τὸ δεξιὸν σκέλος, ὡς φαίνεται, ὀλίγον πρὸς τὰ ὀπίσω τεθειμένον ἵστατο ὄρθιον ἔχον τὸ σῶμα ἐνδεικτικῶς ὀλίγον τεταμένον, προτεῖνον τὸ στήθος καὶ κάμπτον ἱκα-

Εἰκ. 6. Πλινθίς φέρουσα σφηνοειδῆ ἐπιγραφὴν.

νῶς πρὸς τὰ ὀπίσω τὸ ἄνω τοῦ σώματος («λορδωμένον»). Τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ἔχει καθευμένον, τὸν δὲ δεξιὸν κάμπτει κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ φέρει τὴν πυγμὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποφράττῃ τούτους.

Ὁ σχηματισμὸς τοῦ σώματος εἶναι λεπτὸς, νευρώδης. Οἱ μύες, ἰδίᾳ τῶν βραχιόνων καὶ τοῦ στήθους τονίζονται ἰσχυρῶς ἐγκοπαὶ βαθεῖαι ἐνιαχοῦ, ὑποδεικνύουσι τὰς πλευράς καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοιλίας (ὄχι φυσικὴν). Φέρει τὸ Κρητικὸν περιζῶμα μὲ τὴν φαλλοθήκην, ἐν ᾗ ὁ φαλλὸς φαίνεται ὅτι ἐτηρεῖτο ὀρθός. Ἡ κεφαλὴ ἐντελῶς ὡοειδής· μακροὶ λεπτοὶ πλόκαμοι (εἰς ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ μετώπου καὶ δύο ὀπισθεν τοῦ κρανίου) εἶναι σπειροειδῶς ἀνάγλυπτοι ἐπὶ

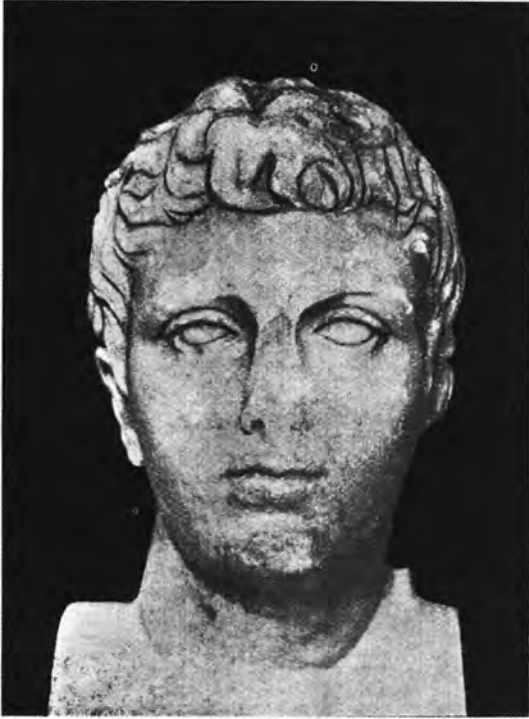

Εἰκ. 1 - 5. Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα Κυνουρίας.

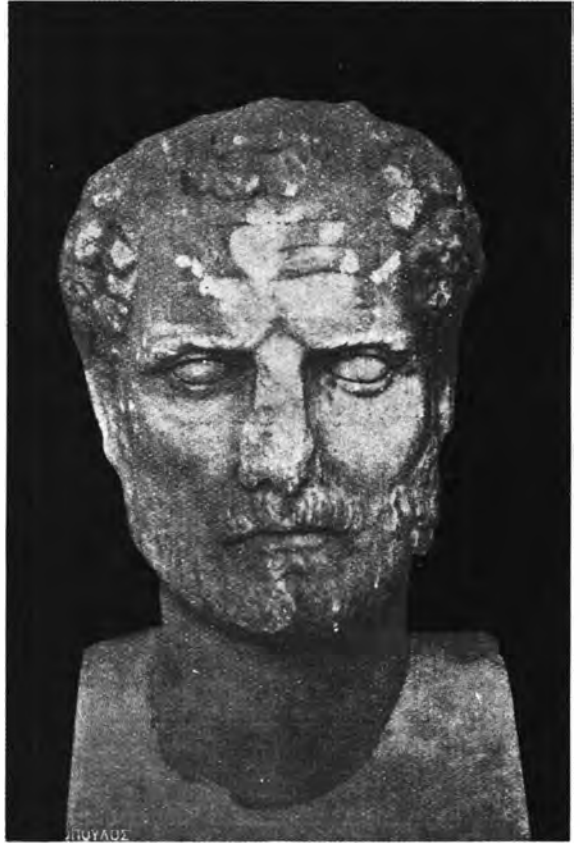
τοῦ πλαγίου τοῦ κρανίου καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ νώτου. Ὑψος 0,23. Προέρχεται ἐξ ἀγορᾶς. Ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου 6284. (Δημοσιεύεται προσεχῶς ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι).

3) Πήλινον πλινθιον, ἥτοι πινακίς: ὕψος 0 09, πλάτ. 0.06 καὶ πάχ. 0.02· φέρουσα ἀμφοτέρωθεν ἐγγράρακτον σφηνοειδῆ ἐπιγραφὴν, εἰκ. 6. Εἶναι δὲ ἡ ἐπιγραφή αὕτη κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Unger πολὺ σπουδαία καθότι εἶναι αὐτὸς ὁ

δὲν ἔχουσι βεβαίως σχέσιν μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (I 93) παραδιδόμενα περὶ ἐνοικοδομήσεως γλυπτῶν ἐξ ἀρχαίων μνημείων καὶ ἐπιτυμβίων στηλῶν εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους

Εἰκ. 9. Ἐθν. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3484.

Εἰκ. 10. Ἐθν. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3487.

θεμέλιος λίθος τοῦ ναοῦ Ἐανούα τῆς ἐν Οὐράκ θεᾶς Τσιχτὰρ τοῦ ὑπὸ Σιν - Γκασίδ βασιλέως τοῦ Οὐράκ καὶ Ἀναουνούμ περὶ τὰ 2100 π. Χ. ἀνοικοδομηθέντος.

Ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἰωαννου Γιαντσούλου ἐκ Σμύρνης καὶ προέρχεται ἐκ Μεσοποταμίας. (Ἀριθ. Εὐρετ. Συλλογῆς Μυκηνῶν 6261).

Β. Ἐν τῇ **Συλλογῇ τῶν Γλυπτῶν** εἰσῆχθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα σημειούμενα διὰ τῶν ἀριθμῶν τοῦ Εὐρετηρίου.

Αἱ δημοσιευόμεναι κατωτέρω μαρμαρίναι κεφαλαί, ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων εὐρέθησαν ὠκοδομημέναι μετὰ πλείστων ἄλλων τεμαχίων ἐπιτυμβίων στηλῶν, ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως. Τὰ γλυπτὰ ταῦτα,

ἀνεγερθὲν ἐν τάχει τεῖχος, ἀλλὰ προέρχονται πιθανῶς ἐκ μεταγενεστέρας ἐπισκευῆς τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως γενομένης ἴσως μετὰ τὴν καταστροφὴν τούτου ὑπὸ Σύλλα.

Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους εὐρέθη ἐν ὑπογείῳ οἰκίᾳ τινος κειμένης ἐν ὁδῷ Ἐρυσίχθωνος πλησίον τοῦ Θησείου, ὅπερ ἡμεῖς ἐξηρευνήσαμεν διὰ σκαφῆς.

1) Κεφαλὴ νεανίου μετὰ τοῦ λαιμοῦ (ἀριθ. 3482 εἰκ. 7), μεγέθους ὀλίγον τι μείζονος τοῦ φυσικοῦ, καλῆς διατηρήσεως, πλὴν τοῦ ἄκρου τῆς ῥινός, μικρὸν ἀποκεκρουμένης. Προέρχεται ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου ὅλως προστύπου. Κλίνει πρὸς τὸν δεξιὸν ὤμον. Κόμη ἐκ βραχέων κανονικῶν βοστρύχων ἀποτελουμένη ἔχει ὁμοιό-

Εἰκ. 7. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3482.

Εἰκ. 8. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3483.

Εἰκ. 13. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3490.

Εἰκ. 18. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (σελ. 28).

τητα πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους. Ὑψος 0,30.

2) Κεφαλὴ ἀνδρὸς γενειαφόρου (ἀριθ. 3483 εἰκ. 7) μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ, μεγέθους ὀλίγον

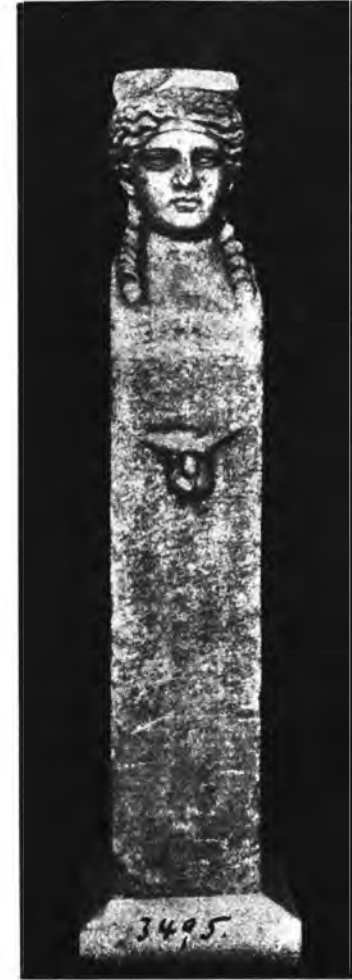
τιμικροτέρου τοῦ φυσικοῦ. Σώζεται καλῶς, πλὴν τοῦ ἄκρου τῆς ῥινὸς μικρὸν ἀποκεκρουμένης. Προέρχεται ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου, ἔχει μικρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ Δημοσθένους.

Εἰκ. 14. Ποὺς τραπέζης με ἀνάγλυπτον Διόνυσον
ἐκ Μεγάρων. Ἑθν. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 3493.

Εἰκ. 15. Διόνυσος καὶ Σίσυγρος ἐκ ποδὸς τραπέζης
ἐκ Μεγάρων.

Εἰκ. 16. Στήλη Ἑρμαϊκὴ με προτομὴν Διονύσου ἐκ Μεγάρων.

3) Κεφαλὴ νεανίου μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ (ἀριθ. 3484 εἰκ. 9) ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου προερχομένη. Ὑψ. 0,22. Κόμη πλουσία ἐκ βοστρυχίων κυματοειδῶν αποτελουμένη· σώζεται καλῶς πλὴν τοῦ ἄκρου τῆς ῥινὸς ἀποκεκρουμένης. Παρίσταται ὥσεί τεθλιμμένος.

4) Κεφαλὴ εἰκονιστικῆ φυσικοῦ μεγέθους (ἀρ. 3487 εἰκ. 10) μετὰ τοῦ λαιμοῦ, ἀνδρὸς γενειαφόρου, ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου, λίαν ἐκτύπου ἀνα-

6) Κεφαλὴ μικρᾶς κόρης κατ' ἐνώπιον μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ. Ἐφερεν ἱμάτιον ὅπερ ἐκάλυπτε τὸ ἄνω τῆς κεφαλῆς. Ἐπὶ τοῦ μετώπου κατήρχετο ἡ κόμη ἀτημέλητος. Ὑψ. 0,17 (ἀριθ. 3489 εἰκ. 12, σελ. 29).

7) Κεφαλὴ μικρᾶς κόρης ἐξ ἐπιτυμβίου προστύπου ἀναγλύφου (ἀριθ. 3490 εἰκ. 13). Κόμη περιέργως χωρίζομένη κατὰ τὸ μέσον κατέρχεται κυματοειδῆς ἐπὶ τῶν κροτάφων. Ἐπὶ τοῦ

Εἰκ. 20. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (σελ. 28).

γλύφου προερχομένου. Ῥίς ἀποκεκρουμένη, ὥς καὶ μικρὸν κατὰ τὸ μέτωπον. Κόμη οὐλὴ ἐκ βοστρυχίων. Μέτωπον σύνοφρον. Ὑψος 0,28.

5) Κεφαλὴ ἀνδρὸς γενειαφόρου φέροντος μύστακα (ἀριθ. 3488 εἰκ. 11, σελ. 29) μεγέθους $\frac{1}{2}$ τοῦ φυσικοῦ μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ, ἐξ ἐπιτυμβίου προστύπου ἀναγλύφου προερχομένου. Κόμη ἐκ μικρῶν βοστρυχίων ὅλως ἀτημέλητος κατέρχεται ἐκ τοῦ μετώπου. Εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον. Διατήρησις καλὴ. Μέτωπον ἐρρυτιδωμένον. Ὑψος 0,18.

ἄνω μέρους τῆς κόμης σώζονται δύο δπαὶ διατηροῦσαι καὶ τὰς ἐκ σιδήρου περόνας δι' ὧν προσηλοῦτο κόσμημά τι. Ὁφθαλμοὶ πλαστικῶς δεδηλωμένοι. Χεῖλη παχέα ὡς τῶν αἰθιόπων. Ἴσως οὐχὶ ἑλληνικῇ. Ὑψος 0,19.

8) Ψηφισματικὸν ἀνάγλυφον Ἀντιοχιδῶν (ἀρ. Εὔρετ. 3491). Πβλ. Ἀρχαιολ. Δελτίον 1923 σελ. 92 ἀριθ. 2 (X. Καρούζος).

9) Ἀνάγλυφον ἐκ κορυφῆς ψηφίσματος (ἀρ. Εὔρετ. 3492). Ἀρχ. Δελτ. 1923 εἰκ. 3. Ἐκ τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Κυνοσάργου (X. Καρούζος).

Εἰκ. 17. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 19. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

10) Πούς τραπέζης ἐπὶ ὑψηλοῦ τετραγώνου βάθρου ἱστάμενος εἰκ. 14. Παρίσταται ἀγαλματίον Διονύσου γυμνοῦ κατ' ἐνώπιον στηριζομένου ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, τὸν ἀριστερόν ἔχοντος ἐν ἀναπαύσει. Τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὡς ἐν ἀναπαύσει, τὴν δὲ ἀριστερὰν στηρίζει ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸν ἀριστερόν πόδα κειμένου κορμοῦ δένδρου περὶ ὃ ἐλίσσεται ἄμπελος μετὰ σταφυλῶν. Παρὰ τὸν δεξιὸν πόδα λεοντιδεύς, οὗ ἡ κεφαλὴ ἀποκεκρουμένη. Ὑψος 0,77 μετὰ

12) Στήλη Ἑρμοῦ τῆς τετραγώνου ἐργασίας χρησιμεύουσα ὡς πούς τραπέζης ἐφ' ἧς ἄνωθεν στρογγύλῃ κοιλότης ἐν ἣ ἐτίθετο τὸ ἔμβολον τῆς ἐπικειμένης πλακός, εἰκ. 16. Εἰκονίζεται κεφαλὴ Διονύσου νεαροῦ ἀγενείου μετὰ κόμης καλῶς διευθετημένης. Ἐκατέρωθεν ἐπὶ τῶν ὤμων ἀνὰ εἰς βόστρυχος. Ὑψος 0,75 (ἀριθ. 3495).

13) Πλάξ ἀνάγλυπτος ἐπιμήκης μετὰ στεφάνης ἄνω καὶ κάτω μήκ. 1,59, πλάτ. 0,81 (ἀριθ. 3496 εἰκ. 17). Κατὰ τὰς στενάς πλευράς φέρει

Εἰκ. 21. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 22. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3514.

τοῦ βάθρου 0,95. Εὗρέθη ἐν Μεγάροις ἐν κτήματι Μπερδελῆ (ἀριθ. Εὐρετ. Γλυπτῶν 3493).

11) Πούς τραπέζης ἐπὶ βάθρου οὗ προσερείδεται σύμπλεγμα Διονύσου καὶ Σάτυρου, εἰκ. 15. Διόνυσος γυμνός κατ' ἐνώπιον ἱστάμενος στηρίζων τὸ σῶμα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, τὸν δὲ ἀριστερόν ἔχων χιαστὶ ὡς ἐν ἀναπαύσει. Τὴν δεξιὰν χεῖρα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἀνακεκλιμένην ὡς ἐν ἀναπαύσει, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς περιπτύσσει ἀπὸ τοῦ ὤμου Σάτυρον ἐπίσης γυμνὸν μὲ διεστηκότα τὰ σκέλη καὶ κρατοῦντα διὰ τῆς ἀριστερᾶς καλαύροπα. Ὑψ. 0,65. Εὗρέθη ἐν Μεγάροις ἐν κτήματι Μπερδελῆ (ἀριθ. 3494).

ἀναθύρωσιν δι' ὧν συνείχετο μετ' ἄλλων πλακῶν. Εἰκονίζεται θεότης γυναικεῖα ἱσταμένη ἐν ποδόρει ἱματίῳ μετὰ διπλοῦδιου κρατοῦσα διὰ τῆς ὑψωμένης ἀριστερᾶς σκῆπτρον, διὰ δὲ τῆς καθευμένης δεξιᾶς φιάλην ἣν προτείνει εἰς τὸν δεξιὰ αὐτῆς ἱστάμενον νεανίαν κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς οἰνοχόην. Ἐκατέρωθεν τῶν δύο τούτων μορφῶν ἀνὰ μία Νίκη πτερυγοφόρος ἐν πλουσίῳ πτυχωτῷ ἱματίῳ, ὀδηγοῦσα πρὸς θυσίαν Ταῦρον. Τέχνη ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εὗρέθη ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ὁδὸν Φηγίλλης ἐν θεμελίῳ οἰκίας Πανούτση μετὰ τῶν δύο ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 15 ἀκολουθῶν ἀναγλύφων.

Εἰκ. 23. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3515.

Εἰκ. 24. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 3516.

14) Πλάξ ὁμοία τῇ προηγουμένη (ἀρ. 3497 εἰκ. 18). Παρίσταται ἐν ἀναγλύφῳ κατὰ τὸ μέσον πάνθηρ πρὸς δεξιὰ τρέχων.

15) Πλάξ ὁμοία ταῖς ἀνωτέρω (ἀριθ. 3498 εἰκ. 19). Εἰκονίζονται ἐν τῷ μέσῳ δύο Σάτυροι γυμνοὶ βαστάζοντες ἐν τῷ μέσῳ ἐπὶ τῶν ὤμων μέγαν κύνθαρον. Ἐκατέρωθεν τούτων δύο Σειληνοὶ ἐντὸς κοφίνων πατοῦντες σταφυλὰς. Τέχνη ἑλληνιστικῶν χρόνων.

16) Μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῶν καλουμένων ναῖδιοσκήμων (ἐλλείπει τὸ ἐπιστύλιον καὶ

νεανίας γυμνὸς πρὸς ἀριστερά, στηριζόμενος ἐπὶ κιονίσκου, ἐφ' οὗ ἔχει ἀποθέσει τὴν χλαμύδα του. Τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχει κεκαμμένην κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ὑψουμένην πρὸς τὴν κεφαλὴν, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἐπίσης κεκαμμένην κατὰ τὸ μέσον τοῦ σώματος κρατῶν τὸ ἄκρον τῆς χλαμύδος του. Λεῖπει ἡ κεφαλὴ (ἀριθμὸς 3506 εἰκ. 21). Πρὸ

Εἰκ. 25. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

αἱ παραστάδες). Εἰκονίζεται ἀριστερὰ γυνὴ ἐπὶ ἔδρας μετ' ἐρεισινώτου, καθημένη πρὸς δεξιὰ ἐν ποδῇρει ἱματίῳ ἀχειριδῶτῳ ἔχουσα τοὺς πόδας διεσταυρωμένους, ἐδεξιοῦτο τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον ἄνδρα (τὸν σύζυγόν της). Ἐλλείπουν αἱ ἀμφότεραι αἱ χεῖρες. Εἰς τὸ βάθος εἰκονίζεται ἐν ταπεινῷ ἀναγλύφῳ νεᾶνις καὶ γέρον τεθλιμμένος ἐν προσωπικῇ ὁμοιότητι εἰκονιζόμενος, πάντως ὁ πατὴρ τῆς θανούσης. Ὑψ. 1,45, πλάτ. 1,55. — Ἀττικῆς - Μαρκόπουλον ἐν ἀγρῷ Ι. Χασιώτου (ἀριθ. 3505 εἰκ. 20, σελ. 24).

17) Μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον. Εἰκονίζεται

Εἰκ. 26. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.
Ἀφροδίτη πρῶην Ἥορ.

αὐτοῦ ἵστατο μικρὸς παῖς προσφέρων τι διὰ τῆς ὑψουμένης ἀριστερᾶς. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεανίου κύων. Ὑψος 1,44, πλάτος 0,94. Εὑρέθη ἐν Μαραθῶνι ἐν κτήματι Γεωρ. Βενιζέλου.

18) Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἀνδρὸς πωγωνοφόρου, μεγέθους μεζονος τοῦ φυσικοῦ φέρουσα καὶ μύστακα. Κόμη εἰς βοστρύχους κατέρχεται

Εἰκ. 11. Ἐθν. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 3488 σ. 24. Εἰκ. 12. Ἐθν. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 3489 σ. 24.

Εἰκ. 29. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν σελ. 32.

ἐπὶ τῶν κροτάφων καὶ τοῦ μετώπου. Μέτωπον σύνοφρον. Κόραι ὀφθαλμῶν πλαστικῶς δεδηλωμένοι. Ἔχει τὸ βλέμμα πρὸς δεξιὰ ἐστραμμένον. Ἔργον ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὑψ. 0,34. Προέρχεται ἐκ κατασχέσεως (ἀριθ. 3514 εἰκ. 22 σελ. 26).

19) Κεφαλὴ γυναικὸς ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου προερχομένη, μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ καὶ τεμαχίου τοῦ μνημείου ἐξ οὗ ἀπεσπάσθη. Κόμη κατὰ τὸ μέσον διηρημένη κατέρχεται κυματοει-

δὲ δεξιὸς ὤμος μετὰ τοῦ βραχίονος καὶ ἡ ἄκρα ἀριστερὰ χεῖρ, ἣτις ἦν πρόσθετος. Καὶ τῶν ποδῶν ἐλλείπει ὁ δεξιὸς ἄκρος ἀπὸ τοῦ ἀστραγάλου, τοῦ δὲ ἀριστεροῦ ἐλλείπουσιν οἱ δάκτυλοι. Ἡ θεὰ ἵσταται ὀρθία στηριζομένη ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς κάμπτουσα τὸν ἀριστερὸν κατὰ τὸ γόνυ. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ ὁδῷ Ἀριστείδου (ἀριθ. 3521 εἰκ. 25).

22) Κορμὸς ἀγαλματίου Ἀφροδίτης γυμνῆς

Εἰκ. 27. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

δῆς κατὰ τὰ πλάγια. Βλέμμα μεστὸν πάθους, σκοπάδειον. Διατήρησις καλή. Ὑψ. 0,25. Προέρχεται ἐκ κατασχέσεως (ἀρ. 3515 εἰκ. 23 σελ. 24).

20) Κεφαλὴ ὁμοία περίπου τῇ προηγουμένῃ ὑπ' ἀριθ. 3515 ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου ἀποσπασθεῖσα. Σώζεται καλῶς μετὰ τοῦ λαιμοῦ. Κόμη δεδεμένη ὑπὲρ τὸ μέτωπον σχηματίζει ὥσει στεφάνην. Ρίς μικρὸν ἀποκεκρουμένη. Βλέμμα μεστὸν πάθους, σκοπάδειον. Ὑψ. 0,30 (ἀριθ. 3516 εἰκ. 24 σελ. 27).

21) Ἀγαλμάτιον γυμνῆς Ἀφροδίτης, τοῦ τύπου τῆς Κνιδίας. Ἔργον ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὑψος 0,41. Λεῖπει ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ,

τοῦ τύπου τῆς Κνιδίας. Σώζεται τὸ ἀπὸ τοῦ ὀμφαλοῦ μέχρι τῶν γονάτων περίπου μέρος. Ἰστατο, ὥς φαίνεται, ὀρθία, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς κάμπτουσα μικρὸν τὸν δεξιόν. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ σώζεται ἄκρα ἀριστερὰ χεῖρ ἄλλης μορφῆς (Ἔρωτος;) κρατούσης κλάδον κισσοῦ, οὗ τὸ φύλλον καλύπτει τὸ αἰδοῖον τῆς θεᾶς. Ὑψος σωζόμενον 0,18. Ἐκομίσθη ἐκ Προύσης ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Λάσκαρη (ἀριθ. Εὐρ. Γλυπτῶν 3523).

23) Ἀφροδίτη πρῶην συλλογῆς λόρδου Hope (Reinach Rép.). Ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ ἐν Λονδίνῳ ὁμογενοῦς Μιχ. Ἐμπερικίου ὑφ' οὗ καὶ

ἔδωρήθη εἰς τὸ Μουσεῖον (ἀριθ. 3524 εἰκ. 26).

24) Κεφαλὴ μικρὰ (Ἀφροδίτης;) μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ (ἀρ. 3569 εἰκ. 27). Διατήρησις καλὴ σχετικῶς, πλὴν τοῦ ἄκρου τῆς ῥινὸς ἀποτετριμμένης. Ἡ κόμη διηρημένη κατὰ τὸ μέσον κατέρχεται εἰς κυματοειδεῖς βοστρύχους ἐπὶ τῶν ὠτων, εἶναι δεδεμένη διὰ ταινίας ὑψηλὰ ἐπὶ τοῦ μετώπου. Οἱ ὀφθαλμοὶ πλήρεις ἡδυπαθείας οἷα χα-

ῥεγον καλῶν χρόνων. Ἔργασία ἐπιμελής. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις συνοικία Παγκράτι χρησιμεύον ὥς κάλυμμα τάφου μεταγενεστέρων χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. Γλυπτῶν 3572). Δημοσιεύεται προσεχῶς ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ.

26) Ἐν τῇ Αἰθούσῃ τῆς Θέμιδος ἀνιδρύθη ἐπὶ βάθρου τὸ ἄλλοτε ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τοῦ Μουσείου καὶ ἀπὸ ἐτῶν κατακεί-

Εἰκ. 28. Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

ρακτηρίζει τὴν θεάν. Ὑψος 0,18. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις.

25) Μέγα ἀνάγλυφον ἀναθηματικὸν μετὰ παραστάδων καὶ ἐπιστυλίου (λείπει ἡ ἀριστερὰ παραστὰς ὥς καὶ τὸ ἀποκρουσθὲν κάτω μέρος. Σώζεται κατ' ἐνώπιον ἡ θεὰ Δημήτηρ πεπλοφόρος, ὀρθία ἰσταμένη στρέφουσα τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐν ἱματίῳ ἀχειριδῶτῳ πορπομένῳ κατὰ τοὺς ὤμους πρὸ τοῦ στήθους. Δεξιὰ κατωτέρῳ παρίσταται ἡ θυγάτηρ αὐτῆς Περσεφόνη καθήμενη πρὸς ἀριστερά, ἣν περιβάλλει ἡ μήτηρ αὐτῆς διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀπὸ τοῦ ὤμου. Δεξιὰ ἐπὶ τῆς παραστάδος σώζεται ἡ ἐπιγραφή Δ]ΗΜΗΤ[ΗΡ. Πρόσωπον Δήμητρος ἀποκεκρυμμένον ὥς καὶ τὸ ὅλον ἀνάγλυφον ἀποτετριμμένον. Ὑψος σωζόμενον 1,15, πλάτ. 0,53.

μενον εἰς δύο τεμάχια ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου κολοσσιαῖον ἀκέφαλον ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος Μουσηγέτου («Πατρός») τὸ εὐρεθὲν κατὰ τὸ 1917 ἐν ἀνασκαφαῖς τῆς Ἀρχαιολογ. Ἑταιρίας παρὰ τὴν Βασιλείον Στοὰν ἐν Ἀθήναις, ἀνατολικῶς κάτωθεν τοῦ καλουμένου Θεσείου (πρβλ. εἰκ. ἐν ΑΔ σελ.). Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἔργον πάντως ἐξόχου τεχνίτου τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος (Εὐφράνορος;) καίπερ ἀκέφαλον καὶ ἀκρωτηριασμένον πολλαχοῦ πρόκειται προσεχῶς νὰ δημοσιευθῇ ἐκτενῶς καὶ λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ ἐνεργήσαντος τὰς ἀνασκαφὰς Γ. Οἰκονόμου διευθυντοῦ τοῦ Ἐθν. Νομισματικοῦ Μουσείου. Σωζόμενον ὕψος 2,65 (ἀριθ. 3573).

27) Μαρμάρινος κύων φυσικοῦ μεγέθους (ἀρ. 3574 εἰκ. 28) πάλαι ἐπὶ τάφου ἰδρυμένος. Παρί-

σταται καθήμενος ἐπὶ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἀποκεκρουμένος περὶ τὸν δεξιὸν ὀπίσθιον πόδα καὶ τὴν οὐρὰν. Μῆκ. 0,80, ὕψος μετὰ τῆς βάσεως 0,53. Ἐκ Πειραιῶς.

28) Ἀγαλμάτιον Σαράπιδος ἐπὶ θρόνου καθήμενου κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς κάνθαρον. Ὑψος 0,21. Εὐρέθη ἐν Μεγάροις.

29) Τεμάχιον βάσεως ἀναγλύπτου ἀρχαϊκῆς τέχνης μὲ δύο ὄψεις. Α΄) Ἡρακλῆς σύρων τὸν Κέρβερον. Β΄) Ἡρακλῆς ἐξηπλωμένος. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἐν τῇ Συλλογῇ Κορωπίου κείμενον παρετήρησε πρῶτος ὁ Dr Wrede καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὸ ὡς ἀνήκον τῷ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. καταλόγου Γλυπτῶν 42 εὐρισκόμενον ἀντίστοιχον τεμάχιον, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐν Ath. Mittheilungen 1887 σελ. 118 πίν. III, ὑπὸ τοῦ Milchhöfer (ἀριθ. 3579).

30) Σαρκοφάγος μαρμαρίνη τῶν καλουμένων Ἑτρουρικῶν μῆκ. 2,11, πλάτ. μετρ. (ἀριθ. 3580 εἰκ. 29, σελ. 29). Ἐπὶ τοῦ καλύμματος αὐτῆς σώζονται κατὰ τὸν παρ' Ἑτρούσκοις τρόπον τὰ ἀγάλματα τῶν ταφέντων ἐν αὐτῇ νεκρῶν. Παρίστανται ἀνακεκλιμένοι ἐν προσωπικῇ ὁμοιότητι ἀνὴρ καὶ γυνή (ἥς ἑλλείπει ἡ κεφαλὴ ἀποκρουσθεῖσα) κρατοῦντες διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς ἀμφοτέροι καρπὸν ῥοιᾶς, ὃ δὲ ἀνὴρ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς περιπτύσει ἀπὸ τοῦ ὤμου τὴν σύζυγόν του, ἡ δὲ γυνὴ κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς στεφάνην ἀνθέων. Ἐπὶ τῶν προσκεφαλαίων εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ κυνήγιον ἐλάφῳ, κυνῶν, λέοντος καὶ ταύρου, κατὰ δὲ τὰ ἀκρωτήρια δελφίνες καὶ κεφαλαὶ ἵππων καὶ λύκων.

Ὁ ἀνὴρ εἰκονίζεται μὲ γένεια ἐκ μικρῶν βοστρυχίων. Κόραι ὀφθαλμῶν πλαστικῶς δεδηλωμένοι. Ἔργον 2^{ου} μ. Χ. αἰῶνος. Εὐρέθη ἐν τινὶ οἰκίᾳ κατὰ τὴν ὁδὸν Πανεπιστημίου παραπλεύρως οἰκίας Σερπιέρη, κατὰ τὴν ἀνόρουξιν βόθρου εἰς βάθος 2 1/2 μέτρων (ἀριθ. Εὐρετ. Γλυπτῶν 3530). Ἡ σαρκοφάγος τοῦ εἶδους τούτου εἶναι ἡ τετάρτη τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις εὑρεθεισῶν. Ὁμοία τοῦ εἶδους εὐρίσκεται ἐν Σπάρτῃ.

Εἰς τὴν *συλλογὴν τῶν μικροτεχνημάτων* εἰσῆχθησαν τὰ ἑξῆς σημειούμενα διὰ τῶν ἀριθμῶν τοῦ εὐρετηρίου.

15016. Στέφανος χρυσοῦς ἔχων ἐπὶ ἐλάσματος προσηλωμένα φύλλα δρυὸς καὶ πέντε βαλάνους ὡς καὶ τετράγωνον ἔμβλημα ἐξ ἐλάσματος φέρον ἔκτυπον κεφαλὴν Μεδούσης.

15017. Μηνοειδὲς ἔλασμα φέρον ἔκτυπον κόσμημα ἰχθυοειδὲς καὶ ἐξηρητημένα εἴκοσι χρυσᾶ φύλλα μυρσίνης. Κόσμημα στήθους.

15018. Ἀλυσὶς χρυσῇ λεπτῇ μετὰ ἄμματος Ἡρακλέους ἐξ ἐλάσματος χρυσοῦ μετ' ἔκτύπων κεφαλῶν μικρῶν Μεδούσης καὶ Σιληνοῦ. Μῆκος 0,31.

15019. Ζεῦγος ἐνωτίων ἐξ ἐλάσματος μετ' ἔκτύπων Νικῶν, ἐπὶ τῶν πτερύγων τῶν ὁποίων φέρεται μετάλλιον μετ' ἔκτύπου προτομῆς. Ὑψος 0,16.

15019 - 15022. Τέσσαρα χρυσᾶ μετάλλια βρακτιοειδῇ μετ' ἀποφύσεως πρὸς ἐξάρησιν φέροντα ἔκτυπον τρισκελές (εἰκ. 30). Τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο ἐλασμάτων συμπεπιεσμένον. Διαμ. 0,02.

Εἰκ. 30.

Χρυσοὺν βρακτιοειδὲς μετ' ἔκτύπου τρισκελοῦς. Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 15019.

15023. Μεταλλιοσχῆμον χρυσοῦν ἔλασμα μετὰ κοκκίδων, γραμμῶν καὶ ἐν τῷ μέσῳ κεφαλῆς Μεδούσης. Δύο ἀποφύσεις ἐλασματοειδεῖς πρὸς σύνδεσιν. Διαμ. 0,03.

15024. Φύλλα χρυσᾶ διάφορα εἴκοσι ἐπτὰ.

15025. Ταινία χρυσῇ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος μετ' ἔκτύπων κοσμημάτων κοκκιδωτῶν ἀποτελούντων κλάδους κισσοῦ μετὰ κορύμβων. Ἐν τῷ μέσῳ Ἡρακλείου ἄμμα ἐξ οὗ κρέμονται διὰ νήματος χρυσοῦ σύρματος καρπίσκοι κισσοῦ (;). Μῆκ. 0,54.

15026. Ταινία χρυσῇ μετ' ἔκτύπου δικτυωτοῦ κοσμήματος καὶ ἐν τῷ μέσῳ Ἡρακλείου ἄμματος. Κατὰ τὰ κράσπεδα κυμάτιον. Μῆκ. 0,34.

15027. Ὁμοία χρυσῇ μετ' ἔκτύπων ἐλίκων καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὡσαύτως Ἡρακλείου ἄμματος ἑλλιπῆς. Μῆκ. 0,295.

15028. Ὁμοία ταινία χρυσῇ ἑλλιπῆς κατὰ τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων. Μῆκ. 0,285.

15029. Ἡράκλειον ἄμμα χρυσοῦν ἀκέραιον, ἀποτελοῦν ποτε τὸ μέσον ὁμοίας ταῖς προηγούμεναις ταινίαις. Μῆκ. 0,11.

15030. Ὁμοία ταινία χρυσῇ μετὰ γεωμετρικῆς διακοσμήσεως ἑλλιπῆς. Μῆκ. 0,295.

15031. Ταινία χρυσῇ ἐκ πλείονων τεμαχίων μετ' ἔκτύπου κοσμήματος ἰχθυοειδούς. Μῆκος 0,275.

15032. Ὁμοία τῇ προηγούμενῃ. Μῆκ. 0,24.

15033-15034. Δύο χρυσᾶ μεταλλιοσχῆμα ἐλάσματα μετ' ἔκτύπων προτομῶν Ἡλίου (εἰκ. 31). Διαμ. 0,06 - 0,053.

15035 - 15038. Τέσσαρα ὅμοια χρυσᾶ μικρότερα μετάλλια μετ' ἔκτύπων προτομῶν Ἡλίου. Διαμ. 0,047 - 0,05, 0,048 - 0,047.

15039 - 15041. Τρία χρυσᾶ μετάλλια μετ' ἔκτύπου προτομῆς Ἐρωτος. Διαμ. 0,025.

15042. Ὅμοια μετὰ προτομῆς γυναικὸς φερούσης τὴν δεξιὰν πρὸ τοῦ στήθους δυσδιάγνωστον. Ἐλάσμα ἐξαρτήσεως. Διαμ. 0.025.

15043. Τριάκοντα ἔξ δανακοειδῆ κοσμήματα φέροντα Πήγασον. Διαμ. 0.015.

15041. Τριάκοντα ἑπτὰ ὅμοια μεταλλίδια φέροντα προτομὴν Ἑρωτος ἀντωπὴν. Διαμ. 0.015.

Εἰκ. 31. Ἑθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 15033.

15045. Δύο δανάκαι χρυσαῖ μετὰ περιστρεφῶς πετομένης πρὸς ἀριστερά.

15046. Σωλὴν χρυσοῦς ῥαβδωτὸς μῆκ. 0.055.

15047. Ζεῦγος ἐνωτίων χρυσῶν σωληνοειδῶν μετ' ἐκτύπου λεοντοκεφαλῆς. Ἑλλιπῆ.

15048. Δακτύλιος στρεπτός ἐν σχήματι ὄφως, ἔξ ἐλάσματος χρυσοῦ.

15049. Ὅμοιος μεγαλύτερος χρυσοῦς.

15050. Κρίκος χρυσοῦς ἀπλοῦς.

15051. Δακτύλιος ἔξ ἐλάσματος μετὰ ἑλλειποειδοῦς σφενδόνης, λεπτῆς ἐργασίας.

15052. Δακτύλιος χρυσοῦς μετὰ κλιμακοειδοῦς σφενδόνης ἄνευ λίθου (εἰκ. 32).

Εἰκ. 32.

Ἑθν. Μουσείου.

15053. Δακτύλιος χρυσοῦς μέγας μετ' ἑλλειποειδοῦς σφενδόνης καὶ λίθου ἐρυθροῦ διαφανοῦς.

15054. Ὅμοιος μικρότερος χρυσοῦς, ἑλλιπῆς τὸν λίθον τῆς σφενδόνης.

15055. Δακτύλιος χρυσοῦς μέγας μετὰ ὑαλίνης γομώσεως τῆς σφενδόνης. Διαμ. σφενδόνης 0.05.

15056. Ὅμοιος χρυσοῦς ἄνευ λίθου, ἀτελής. Διαμετ. σφενδόνης 0.048.

15057. Βραχιόλιον χρυσοῦν ἔξ ἐλάσματος ὀφροσχήμου.

15058. Ἄλλο ὅμοιον βραχιόνιον.

15059. Ἄλλο ὅμοιον βραχιόνιον.

15060. Ἄλλο ὅμοιον βραχιόνιον.

15061. Ἄλλο βραχιόνιον.

15062. Ἄλλο βραχιόνιον.

15063. Κόσμημα στήθους ἐκ πλακιδίων χρυσῶν μετ' ἐκτύπων διπλῶν ῥόμβων καὶ ἐν τῇ μεσαίᾳ μετ' ἐκτύπου μηνοειδοῦς κοσμήματος καὶ μετ' ἐξαρτημάτων ἔξ ἀλυσιδίων καὶ στερεῶν θυσανῶν. Ἑλλιπές. Εὐρέθη ἐν Σπάτᾳ (Ἀττικῆς) ἐκ γεωμετρικῶν τάφων ἀνασκαφέντων ὑπὸ τοῦ ἐφόρου Α. Φιλαδελφῆος ἐν κτήματι Α. Γέροντα τῷ 1921.

6256. Τρίμματα φύλλων χρυσῶν εὑρεθέντων εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας (Ἀνασκαφαὶ Ἀγγλικῆς Σχολῆς).

6224. Χρυσοῦν ἐπικάλυμμα ἐπίμηκες ὁστεῖνου ἴσως, ἐξαρτήματος μᾶλλον ἀμυγδαλοσχήμου, μετ' ἐκτύπων κοσμημάτων. Ἐξ ὑδραγωγείου νοτίως δρόμου τάφου Κλυταιμνήστρας.

Χρυσά. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 15008-15062 κατωτέρω περιγραφόμενα χρυσά ἀντικείμενα εὑρεθέντα ἐν Κάτῳ Ἀχαΐα ἐντὸς τάφου ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Ν. Κυπαρίσση ἐν κτήματι Βασιλικῆς Πετροπούλου.

15008. Στέφανος χρυσοῦς συγκροτηθεὶς ἐκ πεντήκοντα ἐνὸς φύλλων δάφνης.

15009. Στέφανος χρυσοῦς συγκροτηθεὶς ἐκ τριάκοντα ἐννέα φύλλων δάφνης.

15010. Στέφανος χρυσοῦς συγκροτηθεὶς ἐκ τριάκοντα τριῶν φύλλων δάφνης.

15011. Στέφανος χρυσοῦς συγκροτηθεὶς ἐκ τριάκοντα ἐνὸς φύλλων δάφνης ἐχόντων ἀνὰ τρία μίσχον ἐκ συνεστραμμένου νηματοειδοῦς σύρματος.

15012. Κλάδος ἀπαρτισθεὶς ἐκ δακατριῶν

Εἰκ. 33. Ἑθνικοῦ Μουσείου.

χρυσῶν φύλλων λογχοειδῶν μετὰ μίσχων (εἰκ. 33).

15013. Κλάδος ἀπαρτισθεὶς ἐκ δέκα ἔξ χρυσῶν φύλλων ἐλαίας (·).

15014. Κλάδος χρυσοῦς ἐκ συνεστραμμένου ταινοειδοῦς ἐλάσματος μετὰ εἰκοσιδύο φύλλων.

15015. Διάδημα ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος μετὰ

περικεκομμένων φύλλων μυρσίνης καὶ μύρτων ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐλάσματος. Ἐν τῷ μέσῳ τετραγώνον ἔμβλημα μετὰ κεφαλῆς Μεδούσης. Φύλλα 31. Μύρτα 7, μήκ. 0.405.

Τριάκοντα πέντε φύλλα χρυσᾶ παριστάνοντα ἴσως φύλλα κρίνου καὶ τριάκοντα ἑπτὰ τριγωνικὰ μικρότερα, ἔξ Ἀθηνῶν, παρὰ τὸ Ζυθοπωλεῖον Φίξ (ἀριθ. Εὔρετ. Μουσείου 14997).

Ἀγυρᾶ. Πυξίς ἀργυρᾶ κυλινδρική, μετὰ πώματος ἐν ἀρίστη διατηρήσει. Διὰμ. 0.15, ἔξ Ἀθηνῶν Ζυθοπωλεῖον Φίξ (ἀριθ. Εὔρετ. Μουσείου 14998).

Πέντε ὑάλινα ἀγγεῖα σωληνοειδῆ μὲ εὐρεῖαν βάσιν περιφερῆ· ὕψος 0.14-0.16, ἔξ Ἀθηνῶν, δδὸς Θερμοπυλῶν ἀριθ. 76 ἐντὸς μαρμαρίνης σαρκοφάγου, ἐν οἰκοπέδῳ Ν. Ἀλεξάνδρου (ἀριθ. Εὔρετ. Μουσείου 14999).

Ἀγγεῖον ὑάλινον, μόνωτον, πρόχους, φέρουσα περὶ τὴν κοιλίαν γραπτὸν μαῖανδρον μυκηναϊκόν, μετὰ λαβῆς στρεπτιῆς. Ἑλληνιστικῶν χρόνων· ὕψ. 0.39. Δῶρον Β. Παπαναστασίου (ἀριθ. Εὔρετ. Μουσείου 15000).

Ὑάλινος κυανοῦς ἀμφορίσκος ἔχων κιτρίνας τὰς λαβάς, τὰ κράσπεδα τῶν χειλέων καὶ τὸν πόδα. Γραμμαὶ κίτρινα περὶ τῶν ὤμων καὶ περὶ τὴν κοιλίαν. Ἡ μεταξὺ τῶν ὤμων καὶ τὴν κοιλίαν ἐξόγκωσις ῥαβδωτὴ καὶ ἐπ' αὐτῆς σύνθετος ζητοειδὴς ταινία ἐκ γραμμῶν ἐναλλασσομένων βαθέος ἀνοικοῦ κυανοῦ καὶ κιτρίνου χρώματος. Ἐκ δωρεᾶς Κ. Κατσάνου. Εὐρέθη ἐν Ἀρτῇ (ἀριθ. Εὔρετ. Μουσείου 15001).

Πήλινα. Ἐν τῇ συλλογῇ τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ εἰδωλίων εἰσῆχθησαν τὰ ἑξῆς:

Ὑδρία ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ· συμπεπληρωμένη. Περὶ τὸ χεῖλος ἐξωτερικῶς φέρει κυμάτιον ὤων. Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ κατὰ τὴν κοιλίαν φέρει ἀνθεμίων ζώνην. Ἡ παράστασις εἶναι ἑλλιπής. Σώζονται νῦν μορφαὶ ἑπτὰ ἀκέραιαι καὶ ἑλλιπεῖς. Κατὰ τὸ μέσον τῆς παραστάσεως ἀνὴρ ἐν χιτῶνι ποικίλῳ ὠπλισμένος κράνει καὶ ἀσπίδι καὶ ἔχων ἀπορρίψει παρὰ τοὺς πόδας τὸ γυμνὸν ξίφος ὁρμᾷ πρὸς γυναῖκα ἐν βιαίᾳ κινήσει εὐρισκομένην (Μενέλαος καὶ Ἑλένη). Δεξιᾷ, τούτων βωμός, οὗ ἐκατέρωθεν δύο γυναικεῖαι μορφαί. Τὰ ἄλλα σωζόμενα λείψανα εἶναι ἄνω μέρος ὀπίτου ἐν κράνει, ἀσπίδι καὶ δόρατι, τὸ μέσον μορφῆς νεανίου φέροντος πέτασον ἐξηρητημένον ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς. Ὑψος ὑδρίας 0.46. Εἰσῆχθη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀγορασθὲν παρὰ τοῦ ἀρχαιοπώλου Νοστράκη (ἀριθ. Συλλογῆς Ἀγγείων 14983).

Εἰδώλιον καθημένης μορφῆς, κρατούσης εἰς τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν γονάτων λέοντα. Παρίστησι

τὴν Κυβέλην φέρουσαν ποδῆρη χιτῶνα μὲ τὸ ἀπόπτυγμα. Ὑψ. 0.19. (Κατεσχέθη παρὰ τῷ ἀρχαιοπώλῳ Πολυχρονοπούλῳ) ἀριθ. Συλλογῆς 14988.

Ἀλάβαστον Πασιάδου. Εὐρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς ἐν Δελφοῖς. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Demangel ἐν Monum. Piot 1926. Ἀριθ. Εὔρετ. Μουσείου 15002.

Μέγας κωδωνοειδὴς **κρατὴρ** συγκεκολλημένος καὶ συμπεπληρωμένος διὰ γύψου. Περὶ τὸ χεῖλος κυμάτιον. Ἀνωθεν καὶ περὶ τὴν παράστασιν πλατὺς κλάδος δάφνης. Φέρει τὰς κάτωθι παραστάσεις.

1) Ἐπὶ ἔδρας μὲ ἐρεισίνωτον κάθεται ὁ **Διόνυσος** πρὸς ἀριστερά· φέρει ἱμάτιον ἐπὶ τοῦ κάτω σώματος· στεφάνη ἔξ ἀνθέων περὶ τὴν κεφαλὴν· κόμη πίπτουσα εἰς βοστρύχους. Εἰς τὴν δεξιὰν στηρίζεται εἰς βακτηρίαν, τὴν ἄλλην δὲ ἐπακουμβᾷ ἐπὶ τοῦ ἐρεισινώτου. Ἀπέναντι αὐτοῦ γυνὴ ὀρθία (σῶμα $\frac{3}{4}$, κεφαλὴ πρὸς ἀριστερά· πέπλος μὲ μακρὸν ἀπόπτυγμα ἔχον μελανὴν παρυφήν, στέφανος φύλλων περὶ τὴν κεφαλὴν), κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν θύρσον. Ὅπισθεν ταύτης, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἶναι τύμπανον καὶ μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν πετᾷ Ἔρως, πρὸς δεξιᾷ, μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας, ὅστις εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ ἱμάτιον καὶ χονδροειδῆ θύρσον. Ἀνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἑρώτος διακρίνεται κιονόκρανον.

Ὅπισθεν τοῦ Διονύσου κάθεται ἄνω ἐπὶ ὑψώματος γυνὴ (σῶμα πρὸς δεξιᾷ, κεφαλὴ ἀντιθέτως), ἣτις κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν τύμπανον καὶ εἰς τὴν ἄλλην θύρσον.

Ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν εἶναι Σάτυρος (πρὸς δεξιᾷ ἐλλείπει πρόσωπον καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ σώματος), κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας ἀγγεῖον. Δεξιώτερα ὀπισθεν τῶν δύο εἶναι ὁ Πάν, πρὸς ἀριστερά στηριζόμενος εἰς θύρσον καὶ ἔχων εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα νεβρίδα. Ἀριστερά, τῆς πρὸ τοῦ Διονύσου Μαινάδος εἶναι Σάτυρος γυμνός, ἄνευ οὐρᾶς, ἐστεφανωμένος, φέρων πρὸς τὸν Διόνυσον κρατῆρα. Ἀνωθεν τοῦ Σατύρου, ἐπὶ ὑψώματος, κάθεται ὁ Ἑρμῆς (σῶμα $\frac{3}{4}$, πρὸς ἀριστερά, κεφαλὴ ἀντιθέτως) φέρων πῖλον καὶ κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν κηρύκειον. Πρὸ τοῦ Ἑρμοῦ, ἀριστερώτερα, εἶναι Σάτυρος γυμνός, μὲ οὐράν, ἐστεφανωμένος, ὅστις προχωρεῖ δεξιᾷ, στρέφων ὀπισθεν τὴν κεφαλὴν. Κάτωθεν τῆς παραστάσεως εἶναι ἀνθήμια περιλαμβανόμενα ἐντὸς τριγώνων.

2) Σύμπλεγμα νεανίου γυμνοῦ, ἐσταφανωμένου, ἔχοντος εἰς τὴν ὁμοπλάτην ἱμάτιον καὶ κρατοῦντος θύρσον, καὶ γυναικὸς φερούσης πέπλον μὲ μακρὸν ἀπόπτυγμα, ἐχούσης ταινίαν περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ κρατούσης εἰς τὴν δεξιὰν θύρ-

σον καὶ εἰς τὴν ἄλλην νεβρίδα καὶ τύμπανον.

Κάτωθεν τοῦ μέρους τούτου τοῦ ἀγγείου εἶναι κλάδος δάφνης. Πολὺ πρόχειρος ἐργασία τοῦ Δ' αἰῶνος. Λευκὸν χρῶμα εἰς τὰ γυμνά τῶν γυναικῶν. — Πιθανῶς βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου (ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου 15072).

Παῖς καθήμενος κατ' ἐνώπιον, φέρων ἔνδυμα μὲ **κουκοῦλαν** ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀφίνον γυμνὸν τὸ πρόσθιον σῶμα· ἔχει ἐν τῇ ἀριστερᾷ ἀγκάλῃ χῆν· ὕψος 0.14 Μικρᾶς Ἀσίας (ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου 15073).

Σκύφος ἐρυθρόμορφος ὑψηλὸς μὲ ἐλαφρῶς ἐξωγκωμένην κοιλίαν καὶ στενωτέραν τὴν βάσιν. Κάτωθεν ἑκατέρας τῶν ὀριζοντίων λαβῶν μέγα ἀνθέμιον. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως γυνὴ ἐν μακροῦ χιτῶνι μὲ διπλοῖδα καὶ ἡνεμωμένην τὴν κόμην βαίνουσα πρὸς δεξιὰ, στρέφει πρὸς ἀριστερὰ τὴν κεφαλὴν, ὁπόθεν προσέρχεται Ἔρως, μέγας σχετικῶς, ὅλως γυμνός, κρατῶν ἐν τῇ προτεταμένη ἀριστερᾷ πινάκιον (;). Ἡ γυνὴ ἔχει τύμπανον ὑπὸ τὴν δεξιὰν χεῖρα. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψεως ὁμοία γυνὴ καθημένη πρὸς δεξιὰ κρατεῖ ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄρθιον ὑπεροειδές τι (δᾶδα (;) θύρσον (;)) καὶ στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς Ἔρωτα προσκύπτοντα ἐξ ἀριστερῶν πρὸ τῆς γυναικὸς εἶναι ἀνηρητημένον τύμπανον (;). Τέχνη ἀμελής· ὕψος 0.19. Προέρχεται ἐκ κατασχέσεως (ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου 15083).

Χαλκᾶ. Ἀγαλμάτιον εἰκονίζον τράγον μὲ γένειον. Ὑψος μετὰ τῶν κεράτων 0.10. Θεσσαλίας (ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου 14985).

Ἀγαλμάτιον εἰκονίζον ἄνδρα φέροντα ποδήρη χιτῶνα στενῶς συνεσφιγμένον κατὰ τὸν Αἰγυπτιακὸν τρόπον· εἰς τὴν δεξιὰν θὰ ἐκράτει ἴσως δόρυ, εἰς τὴν ἀριστερὰν ἄλλο ἀντικείμενον· ὕψος 0.10. Ἀλυζία Ἀκαρνανίας (ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου 14986).

Εἰδώλιον ἄνδρός, οὗ ἐλλείπουσιν αἱ χεῖρες. Στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τ' ἀριστερά· τὸ ἀριστερὸν σκέλος κεκαμμένον· ὕψος 0.09. Ἀλυζία Ἀκαρνανίας (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου 14987).

Ἀγαλμάτιον· παριστᾷ βοῦν βαδίζοντα· ὕψος 0.03. Ἐκ τοῦ Μεγάρου τῆς Λυκοσούρας (ἀριθ. Μουσείου 14989).

Εἰδώλιον ἄνδρός μὲ κεκαμμένον τὸ ἐν σκέλος, τὴν μίαν τῶν χειρῶν ἔχει παρὰ τὸν μηρόν, κρατοῦσαν ἀντικείμενόν τι, τὴν ἄλλην δὲ φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Ἐκ τοῦ Μεγάρου τῆς Λυκοσούρας (ἀριθ. Μουσείου 14990).

Τρεῖς μικροὶ κρίκοι. Ἐκ τοῦ Μεγάρου τῆς Λυκοσούρας (ἀριθ. Μουσείου 14991).

Σιδηροῦς δακτύλιος μὲ σφενδόνην, ἐξ ἧς ἐλλεῖπει ὁ δακτυλιόλιθος. Ὁμοίας προελεύσεως ὡς ἀνωτέρω (ἀριθ. Μουσείου 14992).

Μικρὰ ὠτογλυφὶς χαλκῇ· μήκ. 0.10. Ἐκ Λυκοσούρας (ἀριθ. Μουσείου 14993).

Κεφαλὴ βέλους χαλκῇ. Λυκοσούρας (ἀριθμὸς Μουσείου 14994).

Τρεῖς μικραὶ ψῆφοι ἐκ Λυκοσούρας (ἀριθ. Μουσείου 14995).

Ἀστράγαλος ἐξ ὕαλου. Λυκοσούρας (ἀριθμὸς Μουσείου 14996).

Χαλκοῦς κάπρος ἐν ἀρίστη διατηρήσει καὶ ἐξεργασίᾳ, ἐν σχήματι ἐφορμῶντος πρὸς δεξιὰ· ἀποκεκρουμένα μόνον τὰ ἄκρα τῶν νώτων. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ γλουτοῦ ἔγκοilon τετράγωνον· μήκ. 0.105. Ἀγνώστου προελεύσεως (ἀριθ. Μουσείου 15007).

Ἀγαλμάτιον χαλκοῦν Ἡρακλέους γενειῶντος γυμνοῦ στηριζομένου ἐπὶ φύλλον κρίνου διὰ τοῦ

Εἰκ. 34. Ἐθνικοῦ Μουσείου.

δεξιῷ ποδὸς καὶ προτείνοντος ἐν ἀναπαύσει τὸν ἀριστερόν, ἀναπαύοντος δὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα ὀπισθεν ἐπὶ τοῦ δεξιῷ γλουτοῦ καὶ κρατοῦντος ἐν τῇ προτεταμένη ἀριστερᾷ μέρος τῆς λεοντῆς τῆς ὁποίας τὸ ὑπόλοιπον μέρος κρέμαται πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, οἷονεὶ καλύπτον ἀφανὲς στήριγμα κορμοῦ (εἰκ. 34). Ὑστέρας τέχνης ἐξηρητημένον ἐκ τοῦ τύπου τοῦ Ἡρακλέους Farnese ὕψος 0.23. Ἐκ Προύσης. Ἐχομίσθη ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ Ε. Παρασκευαΐδου (ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου 15006).

Π. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΩΝ ΒΡΑΣΤΙΝΩΝ
ΚΑΛΥΒΙΩΝ

Ἡ Κάτω Πλανὰ ἢ μερικώτερον τὰ Βραστινὰ Καλύβια κεῖνται βορειοανατολικῶς μὲν τῆς Ὀρμύλιας (Ἀρχαίας Σερμύλης)¹ καὶ εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων περίπου ὥρων ἀπ' αὐτῆς, βορειοδυτικῶς δὲ καὶ εἰς ἀπόστασιν τριῶν ὥρων ἀπὸ

Εἰκ. 1. Προτομὴ κόρης ἐκ Βραστινῶν Καλυβιῶν.

τῶν ἐν τῷ Σιγγιτικῷ κόλπῳ Πυργαδικίων, περὶ ἃ τοποθετεῖται κοινῶς ἡ ἀρχαία Ἀσσα².

Ἡ καὶ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὑπαρξίς ἀρχαιοτήτων δὲν γνωρίζεται ἴσως διὰ πρῶτην φορὰν: ὥς πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Χαλκιδικῆς, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τῆς Τουρκοκρατίας ἦσαν δεδιδαγμένοι οἱ χωρικὲς νὰ ἀναζη-

τῶσι καὶ νὰ συλῶσι τοὺς ἀρχαίους τάφους, καὶ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ δὲ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου διατείνονται ὅτι ἄλλοτε ἀπέστελλον ὅλα αὐτῶν τὰ εὐρήματα, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχωσιν διάφορα ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα τῶν Βραστινῶν Καλυβιῶν. Ἀλλὰ πολλὰ μετὰ βεβαιότητος ἐκεῖθεν προερχόμενα πρόκεινται ἡμῖν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Συλλογῇ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ κατασχέσεως τοῦ 1913, ἐξ ὧν μόνων εὐκόλως θὰ εἰκάζετο ἡ ἐκεῖ που, βορείως τῆς Ἀσσης καὶ τῆς Σερμύλης, ὑπαρξίς μιᾶς τρίτης ἀρχαίας πόλεως.

Ἐκ τῆς μικρᾶς ἀνασκαφῆς, τὴν ὁποίαν ἐνήργησα ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Βραστινῶν Καλυβιῶν κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰούλιον (1925) δαπάναις τῶν κυρίων Α. Καστοριάδου καὶ Γ. Συρίγου, διαπιστοῦται μᾶλλον συγκεκριμένως ἡ θέσις τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀγνώστου ταύτης πόλεως: ἐκτείνεται παρὰ τὸν ἀρχαῖον τύμβον τὸν κοινῶς ὀνομαζόμενον Καστέλλι καὶ καταλαμβάνει τοὺς ἀγρούς τοὺς ὑπὲρ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τῆς Σμύλης — ὄψακος χυνομένου εἰς τὸν παρὰ τὴν Ὀρμύλιαν ἐκβάλλοντα ὁμώνυμον ποταμὸν (Χαβρίαν;). Πρὸς τούτοις πλείστοι ἐντελῶς ὅμοιοι πρὸς τοὺς τοῦ ἄνω νεκροταφείου τάφοι εὐρίσκονται καὶ ἐν τῷ ἀγροτικῷ συνοικισμῷ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου (Προδρόμου) κειμένῳ εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας ἀνοτολικῶς.

Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν ἐκ μόνων τῶν δοκιμῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιωρίσθημεν, οὐδὲν παρέχει τὸ ἰδιαιτέρως ἄξιον λόγου: πρόκειται περὶ κοινῶν τοῦ Ε' κυρίως π. Χ. αἰῶνος τάφων, εὐρισκομένων εἰς βάθος σπανίως ὑπερβαῖνον τὸ ἐν μέτρον, κεκαλυμμένων διὰ μιᾶς ἢ περισσοτέρων πλακῶν κοινῷ λίθου — συνήθως τοῦ κυανοῦ ψευδοοφίτου —, φερόντων δὲ σπανίως πλάκας καὶ κατὰ τὰς καθέτους αὐτῶν πλευράς. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἴσως ὅτι μεταξὺ αὐτῶν πλεονάζουσιν αἱ πυραῖ, ἐν αἷς σχεδὸν κατὰ κανόνα εὐρίσκεται καὶ ἀνὰ ἐν κοινὸν μετὰ εὐρέως στόματος καὶ σφαιρικῆς βάσεως ἀγγεῖον ἐν τεμαχίῳ.

Τὰ ἐκ τῶν τάφων εὐρήματα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

Α. Ἐκ πυρᾶς καθαρισθείσης ἐν τῷ ἀγρῷ τοῦ χωρικοῦ Στεργίου.

1. Προτομὴ κόρης μετὰ δύο ὀπῶν ἐξαρθήσεως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Ὑψος 0,245, πλάτ. 0,18. Ἐν τῇ δεξιᾷ κρατεῖ πτηνὸν πρὸς τὸ στήθος, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς δυσδιάκριτόν τι. Περὶ τὸν λαιμὸν πλαστικῶς δεδηλωμένος ὄρμος. Εἰκ. 1.

2. Τεμάχια στλεγγίδος.

3. Δύο κοτύλαι ἐκ τῶν μετὰ ἰσχυρῶς ἀποκλί-

¹ Πρὸβλ. Χρυσόχου, Ἡ Σερμύλη ἐν Φιλ. Συλλόγῳ Παρνασσῷ Ἐπετηρίδι. Ἔτ. Δ' σελ. 105.

² Ἡ Ἀσσα Ἡροδ. VII, 122 ἢ τὰ Ἀσσηρα, Θεοπόμπ. παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ ἐν λ. ἢ ἡ Ἀσσηρίτις χώρα. Ἀριστοτ. Ἰστ. Ζῳ. III, 13. Πρὸβ. Leake, North Greece, III, 153 κ. ἐ. Derdévires du Dezart, Géogr. de la Macéd. Δήμιτσα, Γεωγρ. Μακεδον. II, 434. Σχινᾶ, Ὀδοιπ. Σημ. 580. Oberhummer ἐν Pauly. Wissowa RE II, 1740. A. Struk, Makedon. Fahrten I Chalkidike σελ. 65.

νοντος τοῦ χεῖλους, ἡ μεγαλυτέρα (ὑψος 0,245, διαμ. 0,15) μελαμβαφής.

Β. Ἐκ πυρᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγροῦ.

1. Μικρὸς σκύφος (διαμ. 0,07) μετὰ μιᾶς λοξῶς ἐπὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου φερομένης λαβῆς, φαιὸς ἐκ τῆς καύσεως.

2. Προτομή κόρης. Ὑψος 0,14, πλάτ. 0,09.

3. Κύλιξ μελανόγραφος (ὑψος 0,095, διαμ. 0,14). Ἐκατέρωθεν τῶν λαβῶν μεταξὺ ἀνθεμίων ἀνὰ τρεῖς ἀσαφεῖς μορφαί.

4. Τρεῖς λεπτοὶ δακτύλιοι, ὧν ὁ εἷς ἀργυροῦς.

Εἰκ. 2. Κοτύλη μελαμβαφής Βραστινῶν Καλυβιῶν.

Εἰκ. 3. Μελαμβαφεῖς κοτύλαι Βραστινῶν Καλυβιῶν.

Εἰκ. 4. Κοτύλαι Βραστινῶν Καλυβιῶν.

2. Μελαμβαφής σκύφος (διαμέτρ. 0,10) μετὰ μιᾶς ὀριζοντίας λαβῆς.

Γ. Ἐκ τάφου τοῦ αὐτοῦ ἀγροῦ.

1. Μεγάλη (ὑψος 0,175, διαμ. 0,22) κοτύλη μελανόγραφος. Περὶ τὸ χεῖλος δύο σειραὶ στιγμῶν καὶ ὑπ' αὐτάς ἐν πλατεῖᾳ ἐρυθρᾷ ζώνῃ σειρὰ ζώων (ἐλάφων καὶ κύνων ἐναλλάξ). Διάφοροι λεπτομέρειαι τῶν μορφῶν δηλοῦνται διὰ χαράξεως ἐπὶ τοῦ μέλανος. Εἰκ. 2.

5. Τεμάχιον σιδηροῦ ὅπλου κεκαμμένου.

Δ. Ἐκ τάφου καθαρισθέντος ἐν τῷ ἀγρῷ τοῦ χωρικοῦ Γ. Τσώτσου.

1. Δύο προτομαὶ κορῶν. Ὑψος 0,11.

2. Κοινὴ κοτύλη (ὑψ. 0,18, διαμ. 0,26). Ἐξωτερικῶς ἐρυθραὶ περιφερικαὶ γραμμαὶ καὶ ζῶναι φύλλων.

3. Κορινθιακὴ κοτύλη. Ὑψ. 0,11, διαμ. 0,13. Ἐξωτερικῶς περιφερικαὶ ζῶναι καλύκων.

Εἰκ. 5. Μελανόμορφος κύλιξ Βραστινῶν Καλυβιῶν.

Εἰκ. 6α. Κύλιξ ἐρυθρόχρμ. Βραστινῶν Καλυβιῶν.

Εἰκ. 6β. Κύλιξ ἐρυθρόμορ. Βραστινῶν Καλυβιῶν.

4. Κορινθιακὴ κοτύλη. Ὑψ. 0,095, διαμ. 0,13. Μεταξὺ τῶν λαβῶν ἑκατέρωθεν ἀνὰ δύο ἀντιμετώπους Σειρήνας καὶ τι μεταξὺ αὐτῶν δυσδιάκριτον.

5. Δύο μικραὶ κοτύλαι μετὰ κοσμήματος ἐπὶ τῆς κοιλίας. Εἰκ. 4, β, γ.

6. Ἐξ μικραὶ μελαμβαφεῖς κύλικες ὑπὸ τὸν πόδα μιᾶς αὐτῶν μεταγενέστερον χάραγμα (graffito).

7. Μικρά κύλιξ μετὰ περιφερικῆς ζώνης ἀνθεμίων. Ὑψος 0,085, διαμ. 0,155.

8. Μικρά κύλιξ. Ὑψος 0,07, διαμ. 0,135. Ἀμφοτέρωθεν μετὰ τῶν λαβῶν ὀφθαλμοί. Εἰκ. 4, α.

9. Μελανόγραφος κύλιξ. Ὑψος 0,08, διαμ. 0,195. Ἐσωτερικῶς Σιληνός, ἔξωτερικῶς ζώνη Σιληνῶν καὶ Νυμφῶν. Διάφοροι λεπτομέρειαι τῶν μορφῶν δεδηλωμένοι διὰ χαράξεως ἐπὶ τοῦ μέλανος. Εἰκ. 5.

10. Κοτύλη μελονόγραφος. Ὑψ. 0,105, διαμ.

Εἰκ. 7. Ἐκ Βραστινῶν Καλυβιῶν.

0,135. Ὑπὸ τὸ χεῖλος ζώνη γλαυκῶν. Αἱ λεπτομέρειαι τῶν μορφῶν καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 10.

11. Μελανόγραφος λήκυθος. Ὑψ. 0,2. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ἀνθέμιον. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ἄρμα μετὰ ἡνιόχου καὶ παραβάτου ἐν κινήσει, πρὸ αὐτοῦ δὲ θέων ὀπλίτης μετὰ ἀσπίδος, κράνους καὶ δόρατος. Αἱ λεπτομέρειαι δεδηλωμένοι διὰ χαράξεως ἐπὶ τοῦ μέλανος.

12. Δύο μικραὶ ἐρυθρόγραφοι κύλικες. (Ὑψ. 0,085. 0,07, διαμ. 0,017. 0,155), ἔσωτερικῶς φέρονσαι ἀμφότεραι ἀνὰ μίαν καθημένην μορφήν. Εἰκ. 6 α καὶ 6 β.

13. Λεπτὸς δακτύλιος ἐκ χαλκοῦ καὶ τεμάχια σιδηροῦ ὅπλου.

14. Χαλκὴ πόρπη μετὰ τοῦ ποδὸς αὐτῆς πεπλατυσμένου ἐν σχήματι ἀξίνης — τύπου δηλονότι ὑπενθυμίζοντός πως τὴν γεωμετρικὴν πόρ-

πην (Daremberg-Saglio, Dictionn. des antiqu. II, 1105, α. Pauly-Wissowa, R.E. Suppl. III σελ. 503, 40) καὶ ἀπαντῶντος καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Μακεδονίᾳ. Εἰκ. 7.

Ε. Ἐκ πυρᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγροῦ.

1. Τεμάχια σιδηροῦ ὅπλου.

2. Λεπτὸν ῥομβοειδὲς ἔλασμα ἀργύρου, διάτρητον κατὰ τὰ ἄκρα τῆς μακροτέρας διαγωνίου, μετὰ ἐμπιέστου διακοσμήσεως, πιθανῶς κόσμημα τοῦ μετώπου (στεφάνη). Πολλὰ ἐντελῶς ὅμοια τοῦ μετώπου κοσμήματα χρυσᾶ εὐ-

Εἰκ. 8. Ἐκ Βραστινῶν Καλυβιῶν.

ρέθησαν ἐν τάφοις τοῦ Ε' αἰῶνος τῆς Τούμπας Θεσσαλονίκης.

Ζ. Ἐκ τάφου εὐρεθέντος ἐν ἄλλῳ ἀγρῷ τοῦ Γ. Τσώτσου.

1. Πυξίδιον μελαμβαφές.

2. Πολλὰ διάτρητοι ψῆφοι ὄρμου.

Ζ. Ἐκ τάφου τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου.

1. Πυξίδιον ἄνευ βαφῆς μετὰ πεπλατυσμένης τῆς βάσεως καὶ καθέτου τοιχώματος.

2. Κεῖκος μετὰ καρδιοσχήμου ἐξαρτήματος.

3. Ἀργυροῦς δακτύλιος μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΚΑΛΗ.

Ποία ἀρχαία πόλις πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Βραστινῶν Καλυβιῶν ἢ ἂν πρόκειται περὶ μεσογείου τινὸς συνοικισμοῦ μιᾶς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡεροδότου¹ μνημονευομένων πόλεων τοῦ Σιγγιτικοῦ κόλπου, δὲν εἶναι δυνατόν ἐκ τῆς γενομένης ἐρεῦνης νὰ ἐξακριβωθῇ. Καὶ

¹ VII, 122 «... κόλπου, ἐν τῷ Ἀσσα τε πόλις καὶ Πύλωρις καὶ Σίγγις καὶ Σάρτη οἰκηνται». Σημειωτέον ὅτι οὐδεμιᾶς τῶν πόλεων τούτων ἡ θέσις εἶναι ἀσφαλῶς γνωστή. Πρβ. Δήμιτσα, Γεωγρ. Μακεδονίας σελ. 431 κ. ε.

αἱ δύο δὲ ἐπιγραφαὶ αἱ εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ νεκροταφείου ἀπόστασιν ἐν τῷ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τῆς Σμίξης ἀγρῷ τοῦ Δ. Χαλκιδᾶ εὗρεθῆσαι, ὧν πρόχειρος ἀνάγνωσις παρέχεται ἐν τοῖς ἐξῆς, — καὶ αὗται ἐν ἡ καταστάσει περιεσώθησαν οὐδὲν διδάσκουσι σχετικῶς:

1. Εἰκ. 8. Ἄνω τμήμα μαρμαρίνης πλακός, ἀμφοτέρωθεν ἀποκεκρουσμένον. Ὑψ. 0,17. Μέγιστον πλάτ. 0,14.

αὐτοῦ τὸ ὕψος. Ἐπὶ ἐπιφανείας, ἄνευ ἐπιμελείας ὠμαλισμένης, συμβόλαια πράσεως. Μέγεθ. γραμ. 0,01. Χαρακτὴρ γραμμάτων τοῦ Δ' αἰῶνος.

. σια ιερᾶ
 φραντι
 Ἀριστοτιμο . . .
 ὡς Δημητρι τη
 ἔχου ιερὸν τι ο
 Ζωῖλος Στρατω[ν]ος
 ς παρα Κλεωνος του

Εἰκ. 9. Ἐκ Βραστινῶν Καλυβιῶν.

Μέγεθ. γραμ. 0,015. Ἐπ' αὐτοῦ:

. ἀγαθει ουν
 ὅς ιερεὺς Καλ
 Μ;]ενεκλεω
 Στ[ρατωνος
 Ηρακ]λεωτου
 ιε
 ὅς

2. Εἰκ. 9. Λίθος, ὕψους 0,57, πλάτους 0,35, πάχους 0,12 ἀποκεκρουσμένος πρὸς μὲν τὰ δεξιὰ ἄνω μόνον, πρὸς δὲ τὰ ἀριστερὰ καθ' ὅλην

Πο]λεμωνος τον αγρον
 εκ]εκτητο αυτος και απα . . .
 Πολυδος επριατο παντα
 το χωριον ο επριατο παρα
 Καλλιβουλης Ωσορρους
 ιδιωτων Λυσια τα προς
 σεμβινν. παντα
 τιμη .Υ.ΒΒ XXXX μαρτυ-
 ρες Διονυσιος Ξενο[ν]ος
 ὦν Πολυδος του Νοη . . .
 ιδωρου βεβαιωτης Νι .
 γιος Κρασεος

Σ. ΠΕΛΕΚΙΔΗΣ

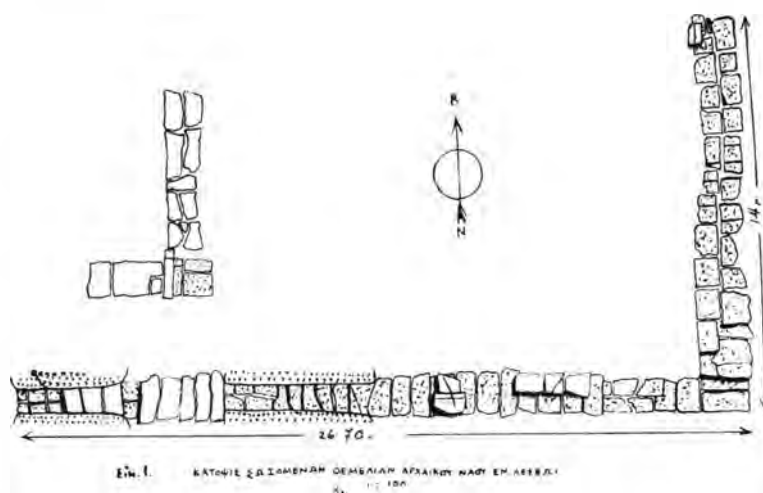
ΙΒ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Ι. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΛΕΣΒΩΙ

Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ R. Koldewey ἀνεκάλυπεν ἐν Λέσβῳ καὶ ἐδημοσίευσεν (Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos Πίν. 16, 1 - 7) κιονόκρανον καὶ λείψανα βάσεως καὶ σπονδύλων κίονος, ὅπερ ὠνόμασεν «αἰολικόν». Τὸν ναόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκον τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ταῦτα μέλη ἐνόμισεν μετὰ τοῦ Lolling ὅτι εὔρε πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Κλομιδάδου (ὁ K. μεταγράφει τὸ ὄνομα ἐσφαλμένως Kolumdado) ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν ἔρειπών τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τάξιάρχου «στὴν Τρουλλωτὴ» καὶ

λαχοῦ νὰ στρέψω τὴν ἔρευναν. Μίαν ὥραν περίπου πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Ἀγ. Παρασκευῆς ἐν τῷ μετοχίῳ Κλοπεδῆς ἀνήκοντι εἰς τὴν μονὴν τοῦ Λειμῶνος ὁ φίλος πολιτευτὴς Λέσβου καὶ φιλόδοξος κ. Ὁρέστης Κυπριανὸς παρετήρησεν εἰς τὴν θέσιν «Κεραμιδωτὴ» πληθὺν κεραμῶν, οἵτινες ἔδωκαν τὸ ὄνομα εἰς αὐτήν. Μαθὼν ἔξ ἀνακοινώσεως αὐτοῦ τὸ πρᾶγμα ἐπελήφθη ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου δοκιμαστικῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν, τῶν ὁποίων παρέχω ἐνταῦθα σύντομον ἔκθεσιν μετὰ προχείρων σχεδιασμάτων ἐπιφυλασσόμενος βραδύτερον νὰ ἐρευνήσω λεπτομερέστερον τὴν θέσιν ταύτην.

Οὕτω ἀνευρέθησαν τὰ λείψανα μεγάλου ναοῦ, ἀλλὰ τοσοῦτον κατεστραμμένου, ὥστε εἶναι ἀδύ-

ἀπέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν Ναπαῖον Ἀπόλλωνα (Στράβ. 9, 426. Koldewey, ἐνθ' ἀν. σελ. 44). Ἀπὸ τοῦ 1919 ἐπροσπάθησα ἐρευνῶν νὰ καθορίσω ἀκριβῶς τὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ ν' ἀνασκάψω ταύτην. Οὕτω διὰ μικρᾶς δοκιμαστικῆς σκαφῆς ἐξερευνήσα τὸν ῥηθέντα χώρον, τῆς ὁποίας τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι οὐδὲν ἔχνος ἀρχαίου ναοῦ ὑπῆρχεν ἐκεῖ, τὸ δὲ ὑπὸ Koldewey ἀναφερόμενον ὅτι ὁ ναὸς ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπ' εὐθείας ἢ μεσολαβούσης μαρμαρίνης πλακὸς ἔβαινον οἱ κίονες, δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ὁ Ταξιάρχης ἰδρύθη ἀπ' εὐθείας ἐν τῇ θέσει ταύτῃ, ἐπὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν ἀρχαῖον κτίριον προὔπηρχε. Τὰ σφζόμενα ἐκεῖ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἦσαν ἀπλοῦν οἰκοδομήσιμον ὑλικόν. Οὐδεμία δὲ ἄλλη ἔνδειξις παρέχει τὴν ὑπόνοιαν ἀρχαίου κτίσματος, οὐδὲ τεμάχιόν τι ἀρχαίου ἀγγείου κατάρθωσα νὰ ἀνεύρω.

Εὐτυχῶς ἄλλαι παρατηρήσεις μὲ ἔπεισαν ἀλ-

νατος ἢ συμπλήρωσις τοῦ σχεδίου αὐτοῦ. Καὶ δὴ τῆς μὲν νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς ἀπεκαλύφθη τὸ πλεῖστον μέρος τῶν θεμελίων, ὥς καὶ τῆς ἀνατολικῆς, ἀλλὰ τῆς δυτικῆς καὶ βορείας οὐδὲν μὲν ἔχνος ἀνεφάνη κατὰ δοκιμαστικὴν ἐπ' αὐτῶν τάφρον, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα χρήζει ἐπιμελεστεράς καὶ τελειοτέρας σκαφῆς ἐκεῖ. Ἐντὸς πάλιν μόνον ἐλάχιστον μέρος τοῦ ὀπισθοδόμου παρετηρήθη (Εἰκ. 1).

Τὰ θεμέλια ταῦτα εἶναι κατεσκευασμένα διὰ μεγάλων πλακῶν κοινοῦ ἑγχωρίου τραχύτου ἀκανονίστου σχήματος καὶ ὕψους 0,30 - 0,35 μ., αἵτινες εἶναι τοποθετημέναι οὕτως ὥστε μίαν μὲν σειρὰν ἀποτελοῦσι δύο πλάκες, τὴν δ' ἐπ' αὐτῶν μία ἔχουσα τὸ πλάτος καὶ τῶν δύο ὁμοῦ. Δι' οὐδενὸς μέσου συνδέονται καὶ εἰς τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν φθάνουσι μέχρις ἐπτά δόμων δηλ. εἰς βάθος 2,35 περίπου ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σφζομένου δόμου. Ἐννοεῖται ὅτι

δὲν ὑπάρχουσι καθ' ὅλον τὸ μῆκος ἅπαντες οἱ δόμοι ἀφαιρεθέντες ἀλλαχοῦ ἄλλοι, τὸ δὲ ἔδαφος πρὸς ἀνατολὰς εἶναι χαμηλότερον. Τὸ ὅλον σφζόμενον μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς εἶναι 26.50, τῆς δὲ ἀνατολικῆς 14 μέτρα.

Ἄλλ' ἢ ἐκ τῆς συλήσεως τῶν λίθων καὶ ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης καλλιιεργείας τοῦ λίαν εὐφόρου ἑδάφους καταστροφὴ εἶναι τοιαύτη, ὥστε οὐδεὶς ξεστὸς λίθος ἐκ τῶν βαθμίδων ἢ τοῦ στυλοβάτου ἐσώθη. Κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν εἰς τὸ βάθος τοῦ θεμελίου ὑπῆρχεν ἀνεστραμμένον ἀκέραιον σχε-

λήγει κατ' εὐθείαν εἰς τὴν στρογγύλην ράβδον ἀνευ ἀποφυγῆς ὡς ἐν Koldewey ἐνθ' ἂν. Πίν. 16, 6-7. Εἰς τοὺς πέριξ τῆς ἀνασκαφῆς ἄγρους εὗρον καὶ ἄλλην βάσιν ὀλίγον ἄνω ἀποκεκρουμένην (Εἰκ. 3, Α). Ὑψος 0,56, κάτω διάμετρος 0,76. Αὕτη λήγει κάτω εἰς χαμηλὴν στρογγύλην ράβδον ἢ δακτύλιον, εἰς ὃν μεταβαίνει ὁ κορμὸς κατ' εὐθείαν ἐπίσης ἀνευ ἀποφυγῆς. Τὸ ὑπὸ τὸν δακτύλιον τοῦτον μέλος τῆς βάσεως, ὁ παχὺς τόρος, εἰκάζω ὅτι πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἐντὸς τῶν θεμελίων εὔρεθὲν τεμάχιον στρογγύλης πλα-

Εἰκ. 2. Αἰολικὸν κιονόκρανον Κλοπεδῆς Λέσβου.

δὸν κιονόκρανον, ὀλίγον βεβλαμμένον κατὰ τὰς ἀκμὰς, ὅμοιον ἐντελῶς πρὸς τὸ ὑπὸ Koldewey ἀπεικονισθὲν (Εἰκ. 2). Καὶ πέριξ ἐντὸς τῶν ἀγρῶν κατακεχωσμένα ἢ εἰς τὴν κατωφέρειαν κυλισθέντα παρετήρησα καὶ ἄλλα ὅμοια κιονόκρανα καὶ τεμάχια αὐτῶν, ἀποτελοῦντα ἐν ὅλῳ ἕξ τουλάχιστον κιονόκρανα ἐκτὸς τῶν ὑπὸ Koldewey μνημονευομένων.

Ὀλίγον κατωτέρω τῆς θέσεως ταύτης ὑπάρχει ἡρειπωμένον ἐρημοκλήσιον τοῦ Ταξιάρχου ὑποκάτω μεγάλων δρυῶν. Τὴν ἀγίαν Τράπεζαν αὐτοῦ ἀποτελεῖ βάσις, ἣτις κεῖται ἀνεστραμμένη καὶ ἔχει τὰς αὐτὰς περίπου διαστάσεις πρὸς τὴν ὑπὸ Koldewey δημοσιευομένην μὲ τὰς διαφορὰς ὅτι ἡ ἐνταῦθα ἔχει κάτω διάμετρον 0,82 (Koldewey 0,852) καὶ ὅτι ὁ κορμὸς τοῦ κίονος

κὸς ὕψος 0,16 (Εἰκ. 3, Β), ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἐκ δύο τεμαχίων ἡδύνατο ν' ἀποτελεῖται ἡ βάσις.

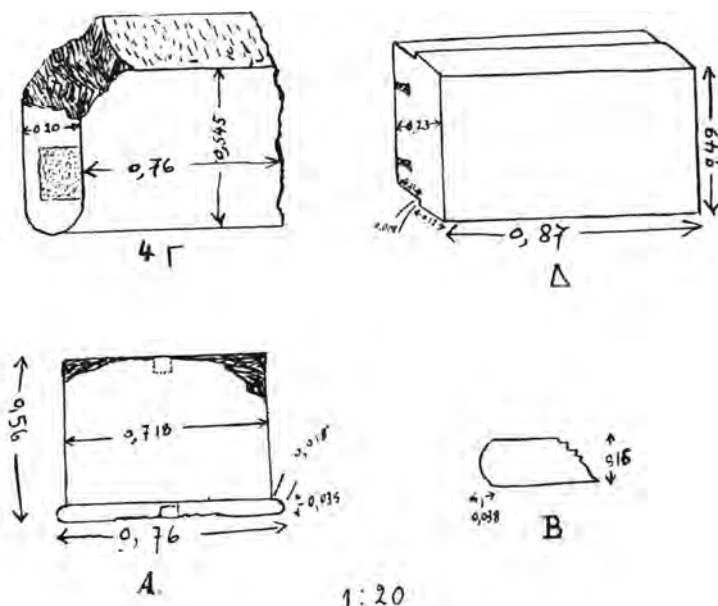
Ἐξω τοῦ μνημονευθέντος ἐκκλησιδίου παρὰ τὴν δεξαμενὴν σφζονται καὶ δύο ἀρράδδωτοι σφόνδυλοι διαμ. 0,66 καὶ 0,67.

Τὰ εὔρεθέντα κιονόκρανα κατ' οὐδὲν διαφέρουν τοῦ ὑπὸ Koldewey γνωστοῦ γενομένου. (Βλ. ὅμοιον ἐκ Μυτιλήνης, νῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει, Mendel, Catalogue des sculptures des musées imperiaux Ottomans II σελ. 36 ἀριθ. 276). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὅμως εὔρεθη ἐν τεμάχιον ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου, ἀποτελούμενον ἕξ ἐνὸς προσκεφαλαίου μεταξὺ δύο δακτυλίων (Εἰκ. 4). Τοιοῦτον μέλος εὔρεθη καὶ ἐν Νεανδρίᾳ, ἀλλὰ μεγαλυτέρων διαστάσεων, ὥστε ὁ

Koldewey νὰ σχηματίσῃ δι' αὐτοῦ ἴδιον κιονόκρανον (Koldewey, Neandria εἰκ. 61). Τὸ ἡμέτερον ὑποθέτω μᾶλλον ὅτι ἔκειτο ὑπὸ τὸ κιονόκρανον καὶ θὰ ἐσχημάτιζέ τι ἀνάλογον πρὸς τὸ ὑπὸ Koldewey συμπληρούμενον ἐκ Νεαν-

σιν πρὸς τὴν ὀργανικὴν λιτότητα τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Τὰ αἰολικὰ κιονόκρανα βλ. Dinsmoor, A. J. A. 1923 (27) σελ. 171 καὶ αὐτ. σημ. 3.

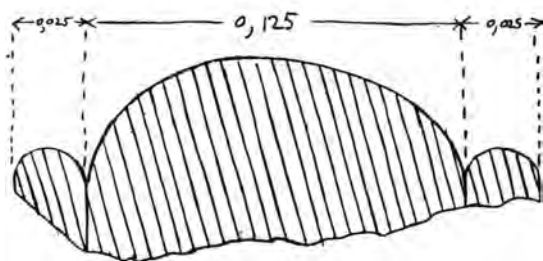
Εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου ὑπάρχουν ἐντετοιχίσμενοι καὶ οἱ λίθοι

Εἰκ. 3. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀρχαίου ναοῦ Κλοπεδῆς Λέσβου.

δρίας ἐνθ' ἀν. εἰκ. 60 ἄνευ τοῦ τμήματος μὲ τὰ κρεμάμενα φύλλα.

Ἐκ τούτου βλέπομεν ὅτι καὶ τὸ ἐκ Λέσβου αἰολικὸν κιονόκρανον δὲν εἶναι ἀπλοῦν, ἀλλὰ πολυμερὲς καὶ συγγενὲς ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς

Εἰκ. 4. Τεμάχιον ἐξ αἰολικοῦ κιονοκράνου Κλοπεδῆς Λέσβου.

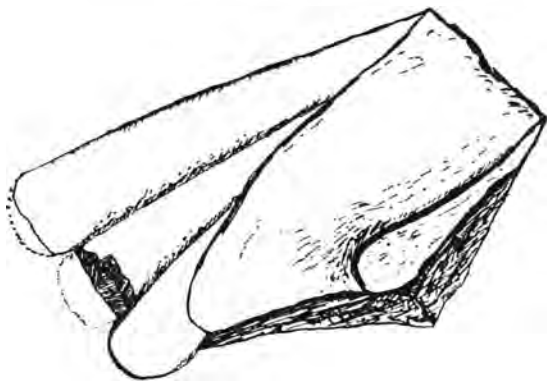
διακοσμήσεως πρὸς τὰ λοιπὰ αἰολικὰ ἐκ Νεανδρίας καὶ Λαρίσης. Πάντα ταῦτα διὰ τῆς πλουσίας αὐτῶν φυτικῆς διακοσμήσεως παρέχουσιν ἐμφανῆ τὴν ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν καὶ δεικνύουσι δαψιλῇ διακοσμητικὴν διάθεσιν, ἥτις συσσωρεύει τοσαῦτα ποικίλα στοιχεῖα κατ' ἀντίθε-

Εἰκ. 3, Γ καὶ Δ ἀνήκοντες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν ναόν.

Τοῦ θριγγοῦ οὐδὲν εὐρέθη, διότι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὗτος ἐκ ξύλου ὦν ἐφθάρη ὑπὸ τοῦ χρόνου. Μόνον τῶν κεράμων τῆς στέγης περι-συνελέγησαν πλεῖστα τεμάχια. Τούτων ἄλλα μὲν εἶναι ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ μὲ γάνωμα σιλιπνὸν κασιανόν, κασιανέρυθρον ἢ ἐρυθρὸν κατὰ ζώνας (σχεδὸν ἴσας πρὸς τὸ πάχος τοῦ χρωστικτοῦ) παχυτέρας ἢ ἀραιότερας ἐπιτεθειμένον, ἄλλα δὲ ἐκ φαιοῦ πηλοῦ μὲ μέλαν γάνωμα καὶ ἐλάχιστα ἐκ κιτρινολεύκου πηλοῦ μὲ ζωερὸν ἐρυθρὸν γάνωμα. Καὶ οἱ στρωτῆρες καὶ οἱ καλυπτῆρες εἶναι συνήθους τύπου. Τὰς πλαγίας πλευρὰς ἐκόσμου ἀκροκέραμοι, τῶν ὁποίων εὐρέθησαν τεμάχια τινὰ καὶ μάλιστα δύο τύπων. Οἱ τοῦ πρώτου τύπου (ἐν μόνον τεμάχιον) εἶναι ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι μετ' ἀνθεμίου ἐπὶ δύο ἐλί-κων. Οἱ τοῦ δευτέρου εἶναι πάλιν ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι κοσμούμενοι ὅμως ὑπὸ ἀναγλύ-φων, τὰ ὅποια ἀπ' εὐθείας εἶναι ἐπιτεθειμένα ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ ριπιδοειδοῦς ἀνθεμίου χωρὶς νὰ χωρίζονται ἀπ' αὐτοῦ διὰ περιθωρίου ἢ ται-νίας τινός, ὡς συνήθως ἀλλαχοῦ. Τούτων ἐλάχι-

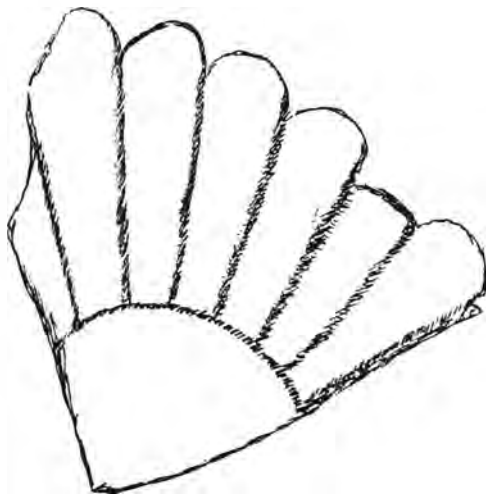
στα τεμάχια ἐσώθησαν. — Περιγράφω ἐνταῦθα τὰ κυριώτατα.

1. Τεμάχιον ἀκροκεράμου. Ἐρυθρὸς πηλός. Ὑψος 0,095. Σφύζει ἄνω δύο ὀριζοντίως διευθυνόμενα κυρτὰ φύλλα ἀνθεμίου, ὑποκάτω δ' αὐ-

Εἰκ. 5. Τεμάχιον πηλίνου ἀκροκεράμου ἐκ Κλοπεδῆς Λέσβου.

τῶν φαίνεται ἡ κερασφόρος κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ στήθους καὶ τῆς ράχεως ἐλάφου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχει ἐπιπέσει λέων κατασπαράσσων αὐτήν. Τοῦ λέοντος διακρίνεται ἡ κεφαλὴ ἀριστερόθεν τοῦ λαιμοῦ τῆς ἐλάφου καὶ

Εἰκ. 6. Τεμάχιον πηλίνου ἀκροκεράμου ἐκ Κλοπεδῆς Λέσβου.

οἱ ὄνυχες μετὰ τοῦ ποδός, ἐμπηγνυόμενοι ἐπὶ τῆς ράχεως τῆς ἐλάφου. Τὸ σύμπλεγμα εἶναι σύνηθες εἰς ἀρχαϊκὰς παραστάσεις.

2. Ἐρυθρὸς πηλός. Ὑψος 0,09. Εἰκονίζεται γοργόνειον, τοῦ ὁποίου ἐλλείπουν ἡ κάτω σιαγὼν καὶ τὰ ἐκατέρωθεν ἄκρα τοῦ προσώπου.

Τὸ γοργόνειον ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων ἦτο τρόπον τινὰ ἀποτρόπαιον καὶ προφυλακτικὸν κατὰ τῶν βασκανῶν ὀφθαλμῶν βλ. Robinson, A.J.A. 1923 (27) σελ. 3/4.

3. Εἰκ. 5. Τοῦ ἀνθεμίου σφύζονται τρία φύλλα καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ δεξιὸς βραχίονας μέχρι τοῦ ἀγκῶνος ἀνθρωπίνης μορφῆς.

4. Εἰκ. 6. Τεμάχιον ἀνθεμίου ἐξ ἀκροκεράμου, ὅστις φαίνεται ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγλυπτον παράστασιν.

Τοιαύτη διακόσμησις ἀκροκεράμων ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ὡς ἐπὶ στεγῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας, τῆς Ἑτρουρίας, τοῦ Θέρμου καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Πρβ. Koch, Die Dachterrakotten in Kampanien, D. van Buren, Archaic fictile revetments in Sicily and Magna Graecia πίν. XIV, τοῦ αὐτοῦ, Figurative Terra-cotta revetments in Etruria and Latium καὶ Greek fictile revetments on the archaic period, passim. Πρβ. καὶ Notizie degli Scavi, 1922 πίν. II (ἐκ τοῦ ἐν Veio ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος).

Ταῦτα εἶναι τὰ μόνα λείψανα τὰ περισωθέντα ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου ναοῦ, οὗτινος ἡ λατρεία φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς φαίνεται τοῦλάχιστον ἐκ τῶν εὐρεθέντων ὀστράκων ἀγγείων.

2. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ἈΛΛΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΚ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

Ἡ τοπογραφία τῆς Μυτιλήνης εἶναι εἰσέτι ἐντελῶς σχεδὸν ἄγνωστος, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ἔνεκα τῆς συνεχοῦς οἰκίσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων κατεστράφησαν καὶ κατεκαλύφθησαν εἰς μέγα βάθος τὰ ἀρχαῖα κτίρια, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἔνεκα τούτου οὐδεμία ἀρχαιολογικὴ ἀνασκαφὴ ἐπεχειρήθη μέχρι τοῦδε. Ἐκ τῶν ἐκάστοτε ἀνακαλυπτομένων ἐπιγραφῶν ἐλάχιστα καὶ οὐχὶ βέβαια δυνάμεθα νὰ ἀρυσθώμεν, καθ' ὅσον αὐταὶ εὐρίσκονται συνήθως οὐχὶ κατὰ χώραν. Ἐκτὸς τοῦ θεάτρου, τῶν τειχῶν, τοῦ βορείου λιμένος καὶ τῆς ρωμαϊκῆς νεκροπόλεως οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων τῆς πόλεως καὶ δὴ περὶ τοῦ ἐπισημοτάτου ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Ἀσκληπείου, ὅπερ καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς ἀναφέρεται (Paton IG XII₂, 4, 15) Αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταὶ εὐρέθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Συμεὼν καὶ περὶ τὸ Σαρή Μπαμπᾶ.

Ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ καὶ εἰς βάθος περίπου 1,80 μ. εὐρέθη καὶ ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ εἰς Ἀσκληπιόν. Ἀνασκαπτομένων θεμελίων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ «Χατζηγιαννίκου Βρύση» διὰ τὸ κατὰστημα Ἰγγλεξέλλη ἦλθεν εἰς φῶς ὀρθογώνιος βωμὸς

ἐκ μελανοφαίου μαρμάρου, ἄνω ἀποκεκρουμένος, κάτω δὲ λήγων εἰς κύμα λέσβιον ἀνεστραμμένον. Ὑψος 0,56, πλάτ. 0,265 (κατὰ τὸ μέσον) καὶ 0,31 (κατὰ τὴν βάσιν) καὶ πᾶχ. 0,265-0,31. Ὑψ. γραμμ. 0,027 (Εἰκ. 7). Ἡ ἐπιγραφή ἔχει:

Μᾶρκος Ὀρδιό
νιος Διογένης
ἡς ἀν(έ)θηκε
ν Ἀσκληπιῶ
εὐχὴν.

Ὅθεν εἰς τὸν περὶ τὸ Σαρή Μπαμπᾶ χῶρον πρέπει νὰ ζητηθῇ τὸ Ἀσκληπιεῖον. Τὸ ὑπὸ Παπαγεωργίου (Unedierte Inschriften von

Εἰκ. 7. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἐκ Μυτιλήνης.

Mytilene σελ. 23) λεγόμενον ὅτι κατὰ γενικὴν γνώμην τὸ Ἀσκληπιεῖον ἔκειτο ἐπὶ τοῦ χώρου, ἐν τῷ ὁποίῳ νῦν ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Θεράποντος, οὐδαμοῦ στηρίζεται, τὰ δ' ἐκεῖ σφζόμενα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα (Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos σελ. 9) προερχόμενα ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων οἰκοδομημάτων φαίνεται ὅτι ἀλλαχόθεν δι' ἄγνωστον λόγον μετεκομίσθησαν ἐκεῖ καὶ τὰ βραδύτερον ἀποκαλυφθέντα ψηφιδωτὸν δάπεδον καὶ δύο μαρμαρίναι πτέρυγες (Papageorgiu ἐνθ' ἄν. σελ. X) οὐδεμίαν ἔνδειξιν ναοῦ παρέχουσι.

Ἐξ ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης εἰς μέγα βάθος ἐν τῇ σημερινῇ Μητροπόλει (Paton IG XII², 67) δύναται τις ἴσως νὰ τοποθετήσῃ ἐκεῖ τὸ Βουλευτήριον. Ἡ πρὸς νότον δὲ τῆς Μητροπόλεως καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ θέσις ὀνομάζεται καὶ σήμερον «Κουμιδιά», ὅπερ σημαίνει τόπον φυκῶν, τούτων δὲ πολλὰ εὐρέθησαν καὶ ἐν τῷ φρέατι τῷ λεγομένῳ τῆς Κουμιδιάς, οὗτινος καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι ὑφάλμυρον. Ἐκ

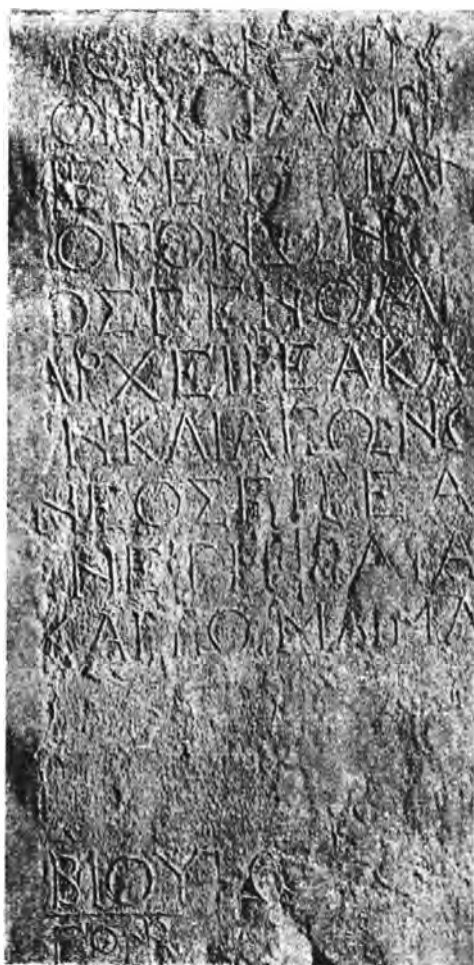
τούτων εὐλογον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐκεῖθεν θὰ διήρχετο ὁ συνδέων τὸν ἀρχαῖον ἢ βόρειον λιμένα πρὸς τὸν σημερινὸν εὐριπος (Πρβ. καὶ Papageorgiu, ἐνθ' ἄν. σελ. 28).

ἴσως τὸ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Paton ἐνθ' ἄν. ἀριθ. 92 πιθανολογούμενον ἱερὸν Ἀρτέμιδος **Αἰθιοπίας** (Πρβ. Bechtel, Aeolica σελ. 22) δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως αὐτῆς, ὅπου καὶ πολλὰ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ καὶ βάθρα ἐνεπίγραφα εὐρέθησαν (Paton, 91, 92, 93, 88, 204, 222, 233, 257) καὶ κορμοὶ ἀγαλμάτων, ὧν πολλὰ σφζονται νῦν ἐν τῇ αὐτῇ τῶν Δικαστηρίων. Πάντα ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ ἐν τῷ σημερινῷ Γυμναστηρίῳ τοῦ Ὀρφανοτροφείου ἀνασκαφέντος πρὸ πολλῶν ἐτῶν μεγάλου ἀρχαίου οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου τὸ οἰκοδομήσιμον ὕλικόν ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ὁθωμανικοῦ σχολείου (νῦν δικαστηρίου). Ἐγὼ αὐτὸς ἀνεῦρον αὐτόθι παρὰ τὴν ὁδὸν τῷ 1919 λείψανον μεγάλου τοίχου πᾶχ. 1,60 περίπου καὶ μήκους περὶ τὰ 20 μ. Οὗτος συνίστατο ἐκ δύο δόμων, ὧν ὁ μὲν κάτω ἐξ ἐρυθρίζοντος ἐγχωρίου λίθου, ὁ δὲ ἀνωτέρω ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν κατὰ τὴν πρόσοψιν καὶ ἐγχωρίων κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἐντὸς ὄψιν. Ἐπὶ τοῦ τοίχου εὐρέθη καὶ ἰωνικὴ βάσις κίονος μετὰ πλίνθου. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου παρετήρησα καὶ λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου μετὰ γεωμετρικῶν πολυχρώμων κοσμημάτων. Ὑποθέτω ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος θὰ ἐσχετίζετο πρὸς τὸ καταστραφέν οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ μόνον ἐκεῖ ἀπομείναν λείψανον.

Ἄλλο σημαντικὸν οἰκοδόμημα τῆς πόλεως θὰ ἦτο τὸ ἐν ἐπιγραφῇ IG XII², 51 (Πρβ. Papageorgiu ἐνθ' ἄν. σελ. 12 ἀριθ. 43) **Ποταμώνειον** (ἐκ συμπληρώσεως πιθανῆς τοῦ Παπαγεωργίου) καλούμενον. Ἐπὶ τῶν τοίχων αὐτοῦ καὶ οὐχὶ τοῦ Ἀσκληπιείου, ὥς θέλει ὁ Fabricius (A. M. IX, 86. Πρβ. Cichorius Rom und Mytilene σελ. 23), θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ἔργα καὶ ἡμέραι τοῦ περιφήμου Μυτιληναίου ρήτορος Ποτάμωνος. Ὁ Paton (ἐνθ' ἄν. σ. 13) ἤκασεν ὅτι θὰ ὑπῆρχεν ἰδιὸν τι οἰκοδόμημα πρὸς τιμὴν τοῦ Ποτάμωνος ἰδρυθέν, οὗτινος οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπιγεγραμμένοι, ἐξ αὐτοῦ δὲ θὰ προέρχωνται οἱ σφζόμενοι ἐνεπίγραφοι λίθοι (IG XII², ἀριθ. 28-57 τοῦλάχιστον). Ἐκ τοῦ βάθους δὲ ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρέθησαν δύο τῶν λίθων τούτων (ἀριθ. 23 καὶ 24) δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν θὰ ὑψοῦτο τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ὅπερ δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸ Ποταμώνειον, καὶ δὴ εἰς τὰ μουσουλμανικὰ νεκροταφεῖα τοῦ βορείου λιμένος (Βλ. IG XII², Πίν. I). Ἐκεῖθεν διεσκορπί-

σθησαν οἱ λίθοι αὐτοῦ, τῶν ὁποίων περὶ τοὺς ὀκτὼ ἦσαν ἢ εἶναι εἰσέτι ἐντετειχισμένοι ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ μόνοι, καθόσον τοῦτο παρέσχε πλείστας ἄλλας ἐπιγραφάς. Ἐγὼ δ' αὐτὸς ἀνεῦρον καὶ τὴν ὑπὸ Paton ἀναφερομένην ἔνθα ἄνωτ. ἀριθ. 239, τὴν ὁποίαν οὗτος δὲν ἐξέδωκεν

Εἰκ. 8. Ἐπιγραφή ἐκ Μυτιλήνης.

ὁλόκληρον παριδὼν τὰς ὀλίγον κατωτέρω ὑπαρχούσας δύο σειρὰς γραμμάτων (Εἰκ. 8) ὕψος 0,71 (Paton 0,50). Στίχ. 8 συμπληρωτέον μᾶλλον διὰ *γέ/νεος εἴρεα* καὶ οὐχὶ *Γρύ/νεος* (?) τοῦ Paton. Στίχ. 11: ... βίου ιω ... Στίχ. 12: τὸ 6'.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τοίχου περὶ τὰ 4,50 μ. ἀνατολικώτερον καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον εἶναι ἐντετειχισμένος ὁρθογώνιος λίθος κυανοῦ μαρμάρου,

τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφθαρμένη. Ὑψος 0,94, πλάτος 0,63, πάχος 0,32, ὕψος γραμμ. 0,052. Τώρα σφύζονται μόνον ἐλάχιστα γράμματα τὰ ἑξῆς:

ΙΛ
ΕΙΟ
ΑΙC.Ι
ΡΟΧΟ

Ἐκ τοῦ μικροῦ δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν κατὰ τὴν ΝΑ. ἄκραν τῆς Μυτιληναϊκῆς χερσονήσου μεμονωμένου στρογγύλου πύργου, ὅστις ὠνομάζετο Καστράκι καὶ κατηδαφίσθη τῷ 1921 πρὸς ἀνέγερσιν ἐκεῖ Ἡρώου τῶν πεσόντων ἐν τοῖς πολέμοις Λεσβίων, περισυνέλεγε πλᾶξ μαρμάρου ὑποκυάνου σφύζουσα μόνον μέρος τῆς ἀριστερᾶς ἀκμῆς ἀκέραιον (Εἰκ. 9). Ὑψος 0,59, πλάτ. 0,63, πάχ. 0,17, ὕψος γραμμ. 0,02. Φέρει ἐπιγραφὴν εἰς δύο στήλας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀριστερὰ κατὰ τὸ κάτω μέρος εἶναι λίαν ἐξίτηλος ἀποτριβεῖσα. Ἡ πρώτη στήλη ἔχει εἴκοσι στίχους, οἵτινες λήγουσιν ἀνωμάλως ἐναντι τῆς ἀρχῆς τῶν στίχων τῆς δευτέρας στήλης, ἥτις ἔχει 21 στίχους καὶ εἶναι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πρώτης (0,10 μ.). Τούτων ἡδυνήθη ν' ἀναγνώσω τὰ ἑξῆς:

Στήλη α'

... αἱ χισ.
... αὐτῶν
... τοῦ ρωμαίων
... περιπετω-
... α καὶ παν- 5
... ιη τρος πρεσ-
... πεφευγέναι
... αὐτοκ]άτορας ἡμῶν
κ]αὶ τῶν λοι-
πῶν, ...]ιαγ. ασιμπων 10
... κωι βιωι καὶ
... ιον Σύλλαν
... σε καὶ τον
... νο . οχε
... ονοιστε 15
... εραι τη με-
... τιδιατο
... ιλησμενη
... ιε' ... λαν-
αὐτῆς μητρὸς 20

Στήλη β'

φιλα ...
τόπον ...
κείωι δέδ ...
σομένους ...
αντιμῆς φιλα ...
αἱ σοι ἐδωκαν ...
ταύτην τε τὴν ...
θρων δισχιλίω[ν ...
γεσίας ἀρετῆς ...
οἱ δε δικαίω σ ...
μὲν ἀκόντως σ ...
οὐδένα δέ ...
κράτωρ ...
τούτων ...
γυναικὸς ...
προνομίαν κλε ...
καθὼς γ. αἱ ... [συμ-
βουλίου γνώμη ...
οὕτως τε ὑμῶν ...
καρπίζεσθαι
καὶ περὶ τοῦ κ ...

Πρὸς τοῦτοις κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς πλατείας τῶν στρατώνων τοῦ φρουρίου ὑπάρχει ἐντετειχισμένη ἐπὶ προχείρως κατεσκευασμένου τοίχου στήλη ἐκ μαρμάρου ἔχουσα δεξιὰ ἑξέχον πλαίσιον. Ὑψος 0,78, πλάτ. 0,225, ὕψος γραμμ. 0,025 - 0,027 (Εἰκ. 10).

Εἰκ. 9. Ἐπιγραφή ἐκ Μυτιλήνης.

Αὐτο
κράτορι
Ἀδριανῷ
Καίσαρι
Ὀλυμπί-
ω σαώτηρι
χαριστή-
ριον

Ὁ Ἀδριανὸς διὰ πολλῶν τιμητικῶν στηλῶν ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν Μυτιληναίων. Πρβ. IG XII₂, 183 εἰς. Papageorgiu, Uned. Inschriften ἀριθ. 3, 15. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐχαράχθη μετὰ τὸ 129 μ. Χρ. ὅτε ὁ Ἀδριανὸς προσέλαβε τὴν προσω-
νυμίαν τοῦ Ὀλυμπίου.

Ἀλλὰ καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐπιγραφῶν ἐγένοντο ἐσχάτως πολλῶν νέων οἰκοδομῶν γενομένων καὶ κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ.

Οὕτω κατὰ τὴν Ν. νεκρόπολιν τῆς Μυτιλήνης ἀνασκαπτομένων θεμελίων τῆς οἰκίας Φωκ. Λαλέλλη ἐπὶ τῆς πρὸς Χάλικα ὁδοῦ ἀνευρέθησαν τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων ἔχοντες ἀσήμαντα κτερίσματα. Ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἡ δευτέρα

Εἰκ. 10. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἐκ Μυτιλήνης.

τῶν κάτω παρατιθεμένων ἐπιγραφῶν, ἐν ᾗ ἡ πρώτη ἐκ τῆς αὐτῆς μὲν θέσεως προέρχεται, ἀλλ' ἀγνοῶ ἂν ἦτο ἐπὶ τάφου.

Αὕτη εἶναι μικρὰ πλάξ κυανοῦ μαρμάρου

ἡμικυκλική ἄνω, κάτω δὲ ἔχουσα μικροτάτην ἔσοχὴν μόλις διακρινομένην πρὸς στερέωσιν κάπου (Εἰκ. 11) ὕψ. 0,34, πλάτ. 0,17, πάχ. 0,04, ὕψος γραμμ. 0,01.

Ἀναξιδίκα Λυκεί-
νεα, γύνα δὲ Δαΐ-
θέμιδος Ζωήω (;)

Κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή εἶναι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰῶνος π. Χρ.

Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἀετωματώδης στήλη ἐξ ὑποκυάνου μαρμάρου ἔχουσα τὴν κορυφὴν τοῦ

Τοῦ τρίτου π. Χρ. αἰῶνος.

Ἀπεικονίζω ἐνταῦθα καὶ τινὰ νέα προσκλήματα τῆς συλλογῆς Μυτιλήνης, τῆς ὁποίας τὰ ἀντικείμενα μετακομισθέντα κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου ἐκ τῆς Νομαρχίας μετατραπείσης εἰς Ὁρφανοτροφεῖον ἔχουσιν ἀποθηκευθῆ προσωρινῶς ἐν τινὶ δωματίῳ τῆς αὐλῆς τοῦ Ὁρφανοτροφείου. Ἐκ τούτων τὰ δύο πρῶτα εὐρέθησαν κτιζομένου τοῦ κάτω τοῦ ἀρχαίου θεάτρου πέραν τοῦ «Τσινὰρ Τζαμι» προσφυγικοῦ συνοικισμού.

Εἰκ. 13. Ἀνάγλυφον ἱεροῦ δείπνου λευκοῦ μαρμάρου, ὕψος 0,57, πλάτ. 0,42, πάχ. 0,17. Τὸ

Εἰκ. 11. Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή ἐκ Μυτιλήνης.

ἀετώματος, τὸ δεξιὸν καὶ κάτω μέρος αὐτῆς ἀποκεκρουμένον. Ὑψος 0,20, πλάτ. 0,24, πάχ. 0,05, ὕψος γραμμ. 0,015.

Λάβας
Σωσιγένη.
ΛΑΒΑΣ
ΣΩΣΙΓΕΝΗ

Τελευταίων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ὀλίγον πλησιέστερον πρὸς τὴν πόλιν ὄπισθεν τῆς οἰκίας τῆς κ. Εἰρ. Ἀθανασιάδου εὐρέθη καὶ ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή καὶ προσεφέρθη εὖ-

Εἰκ. 12. Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή ἐκ Μυτιλήνης.

γενῶς εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν (Εἰκ. 12). Εἶναι στήλη φαιοῦ μαρμάρου κάτω ἀποκεκρουμένη καὶ ἄνω ἀπεστρογγυλωμένη, ὡς συνήθως. Ὑψος 0,19, πλάτ. 0,175, πάχ. 0,06, ὕψος γραμμ. 0,015.

Κλεῖς
Βαρχείω.

Εἰκ. 13. Νεκρὸδειπνον ἐκ Μυτιλήνης.

ἄνω μέρος δηλ. τὸ γεῖσον μετὰ τῶν ἐπικράνων τῶν παραστάδων εἶναι κανονικῶς ἀποτεταγμένον ὥσπερ ἦτο ἐξ ἰδιαιτέρου τεμαχίου ἐπιτεθειμένον.

Πρὸ τραπέζης εἶναι ἀνακλιμένοι ἐπὶ κλίνης τρεῖς μορφαί, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μεσαία γυναικεία, αἱ δὲ ἑκατέρωθεν αὐτῆς γενειῶσαι ἀνδρिकाί. Ἀριστερὰ κρατῆρ. Τὸ ἀνάγλυφον παρέμεινεν ἡμιτελὲς πιθανῶς ἕνεκα τῆς ἐλαττωματικότητος τοῦ τεμαχίου τοῦ μαρμάρου, ὃπερ εὐθραστον ἔχει ποικίλας ρωγμάς. Ὅθεν μόνον μέρος τοῦ ἄνω σώματος εἶναι ἐπεξεργασμένον καὶ αἱ κεφαλαὶ κατὰ τὰς γενικὰς γραμμάς.

Εἰκ. 14. Ἐπιτύμβιος βωμὸς ἐν σχήματι σαρκοφάγου ἐκ φαιοῦ μαρμάρου. Μία τῶν κάτω γωνιῶν ἀποκεκρουμένη. Ὑψος 0,27, πλάτ. 0,44, πάχ. 0,30. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ὀγκομένη λήγει ἐν τῷ μέσῳ εἰς ὀμφαλωτὴν φιάλην, κατὰ τὰς γωνίας δὲ ἔχει ἀνθήμια. Αἱ τέσσαρες πλευραὶ κοσμοῦνται ὑπὸ ὀφιοειδοῦς ἀτμήτου γιρλάνδας

στηριζομένης κατὰ τὰς γωνίας εἰς κεφαλὰς κριῶν, περιβαλλούσης δὲ κατὰ τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς φιάλην ὀμφαλωτήν. Πρβ. Altmann, Archi-

Εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἔχοντος ἄραιās φαιὰς φλέβας (ἐκ Προκοννήσου;). Ὑψος 0,40. Διάμ. βάσεως 0,35, ὕψος ἄδακος 0,09, πλάτ. ἄδακος

Εἰκ. 14. Ἐπιτύμβιος βωμὸς ἐκ Μυτιλήνης.

Εἰκ. 15. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον ἐκ Μυτιλήνης.

tektur und Ornament der römischen Sarkophage σελ. 38.

Εἰκ. 15. Ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ συλλογῇ Μυτιλήνης, ὑπάρχει τὸ ἀξιόλογον τοῦτο παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον ἀγνώστου προελεύσεως.

0,49. Κοσμεῖται κατὰ τὴν βάσιν ὑπὸ ἀστραγάλου, ὑπεράνω δὲ αὐτοῦ ἐκφύονται δύο ἐπάλληλοι σειραὶ φύλλων ἀκάνθου. Ἐκαστον φύλλον σύγκειται ἐκ τριῶν λοβῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μεσαῖος λήγει ἄνω εἰς ἀναρριπτόμενον ἄκρον.

Οἱ λοβοὶ λήγουσιν εἰς αἰχμηροὺς ὀδόντας καὶ ἔχουσι τοὺς αὐλακας διὰ σειρᾶς ὀπῶν δεδηλωμένους. Αἱ τέσσαρες γωνίαι ὑπὸ τὸν ἄβακα συσπειροῦνται πρὸς τὰ κάτω εἰς ἑλικας, τὸ δὲ μέσον αὐτοῦ κοσμεῖ πτηνὸν ἱστάμενον ἐπὶ τῶν φύλλων τῶν περατούντων τὸν ἑλαφρῶς καμπυλούμενον πρὸς τὰ ἔξω κυλινδρικὸν κορμόν.

Τὴν ἐργασίαν τοῦ χαρακτηρίζει ἡ ἔλλειψις σχεδὸν τῆς πλαστικότητος, τὴν ὁποίαν ἀντικαθιστᾷ ἡ γραμμικὴ ἐπιπεδότης κινουμένη μόνον διὰ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ φωτός καὶ τῆς σκιᾶς, ὅπερ ἐπιδιώκεται διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ τρυπάνου γενομένων ὀπῶν. Τὸ κιονόκρανον εἶναι ἀπλοῦς τύπος Θεοδοσιανοῦ κιονοκράνου, ὅμοιον δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πρὸς Wulff, Beschreibung altchristlichen Bildwerke² III, 1 σελ. 53 ἀριθ. 159 (ἀντὶ αἰετοῦ ἔχει ἐν μέσῳ τοῦ ἄβακος προεξοχὴν σφαιρικὴν). Περὶ πτηνῶν ἐπὶ κιονοκράνου πρὸς Bréhier, Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine σελ. 31 - 34, περὶ δὲ τοῦ Θεοδοσιανοῦ κιονοκράνου Laurent BCH. 1899 σ. 208 καὶ Weigand ἐν A. M. 1914 σ. 22 - 23

3. ΕΚ ΜΗΘΥΜΝΗΣ

Ἐν τινι δωματίῳ τοῦ Γραφείου τῆς κοινότητος Μηθύμνης ἐν Μολίβῳ συνεκέντρωσα ἀρχαῖά τινα διεσπαρμένα ἀνὰ τὴν πόλιν. Τούτων τὰ κυριώτατα εἶναι ψηφίσματα ἐκδοδομένα πλην

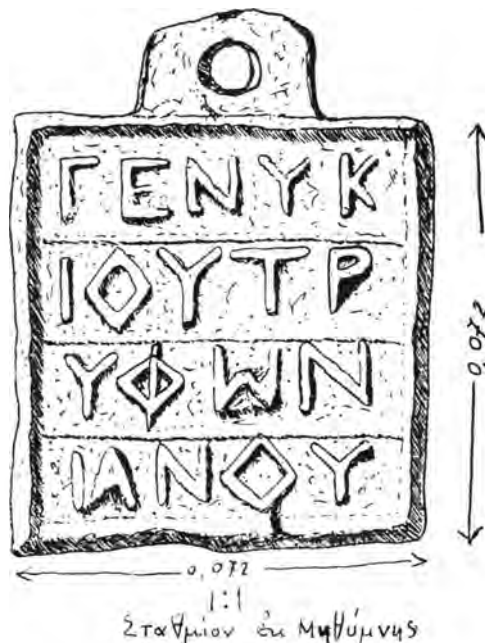

Εἰκ. 16. Ἐπίκρανον παραστάδος ἐκ Μηθύμνης.

ἐνὸς σχεδὸν ἑξιτήλου, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι ἐφθαρμένα ἀνάγλυφα ἱεροῦ δειπνοῦ, νυμφῶν, βυζαντινὸν δικεφάλου αἰετοῦ, δύο μέτρα ὑγρῶν, παλαιохριστιανικὸν κιονόκρανον μὲ γλωσσοειδῆ φύλλα ἐν μέσῳ ἀκανθοειδῶν ἑκατέρωθεν αὐτῶν καὶ ἐν ἀξιόλογον ἑλληνιστικὸν ἐπίκρανον παραστάδος. Τοῦτο εἶναι ἐκ μαρμάρου, ἄνω ἀποκεκρουμένον (Εἰκ. 16) ὕψος 0,30, πλάτ. κατὰ τὴν

βάσιν 0,265. Ἐκ τῆς βάσεως ἐκφύονται δύο εὐχυμα ἀκανθοειδῆ φύλλα περικλείοντα ἐν μέσῳ τρίτον. Ὑπεράνω αὐτῶν ἀναβαίνουνσι δύο σιελέχη καὶ εἰς τὰς γωνίας ἀνὰ ἐν ἀκανθοειδῆ φύλλον. Ἐν τῷ μέσῳ ὑψοῦνται στέλεχος ἔχων ἑκατέρωθεν ἀνὰ τρεῖς καυλοὺς ἐλισσομένους κατὰ τὸ ἄκρον.

Ἐκ Μολίβου (Μηθύμνης) προέρχεται καὶ τὸ ἔναντι εἰκονιζόμενον (Εἰκ. 17) σταθμίον. Παρε-

χωρήθη ὑπὸ τοῦ ἐκ Μολίβου κ. Ἡρακλέους Καζάζη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Μυτιλήνης. Εἶναι τετράγωνος πλάξ ἐκ μολύβδου ἔχουσα ἄνω ἐξάρτημα διάτρητον. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως ἔχει ἐν ἐγκοίλῳ ἐδάφει μεταξὺ ὀριζοντίων γραμμῶν ἔκτυπον τὴν ἐπιγραφὴν:

Α Γ Ο Ρ
Α Ν Ο
Μ Ο Υ

ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ ὄνομα αὐτοῦ:

Γ Ε Ν Υ Κ
Ι Ο Υ Τ Ρ
Υ Φ Ω Ν
Ι Α Ν Ο Υ

Ζυγίζει 466 γραμμάρια, τὸ βάρος μιᾶς μινᾶς ὥς καὶ ἡ ἐκ Χίου κατωτέρω εἰκονιζομένη μινᾶ.

Διὰ τοῦ μέτρου τούτου ὁ ἀγορανόμος Γενύκιος Τρυφωνιανὸς ἐξήλεγγε τὰ τῶν πωλητῶν ἰδιωτικά μέτρα βάρους. Περὶ ἀγορανόμων βλ. Liebenam, Städteverwaltung im römischen Kaiserreich σελ. 362.

Ὅμοιότατα σταθμῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις νομισματικῷ Μουσείῳ πρὸς Windebant, Metrologische Beiträge ἐν Hermes, 1912 σελ. 422 ἐξ. (πρὸς καὶ Pernice, Griechische und Römische Gewichte σελ. 189 ἀριθ. 750 ἐκ Μηθύμνης σταθμίων ἔλκον 121, 21 γρ.).

Μέτρον ἐπίσης βάρους εἶναι καὶ ἄλλη μολυβδίνη πλάξ ἡ ἐν εἰκ. 18 εἰκονιζομένη, ἥτις πε-

Εἰκ. 18. Σταθμῖον ἐκ Λέσβου.

ριτῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Μυτιλήνης ἐπιμελεία τοῦ τέως φύλακος ἀρχαιοτήτων Μηθύμνης Γ. Χαβιαρίδου.

Παρὰ τὸ χωρίον Κλομιδάδο ὑπάρχει μικρὰ ἀκρόπολις, τῶν τειχῶν τῆς ὁποίας σώζονται ἱκανὰ λείψανα. Τούτων τὴν ἔκτασιν καὶ περιγραφὴν θὰ παράσχῃ ἄλλοτε μετὰ ἀκριβεστέραν μελέτην αὐτῶν, ἀπεικονίζων νῦν μόνον μέρος τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους ἐκ φωτογραφίας, ἣν παρεσκεύασεν ὁ ρηθεὶς Γ. Χαβιαρίδης, ὅστις καὶ μοι ὑπέδειξε τὰ ἐρεῖπια ταῦτα (Εἰκ. 19). Ἐντὸς ἀγροῦ τῆς ἀκροπόλεως ταύτης εὗρέθη καὶ τὸ σταθμῖον τοῦτο. Φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews ἐγχάρακτα πέντε Μ, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἰσοδυναμεῖ πρὸς πέντε μνᾶς, ἔλκει δὲ 2160 γραμμ.

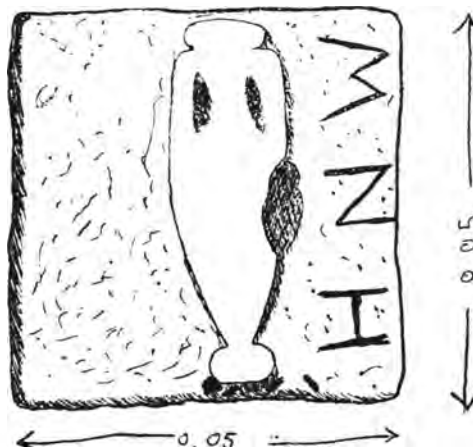
Ἐνταῦθα τοῦ λόγου μνημονεύω καὶ σταθμῖον τινὸς ἀποκειμένου νῦν ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ συλλογῇ Χίου. Εὗρέθη ἐν τινὶ ἀμπέλῳ τῆς Παναγίας Ἐρειθιανῆς (Εἰκ. 20). Τοῦτο εἶναι τεράγωνον πλάξ ἐκ μολύβδου ἔχουσα ὠχροπρασίνην ἐπιφάνειαν (patina). Ὅπισθω ἔχει ἐντομὴν δι' ὁξέος ὄργανον καὶ πολλαχοῦ μικρὰς ὁπᾶς.

Ἐμπρὸς εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ ἀμφορεὺς,

Εἰκ. 19. Τμήμα πολυγωνικοῦ τείχους παρὰ τὸν Κλομιδάδον Λέσβου.

ἀπαντῶν καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Χίου,

Εἰκ. 20. Σταθμῖον ἐκ Χίου.

δεξιὰ δὲ αὐτοῦ καὶ καθέτως εἶναι κεχαραγμένα τὰ γράμματα Μ Ν Η. Εἶναι πιθανῶς τοῦ Γ'

αἰῶνος π. Χρ. καὶ ἔλκει 464 γραμμ. ὥς περι-
που καὶ τὸ ἐκ Μηθύμνης σταθμίον ἀνωτέρω
(Εἰκ. 17).

Ἐν Χίῳ ἔχουσιν εὑρεθῇ πολλάκις τοιαῦτα
σταθμῖα καὶ δὴ εἰκονίζοντα σφίγγα, τὸν κυρίως
τύπον τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως· τούτων ἐν
σφύζεται ἔτι ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ συλλογῇ Χίου·
πρβ. Saglio - Daremberg, Dictionnaire Τόμ.
III₂ σελ. 1909 εἰκ. 5038.

4. ΕΞ ΕΡΕΣΟΥ

Ἡ Ἑρεσὸς παρέχει συχνὰ ἐπιγραφικὰ κυρίως
εὐρήματα, ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσι δημοσιευθῇ

τῶν δικῶ[ν] ἀνδρας καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς, ἀναγγεῖλ[αι]
[δὲ αὐτοὺς

καὶ ὅτι ὁ δ[η]μος ὁ Παριανῶν στεφανοὶ Βάκχιον

[Ἑρμοδίκου, Ἀρχίαν

10 Εὐρυσιλάου, Ἀμφικλῆν Ἰσωνος καλῶς καὶ δικαίως
καὶ συμφερόντως δικάσαντας παρ' αὐτῶι τὰς δίκας,
ἀξιῶσαι δὲ Ἑρεσίους καὶ ἵνα τὰ ἐψηφισμένα ὑπὸ τοῦ
δήμου ἀναγραφῇ εἰς στήλην καὶ τεθῇ παρ' αὐτοῖς
ἐν τῷ ἀποδειχθέντι τόπῳ ὑπὸ τοῦ δήμου.

15 Μενίτας Πενθίλῳ εἶπε περὶ ὧν ἂ βόλλα προεβόλ-
[λε]υσε

καὶ [οἱ] ἄρχοντες προτίθισι καὶ οἱ δικασταὶ οἱ ἀπο-
[σταλέντες

εἰς Π[ά]ριον τὰ τε γράμματα καὶ τὸ ψήφισμα ἀπέ-
[δωκαν

ὁ ἐψαφίσαντο Παριανοὶ περὶ τιμῶν τῷ τε δάμῳ

[καὶ τῶν

Εἰκ. 21. Ψήφισμα ἐξ Ἑρεσοῦ.

κατὰ καιροὺς ὑπὸ τοῦ κ. Ἑμμ. Δαυὶδ εἰς δια-
φόρους ἐγχωρίους τὸ πλεῖστον ἐφημερίδας. Τού-
των ἐν ψήφισμα ἐδημοσιεύθη ὑπ' αὐτοῦ κατὰ
τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῇ ἐφημερίδι Σάλπιγγι.
Παρέχομεν αὐτῇς ἐνταῦθα μικρὰν φωτογραφίαν
παραχωρηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Ἑμμ. Δαυὶδ καὶ τὸ
κεῖμενον ἵνα γίνῃ εὐρύτερον γνωστὴ εἰς τοὺς
ἀρχαιολογοῦντας κατ' ἐμὴν ἀνάγνωσιν (Εἰκ. 21).

... οἱ τεταγμένοι ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ
ἱερὰ καὶ ἀποστολήν· ἀποστεῖλαι δὲ τότε τὸ ψήφισμα
καὶ πρὸς τὸν δῆμον [τὸν] Ἑρεσίω[ν] καὶ ἀξιῶσαι αὐτὸν
ποιήσασθαι ἐπι[μέ]λειαν ὅπως οἱ ἄ[ρχ]οντες οἱ ἐπὶ
[τούτῳ

5 τεταγμένοι [π]οιήσονται τὴν ἀναγγε[λί]αν τῶν
στεφάνων ἀ[να]γγέλλοντες· ὁ δῆμος ὁ Παριαν[ῶν]
[στεφανοὶ
τὸν δῆμον [τ]ὸν Ἑρεσίω[ν] ὅτι ἀπέστειλεν ἐπὶ τῇ[ν] ἐ[γ]-
[δικασίαν

δικαστῶν [τῶν ἀποσταλέντων πρὸς αὐτοῖσι καὶ ἀξι-
20 ῶσαι ... αὐτοῖσι καὶ τῷ δάμῳ ταῖς ἐψαφισμέναις
τίμας ...]ον ὅπως ἀναγγέλλω[σι] ...
... ἀναγράφῃ εἰς στάλ[αν] καὶ τέθῃ ...
... ιτω λω ...

Στ. 15. Ὁ Δαυὶδ ἀναγινώσκει Μενί[τας]. Περὶ
τῶν εἰς -ίτας ὀνομάτων, ἅτινα ἰδιαίχουσιν εἰς
τὴν Αἰολίδα, πρβ. Bechtel, Aeolica σελ. 22.

Σύγχρονα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸς τὸ
ψήφισμα τοῦτο εἶναι καὶ ἄλλα δύο ψηφίσματα,
ὧν τὸ μὲν ἐδημοσιεύθη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ
αὐτοῦ Δαυὶδ ἐν Νέᾳ Ἡμέρᾳ Τεργέστης 1905
ἀριθ. 1605 (2581) (πρβ. Bechtel, Aeolica σελ.
33-35), τὸ δὲ ἄλλο ἀνεκαλύφθη ἐσχάτως ἐν τῇ
παραλίᾳ τῆς Ἑρεσοῦ ἐντετειχισμένον ἐπὶ μετα-
γενεστέρου τοίχου. Τοῦτο εἶναι ὀρθογώνιος στήλη
μετ' ἀετώματος, κάτω ἀποκεκρουμένη ἐκ λευκο-

φαίου μαρμάρου. Ὑψος 0,55, πλάτ. 0,375 ἄνω καὶ 0,39 κάτω, πάχ. 0,125, ὕψος γραμμ. 0,01. Τὰς πληροφορίας ταύτας ὡς καὶ τὸ δημοσιευόμενον ἔκτυπον μοὶ ἀπέστειλεν εὐγενῶς ὁ ἐπιμε-

15 λεμαείοισι, ἐπιμελήθεις δὲ καὶ τῶν νέων καὶ τῶν ἄλλων τῶν παραγινόμενων εἰς τὸν τόπον εὐτάκτως καὶ ἀρμοζόντως καὶ δαπανάσαις ἐκ τῶν ἰδίων καὶ πλέονα εἰς τε ὅπλα καὶ διαδρόμαις καὶ κ. α. ομίαις καὶ εἰς τὰν ἄλλαν χορηγίαν, ἐξαγάγων

Εἰκ. 22. Ψήφισμα ἐξ Ἐρεσοῦ.

λητῆς τῶν ἀρχαιοτήτων Ἐρεσοῦ καθηγητῆς κ. Πλ. Κουτρέλλης (Εἰκ. 22).

Ἐρμος Δαμονίκειος εἶπε περὶ ὧν ἂ βόλλα προεβόλ-
λευσε καὶ οἱ ἄρχοντες προτίθεισι περὶ ὧν Βάκχιος
Ἐρμοδίκω, Εὐφάνης Δαμάρχω, Γλαύκων Μένωνος,
Εὐρύλοχος Βακχίω ἐπηλθον ὅπως κε Ἀγλάνωρ Πε-
5 ριάνδρῳ γυμνασίαρχος γενόμενος καὶ ἐπιμελή-
θεις τῶν κατὰ τὸ Πτολεμαίων ὄρθως καὶ ἀκολούθως
τὰ προαιρέσει τὰ τῷ δάμῳ ἀνέχων διατέλει πρὸς
τὸν βασιλεα καὶ ἐπιμελήθεις τῷ ἄγωνος, ὃν
τέλει δάμος τῷ βασιλεὶ ὄρθως καὶ δικαίως καὶ ἐν
10 τῇ ἡμέρᾳ τῇ τῷ βασιλέως θυσιάσαις μετὰ τῶν νέ-
ων καὶ τῶν ἀλειφομένων τῷ τε βασιλεὶ καὶ τῇ βασι-
λίσσᾳ καὶ τῷ παιδὶ αὐτῶν θυσιάσαις δὲ καὶ πάν-
τεσσι καὶ παῖσαισι πανδᾶμι καὶ παραλάβων εἰς
τὴν θυσίαν τοῖς πολίταις καὶ ἐστιάσαις ἐν τοῖς Π[το-

20 δὲ τοῖς νέοις καὶ τῶν ἄλλων τοῖς θέλοντας ἐπὶ τ
. . α τὰς χώρας καὶ ἐπιδείξαις ἐκ τῶν ἰδίων δα-
πα|ναμάτων, ἐφ' οἷς πάντεσσι τούτοις ἐστεφάνω-
σαν αὐτὸν οἱ νέοι στεφάνῳ χρυσίῳ καὶ εἰκονι, ποιή-
σαις δὲ καὶ ἐρμ. α καὶ ἐστιάσαις τοῖς ἀλειφομένοις
25 καὶ ὡν εὐκοσμία

Ἐν τῷ ψηφίσματι τούτῳ τιμᾶται ὁ Ἀγλά-
νωρ Περιάνδρου, ὅστις κατὰ τὴν περίοδον τῆς
γυμνασιαρχίας αὐτοῦ ὅχι μόνον καλῶς ἀλλὰ καὶ
λίαν ἐλευθερίως ἐξεπλήρωσε τὰ καθήκοντά του.
Ἐξ αὐτοῦ μαθηθάνομεν ὅτι εἰς τὴν Ἐρεσὸν
ὑπῆρχε Πτολεμαῖόν τι, ἵσως γυμνάσιον πρὸς
τιμὴν τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου ἀνεγερθέν, εἰς
ὃν καθ' ὠρισμένην ἡμέραν ἔθνον, ἵσως κατὰ τὰ

«Πτολεμαίεια», ἅτινα θὰ ἦσαν ἀγῶνες, μολονότι ἀναφέρεται ἐν στίχ. 8 - 9 ἀγών, «ὃν τέλει δῆμος τῷ βασίλει». Ὑποθέτω ὅτι θὰ εἶχεν ἰδρυθῇ ἑορτὴ τις μεγάλη, τὰ «Πτολεμαίεια» τελούμενα εἰς σειρὰν ἡμερῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μία ἦτο ὠρισμένη διὰ τὸν ἀγῶνα, ἄλλη διὰ τὴν θυσίαν κτλ. Πτολεμαίεια (κατ' ἄλλον τύπον) εἶναι γνωστὰ ἐν Ἑρεσῶ καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης ἐν Μιλήτῳ: Das Delphinion in Milet N° 152 στίχ. 77 καὶ 78 τοῦ δευτέρου π. Χρ. αἰῶνος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Πτολεμαῖος, εἰς ὃν ἀναφέρονται αἱ τιμαὶ αὗται εἶναι Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ (229 - 205), ὅστις ἀπέκτησεν υἱὸν νυμφευθεὶς τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἀρσινόην τῷ 209. Οὗτος εἶναι ὁ παῖς, ὃν ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή, ἀνακηρυχθεὶς ἅμα τῇ γεννήσει σύντροφος τοῦ θρόνου (βλ. Bouché - Leclerc, Histoire des Lagides I σελ. 321/22. Ἄν τοῦτο εἶναι ἀληθές, τότε ἡ ἐπιγραφή θὰ ἐχαράχθη εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην.

Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους θέτει τὴν ἐπιγραφὴν ὡς καὶ τὸ προηγούμενον ψήφισμα τῶν δικαστῶν ἢ ἐξέτασις τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ἃν καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ γράμματά τινα (τὸ α, τὸ μ καὶ τὸ σ) παρουσιάζουσι μορφὰς ἀρχαιοτέρας ἐνῶ τὸ π πάλιν ἔχει μορφήν νεωτέραν (πρβ. Pistorius, Beiträge zur Geschichte von Lesbos σελ. 140). Ἐντεῦθεν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ψήφισμα τῶν δικαστῶν εἶναι ὀλίγῳ ἀρχαιότερον τοῦ περὶ τοῦ Ἀγλάνορος ψηφίσματος.

Σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα ψηφίσματα ἀναφέρεται ὁ αὐτὸς Βάκχιος Ἑρμοδίκου, ὅστις εἰς τὰ δύο μὲν μετὰ δύο ἢ τριῶν ἄλλων πολιτῶν ἐπῆλθεν εἰς τὸν δῆμον, εἰς δὲ τὸ τρίτον ἀποστέλλεται ὡς δικαστὴς εἰς Πάριον· ὅθεν φαίνεται ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος π. Χρ. θὰ ἦτο ἐξέχουσα τις προσωπικότης ἐν Ἑρεσῶ.

Παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου ἀνεῦρον καὶ μικρὸν ἀνάγλυφον μαρμαρίνον μετακομισθὲν ἐκεῖ ἐκ τοῦ φρουρίου (Εἰκ. 23). Ὑψος 0,32, πλάτ. 0,40, πάχ. 0,12. Ἄνω δεξιὰ λείψανα ἐπιγραφῆς. . . Ο. C. Εἰκονίζει ἔμπρὸς ἵππεά πρὸς δεξιὰ μὲ ἀνεμιζομένην ὀπίσω χλαμύδα. Ὁ ἵπ-

πεὺς φορεῖ θώρακα καὶ ὑπ' αὐτὸν χιτῶνα, τοῦ ὁποίου φαίνονται ἔμπρὸς αἱ παράλληλοι καμπύλαι. Διὰ τῆς δεξιᾶς ἐκράτει δόρυ, τὸ ὅποιον ἦτο πιθανώτατα γραπτόν. Τὸ ἄνω ἡμισυ τοῦ ἱππέως καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἵππου εἶναι κατ' ἐνώπιον, τὰ δὲ λοιπὰ πλαγίως εἰκονισμένα. Ὁ ἵππος πρὸς τοὺτοις ἔχει ἐλαστικότητά τινα καὶ εὐκαμψίαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σχηματικὴν καὶ ξηρὰν ἀπόδοσιν τοῦ ἱππέως, τοῦ ὁποίου χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐν μέρει κατ' ἐνώπιον, ἐν μέρει πλαγία παράστασις. Τὸ ἰδιάζον τοῦτο

Εἰκ. 23. Ἀνάγλυφον ἐξ Ἑρεσῶ.

καὶ ἡ σχηματικὴ καὶ ἐν ἐπιπέδῳ εἰκόνισις εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαίας τέχνης τοῦ τετάρτου μ. Χρ. αἰῶνος, ὅτε νέα καλλιτεχνικὴ ἀντίληψις ἐπέβαλε νέα καὶ μάλιστα πρωτόγονα ἐκφραστικὰ μέσα παραστάσεως ἀπὸ τοιαύτης ὅλης κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς μάλιστα μεταβολῆς ἣτις εἶχεν ὀριμᾶσαι εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων τοῦ τετάρτου αἰῶνος. βλ. πολλὰ ὅμοια ἀνάγλυφα ἐν Κωνσταντινουπόλει, Mendel, ἐνθ' ἄνωτ. σποράδην, μάλιστα III. πρβ. ὅσα θανμασίως παρετήρησε περὶ τοῦ ἀναγλύφου τῶν Κωνσταντινικῶν χρόνων ὁ Riegl ἐν Spätromische Kunstindustrie σελ. 47 ἔξ. καὶ τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ ἀρίστην διατύπωσιν τοῦ Rodenwalt ἐν R. M. 1921/22 σελ. 78. Περὶ τοῦ ἱππέως ἥρωος καὶ δὴ τοῦ Θρακικοῦ λεγομένου ἱππέως βλ. Seure Rev. des Ét. anciennes 1912 σελ. 147 καὶ τελευταῖον Kazarow ἐν Pauly - Wissowa - Kroll, R E Suppl. III σελ. 1132.

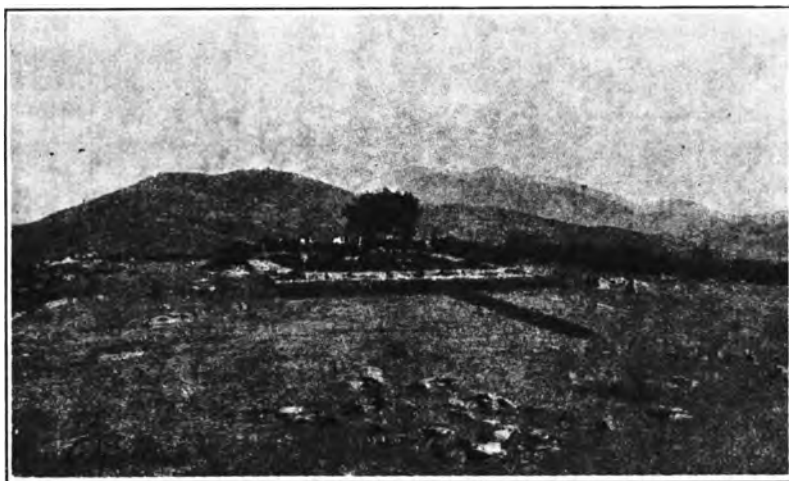
ΔΗΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΜΟΛΥΚΡΕΙΩΙ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

Ἡ στενή εἴσοδος τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἡ σχηματιζομένη πρὸς δυσμὰς διὰ τῆς συμπλησιασέως τῆς ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου πρὸς τὴν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἀπετέλεσε πάντοτε σπουδαῖον στρατηγικὸν σημεῖον. Σήμερον ἀκόμη εἰς τὰς δύο γλώσσας, αἵτινες ἀντικρῶνται ἀλλήλας εἰς ἀπόστασιν δύο χιλιομέτρων, ὑψοῦνται ἀπειλητικὰ τὰ τόσον δρᾶσαντα μεσαιωνικὰ κα-

τινες μετὰ τῆς περιοχῆς τῆς δώρων πρὸς ἀνατολὰς κειμένης Ναυπάκτου ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Μολύκρεια¹ ἢ Μολυκρία².

Τὴν εἰκασίαν τοῦ Leake ἐπεβεβαίωσαν αἱ ἔρευναι τοῦ Woodhouse, ὅστις πρῶτος ἀνεῦρε τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου Μολυκρείου³ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς στενῆς καὶ ἐπιμήκους λοφοσειρᾶς, ἣτις δεσπόζουσα τῆς εἰσόδου τοῦ Κορινθιακοῦ κατατείνει εἰς τὸ Ἀντίρριον. Ἡ ταῦτις τῶν λειψάνων τούτων πρὸς τὰ τοῦ Μολυκρείου δὲν ἐγένετο δι' ἐπιγραφικοῦ τινος εὐρήματος, εἶναι ὅμως πιθανωτάτη ἐκ τῆς εὐρέσεως ναοῦ, ὅστις

Εἰκ. 1. Ἀποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ νότον.

στέλλια τοῦ Μορέα (Ρίου) καὶ τῆς Ρούμελης (Ἀντίρριον), ἀναμφιδόλως ἐπὶ ἀρχαίων θεμελίων ἰδρυμένα.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀμφότεραι αἱ ἄκραι ἐκαλοῦντο Ρίον, ἡ μὲν πρὸς νότον Ἀχαικόν¹, ἡ δὲ πρὸς βορρᾶν Αἰτωλικόν² ἢ καὶ Μολυκρικόν³. Ὁ χαρακτηρισμὸς δ' ἀκριβῶς οὗτος τοῦ Ἀντιρρίου ὡς Μολυκρικοῦ, εἶναι δηλωτικὸς τῆς πρὸς αὐτὸ γεωγραφικῆς τῆς πόλεως τοῦ Μολυκρείου, ἣν μνημονεύουσιν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς⁴ καὶ ἥτις, κατὰ ταῦτα, ὥφειλε νὰ κεῖται, ὡς ὀρθότατα ἤκασεν ὁ δξυνούστατος Leake⁵ «ἐπὶ τῶν ὑπερθεῖν τοῦ Ἀντιρρίου λόφων», οἷ-

εἰς ἣν θέσιν εὐρίσκεται μόνον εἰς τὸν Ποσειδῶνα εἶναι φυσικὸν νὰ ἦτο ἀφιερωμένος. Τοῦ Ποσειδῶνος δ' ἀκριβῶς ναὸν ἀναφέρει ἐν Μολυκρείῳ ὁ Πausanias⁶, παραδίδων μάλιστα καὶ τοῦτο ὅτι πρὸς τὸν θεὸν αὐτὸν ἡσέθησαν οἱ εἰς Μολύκριον ἐκ Ναυπάκτου καταφυγόντες φονεῖς τοῦ Ἡσιόδου υἱοὶ τοῦ Γανύκτορος, Κτίμενος καὶ Ἀντιφος δι' ὃ καὶ κατεδικάσθησαν ἐν Μολυκρείῳ. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι δ' ὑψώματος τοῦ Ἀχαικοῦ Ρίου ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Πausanias⁷, ὅτι ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Woodhouse τὸ πρῶτον παρατηρηθέντα λείψανα κεῖνται εἰς ὕψος περίπου 500 μ. ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, τὴν δὲ θέσιν των σημειώνει εὐκρινῶς συστάς δένδρων προβαλλο-

¹ Θουκυδ. II, 86.

² Πολύβ. V, 94.

³ Θουκυδ. II, 86 Ρίον τὸ Μολυκρικόν. Στράβ. σελ. 336 Μολύκριον Ρίον Στέφ. Βυζάντ. Ρίον Μολυκρικόν.

⁴ Θουκυδ. II, 84. III, 102 Πλουτάρχ. Συμπ. Ἑπτ. Σοφ. XIX Πολύβ. V, 94 Πausan. IX, 31, 6.

⁵ Travels in the Morea II, 150.

⁶ Στράβ. σελ. 427 Σκύλλαξ Περίπλ. 35.

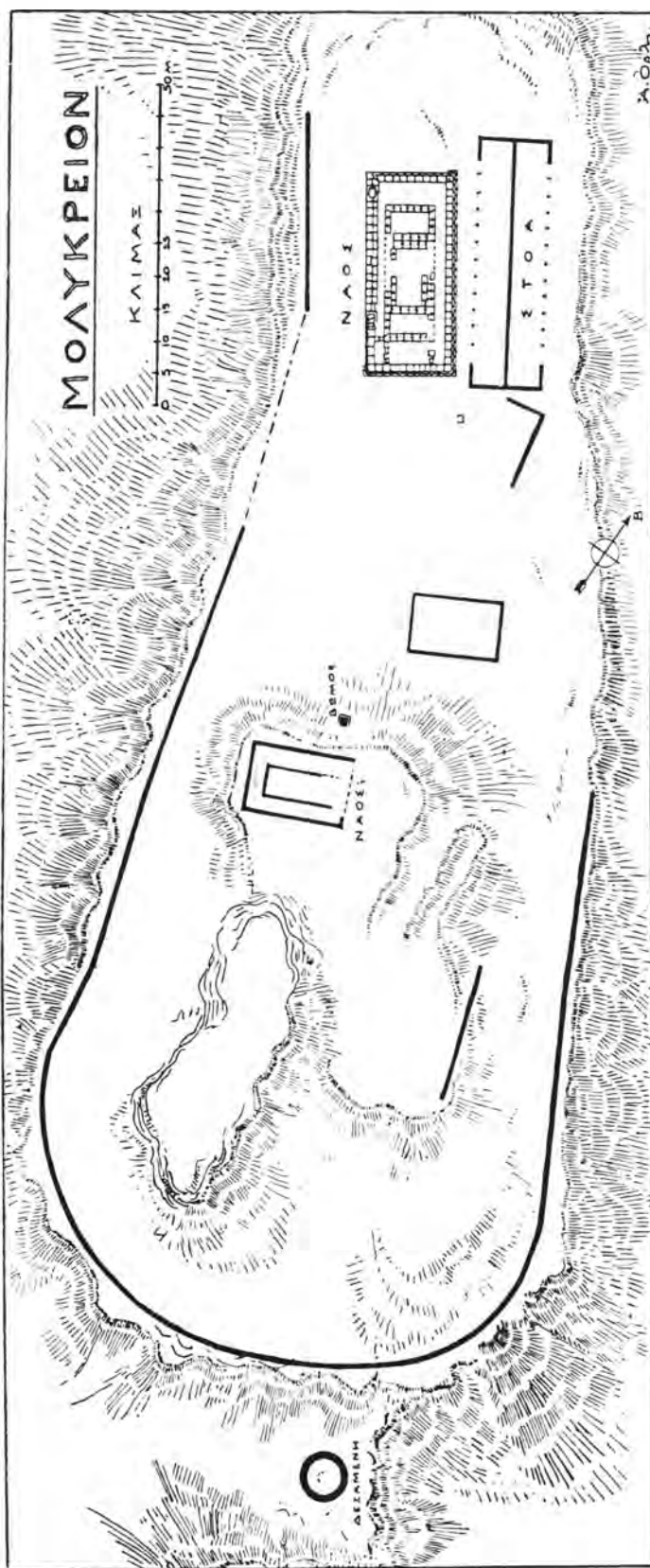
⁷ Πολύβ. V, 94 Πaus. IX, 31, 6.

⁸ Woodhouse Aetolia Oxford 1897 σελ. 324.

⁹ IX, 31, 6 πβλ. καὶ Θουκυδ. II 84.

¹⁰ X, 11, 5.

Εἰκ. 2. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μολυκρείου.

μένων ζωηρῶς εἰς τὸν ὀρίζοντα, ὁρατῶν δὲ καὶ ἐκ τῆς ἔναντι ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπεσκέφθη ὁ Woodhouse τὸν ναὸν (1893) ἐπιχωσὶς καλύπτουσα τὰ σωζόμενα ἐδάφη κατασκευῆς τοῦ ἔκαμε τὸν ἐρευνητὴν τοῦτον νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ ναὸς ἴστατο ἐπὶ διβάθμου κρηπίδος. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην συνετάχθη καὶ ὁ τῷ 1915 ἐπισκεφθεὶς τὸν ναὸν τοῦ Μολυκρείου κ. Ρωμαῖος¹, ὅστις μάλιστα παραδόξως ἀνέγραψεν ὡς διαστάσεις τοῦ ναοῦ 16^μ×35^μ ἢτοι κατὰ πολὺ μεγαλτέρας τῶν πραγματικῶν καὶ δὴ τῶν τῆς εὐθυνηρίας (14,37×31,45).

Διὰ σκαφικῆς ἐρεύνης, ἣν ἐνήργησα δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου 1925 καθώρισα τὰς λεπτομερείας τῆς κρηπίδος τοῦ ναοῦ ὡς καὶ τὰς τέως ἀοράτους ἐσωτερικὰς αὐτοῦ διαιρέσεις ἀνεῦρον δὲ καὶ λείψανά τινα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς ἀνωδομῆς, περὶ ὧν θέλω κατωτέρω διαλάβει. Κατήρησα δ' ἐπίσης καὶ τὸ συναπτόμενον ἐνταῦθα (εἰκ. 2) τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μολυκρείου.

Ὡς βλέπει τις ἐν τῷ σχεδίῳ ἡ στενὴ καὶ ἐπιμήκης ἀκρόπολις ἐφ' ἧς εὑρηνται ὁ ναὸς καὶ ἄλλα δημόσια κτίρια τοῦ Μολυκρείου περιβάλλεται ὑπὸ συνεχοῦς τεῖχους, οὗτινος δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν διαδρομὴν κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος, ἀλλαχοῦ μὲν ἐν θεμελίῳ, ἀλλαχοῦ δὲ μέχρις ὕψους ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ σκληρῶν κανονικῶν τιτανολίθων μήκους 1.00 καὶ ὕψους 0.40 ἐκτισμένων κατ' ἀκανόνιστον ἰσοδομικὸν τρόπον. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο ἀποφεύγει κατ' ἀρχὴν τὰς ἀποτόμους γωνίας χρησιμοποιοῦν τὴν συνεχῆ καμπύλην, ἵνα μὴ κάμῃ χρῆσιν πύργων, ἀναμφιδόλως λόγῳ οἰκονομίας ὑλικοῦ

¹ Ἀρχαιολογ. Δελτίον 1916 Παράρτημα σελ. 46.

καὶ ἐργασίας. Τὸ σχῆμα τῆς ὑπὸ τοῦ τείχους περικλειομένης ἐκτάσεως εἶναι ἐπίμηκες ὀρθογώνιον βαῖνον ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἐνθα καμπυλοῦται. Καὶ αἱ μὲν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς κλιτύες εἰς τὴν ὀφρῦν τῶν ὁποίων ἔχει κατασκευασθῇ τὸ τεῖχος εἶναι ἀρκούντως ἀπότομοι, ἐν ᾧ τοῦναντίον ὁμαλωτέραν ἔχουσι τὴν κλίσιν ἢ πρὸς νότον καὶ ἢ πρὸς βορρᾶν κλιτύς ἐφ' ἧς φαίνεται, ὅτι εὐρίσκετο ἡ εἴσοδος τῶν ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνερχομένων. Πράγ-

ἀκροπόλεως διαιρεῖται εἰς δύο ἐπίπεδα : ἐν ὑψηλότερον (3 περίπου μέτρα) πρὸς νότον καὶ ἐν χαμηλότερον πρὸς βορρᾶν. Ἐπὶ τοῦ ὑψηλότερου, ἐνθα ἡ συστάς τῶν μακρόθεν φαινομένων δένδρων (εἰκ.13) εὐρίσκονται τὰ θεμέλια μεγάλου ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος (11.00 × 16.00 μ.) περιβάλλοντα, δίκην περιστάσεως, ἕτερον ὀρθογώνιον ἐσωτερικὸν στενῆς πλευρᾶς 5.00. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐκτισμένον διὰ μικρῶν σχετικῶς λίθων καὶ δὴ ἀκανονίστων δυσκο-

Εἰκ. 3. Ἡ κυκλικὴ δεξαμενὴ.

ματι δὲ λείψανα κτιρίων καὶ τάφων ἄφθονα παρατηροῦνται παρὰ τὴν βόρειον πρόσθασιν τῆς ἀκροπόλεως ὥς καὶ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τῆς ἀτραποῦ ἣτις ἄγει πρὸς τὸ γειτονικὸν μικρὸν χωρίον Βελβίαν.

Ὀλίγον ἔξωθεν τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως πρὸς νότον (εἰκ. 3) εὐρίσκεται μεγάλη κυκλικὴ δεξαμενὴ διαμέτρου 5.35 μ. ἐκτισμένη δι' εὐμεγέθων ἀδρῶς κατειργασμένων λίθων κατὰ τὸ «αἰγυπτιαζόν» λεγόμενον σύστημα. Αἱ στρώσεις εἶναι ὁραταὶ μέχρι βάθους 3.00 μ. φαίνεται ὅμως ὅτι διῆκον πολὺ βαθύτερον. Κυκλικαὶ δεξαμεναὶ εἶναι συνήθεις ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ¹.

Τὸ ἐμβαδόν, ὅπερ περικλείει ὁ περίβολος τῆς

λεύομαι νὰ παραδεχθῶ ὡς ναόν, καίτοι ὁ προσανατολισμός του εἶναι κανονικὸς καὶ ὑπάρχει πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν κλιτῦν τοῦ σχηματιζομένου ἐνταῦθα λοφίσκου λίθινον κυβικὸν βάθρον μετὰ προθύσεως, ὅπερ εἶναι ἀναμφιβόλως βωμός. Τὸν σκοπὸν τοῦ κτιρίου θὰ διαλευκάνῃ πιθανῶς ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ, ἣτις ἀνεβλήθη ἐλλείψει χρημάτων.

Κατὰ τὸν πόδα ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ λοφίσκου καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ βωμοῦ ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τοῦ χαμηλοτέρου ἐπιπέδου ἕτερον ὀρθογώνιον κτίσμα (εἰκ. 2) ἀγνώστου καὶ τοῦτο προορισμοῦ.

Ο Ν Α Ο Σ

Πολὺ σπουδαιότερα κτίρια τῆς ἀκροπόλεως — ναὸς καὶ στοὰ — εὐρίσκονται εἰς τὸ χαμηλότερον, τὸ βορειοδυτικὸν ἐπίπεδον αὐτῆς καὶ δὴ εἰς τὸ ἄκρον τῆς περιοχῆς, οὕτως ὥστε νὰ σχη-

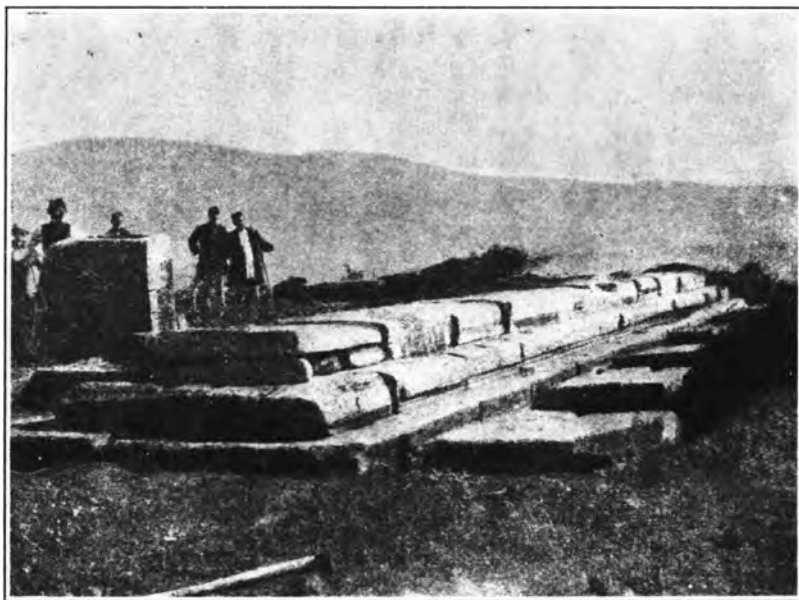
¹ Heuzey Le mont Olympe et l'Acarnanie σελ. 329. Leake Travels in Northern Greece I, 158.

ματίζεται πρὸ τοῦ ναοῦ ἡ ἀναγκαία πλατεῖα πρὸς τοποθέτησιν τῶν βωμῶν καὶ τῶν ἀναθημάτων.

Ὁ ναὸς ἔχει, ὡς συνήθως, τὸ σχῆμα ἐπιμήκους ὀρθογωνίου διευθυνομένου ὅμως οὐχὶ ἀκριβῶς πρὸς ἀνατολὰς ἀλλὰ μὲ ἰσχυρὰν ἀπόκλινσιν πρὸς νότον. Διατηρεῖται σήμερον ἀκεραία σχεδὸν ἡ κρηπὶς τοῦ κατεσκευασμένη ἐκ φαιοῦ ἀσβεστολίθου εἰλημμένου ἐκ τῶν πέριξ λατομείων.

Πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ ἀνασκαφὴ ἡ κρηπὶς ἦτο

Αἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν εὐθυντηρίαν εἶναι 14.37×31.45 μ. κατὰ τι δηλαδὴ μικρότεραι τῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας (15.50×30.50) καὶ τῶν τοῦ «Θησείου» (15.41×33.47). Ἐκ τῶν τριῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπίδος ὁ ἀνώτατος εἶναι, ὡς συνήθως, διὰ λόγους ὀπτικούς, ὑψηλότερος τῶν λοιπῶν· διότι ἐν ᾧ οἱ δύο κάτω ἔχουσιν ὕψος καθαρὸν 0.26, ὁ στυλοβάτης ἔχει 0.296. Οἱ δύο κατώτεροι ἀναβαθμοὶ διατηροῦσιν εἰσέτι τὸ ἄπεργον αὐτῶν κατὰ τε τὴν ἄνω

Εἰκ. 4. Ἀνατολικὴ ὄψις τῆς κρηπίδος.

κεκαλυμμένη ὑπὸ ἐπιχώσεως τόσον ὥστε νὰ προβάλλωσι μόνον ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς ἥτοι ὁ στυλοβάτης καὶ ὁ ἀμέσως ὑπὸ τοῦτον ἀναβασμός. Τόσον δὲ κανονικὴ ἦτο ἡ ἐπίχωσις αὕτη, ὥστε, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἠπάτησε καὶ τὸν Woodhouse τὸ 1893 καὶ τὸν κ. Ρωμαῖον τὸ 1915, θεωρήσαντας αὐτὴν ὡς δίβαθμον. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεδείχθη οὐ μόνον ὅτι ἡ κρηπὶς ἦτο τριβαθμὸς ἀλλὰ καὶ ὅτι ἔβαινε ἐπὶ ὑψηλῆς (0.295) εὐθυντηρίας, ἥτις μάλιστα ἦτο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁρατὴ κατὰ μέγα αὐτῆς μέρος, ὡς συνέβαινε καὶ εἰς τὸν ἐν Στράτῳ ναὸν τοῦ Διός, ἐνθα μάλιστα ἡ εὐθυντηρία ἀποτελεῖ καὶ ἰδίαν βαθμίδα, φέρουσα κάτωθεν καὶ ὑπευθυντηρίαν¹.

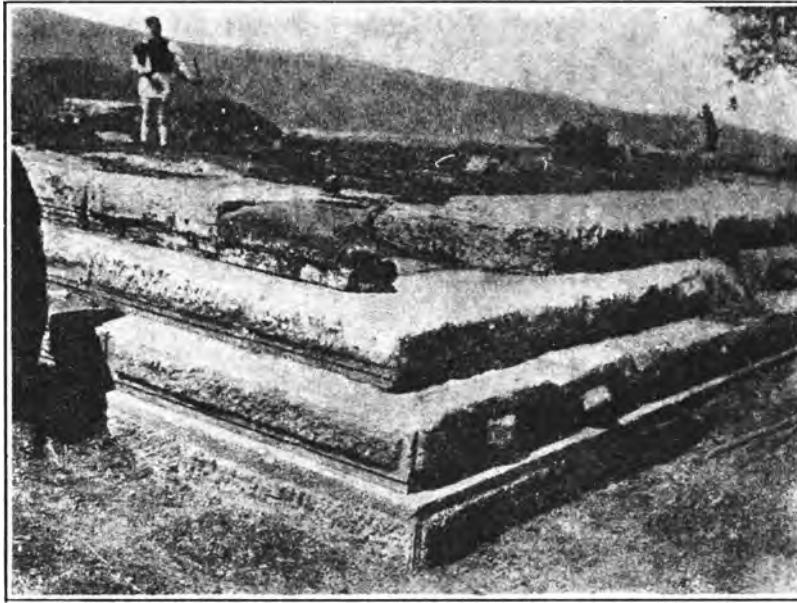
¹ Α. Ὁρλάνδου Ὁ ἐν Στράτῳ τῆς Ἀκαρνανίας ναὸς τοῦ Διός Ἀρχαιολ. Δελτίον 1923 σελ. 5 εἰκ. 2.

καὶ τὴν κατακόρυφον αὐτῶν παρειὰν (εἰκ. 5). Ἡ δὲ καθαρὰ τῶν ἐπιφάνειαι ἐμφανίζεται παρὰ τοὺς ἄρμους, ἡ μὲν ὀριζοντία ἐπὶ ταινίας πλάτους $0.14 \pm$ ἡ δὲ κατακόρυφος ἐπὶ ταινίας πλάτους 0.04. Ἐκ δὲ τῶν ἀπαρτιζόντων τὸν στυλοβάτην λίθων οἱ μὲν *ὑποβατήρες*, ἥτοι ἐκεῖνοι ἐφ' ὧν ἔβαινον οἱ κίονες, φέρουσι μόνον παρὰ τοὺς προσιόντας ἄρμους τὸ ἄπεργον ἐν στενῇ ταινίᾳ (0.025) ἔχοντες τὴν λοιπὴν ἐπιφάνειαν τελείως λείαν, ἐν ᾧ οἱ λοιποὶ διατηροῦσι ἄπεργον πάχους 0.03-0.04 καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν.

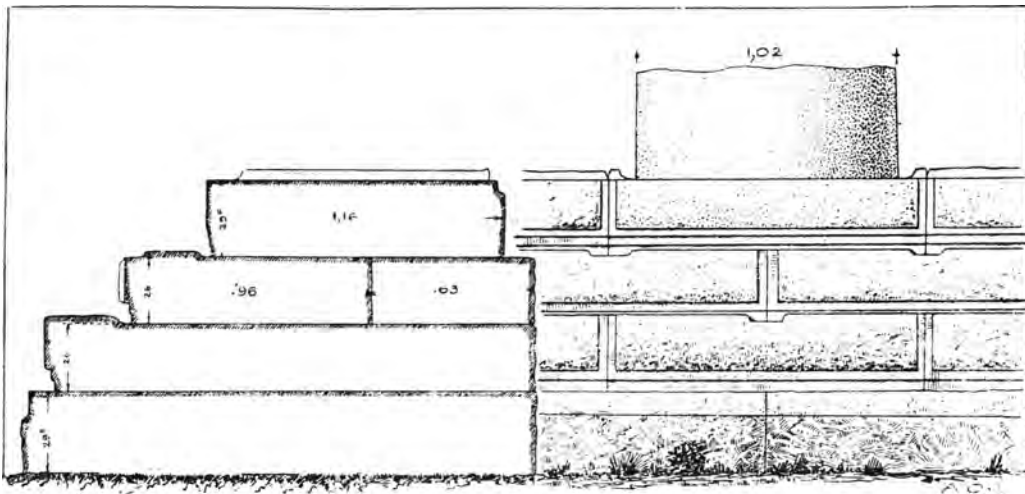
Καὶ οἱ τρεῖς ἀναβαθμοὶ τοῦ κρηπιδώματος φέρουσιν εἰς τὴν ρίζαν τῆς προσόψεώς των δύο ταινίας ἐγγεγλυμένας — *ὑποτομάς* — αἵτινες ρίπτουσιν ἐλαφρὰς ἀλλὰ πλήρεις ἐντυπώσεως σκιας τονιζούσας τὴν ὀριζοντιότητα τῆς κρηπίδος. Ἡ δὲ λοιπὴ ἐμπροσθία ἐπιφάνεια τῶν ἀνα-

βαθμῶν, ἐτηρήθη, λόγῳ τοῦ ἀπέργου, ἀνώμαλος, πλαισιουμένη μόνον ὑπὸ στενῆς ταινίας (0.04) κατὰ τοὺς κατακόρυφους ἄρμους τῶν λίθων, ὥστε νὰ σχηματίζονται πλαίσια διακοσμητικὰ

(εἰκ. 5). Οἱ λίθοι τῆς κρηπίδος φέροντες κατὰ τοὺς προσιόντας ἄρμους τὴν πλατεῖαν ἀναθύρωσιν 0.12 εἶναι διατεταγμένοι, οὕτως ὥστε ἕκαστος ἀνιῶν (κατακόρυφος) ἄρμος νὰ διχο-

Εἰκ. 5. Ἡ βορειανατολική γωνία τῆς κρηπίδος.

Εἰκ. 6. Λεπτομέρεια καὶ τομή τῆς κρηπίδος τοῦ ναοῦ.

(Spiegel), ὡς συνηθίζετο εἰς τοὺς δωρικούς ναοὺς ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. καὶ ἐξῆς.

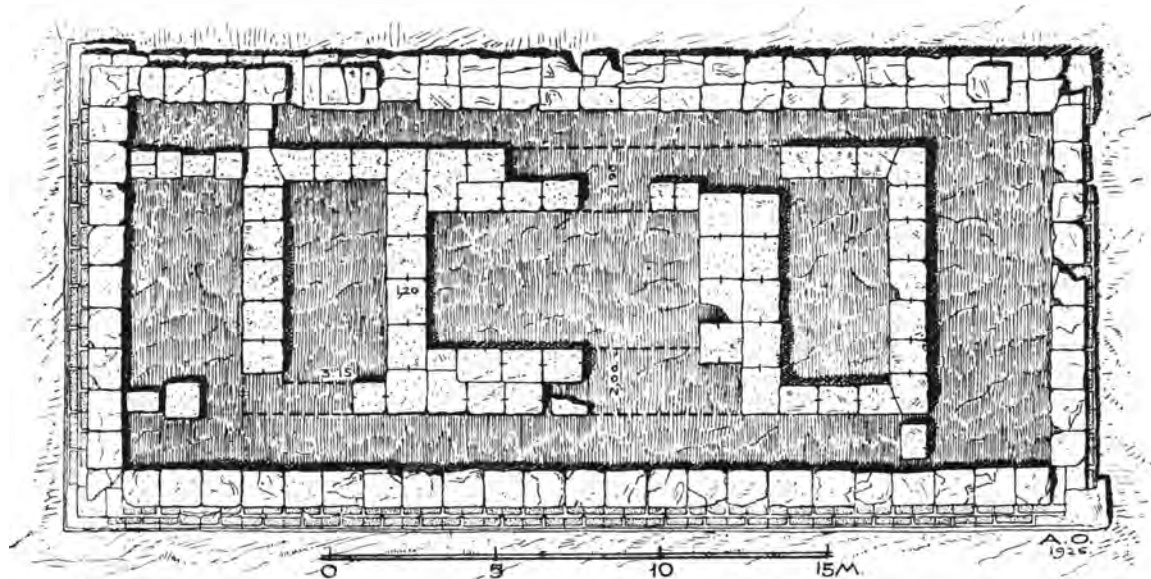
Τεκτονικοὶ ἀγκῶνες εὑρηνται μόνον εἰς τοὺς γωνιαίους λίθους τοῦ κατωτάτου ἀναβαθμοῦ

τομῇ τὸ μήκος τοῦ ὑποκειμένου λίθου. Ἡ ἐναλλαξ διάφορος λάξευσις τῶν λίθων τοῦ στυλοβάτου ὑποδηλοῖ, ὅτι τὸ σύστημα τῆς κατασκευῆς ἦτο τὸ διλιθικὸν καθ' ὃ δηλ. ἕκαστος κίων βαί-

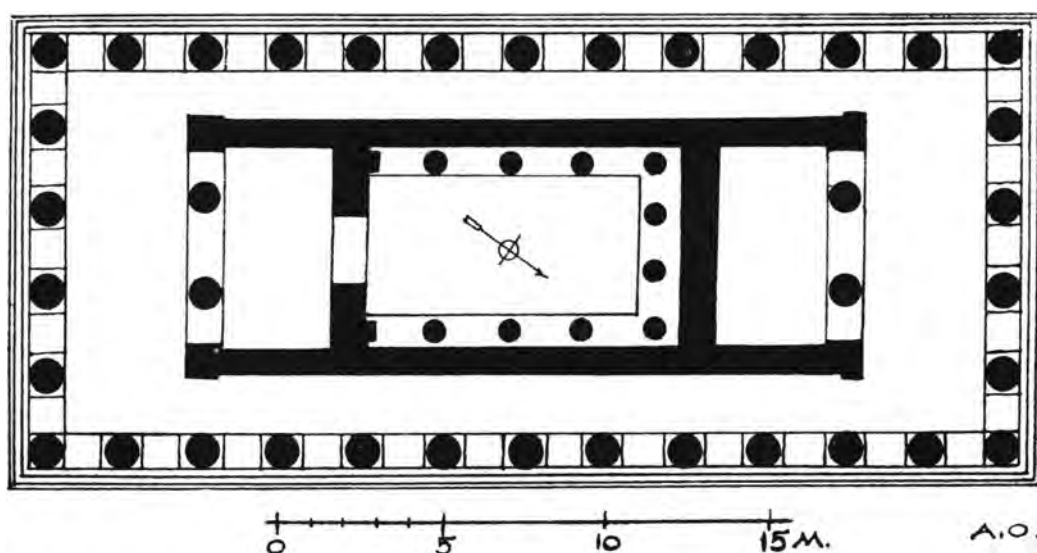
νει ἔξ ολοκλήρου ἐπὶ ἑνὸς λίθου τοῦ στυλοβά-
του οὐχὶ δ' ἐπὶ ἄρμου, μεταξὺ δὲ δύο κιόνων
παρεμβάλλεται εἰς μόνος λίθος. Τὸ διλιθικὸν
σύστημα ἦτο ἐν ἐφαρμογῇ ἀπὸ τοῦ 5^{ου} ἤδη

ἦτοι ἡ συνηθιζομένη κατὰ τὸν 5^{ον} καὶ τὸν 4^{ον}
π. Χ. αἰῶνα ἀναλογία τοῦ $\frac{a}{2a+1}$.

Ἐκ τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ ἀνεῦρον ἐν μὲν τε-

Εἰκ. 7. Κάτοψις τοῦ ναοῦ. — Σημερινή κατάσταση.

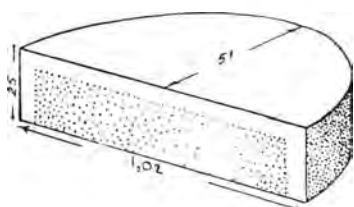

Εἰκ. 8. Ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ ἐν κατόψει.

αἰῶνος. Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ λοιπὸν τῶν μετὰ κα-
τεργασμένης ἄνω ἐπιφανείας λίθων τῶν δύο
πλευρῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ τὸν
ἀριθμὸν τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ, ὅστις ἦτο 6×13

μάχιον σφονδύλου διαμ. 1.02 ἀποκείμενον παρὰ
τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἕτερον δὲ πάλιν
κατὰ τὴν ΝΔ. κλιτῦν. Ἀμφότερα δεικνύουσι
ταύτην τὴν περιέργον λεπτομέρειαν, ὅτι εἶναι

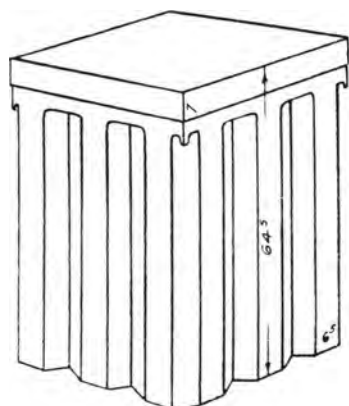
μικροῦ ὕψους 0.25 καὶ φέρουσι κατὰ τὴν διάμετρον αὐτῶν ἀναθύρωσιν (εἰκ. 9), τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ, ὅτι οἱ σφόνδυλοι ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ δύο τεμαχίων πιθανώτατα λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ πετρώματος, εὐθρύπτου φαιοῦ ἀσβεστολί-

Εἰκ. 9. Ἡμισφόνδυλος.

θου, μὴ ἐπιτρέποντος τὴν εἰς μεγαλυτέρους ὄγκους ἐξόρυξιν λίθων.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς ἀνωδομῆς τῆς περιστάσεως κατῳρθωσα ν' ἀνεύρω μόνον μίαν γωνιαίαν τρίγλυφον, κυλισθεῖσαν εἰς τὴν βόρειον τοῦ ναοῦ κλιτῶν, ἣν καὶ μετέφερα εἰς τὸν ναὸν (εἰκ. 10). Τὸ πλάτος τῆς ἐν λόγῳ τρίγλυφου εἶναι 0.455 τὸ δὲ ὕψος αὐτῆς 0.645. Αἱ γλυφαὶ τῆς καταλήγουσιν ἄνω εἰς ἐλαφρὰν καμπύλην

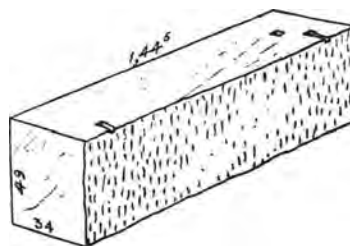

Εἰκ. 10 Γωνιαία τρίγλυφος.

προσεγγίζουσιν τὴν εὐθείαν κατὰ δὲ τὰς γωνίας φέρουσι τὴν χαρακτηριστικὴν γλωσσίδα. Λόγῳ τῆς σπάνιως ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς ἀνωδομῆς ἐκφράζω τὴν εἰκασίαν ὅτι, ὡς τόσοι μεγάλοι ναοὶ τῆς σήμερον, οὕτω καὶ ὁ ναὸς τοῦ Μολυκρείου, δυσαναλόγως μέγας πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀντοχὴν τῶν Αἰτωλῶν, δὲν θὰ ἐπρόφθασε νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας. Ἡ δ' εὐρεθεῖσα τρίγλυφος ἦτο πιθανῶς τὸ παράδειγμα πρὸς τὸ ὁποῖον θὰ κατεσκευάζοντο ἐν τῷ μέλλοντι αἱ λοιπαί.

Διὰ τῆς ἡμετέρας ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθησαν καὶ αἱ τέως ἀόρατοι ἐσωτερικαὶ τοῦ ναοῦ διαι-

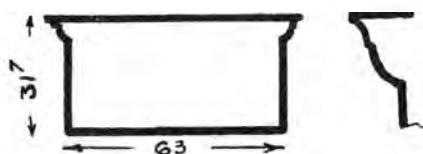
ρέσεις ἥτοι τὰ θεμέλια τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ διατεταγμένον συμμετρικῶς πρὸς τὰς στενάς πλευράς δηλ. με' ὀπισθόναον ἰσοπλατῇ πρὸς τὸν πρόναον. Ὡς δ' ἐκ τῶν εὐρεθέντων θεμελίων τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων συνάγεται τὸ περιστύ-

Εἰκ. 11. Λίθος ἐκ τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ.

λιον περιέβαλλε ναὸν διπλοῦν ἐν παραστάσι φέροντα πρόδομον καὶ ὀπισθόδομον πλάτους 3.25. Ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ, ὁ φέρων τὴν θύραν, ὅστις συνήθως κατεσκευάζετο μετὰ μεΐζονος πάχους τῶν λοιπῶν¹ ἔχει ἐνταῦθα πάχος 1.20, ἥτοι εἶναι κατὰ 0.70 ~ 0.80 στενώτερος τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ τοῦ ὀπισθοῦ. Τοῦτο εἶναι δηλωτικόν, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ θεμέλια τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν ἐχρησίμευον διὰ νὰ φέρουν οὐ μόνον τοὺς τοίχους τῶν μακρῶν πλευρῶν ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικοὺς κίονας τεθειμένους πλησίον τῶν τριῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ ὡς συμβαίνει ἐν Ἐπιδαύρῳ² καὶ Τεγέᾳ³.

Πλὴν δὲ τῶν θεμελίων τῶν εἰς τὸν σηκὸν ἀνηκόντων τοίχων εὐρέθησαν κατὰ τὸ ἀνατολικόν

Εἰκ. 12. Πώρινον ἐπιστύλιον.

τμήμα τῆς περιστάσεως καὶ τὰ θεμέλια δύο τοίχων διηκόντων παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 7) ἅτινα θὰ ἐχρησίμευον ἀναμφιβόλως πρὸς στήριξιν τοῦ στρώματος τοῦ πτεροῦ. Τὸ πρὸς νότον θεμέλιον ἀπετελεῖτο ἐκ **πωρίνων μελῶν ἀρχαιοτέρου κτιρίου** ἥτοι δύο σφονδύλων ἁρραβδῶτων διαμέτρου 0.90 καὶ ὕψους 0.85 καὶ ἐνὸς τεμαχίου ἐπιστυλίου, οὗτινος τὴν τομὴν παρέχει ἡ εἰκὼν 12. Ἔτερον δὲ

¹ Ἀρχαιολ. Δελτίον 1923 σελ. 30.

² Καββαδία Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ σελ. 132. Defrasse - Lechat Epidaurae σελ. 164.

³ Dugas - Clemmencen Le temple d'Athéna Aléa à Tégée.

πάλιν ὁμοίου ἐπιστυλίου τεμάχιον εὐρέθη παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ ὀπισθοδόμου. Ὡς βλέπει τις ἐν τῇ εἰκόνι τὸ ἐπιστύλιον ἀπαρτίζεται ἐκ μιᾶς δοκοῦ πάχους 0.63 καὶ ὕψους 0.317 στεφομένης ἄνω ὑπὸ κυματίων (αἰγυπτιάζοντος καὶ ἰωνικοῦ) ὕψους ἐν συνόλῳ 0.095. Τὸ μῆκος τοῦ κατὰ τὸν ὀπισθοδόμον ἐπιστυλίου εἶναι 1.05, διατηρεῖ δὲ τὸ τεμάχιον τοῦτο κατὰ τὸν ἄρμόν καὶ 0.13 πλατεῖαν ἀναθύρωσιν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς λίθους τῆς κρηπίδος, οἱ τῶν θεμελίων τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων

ψεως. Αἱ διαστάσεις των ποικίλλουν ἀπὸ 0.68×0.90 μέχρι 1.28×1.43 τὸν προορισμὸν των ὅμως ἀδυνατῶ νὰ ἐξηγήσω.

Ἀνασκαπτομένων τῶν χωμάτων, ἅτινα ἐκάλυπτον τὸ μεταξὺ στυλοβάτου καὶ τοίχων τοῦ σηκοῦ διάστημα ἀνευρίσκοντο πολλαχοῦ τεμάχια σκυροκονιάματος ἕξ ἀσθέστου καὶ ἐστρογγυλωμένων λιθαρίων. Τὰ τεμάχια ταῦτα φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ στρώματος τῆς περιστάσεως, ὅπερ χάριν οἰκονομίας προφανῶς, ἀντὶ νὰ κατασκευασθῇ λίθινον ἐξετελέσθη διὰ

Εἰκ. 13. Τὰ βᾶθρα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς στοᾶς.

φέρουσι πάντες συνδέσμους σχήματος πεῖ, ὧν μάλιστα εἰς μεμολυβδοχοημένους διατηρεῖται εἰσέτι κατὰ χώραν, ἐν ᾧ τῶν λοιπῶν μόνον οἱ τόρμοι διαφαίνονται. Λίθοι τινες σωζόμενοι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ μήκους 1.445, πάχους 0.34 καὶ ὕψους 0.49 (εἰκ. 11) δυνατόν νὰ ἀνήκωσι εἰς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ. Εἶναι καὶ οὗτοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ φαιοῦ ἀσβεστολίθου ἕξ οὗ ἡ κρηπίς καὶ οἱ κίονες καὶ αἱ τριγλύφαι φέρουσι δὲ καὶ συνδέσμους πειομόρφους. Δύο τοιοῦτοι λίθοι τιθέμενοι παραπλεύρως μᾶς δίδουσι πάχος 0.68 ὅσον δηλαδὴ περίπου συνηγόμεν ἄνωτέρω ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ πάχος τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ.

Οὗ μόνον δ' ἐσωτερικῶς ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν εὐθυντηρίαν τῆς πλευρᾶς τῆς εἰσόδου εὐρέθησαν κακῶς ἐκτισμένα τετραγωνικὰ θεμέλια, ἕξ τὸν ἀριθμὸν κανονικῶς κατανεμημένα καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς προσό-

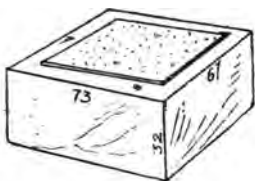
σκυροκονιάματος. Ἀνάλογον περίπτωσιν ἔχομεν ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς ναῷ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς¹ καὶ ἐν τῷ γειτονικῷ ναῷ τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος ἐν Καλυδῶνι.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τοῦ ναοῦ ταύτην παρὰ τὴν κλασσικὴν ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κίωνων τῶν μακρῶν πλευρῶν πρὸς τὰς στενάς, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν πέρα τοῦ 400 λόγῳ ἅψ' ἐνδὸς μὲν τῆς παρουσίας τῶν ἐν σχήματι πεῖ συνδέσμων ἅψ' ἑτέρου δὲ τῆς διακοσμήσεως τῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπίδος, ἥτις εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς πρὸς τοὺς ἑλληνιστικοὺς μᾶλλον χρόνους ἢ τοὺς κλασσικοὺς γεινιάσεως. Πρὸς τοιαύτην δὲ χρονολόγησιν συμφωνεῖ καὶ τὸ σχῆμα τῆς ἄνω ἀπολήξεως τῶν γλυφῶν τῆς εὐρεθείσης τριγλύφου.

¹ Demangel Feuilles de Delphes II 16.

ΣΤΟΑ

Πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ καὶ σχεδὸν προσκεκολλημένη εἰς τὴν μακρὰν αὐτοῦ πλευρὰν εὑρεται διπλῇ στοᾷ (εἰκ. 2) βαίνουσα σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ. Ἡ στοὰ αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ἐπιμήκους διαμέσου τοίχου φέροντος κατὰ τὰ ἄκρα δύο ἑγκαρσίους καμπτομένους κατὰ τὰ ἄκρα κατ' ὀρθὰς γωνίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων σῶζονται εἰσέτι τὰ βάθρα 11 στηριγμάτων (εἰκ. 13). Οἱ τοῖχοι εἶναι εὐτελῶς κατεσκευασμένοι μὲ πάχος 0.50 διατηροῦνται δ' αὐτῶν μόνον τὰ θεμέλια. Τὸ ὅλικόν μήκος τῆς στοᾶς εἶναι 38.80, τὸ δὲ πλάτος 11.40. Τὰ βάθρα τῶν στηριγμάτων τοποθετημένα κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις (2.55 μ.) εἶναι κανονικὰ ὀρθογώνια παραλληλεπίπεδα (εἰκ. 14) διαστάσεων

Εἰκ. 14. Βάθρον τῆς στοᾶς.

0.67×0.73 καὶ ὕψους τὰ μὲν τῆς πρὸς τὸν ναὸν πλευρᾶς 0.32 τὰ δὲ τῆς πρὸς τὴν Ναύπακτον 0.47 λόγῳ τῆς ἐλαφρᾶς κλίσεως, ἣν παρουσιάζει ἐνταῦθα τὸ ἔδαφος. Τινὰ δὲ τῶν πρὸς τὴν Ναύπακτον πλευρὰν στηριγμάτων φέρουσι κάτωθεν αὐτῶν καὶ πλατύτερα ὑπόβαθρα. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν βάθρων εἶναι τοποθετημένη κατὰ 0.70 χαμηλότερον τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναοῦ. Τὰ βάθρα τῆς στοᾶς δὲν ὑπεστήριζον στρογγύλους κίονας ἀλλὰ πεσσούς τετραγώνους πλευρᾶς περιέπου 0.60. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῶν ἐπιφανείας λαξεύσεως τετραγώνου ἄβακος, καταλειφθέντος ἄδροτέρου, διότι ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἔβαιναν οἱ πεσσοί.

Τὸ μικρὸν πάχος τῶν τοίχων τῆς στοᾶς καὶ ἡ εὐτελής μᾶλλον κατασκευὴ τῶν συνδυαζόμενα καὶ πρὸς τὴν προσκόλλησιν σχεδὸν τῆς στοᾶς πρὸς τὸν ναὸν μὲ ἄγουσι νὰ πιστεύσω, ὅτι ἡ στοὰ εἶχε προσωρινὸν χαρακτῆρα χρησιμεύουσα ὡς ἐργαστήριον τῶν λιθοξόνων μέχρι τῆς περατώσεως τοῦ ναοῦ. Ἡ δὲ παραμονὴ τῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἐπὶ πλέον ἔνδειξις, ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος οὐδέποτε ἐπερατώθη, ὡς καὶ ἄνωτέρω ἐλέχθη¹.

¹ Ὅμοια παραδείγματα ἐργαστηρίων ἔχομεν ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸ τοῦ Φειδίου (Olympia Die Baudenkmal-

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθησαν καὶ δύο τεμάχια ἐπιγραφῶν. Ἡ μία τούτων εἶναι διατετρημένη ἐπὶ λεπτοτάτου φύλλου χαλκοῦ (διαστ. 0.055×0.055) εὑρέθη δὲ κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ εἰς τὸ βάθος τῆς

Εἰκ. 15. Χαλκὴ ἐπιγραφή.

εὐθυνηρίας. Τὰ γράμματα εἶναι τοῦ 4^{ου} ἢ τοῦ 3^{ου} τοῦ πολὺ π. Χ. αἰῶνος. Πρόκειται πιθανῶς περὶ πωλητηρίου τινος ὡς ἐκ τῆς ἐν τέλει λέξεως ἐγγυητῆς εἰκάζω. Ἐλλείπει ὅμως δυστυχῶς οἰαδήποτε ἄλλη ἔνδειξις.

Ἡ ἐπιγραφή, ἥς πανομοιότυπον παρέχει ἡ εἰκὼν 15 ἔχει οὕτω:

...ισαλλο
α]ρχεον
...πολε
γρα]μματευ...
...ος ἐγγυ[ητῆς

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή εὑρεται κεχαραγμένη ἐπὶ λίθου λευκοῦ ἀποκειμένου ἀνέκαθεν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ. Εἶναι δ' ὅμως ἡ ἐπιγραφή αὕτη τόσον ἐλαφρῶς κεχαραγμένη ὥστε διέλαθε τοὺς ἐρευνητὰς μέχρι τοῦδε. Ὁ λίθος ἀνήκει πιθανώτατα εἰς βάθρον ἀγάλματος ἢ ἀναθήματος, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ ὑπάρξεως κυκλοτεροῦς κοιλότητος ἀκτίος 0.30 καὶ βάθους 0.048. Τὰ γράμματα ὕψους 0.06, εἶναι κεχαραγμένα εὐθὺς ὑπὸ τὸ ἄνω χεῖλος τοῦ λίθου, ἀπαρτίζουσι δὲ τὸ τέλος δύο λέξεων, ὧν ἡ δευτέρα πρέπει νὰ συμπληρωθῇ ὡς δοτικὴ τοῦ ὀνόμα-

Εἰκ. 16. Ἐπιγραφή ἀναθηματική.

λερ πίν. 68) καὶ τὸ ἐν τῇ ἐξ Ἐπιδάουρου ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενον (Καββαδίας: Τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ σελ. 46).

τος Ἀθηνᾶ. Πρόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα περὶ ἀναθήματος γυναικὸς τινος . . . σίας εἰς τὴν Ἀθη-

. . . . ΣΙΑ
ΑΘΑΝΑΙ

νᾶν. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις διὰ τὸ βάθρον τοῦτο νὰ θεωρήσωμεν ἀπαραιτήτως καὶ τὸν ναὸν ὡς ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ἀλλ' ἀπλῶς καὶ τῆς θεᾶς ταύτης λατρείαν νὰ συμπεράνωμεν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μολυκρείου.

Τὰ γράμματα εἶναι τοῦ τετάρτου π. Χ. αἰῶνος. Τρίτην δέ τινα ἐπιγραφὴν ἀναγράφουσιν τὸ

Εἰκ. 17. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ βράχου.

ὄνομα Ρωμαίου τινος προφανῶς, Βικτωρίνου, ἀνεῦρον κεχαραγμένην δι' ἀκανονίστων γραμμάτων ἐπὶ βράχου τῆς νοτιοδυτικῆς κλιτύος τοῦ ναοῦ. Πανομοιότυπον δ' αὐτῆς παρέχει ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 17.

ΑΝ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ.

1) Ὑπόγειος ναὸς τοῦ Πραγαμάτου.

Ἐν τῇ ὁδῷ Βαλταδώρου, κειμένη κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, ἀνασκαπτομένων τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας Γιωσέφ Σαμουὲλ καὶ Γιακὼ Μωῖς Σαλτιὲλ ἀνευρέθη ὑπόγειον οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς βάθος 4 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ (Εἰκ. 1). Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐξ ἐπιμήκους στοᾶς καλυπτομένης ὑπὸ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου καὶ βαινούσης ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἡ καμάρα αὕτη διακόπτεται κατὰ τὸ μέσον ὑπὸ ἄλλης ἐγκαρσίου στεγαζομένης ὑπὸ θόλου σχεδὸν ἐπιπέδου καὶ φερούσης κατὰ τὰς στενὰς αὐτῆς πλευρὰς τόξα, ἅτινα ἔχουσιν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους φραγθῇ. Κατὰ τὸ ἀνα-

τολικὸν ἄκρον τῆς μεγάλης στοᾶς διακρίνονται λείψανα ἡμικυλινδρικῆς ἀψίδος κατὰ τὸ πλεῖστον νῦν κατεστραμμένης. Εἰς τὸν τοῖχον τὸν ἀποτελοῦντα τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς στοᾶς ταύτης ἀνοίγεται ἄλλη μικροτέρα στοᾶ, ἥτις προχωρεῖ λοξῶς πρὸς τὸν ἄξονα τῆς μεγάλης φθάνουσα εἰς μήκος 2 μ., ὅπου καὶ διακόπτεται.

Τέλος παραλλήλως πρὸς τὴν μεγάλην στοᾶν βαίνει στενὸς καὶ ἐπιμήκης διάδρομος τοῦ ὁποίου καὶ τὰ δύο ἄκρα εἶναι νῦν φραγμένα διὰ τοίχων καὶ χωμάτων. Ὁ διάδρομος οὗτος συγκοινωνεῖ πρὸς τὴν κυρίαν στοᾶν διὰ δύο καμαρωτῶν ἀνοιγμάτων.

Ἡ καθόδος εἰς τὸ ὑπόγειον γίνεται νῦν διὰ ἀνοιγματος εὐρισκομένου εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς μεγάλης στοᾶς· τοῦτο ὅμως φαίνεται, ὅτι ἀρχικῶς ἐχρησίμευεν ὡς φεγγίτης.

Ὅτι τὸ ὑπόγειον τοῦτο δὲν ἐκτίσθη ἀρχικῶς ὡς ἐκκλησία γίνεται φανερόν καὶ ἀπὸ τὴν ὅλην αὐτοῦ διάταξιν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνεύρεσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας λειψάνων ῥωμαϊκοῦ λουτροῦ, τοῦ ὁποίου μέρος φαίνεται ὅτι ἀπετέλει καὶ τὸ ἐν λόγῳ ὑπόγειον κτίσμα.

Κατὰ τὴν μετατροπὴν τούτου εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν προσετέθη ἡ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀψὶς καὶ οἱ τοῖχοι ἐκοσμήθησαν πρῶτον μὲν διὰ τοιχογραφιῶν καὶ κατόπιν διὰ ψηφιδωτῶν.

Τῆς διὰ τοιχογραφιῶν διακοσμήσεως διακρίνονται ἐλάχιστά τινα ἔχνη κάτω τοῦ ἐπιχρίσματος ἐφ' οὗ εἶναι προσκεκολλημένοι αἱ ψηφίδες.

Περισσότερα εἶναι τὰ λείψανα τῆς διὰ ψηφιδωτῶν διακοσμήσεως ἀλλὰ καὶ ταῦτα λίαν δυσδιάκριτα. Τὸ ἐνταῦθα παρατιθέμενον σχεδιάσμα κοσμήματος παρέχει ἰδέαν τινα τοῦ χαρακτῆρος τῆς διακοσμήσεως (Εἰκ. 2).

Ἐπὶ τοῦ δεξιῦ τοίχου τῆς ἐγκαρσίας καμάρας διεσώθη ὁμοίως διὰ ψηφίδων ἐσχηματισμένη ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ. Ἐντὸς ἐπιμήκους ὀρθογωνίου πίνακος μετὰ λαβῶν (Tabella ansata) καὶ λευκῶν γραμμάτων ἐπὶ μέλανος ἐδάφους ἀναγινώσκεται: (Εἰκ. 3).

+ ΥΠΕΡ ΕΥΧΗΣ ΣΕΡ
ΓΙ8 ΠΡΑΓΜΑΤ(ου)

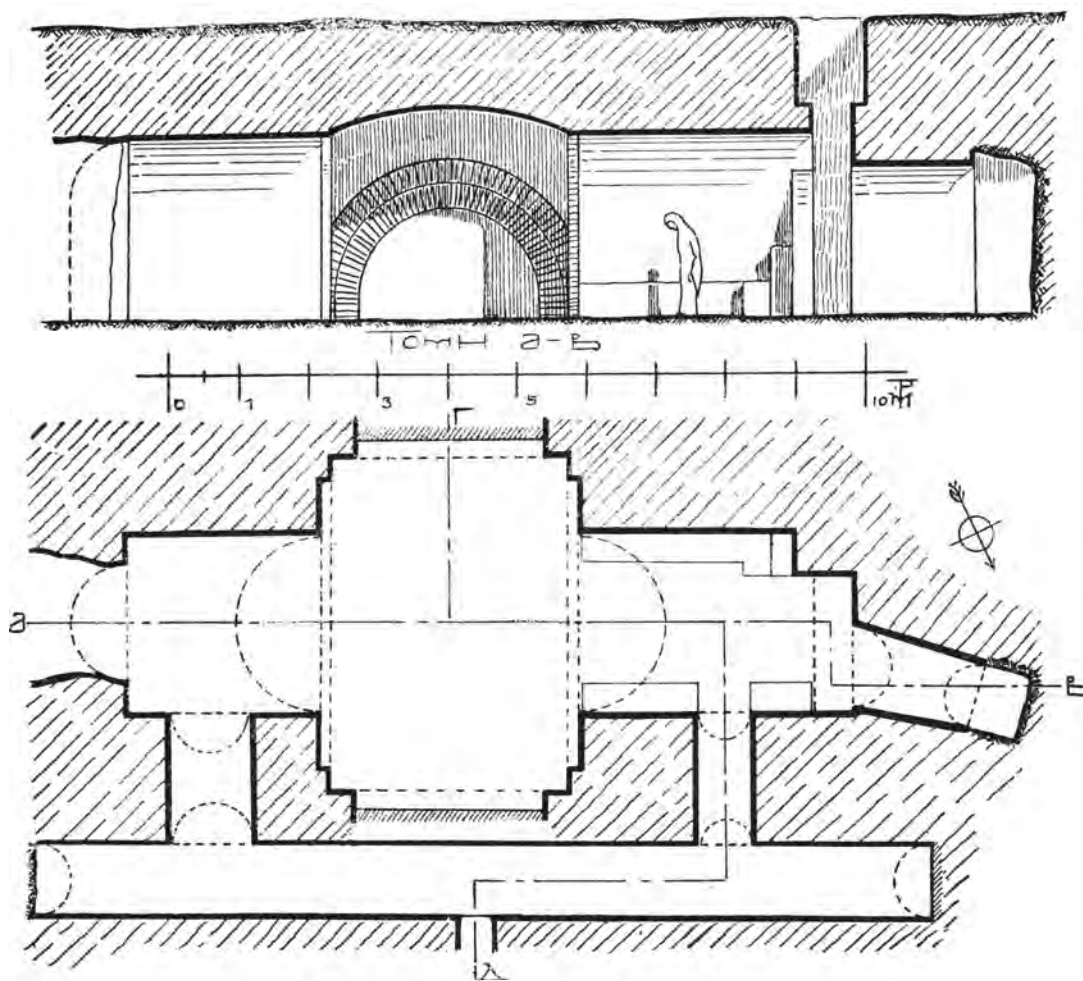
Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἶχεν ἀναγνώσει καὶ ὁ Π. Παπαγεωργίου, ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1888 εἶχεν ἀνακαλυφθῇ τὸ ὑπόγειον καταχωσθὲν καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα καὶ χρησιμοποιηθὲν ὡς βόθρος τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων.

Ἡ ἀνάγνωσις ὅμως τοῦ Παπαγεωργίου, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ ὄνομα καὶ ἐπίθετον τοῦ

κτίτορος, διότι τοῦτο μόνον ἀναφέρει, δὲν ἦτο ἀκριβὲς διότι εἶχεν ἀναγνώσει Γεωργίου Πραγματῆ μὴ παρατηρήσας τὸ γράμμα Τ καὶ τὴν ἐν τέλει συντομογραφίαν τοῦ ΟΥ (Παπαγεωργίου ἐν BZ I 1892, 482). Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἀναφέρει τὸ ὄνομα ἐσφαλμένως καὶ ὁ

ansata ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, θὰ ἡδύνατο νὰ ὀρίσῃ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ὡς τὸν χρόνον καθ' ὃν περίπου ἡ διακόσμησις αὕτη συνετελέσθη.

Ἡ ἐν τῇ ἀψίδι παράστασις τῆς Δεήσεως, ἣν εἶδεν ὁ Παπαγεωργίου, ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τῶν ψηφιδωτῶν τούτων ἐγένετο

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ τομὴ ὑπογείου ναοῦ.

Tafrali (Topographie de Thessalonique Paris 1913 182 ἀριθ. 14).

Κατὰ τὸ ἔτος 1888, ὅτε εἶδε τὸ ὑπόγειον ὁ Παπαγεωργίου, ἐσώζετο ἡ ἀψὶς ἀκεραία φέρουσα ψηφιδωτὴν παράστασιν τῆς Δεήσεως.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς διὰ ψηφιδωτῶν διακοσμήσεως τοῦ κτίσματος μόνον κατὰ προσέγγισιν θὰ ἡδύνατο οὗτος νὰ ὀρισθῇ. Ἄν λάβῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐντελῶς ἀρχαϊκὴν μορφήν τοῦ κοσμήματος καὶ τὴν χρῆσιν τῆς tabella

μερικὴ ἀνανέωσις κατὰ τοὺς μετὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα χρόνους ἐξ ὧν θὰ προήρχετο καὶ ἡ παράστασις αὕτη καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα τῆς Δεήσεως μόλις ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ἐμφανίζεται εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην (Πρβ. *Dalton* Byzantine art and archaeology Oxford 1911 666).

2) *Βυζαντινοὶ τάφοι ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγ. Σοφίας.*

Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγ. Σοφίας καὶ ὑπὸ τὸ δά-

πεδον τοῦ δεξιὰ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τετραγώνου διαμερίσματος (Πρβ. τὴν ἀτοψιν τῆς Ἀγ. Σοφίως παρὰ *Diehl - Le Tourneau - Saladin* Monuments chretiens de Salonique Paris

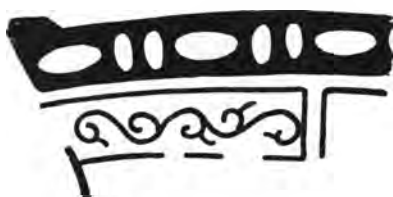
κατὰ διαστήματα ὁπᾶς. Τέλος ἡ πλάξ τοῦ πυθμένου ἢ εὐρισκομένη εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τάφου ἀνυψοῦται ὀλίγον ἐν εἶδει προσκεφαλαίου ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ.

Εἰκ. 1α. Τομὴ ΓΔ ὑπογείου ναοῦ.

1918 πίν. XXXV) ἀνευρέθησαν δύο τάφοι ὧν τὴν θέσιν καὶ τὰς διαστάσεις δεικνύει τὸ παρατιθέμενον διάγραμμα (Εἰκ. 4).

Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ

Εἰκ. 2. Διακοσμήσεως δείγμα.

μαρμαρίνων πλακῶν σχεδὸν ἀκατεργάστων πλήν μιᾶς ἐν τῷ τάφῳ Β, ἐφ' ἧς διεσώθη τμῆμα ἀρχαίας ἐπιγραφῆς λίαν ἐφθαρμένης, ἔχουσι δὲ τοῦτο τὸ ἀσύνηθες, ὅτι αἱ πλάκες αἱ ἀποτελοῦ-

Εἰκ. 3. Ψηφιδωτὴ ἐπιγραφή.

σαι τὸν πυθμένα τοῦ τάφου δὲν εἶναι τοποθετημένοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μεταξὺ τούτου καὶ τῶν πλακῶν ἀφήνεται μικρὸς χώρος. Αἱ πλάκες αὗται τῶν πυθμένων φέρουσιν ἐπίσης

Ὁ τάφος Α περιεῖχε μόνον ὁστᾶ ἐντὸς ὅμως τοῦ τάφου Β ὁ νεκρὸς ἦτο καλλίτερον διατηρημένος καὶ κατέστη δυνατόν νὰ περισωθῶσι τεμάχια τινὰ τῶν ἐνδυμάτων αὐτοῦ. Ταῦτα ἀπετελοῦντο ἐκ τριῶν ὑφασμάτων. Ἐξ ἐνὸς λεπτοῦ πορφυροῦ μετὰ ἐνυφασμένων κοσμημάτων ἐκ χρυσοῦ, ἐξ ἐνὸς χονδροτέρου μετὰ κοσμημάτων ὁμοίως ἐκ χρυσοῦ πυκνοτέρων σχηματιζόντων κατὰ διαστήματα σταυροῦς καὶ τέλος ἐξ ἐνὸς τρίτου, πιθανῶς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐκ λεπτοῦ πορφυροῦ ὑφάσματος μετὰ κεντημάτων ἐκ χρυσοῦ σύρματος. Ἐκ τῶν διασωθέντων τεμαχίων τοῦ τελευταίου τούτου ὑφάσματος εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ ἐπ' αὐτοῦ κεντημένον κόσμημα ὡς δεικνύει τοῦτο τὸ παρατιθέμενον σχέδιον, ὅπου τὸ μέλαν χρῶμα ὑποδηλοῖ τὸ ἐκ πορφύρας ὑφασμα τὸ δὲ λευκὸν τὰ ἐκ χρυσοῦ κεντημένα κοσμήματα (Εἰκ. 5).

Εἰς τίνες ἀνήκον οἱ τάφοι οὗτοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν διότι αἱ ἐπ' αὐτῶν πλάκες οὐδεμίαν φέρουσιν ἐπιγραφὴν.

Εἶναι ἐντούτοις πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ ἐν λόγῳ τάφοι ἀνήκουσιν εἰς ἑξέχοντα πρόσωπα τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων.

3) Χριστιανικοὶ τάφοι.

Ἐπισκευαζομένης τῆς ὁδοῦ Σπάρτης ἀνευρέθησαν κάτω τοῦ ὑποστρώματος αὐτῆς λείψανα τεσσάρων παραλλήλων τοίχων ὡς καὶ ἑπτὰ τάφοι κείμενοι μεταξὺ τῶν τοίχων τούτων (Εἰκ. 6).

Οἱ τάφοι οὗτοι ἀποτελοῦσι τρεῖς ὁμάδας οἱ δὲ εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα ἀνήκοντες ἔχουσι κοινούς τοὺς μεσοτοιχοῦς. Ἀνω στεγάζονται δι' ἡμικυλινδρικής καμάρας πλινθοκτίστου ἐκ τοῦ αὐ-

τοῦ δὲ ὕλικου εἶναι ἐκτισμένοι καὶ οἱ τοῖχοι αὐτῶν Ἐντὸς τῶν τάφων πλὴν ὁστῶν οὐδὲν ἄλλο Ὁ τάφος 6, ὁ καὶ μεγαλιότερος πάντων, ἔχει. ἀνευρέθη. Τὰ λείψανα τῶν τοίχων καὶ οἱ τάφοι

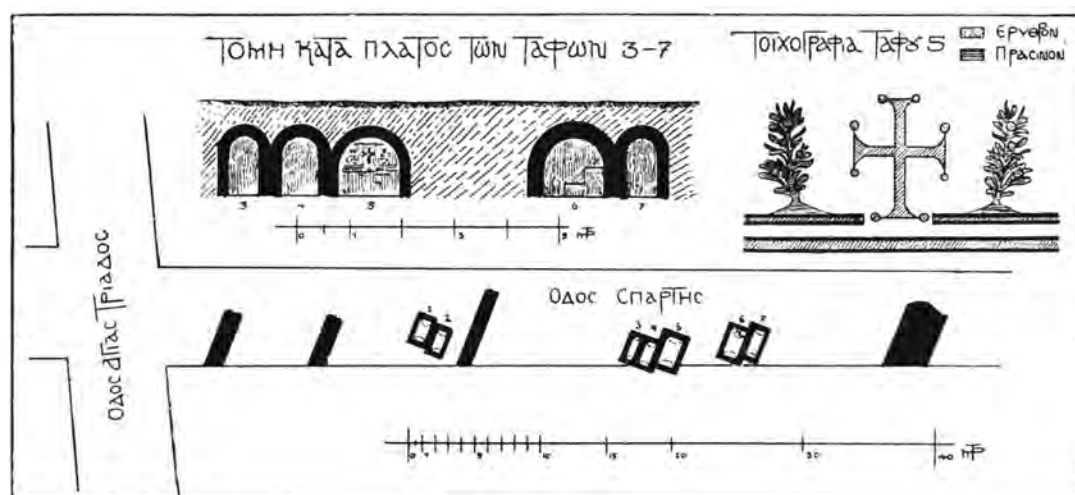

Εἰκ. 5. Κόσμημα ὑφάσματος.

κατὰ τὴν μίαν τῶν γωνιῶν αὐτοῦ λιθίνην κλίμακα καθόδου ἐκ δύο βαθμίδων.

Τέλος ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ

φαίνεται, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς παλαιοχριστιανικὸν οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου ἡ ἐξερεύνησις δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ διότι τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος

Εἰκ. 6. Τάφοι ὁδοῦ Σπάρτης.

τάφου 5 διεσώθη τοιχογραφία χαρακτηρὸς λίαν ἀρχαίου παριστῶσα ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους σταυρὸν ἐρυθρὸν μεταξὺ δύο συμμετρικῶν δένδρων μετ' ἐρυθρῶν σφαιροειδῶν καρπῶν.

κατεστράφη εἰς παλαιότερους χρόνους κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων τῶν ἀμφοτέρωθεν οἰκιῶν.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΣΤΑΒΛΩΝ

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος θέρους τοῦ 1926 ἤρ-
χισεν ἐν Ἀθήναις ἡ ἐκσκαφή τοῦ μεγάλου οἰκο-
πέδου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τετράγω-
γωνον καὶ περικλείεται ὑπὸ τῶν ὁδῶν Σταδίου,

τούτου τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ διὰ τοῦτο εὐθὺς
ἐξ ἀρχῆς μετὰ μεγάλης προσοχῆς παρηκολουθή-
σαμεν τὴν αὐτόθι ἐξέλιξιν τῶν τελουμένων τε-
χνικῶν ἔργων ἀνατεθείσης τῆς ἐργασίας ταύτης
ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου εἰς ἐμὲ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ
τῆς δ^{ος} Σέμνης Παπασπυρίδη, ἐπιμελητρίας τοῦ
Κεντρικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 1. Τὸ ἀνάγλυφον τῆς Καλίππης περὶ τὸ 400 π. Χ.

Βουκουρεστίου, Πανεπιστημίου καὶ Ἀμερικῆς.

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο περιελθὼν ἐσχάτως εἰς
τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἀπομαχικοῦ ταμείου τοῦ
κατὰ γῆν στρατοῦ, προωρίσθη δι' ἀνέγερσιν με-
γάλης οἰκοδομῆς, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἤρχισε τε-
λουμένη ἡ ἐκσκαφή κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας
τοῦ παρελθόντος ἔτους.

Ἐγνωρίζομεν ἤδη ἐξ ἐργασιῶν ὁμοίας φύ-
σεως γενομένων προσφάτως καὶ πρὸ πολλῶν
ἔτῶν τὴν ἀρχαιολογικὴν σημασίαν τοῦ μέρους

Ἦδη πρὸ τριάκοντα ἔτῶν περίπου, ὅτε ἐθε-
μελιοῦτο τὸ ἀπέναντι τῶν Βασιλικῶν Στάβλων
Βασιλικὸν Ξενοδοχεῖον εἶχον εὐρεθῇ πολλοὶ καὶ
πλούσιοι τάφοι μετὰ ποικιλίας εὐρημάτων, ὥς
καὶ κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ Ἀγάλματος τοῦ
Κολοκοτρώνη, εἶχεν ἀναφανῆ μέρος τοῦ Ἀδρια-
νείου τείχους, τοῦ διὰ μέσου τῶν Βασιλικῶν
Στάβλων διερχομένου.

Τὸ τεῖχος τοῦτο ἀνεφάνη καὶ πρὸ τριῶν ἔτῶν,
ὅτε ἐθεμελιοῦτο τὸ ἐν τῇ ὁδῷ Βουκουρεστίου

ὀπίσθιον μέγα τμήμα τοῦ Ξενοδοχείου τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ παρ' αὐτὸ ἱκανοὶ τάφοι μετὰ προσοχῆς ἐρευνηθέντες τότε καὶ σχεδιασθέντες μετὰ τοῦ τείχους.

Τὸ τεῖχος τοῦτο συνηντήσαμεν καὶ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν Βασιλικῶν Στάβλων, τὸ ὁποῖον κατερχόμενον ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Κανάρη, διήρχετο

τείχους τὴν ἐκτὸς τῶν τειχῶν τοῦ ἀρχαίου ἄστεως ἀναπτυχθεῖσαν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἰδίᾳ τὴν Ρωμαϊκὴν συνοικίαν, ἣτις κατελάμβανε κυρίως τὸν πέραν τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ χώρον τοῦ Ζαπείου καὶ τοῦ Βασιλικοῦ κήπου.

Εἰς τὸ σημεῖον δὲ τῶν Βασιλικῶν Στάβλων τὸ τεῖχος τοῦτο συνήντησε ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον διέσχισε καὶ ἐν

Εἰκ. 2. Ἡ ἀκεραία λευκὴ λήκυθος.

Εἰκ. 3. Ἀλλῇ ὄψει τῆς λευκῆς ληκύθου.

διὰ τοῦ ἄνω Ξενοδοχείου, εἰσήρχετο εἰς τὸ οἰκόπεδον τῶν Βασιλικῶν Στάβλων σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἐξήρχετο εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς κατὰ τὴν ὁδὸν Σταδίου πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, ἑξακολουθοῦν τὴν πορείαν αὐτοῦ διὰ τῆς ὁδοῦ Σταδίου, διὰ τοῦ Ἀγάλματος τοῦ Κολοκοτρώνη, μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου ἤπιετο τοῦ κλασικοῦ τείχους τοῦ ἀρχαίου ἄστεως, ἐν τῇ θέσει ὅπου σήμερον εὐρίσκονται τὰ ὀπίσθια τῆς Βουλῆς περίπου.

Τὸ τεῖχος τοῦτο οἰκοδομηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ σκοπὸν εἶχεν, ὅπως περικλείσῃ ἐντὸς ἰδίου

μέρει καταπλάκωσεν, διότι καὶ ὑπὸ τὸ τεῖχος εὗρομεν μεγάλους μαρμαρίνους τάφους. Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν ὁδὸν Βουλῆς, ὁπόθεν διήρχετο τὸ ἀρχαῖον τεῖχος καὶ ἐξετείνετο πρὸς τὴν ὁδὸν Πανεπιστημίου, οὕτως ὥστε πάντες μὲν οἱ τάφοι ἦσαν ἐκτὸς τῶν τειχῶν τοῦ ἀρχαίου ἄστεως, ἐντὸς δὲ καὶ ἐκτὸς τοῦ κατόπιν διὰ μέσου τοῦ νεκροταφείου διελθόντος Ἀδριανείου τείχους.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ μετὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ Ἀδριανείου τείχους ἐξηκολούθησαν νὰ θάπτωσι τοὺς νεκροὺς τῶν οἱ ἀρ-

χαῖοι, διότι ἤλθον εἰς φῶς τάφοι καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὡσαύτως δὲ καὶ Ρωμαϊκὸν ὑδραγωγεῖον ἀνεφάνη ἐνδεδυμένον διὰ πηλίνων πλακῶν ὥς καὶ πλεῖστα φρέατα ἔχοντα πλεῖστον ὕδωρ ἔτι καὶ νῦν. Ἔνεκα τούτου ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Βασιλικῶν Στάβλων παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι ἤγαγεν εἰς φῶς εὐρήματα παντοῖα ὄλων τῶν ἐποχῶν ἀπὸ 6^{ου}

ρᾶς τῆς ὁποίας συνηντήσαμεν λαξευτὰ διαμερίσματα χρησιμοποιοθέντα διὰ ταφὴν νεκρῶν ἢ διὰ καυσὶν αὐτῶν καὶ θυσίας. Βραδύτερον δ' ὅμως φαίνεται ὅτι ἐγένετο τῆς χαράδρας αὐτῆς τεχνικὴ μᾶλλον ἐπίχωσις ἢ ἰσοπέδωσις διὰ στρώματος ἐκ μικρῶν λίθων, ἐκτὸς ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τοῦ διὰ τῆς χαράδρας αὐτῆς ρέοντος ὕδατος σταματήσαντος διὰ τινὰ λόγον ὥς

Εἰκ. 4. Ἐρυθρόμορφος Πελίκη ἀρίστης διατηρήσεως.

αἰῶνος π. Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἑξῆς.

Ἡ ἐκσκαφὴ τοῦ χώματος ἔφθασεν κατὰ τὸ πλεῖστον μὲν εἰς βάθος 4 - 5 μέτρων, ἐνιαχοῦ δ' ὅμως καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ μέρος τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ Σταδίου ὑπερέβη τὰ 7 - 8 μέτρα, διότι τὸ ἔδαφος εἶχε μεγάλην κλίσιν πρὸς τὴν διεύθυνσιν ταύτην κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ σημεῖον τῆς ὁδοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου ἡ βραχὴ ὑπώρεια τοῦ Λυκαβητοῦ ἦτο πολὺ ἀβαθεστέρα.

Οὕτω ὅσον τὸ ἔδαφος ἀπεμακρύνετο τῆς ὁδοῦ Βουκουρεστίου πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀμερικῆς τοσοῦτον καθίστατο βαθύτερον, σχηματιζομένης ἐν τῇ ἀρχαιότητι μεγάλης χαράδρας, εἰς τὰς πλευ-

λ. χ. δι' ἀποφράξεως τοῦ ροῦ, συνεσωρεύθησαν μόνον τῶν ἐκεῖ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἑκτασιν τῆς χαράδρας τὰ στρώματα τῶν λιθαρίων, τὰ ὁποῖα ἐκεῖ συνηντήσαμεν.

Ἀπασα ἡ ἑκτασις τοῦ ἐπὶ τοῦ οὕτω διαμορφωθέντος ἐδάφους νεκροταφείου ἦτο διηρημένη δι' ἐσωτερικῶν περιθόλων εἰς διάφορα τμήματα, ἀνήκοντα εἰς οἰκογενεῖας ἢ γέννη, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρέθησαν ποικιλίαι τάφων καὶ ταφῶν.

Τάφοι ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν εὐρέθησαν πλεῖστοι ἐν ἀρίστη καταστάσει, τὸ μὲν ἀνέπαφοι τὸ δὲ καὶ συλημένοι, ἰδίᾳ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους συνήντησαν οἱ κατασκευασταὶ τοῦ Ἀδριανείου τείχους, ὥς καὶ τάφοι πλεῖστοι ἐκ

παρίνων πλακῶν, ἐντὸς ἐνὸς ἐκ τῶν ὁποίων εὐρέθη καὶ ἡ ἄριστα διατηρουμένη λευκὴ Λήκυθος.

Τάφοι ὡσαύτως πολλοὶ ἐκ πηλίνων πλακῶν μεγάλοι εὐρέθησαν ὡς καὶ πλείστοι μικραὶ πήλιναι κίσται διὰ ταφὴν νηπίων ἢ παίδων ἐντὸς

θησαν καὶ λάκκοι λαξευτοὶ εἰς τὸν βράχον, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον λάβει χώραν καύσεις νεκρῶν ἢ θυσίαι, μὲ πληθὺν ἀγγείων καὶ ὀστέων κεκαυμένων.

Ἐπίσης εὐρέθησαν πήλιναι καὶ μαρμάριναι ὀστεοδόχοι ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχε τὸ τὰ λείψανα τῶν ὀστέων περιέχον χαλκοῦν ἀγγεῖον.

Μαρμάριναι ἐπιτύμβιαι στήλαι ἐνεπίγραφοι ἦλθον ἐπίσης εἰς φῶς ὡς ἡ τοῦ Ἀρχετίμου ἢ

Εἰκ. 5. Μελανόμορφος πηλίνη λουτροφόρος.

τῶν ὁποίων εὐρέθη πληθὺς πολυειδῶν μικρῶν ἀγγείων· ἔτι δὲ πλείστοι πήλινοι αἰχμηροὶ ἀμφορεῖς ἀπλοῖ καὶ ἄνευ χρωμάτων ὡς ὀστεοδόχοι χρησιμοποιούμενοι ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτὸς ὀστέων οὐδὲν ἕτερον κτέρισμα εὑρομεν.

Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ νεκροταφείου καὶ ἐντὸς πάντων τῶν ἰδιαιτέρων περιβόλων εὐρέ-

Εἰκ. 6. Ἐνεπίγραφος στήλη ἐπιτυμβία.
«Ἀρχέτιμος Θάσιος Ὀμηρος Στρατίου παῖς».

κιονίσκοι ὡς καὶ μία μόνον γραπτὴ μαρμαρίνη στήλη, μόλις διατηρουμένης τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐγχρώμου παραστάσεως.

Ὡσαύτως μαρμάρινα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ὡς τὸ τῆς Καλίππης ὡς καὶ μαρμάριναι λουτροφόροι μετὰ τῶν συνήθων ἐπὶ τῆς κοιλίας αὐτῶν γλυπτῶν παραστάσεων καὶ ἐνεπίγραφοι ἀπεκαλύφθησαν ὡς καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἔφερον μόνον γλυπτὰς Σφίγγας ἢ κοσμήματα.

Μεταξὺ τῶν πρώτων χρονολογικῶς εὐρημάτων εἶναι καὶ δύο γυναικεῖα ἐπιτύμβια ἀγάλ-

ματα, ὧν τὸ ἐν ἀκέραιον μετὰ τῆς κεφαλῆς, τοῦ γνωστοῦ τύπου τῶν Ἡρακλείων καλουμένων ἀγαλμάτων, τὰ ὅποια ἀντίγραφα ὄντα παλαιο-

Εἰκ. 7. Ἀκέραιον ἐπιτύμβιον ἄγαλμα Γυναικὸς τῶν καλουμένων Ἡρακλείων ἀγαλμάτων.

τέρου ἔργου τοῦ 4^{ου} αἰῶνος εὐρέθησαν πολλὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ ἤδη ἐν Ἀθήναις, ἀναγόμενα μεθ' ἑαυτὰ εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Εἰς μεγίστην ποσότητα εἶναι τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν τάφων ἀγγεῖα, τινὰ τῶν ὁποίων ἀρίστης διατηρήσεως καὶ τέχνης ὥς αἱ ξυθρόμορφοι Πελίκαι, ἡ ἀκεραία λευκὴ Λήκυθος καὶ αἱ πῆλιναι μελανόμορφοι λουτροφόροι μετὰ σπουδαίων παραστάσεων ὥς καὶ τεράστιος Λέβης ἡ Κρατὴρ ξυθρόμορφος μετὰ παραστάσεων ἀρίστης τέχνης, τοῦ ὁποίου τεμάχια ἀρκετὰ ἀνεύρομεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μὲν βάθους ἀλλ' εἰς διαφόρους θέσεις ἱκανῶς ἀπεχούσας ἀλλήλων. Φαίνεται ὅτι μετὰ τελεσθείσας σπονδὰς ἡ χοὰς ἐκ τοῦ κρατήρος τούτου, οἱ ἀρχαῖοι ἔθρυσαν αὐτὸν καὶ τὰ τεμάχια αὐτοῦ ἐσκόρπισαν τῇδε καὶ ἐκεῖ εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν.

Τὸ εἶδος ἐν γένει τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην εἶναι ποικίλον καὶ διδακτικώτατον.

Μέγιστος δ' ὅμως εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν τεθραυσμένων εἰς μικρὰ τεμάχια ἀγγείων, λευκῶν Ληκύθων, μελανόμορφων λουτροφόρων, παντοίων ἄλλων ὑδριῶν, ἀμφορέων, πυξίδων, ληκυθίων, λεβήτων κ.λ. μετὰ σπουδαιωτάτων παραστάσεων, τῶν ὁποίων ἡ συγκόλλησις καὶ ἡ πλήρης τακτοποίησις θὰ ἀπαιτήσῃ ἱκανὸν χρόνον.

Ἀτυχῶς ἡ ἀσθένεια καὶ εἴτα ὁ ἐπελθὼν θάνατος τοῦ ἀρίστου ἀρχιτεχνίτου συγκολλητοῦ τῶν Μουσείων τοῦ Κράτους Κλαυδianoῦ καὶ ἡ δυσχερὴς ἀναπλήρωσις τοῦ ἐκ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐπελθόντος κενοῦ εἰς τὴν τεχνικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιβράδυνσιν τοῦ ἔργου τῆς συγκολλήσεως καὶ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν εὐρημάτων, ἀνατεθέντος ἤδη αὐτοῦ εἰς ἕτερον προσωπικόν.

Μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἐργασίας, ὅτε θέλει ἐπακολουθήσῃ ὑφ' ἡμῶν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς δεσποινίδος Σέμνης Παπασπυρίδῃ λεπτομερὲς δημοσίευσις τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Βασιλικῶν Στάβλων, προβαίνομεν εἰς τὴν σύντομον ταύτην περὶ τῶν ἀνασκαφῶν εἵδησιν.

Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

Ἐφορὸς ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν κ.λ.

Τιμὴ ἐκάστου τόμου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου
μετὰ τοῦ Παραρτήματος δραχμαὶ 250.